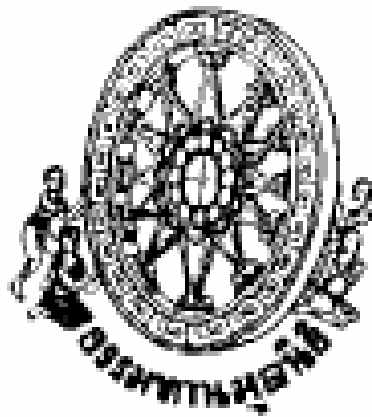

ปฏิบัติปทาปริทรรศน์

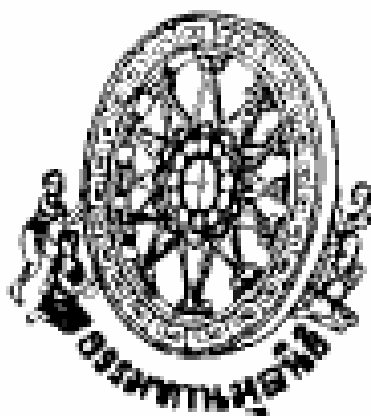

ปฏิบัติปาปริทรรศน์

คำบรรยายวันเสาร์ ภาคอาสาฬหบูชา พ.ศ.๒๕๑๕

ของ

พุทธทาสภิกขุ

จัดพิมพ์ด้วยทุนบริจาค ทาง “ชาวพุทธมูลนิธิ” เป็นอันดับแรกแห่งทุนนี้

เป็นการพิมพ์ครั้งแรก อันดับที่ ๑๔ บนพื้นแถบสีแดง

ของหนังสือชุด ธรรมโฆษณ์ จำนวน ๑๕๐๐ ฉบับ

๓๐ มกราคม ๒๕๑๙

(ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน,สงวนเฉพาะการพิมพ์จำหน่าย)

โปรดแก้คำผิด ในปฏิปทาปริหารศน์

(การนับบรรทัด ให้นับลงมาตั้งแต่บรรทัดบนสุด คือบรรทัดของเลขหน้า, ถ้ามี (จล) ให้นับขึ้นมาจากล่าง, เพื่อประหยัดเวลา).

หน้า	บรรทัด	คำที่ผิด	แก้เป็น
๖	๙ (จล)	อนติ	อันติ
๗	๒	ในมีเอง	ในเมือง
๑๕	๓ (จล)	ทอง	ท้อง
๒๐	๒	ถึง	ไม่ถึง
๒๗	๕	หรือมีใคร (ตัวแรก)	(ขีดออกเสีย)
๓๗	๓ (จล)	เวทนา	คับเวทนา
๓๘	๘, ๙	อวิชา, บัจจยาสังขารา	อวิชา -, บัจจยา สังขารา
๕๓	๙	เม็ด	เมล็ด
๕๗	๙ (จล)	คนที่	คนนี่
๗๖	๔ (จล)	ของเรา	ของเขา
๙๐	๑๑	ที่ถ้ามี	ที่มี
๑๐๔	๒ (จล)	ความพาก	- ความพาก
๑๐๘	๑๑	ในสัญญา	การที่สัญญา
๑๑๑	๗	อริจนสัมผัส... รูปเป จ	ปฏิขัมผัส... รูปเป จ อุปุปชติ
๑๑๑	๘	คือว่า อาศัยตากับรูป	คือว่า (ขีดอาศัยตากับรูปออก)
๑๑๑	๑๑	ชื่อว่าผัสสะ	ชื่อว่าผัสสะที่สมบุรณ์
๑๑๑	๗ (จล)	เกิดความ	เกิดเห็นความ
๑๑๔	๔	หลังที่สุด จึงจะ	ทึมนหรือจิต

หน้า	บรรทัด	คำผิด	แก้เป็น
๑๑๔	๔	ตั้งที่มัน	ความรู้สึกที่
๑๑๕	๓	เพราะอาศัยผัสสะตัวนี้ทำพิษ	ก่อนนิกษุทั้งหลาย !
๑๑๕	๕	- ผัสสะ	- เพราะมีผัสสะ
๑๑๕	๑๐	เปจจ	ปฏิจ
๑๑๖	๔	คือนักเป็น	นักเป็น
๑๓๕	๑๐	ไม่ใช่กาลิโก	ไม่ใช่กาลิโกในกรณีนี้กล่าวนี้.
๑๕๑	๙	แซ็ค	แพล็บ
๑๕๓	๓	ปี	ปี
๑๕๖	๒ (จล)	รัชหริติ	รัช หริติ
๑๕๖	๔ (จล)	รโซ ทรณ	รโซทรณ
๑๖๑	๒ (จล)	พวกที่	เป็นพวกที่
๑๖๕	๕	ต่อท้ายว่า	ต่อท้าย.
๑๖๕	๕, ๖	สุขาปฏิบัติทา ขิปุปาฏิณณา, สุขาปฏิบัติทา ทนะธาฏิณณา. (ชี้คอกทั้งหมถ)	
๑๖๕	๗	บางพวก	ข้อนี้หมายความว่า บางพวก
๑๖๘	๘, ๙	มัญชุตี	มัญชุศรี
๑๖๘	๑๑	พิเศษ.	พิเศษ ;
๒๐๘	๖, ๗	อากาศพห	อากาศพ
๒๒๘	สุดท้าย	กำลัง	กำลัง
๒๓๐	๒, ๔, ๕	สัตตสุสาสตร์ (ทุกแห่ง)	สัตตสุสาสน์ (เฉพาะบรรทัดที่ ๔ ใส่ . หลังคำด้วย)
๒๓๐	๗	เวทลลธรรม.	เวทลลละ; แต่เรียกว่า ธรรมเฉยๆ.

หน้า	บรรทัด	คำผิด	แก้เป็น
๓๖๒	๗ (จล)	: - อปีจิม	; อปี จิม
๓๖๒	๘ (จล)	กตตฺสวา ปฏิสฺสโย	กตตฺส วา ปฏิจฺจโย
๓๖๒	๑๐ (จล)	อุตุตฺริกรกรณียํ	อุตุตฺริกรณียํ
๓๖๔	๖ (จล)	กลุมเกลือบ	กลุมเกรือบ
๓๗๑	๗ (จล)	นนฺทิตฺตฺ	นนฺทิตฺต
๓๗๗	๑	อาศย	อาศัย
๓๘๕	๓, ๗	ปี	ที
๔๑๑	๗ (จล)	ไต้กล่าว	ไต้ทรงกล่าว
๔๑๒	๑๑	จึง	จะ
๔๒๔	๑ (จล)	หลายที่ เชตวัน	หลาย ที่เชตวัน
๔๔๑	๑๐	จากคณฺหา	จากคณฺหา.
๔๔๓	๘	อฺญฺฐา	อฺญฺฐา
๔๔๓	๑๖	กามไม้;	กามไม้ :
๔๕๐	๓ (จล)	คุณวเศษ	คุณวิเศษ
๔๕๒	๘ (จล)	วิกเขปะ	วิกเขปะ
๔๕๓	๘	อโนต	อโนต -
๔๕๔	๖	จิตตะ	จิตตะ
๔๕๘	๑	ปฏิจจ	ปฏิจจ
๕๐๗	๑ (จล)	อฺปริ	อฺปริ
๕๐๘	๗ (จล)	ตฺตฺถ	ตฺตฺถ

หน้า	บรรทัด	คำผิด	แก้เป็น
๒๓๔	๔ (จบ)	ผู้	ผู้
๒๔๑	๔	เด็กทุกคน	ทุกคนเด็ก
๒๔๘	๔ (จบ)	ปรียศ	ปรียศิ
๒๕๔	๒ (จบ) ประโยชน์, เห็นแต่ประโยชน์	เห็นแต่ประโยชน์	ความหมายของประโยชน์แต่
๒๕๔	๒ (จบ)	ไม่เห็น	ไม่ต้องเห็น
๒๖๖	๓ (จบ)	โดยสติ	ทำโดยสติ
๒๗๓	๗ (จบ)	ความแก่	ความเกิด
๒๘๒	๙ (จบ)	ภายศ	ภายศิ
๒๘๓	๑๐	แสง	
๒๘๔	๒ (จบ)	ได้	ให้ได้
๒๘๔	๖ (จบ)	ทราบ	หลาย
๒๙๑	๙	มีผัสสะ	มีผัสสะ
๒๙๓	๒	ซึ่งสุข	ซึ่งสุข --
๒๙๔	๕	สุขอย่าง	สุขทาง
๓๑๗	๖ (จบ)	สั่งจา -	บัญญัติ -
๓๑๙	๘	ฐาน	ฐาน
๓๒๒	๒ (จบ)	สงขิต	สงขิตุ
๓๔๑	๕ (จบ)	เป็นตัว	เป็นตัว
๓๔๘	๗ (จบ)	ถิ่น	ถิ่น
๓๖๒	๕ (จบ)	วัตถุ	วัตถุนุติ
๓๖๒	๕ (จบ)	หรือว่า	และ
๓๖๒	๖ (จบ)	- ทำให้	ทำให้

อนุโยกหา

ตามที่ชาวพุทธมอญได้แสดงออกซึ่งโดยเอกลักษณ์กรรม ซึ่ง
เป็นกรรมร่วมกัน กับธรรมชาตมอญได้โดยทวารจิตอันมีพลังอันไม่
มีที่สิ้นสุดในลักษณะที่วิจิตรวิเศษและวิเศษประเสริฐ ที่ตรงไปตรงมา
ได้ไป กับ โหมกพลากราม นั้น ข้าพเจ้าขอแสดงคุณประโยชน์ ที่เป็นที่
สนใจของชาต และขอคุณ ได้ ดังนี้ เป็นอย่างสั้น

ข้าพเจ้า ขออนุโยกหา ในลักษณะที่เป็นกรรมร่วมกันของชา
ตมอญที่กระทำ ให้เป็นอันสมบูรณ์ได้วิเศษประเสริฐอันกว้างขวาง ขจรไกล
ยิ่งกว่าในในทางวิเศษคุณ 'คุณคือ ความมีใจดี' ดีดีดี ดีดีดี ดีดีดี
คุณคุณคุณคุณคุณคุณ "คุณ" นั้นเอง. คุณคือ วิเศษ
คุณคุณนั้น ก็คือ วิเศษคุณคุณ ในที่ตรงไปตรงมา วิเศษใน
ตรงไปตรงมา ของข้าพเจ้า ได้เป็นไปอย่างรวดเร็วกว่า ซึ่งคุณคุณให้
ข้าพเจ้า ได้เห็นความสมบูรณ์แห่งวิเศษคุณคุณนั้น เป็นไปอย่าง
อันดีของวิเศษ คุณแต่ที่วิเศษคุณคุณนั้นได้ ข้าพเจ้า นี้คือคุณคุณ.

คุณคุณคุณคุณคุณ "คุณคุณ" คุณคุณได้ก็คุณ คุณคุณ
คุณคุณคุณคุณคุณได้ ก็คือคุณคุณคุณ ดีดีดี ดีดีดี ดีดีดี โดย
คุณคุณคุณคุณคุณ คุณคุณคุณคุณคุณ คุณคุณคุณ คุณคุณคุณ. คุณ
เป็นสิ่งที่ได้คุณคุณคุณคุณคุณ คุณคุณคุณคุณคุณ. คุณ
คุณคุณคุณคุณคุณคุณ ก็คือคุณคุณคุณคุณ ในที่ตรงไป
คุณคุณคุณคุณคุณ คุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณ
ข้าพเจ้า ได้เห็นคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณ
คุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณ
คุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณคุณ

การคิดข้อปฏิบัติเอง มีกติกากฎเกณฑ์ได้เองอยู่ แต่การข้อปฏิบัติในตัวเอง
 แล้วยัง ต้องมีข้อปฏิบัติในตัวเอง ด้วยไม่ปล่อยให้ตัวเองละเลย ต้องต้องพยายามและ
 ฝึกฝน. การข้อปฏิบัติจากผู้อื่น ควรต้องได้เอง ควรต้องมากที่ ควร ก็ ข้อปฏิบัติ
มีเหตุผล ได้ ฝึก ปฏิบัติ การ ปฏิบัติ; แต่ เมื่อ ได้ ข้อ ปฏิบัติ จาก ผู้อื่น ให้ รู้ สาเหตุ
พร้อม แล้ว จึง จะ ปฏิบัติ ด้วย เพราะ ถ้า จะ ปฏิบัติ ตาม เป็น คน ตาม ที่ สั่ง ปฏิบัติ.
 คุณจะมีธรรมชาตนั้น ต่อมาจะข้อปฏิบัติอื่น หรือมกๆ กันไปในตัว แต่กับ
 ที่ข้อปฏิบัติเองได้แล้ว เผลอไร; สิ่ง ได้ ข้อ ปฏิบัติ ว่า เป็น ผู้ รู้ ผู้ ปฏิบัติ ผู้ ปฏิบัติ
ตาม ซึ่ง รู้ หน้าที่ ของ ตน โดย ได้ แล้ว. ขอ ให้ เป็น ชาว พุทธ กัน ใน
โลก นี้ นะ เพื่อน นี่ ได้ สัก ไม่ มี ใคร เห็น อยู่ ใน โลก นี้ สำหรับ ท่าน ทุก
ท่าน โดย ไม่ รู้ สัก ตัว สัก ตัว เลย.

ชาวพุทธยุคใหม่ มีโอกาสเห็นธรรมได้ยิ่งกว่า กับธรรมตามยุคใหม่
 มากตั้งแต่ต้น ในข้อปฏิบัติ พุทธธรรมมีที่ทั่วทุกที่ไป ยิ่งขนาดหนึ่ง ข้อ ปฏิบัติ
พุทธ ธรรม นี้ อัน นี้ ข้อ ปฏิบัติ และ จะ ปฏิบัติ ไป เช่น นี้ ได้ เพื่อ ผล ธรรม
แห่ง พุทธ ธรรม นี้ ใน การ ปฏิบัติ และ ปฏิบัติ ด้วย ตนเอง; สิ่ง ได้ ปฏิบัติ
กัน จน พอ ใน การ สร้าง ธรรม นี้ คือ ธรรม นี้ ซึ่ง เขา ใช้ เพื่อ ผล ธรรม
ลำดับ มา เป็น ไป ตาม ตาม แล้ว. การ ปฏิบัติ ธรรม นี้ คือ ได้ ธรรม นี้ ซึ่ง ได้
รวม อยู่ ใน ธรรม แห่ง พุทธ ธรรม นี้ ซึ่ง ได้ ปฏิบัติ โดย ไม่ ตาม ลำดับ ตาม
คำสั่ง แต่ ด้วย วิธี ปฏิบัติ ธรรม นี้ ซึ่ง ได้ ปฏิบัติ โดย ไม่ ปฏิบัติ แต่
เพราะ จะ ปฏิบัติ ได้ ว่า เป็น ไม่ ปฏิบัติ ซึ่ง ตาม สามารถ ปฏิบัติ. ข้อ ปฏิบัติ ใน พุทธ
ธรรม นี้ คือ ได้ ว่า สิ่ง ได้ ปฏิบัติ ไม่ ตาม ทั้ง โดย ปฏิบัติ และ ตาม วิธี ปฏิบัติ
แล้ว ทั้ง ไม่ ปฏิบัติ ใน ธรรม นี้ ซึ่ง ได้ ปฏิบัติ โดย ไม่ ตาม แต่ การ ปฏิบัติ
ข้อ ปฏิบัติ พุทธ ธรรม นี้ ด้วย แล้ว. ท่าน ได้ ปฏิบัติ โดย ไม่ ตาม วิธี ปฏิบัติ นี้.

พุทธธรรม

 ธรรม

แปลจากพระธรรมปิฎก
 ๑๐ ปีที่ ๑๐

คำปรารภ

การสร้างหนังสือชุดธรรมโฆษณารุ่นขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา.

พระธรรม อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ เป็นรัตนอันหาค่าประมาณมิได้ในโลก ควรที่สาธุชนทั้งหลายจะได้ช่วยกันเผยแผ่ให้แพร่ไปในดวงใจของประชาชนและประชาชาติทั่วไป.

ชาวพุทธมูลนิธิ เชียงใหม่ ได้ก่อตั้งขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้ ตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๑ ได้ทำการเผยแผ่ธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า กิจการได้เจริญและดำรงคงอยู่ได้จนกระทั่งบัดนี้ ทั้งนี้ ด้วยความสนับสนุนและความช่วยเหลือจากท่านสาธุชนผู้มีศรัทธาทันทีด้วยดีตลอดมา.

อย่างไรก็ตาม อันพระธรรมที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้นั้น แม้ว่าจะทรงคุณค่า มีประโยชน์แก่มนุษย์ และเทวดาทันทีหลาย อย่างเลิศล้ำมหาศาลสักเพียงใดก็ตาม ก็เฉกเช่นกับทรัพยากรธรรมชาติที่ฝังอยู่ในแผ่นดิน หากปราศจากผู้ขุดค้นขึ้นนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แล้ว ประชาชนทั้งหลายก็คงจะไม่มีโอกาสได้รับคุณประโยชน์อันควรมีควรได้นั้นเป็นแน่.

ในบรรดาท่านผู้รู้ที่ได้ศึกษาค้นคว้าแล้วนำเอาพระธรรมอันประเสริฐในส่วนที่เป็นแก่นแท้มาเผยแผ่แจกจ่ายเป็นธรรมทานแก่ประชาชนนั้น ในเมืองไทยเราอาจกล่าวได้ว่ามีไม่กี่ท่านนัก ในจำนวนนี้น้อยกว่าน้อยนี้ ท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นผู้หนึ่งที่ได้อุทิศชีวิตและจิตใจทุ่มเทศึกษาค้นคว้าพระธรรมส่วนที่เป็นแก่นแท้มาเผยแผ่แก่ประชาชน ซึ่งผลงานของท่านมีอย่างไร เพียงไรนั้น ก็ปรากฏเป็นที่รู้เป็นที่เห็นเป็นที่ประจักษ์กันทั่วไปอยู่แล้ว.

ชาวพุทธมูลนิธิ เชียงใหม่ มีความภาคภูมิใจอย่างยิ่งที่ได้มีส่วนรับแบ่งงานเผยแผ่นี้จาก “ธรรมทานมูลนิธิ” ไชยา ให้จัดพิมพ์หนังสือชุด “ธรรมโฆษณารุ่น

ท่านพุทธทาส” ชุดหนึ่ง คือชุด “ปฏิปทาปริทรรศน์” อันเป็นงานชุดธรรมโฆษณ์ของท่านพุทธทาส อันดับที่ ๑๔ ขึ้นไว้ในพระพุทธรูป เพื่อเผยแพร่แก่ประชาชน ดังปรากฏเป็นรูปหนังสือเล่มที่ท่านกำลังถืออยู่ในมือขณะนี้ โดยนำเงินของมูลนิธิ ที่ท่านสาธุชนผู้มีศรัทธาทั้งหลายได้บริจาคบำรุงมูลนิธิมาลงทุนพิมพ์จำหน่าย ในลักษณะห่วงกุศลเป็นกำไร มุ่งประโยชน์ในการเผยแผ่เป็นที่ตั้ง มิได้หวังผลกำไรในทางการค้าแต่อย่างใด.

อันความรัก คือความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ตลอดจนถึงสรรพสัตว์นั้น แม้จะแจกจ่ายแบ่งปันให้แก่ผู้ใดสักเท่าไรก็มิได้รู้จักหมดสิ้น มิแต่จะเฟื่องฟูเป็นที่ชื่นชใจให้แก่ผู้ให้และผู้รับ ฉนใด การบำเพ็ญบุญกุศลก็แจกเช่นเดียวกัน แม้จะแบ่งปันแจกจ่ายให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมด้วย ก็มีใ้ว่าผู้ทำจะได้รับบุญกุศลน้อยลงก็หาไม่ได้ กลับมีแต่จะเพิ่มพูนด้วยกันทั้งสองฝ่าย.

ฉะนั้น ชาวพุทธมูลนิธิ เชียงใหม่ จึงไม่ปรารถนาที่จะตัดดวงผลบุญกุศลนี้แต่ผู้เดียว ชาวพุทธมูลนิธิความยินดี ขอประกาศเชิญชวนท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลายผู้มีใจศรัทธาและมีปณิธานเช่นเดียวกัน โดยไม่เลือกว่าจะเป็นชาติใด ผิวดิน ภาษาใด ทุกเพศ ทุกวัย ขอเชิญมีส่วนร่วมในการจัดพิมพ์หนังสือชุด “ธรรมโฆษณ์ของท่านพุทธทาส” กับชาวพุทธมูลนิธิ เชียงใหม่ ไม่ว่าจะเล่มนี้หรือเล่มต่อ ๆ ไป.

ท่านผู้ใดมีความประสงค์จะมีส่วนร่วมในการจัดพิมพ์ดังกล่าวนี้ ขอได้โปรดติดต่อที่สำนักงานชาวพุทธมูลนิธิ เชียงใหม่ ได้ตลอดเวลา

ขอแผ่และแบ่งส่วนบุญกุศล อันเป็นผลานิสงส์ ที่เกิดจากการเผยแผ่ธรรมแก่เพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ ผู้เป็นเพื่อนทุกซ์. ขอความรัก คือความเมตตากรุณาจงแผ่ไปในดวงใจของเพื่อนมนุษย์ ตลอดจนถึงสรรพสัตว์ในสากลโลกด้วยอำนาจแห่งพระธรรม. ของเพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์จึงเป็นผู้มีส่วนร่วมกันด้วยความสุขขานติเทอญ.

ชาวพุทธมูลนิธิ

สำนักงานในสวนพุทธธรรม

พุทธนิคม (วัดอุโมงค์) ตู้ ป.ณ. ๔๕ เชียงใหม่

สารบาญ

ปฏิบัติปทาปริทรรศน์

	หน้า
๑. ปฏิบัติปัญหาปริทรรศน์	๑
๒. ปัญหาอันเนื่องมาแต่ปริยัติ	๔๗
๓. ปัญหาเนื่องจากการปฏิบัติ	๙๓
๔. ปัญหาเนื่องมาจากปฏิเวธ	๑๑๙
๕. ประมวลภาพปฏิบัติปทาปริทรรศน์	๑๔๑
๖. ประมัตตปฏิบัติปทาที่ไม่เกี่ยวกับปริยัติ	๑๗๓
๗. ประมัตตปฏิบัติปทา กับผู้แตกฉานในปริยัติ	๒๑๕
๘. ประมัตตปฏิบัติปทาสามารถมาทางลัดเหนือเมฆ	๒๔๓
๙. ประมัตตปฏิบัติปทา สักว่าพุทธภาษิตสั้น ๆ นานาแบบ	๒๗๙
๑๐. ประมัตตปฏิบัติปทาที่อาศัยพุทธภาษิตสั้น ๆ ในรูปแบบต่างๆ กัน	๓๐๙
๑๑. ภัทเทภรรตตปฏิบัติปทาปริทรรศน์	๓๒๗
๑๒. ประมัตตปฏิบัติปทาอาศัยหลักธรรมภาษิตสั้น ๆ	๓๕๙
๑๓. กล่าวนำคำบรรยายครั้งที่ ๑๒	๓๙๓
๑๔. ประมัตตปฏิบัติปทา ที่มองไม่เห็นตัว	๓๙๙
๑๕. ภาคผนวก เรื่องปัจจุสมุขปาทจากพระโษษฐีว่าด้วยหลักปฏิบัติ	๔๐๙

โปรดดูสารบาญละเอียดในหน้าต่อไป

สารบัญละเอียด

๑. ปฏิบัติปัญหาปริทรรศน์

	หน้า
การบรรยายชุดนี้ชื่อ ปฏิบัติปริทรรศน์ ต่อจากพุทธจริยาจบลง	๑
มุ่งหมายหรือพันธระมะที่เป็นหัวใจพุทธศาสนาออกสู่สายตาประชาชน	๒
ปัญหาเฉพาะหน้าคือ ความเสื่อมทางศีลธรรมของสังคม ที่ต้องช่วยกันแก้ไข	๓
พุทธบริษัทไม่เห็นแก่ตัว ต้องช่วยกันแก้ปัญหา	๔
ปัญหาที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการปฏิบัติในแง่มุมต่าง ๆ จึงมุ่งแก้ปัญหาเหล่านั้น ๆ	๕
ทุกเรื่องขึ้นอยู่กับบุคคลมีศีลธรรม ถ้าขาดแล้วทุกอย่างติดขัดหมด	๖
ผลของคนไม่มีศีลธรรม จะเป็นอุปสรรคแก่ความเจริญทุกแขนง ; เพราะไม่มีคนดี	๗
อุปสรรคต่อการปฏิบัติมี : ๑. ตัวคนมีจิตใจต่างกัน	๘
๒. พุทธศาสนามีหลักหลายระดับ. ๓. วัตถุประสงค์กำวหน้า. ๔. สอนทฤษฎีกันมาก	๙
ปัญหา ๑. สอนกันอย่างเครื่องจักร ; ที่ถูกการปฏิบัติต้องจัดเฉพาะคน	๑๐
การอบรมศีลธรรมอย่างเครื่องจักร จึงมีความล้มเหลวเรื่อยมา	๑๑
คนยิ่งเห็นแก่ความสุขทางวัตถุ ก็ยิ่งเห็นแก่ตัวจัดรุนแรงยิ่งขึ้น	๑๒
ไม่ได้วัตถุตามชอบใจเพราะเงินไม่พอ ก็ไม่วายที่จะเอาให้ได้	๑๓
วัตถุนิยมทำให้มนุษย์หลงใหลเกินกว่าจำเป็น, สร้างความเห็นแก่ตัว	๑๔
โรคเห็นแก่ตัวขึ้นสมอง ใ้ยาคือธรรมะชนิดเดียว จะแก้ได้อย่างไร	๑๕
ปัญหา ๒. เรื่องหลักพุทธศาสนาควรต้องมีไว้ให้ ทั้งพวกมีตัวตนและไม่มีตัวตน	๑๖
คนบางพวกยังถือว่าเที่ยง, มีตัวตน, จึงต้องสอนอนุโลมไปบ้าง	๑๗
ความคิดว่า มีตัวกู - ของกู เชื้อมาตามสัญชาตญาณ ต้องไม่ประิโทษมากนัก	๑๘
มีตัวตนชนิดอ่อน ไม่ห้ามสวรรค์ แต่ห้ามนิพพาน	๑๙

การสอนให้ทำลายตัณหา - ของกู เป็นความยากลำบากแก่พระพุทธเจ้าเหมือนกัน	๒๐
เมื่อทรงตั้งพระทัยว่าจะสอนจึงต้องมี ๒ พวก มีตัวตน กับ ถอนตัวตน	๒๑
สมัยนี้การสอนก็ยังมีปัญหา ขัดต่อพวกนี้พวกนั้นอยู่เสมอ	๒๒
ต้องสอนให้ละยึดมั่นแล้วๆ มายึดมั่นที่ดีๆ จนค่อยๆ ลืมตา จึงสอนเรื่องไม่ยึดมั่น	๒๓
หลักพุทธศาสนาจะมีทั้งสี่สสทวิภูฏี, และสัมมาทิภูฏี, ยังกำกวมอยู่	๒๔
ต้องเร่ไปหาเรื่องดับทุกข์ ให้ทุกคนตั้งหน้าบรรเทาความเห็นแก่ตัว....	๒๕
ความไม่รู้ธรรมะอย่างชัดเจนถูกต้อง นี่เป็นอุปสรรคแก่การปฏิบัติธรรม	๒๖
ปัญหาสำคัญอยู่ที่ทำอย่างไรจะให้ธรรมะเข้ากันได้กับคนมีกิเลสเป็นตัวตน	๒๗
บางทีมีผู้เห็นว่า ธรรมะชนิดนั้นเป็นข้าศึกแก่ความเจริญ นี่ก็เป็นปัญหา	๒๘
รู้อุปสรรคแห่งการปฏิบัติธรรมแล้ว ต้องพยายามแก้ไข	๒๙
คน ทนปฏิบัติระยะยาวไม่ค่อยได้ จึงไม่สนใจปฏิบัติธรรมขั้นสูง	๓๐
ปัญหา ๓. อิทธิพลของวัตถุนิยมคือเรื่องทางร่างกายเนื้อหนังกำลังท่วมโลก	๓๑
วัตถุนิยม หมายถึงสิ่งที่มนุษย์ค้นคว้าประดิษฐ์ขึ้นสนองความต้องการ	๓๒
ในบ้านเรือนเต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่จำเป็น เพื่อกามารมณ์, วัตถุนิยมทั้งนั้น	๓๓
อิทธิพลของวัตถุนิยมทำให้คนเป็นทาสวัตถุ และเกลียดศาสนา	๓๔
พุทธบริษัทตามกันพวกวัตถุนิยม ก็ไม่กลัว ไม่ละอาย แล้วจะปฏิบัติธรรมได้อย่างไร	๓๕
วัตถุนิยมเป็นอุปสรรคร้ายกาจแก่การปฏิบัติธรรม	๓๖
ปัญหา ๔. สอนธรรมะกันแต่ทางทฤษฎี ขาดแคลนทางปฏิบัติที่ทำให้มีสุขแท้	๓๗
เราต้องศึกษาให้ละเอียดในด้านปฏิบัติดังในอาการของปัจจุสมุปบาท	๓๘
เหตุที่เรียนศีลธรรมแล้วปฏิบัติไม่ได้ก็เพราะไม่ได้สอนส่วนปฏิบัติ	๓๙
ตัวการปฏิบัติมีหลายชั้น ถ้าไม่เข้าใจอย่างทั่วถึง ก็ทำไม่ได้	๔๐
มนุษย์ทั้งโลกมุ่งหมายสันติภาพ แต่สิ่งที่ทำนั้นไม่มุ่งเพื่อสันติภาพ	๔๑
เขามีการทำไม่ส่งเสริมศีลธรรม แล้วยังทำลายและทำไปทางอบายมุข	๔๒
ตัวอย่างเรื่องวิทยุ น่าคิด ; ส่งเสริมศีลธรรมตรงไหนบ้าง ?	๔๓

[๔]

ธรรมะที่ต้องปฏิบัติยังเหลืออยู่มาก ชีวิตเหลือน้อย อย่าประมาทเลย	๔๔
เรื่องไม่ก้าวหน้าในการปฏิบัติ เต็มไปด้วยอุปสรรค นี่เป็นปัญหาด่วน	๔๕

๒. ปัญหาเนื่องมาแต่ปริยัติ

ให้มองกันให้มากที่สุดในส่วนที่เป็นปัญหา และอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม	๔๗
ปัญหาที่ ๑. ต้องเลือกธรรมะส่วนที่เหมาะสมแก่แต่ละคนที่แตกต่างกัน	๔๘
๒. คำสอนต้องอยู่ในลักษณะ เพื่อ ผู้มีตัวตน กับ ไม่มีตัวตน	๔๙
๓. อย่าให้ความเจริญทางวัตถุมาครอบงำตนจนตกเป็นทาส	๕๐
๔. สอนทฤษฎีมากเกินไป จึงเป็นปัญหาเนื่องแต่ปริยัติ	๕๑
การจัดการศึกษาไม่มีเขตจำกัด ทำให้รู้มากยาวนาน ไม่ยอมทำอะไรทั้งๆ	๕๒
รู้มากอย่างท่วมหัวแต่เป็นอย่าง "บ้าหอบฟาง" ไม่เพื่อสันติภาพ	๕๓
ยิ่งรู้มากยิ่งคิดเก่ง เกียวก่ง ไปในทางไม่มีสันติภาพ	๕๔
มีความรู้ก้าวหน้าเหมือนวิ่ง แต่วิ่งไปหาความตาย ไปเป็นสมุนมาร	๕๕
คนสมัยนี้เกลียดธรรมะ ต้องล่อหลอกจึงจะสนใจศาสนา	๕๖
เขาไม่ชอบธรรมะ ต้องการแต่ความสุขทางเนื้อหนัง ไม่มีวันพบสุขแท้จริง	๕๗
รู้ปริยัติธรรมมากกลายเป็นงูพิษ ปฏิบัติเพื่อลาภสักการะไปเสีย	๕๘
ในโลกยกย่องคนมีวิชา เหมือนใส่หงอน แล้วมีคู่ทางเขาเปรียบผู้อื่น	๕๙
มีวิชา เป็นอุปสรรคของการปฏิบัติธรรมได้ ถ้าใช้ไม่เป็นจะบาดมือดูหญ้าคา	๖๐
คนศึกษาพุทธศาสนาเป็นปรัชญาไป ผิดความหมายเดิมที่เป็นศาสนา	๖๑
เรียนตามวิธีปรัชญาจะไม่ได้ตัวพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องปฏิบัติ	๖๒
ทุกระบบศาสนามีความหมายเป็นข้อปฏิบัติ เป็นปัญญาถูกต้องแท้จริง	๖๓
พุทธศาสนาต้องปฏิบัติ, เห็นประจักษ์อยู่แก่ใจ, ไม่ต้องเชื่อตามใคร	๖๔
ปัญหาทางศีลธรรม ไม่เกี่ยวกับปรัชญา ตั้งหน้าบังคับตัวเองจากเรื่องชั่ว เท่านั้น	๖๕

[๕]

พระพุทธเจ้าเป็นนักศีลธรรม, ปฏิบัติเริ่มจากละความชั่ว, ไม่ใช่เป็นนักปรัชญา	๖๖
ระบบพุทธศาสนามีใช้ให้เชื่อง่าย มีหลักฐานในกาลามสูตร	๖๗
พุทธศาสนาเป็นระบบศีลธรรม หรือเป็นวิทยาศาสตร์ก็ได้	๖๘
คนกำลังทำให้พุทธศาสนากลายเป็นพิธีรีตอง เป็นไสยศาสตร์ก็มี	๖๙
การปฏิบัติธรรมอย่างนั่งอ่อนนวนบวงสรวง ขอร้อง นี่ยังใช้ไม่ได้	๗๐
ทำศาสนาเป็นพิธีรีตองไปเสียก็ผิดหมด, ธรรมะต้องเป็นธรรมะ	๗๑
การตีความหมายผิดเกี่ยวกับถ้อยคำ นี่ก็เป็นความยุ่งยาก	๗๒
ต้องรู้ว่าคำเดียวกันในศาสนา เป็นได้ทั้งภาษาคน ภาษาธรรม	๗๓
ตัวอย่าง เช่น สติ กับ จิต ยังเถียงกันไม่รู้ว่าจะอย่างไรถูก	๗๔
อัสตากับ อนัตตา ถ้าอธิบายไม่ถูก ก็เข้าใจผิด ที่แท้เป็นอทิปปัจจยตา ๗๕	
คำว่า "พระเจ้า" ให้เป็นบุคคล ก็ยอมไม่รู้จักพระเจ้าที่ไม่ใช่บุคคล	๗๖
พระเจ้าของพุทธบริษัทคือ พระธรรม คือกฎของอทิปปัจจยตา	๗๗
การตีความผิด เกี่ยวกับหลักธรรมนี้ เป็นอุปสรรคเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม ๗๘	
ไม่มีส่วนไหนที่เป็นอนัตตา หรือ อนัตตา ทุกอย่างมีไปตามธรรมดา	๗๙
ทุกอย่างเป็นไปตามความเปลี่ยนแปลงของเหตุ และ ปัจจัย	๘๐
มูลเหตุสำคัญทำให้โลก โกรธ หลง มาจากผัสสะ	๘๑
จากผลของสัมผัสข้างนอกทำให้จิตใจข้างในเป็นปัญหา ก็เพราะผัสสะ ๘๒	
ต่อจากผัสสะก็คือเวทนา เป็นตัวการร้ายกาจที่ทำให้เกิดทุกข์	๘๓
เพราะไม่รู้จักผัสสะ ทำให้การปฏิบัติธรรมมีอุปสรรค	๘๔
ขณะที่จิตไม่มีกิเลสรวบจน นี่เป็นนิพพานโดยปริยาย	๘๕
ธรรมะต้องมีผลเป็นสันทิฏฐิโก และอกาลิโก มีผลที่นี้และเดี๋ยวนี้	๘๖
บางคนไม่รู้ว่าจะเอาอะไรจากศาสนา หรือธรรมะ ทำไปอย่างละเมอๆ.. ๘๗	
บางคนเชื่อว่าพุทธศาสนาเป็นศาสตร์ หรือใช้อำนาจจิตรักษาโรค	๘๘

บางคนอยากพ้นทุกข์ หรือบรรลุนิพพาน แต่ไม่รู้ว่านิพพานคืออะไร	๘๙
การปฏิบัติทางจิต พระพุทธเจ้าตรัสว่ามีผลดี ๔ อย่าง, ดับทุกข์ได้นิรันดรเป็นที่สุด	๙๐
เราต้องการอะไรจากพุทธศาสนา ต้องมองให้เห็น มิฉะนั้นจะมีดมัว	๙๑

๓. ปัญหาเนื่องจากการปฏิบัติ

การบรรยายครั้งนี้จะกล่าวถึงปัญหาอันเนื่องมาแต่การปฏิบัติ	๙๓
ทบทวนความเข้าใจว่า ต้องมีความถูกต้องทางปริยัติ ปฏิบัติจึงจะถูก....	๙๔
ต้องรู้จักใช้ปริยัติให้พอดี ตรงกับอุปนิสัยสันดานของตน	๙๕
บางคนชอบความยาก เกร็ง และลึกลับ หรือวิธีที่ตนเองก็ไม่เข้าใจ	๙๖
การปฏิบัติที่ถูกต้อง จะต้องไม่ตั้ง ไม่หย่อน ต้องเป็นมัชฌิมา....	๙๗
บางคนไม่สามารถทำสมาธิจนเกิดฌาน เพราะทำยาก ไม่ใช่ทำได้ทุกคน...	๙๘
แต่กิเลสหมดได้ ไม่ใช่ด้วยสมาธิ แต่ด้วยปัญญา เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา..	๙๙
ถ้าหมดกิเลสจะสามารถทั้งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ	๑๐๐
ปฏิบัติแบบปัญญานั้นไม่หรรษา ไม่เหมือนฌาน หรือ สมาบัติ...	๑๐๑
การรู้หลักวิชา ยังไม่ใช่ปฏิบัติ เพราะเป็นเพียงกฎเกณฑ์บอกให้รู้	๑๐๒
รู้ทฤษฎีก็เท่ากับท่องไว้ ; ปฏิบัตินั้นต้องมีสติจัดการควบคุม....	๑๐๓
ถ้าไม่ทำผิดเกี่ยวกับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ไม่มีทางปฏิบัติผิด	๑๐๔
ต้องควบคุมตา ฯ-ใจไว้ให้ได้ จะปฏิบัติทุกอย่างได้ง่าย	๑๐๕
เพราะเรื่องสำคัญทุกเรื่องขึ้นอยู่ที่ผัสสะอย่างเดียว....	๑๐๖
กาม กรรม เวทนา สัญญา ทิฏฐิ ตัณหา ล้วนมาจากผัสสะ	๑๐๗
ทุกข์ สุข นิพพาน มีรากฐานอยู่ที่ผัสสะ, ไม่มีผัสสะทุกข์สุขก็ไม่มี	๑๐๘
มองเห็นความสำคัญของผัสสะแล้ว จะเห็นแจ้งในกิเลสและทุกข์	๑๐๙
ผัสสะมี ๒ ชั้น ชั้นแรกเรียกปฏิมะ ยังไม่เกี่ยวกับอวิชชา ชั้น๒ จะเกี่ยวกับอวิชชา....	๑๑๐

[๗]

พอดตา + รูป + จักขุวิญญูญาณแล้ว จะเป็นผัสสะแท้จริง จะเป็นอวิชชาตอนนี้	๑๑๑
ควรรู้จักเรื่องผัสสะให้ถูกต้อง ถ้าปราศจากสติจะเป็นอวิชชาทันที	๑๑๒
การสัมผัสที่อวิชชามีส่วนด้วย นี่คือนันตราย เกิดตัวกู - ของกู ฯลฯ	๑๑๓
ถ้ารู้ว่าผัสสะมี ๒ ชั้น เมื่อกระทบเป็น "สักว่า ๆๆ" จะยังไม่มีอันตราย....	๑๑๔
ถ้าเปลอสติ อวิชชาเข้าเกี่ยวข้องก็เกิด ฯลฯ และเป็นทุกข์	๑๑๕
ร่างกายไม่ดี สิ่งแวดล้อมไม่ดี ก็เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติ	๑๑๖
สิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมต้องไม่ดีเกินไป และไม่เกินไปในทางร้าย	๑๑๗

๔. ปัญญา เนื่องมาจาก ปฏิเวธ

ทบทวนความจำให้เข้าใจเกี่ยวกับคำว่า ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธก่อน....	๑๑๙
ปัญหาทางปริยัติมีมากเพราะเรียนไม่ตรงจุด ปฏิบัติก็ทำไม่ใคร่ถูกต้อง	๑๒๐
แกนกลางของการปฏิบัติอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ	๑๒๑
ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ต้องเนื่องกัน เพื่อรู้เข้าใจเพิ่มไปในตัว	๑๒๒
ระยะของปฏิเวธทำด้วยใจรู้ชัด ไม่เกี่ยวกับคิด หรือเหตุผล	๑๒๓
ปฏิเวธ หมายความว่า ใจมันแทงไปในความรู้สึกขณะนั้น..	๑๒๔
ความรู้สึกต้องถึงขั้นไม่กลับกำเริบ จึงจะแน่นอนลงไป	๑๒๕
ถ้าเห็นชัดแจ้งที่ไม่กลับคืน ก็เป็นการตัดกิเลสได้แท้จริง...	๑๒๖
ปฏิเวธถึงขั้นพระอรหันต์มี ๒ พวก : เวทนาเย็นสนิท กับยังไม่สนิท ...	๑๒๗
การบรรลุมรรคผลของพระเสขะ จะต้องทำให้เย็นสนิทต่อไปด้วย	๑๒๘
การปฏิบัติจนมีผลเป็นปฏิเวธ ต้องทำให้มาก และชำนาญ ให้อยู่ตัว..	๑๒๙
ปฏิเวธมีหลายชั้น ทำให้ดีในขั้นต้น ๆ แล้วจะเลื่อนขั้นได้ง่าย	๑๓๐
โดยหลักของสมาธิภาวนา จะมีผลถึง ๔ ชั้น ขั้นสุดท้ายสิ้นกิเลส อาสวะ..	๑๓๑
ปฏิเวธขั้นที่ยั่ววนใจจะเป็นอุปสรรคแก่การก้าวขึ้นขั้นสูง	๑๓๒

ในชั้นที่ปฏิบัติมีผล มีอำนาจเป็นทิพย์และสุขใจนี้ ดึงดูใจ ไม่ให้ทำต่อไป	๑๓๓
ปฏิเวธควรต้องเป็นอกาลิโก คือ ไม่เนื่องด้วยเวลา	๑๓๔
ต้องมีผลทันควัน, รู้สึกด้วยใจในผลของสิ่งที่ทำทันที..	๑๓๕
เรื่องทาน ศีล ฯลฯ ได้ผลทันที ไม่ต้องรอชาติหน้า ซึ่งเข้าใจผิดกันอยู่....	๑๓๖
เรื่องของปฏิเวธต้องมีผลเป็นทิวฐธรรม ที่นี้ เดียวนี้..	๑๓๗
การเข้าถึง "พระเจ้า" หรือ "พระธรรม" ก็ต้องถึงด้วยใจ	๑๓๘
จิตที่ถึงธรรมนั้นคือ ความสะอาด สว่าง สงบ โดยตรง : นี่เป็นปฏิเวธ	๑๓๙
"ตายจากตัวกูเสีย" จะถึงพระเจ้าทันที ใช้ในศาสนาไหนก็ได้	๑๔๐

๕. ประมวลภาพปฏิปทาปริทรรศน์

การบรรยายครั้งนี้ จะชี้ให้เห็นลักษณะของการปฏิบัติทั้งหมด	๑๔๑
การปฏิบัติมีหลายแบบ เราจะทำได้แต่ชนิดที่เหมาะสม แต่ดูไว้เผื่อเลือก	๑๔๒
ก่อนที่จะปฏิบัติ ให้รู้จักแบบของการปฏิบัติไว้หลาย ๆ แบบ	๑๔๓
ให้รู้จักคำว่า "ปฏิปทา" ซึ่งแปลว่าระบอบใหญ่ ความหมายกว้างกว่าปฏิบัติ....	๑๔๔
หรือแปลว่า เดินไปตามลำดับ เช่นเดียวกับปฏิปันโน	๑๔๕
ระบบปฏิปทามี ๓ อย่างคือ ความเชื่อ ความเพียร และปัญญา	๑๔๖
การปฏิบัติโดยทั่วไปควรต้องมีศรัทธา พากเพียร ปัญญา สมควรกัน....	๑๔๗
แต่ถ้าเอาเพียงเดียว พุทธศาสนาเป็นพวกใช้ปัญญา	๑๔๘
คนมีอุปนิสัยไม่เหมือนกัน หลักปฏิบัติจึงจะใช้อย่างเดียวกันไม่ได้	๑๔๙
ปัญญาก็มีอยู่ ๓ พวก : พวกศรัทธา วิริยะ ปัญญา ; ต้องรู้ว่าตนอยู่พวกไหน	๑๕๐
ปฏิปทา ระบบปัญญา ที่รู้แจ้งอย่างฉับพลันก็มี เชื่อยชา ก็มี	๑๕๑
ระบบเชื่อยชาเป็นแบบค่อยทำค่อยไป พวกฉับพลัน รู้อย่างสายฟ้าแลบ	๑๕๒
ปฏิบัติแบบปลงตก สลัดปัญหาออกไปได้ ก็มีผลเท่ากับนักปราชญ์....	๑๕๓

[๙]

"เป็นอยู่ให้ถูกต้อง" ไม่ยึดมั่นถือมั่น วันหนึ่งแสงสว่างจะพุ่งขึ้นได้	๑๕๔
รู้แบบคำเดียวก็พอ เช่น "ไม่น่าเอาไม่น่าเป็น" เท่านั้นก็ได้....	๑๕๕
หรือรู้จัก "ถอนตัวกู ว่าตายเสียก่อนตาย, ดับตัวกูไม่เหลือ" ก็ได้...	๑๕๖
ต้องคิดดูเองว่า เราเหมาะปฏิบัติแบบไหน จะสรุปเช่น ไม่เห็นแก่ตัวก็ได้	๑๕๗
"ไม่เห็นแก่ตัว" เป็นความฉลาดอย่างยิ่ง ทำได้จะเท่ากับมีปัญญา.	๑๕๘
พวกหนึ่งถือว่า ไม่ต้องทำอะไรเลย, อีกพวกถือว่า ต้องรีบทำ ก็มี.	๑๕๙
พวกไม่ทำอะไร ถือว่า นิพพานอยู่เป็นฐานในจิต ระวังอย่าปรุงเป็นตัวกู	๑๖๐
พวกที่ว่ามีกิเลสประจำอยู่ในสันดาน ต้องเพียรลอกวิชชาอยู่เสมอ	๑๖๑
จะเลือกปฏิบัติรูปไหนต้องพิจารณา ใช้อุบายให้ถูกนิสัย	๑๖๒
เถรวาทชอบอย่างสุดเหวี่ยง แต่หลักทั่วไปก็มีว่า "จิตนี้ประภัสสร"	๑๖๓
ควรเปรียบเทียบดู จะทำอย่างไร? ศรัทธา ความเพียร หรือปัญญา	๑๖๔
หลักรู้ดับปลัน หรือเฉื่อยชา ก็มีอยู่ในคัมภีร์เถรวาท....	๑๖๕
พูดมาแล้ว ๔ ภาพ ภาพที่ ๕ แบบพิเศษ หุบปากเงียบ.	๑๖๖
พวกหุบปากเงียบถือว่า ธรรมะนั้นหนึ่ง ทั้งปาก ใจ กาย ไม่พูด..	๑๖๗
"หุบปาก" มีความหมายไปในทางว่าง ไม่ต้องมีปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธอะไรอีก... ..	๑๖๘
ปฏิบัติมีมากแบบ จึงไม่ควรจะพูดว่า "แบบของฉันเท่านั้นถูกดี"	๑๖๙
สะสมตัวเองดู ถือกฏเกณฑ์ไหนทุกข์น้อยลงได้ก็เอาแบบนั้น	๑๗๐
ถ้าปฏิบัติอะไรที่ยาวแสดงให้เขาเห็น นี่แหละจะส่งเสริมกิเลส	๑๗๑

๖. ปรมาตถปฏิบัติ ที่ไม่เกี่ยวกับ ปริยัติ

ให้ทบทวนครั้งก่อน ๆ เพื่อระลึกให้เรื่องติดต่อกัน....	๑๗๓
พูดมาแล้วครั้ง ๑ - ๕ เกี่ยวกับปัญหาและภาพของการปฏิบัติ	๑๗๔
แบบปฏิบัติมีมาก ไม่ควรจะต้องว่าพวกไหนผิด แต่ละแบบเหมาะแก่แต่ละคน	๑๗๕

แบบต่อไปนี่ชื่อปรมัตถปฏิบัติ ที่ไม่เกี่ยวกับปริยัติเลย	๑๗๖
ปริยัติก็รู้จักอยู่ หมายถึงการเรียนพระพุทธรวณะแง่อักษรศาสตร์	๑๗๗
การปฏิบัติไม่ใช่ปริยัติจึงมีวิธีที่เป็นเคล็ด อุบาย หรือปริศนา....	๑๗๘
เคล็ด หรืออุบาย นี่มีไว้สำหรับปรมัตถปฏิบัติ โดยไม่เกี่ยวกับปริยัติ			๑๗๙
เคล็ดมี ๓ พวก เรียกว่า ปริศนา มนตราธารณี และสติรำลึก....	๑๘๐
ปริศนาธรรม ทำให้ฉลาดอย่างธรรม ทำให้ถึงนิพพานได้	๑๘๑
ถ้าคิดขึ้นเรียก ปริศนา, ถ้าพูดออกมา เรียกมนตรา หรือธารณี	๑๘๒
ปริศนามีกติกาว่า ห้ามถามใคร ๆ ถ้าใครบอกก็ไม่ใช่ปริศนา	๑๘๓
ปริศนามีมาก เช่น ตายเสียก่อนตาย ปากอย่างไรอย่าง	๑๘๔
ปากต้องพูดตามภาษาโลก แต่ใจมิได้เป็นอย่างนั้น	๑๘๕
จุดเย็นสูงสุดอยู่กลางเตาหลอมนี้ = หานิพพานได้ตรงที่ดับความร้อน			๑๘๖
แม้จะร้อนสักเท่าไร ถ้าคนไม่โง่ จะทำให้เย็นได้ตรงนั้น	๑๘๗
"ท่ามกลางความร้อนมีจุดเย็น" นี้พยายามหาให้พบ จะไม่เสียอะไร			๑๘๘
"เสียงของมือที่ตบข้างเดียว" นี้เท่ากับจิตไม่รับเอามาปรุงเป็นตัวกู - ของกู			๑๘๙
ตบมือข้างเดียว คือ เสียงแห่งนิพพาน ดังก้องไปทั่วจักรวาล			๑๙๐
"ผ้าเช็ดฝุ่นก็เช็ดฝุ่นซิ" เท่ากับไม่มีอะไรนอกไปจากธรรมดา			๑๙๑
นักปราชญ์ชาวนาเห็นอะไร สามารถทำจิตไม่ยึดมั่นฯ โดยไม่ต้องศึกษา			๑๙๒
ใช้อย่างมนตราธารณี พอกิเลสเกิด ก็ตวาดออกมา เช่น "ออกไป" ฯลฯ			๑๙๓
พวกที่ ๓ มีสติในสิ่งที่เจนนัดอยู่ เช่นว่า "ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น"			๑๙๔
คำว่า "เอา" หมายความว่า เอาด้วยกิเลส ตัณหา อุปาทาน โง่			๑๙๕
สิ่งทั้งหลายไม่น่าเอาด้วยความยึดมั่นถือมั่น "เอา" มันจะกัดเรา			๑๙๖
เรื่องเกียรติ หรือสมบัติ แม้หลีกไม่พ้น ก็อย่าไปเอา			๑๙๗
มนุษย์สมบัติ สวรรค์ นิพพานสมบัติ ถ้าคิดเอาจะไม่ได้และจะกัดเรา			๑๙๘
ให้รู้จักสิ่งที่เป็นมายา คือความปรุงแต่งของสังขารทั้งปวง ไม่มีตัวจริง			๑๙๙

[๑๑]

คิดว่า "ไม่เอาอะไร" อยู่ว่าง ๆ จิตจะรู้สึกเป็นการพักผ่อนสบาย	๒๐๐
พวกภวตัณหาต่าง ๆ ก็ล้วนแต่ ไม่น่าเป็น ไม่ยึดมั่นก็มีได้เป็น	๒๐๑
หัดคิดดูว่า เป็นอะไรบ้างที่น่าเป็น จะมีแต่น่าสั่นหัว	๒๐๒
การคิดต้องฝึกคิดอย่างเทียบคู่ ทั้งต่ำสูง ว่ามีอะไรที่น่าเป็น	๒๐๓
คิดเทียบกันดูแล้ว ไม่มีอะไรที่น่าเป็น หรือน่าชื่นใจเลย	๒๐๔
เป็นอะไรก็ไม่สนุก แม้ว่า เป็นพ่อ - แม่ - ลูก, คนถูกสรรเสริญ - นินทา	๒๐๕
เป็นอะไรอีกที่เป็นด้วยความยึดมั่นฯ ก็เหมือนตกนรกทั้งเป็น	๒๐๖
แม้เป็นพรหม หรือกามสุขัลลิกานุโยค อุตตกิลมถานุโยค ก็ไม่น่าเป็น	๒๐๗
เป็นฆราวาส นักบวช หรือฤาษี ก็ไม่ไหวทั้งนั้น	๒๐๘
จะเป็นมนุษย์หรือเป็นอะไร ลัทธิไหน ก็ล้วนแต่ไม่น่าเป็น	๒๐๙
ที่ยกมาพูด เพื่อให้เป็นแนวคิดว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอน่าเป็น	๒๑๐
สิ่งใดเป็นอุปถัมภ์ สิ่งนั้นที่ตั้งแห่งความทุกข์ ซึ่งมาจากความยึดถือ	๒๑๑
รู้ให้ถึงขนาดว่า "ธรรมทั้งหลายทั้งปวง อันใด ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น"	๒๑๒
แม้ไม่ได้เรียนพระไตรปิฎก แต่เรียนนิพพานเอาจากทุ่งนาก็ได้	๒๑๓
คนที่มีกิเลส ตัณหา สุข ทุกข์ นี่แหละเป็นคัมภีร์ที่ดีที่สุด	๒๑๔

๗. ปรมัตถปฏิบัติ กับ ผู้แตกฉานในปริยัติ

จะพิจารณากันถึงการปฏิบัติในชั้นปรมัตถ์ที่เกี่ยวกับผู้แตกฉานปริยัติ	๒๑๕
การบรรยายนี้ถือว่า ทำความรู้อบตัวให้ครบถ้วนเท่านั้น	๒๑๖
การปฏิบัติขั้นสูงสุด ไม่เกี่ยวกับปริยัตินั้นได้พูดมาแล้ว	๒๑๗
ผู้รู้ธรรมะเป็นคนจริงต่อความดับทุกข์ของตนเองแล้ว จะเข้าใจอะไรได้จริง	๒๑๘
ทุกสิ่งพร้อมที่จะแสดงความจริงอยู่รอบด้าน แต่เราไม่ได้เห็นเอง	๒๑๙
ถ้าช่างสังเกตจะเรียนปริยัติได้จากธรรมชาติ โดยไม่ต้องมีคำพูด	๒๒๐

ยุคพุทธกาล ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า ปรียัติ อย่างปัจจุบัน	๒๒๑
คนครั้งพุทธกาลเข้าใจข้อธรรมะที่พระพุทธองค์ประทาน ในเวลาสมควร	๒๒๒
พระไตรปิฎกที่ครบถ้วน เพิ่งเกิดมีขึ้นหลังจากพระพุทธปรินิพพานหลายร้อยปี	๒๒๓
ครั้งพุทธกาล คนสนใจรู้และถึง แต่สิ่งที่เรียกว่า นิพพาน	๒๒๔
ครั้งนั้น นิพพานแปลว่า ความเย็น ที่เกิดมาจากการดับความร้อน	๒๒๕
คนพวกหนึ่งถือเอาความสมบูรณ์ในกามารมณ์เป็นนิพพาน ก็มี	๒๒๖
เมื่อสติปัญญาสูงขึ้น พระพุทธเจ้าทรงค้นพบว่า สิ้นกิเลสเป็นนิพพาน	๒๒๗
ถ้าทำลายกิเลสได้สิ้นเชิง ดับอุปาทาน แล้วก็เป็นนิพพาน	๒๒๘
ยุคต่อมาปรียัติขยายเป็นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ปกรณ์พิเศษ	๒๒๙
คำสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า นวังคัสตฤศาสน์ ก็ถือเป็นปรียัติด้วย	๒๓๐
พระพุทธเจ้าไม่ตรัสตีเตียนปรียัติ แต่ตีว่า เรียนแล้วไม่ปฏิบัติ	๒๓๑
ยุคปัจจุบันรุ่งเรืองด้วยปรียัติ ซึ่งตรัสเรียกว่า "คนกำมือเปล่า"	๒๓๒
ปรียัติสามารถจะขึ้นหน้า หรือปิดบังปฏิบัติ, ปฏิบัติไม่มี ปฏิเวธก็ไม่มี	๒๓๓
นิพพานจริงเป็นรสที่รู้สึกในใจ พุดออกมาเป็นตัวหนังสือไม่ได้	๒๓๔
การตามรอยพระอรหันต์ของนักปรียัติ จะมีเป็นอันมาก	๒๓๕
เช่นว่า เริ่มแต่การออกบวช มีศีล ๔ อย่าง ฯลฯ มีรูดงค์ ๑๓ เป็นต้น	๒๓๖
แต่ตามรอยพระอรหันต์ของคุณยายมีประโยคเดียวว่า "กูไม่เอากะมึง"	๒๓๗
ตามรอยพระอรหันต์เปลี่ยนมาเป็นให้ประกาศนียบัตรด้วยก็มี	๒๓๘
ความเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาบางประการ ทำให้ขาดปฏิบัติ	๒๓๙
ผู้แตกฉานปรียัติมีอะไรเป็นของตัวเอง ไม่ตรงพรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้า	๒๔๐
ท่องคาถาว่า "สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินเวสาย" จะไม่หลงทาง	๒๔๑

๘. ปรมาตถปฏิบัติ สามารถมาทางลัด เหนือเมฆ

ทบทวนว่า ปรีชาตีมักเป็นข้าศึกแก่ปฏิบัติ	๒๔๓
เข้าใจปรีชาตีมักปฏิบัติ ปฏิภาณ ให้ถูกต้อง จะช่วยได้มาก	๒๔๔
ทั้งปรีชาตีมักปฏิบัติ เป็นไปเพื่อลาภก็ได้ นิพพานก็ได้	๒๔๕
การหลงปรีชาตีมักเป็นอันตรายต่อการไปนิพพาน	๒๔๖
ปรีชาตีมักหลง จนมีคำกล่าววว่า พระไตรปิฎกเป็นนางฟ้า	๒๔๗
เพื่อไม่หลงปรีชาตีมัก อาจจะทำปฏิบัติโดยทางลัดก็ได้	๒๔๘
"ลัด" คือทำด้วยใจจริง ไม่หลง ได้ผลทันควัน	๒๔๙
พระธรรมมีวิธีลัดอยู่ในตัว คนไปทำให้มากเรื่องไป	๒๕๐
พิจารณาวิธีลัดอย่างข้อ ๑. เรียนข้อเดียว รู้หมดทุกข้อ	๒๕๑
ข้อเดียวเช่น "ธรรมทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น"	๒๕๒
อย่างข้อ ๒. ไม่เรียนอะไรเลยให้ถูกต้อง เคยเรียนจากชีวิต	๒๕๓
เรียนให้ถูกต้อง อย่าผูกพันอะไร จะลงไปที่ประโยชน์	๒๕๔
เห็นจริงว่า สังขารเป็นไปตามเหตุปัจจัย นี้ก็พอแล้ว	๒๕๕
อย่างข้อ ๓. ทำใจเป็นศีล ธุดงค์เสียแล้ว ไม่ต้องเคร่งอื่นก็ได้	๒๕๖
รักษาศีลเป็นศีลพัทตปราคามาส ไม่ตรงพุทธประสงค์	๒๕๗
รักษาศีล ที่ถูก ต้องทำใจเป็นศีล ไม่เผลอไปยึดมั่นถือมั่น	๒๕๘
ชะล้างความเศร้าหมองทางกาย วาจา โดยไม่ยึดมั่น จะไม่ผิดศีล	๒๕๙
กำจัดความรู้สึกเลว ๆ ไปจากจิตได้ นับว่าเป็นธุดงค์	๒๖๐
ต้องกำจัดความมักมาก ในเรื่องนุ่งห่ม กินอยู่	๒๖๑
ธุดงค์ ๑๓ ถ้ากำจัดส่วนเกิน แล้วเป็นธุดงค์ทุกข้อ	๒๖๒
เรื่องเกิด - ตาย ถ้าพิจารณาเห็นจิตว่างจากตัวกู - ของกู จะพ้นได้	๒๖๓
ไม่ยึดมั่นเป็นตัวกู - ของกูแล้ว ไม่มีปัญหาเรื่องเกิด - ตาย	๒๖๔

[๑๔]

ยึดมั่นเท่าไรทุกข์เท่านั้น ไม่ยึดก็ไม่ทุกข์	๒๖๕
เป็นอยู่ด้วยสติปัญญา ไม่มีตัวกู เท่ากับไม่ไป ไม่อยู่ไหน ๆ	๒๖๖
ทำให้จิตสงบ กันตัวกูออกไป ให้เหลือแต่สติปัญญา	๒๖๗
จิตที่รู้สึกว่ามีได้มีเสีย นี่มีความทุกข์	๒๖๘
เอาตัวกูออกไปเสีย จะไม่มีแพ ชนะ ได้ เสีย	๒๖๙
เป็นอยู่จิตล้วน ๆ จิตไม่มีสติปัญญา ทำใด ๆ ไปตามทีควร	๒๗๐
ฝึกู้ทันกาลเวลา โดยไม่ยึดจะเท่ากับไม่มีเวลา	๒๗๑
เรื่องเวลา นี้เกี่ยวกับ กิเลสตัณหาของมนุษย์มาก	๒๗๒
เกิดขึ้น - ตั้งอยู่ - ดับไฟ มีขึ้น มีเพราะยึดมั่นเวลา	๒๗๓
"เวลา" เป็นพญามาร ยึดเข้าทำให้เป็นทุกข์	๒๗๔
อย่ามี "ตัวเรา" จะเท่ากับไม่มีเวลาหยุด หรือล่องไป	๒๗๕
การดับทุกข์โดยตรง ไม่ได้ดับด้วยปริยัติ	๒๗๖
พึงรู้ว่า การดับทุกข์ ทำโดยปฏิบัติ ที่ไม่ต้องมีตัวกู - ของกู	๒๗๗

๙. **ปรมาตถปฏิบัติ สักว่า พุทธภาษิตสั้น ๆ นานาแบบ**

ที่แล้วมาแสดงให้เห็นปริยัติทั้งจำเป็น และไม่จำเป็น	๒๗๘
ปริยัติไม่จำเป็นแก่บางคนที่อาจปฏิบัติทางลัด	๒๘๐
คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นการปฏิบัติ อยู่ในรูปคำพูด	๒๘๑
ชีวิตเป็นการสั่งสอนเล่าเรียน อยู่ในตัวเอง	๒๘๑
สูตรทั้งหลายแสดงใจความอยู่ที่ "ไม่ใช่เรา หรือ ของเรา"	๒๘๒
หัวใจของพระพุทธศาสนาอยู่ที่ "นั่นไม่ใช่เรา ไม่ใช่อัตตาของเรา"	๒๘๓
สรุปว่า ธรรมทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น	๒๘๔
ให้รู้จักสังเกตว่า ความรู้สึกยึดมั่น กับ ไม่ยึดมั่น	๒๘๕
ในพระไตรปิฎกทั้งหมดเต็มไปด้วย ไม่ใช่เรา - ของเรา ไม่ใช่อัตตา	๒๘๗

การดับทุกข์ทำได้ทันควันในชาตินี้ ไม่ต้องรอเวลาอื่น	๒๘๘
ปฏิบัติให้ถูกต้องเวทนาทั้ง ๓ จะทำที่สุดทุกข์ได้ทันควัน	๒๘๙
พึงรู้ทันอายตนะนอก - ใน - จักขุวิญญานจึงเกิดผัสสะ	๒๙๐
เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาย่อมเกิดขึ้น ทุกอย่างเป็นไปชั่วคราว	๒๙๑
แม้เรื่องของสุขเวทนา ก็ทรงสอนไม่ให้ยึดมั่นถือมั่น	๒๙๒
ถ้าไม่เพติดเพลินมัวเมาในสุขเวทนา ราคานุสัย ก็ไม่เกิด	๒๙๓
ความสุขทางอายตนะมีผลทำให้คนโง่ หลง เพติดเพลิน	๒๙๔
ถ้าทุกข์เวทนาเกิด คนก็โง่ เศร้า รำไร รำพัน	๒๙๕
เวทนาที่เจือสุข ทุกข์ นี้เป็นเรื่องหลอก ๆ ให้สนใจ วิटक กังวล	๒๙๖
เมื่อไม่รู้เวทนาตามเป็นจริง อวิชชานุสัยย่อมนอนตาม	๒๙๗
เวทนาทั้ง ๓ ทำให้เพลิน ร้อนใจ โกรธ และโง่	๒๙๘
เวทนาทั้ง ๓ ต้องละ บรรเทา และถอนรากเสีย	๒๙๙
โลภะราคะต้องละ, โทสะ บรรเทา, โมหะ ถอนราก	๓๐๐
กิเลสแต่ละอย่างทำมากจนชิน เรียกว่า อนุสัย	๓๐๑
ที่สุดแห่งทุกข์ทำได้ทันควัน ขณะที่มีการกระทำ	๓๐๒
สติ - ความรู้สึกตัว สำคัญที่สุดในทุกกรณี	๓๐๓
เพราะไม่สนใจตัวเรื่องของความทุกข์ จึงดับทุกข์ไม่ได้	๓๐๔
ต้องสนใจวิธีละอนุสัย ๓ ตามคำตรัสของพระพุทธเจ้า	๓๐๕
ให้สังเกตว่า เพราะโง่ยึดตัวกู - ของกู จึงเมาหมกอยู่	๓๐๖
ละ, ถอน, บรรเทา ที่ตัวกู - ของกู ใจความมีเท่านี้	๓๐๗

๑๐. ปรมาัตถปฏิบัติ ที่อาศัยพุทธภาสิตสั้น ๆ ในรูปแบบต่าง

ๆ กัน

การบรรยายนี้มุ่งหมายชี้หลักปฏิบัติทุกแง่	๓๐๙
ทบทวนปฏิบัติ โดยอาศัยพุทธภาสิตที่กล่าวแล้ว	๓๑๐

[๑๖]

จะบรรยายแบบจตุราธิฐานัน จึงอธิบายคำอธิฐานก่อน	๓๑๑
อธิฐานมี ๔ : ข้อ ๑. ได้แก่ปัญญาธิฐานัน	๓๑๒
ข้อ ๒-๓-๔ คือ สัจจา - จาคา - อุปสมา	๓๑๓
ข้อ ๒. คือไม่ประมาท ต่อปัญญา และรักษาสัจจะ	๓๑๔
ข้อ ๓. จาคาอธิฐานัน สละ ไม่หวังตอบ ไม่ค้ำกำไรเกินควร	๓๑๕
ข้อ ๔. ตั้งใจหาความสงบ และ พยายามทำให้ได้	๓๑๖
ปัญญาเป็นปรมาตม์ เพราะรู้ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งทุกข์	๓๑๗
การรู้จริง ต้องรู้ถึงที่สิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง	๓๑๘
สัจจะเป็นปรมาตม์ ฯ นี้หมายถึงรู้หรือรู้สัจจ ซึ่งเป็นธรรมไม่มูสา	๓๑๙
ธรรมไม่มูสา หมายถึงนิพพาน หรือ อสังขตธรรม	๓๒๐
การสละที่ประเสริฐ คือ การสละอุปธิ	๓๒๑
อุปธิแปลว่า ทวง, แยกห้ามไว้, ซึ่งแบบอะไรก็หนักทั้งนั้น	๓๒๒
สละอุปธิทำให้ดับทุกข์ได้ และบรรลุนิพพาน	๓๒๓
อุปสมาธิฐานัน คือ สงบเสียซึ่งราคะ โทสะ โมหะ	๓๒๔
อธิฐานันธรรม ใช้ได้ทั้งเรื่องของชาวบ้าน และพระอริยเจ้า	๓๒๕
มีปัญหาชั้นไหน ฟังให้อธิฐานันธรรมแก้ปัญหานั้น ๆ	๓๒๖

๑๑. ภัทเทภัตตปฏิปทาปริทธรศน์

พูดเรื่องหมวดธรรมหัวข้อนี้ เป็นเหมือนหญ้าปากคอก ใจความธรรมะนี้	๓๒๘
คือ ไม่คิดถึงที่ล่วงมา, ไม่หวังที่ไม่มา, เห็นแจ้งในปัจจุบัน	๓๒๙
การเห็นแจ้งในธรรม ทำให้กิเลสเกิดไม่ได้ และสิ้นไปในที่สุด	๓๓๐
หลักปฏิบัติอยู่ตรงที่รู้แจ้งประจักษ์ทันควันในปัจจุบัน	๓๓๑
ให้รีบทำหน้าที่ในปัจจุบัน แม้มีชีวิตวันเดียวก็น่าชม	๓๓๒

ทำความเข้าใจในภพปัจจุบัน จะสิ้นความสงสัยเรื่องตาย เกิดหรือไม่	๓๓๓
รู้จักชาติความเกิดให้ถูกต้อง เพื่อปฏิบัติได้ถูก	๓๓๔
ปัจจุบันธรรม หมายถึงทำให้แจ้ง ในเรื่องที่กำลังรู้สึกอยู่ในใจ	๓๓๕
ความเห็นแจ้งจะมีได้ ต้องรู้แจ้งในอายตนะ	๓๓๖
อายตนะเป็นเรื่องใหญ่ ถ้ารู้ไม่เท่าทันจะเลื่อมถึงตาย	๓๓๗
ต้องเห็นแจ้งถึงผลการกระทบ การอาศัยกันของอายตนะ	๓๓๘
เมื่อธาตุประกอบกันจนเกิดผัสสะ แล้วจะเกิดเวทนา	๓๓๙
เวทนาเยือกหรือร้อนใจ ทำให้เกิดสังขาร และตัณหา	๓๔๐
พอดัวงู - ของงู เกิด แล้วจะเป็นทุกข์	๓๔๑
ต้องเห็นแจ้ง, มีสติสัมปชัญญะไม่หวั่นไหว, จึงจะแก้ทุกข์ได้	๓๔๒
ถ้ามีสติสัมปชัญญะป้องกัน จะไม่มีความทุกข์ทุกกรณี	๓๔๓
ปรมาตถปฏิบัติ ออยู่ตรงที่มีสติสัมปชัญญะเท่านั้น	๓๔๔
ถ้าประพฤตินอกภทเทภทปฏิบัติ จะปฏิบัติอธิษฐานธรรมได้มั่นคง	๓๔๕
อธิษฐานธรรมทุกข้อทำได้ เพราะปฏิบัติตามภทเทภท	๓๔๖
เมื่อมีสติสัมปชัญญะเพียงพอ ไม่มีทางเกิดกิเลส หรือทุกข์	๓๔๗
ไปสนใจเนื้ออดีต อนาคต ไม่สนใจปัจจุบัน จึงมีทุกข์	๓๔๘
ต้องฝึกฝนเป็นผู้คงที่ ไม่หวั่นไหวต่อการกระทบ ให้อวงไวทันควัน	๓๔๙
ถ้ารู้ตัวอยู่ จะแก้ไขไม่ให้จิตปรุงแต่งจนเกิดทุกข์ได้	๓๕๐
ไม่ต้องการเรียนมาก จงรู้จักใช้ "ธรรมะหญ้าปากคอก" จะเอาตัวรอด	๓๕๑
ภทเทภทปฏิบัติ เหมาะสำหรับโลกปัจจุบัน	๓๕๒
การศึกษาค้นคว้า ล้วนแต่ให้ได้เหยื่อของกิเลส เสริมโรคประสาท	๓๕๓
โรคประสาทมีเชื้ออยู่ที่กิเลส อาสวะ อวิชชา ให้เกิดตัวงู - ของงูจัด	๓๕๔
ภทเทภทปฏิบัติจะแก้โรคประสาทได้ทุกอย่าง	๓๕๕

[๑๘]

อย่าให้ปัจจุบันกลายเป็นอดีต อนาคตก็ตั้งตัวไม่ได้	๓๕๖
"กินหญ้าปากคอก" อะไรเกิดเฉพาะหน้า จะดีให้แตกกระจายไป	๓๕๗
ทำความเข้าใจเรื่องนี้ แล้วใช้ป้องกันอันตรายทั้งปวง	๓๕๘

๑๒. **ปรมัตถปฏิบัติ อาศัย หลักธรรมภาสิตสั้น ๆ**

ครั้งนี้จะกล่าวถึงธรรมะสั้น ๆ ที่เป็นสาวกภาสิต	๓๕๙
สาวกภาสิตในที่นี้ ยกเอาภาสิตของพระสารีบุตรมา	๓๖๐
ท่านเน้นข้อปฏิบัติว่า "ทำให้ใจให้แยกกายในเบญจขันธ์ ๕ อันมีอุปาทาน	๓๖๑
ปฏิบัติตามแนวของท่านแล้วจะเป็นสุข และสติสัมปชัญญะสมบูรณ์	๓๖๒
ทำให้แยกกายในเบญจขันธ์ เริ่มแต่เห็นความไม่เที่ยง ๆ	๓๖๓
เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รวม ๑๑ อากาโร จำให้แม่นจะมีประโยชน์	๓๖๔
ความทุกข์เกิดจากอุปาทาน แต่คนไม่ใคร่สนใจ	๓๖๕
เมื่ออายตนะทำหน้าที่ ถ้าไม่มีอุปาทาน ก็ยังไม่ทุกข์	๓๖๖
ขันธ์ทั้ง ๕ เป็นเพียงขันธ์เฉย ๆ ต่อยึดมั่นจึงมีทุกข์	๓๖๗
ถ้ามีอุปาทาน นั่นคือเกิดตัวกู - ของกูไปทุกระดับ	๓๖๘
ขึ้นชื่อว่าทุกข์ ต้องมาจากความยึดมั่นถือมั่น ทั้งนั้น	๓๖๙
ตา - หู - จมูก - ลิ้นฯ เมื่อได้กระทบแล้ว ยึดมั่น ๆ ก็เกิดขันธ์อุปาทาน	๓๗๐
ตัวอย่างทางลิ้น พอได้รสอร่อย ก็ปรุงด้วยอุปาทานไปตลอดสาย	๓๗๑
ทางกายก็เหมือนกัน พอกระทบสัมผัส ก็ปรุงชอบ - ไม่ชอบ	๓๗๒
ทางใจนั้นปรุงด้วยสัญญา แล้วยึดเป็นรัก หรือชัง เป็นทุกข์	๓๗๓
อุปาทานนักขันธ์จะดับไป เมื่อสิ้นเหตุปัจจัย	๓๗๔
อุปาทานนักขันธ์เกิดขึ้นได้หลายสิบครั้ง ในวันหนึ่ง ๆ	๓๗๕
เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ยิ่ง ๆ ขึ้นไป จักบรรลุผลตามลำดับ	๓๗๖

[๑๙]

พิจารณาเห็นอุปาทานักขันธอยู่ จักเป็นสติสัมปชัญญะอยู่ในตัว	๓๗๗
ปุถุชนต้องระวังเบญจขันธ เหมือนงู หรือยาพิษ	๓๗๘
ให้ดูเบญจขันธเริ่มแต่ ๑. ไม่เที่ยง ๒. เป็นทุกข์	๓๗๙
๓. โดยความเป็นโรค คือเป็นสิ่งเสียบแทง	๓๘๐
๔ - ๕. โดยความเป็นหัวผี, เป็นลูกศร คือเจ็บปวดพิเศษยิ่งกว่าธรรมดา	๓๘๑
๖ - ๗. เจ็บปวดเหมือนถูกทุบ, และอาพาธผิดปกติ	๓๘๒
๘ - ๙ - ๑๐. เป็นศัตรู - แดกสลาย - เป็นของว่าง	๓๘๓
๑๑. เป็นของมิใช่ตัวตน, เป็นสภาวะธรรมล้วน ๆ	๓๘๔
กระทำในใจให้แยกกายต่ออุปาทานักขันธ แล้วจักเจริญด้วยธรรม	๓๘๕
คำสอนของพระสารีบุตรนี้ ไม่จำกัดว่าชาวบ้าน หรือบรรพชิต	๓๘๖
ให้รู้จักแยกกิเลสจากอัสวะ เพราะอัสวะข่มไม่ได้ ต้องถ้ายถอน	๓๘๗
กิเลสพอจะป้องกันได้ แต่อัสวะนั้นชิน จนอรัยที่จะทำ	๓๘๘
ปัญหาอยู่ที่ว่า ไปอรัยต่อการกระทำด้วยกิเลส ก็ยากที่จะแก้ได้	๓๘๙
ต้องใช้สติสัมปชัญญะ แล้วจึงจะเป็นไปในทางไม่เกิดกิเลส	๓๙๐
ต้องมีสติสัมปชัญญะ ปัญญา ให้เกิดแต่ทางกุศลอยู่ตลอดเวลา	๓๙๑
ปฏิบัติตามหลักภาษิตนี้ ไม่ต้องศึกษามากก็ได้	๓๙๒

๑๓. ครั้งนี้ไม่มีการบรรยาย แต่เปิดเครื่องบันทึกเสียงครั้งที่ ๑๒ ให้ฟัง

เพราะองค์บรรยายป่วย	๓๙๓
กล่าวแนะนำให้พิจารณาจากที่เคยยึดมั่นถือมั่น ว่า เกิดทุกข์ได้เพียงไร	๓๙๔
ความทุกข์สอนให้คนฉลาด รู้ความจริง	๓๙๕
ต้องขบใจความทุกข์ ที่ทำให้พระพุทธรเจ้าเกิดขึ้นมา	๓๙๖
พยายามศึกษาสิ่งที่มากระทบจิตของตน ไม่ช้าจะรู้ขึ้นมาก	๓๙๗

๑๔. ปรมัตถปฏิบัติ ที่มองไม่เห็นตัว

การบรรยายครั้งนี้พ้องกับวันทำบุญศารท จึงพูดร่วมกัน	๓๙๘
ให้พิจารณาดูการปฏิบัติที่ซ่อนอยู่ในวัฒนธรรมของชาติ	๔๐๐
บุคลิกภาพของคนไทย ได้มาจากการปฏิบัติที่มองไม่เห็นตัว ที่มีในวัฒนธรรม	๔๐๑
การปฏิบัติที่มองไม่เห็นตัว มีอยู่ในสายเลือด ในชีวิตประจำวัน	๔๐๒
พุทธบริษัทมีจิตใจอย่างคนไทย คือไม่เป็นทาสของกิเลส ของวัตถุ ไม่โง่	๔๐๓
ทุกคนต้องพยายามรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีทุกอย่างไว้	๔๐๔
ให้สนใจปฏิบัติที่อยู่ในสายเลือด ซึ่งมองไม่เห็นตัว	๔๐๕
เมื่อเข้ามาในวัดต้องทำให้ถูกต้องตามธรรมเนียมของวัด	๔๐๖
ความอ่อนโยนเป็นได้ เพราะกำจัดความกระด้างของกิเลสออกไปเสีย	๔๐๗
ปฏิปทาปริทรรศน์แบบมองไม่เห็นตัว พูดไว้น้อย ให้ไปหาความเข้าใจเอง(จบเพราะฝนตก)	๔๐๘
ภาคผนวก เรื่องปฏิจจสมุปบาทจากพระโฆษฐี่ ว่าด้วยหลักปฏิบัติ	๔๐๙
ตรัสว่าปฏิจจฯ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์	๔๑๑ - ๔๑๖
ผู้ไม่รู้ปฏิจจสมุปบาทยังมีหน้าที่ ต้องเที่ยวแสวงหาครู	๔๑๗
" " " " ต้องทำการศึกษา	๔๑๘
" " " " ต้องบำเพ็ญโยคะ	๔๑๙
" " " " ต้องประกอบฉันทะ	๔๒๐
" " " " ต้องบำเพ็ญอุสโสฬหี	๔๒๑
" " " " ต้องบำเพ็ญอัปปฏิวาณี	๔๒๒
" " " " ต้องประกอบความเพียรแผดเผากิเลส	๔๒๓
" " " " ต้องประกอบวิริยะ	๔๒๔
" " " " ต้องประกอบการกระทำอันติดต่อกัน	๔๒๕

ผู้ไม่รู้ปฏิบัติสมุปปาทยังมีหน้าที่ ต้องอบรมสติ	๔๒๖
" " " " ต้องอบรมสัมปชัญญะ	๔๒๗
" " " " ต้องบำเพ็ญความไม่ประมาท	๔๒๘
ทรงมุ่งหมายให้เป็นเรื่องปฏิบัติ มิใช่เป็นเพียงทฤษฎี	๔๒๙
การหลีกเลี่ยงทำให้ง่ายแก่การปฏิบัติสมุปปาท	๔๓๐
หลีกเลี่ยงแล้วอย่ามัวรู้ซัดตามที่เป็นจริงซึ่งความเกิดดับแห่งรูป-วิญญาณ	๔๓๑ - ๔๓๔
การคิดค้นปฏิบัติสมุปปาทก็คือการเดินทางตามอริยมรรค	๔๓๔ - ๔๓๗
ปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ฯ ชื่อว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม	๔๓๘ - ๔๓๙
องค์ประกอบที่เป็นบุพพภาคของการดับแห่งทุกข์ฯ	๔๔๐
ผัสสะคือนิทานสัมภวะส่วนมากของนิพเพธิกธรรม	๔๔๑ - ๔๔๙
ปฏิบัติ ฯ แห่งการกำจัดอุปสรรคขณะเจริญสติปัฏฐาน	๔๕๐ - ๔๕๑
ปฏิบัติ ฯ เพื่อสามัญผลในปัจจุบัน	๔๕๒ - ๔๕๓
ปฏิบัติ ฯ เป็นสิ่งที่ต้องเห็นด้วยยถาภูตสัมมัมปัญญา	๔๕๔ - ๔๕๗
ทำความเพียรในที่สงัดยังต้องปรารภขันธ ๕ ตามวิธีปฏิบัติ ฯ	๔๕๘
สุขทุกข์ในภายใน ก็เกิดเพราะปรารภขันธ ๕	๔๕๙ - ๔๖๐
ต้นเงื่อนของปฏิบัติ ฯ ละได้ด้วยการเห็นธรรมทั้งปวงว่าไม่ควรยึดมั่น ฯ	๔๖๑ - ๔๖๒
ละได้ด้วยการเห็นอนิจจัง	๔๖๓
อาการเห็นอนิจจังโดยละเอียด	๔๖๔ - ๔๖๕
เคล็ดลับในการปิดกั้นทางเกิดแห่งปฏิบัติ ฯ	๔๖๖ - ๔๗๗
การพิจารณาปัจจัยในภายในคือการพิจารณาเห็นปฏิบัติ ฯ	๔๗๘ - ๔๘๐
สมณพราหมณ์เหล่าใดทำอุปัธิให้เจริญ ชื่อว่าทำทุกข์ให้เจริญ	๔๘๒ - ๔๘๔
สมณพราหมณ์เหล่าใดละอุปัธิได้แล้ว ชื่อว่าละทุกข์ได้	๔๘๕ - ๔๘๗
ธรรมปฏิบัติในรูปของปฏิบัติสมุปปาทแห่งการละองค์สาม	๔๘๘
"ธรรมสาม" เนื่องกันไป ในส่วนละชาติ ชรา มรณะไม่ได้	๔๘๙ - ๔๙๑

[๒๒]

กล่าวโดยปฏิบัติขณัยละธรรมสามได้ จะละชาติ ชรา มรณะได้	๔๙๒ - ๔๙๔
วิธีปฏิบัติต่ออาหาร ๔ ว่าด้วยลักษณะโดยอุปมา	๔๙๕ - ๔๙๘
ว่าด้วยอาการเกิด - ดับแห่งอาหาร ๔ เป็นที่มีโสภ ฐลี คับแค้น	๔๙๙ - ๕๐๒
กล่าวโดยปฏิบัติขณัยเป็นเหตุให้ไม่มีโสภ ไม่มีฐลี ไม่คับแค้น	๕๐๒ - ๕๐๔
เปรียบอาหาร ๔ กับแสงอาทิตย์ ที่ส่องเข้าเรือนยอด	๕๐๔ - ๕๐๖
ปัญจอุปาทานไม่อาจเกิดเมื่อรู้เท่าทันเวทนาในปัจจุสมุปบาท	๕๐๗ - ๕๐๘
การพิจารณาสภาวะธรรมตามวิธีปัจจุฯ กระทั่งวาระสุดท้าย	๕๐๙ - ๕๑๔
อนุสัยไม่อาจเกิดเมื่อรู้เท่าทันเวทนาในปัจจุสมุปบาท	๕๑๕ - ๕๑๘
ปัจจุฯ สลายตัวเมื่อรู้แจ้งธรรม ๕ อันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน	๕๑๘ - ๕๒๑
ญาณวัตถุ ๔๔ ในปัจจุฯ เพื่อความเป็นโสดาบัน	๕๒๑ - ๕๒๘
ญาณวัตถุ ๗๗ ในปัจจุฯ เพื่อความเป็นโสดาบัน	๕๒๙ - ๕๓๓
การรู้ปัจจุฯ ไม่เกี่ยวกับการบรรลุอุภยญาเลยก็ได้	๕๓๔ - ๕๓๘
ปัจจุสมุปบาทรอบสุดท้ายของคนเรา	๕๓๙ - ๕๔๒

.....

ปฏิบัติปาฏิหาริย์

-๑-

๑ กรกฎาคม ๒๕๑๕

ปฏิบัติปัญหาปาฏิหาริย์

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ในวันนี้ เป็นวันสำหรับการ
บรรยายชุดใหม่. การบรรยายชุดพุทธจริยาได้จบลงแล้วเมื่อวันเสาร์
ก่อน ; บัดนี้จะขึ้นการบรรยายชุดใหม่ เรียกว่า **ปฏิบัติปาฏิหาริย์**
จะได้กล่าวถึง **ปัญหา** และ **การแก้ปัญหา** นานาชนิด ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติ
ในพระพุทธศาสนา.

ความมุ่งหมายของการบรรยาย ต้องการยกเอาหัวใจของศาสนามาใช้

ขอให้ท่านทั้งหลาย ทบทวนถึงความมุ่งหมายของการการบรรยายในวันเสาร์ ซึ่งได้ทำเป็นลำดับมา จนกระทั่งถึงชุดอิทัปปัจจยตา, ชุดพุทธจริยา, และจะมาถึงชุดปฏิบัติทาปริทรรศน์ ในหัวข้อปัญหาปริทรรศน์ในวันนี้. ขอให้ทบทวนในข้อที่ว่าเรามีความมุ่งหมายอย่างไร จึงได้จัดการบรรยายนี้ขึ้น.

ความมุ่งหมายอันนี้ ได้บอกกล่าวให้ทราบแล้วตั้งแต่มีการบรรยายครั้งแรกๆ ในปีที่ผ่านมา บางคนอาจจะลืมเสียแล้วก็ได้; เพราะฉะนั้นขอชักชวนความเข้าใจกันใหม่ว่า การบรรยายชุดวันเสาร์ นี้เป็นการบรรยายพิเศษ มุ่งหมายจะให้เป็นการรื้อฟื้นธรรมะ ที่ไม่ค่อยจะมีผู้สนใจ หรือยังไม่สนใจ หรือว่าเห็นว่ายากไป แล้วก็เก็บไว้เฉยๆในพระไตรปิฎก. การทำอย่างนี้ ทำให้พุทธศาสนาตัวจริง ไม่ปรากฏแก่พุทธบริษัท ; หรืออีกอย่างหนึ่งก็คือ ไม่ปรากฏแก่ชาวโลก.

การทำอย่างนี้ หรือปล่อยไว้อย่างนี้ ไม่เป็นความยุติธรรม ไม่ถูกต้อง ไม่สมควร ; ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของพุทธบริษัททุกคนจะต้องช่วยกันทุกทาง ให้พระพุทธศาสนาที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนานั้น ออกมาสู่สายตาของประชาชนรวมทั้งตนเองด้วย ; เพื่อว่าจะจะได้มีพุทธศาสนาจริง ๆ กันยิ่งขึ้น.

ถ้าเราไม่มีพุทธศาสนาที่แท้จริง เราก็ไม่มีความเป็นพุทธบริษัทที่แท้จริง; นี่ก็เป็นสิ่งที่คิดดูแล้วน่ากลัวและน่าเศร้า เพราะว่ากำลังเป็นอยู่อย่างนั้นจริง ๆ ด้วย.

เดี๋ยวนี้เรายังต้องการสิ่งที่เรียกว่า **สันติสุขของมนุษย์ ความสงบสุข การอยู่กันเป็นสุข ให้มากที่สุดเท่าที่มนุษย์จะพึงได้รับนั้น** เป็นหัวใจของศาสนาทุกศาสนา; แต่ว่าเดี๋ยวนี้ แม้แต่เพียงความสงบสุข ตามธรรมดาสามัญของคนทั่วไป ก็ยังหาไม่ค่อยจะได้เสียแล้ว จึงไม่ต้องกล่าวถึงสันติสุขทางจิตใจเฉพาะคนซึ่งมันสูงยิ่งขึ้นไปอีก.

ความเสื่อมทางศีลธรรม เป็นปัญหาเฉพาะหน้า

ปัญหาเฉพาะหน้า มาอยู่ที่ความเสื่อมทางศีลธรรมของสังคมนี้ก่อน, ปัญหาสันติสุขส่วนบุคคลนั้น เรียกว่าเป็นเรื่องที่สอง หรืออยู่ข้างหลังก็ได้; แต่แล้วทั้งสองเรื่องนี้ก็เนื่องกัน แยกกันไม่ได้. ถ้าจิตใจของคนเสื่อมลงเลวลงแล้ว สังคมก็เสื่อมก็เลว เลวไปหมด. ฉะนั้นทั้งในด้านจริยธรรมศีลธรรมหรือธรรมอื่น ๆ แม้ที่สุดแต่วัฒนธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องการกันอย่างยิ่ง; นี่คือปัญหาเฉพาะหน้าของพุทธบริษัท.

ถ้าเราแก้ปัญหาความเสื่อมทางศีลธรรมนี้ไม่ได้ **ความเป็นพุทธบริษัทก็จะยังคงไม่มีความหมายต่อไปตามเดิม, ความสงบสุขของสังคมก็มีไม่ได้;** แม้ว่าเราจะพยายามแก้ไขกันทุกอย่าง ทุกทาง ทุกฝ่าย ความสงบสุขก็เป็นไปไม่ได้ เพราะเหตุที่ว่าถ้าในส่วนลึกของจิตใจไม่ได้ถูกแก้ไข.

บัดนี้ เป็นหน้าที่ของพุทธบริษัทโดยตรง **ที่จะต้องช่วยแก้ไขในส่วนลึกของจิตใจ ;** เพื่อว่าปัญหาในส่วนภายนอกของสังคมนั้นจะถูกแก้ไขดีขึ้นด้วย. เรื่องนี้เป็นภาระหนักใหญ่หลวง ที่ว่าคนบางพวกจะช่วยแก้ไขได้

ก็จำเป็นจะต้องช่วยกันทุกคน ; และพุทธบริษัทควรจะต้องถือว่าเป็นพวกแรก
ที่ควรจะได้รับภาระหน้าที่อันนี้.

เราเรียกตัวเองว่า เป็นพุทธบริษัท นับถือพระพุทธศาสนาแล้วจะต้อง
ต้องเป็นเจ้าหน้าที่โดยตรงในการสืบอายุพระศาสนา ; การสืบอายุพระศาสนาไม่
มีอะไรดียิ่งไปกว่า การทำให้พระพุทธรูปเหล่านั้น มาอยู่ที่เนื้อที่ตัวของ
ประชาชน อย่าให้เก็บเจียบอยู่ในพระคัมภีร์.

โดยเฉพาะส่วนที่เป็นหัวใจของพระพุทธรูปนั้น ยังถูกเก็บเจียบอยู่
ในพระคัมภีร์ จึงได้พยายามเอามาตีแผ่ให้เป็นทีเคยชินแก่สายตา เคยชิน
แก่หูของพุทธบริษัท ; โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ เรื่อง อิทัปปัจจยตา ดังที่ได้
กล่าวมาแล้ว.

พุทธบริษัทควรมีหน้าที่ช่วยแก้ปัญหา, ไม่เห็นแก่ตัว

พุทธบริษัทควรจะต้องถือว่า มีหน้าที่ที่จะช่วยแก้ปัญหาทุกอย่างที่เกี่ยวข้อง
แก่พระพุทธรูป. ถ้าไม่อย่างนั้น ก็ไม่ควรจะเรียกตัวเองว่า พุทธบริษัทเลย
โดยหลักใหญ่ ๆ เราถือกันว่า พุทธบริษัทเป็นพุทธบริษัทเพราะมีพระพุทธรูป.

พระพุทธรูปโดยหัวใจทั้งหมดนั้น ก็คือความไม่เห็น
แก่ตัว ; ถ้ามีความเห็นแก่ตัว ก็ยังไม่เรียกว่าเป็นพุทธบริษัท.

การที่แต่ละคนเห็นแก่ตัวนั้น เป็นอันตรายสูงสุดของมนุษย์เรา ; ถ้า
ทุกคนไม่เห็นแก่ตัวแล้ว ก็ไม่มีใครที่จะเบียดเบียนใคร ทุกคนทำความดีเพื่อ

ประโยชน์ผู้อื่นพร้อมกัน ก็เลยไม่มีใครที่จะต้องเดียดร้อน เรื่องมันมีเพียงอย่างนี้ อย่างเดียวเท่านั้น ที่เป็นใจความสำคัญ ; ดังนั้นเราจึงช่วยกันทำให้สำเร็จตาม ความมุ่งหมายนี้ คือทำให้เข้าใจในหลักของพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น ; ครั้นมีความ เข้าใจดีแล้ว ก็มาถึงการปฏิบัติ.

ปัญหาหนักที่เกี่ยวกับการปฏิบัติศาสนา เป็นอันดับต่อมา

ที่นี้ปัญหาก็ย่อมจะเกิดขึ้น เป็นปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติ อย่างที่ เรียกว่าเป็นปัญหาหนักขึ้นมาก่อต่อหนึ่ง ; ด้วยเหตุนี้แหละ อาตมาจึงเห็นว่ ถึงเวลาแล้วที่เราควรจะได้พูดกันถึง แง่มุมต่าง ๆ ของสิ่งที่เรียกว่าปัญหานั้น. และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือปัญหาของการปฏิบัติ ให้ได้ตามความรู้ที่เราได้พูดกัน จนมีความรู้พอสมควรแล้ว ; เพราะเหตุนี้เองจึงได้จัดการบรรยายในวันเสาร์ ชุด ประจำอาสาฬหบูชาขึ้น ขึ้นมาอีกชุดหนึ่งเรียกว่าชุด "ปฏิบัติพาปริทรรศน์".

คำว่า "ปฏิบัติพา" ตามตัวหนังสือ ก็แปลว่า การปฏิบัติ และมีความ มุ่งหมายกว้างไปถึงความรู้สำหรับจะปฏิบัติ, และตัวการปฏิบัติเอง, และวิธีหนทาง ที่จะปฏิบัติให้สำเร็จตามความประสงค์ คือแก้ปัญหและอุปสรรคต่าง ๆ ของการ ปฏิบัติ. ดังนั้น ในวันแรกนี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า "ปฏิบัติปัญหา" คือปัญหาอันเกี่ยวกับการปฏิบัติ.

สำหรับคำว่า "ปริทรรศน์" นั้น ออกจะเป็นคำใหม่ ซึ่งบางคนก็ยังไม่ทราบว่หมายถึงอะไร. คำใหม่คำนี้ มีผู้ประดิษฐ์ขึ้นใช้ ให้หมายถึงคำว่า

แนวสังเขปทั่วไป, หรือที่เรียกว่า *outline* ของเรื่องนั้นๆ. "ปริ" แปลว่า รอบ ๆ "ทรรศนะ" แปลว่า ดูหรือเห็น ; ปริทรรศน์ ก็แปลว่า ดูกัน อย่างทั่วถึง ในทุกแง่ทุกมุม. ปัญหาปริทรรศน์ จึงหมายถึง การดูกันอย่าง ทั่วถึง ในทุกแง่ทุกมุมของสิ่งที่เรียกว่าปัญหา หรือของสิ่งที่เรียกว่า ปฏิบัติ คือ *ตัวการปฏิบัติ* ซึ่งกำลังเป็นปัญหาของพวกเราเวลานี้.

ทุกเรื่องไม่เป็นไปด้วยดี เพราะมีศีลธรรมน้อยลง

เรื่องนี้ถ้าไม่คิดหรือไม่สังเกต ก็จะมองไม่เห็น ; ดูคล้าย ๆ กับว่า สิ่งต่าง ๆ เป็นไปด้วยดีไม่มีปัญหา. แต่ถ้าพิจารณากันสักหน่อยเท่านั้นจะเห็นว่า ทุกอย่างกำลังติดขัดไปหมด ทุกอย่างที่เดียว คือเป็นไปไม่ได้ตามที่เราต้องการ.

เรื่องต่าง ๆ **ทุกเรื่อง** ก็ร้อยก็พันเรื่องของรัฐบาล หรือของประชาชน ก็ตามใจ **จะขึ้นอยู่กับคนที่บุคคลแต่ละคนมีน้ำใจอันดี มีศีลธรรม หรือมี คุณธรรม เหมาะสมแก่ความเป็นมนุษย์.** ถ้าขาดสิ่งนี้แล้วปัญหา ทุกอย่างจะติดขัดไปหมด คือมีแต่คนเห็นแก่ตัว ; ปัญหาอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับ ศีลธรรม มีเท่าไรก็ล้วนแต่จะติดขัดไปหมด : คือว่า จะทำไม่ได้ดี ตามที่ควรจะเป็น, **มีคนที่ไม่รู้จักรับผิดชอบหน้าที่ของตนเองนี้เป็นข้อใหญ่,** แล้วก็เห็นแก่ตัว แล้วก็เหลวไหล แล้วก็เอาเปรียบการงาน : ฉะนั้น ก็เรื่อง ๆ มันก็ติดขัด เป็นไป ไม่ได้ตามที่ควรจะเป็น

เดี๋ยวนี้ เรายอมรับกันว่า คนที่มีศีลธรรมนั้นมันน้อยลง ๆ **ความไม่มี ศีลธรรมมีแสดงกันอยู่ในที่ทั่วไปมากขึ้น ๆ.** สิ่งที่ผิดศีลธรรม หรือว่าไร้ศีลธรรม

หรือถึงกับเป็นความป่าเถื่อนนั้น ได้ระบาค ลูกหลานหนาแน่นขึ้น แม้ในเมืองหลวง. สิ่งผิดศีลธรรมจะเป็นกันในเมืองหลวงก่อนเป็นธรรมดา แล้วก็ระบาคออกมาตาม บ้านนอก, ในอนาคตก็จะมีปัญหาอย่างนี้มากขึ้น จนจะหาที่อยู่ยากในโลกนี้.

นี่คือผลของการที่คนไม่มีธรรมะ ไม่มีศีลธรรม เป็นอุปสรรค
แก่การเจริญก้าวหน้าในทุกแขนง ; แม้ที่เราตั้งใจในการที่จะแก้ไขสิ่งต่างๆ
 ให้ดีขึ้นทุกอย่างมันก็จะติดขัดตรงที่ว่าไม่มี "คนที่ดี" สมกับที่จะปฏิบัติงานนั้นๆ ได้.

ความเป็นมนุษย์มีน้อยลงไป *ความเป็นคนที่ไม่ใช่มนุษย์ก็มี*
มากขึ้น ; **นี่คือปัญหาใหญ่**ของมนุษย์ทั้งโลกในเวลานี้ ไม่ใช่เฉพาะแต่ประเทศ
 ไทยเรา.

เป็นหน้าที่ของคนไทยเรา ที่จะต้องรู้จักตัวเอง ; เมื่อรู้จักปัญหา
 ของตัวเองแล้ว ก็แก้ปัญหาคส่วนของตัวเองให้ได้เสียก่อน ; ส่วนการที่จะช่วยผู้อื่น
 ได้เท่าไรนั้น ก็คงจะทำทีหลังได้. ขอแต่จะให้ช่วยตัวเองนี้ให้ได้ก่อน เพราะมัน
 กำลังเป็นปัญหาไปเสียทุกอย่างทุกประการ : เรื่องบ้าน เรื่องเมือง เรื่องกิน
 เรื่องอยู่ เรื่องอะไรมันก็เป็นปัญหา ; เรื่องทางจิตทางใจ ทางธรรมะ ทางศาสนา
 ก็เป็นปัญหา.

พึงศึกษาให้ทราบอุปสรรคแห่งการปฏิบัติธรรม

ขอให้**ทบทวน**ดูถึงคำบรรยายทั้งหลายทีแล้วมา ล้วนแต่แสดงให้ทราบวาค
 เราควรจะทำอย่างไร ทั้งนี้ ; ไม่มีข้อไหนทีไม่ได้แสดงให้ทราบวาค เราควรจะทำ
 อยาคไร. แต่พอถึงคราวทีเราจะทำเข้าจริง ก็เกิดมีปัญหาค เช่นวาคทำไม่ถูก หรือ

ทำไม่ได้ ; ทำถูก รู้ว่าทำอย่างไร แต่แล้วทำไปไม่ได้ อย่างนี้ก็ยังมี. ตั้งใจจะทำ อยู่อย่างสุดความสามารถแล้วก็ยังทำไปไม่ได้ เพราะมันยังมีปัญหาอีกส่วนหนึ่ง ; เราจะต้องดูกันให้ทั่วไปทุก ๆ ส่วนของปัญหาที่มีอยู่รอบด้าน.

ต้นเหตุสำหรับของปัญหา

ดังนั้น ในการบรรยายในวันแรกนี้ จะได้พูดถึงเรื่องเกี่ยวกับปัญหา, หรืออุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรมโดยสรุป, หรือที่เรียกว่าโดยปริทรรศน์นี้กันเสีย สักทีหนึ่งก่อน. ตัวปัญหาจริง ๆ โดยรายละเอียดนั้นก็จะได้พูดกันในวันหลังๆ ต่อไป. ในวันนี้จะพูดกันถึงต้นเหตุอันสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหา นี้มากกว่า เพื่อว่า จะได้พูดกันอย่างละเอียดลออ คือเราจะพูดกันแต่เพียงเรื่องเดียวว่า ต้นเหตุอัน สำคัญของปัญหาเหล่านี้มันคืออะไร ?

เมื่อพูดกันถึง **ต้นเหตุอันสำคัญของปัญหาของมนุษย์เรา** ในเวลานี้ โดยเฉพาะพุทธบริษัทไทยเราแล้ว ก็มีมาก ; แต่ว่าอาจจะสรุปเอามาพิจารณากันตาม สมควร ตามที่จำเป็นก่อน เป็นปัญหาค้อนที่จะต้องเข้าใจกันก่อน. เมื่อพูดถึง **ต้นเหตุของปัญหา อันเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมนี้แล้ว** อาตมาอยากจะเสนอ ให้ทราบเท่าที่ได้สังเกตอยู่ตลอดเวลา นั้น ดูมันจะมีอยู่สัก ๔ ปัญหา เป็น อย่างน้อย :-

ปัญหาที่ ๑. **อยู่ที่ตัวคน** ได้แก่ การที่คนในสังคมของเรานี้ต่างกัน โดยจิตใจ และมีมากมายหลายระดับเหลือเกิน ; ปัญหานี้เกี่ยวกับตัวคน.

ปัญหา ๒. เกี่ยวกับหลักพระพุทธศาสนานั้นเอง ซึ่งก็มีมากมายหลายระดับเหลือเกิน.

ปัญหา ๓. อยู่ที่ความก้าวหน้าของวัตถุนิยมในโลก ซึ่งไหลมาเทมาเหมือนกับน้ำหลากมาอย่างใหญ่หลวง.

ปัญหา ๔. ก็คือ การสอนกันอย่างเหลือเฟือแต่ในแง่ของทฤษฎี, ทำการสอนหรือการสัมมนา หรืออะไรก็ตามใจ มากมายจนเหลือเฟือแต่ในแง่ของทฤษฎี.

เท่าที่จะต้องพิจารณากันก่อนก็มีอยู่ ๔ ปัญหานี้ เรามายอมเสียเวลาเพื่อจะพิจารณากันโดยละเอียด เพื่อความสะดวกในการศึกษาพิจารณาเรื่องอื่น ๆ ต่อไปข้างหน้าในวันหลัง.

ปัญหาที่ ๑. คนในสังคมต่างกันโดยจิตใจ

สำหรับปัญหาที่ ๑. คือปัญหาที่อยู่ที่ตัวบุคคลในสังคมนั้น จะขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า มีคนในสังคมของเรา ที่ต่างกันโดยระดับจิตใจมากมายเหลือเกิน. ที่กล่าวนี้เกี่ยวกับการปฏิบัติ จนถึงกับว่า ไม่รู้ว่าจะปฏิบัติอย่างไร ; มีความยากทั้งแก่คนสอน หรือยากแก่คนเรียน ยากแก่คนปฏิบัติ เพราะว่าคนมีจิตใจต่างกันอยู่มากระดับเหลือเกิน.

ที่สังเกตเห็น ดูเหมือนบรรดาเจ้าหน้าที่จะเข้าใจไปเสียว่า คน มีอยู่เพียงอย่างเดียว หรือระดับเดียว ; เพราะฉะนั้น ก็สอนอะไรไปเพียงอย่างเดียวสำหรับใช้แก่ทุกคน ; อย่างนี้เป็นเรื่องหลับตาพูด หรือหลับตาสอน.

การสอนศีลธรรม อบรมจริยธรรมแก่ประชาชนก็ดี, หรือว่าสอนธรรมะที่สูงขึ้นไปก็ดี ก็สอนอย่างกับว่าคนมีชนิดเดียว มีจิตใจชนิดเดียว, สอนอย่างเดียวเป็นอันว่าใช้ได้หมด ; นี้ถูกแต่ในส่วนที่เรียกว่าพูดกันอย่างกว้างๆ ซึ่งไม่ใช่เรื่องของการปฏิบัติ.

ถ้าเป็นเรื่องของการปฏิบัติ จะต้องจัดให้เฉพาะคน ;

เหมือนกับ

โรคภัยไข้เจ็บ มีมากอย่างมากชนิด แต่ละชนิดก็ยังมีหลายอย่างหรือหลายชนิดอีก เช่นว่า เราเป็นโรคกระเพาะอาหาร เราเป็นโรคประสาท เราเป็นโรคปอด เราเป็นไข้ ; ก็คิดว่า แม้แต่ที่เรียกว่าเป็นไข้ก็นั้นก็มีเป็นไข้หลายชนิด ไม่เคยมียาขนานไหนที่จะแก้โรคทั้งหมดได้, เรื่องธรรมะ จริยธรรม ศีลธรรมนี้ก็เหมือนกัน ต้องทำให้ถูกฝา ถูกตัว อย่างกับเรื่องของโรคภัยไข้เจ็บ.

อบรมคนต่างวัยต่างระดับนี้ก็เป็นปัญหา

เดี๋ยวนี้เขาสอนกันอย่างกับว่าเครื่องจักร, เปิดเสียงดังขึ้นมาสอนอย่างจวนเสียง แล้วจะไปเกณฑ์ให้ทุกคนฟัง แล้วก็ปฏิบัติร่วมกันไปหมด อย่างนี้มันก็น่าหวั. ข้อเท็จจริงอันนี้มีใช่เป็นเรื่องคาดคะเน หรือสันนิษฐานเอา ที่แท้เป็นเรื่องที่เอาตนเองถูกเข้ากับตัวเอง.

เมื่อ ๒๐ - ๓๐ ปีมาแล้ว ในสถานที่บางแห่ง จัดหรือทำไปอย่างไ่เวลาที่สุด : เขาเด็กนักเรียนตัวเล็ก ๆ มานั่งอยู่แถวหน้า, เขาผู้ใหญ่มานั่งอยู่แถวถัดไป, เขาข้าราชการมานั่งในแถวถัดไป, เขาพระเจ้า พระสงฆ์มานั่งอยู่อีกทางด้านหนึ่ง ; แล้วให้อาตมาเป็นผู้บรรยายเรื่องที่เป็นประโยชน์แก่คนทั้งหมดนั้น,

แล้วลองคิดดูที่ว่า จะทำอย่างไรกัน จะทำอย่างไรได้, ฉะนั้น ก็ทำไปอย่างแกน ๆ เหลียวหน้ามาดูหน้าตาของเด็กๆ ก็พูดไปอย่าง, พอเหลียวหน้าไปดูตาของผู้ใหญ่ ก็ต้องพูดไปอีกอย่างหนึ่ง, เลยเป็นเรื่องที่น่าสมเพช.

การที่เราไม่ประสีประสา ในการที่จะจัดให้มีการฟังธรรมเทศนาหรือ การอบรมศีลธรรมให้ได้ผล ทำไปอย่างเครื่องจักร ทำไปตามคำสั่งที่สั่งมาอย่าง เครื่องจักร ความล้มเหลวก็มีอยู่เรื่อย ๆ มา ; เดียวนี้ก็ยังมึนลักษณะอย่างนี้ เหลืออยู่ไม่น้อย.

แต่ถ้าว่าเรามาพูดกันแต่พวกที่มีปัญหาอย่างเดียวกัน มีอะไรอย่างเดียวกัน เหมือนกับว่ามานั่งพูดกันที่เวลานี้ ก็ค่อยยังชั่วสักหน่อย คือว่าจะได้พูดเรื่อง เดียวกันได้สำหรับทุกคน ; แต่ถึงอย่างนั้น ก็ยังไม่ใช่ว่ามันจะได้ผลดี เพราะว่ามี บางคนยังไม่อาจจะฟังเรื่องของคนส่วนใหญ่ก็ได้.

เดี๋ยวนี้เรายังไม่คิดกันถึงข้อนี้ จะสอนอะไรจะอบรมอะไร ก็ทำรวมๆ กันไป ; และอีกทางหนึ่งก็คือว่า คนแต่ละคนในสังคมนี้มีระดับจิตใจต่างกัน เจ้าหน้าที่ก็ยังละเมอเพ้อฝันว่าจะใช้ระเบียบหรือว่าหลักการ หรือว่าอะไรอย่างใด อย่างหนึ่ง ที่ให้ใช้ได้แก่ทุกคน. นี่ก็ไม่พ้นจากการที่จะทำไปอย่างเครื่องจักรอยู่นั่นเอง.

เพราะเหตุที่คนมีจิตใจต่างกันเป็นหลายระดับ แล้วก็มีเวลาที่จะสอนกัน เหมือนกับว่าทุกคนอยู่ในระดับเดียวกันนี้ ก็ทำให้เกิดปัญหาต่อไป คือทำให้เกิด ระบบปฏิบัติที่ก้าวสายสับสน จนจับหลักกันไม่ค่อยจะได้ ; แม้จะดูกันแต่เฉพาะ ในวงศาสนา ในทางศีลธรรม ในทางวัดทางวา ก็ยังเป็นอย่างนี้ คือสอนรวม ๆ

กันไปเหมือนกับว่าเป็นคนเดียวกันอย่างนั้น จิตใจของคนก็ไม่ตรงกับเรื่องที่จะปฏิบัติ. *ความรู้ที่ได้รับมานั้นเลยสับสนจนถือเอาไม่ได้, แต่ละคนหรือแต่ละพวกก็จับหลักเฉพาะตนไม่ค่อยจะได้ ; นี่กำลังเป็นปัญหาอยู่อย่างนี้ แม้ที่นี้* นี่เรื่องที่เราเรียกว่าคนกำลังเป็นอยู่ในลักษณะที่ไม่ถูกไม่ตรงกันกับหลักการ หรือวิธีการที่จะศึกษาและปฏิบัติ.

คน หลงแต่วัตถุ นี่ก็เป็นปัญหา

ที่นี้ มองดูให้กว้างออกไปว่า **คนในเวลา** นี้ ในโลกนี้ **ยังเห็นแก่ความสุขทางวัตถุ** คือทางเนื้อทางหนัง มากยิ่งขึ้นตามสมัย ; ใช้คำว่า "ตามสมัย" ก็พอจะเข้าใจกันได้ หมายความว่าตามทีวัตถุใหม่ ๆ ที่คิดที่ประดิษฐ์ออกมาได้เป็นสมัย ๆ ล้วนแต่มีความดึงดูดช่วยวนจิตใจของมนุษย์ ยิ่งขึ้นกว่าครั้งก่อน คราวก่อนทั้งนั้น.

คนยัง**หลงในความสุขทางเนื้อหนัง** ตามสมัย แต่ละสมัย ที่มันมีฤทธิ์มีอำนาจในการดึงดูดจิตใจคนยิ่งขึ้นทุกที. ขอให้มองดูข้อนี้ อย่าเห็นว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย ; เพราะเหตุว่าการที่ทุกคนไปตามใจกิเลสตัณหา ไปเห็นแก่ความสุขทางวัตถุนี้ ทำให้คนทุกคน ยิ่งเห็นแก่ตัวจัดยิ่งขึ้นทุกเวลานาที.

ฟัง ๆ ดูให้ดีว่า **คนกำลังเห็นแก่ตัวจัดยิ่งขึ้นทุกเวลานาที** นี้ จริงหรือเปล่า ? ถ้าจริงมันเป็นเพราะอะไร ? ก็เพราะไปหลงไหลความสุขทางวัตถุที่ออกมาใหม่ ๆ และรุนแรงยิ่งขึ้นทุกที ; ความก้าวหน้าทางวัตถุที่จะมายั่วให้มีให้ใช้ ให้กินอะไรนี้มันมากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้นทุกที; พอได้กินเข้าไป ได้อะไรเข้าไป ยิ่งหลงไหลมากขึ้นทุกที, ก็ยิ่งเห็นแก่ตัวมากขึ้นทุกที.

คนที่ไม่ได้วัตถุตามชอบใจ เพราะว่าเงินไม่พอ หรือไม่สามารถพอ ก็ยังไม่วายที่จะเอาให้ได้. คนชนิดนี้จะต้องมีการกระทำที่เห็นแก่ตัวตัวยิ่งขึ้นไปอีก ; ด้วยความยั่วของวัตถุที่ก้าวหน้าในสมัยใหม่นี้ทำให้คนยิ่งเห็นแก่ตัว.

แต่แล้วตามที่เราได้ยินได้ฟังกันนั้น คนส่วนมากเขาบูชาวัตถุ เขาสรรเสริญวัตถุ ; เขาพากันยกย่องสรรเสริญความก้าวหน้าทางวัตถุให้คนทั้งประเทศทั้งโลก หลงไหลในความก้าวหน้าทางวัตถุ ; **หารู้ไม่ว่า นี่จะเอากงจักรมาครอบหัว คือทำให้มีความลำบาก ยุ่งยากเดือดร้อน แก่ไขยาก ยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม คือทำให้เห็นแก่ตัวจัด** เพราะว่าได้ตั้งต้นด้วยความเห็นแก่ตัวมาตั้งแต่ที่แรกเสียแล้ว.

ข้อนี้หมายความว่า การที่ใครที่ไหน ที่ประเทศไหน จะประดิษฐ์วัตถุ ยั่วยวนขึ้นมาใหม่ในโลกนี้ ต้องมีมูลมาจากความคิดที่ว่า "ถ้าเราประดิษฐ์วัตถุนี้สำเร็จ เราก็จะล้วงกระเป๋าคนอื่นได้มาก ; ถ้าเราประดิษฐ์สิ่งที่ยั่วกิเลสนี้ขึ้นมาสำเร็จ เราก็จะล้วงกระเป๋าคนอื่นได้มาก ; นี่ตั้งต้นด้วยจิตที่เห็นแก่ตัวอย่างนี้ ; พอทำออกมาได้ มันก็จริงเหมือนกัน คือก็ล้วงกระเป๋าคนอื่นได้มาก คนที่ซื้อไปกิน ไปใช้ ไปหลงไหลในรสอร่อยของวัตถุใหม่ ๆ นี้แล้ว ก็ยิ่งเห็นแก่ตัว ต่างคนต่างเห็นแก่ตัว ต่างแย่งชิงแข่งขันกันในทางที่จะเห็นแก่ตัว ; แม้ที่สุดจะมีเพื่ออวดกัน.

เครื่องใช้ไม้สอยที่ไม่จำเป็น เต็มไปในบ้านในเรือน ; ไม่เพียงแต่จะใช้จะสอย เพราะมันไม่จำเป็นแก่การใช้การสอย ก็เลยต้องมีไว้อวดกัน. อย่างนี้ก็เป็นเรื่องความเห็นแก่ตัว แล้วมากมายไม่มีเขตจำกัด.

สิ่งจำเป็นแก่ชีวิตนั้นมันมีขอบเขตจำกัด ; แต่สิ่งไม่จำเป็นแก่ชีวิตนี้ไม่มีขอบเขตจำกัด เอามาไว้สำหรับอวดกัน แล้วก็เป็นการเพิ่มความเห็นแก่ตัว;

จึงเป็นอันว่า ในแง่ที่จำเป็น ก็ทำให้เห็นแก่ตัว, ในแง่ที่ไม่จำเป็น ก็ทำให้เห็นแก่ตัว. เรื่องวัตถุ ล้วนตั้งต้นด้วยความเห็นแก่ตัว เป็นไปด้วยความเห็นแก่ตัว.

วัตถุนิยมทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว และยากแก่การปฏิบัติธรรม

นี่คือเรื่องของวัตถุนิยม ซึ่งประติษฐอะไร ๆ ขึ้น เพื่อให้มนุษย์หลงใหลมัวเมาเกินกว่าความจำเป็น ; แต่แล้วก็หลอกให้เข้าใจไปว่า เป็นความจำเป็น. ส่วนที่จำเป็นนั้นก็มิอยู่ ก็พอจะมองเห็นได้ ; แต่ส่วนที่ไม่จำเป็นนั้นมีมากเกินมาก แล้วก็ระวังให้ดี ว่าถ้าเป็นไปเพื่อความเห็นแก่ตัวแล้วมันต้องสร้างปัญหาทั้งนั้น.

อย่างเราจะต้องมีข้าวกิน จะต้องมีบ้านอยู่ ; อย่างนี้เรียกว่าจำเป็นแล้วก็สร้างให้เกิดความเห็นแก่ตัว เห็นแก่ประโยชน์ตัวก่อน. ทีนี้ ถ้ายังไปหวังให้มันเกินจำเป็น คือให้มันสวย ให้มันหรูหรา ให้มันอะไรเกินจำเป็น ; ความเห็นแก่ตัวนั้นมันก็จะต้องมากขึ้น อย่างที่เรียกว่าหลายทบหลายเท่า.

เราอยู่กันด้วยความเห็นแก่ตัว เป็นตัวอย่างแก่กันอย่างนี้ นานเข้าก็กลายเป็นโลกของคนเห็นแก่ตัว ไม่มีใครตำหนิใคร ว่าคนนั้นเห็นแก่ตัว คนนี้เห็นแก่ตัว ; เพราะว่าทุกคนเป็นโรคเดียวกัน เหมือนกันไปหมด ก็เลยต้องยกย่องเทิดทูนความเห็นแก่ตัวนี้ ว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุด ถูกต้องที่สุด ยุติธรรมที่สุด. ฉะนั้น ใครมีเอวาก็สาวเอา ใครมีกำปั้นหนักก็ทุบเอา. ฉะนั้น ขอให้ลองพิจารณาดูว่าโลกทั้งโลกเวลานี้เป็นอย่างไร ? โลกกำลังได้รับบาปจากการที่ชวชนกันเห็นแก่ตัวอย่างไร หรือเท่าไร. นี่ก็เป็นปัญหาหนึ่งซึ่งทำให้ยากลำบากแก่การปฏิบัติธรรม

โรคเห็นแก่ตัวขึ้นสมองนั้น ; ใ้ยาคือธรรมะที่จะแก้เพียงชนิดเดียว หยิบมือเดียว เท่ากับฝุ่นสักขี้เล็บหนึ่ง แล้วจะไปแก้โรคความเห็นแก่ตัวกันทั้งโลกที่ขึ้นสมองกันทั้งโลกแล้ว ได้อย่างไร. นี่คืปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมในโลกนี้ ซึ่งเป็นอุปสรรคอย่างยิ่ง ถ้าแก้ไม่ได้ ก็หมายถึงความล้มละลาย.

แต่ละคนมีภาระหลายฝ่าย นี่ก็เป็นปัญหา

ถ้าเราจะดูกันอีกมุมหนึ่ง ก็เห็นว่าแต่ละคน ทุกคนในบ้านเมืองในโลกนี้ ต้องปฏิบัติภาระพร้อมกันหลาย ๆ ฝ่าย แล้วก็ฝ่ายละหลาย ๆ ภาระ ; เมื่อคนในประเทศเราแบ่งเป็นฝ่าย ๆ มันก็มีหลายฝ่าย แล้วฝ่ายหนึ่ง ๆ มันก็มีหลายภาระ : คนหนึ่งเป็นพ่อบ้าน นี่เป็นภาระหนึ่ง, มีหน้าที่เป็นข้าราชการ หัวหน้าแผนกนั้นแผนกนี้ นี่มันก็ภาระหนึ่ง, แล้วยังมีภาระที่จะต้องทำเรื่องราวอะไรต่าง ๆ ที่ตนสมัครไปทำเข้าเอง ไปยินดีเข้าเอง ไปผูกพันตัวเองเข้าไปเอง มันก็มีภาระ, แล้วยังมีภาระตามธรรมชาติ เช่นความเจ็บความไข้ ความไม่สบาย มันหลาย ๆ ฝ่าย และฝ่ายหนึ่งก็หลาย ๆ ภาระอย่างนี้ ; แล้วจะให้คนชนิดนี้ปฏิบัติธรรมได้อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์นั้น จะหวังได้อย่างไรกัน อันนี้ก็เป็นปัญหา, เป็นปัญหาของการปฏิบัติธรรมที่มีอยู่จริง ๆ

ถึงแม้เอาตนเองก็รู้สึกว่ามีปัญหาอย่างนี้ คือตัวเองก็มีภาระหลาย ๆ ฝ่าย ไม่ใช่มีภาระแต่เพียงว่า จะมานั่งพูดที่นี้ให้ท่านทั้งหลายฟังอย่างเดียว มีภาระอื่น ๆ ที่ยากเท่า ๆ ที่อีกตั้งหลายภาระ.

ที่นี้ พวกชาวบ้าน ก็ยังมีอะไรมากกว่านี้ มีภาระที่ยุ่งยากลำบาก เจ็บปวดทรมานกว่าเรื่องของเอาตัวไปอีก ; ก็มองเห็นว่า น่าเห็นใจ ที่ว่า

คนแต่ละคนในโลกนี้ ต้องปฏิบัติภาระพร้อมกันหลาย ๆ ฝ่าย และก็มีฝ่ายละหลาย ๆ ภาระ. ทีนี้เราจะทำตัวอย่างไร จึงจะทำให้อุปสรรคเหล่านี้เบาบางลงไป ก็ต้องคิดแล้ว และต้องคิดให้มากด้วย ; ถ้าไม่อย่างนั้นมันก็เป็นความล้มละลาย.

ขอเตือนว่าอย่าอวดดี อย่าไปหาภาระมาสู้ให้มันมากเข้าอีก ที่มีอยู่มันก็มากพออยู่แล้ว อยู่ไปหาเข้าอีก ; พยายามลดออกไปเสียเท่าที่จำเป็น จะได้ทำส่วนที่เหลืออยู่นั้นให้ดีที่สุด ให้ลุล่วงไปเป็นอย่างดีที่สุด.

ทั้งหมดนี้ เป็นเพียงตัวอย่างในบางอย่าง ที่ยกมาแสดงให้เห็นว่าปัญหาอันแรกของการปฏิบัติธรรมไม่สำเร็จนั้น อยู่ที่ปัญหาอันมีอยู่ในตัวคนแต่ละคนแต่ละคนในโลกนี้เป็นอย่างนี้. นี่เป็นอุปสรรค หรือปัญหาฝ่ายหนึ่ง.

ปัญหาที่ ๒. หลักพุทธศาสนา มิได้ทั้งสี่สัจธรรม และสัมมาทิฏฐิ

ทีนี้ ก็ดูกันต่อไปถึงฝ่ายอื่น ; คำว่า "ฝ่ายอื่น" ในทีนี้ ก็หมายถึง จะดูกันที่ตัวพระพุทธรูป หรือหลักของพระพุทธรูปนั่นเอง.

ข้อแรกที่สุดที่จะต้องดู ก็คือดูกันอย่างกว้าง ๆ ที่สุดเลย ว่าหลักพระพุทธรูปนี้ ต้องมีไว้ครบแก่คนทุกประเภท ซึ่งจะสรุปรวมให้สั้นแล้ว

ก็จะได้สัก ๒ ประเภท : ประเภทที่ยังต้องมีตัวมีตน นี่พวกหนึ่ง ประเภทหนึ่งพวกนี้ต้องหมายความว่า ต้องมีตัวมีตนอย่างไม่คิดจะถอนกันแล้ว ไม่มีหวังที่จะถอน ; อีกพวกหนึ่งคือพวกที่กำลังจะถอนตัวตน. หรือจะไม่มีตัวตน.

พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จะมีให้ครบแก่คนทั้ง ๒ พวก เมื่อมีให้ทั้ง ๒ พวกอย่างนี้ ก็ต้องติกันยุ่ง สำหรับคนที่ไม่เข้าใจ ; เพราะว่าเมื่อพระพุทธเจ้าท่านสอน ท่านก็ไม่มีโอกาสจะตรัสว่า "นี่พูดแก่พวกที่มีตัวมีตนนะ, และนี่พูดแก่ผู้ที่ไม่เอาตัวตนนะ" ; ไม่มีโอกาสจะพูด. พระพุทธเจ้าท่านก็เลยไม่ได้พูด ไม่ได้ตรัส ไม่ได้ระบุลงไป ; ท่านก็ต้องพูดตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น พูดแก่ใคร, ชนิดไหน ; ท่านก็พูดให้ตรงจุดหมายที่เหมาะสมแก่คนชนิดนั้น. ฉะนั้น บางทีท่านก็ต้องตรัสแก่คนที่มีหลักถือตัวตน ยึดมั่นตัวตน, บางคราวก็ตรัสแก่บุคคลที่กำลังถอนตัวตน หรือจะหมดตัวตนอยู่หยก ๆ นี้แล้วก็มี.

คนพวกหนึ่ง ยังยึดถือทำนองมีตัวตน

เราพูดกันสั้น ๆ ว่า คนในโลกนี้มีพวกหนึ่งซึ่งมีมากที่สุด จะถึง ๙๐ เปอร์เซ็นต์ หรือว่า ๙๘ เปอร์เซ็นต์ ถึง ๙๙ เปอร์เซ็นต์ก็ได้ คือพวกที่ต้องมีตัวตน พวกนี้มีสังสสตทิกฺขุอยู่ในตัว.

สังสสตทิกฺขุถือว่าเที่ยง ว่ามีตัวตนนี้ มีอยู่ในตัว อย่างที่ช่วยไม่ได้ ; เพราะว่าพอเกิดมาจากท้องแม่ ก็จะต้องได้รับคำสั่งสอนแวดล้อมอบรมให้เกิดความคิดว่ามีตัวกู มีตัวตนของกูหนักขึ้น ๆ หนักขึ้น ๆ.

ไม่มีครอบครัวไหน หรือวัฒนธรรมไหน ที่สอนให้ทำลายตัวตนมาตั้งแต่อ่อนแต่่ออกได้ มันยากเกินไปที่จะมีระบบชนิดนั้นได้ ; ดังนั้นคนจึงเกิดมาเพื่อมีตัวตน จะฟังเข้าใจแต่ว่ามีตัวมีตน และยินดีจะรับเอาแต่ลัทธิที่เข้ากันได้กับ

จิตใจ ว่ามีตัวตน คือมีตัวกู - มีของกู. อย่างนี้เราก็จะต้องขอเรียกว่าสัสสตทิฏฐิ
ไปที่ก่อน.

แม้ว่าคำสัสสตทิฏฐินี้เป็นความเห็นผิด เป็นมิจฉาทิฏฐิ ; แต่ก็ไม่มี
คำอื่นจะมาเรียก ก็ต้องเรียกคนธรรมดาสามัญนี้ ว่ามีสัสสตทิฏฐิ ว่ามีตัวตนเป็น
ของตนนี้ หรือว่าเที่ยงแท้ถาวร นี้ตามสัญญาตญาณ. **ทิฏฐิอย่างนี้เกิดอยู่เอง**
ตามสัญญาตญาณ ว่ามีเรา ว่ามีตัวกู - ว่ามีของกู แล้วก็เป็นตลอดไป ;
แม้ว่าร่างกายแตกตายทำลายลง ตัวกูก็ยังอยู่ ตัวกูจะไปต่อไปอีก.

ความคิดว่ามีตัวกู - ของกูอย่างนี้ ความเชื่ออย่างนี้ มีมาโดย
วัฒนธรรมประจำชาติ กันอยู่มากมายหลายชาติ ; ดูเหมือนว่า ถ้าเนื่องด้วยลัทธิ
ในประเทศอินเดียแล้ว จะมีอย่างนี้มากกว่าอย่างอื่น. วัฒนธรรมของไทยเรา
ก็รับเอามาจากอินเดียโดยตรง ตั้งสองพันกว่าปีมาแล้ว เขาก็มาสอนให้เชื่อ
อย่างนี้ แล้วก็เชื่ออย่างนี้กันมาเรื่อย ไม่รู้ก็สืบชั่วคนมาแล้ว. พอเกิดมาเราก็เชื่อ
อย่างนี้ คิดอย่างนี้กันมาแล้ว ; มีตัวตน มีตัวกู มีของกู, ต้องได้อย่างนั้น
ต้องได้อย่างนี้ ; ตายแล้วไปเอาชาติหน้าก็ยังได้ ; เป็นของกูอยู่นั่นเอง นี้พวกหนึ่ง.

ความเชื่ออย่างนี้มีมากที่สุดด้วย จะเรียกว่าสัมมาทิฏฐิก็ไม่ถูก แต่จะ
เรียกว่ามิจฉาทิฏฐิ ก็ไปด่าเขาเกินไป ; แต่โดยที่แท้แล้ว มันอยู่ในลักษณะของ
มิจฉาทิฏฐิ ชนิดหนึ่ง ; เป็นเพียงมิจฉาทิฏฐิตามสัญญาตญาณ ไม่ปรับโทษให้
มากมายนัก ; แต่ต้องถือว่ายังเป็นคนโง่เป็นมิจฉาทิฏฐิตามสัญญาตญาณที่เกิด
เองด้วย, แล้วก็รับอบรมมาโดยวัฒนธรรมชนิดนั้นด้วย.

คน แม้ในประเทศไทยเรานี้ ตั้งกว่า ๙๐ เปอร์เซนต์จะต้องมีทิฏฐิ
อย่างนี้ คือทิฏฐิที่ว่ามีตัวตน ตามความรู้สึกของสัญญาตญาณ. ถ้าจะเอาเข้า

ไปจับกับหลักในภาษาบาลี ก็ต้องเรียกว่าเป็น **มิจฉาทิฏฐิชนิดก่อน** ๆ ชนิดหนึ่ง หรือจะเรียกว่า **สัสสตทิฏฐิ**อย่างอ่อน ๆ ก็ยังได้.

มีหลักกล่าวไว้ชัดเจนว่า **มิจฉาทิฏฐิชนิดนี้ไม่ห้ามสวรรค์** และคนก็ไปสวรรค์ได้เพราะมิจฉาทิฏฐิชนิดนี้ **แต่ว่าด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิชนิดนี้ จะนิพพานไม่ได้** ; จะไปสวรรค์ก็ได้ จะไปพรหมโลกก็ได้ ด้วยมิจฉาทิฏฐิที่ว่า มีตัวมีตน มีตัวกูนี้ จึงเรียกว่าไม่ห้ามสวรรค์ แต่ห้ามนิพพาน. ถ้าเป็น**มิจฉาทิฏฐิถึงที่ไม่มีมีตี ไม่มีชั่ว** ปรับดีเป็นชั่วนั้น จึงจะเป็นมิจฉาทิฏฐิร้ายกาจ **ห้ามหมดทั้งสวรรค์ทั้งนิพพาน.**

สัสสตทิฏฐิ หรือ **อัสตานุทิฏฐิ** นี้ทำให้มีความเห็นแก่ตัว รักตัวช่วยตัว แต่แล้วก็ไม่วายที่จะเห็นแก่ตัว ; ส่วนที่เห็นแก่ตัวนี้จะต้องเป็นทุกข์ แล้วก็ดิ้นรนพยายามไปเรื่อย ๆ เพื่อจะดับความทุกข์ ก็ดับได้เพียงแต่ว่า ไปสวรรค์ จะนิพพานไม่ได้. จะดับทุกข์ถึงขนาดเป็นนิพพานนั้นไม่ได้ เป็นได้เพียงสวรรค์ คือเพียงความอยู่สบาย ตามแบบที่ว่ามิบุญ, หรือว่าสูงหน่อยก็พรหมโลก ที่ว่าพ้นสวรรค์ขึ้นไปหน่อย แต่ก็ยังมีตัวกู - ของกู ทรายเป็นกว่าในชั้นสวรรค์นี้เสียอีก.

หลักพุทธศาสนา

ที่สอนให้ทำลาย ตัวกู - ของกู นี้สอนยาก

ในโลกเราทั้งหมด ถ้าเฉลี่ยรวมกัน ปนกันหมดแล้ว จะต้องพูดว่า ๙๙ เปอร์เซ็นต์ หรือเกินกว่านั้น ที่เป็นพวกที่มีตัวกูจัด ; แล้ว **พวกที่จะถอนตัวกูทำลายตัวกู มีความเข้าใจแจ่มแจ้งพอที่จะทำลายความยึดถือว่าตัวกูนี้ จะมี**

ไม่ถึง ๑ เปอร์เซ็นต์ ; จึงเป็นความยากลำบากที่สุดแก่พระพุทธเจ้า ที่สอนหลักพระพุทธศาสนา ที่จะให้ทำลายตัณหา - ของกูเสีย.

เมื่อพูดมาถึงข้อนี้แล้ว ก็อย่าได้ลืมเรื่องราวในพระพุทธประวัติตอนที่กล่าวว่ พอพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้เสร็จลงใหม่ ๆ หยก ๆ อย่างนี้ ท่านอ่อนเพลียอ่อนเพลียอย่างยิ่งตรงข้อที่ว่ "สิ่งที่เรารู้นี้ ไม่รู้ว่าจะเอาไปสอนใคร เพราะว่ สัตว์ทั้งหลายทั้งหมด หรือแทบทั้งหมด เป็นกันเสียอย่างนั้น ขึ้นเอาสิ่งที่เราได้ตรัสรู้นี้ไปสอนแล้ว ก็เหนื่อยเปล่า เสียเวลาเปล่า ". หรือท่านอาจจะทรงใช้คำพูดรุนแรงตรัสกับพระองค์เองว่ "มันบ้าเปล่า ๆ" ก็ได้. ความคิดในครั้งแรกนี้ จะเป็นอย่างนี้.

มีเรื่องราวต่อไปว่ พรหมมาอาราธนาอ้อนวอน ว่ช่วยสอนเกิด เพราะว่คนส่วนน้อย แม้จะน้อยเท่าไร ก็ยังมีอยู่ในโลกนี้คือ "ผู้มีมฤติ ชีฝุ่นในดวงตาแต่เพียงเล็กน้อย นั่นก็มีอยู่ในโลกนี้ คนพวกนี้อาจจะเข้าใจได้ ขอให้พระองค์จงทรงแสดงธรรมสอนสัตว์เกิด".

เมื่อหายจากลังเล หรือรับนิมิตของสหมบดีพรหมแล้วพระพุทธเจ้าจึงทรงกลับพระทัยเสียใหม่ ว่ เอาละ สอน แม้ว่าจะน้อยไม่กี่คน แม้จะหยิบมือเดียว ก็จงสอน. ฉะนั้น จึงทรงวางแผนการสุดความสามารถที่จะสอน ; นี่แหละจึงมีการสอนสิ่งที่แรกพระองค์ทรงคิดว่า ไม่สอน เพราะคงจะไม่มีใครเข้าใจได้.

นี่ขอให้รู้เถิดว่ สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ตั้ง ๙๙ เปอร์เซ็นต์นั้น มีสภาพอย่างไร แล้วธรรมะนี้มีหลักความมุ่งหมายอย่างไร ? เหมาะแก่คนตั้ง ๙๙ เปอร์เซ็นต์นั้นหรือไม่ ?

เมื่อจะสอนหลักสำหรับคน ๙๙ เปอร์เซนต์นั้น ก็ย่อมไม่แปลกไปจากศาสนาอื่น ซึ่งมีอยู่มากศาสนาเหมือนกัน ; ถ้าจะสอนให้แปลกไปจากศาสนาอื่นคือสอนเรื่องนิพพานกันแล้ว คนที่จะฟังในโลกนี้มีอยู่ไม่ถึง ๑ เปอร์เซนต์นี้เทียบกันง่าย ๆ อย่างนี้.

แต่ว่าเขาเป็นว่า พระพุทธเจ้าท่านทรงตั้งพระทัยใหม่ว่า สอน ; เพราะฉะนั้นก็เลยต้องมีปัญหายาก ลำบาก ตรงที่ว่า จะสอนพวกที่สี่สสตทิกฺกุฬิ เป็นตัวตนนี้อย่างไร. แล้วสอนพวกที่จะถอนตัวตนนี้อย่างไร. คำสอนจึงเกิดขึ้นเป็น ๒ พวก ; หรือจะพูดอีกทีหนึ่งก็ว่า พระพุทธศาสนามีคำสอนรวมอยู่ทั้ง ๒ พวก ; คือคำสอนที่จะสอนพวกมีตัวตนว่าอย่างไร, และสอนพวกที่ไม่มีตัวตนว่าอย่างไร.

พวกมีสี่สสตทิกฺกุฬิ ที่ถอนไม่ได้ สอนเรื่องนิพพานได้ยาก

ที่นี้ เรามาดูกันให้ละเอียดอีกหน่อย ; อาตมาขอรับรองว่าให้ดูให้ละเอียดสักหน่อย เพราะได้พูดแล้วตั้งแต่ต้นว่า เราจะดูกันเฉพาะในแง่ปัญหา ที่เป็นปัญหาให้มันจริง ๆ จัง ๆ ให้ละเอียดสักหน่อย ไม่อย่างนั้นก็ไม่มีประโยชน์อีก พูดกันก็ไม่มีประโยชน์อะไร. ฉะนั้น จะต้องดูกันให้ละเอียดชัดเจน หรือจริงจังสักหน่อยคือว่า :-

คนประเภทที่ ๑ หรือประเภทที่แรกนั้นเป็นสี่สสตทิกฺกุฬิ มีตัวมีตนถอนไม่ได้จนกระทั่งตาย. พวกที่เดือดร้อนอะไรชนิดหนึ่งก็ต้องไปรดน้ำมนต์,

เดือนร้อนอะไรชนิดหนึ่งก็ต้องไปหาหมดดู, เดือนร้อนอะไรชนิดหนึ่งก็ต้องไปหาอะไรทำนองนั้น, พวกนี้จะถอนไม่ได้จนตาย จนเนาเข้าโลงไป ; ซึ่งก็มีอยู่มากที่กรุงเทพฯ ถึงที่บ้านนอกนี้ก็มิใช่น้อย.

พวกที่จะต้องมิตัวตน จนเนาเข้าโลงไปนี้ จะสอนกันอย่างไร ?

ดูเหมือนจะไม่ต้องเอ่ยถึงคำว่า "นิพพาน" หรือคำว่า "ไม่ยึดมั่นถือมั่น" สอนกันแต่ว่า ต้องยึดมั่นถือมั่น ; พอสอนว่าไม่ยึดมั่นถือมั่นก็หันหลังให้ วิ่งหนีหมด.

ที่นี่ เรากำลังเขียนภาพที่ฝาผนังตึกนี้ขึ้นมาอีกภาพหนึ่ง เรียกว่า "แจกลูกตา" ; แล้วดูเถอะว่า **ใครมารับแจกกี่คน ?** ส่วนมากวิ่งหนีถลกกันใส่ทั้งนั้นแหละ ; จะมีสักคนสองคนที่จะรับลูกตาเอาไป. นี่คือสถานะอันแท้จริงของคนในโลก หรือในประเทศไทยเราในเวลานี้.

ขอให้เห็นใจพระพุทธเจ้าบ้าง ว่าแม้ครั้งกระโน้น ก็ยังเป็นอย่างนี้ จนเป็นเหตุให้คำสอนในพระพุทธศาสนามีอยู่ ๒ ประเภท ซึ่งจะต้องขัดกัน อย่างที่เรียกว่า *conflict* อะไรต่อกันอยู่ตลอดเวลา อันหนึ่งว่า "มิตัว", อันหนึ่งว่า "ไม่มีตัว" แล้วก็ต้องเอาไปด้วยกันให้ได้. ที่นี่ ตกมาถึงเวลานี้ ถึงสมัยนี้ ปัญหาก็ยังคงอยู่อย่างนี้แหละ.

อาตมาอยากจะขอเตือนย่อว่ารู้เรื่องนี้ดีกว่าหลาย ๆ คน เพราะเป็นปัญหาที่เผชิญหน้าอยู่ ทุกคราวที่จะพูด ที่จะเทศน์ หรือแม้ที่จะเขียนอะไรลงไปสักตัวหนึ่ง ก็มีปัญหานี้เกิดขึ้นเสมอ : พอเขียนอย่างนี้ไปขัดกับคนพวกนั้น, พอเขียนอย่างนี้ไปขัดกับคนพวกโน้น ; ก็เลยต้องผ่าซากตัด ๆ เอาบ่อย ๆ เหมือนกันว่าจะมุ่งหมายเอาคนพวกที่ว่า **เขาจะได้รับประโยชน์จากพุทธศาสนาแล้วก็เอาละ ไม่ค่อยคำนึงถึงคนอื่นอีกพวกหนึ่ง** เพราะถือว่าศาสนาไหนเขาก็สอนกันอยู่แล้ว

เพราะว่าถึงอย่างไร เขาก็ไปรดน้ำมนต์ได้ เขาก็ไปหาหมอดูได้ แล้วก็พ้นปัญหาของเขาไป.

เดี๋ยวนี้ เรามีปัญหาอยู่แต่ว่า **พวกที่ควรจะได้รับพุทธศาสนาโดยเนื้อแท้** จะต้องทำอย่างไร, เขาจะต้องเปลี่ยนสัตสตทิกฎีตามสัตสชาติญาณนั้นให้ค่อย ๆ กลายมาเป็นสัมมาทิฎฐีได้อย่างไร, เมื่อยึดมั่นตัวกู - ของกู ก็ควรจะยึดอย่างไร จึงจะเปลี่ยนไปสู่ความไม่ยึดมั่นถือมั่นได้.

การสอนเรื่องนี้ก็ต้องให้ละจากความยึดมั่นแล้ว ๆ มายึดมั่นที่ดี ๆ ; แล้วเมื่อดีมากเข้า ๆ จนพอแล้ว ก็จะไม่ค่อยเห็นเองว่า **เรื่องยึดมั่นนี้มันไม่ไหว. มันเหมือนกับแบกของหนัก จะแบกก้อนหิน ท่อนไม้ ก้อนดิน อะไรมัน** ก็หนัก จะไปแบกเงิน ทอง เพชร พลอยมันก็หนัก **สู้ไม่แบกไม่ได้ ; มีไว้โดยไม่ต้องแบก ใช้ไปโดยไม่ต้องแบกดีกว่า, นี่จึงค่อย ๆ ลืมหลืมตาขึ้นมา** ในเรื่องของสัมมาทิฎฐี **ว่าไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด.**

ปัญหาเรื่อง สัตสตทิกฎี แก้ไม่ได้มาแต่ครั้งพุทธกาล ต้องอนุโลมไป

การสอนสัมมาทิฎฐีสำหรับเด็ก ๆ เด็ก ๆ อ่อนก็ต้องว่ายึดมั่นในความดี ; อย่าลืมน่าสัมมาทิฎฐีสำหรับเด็ก ๆ นั้น คือยึดมั่นในความดีอย่างลุ่มหลุมทำยกกันไปเลย ; แต่พอมาถึง **สัมมาทิฎฐีของผู้ที่ลืม หลืมตา มีปัญญา มีธรรมจักษุแล้ว ก็คือไม่ยึดมั่นอะไรเลย.**

ความลำบากในการที่จะปฏิบัติศีลธรรม หรือพระธรรมในโลกนี้ ในหมู่พุทธบริษัทเรา นี้ มีอยู่อย่างนี้ คือว่าหลักพุทธศาสนา จะมีทั้งสัสสตทิฏฐิ และสัมมาทิฏฐิ ซึ่งไม่มีใครแก้ไขได้ ; ปัญหานี้แก้ไขไม่ได้มาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลแล้ว ; มีแต่จะช่วยให้สัสสตทิฏฐินี้ค่อย ๆ น้อยลง ๆ จากความเป็นปุถุชนเลว ๆ มาเป็นปุถุชนชั้นดี จนเป็นพระอริยเจ้าจึงจะหมดสัสสตทิฏฐิ ; เพียงเป็นพระโสดาบันจะหมดสัสสตทิฏฐิว่ตัวกูแล้ว. นี่เป็นปัญหาอยู่ในตัวพระพุทธรูปศาสนาตัวเอง.

สัสสตทิฏฐิ เป็นสิ่งที่กำกวม **นำไปสู่ความเลวทรามก็ได้ ไปสู่สวรรค์ก็ได้** แต่ว่า **ยังไปนิพพานไม่ได้**. อยากรจะพูดตรง ๆ ไม่กลัวโกรธว่าพุทธบริษัททั่วไปรวมทั้งทุกคนที่นั่งอยู่ที่นี่ ก็ยังเข้าใจไม่ได้ ยังมีความเข้าใจที่กำกวมในเรื่องสัสสตทิฏฐิ ยังเข้าใจไม่ชัด ; เพราะไม่เคยได้รับคำอธิบายที่จริงจัง ๆ หรือชัดเจน.

เช่นว่า "กูจะทำบุญไปสวรรค์" อย่างนี้ก็ยกมือทุกคนเลย เพราะว่าทุกคนอยากไปสวรรค์ และเชื่อว่าเป็นคำสอนที่ถูกต้อง ; แล้วก็ไม่ต้องรู้ว่านี่ยังเป็นเรื่องของสัสสตทิฏฐิ "กูทำบุญที่นี่ แล้วก็จะไปสวรรค์". **สัสสตทิฏฐิไม่ห้ามสวรรค์** ก็เลยถือเป็นสัมมาทิฏฐิไป. มันกำกวมอยู่อย่างนี้ มันพัวพันเกี่ยวและกำกวมอยู่อย่างนี้.

การปฏิบัติธรรม ต้องมีหลัก ถ้าเป็นไปเพื่อทุกข์แล้ว ยังไม่ถูก

เราจะต้องมีหลักที่แน่นอนขึ้นมานว่า **ถ้าเป็นไปเพื่อมีความทุกข์แล้ว**
ก็ยังไม่ถูก ; ถ้าไม่มีความทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อทุกข์แล้วก็ถูก. ฉะนั้น ถ้าสวรรค์

ยังมีทุกข์แบบชาวสวรรค์แล้ว อย่าไปเอากับมันเลย อย่างนี้ก็จะเร็วเข้า ; แม้จะเป็นพรหมในพรหมโลกก็ยังมีทุกข์ตามแบบของพรหม อย่าไปเอากับมันเลย.

ควรจะเร่งหาแต่เรื่องที่จะไม่มีความทุกข์โดยส่วนเดียว คือจะไม่มิตัณหา ไม่มีอุปาทานโดยส่วนเดียว ; จะเรียกว่าอะไรก็ยังไม่รู้ เรียกว่า มนุษย์ไปก่อนก็แล้วกัน. ทำลายความยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเป็นของบิภคจิตใจเผาจนจิตใจนั้นเรื่อยไป จนไม่มีเหลือ ; อย่างนี้ก็จะง่ายขึ้น คือจะเหลือแต่เรื่องเดียว ปัญหาเดียว ไม่มีปัญหาเรื่องสวรรค์ เรื่องวิมานอะไรเข้ามาแทรกแซง.

เมื่อมีปัญหาแต่ว่า **จะดับทุกข์เท่านั้น ;** ทุกข์ หรือ ดับทุกข์ มี ๒ อย่างเท่านั้น, ก็ย่อมมีปัญหาอย่างเดียวกันแต่ว่า **จะดับทุกข์อย่างไรเท่านั้น,** ไม่ไปหวังอะไรให้มันมากเรื่องมากราว มันก็เลยเห็นได้ง่ายเข้าแคบเข้า. **ดูแต่ที่กิเลสและตัณหา ว่ามันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ แล้วก็บรรเทามันลงเรื่อย ๆ ไป,** หรือเรียกอย่างภาษาที่ชาวโลกทั้งโลกเขาจะเข้าใจได้ ก็ต้องเรียกว่า **"ความเห็นแก่ตัว"** ; **ความเห็นแก่ตัวทำให้โลก, เห็นแก่ตัวทำให้โกรธ, เห็นแก่ตัวทำให้หลง, เรียกว่า เห็นแก่ตัวอย่างเดียวพอแล้ว**

ความเห็นแก่ตัวเป็นเหตุของความทุกข์ จึงต้องบรรเทาความเห็นแก่ตัว จนกว่าจะหมดไป ; ถ้าอย่างนี้ เราไม่พูดกัน ว่าสัสสตทิฏฐิ มิจฉาทิฏฐิ หรือสัมมาทิฏฐิ ไม่ต้องพูดให้เสียเวลา ; พูดแต่ว่า **ทุกคนจงตั้งหน้าตั้งตาบรรเทาความเห็นแก่ตัว แล้วทำลายให้หมดไปในที่สุด.**

ถ้ายังมีวิจิกิจฉาในธรรม ก็เป็นอุปสรรคแก่การปฏิบัติ

เดี๋ยวนี้มันกำกวม จะอย่างไรก็ไม่รู้ เอาอย่างไรกันแน่ก็ไม่รู้ ; บางทีก็ว่าสวรรค์ดี บางทีก็ว่าสวรรค์ไม่ดี. เช่น ถ้ามว่า อยากไปสวรรค์ไหม ? ก็ยัง

อยากอยู่นั้นแหละ. แต่ถ้าว่า สวรรค์ก็มีความทุกข์ตามแบบเทวดาในเมืองสวรรค์
 เอาไหม ? ก็ไม่อยากเอา ไม่อยากจะทุกข์. เป็นอันว่าหลักเกณฑ์ยังไม่แน่นอน
 ลงไปในจิตใจของคนเหล่านั้น ; เรียกว่าเขายัง**มีวิจิกิจฉาในพระธรรม** หรือว่า
 ในหลักการของชีวิตที่ว่าเอาอย่างไร. **วิจิกิจฉานี้ยังละไม่ได้แล้ว เป็น**
พระโสดาบันไม่ได้ ; เป็นสาวกอันดับแรกของพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ ถ้าไม่ยอม
 ละวิจิกิจฉาอย่างนี้.

เดี๋ยวนี้พุทธบริษัท **ที่เรียกตัวเองว่าพุทธบริษัทนั้น** ว่าเอาเองตั้งเอา
 เอง เกิดมาจากพ่อแม่ที่เป็นพุทธบริษัท ก็ตั้งตัวเองว่าเป็นพุทธบริษัท. พุทธ-
 บริษัทพวกนี้ยังไม่เข้าใจเรื่องนี้ ยังเข้าใจเรื่องนี้ไม่ชัด ก็เลยเป็นพุทธบริษัทที่เลื่อน
 ไปตามความเข้าใจที่ไม่ชัด. นี่ก็เป็นข้อเท็จจริงอันหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาในการ
 ปฏิบัติ **เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรมโดยตรงในตัวธรรมะนั้นเอง เพราะ**
ว่าไม่รู้ธรรมะอย่างชัดเจนถูกต้อง.

ธรรมะจริง จะฝืนกระแสนกิเลสเสมอ

ที่นี้ ก็ดูหลักธรรมะ ดูตัวธรรมะ ดูตัวพรหมจรรย์นี้กันอีกมุมหนึ่งก็พบ
 ว่าตัวธรรมะจริง ๆ นี้จะทวนหรือขัด หรือฝืน **ต่อกระแสของกิเลสเสมอไป.**

คนทุกคนมีกิเลสเป็นเจ้าเรือน เต็มอยู่ในจิตใจ, มีตัวเองเป็นกิเลส
 มีกิเลสเป็นตัวเอง ; แล้วธรรมะแท้ จะต้องฝืนหรือทวนกระแสของกิเลสเสมอ.
 แล้วจะเอาอย่างไร คนทั่วไปจะรักธรรมะได้อย่างไร.

สำหรับคนทั่วไป จึงหาคนที่ว่าจะชอบธรรมะโดยความสมัครใจนี้ยาก, **จะให้คนที่มิกิเลสเป็นตัวเอง มาชอบธรรมะนี้ยาก** มันยากที่จะหาได้. ต้องมีบุญ มีโชค มีอะไรมาจากทางอื่น, มีอะไรมาทำให้มองเห็นได้ว่า **ธรรมะนี้ ดีกว่ากิเลส หรือดีกว่าตัวกู** หรือมีใครหรือมีใครมาบีบ มาบังคับให้ศึกษาให้ได้ ให้เข้าใจให้ได้ ; ถัดมาบังคับก็เอา ไม่เชื่อฟังคอยกันเลย ให้ยอมศึกษาธรรมะนี้ ให้จนได้, ให้พบความจริงให้ได้ว่า ธรรมะนี้ดีกว่าตัวกู ; อย่างนี้จึงจะเรียกว่า พอจะมีโชคดีบ้าง ที่จะได้เปลี่ยนความคิดที่ผิด ๆ นั้นเสีย.

เพราะว่าธรรมะยอมทวนกระแสกิเลส ; ช่วยไม่ได้ ! ขึ้นชื่อว่าธรรมะ แล้วจะต้องทวนกระแสกิเลส **ทำอย่างไรจึงจะให้ธรรมะเข้ากันได้กับคนที่มิ กิเลส เป็นตัวตน.** นี่คือนิพพาน ปัญหาที่มีอยู่ที่นี่ เป็นปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม ในพระพุทธศาสนา.

ธรรมะชั้นหัวใจของพุทธศาสนายังไม่โฆษณากัน

เวลาก็มองเข้าไปทุกที ต้องรีบพูด. ที่นี้มองดูอีกทีหนึ่ง ตัวธรรมะ ที่แท้ **หลักพุทธศาสนาที่แท้จริง** ยังไม่ถูกนำมาโฆษณาเลยก็ว่าได้. พอพูด อย่างนี้ หลายคนก็คิดว่า อาตมานี้รอดดี, เป็นคนรอดดี คล้าย ๆ กับตัวเอง เป็นคนโฆษณาธรรมะที่ยังไม่เคยโฆษณาก็ได้.

แต่เดี๋ยวนี้ เราดูกันตามที่เป็นจริง ในประเทศไทย ในประเทศอื่น ๆ หลาย ๆ ประเทศที่เป็นพุทธบริษัท ; **ธรรมะตัวแท้ที่เป็นชั้นหัวใจของพุทธศาสนา นั้น** แทบจะเรียกได้ว่ายังไม่ถูกโฆษณาเลยก็ได้ เรื่องนิพพานแท้ ๆ

เรื่องอนัตตาแท้ ๆ เรื่องอิทัปปัจจยตาแท้ ๆ นี้ไม่เอามาพูด ไม่เอามาถกมาพูดมาอะไรกันให้เข้าใจ ; ห้ามกันเสียอีกด้วยอย่างปิดปาก ว่ายังไม่ใช่เวลา ไม่ใช่สมัย ไม่ใช่โอกาส มันยากเกินไปมันอะไรเกินไป.

แล้วยังมีที่มากไปกว่านั้น, เขาพูดว่า ธรรมะชนิดนั้นเป็นข้าศึกแก่ความเจริญของบ้านเมือง ของประเทศชาติ อย่าเอามาสอนพลเมือง มันจะขัดต่อความเจริญของประเทศชาติ. เมื่อไปคิดกันเสียอย่างนี้แล้วธรรมะที่เป็นชั้นหัวใจของพุทธศาสนาก็ยิ่งอยู่ลับ ลับไปเลย. ถูกถมทับเงียบไปเลย, ไม่ถูกขุดคุ้ยขึ้นมาพูดกัน.

นี่ก็เป็นปัญหาอันหนึ่ง ที่ทำให้เกิดความยากลำบากมากขึ้นทุกทีในการปฏิบัติธรรม, รวมอยู่ในปัญหาของการปฏิบัติธรรม ; เพราะฉะนั้น อาตมาจึงเอามาพูดไม่ใช่ว่าพูดนอกเรื่อง หรือพูดให้รำคาญ.

เดี๋ยวนี้ เรากำลังพูดกันถึงปัญหา หรืออุปสรรคของการปฏิบัติธรรม มันคืออะไร ? ก็คือสิ่งเหล่านี้ ที่กำลังพูดนี้ว่า ตัวเนื้อแท้ หัวใจของพุทธศาสนา ไม่เอามาโฆษณา, เรียกว่าแทบจะไม่เอามาโฆษณา พอว่าจะโฆษณากันบ้างก็คัดค้านกันหลายอย่าง อย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น ก็เหมือนกับเป็นเรื่องอุปสรรค เป็นอุปสรรคอันหนึ่งที่ทำให้การปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาชะงัก.

ที่ถูกควรจะต้องถือหลักว่า ใครชอบอย่างไรใครควรจะได้ อย่างนั้น : "ใครอยากได้ลาภก็จงได้ลาภ ใครอยากได้บุญก็จงได้บุญ ใครอยากได้นิพพานก็จงได้นิพพาน". นี่เขาพูดกันไว้เป็นหลักมาแต่โบราณแล้ว มันควรจะเป็นอย่างนั้น. เมื่อพระจะให้พรทายกทายิกาเขาก็ให้พรกันอย่างนั้น การทำบุญในคราวนี้

ใครอยากจะได้ลาภก็จงได้ลาภ ใครอยากจะได้บุญก็จงได้บุญ ใครอยากจะได้
 สวรรค์ก็จงได้สวรรค์ ใครอยากจะได้นิพพานก็จงได้นิพพาน" ; อย่าเอามาเป็น
 เครื่องขัดขวางกันเลย. ถ้าถือหลักอย่างนี้ หลักธรรมะที่เป็นชั้นหัวใจของพุทธ-
 ศาสนาก็จะถูกนำมาโฆษณา มากเท่า ๆ กับหลักธรรมชั้นต่ำ ๆ ตื้น ๆ.

เมื่อรู้อุปสรรคแห่งการปฏิบัติธรรมแล้ว ต้องพยายามแก้ไข

เดี๋ยวนี้เราก็ได้พยายามกันอยู่แล้วในขณะนี้ อาตมาก็พยายามในขณะนี้
 ฉะนั้น พอพูดถึงข้อนี้ หลายคนก็จะหาว่าอวดดี หรือยกตัว ; แต่ใครจะว่าอย่างนี้
 ก็ไม่กลัว ยังคงยืนยันอยู่ว่า มันถึงเวลาแล้วที่จะต้องพูดเรื่องที่เกิดขึ้นไม่คอยเอามา
 พูดกันนั้น เสียบ้างแล้ว คือ เรื่องตัวธรรมะชั้นที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนานั้นเอง
 ;ให้มีการโฆษณาอย่างนี้เรื่อยไป และโฆษณาให้มากขึ้น.

คนอื่นเขาโฆษณาเรื่องศีลธรรมต่ำ ๆ ทัว ๆ ไปดีอยู่แล้ว เราก็ไม่ต้อง
 ไปทำให้ซ้ำกัน เสียเวลา ; เราจะทำต่อไป ในส่วนที่ยังไม่ค่อยมีใครจะทำ.
 การมาฟังบรรยายวันเสาร์นี้ ก็นับเนื่องอยู่ในโครงการนี้ คือโครงการที่เขาจะไม่
 ทำกันเพราะจะพูดเรื่องของคนส่วนมากเขาไม่ต้องการ.

อุปสรรคอีกอย่างหนึ่ง คือ ทนเพียรทำระยะยาวไม่ได้

ที่นี่ ก็ดูกันอีกทีหนึ่งว่า หลักธรรมะสำหรับจะปฏิบัติ นั้น มีความเป็น
 อย่างนั้น อย่างที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ แก้ไขไม่ได้ คือมีความเป็น ชนิดที่ว่า
 ต้องการเวลาระยะยาวพอสมควร, ต้องการเวลาระยะยาวพอสมควร แล้วจึงจะ

ปฏิบัติธรรมะเห็นผลได้. ไม่เหมือนกับว่าเราเอาของไปให้เขา แล้วเขาก็ชอบใจทันที, เราเอากล้วยไปให้เขา เขาก็ให้สับปะรดแก่เรา ทำได้ทันทีอย่างนี้ก็เห็นได้ ; นั่นเป็นเรื่องให้ทาน เป็นเรื่องศีล เรื่องอะไร ซึ่งยังง่าย ๆ อยู่.

เรื่องนิพพานที่จะฝันอำนาจกิเลส จะฆ่ากิเลส นั้น จะให้เห็นผลทันทีอย่างนั้นยาก เห็นได้ยาก เว้นไว้แต่จะเก่งจริง ๆ จึงจะเห็นได้ เพราะว่ามันเป็นการทำยาก.

ถ้าทำเป็น ทำได้ ก็เห็นผลทันทีเหมือนกัน ดับกิเลสได้ทันที จิตใจก็เยือกเย็น สะอาด สว่าง สงบทันที ; แต่แล้วมันเห็นยากตรงที่ว่า **เราทำอย่างนั้นไม่ได้.** เมื่อต้องการจะทำให้ได้ ก็ต้องใช้ความพยายาม ความพากเพียร อะไรอย่างนี้ เป็นระยะยาว ; คนก็ทนไม่ค่อยได้ ทนที่จะปฏิบัติในระยะยาวไม่ค่อยได้ ก็เลยทำให้ไม่ค่อยมีใครจะสนใจ ไม่ค่อยมีใครยอมเสียเวลายาว ๆ นาน ๆ เพื่อเอาผลในทางธรรมะชั้นสูง ในทางจิตทางใจ.

ข้อนี้ก็ควรจะนับรวมเข้าไว้ในสิ่งที่ปัญหา หรือเป็นอุปสรรคแก่การปฏิบัติธรรมะด้วยเหมือนกัน นี่เป็นตัวอย่าง เเท่าที่จะยกมาให้เห็นได้ เกี่ยวกับตัวพระพุทธศาสนาเอง ว่าเป็นสิ่งที่มีปัญหาอยู่ในตัวเองอย่างไร.

สรุปว่า ปัญหาเกี่ยวกับหลักพุทธศาสนา ต้องพยายามแก้ไขต่อไป

สรุปอีกทีหนึ่งก็ว่า **พุทธศาสนาต้องมีให้ทั้งแก่พวกสังฆตภิภุฎฐิและสัมมาทิภุฎฐิ** เป็นความยากลำบากแก่การที่พระพุทธเจ้าท่านจะตรัสอะไรให้ชัด

ลงไปได้ ; แม้สัสตทวิญญูเองก็เป็นของสองฝักสองฝ่าย กำกวม ที่ว่าดับทุกข์ไม่ได้โดยตรง แต่ว่าให้ไปสวรรค์ได้ ให้ไปมัวเมาในความทุกข์อย่างที่หอมหวานอย่างนั้นได้. พุทธบริษัทเองก็เข้าใจเรื่องนี้ไม่ชัด คลุมเครือ.

หลักธรรมะแท้ ๆ ก็ทวนกระแสกิเลสของคนปุถุชน และธรรมะแท้ ก็ไม่ค่อยจะถูกโฆษณาเสียด้วย ; มันน่าน้อยใจในข้อนี้. นอกจากนี้แล้ว การปฏิบัติธรรมะนี้ต้องการระยะเวลายาวนาน ความอดทนที่ยาวนาน อะไรที่ยาวนานนี้ นี่ก็เป็นสิ่งที่เป็นอุปสรรค เป็นปัญหาที่จะต้องแก้ไขกันไป ซึ่งเราจะได้พูดกันอย่างพิสดารในโอกาสข้างหน้า ; ให้แก้ไขให้จงได้โดยสุดความสามารถของเรา ; จะได้จริงหรือไม่ ก็แล้วแต่เรื่องของ ผู้ปฏิบัติ.

ปัญหาที่ ๓ ความก้าวหน้าแบบวัตถุนิยมกำลังท่วมโลก

ที่นี้ มาถึงปัญหาที่สาม ได้บอกแล้วแต่ที่แรกว่า คือความก้าวหน้าหรืออิทธิพลของวัตถุนิยมในโลกปัจจุบัน ซึ่งกำลังท่วมโลก เหมือนแม่น้ำป่าหลากไปทั่วทั้งโลก ในฤดูฝนตกหนัก.

เมื่อพูดถึงวัตถุนิยมก็คงจะฟังออกกันแล้ว เพราะว่า พูดกันมานานนักหนาแล้ว ว่าวัตถุนิยมคืออะไร ?

วัตถุนิยมโดยสรุปแล้ว คือเรื่องทางเนื้อหนังร่างกาย ความเอร็ดอร่อยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางผิวหนัง ทั้งหมดนี้เรียกว่า วัตถุนิยม ; อะไรก็ตามจะมีตัวเป็นวัตถุ หรือไม่เป็นวัตถุก็ตาม แต่ถ้าให้รสอร่อยทางวัตถุ คือทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วเรียกว่าวัตถุนิยมทั้งนั้น. ที่มีอยู่เองตามธรรมชาติ

นั้นไม่เป็นอันตราย แล้วเราก็ไม่เรียกว่าวัตถุนิยมอะไรมากมายนัก ; เช่น ในป่านี้ก็มี ดอกไม้หอม ๆ สวย ๆ มาก แต่เราก็ไม่เรียกว่าวัตถุนิยม เพราะยังไม่เป็นที่ตั้งแห่ง ความหลงใหลอะไร มันจะพอดีด้วยซ้ำไป มันถ่วงกันบ้างระหว่างวัตถุกับจิตใจ.

วัตถุนิยมในที่นี้ หมายถึง ที่มนุษย์ได้ทำขึ้น ได้ปรุงขึ้น ได้ประดิษฐ์ ได้ค้นคว้าและทำขึ้น ; ล้วนแต่เป็นของที่ยังไม่เคยมีในโลก เอมาสันับสนุน ให้ความเอร็ดอร่อยทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้น ให้มันมากเข้า ; ส่วนนี้เป็น อิทธิพลของวัตถุนิยม. ที่เป็นไปตามธรรมดาสามัญ คนก็มีตา หู จมูก ลิ้น กาย แล้วก็ใช้บริโภคความสุขกามารมณ์ไปตามธรรมชาติธรรมดา อยู่ในระเบียบของ ศาสนาของวัฒนธรรม อะไรเหล่านี้ แล้วยังไม่ถูกประมาณว่าเป็นวัตถุนิยม ยังเป็นของธรรมดาสามัญ ; แม้ว่าจะเป็นเรื่องวัตถุก็จริง แต่ยังเป็นไปตามธรรมชาติ อยู่ในอำนาจ ในระเบียบ ในศีลธรรม ยังไม่เรียกว่าวัตถุนิยม.

ใครจะทำการทํางาน มีบุตรภรรยาสามีอะไร ไปตามความถูกต้องของ หลักธรรมะแล้ว ก็ยังไม่ถูกประมาณว่า เป็นผู้บูชาวัตถุนิยม. **แต่ถ้าไปทำให้เกิด ความจำเป็นของธรรมชาติ** นี่มันจะเริ่มเป็นวัตถุนิยม จะให้อร่อยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางผิวหนัง โดยเฉพาะ ให้มากขึ้นไปกว่าที่จำเป็น หรือที่เป็นไปตามธรรมชาติ อย่างนี้ก็เป็นวัตถุนิยม. ถ้าเป็นเรื่องของกามารมณ์ ก็เป็นเรื่องวัตถุนิยม ; ถ้าเป็นเรื่องของการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติ ไม่ใช่วัตถุนิยม.

พึงรู้จักธรรมชาติ เปรียบกับวัตถุนิยม

เราก็ต้องมีหลักเกณฑ์ที่ว่า ทุกอย่างต้องเป็นไปตามธรรมชาติ อยู่ใน ขอบเขต, มีเหตุผลที่จะต้องทำอย่างนั้น เพื่อมนุษย์รอดอยู่ได้ เป็นสุขสบายดี ; อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นศีลธรรม. แม้กิจกรรมระหว่างเพศ ก็เรียกว่าศีลธรรม

ว่าประพัตติธรรม มีธรรมอยู่ในกิจกรรมระหว่างเพศ. แต่ถ้าไปเกิดหลงสร้อย
ในทางนั้นเกินกว่าธรรมชาติ เกินกว่าจำเป็น มีการแก้ไขบำรุงบำเรอ ทำอย่างนั้น
ทำอย่างนี้ อย่างโน้นขึ้นมา นี้ก็ กลายเป็นวัตถุนิยม.

ในบ้านเรือนดูจะเต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่จำเป็นมากขึ้น มันก็เพื่อ
กามารมณ์ **เพื่อวัตถุนิยมทั้งนั้น** : เดียวนี้กำลังคิดขึ้นมาใหม่เรื่อยสำหรับจะ
ไม่ได้พักผ่อน จะไม่ได้อยู่เป็นสุขหรืออก จะต้องวิ่งวอนกันเรื่อยไป.

สิ่งที่เรียกว่าอาหาร มันก็กลายเป็นเหยื่อขึ้นมา ; ในบ้านเรือนดูจะ
ไม่มีอาหารในความหมายว่าอาหารแล้ว จะมีสิ่งที่เรียกว่าเหยื่อ หรือในความหมาย
ของเหยื่อ. แม้แต่ของกินก็กลายเป็นเหยื่อไปแล้ว ไม่ใช่เป็นอาหารแล้ว จะต้อง
ประดิษฐ์อย่างนั้นประดอยอย่างนี้ จะทำอย่างนั้น เพื่อให้เกิดสร้อยทางล้น
ทางอะไรนี้มากไปกว่าธรรมชาติ. อย่างนี้มันก็เป็นปัญหาหนัก คือว่าธรรมดา
ของสัตว์ก็ชอบอร่อย ยิ่งมนุษย์แล้วยิ่งโง่มากในเรื่องชอบอร่อยนี้.

สังเกตดูสุนัขมันกินอาหารแล้ว มันไม่ใช่มุ่งหมายความเอร็ดอร่อย แทบ
จะไม่รู้จักเอร็ดอร่อย ; อย่างสุนัขชื่อสมพาลตัวนี้ ขนมปังครีมแครกเกอร์ไม่ยอม
กินเป็นอันขาด มันไปกินข้าวราดน้ำต้มปลา ; **สัตว์เดรัจฉาน มันไม่รู้ความ
หมายของสิ่งที่เรียกว่าอร่อยจากวัตถุนิยม** เนยมันก็ไม่กิน แต่นมมันกิน.
ฉะนั้นจึงกำกวมกัน ในระหว่างสิ่งที่เรียกว่า "เหยื่อ" หรือ "อาหาร" : ถ้าทำเพื่อ
อร่อยแล้ว ก็ต้องเรียกว่าเหยื่อ. ถ้าทำเพื่อชีวิตอยู่ได้ ก็เรียกว่าอาหาร.

อิทธิพลของวัตถุนิยมมีมาก

เดี๋ยวนี้ **ทั้งโลกกำลังเป็นทาสของวัตถุนิยม** มีคนเก่งในการล้วง
กระเป๋าคนอื่น ประดิษฐ์ประดอยนั่นนี่ขึ้นมา เพื่อให้อร่อยทางตา ทางหู ทางจมูก.

ดูเอาเองก็แล้วกัน มีเรื่องสมัยใหม่ เช่นวิทยุโทรทัศน์ หรือว่าตู้เย็น หรือว่าอะไรก็ตามนี้ ไปพิจารณาตัวเองก็แล้วกันว่ามัน**พอดีหรือว่าเกิน**. ถ้าส่วนไหนมัน**เกิน ส่วนนั้นก็**เป็น**วัตถุนิยม**. เป็นอิทธิพลของวัตถุนิยมที่เราเป็นทาสของมัน เป็นบ่าว เป็นทาสของมัน ; ไม่ใช่เราเป็นนายมัน.

สิ่งที่มันอยู่ในอำนาจของเรา เราจัดให้พอดีเหมาะแก่การที่มนุษย์จะอยู่กันเป็นผาสุก ; อย่างนี้เรียกว่าเราเป็นนายมัน เราจัดมัน ; ถ้าเลยนั้นมันจัดเรา. ถ้าเราจัดมัน ก็ถูก ถ้ามันจัดเรา ก็ผิด.

บัดนี้เราเป็นทาสของมัน ไปหาเฮอร์ดอร์อยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางอะไรมาเรื่อย ; ก็พอดีจังหวะที่ว่า โลกนี้เขาผลิตวัตถุสำหรับให้คนเป็นทาสออกมาเรื่อย ไม่หยุดไม่หย่อน นี้เรียกว่าปัญหามีตรงที่เราอยู่ในโลกที่เต็มไปด้วยความยั่วยวนยิ่งขั้นทุกที จนเราสู้มันไม่ได้ เพราะวัตถุนิยมมันมีอำนาจครองโลก.

ที่นี้ ขอให้ดูที่**อิทธิพลของวัตถุนิยม**นี้ มันไม่ใช่เพียงแต่ทำให้เราล้มมาเป็นทาสมันอย่างเดียว มันทำให้เรา**เกลียดศาสนา**, ช่วยจำไว้ด้วย ว่ามันได้ทำให้เราเกลียดศาสนา **เอือมระอาต่อศาสนา ต่อพระธรรม** ; นี่มันร้ายยิ่งไปกว่าที่ทำให้เราเป็นทาสอย่างเดียว. คนทั้งโลกกำลังเป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น เดียวนี้พวกฝรั่งจึงพูดอย่างที่เรียกว่าภาคภูมิใจว่า **"ฉันไม่มีศาสนา"** ฝรั่งตั้งหลายสิบคนแล้วมาที่นี้ ถ้าถามแล้ว ก็พอใจที่จะตอบว่า ไม่มีศาสนา, ไม่มีศาสนา.

โรคเกลียดศาสนาเมื่อ**ศาสนา**คง**เต็มไปหมด**ในบ้านเมืองของพวกเขาฝรั่ง ; ดูเหมือนสักหนึ่งในสิบคนที่จะบอกว่าเป็นคริสเตียน หนุม ๆ สาว ๆ แล้วจะบอกว่าไม่มีศาสนาทั้งนั้น. ฉะนั้น เป็นที่เชื่อได้ว่าวัตถุนิยมนี้มีอำนาจทำให้คนสลัดศาสนา ; ปัญหาก็ยิ่งมากขึ้น ในการที่จะปฏิบัติตามศาสนา.

คนทั้งโลกเขากำลังเป็นทาสของวัตถุนิยม พวกพุทธบริษัทชาวไทยก็ไปตามกันพวกวัตถุนิยม ที่ไม่รู้ว่าพวกนั้นเขาเจริญกว่า แล้วก็ไปตามกันเขา แล้วตามกันส่วนใหญ่ก็เพื่อวัตถุนิยม เพื่อผลวัตถุนิยมทั้งนั้น ; ไปตามกันพวกวัตถุนิยมอย่างไม่ละอาย อย่างไม่รู้สึกตัว ไปตามกันฝรั่งอย่าไม่ละอายด้วย แล้วก็อย่างไม่รู้สึกตัวด้วย เพื่อวัตถุนิยม. ฉะนั้น **เราจึงต้องเป็นทาสเขา เพื่อให้ได้มาซึ่งวัตถุที่เราต้องการ. นี่เราก็ไม่ละอาย เราก็ไม่กลัว เราก็ไม่รู้สึกตัว, แล้วจะปฏิบัติธรรมะได้อย่างไร ?** ขอให้มองดูสิ่งนี้ในฐานะที่เป็นปัญหาแก่การปฏิบัติธรรม.

ที่นี้ ดูกันอีกแง่หนึ่ง ที่ว่าเป็นการดูอย่างกลาง ๆ ดูอย่างนักเลง เราก็เห็นได้ทันทีว่าวัตถุนิยมมันได้เปรียบ ได้เปรียบมโนนิยม, **วัตถุนิยมได้เปรียบวิญญานนิยมอยู่โดยธรรมชาติ.** เมื่อเอาธรรมชาติเป็นหลักความรู้ดีของสามัญสัตว์แล้ว ความเอร็ดอร่อยทางเนื้อหนังนี้ได้เปรียบความสงบเยือกเย็นบริสุทธิ์สะอาดทางจิตใจ ; เพราะว่าสัตว์ธรรมดาสามัญจะตะครุบเอาความเอร็ดอร่อยทางเนื้อหนัง ก่อนที่จะได้มองเห็นสะอาด สว่าง สงบ เยือกเย็นทางจิตใจ.

นี่เรียกว่า **เมื่อปล่อยไปตามธรรมชาติแล้ว ฝ่ายวัตถุนิยมมันได้เปรียบสำหรับคน ;** แต่สำหรับสัตว์ต้องยกเว้น สัตว์มันยังคงเส้นคงว่า อย่างไรก็อย่างนั้นมาตั้งแต่เดิม. สำหรับคนนี่เปลี่ยน ๆ เปลี่ยนจนให้ออกาส ให้วัตถุนิยมได้เปรียบ ออกเสียงให้วัตถุนิยมหมด ; ไม่ออกเสียงให้พวกธรรมะ หรือว่ามโนนิยมวิญญานนิยมอะไร.

คนได้เปลี่ยนไปมากถึงอย่างนี้ ; แต่ว่าสัตว์เดรัจฉานยังอยู่เท่าเดิม. จะเรียกว่าตา หรือเรียกว่าพิสูจน์ความจริง ก็ไปคิดเอาเอง มันเป็นข้อที่ต้องคิด เพราะนั่นแหละเป็นปัญหาลำบากสำหรับมนุษย์เต็มทีแล้ว.

ที่นี่ จะคิดเสียใหม่ว่า เอ้า, ถ้าอย่างไรรู้ปลงอนิจจังเสียว่า เตี้ยวนี่เป็น
 จังหวะของวัตถุนิยม ยกให้มันเถิด ; มันเป็นโชคดีของวัตถุนิยม เป็นจังหวะของ
 วัตถุนิยม ยกให้มันเถิด มันเป็นโชคร้ายของมนุษย์แล้ว. แต่ว่า**มนุษย์ก็ไม่รู้สึก**
ว่าเป็นโชคร้าย ไปเห็นว่าเป็นโชคดี ว่าเตี้ยวนี่เรากำลังเจริญนั่นนี่ มีอะไรทาง
 วิทยาศาสตร์ ทางอะไร จนเรียกว่าไปโลกพระจันทร์เหมือนกับไปเที่ยวเล่น ;
 แล้วต่อไปก็ยังมีอะไรมากกว่านี้อีก. นี่จึงเรียกว่ามันเป็นจังหวะวัตถุนิยม
 ที่จะหาคะแนนนิยมจากมนุษย์ แล้วก็**ละทิ้งจิตใจหรือวิญญาณ หรือพระธรรมนี้**
มากขึ้นตามส่วน.

ทั้งหมดนี้เป็นเพียงตัวอย่างบางอย่าง ไม่ใช่ทั้งหมด ที่แสดงให้เห็นว่า
 ปัญหา **อุปสรรคที่เกิดขึ้นแก่การปฏิบัติธรรม เพราะสิ่งร้ายกาจตัวหนึ่ง คือ**
วัตถุนิยม. คนกำลังเป็นทาสของวัตถุนิยม อิทธิพลของวัตถุนิยมแผ่ซ่านทั่วโลก
 เหมือนน้ำท่วมโลก ทำให้คนเกลียดศาสนาเกลียดธรรมะ พุทธบริษัทไปตามกันพวก
 วัตถุนิยมอย่างไม่ละอาย อย่างไม่รู้สีกตัว.

วัตถุนิยมได้เปรียบมโนนิยมอยู่ตามธรรมชาติแล้ว สำหรับคนที่มิเกลียด
 อย่างนี้ เลยต้องยอมแพ้ว่าขณะนี้**เป็นจังหวะของวัตถุนิยม** ว่ากันไปจนกว่าจะหายบ้า
 หายบ้าเมื่อไรมันก็ดีเอง ; เตี้ยวนี่มันเป็นจังหวะที่สู้ไม่ไหว.

แต่ถ้า**พุทธบริษัทคนใดจะมีความคิดเป็นอิสระ เราจะต่อสู้ เราจะ**
แยกตัว หรือปลีกตัวออกมา ทำให้ดีที่สุด ดังนี้แล้ว ส่วนพระธรรม หรือ
 ปฏิบัติธรรมนี้ ก็ยังมีทางจะทำได้ ซึ่งเอาไว้พูดกันวันหลังเพราะเรื่องมันมาก.

ปัญหาที่ ๔. สอนธรรมะกันแต่ทฤษฎีไม่สอนให้แก้ปัญหา

ที่นี้ ดูถึงปัญหาที่ ๔. ปัญหาสุดท้าย ที่จริงไม่ใช่ตัวปัญหาที่เด่น ๆ นัก แต่มันเป็นปัญหา ปัญหานี้ คือการสอนกันเหลือเฟือแต่ในทางทฤษฎี ; มองดูไปในทางไหน ก็สอนกันเหลือเฟือแต่ในทางทฤษฎี. อย่างว่าในทางวิทยาศาสตร์นาเลย ในทางโลก ทางบ้านเมือง กิจการของรัฐบาล ของประเทศชาติ หรือของทั้งโลกนั้น ก็ว่ากันอย่างเหลือเฟือแต่ในทางทฤษฎีทั้งนั้นแหละ. ส่วนที่ปฏิบัตินั้นทำได้น้อยมาก เพราะว่าเรื่องพูดนี้มันพูดกันง่าย จะสัมมนากันเท่าไรก็ได้มันก็เลยเหลือเฟือในส่วนทฤษฎี.

การปฏิบัตินั้นหาคนทำยาก แล้วทฤษฎีบางอย่างก็มีสำหรับพูดเท่านั้น ทำได้สำหรับพูดเท่านั้น เวลาทำจริงทำไม่ได้. ทฤษฎีอย่างนี้ก็มียุ่่มาก เรียกว่าเรากำลังเพ้อในส่วนทฤษฎี, กำลังขาดแคลนในส่วนปฏิบัติ แต่แล้วมันก็ยังดีกว่าไม่มีอะไรเสียเลย เพราะว่าทฤษฎีก็ยังทำให้คนฉลาดได้บ้าง. **แต่ว่าเรื่องปฏิบัติเท่านั้น ที่จะทำให้คนเรามีความสุขโดยแท้จริง.** สอนกันเหลือเฟือแต่ในทางทฤษฎี ในแง่ส่วนทฤษฎี แต่ส่วนปฏิบัตินั้นบางอย่างยังไม่รู้เรื่องเลย.

ยกตัวอย่างง่าย ๆ ที่เรากำลังมีอยู่เวลานี้ เช่น เรื่องปัจจุสมุปบาท ; เราจะสอนปัจจุสมุปบาทกันแต่เรื่องทฤษฎี คือสอนว่า อวิชชาให้เกิดสังขาร - สังขารให้เกิดวิญญาณ - วิญญาณให้เกิดนามรูป - นามรูปให้เกิดอายตนะ - อายตนะให้เกิดผัสสะเรื่อยไป จนถึงทุกข์เกิดอย่างนั้น. แล้วดับอวิชชา ดับสังขาร ดับวิญญาณ ดับนามรูป ดับอายตนะ ดับผัสสะ เวทนา จนทุกข์ดับลงอย่างนั้น ; ก็ได้เท่านั้น ก็รู้เท่านั้น นั่นแหละคือทฤษฎี ; ส่วนที่ว่าทำอย่างไรจึงจะดับมันได้ นี่ไม่ได้พูด.

แล้วปัจจุสมุปปาทส่วนที่เป็นปฏิบัติมากกว่าก็ยังมี คือปัจจุสมุปปาท-
สูตรที่พระพุทธเจ้าท่านชอบพิมพ์เอาอยู่เองลำพังพระองค์เดียว. คือสูตรที่ขึ้นต้นว่า
อาศัยตากับรูปเกิดจักขุวิญญาณ ความประจบแห่งธรรมสามประการชื่อว่า
ผัสสะ เพราะอาศัยผัสสะจึงเกิดเวทนา เพราะอาศัยเวทนาจึงเกิดตัณหา,
เพราะอาศัยตัณหาจึงเกิดอุปาทาน แล้วจึงเกิดภพ เกิดชาติ เกิดทุกข์. อันนี้
เป็นแนวปฏิบัติชัดกว่าอันที่เราท่องกัน หรือสอนกันอยู่ในโรงเรียน และก็มีอยู่
ในพระไตรปิฎกเท่ากัน ; แต่แล้วก็ไม่ค่อยเอาอันนี้มาพูด กลับไปเอาอัน "อวิชา
ปัจจุสาสังขารฯ ฯลฯ" มาพูด ซึ่งเป็นทฤษฎีล้วน.

เพราะว่าในทางปฏิบัตินั้น มันเป็นเรื่องที่ปัจจุสมุปปาทนี้จะเกิดขึ้น
ในเมื่อตาเห็นรูป เมื่อหูฟังเสียง เมื่อจมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รสทั้ง ๕ และทั้ง ๖ คือใจ
ด้วย ; ถ้าไม่รู้จักรว่ามันจะเกิดขึ้นอย่างไร เราก็สกัดกั้นมันไม่ได้. ฉะนั้นเราก็
ต้องอธิบายกันจนเห็นชัด ว่าเมื่อตาเห็นรูปแล้ว จะเกิดอาการของปัจจุสมุปปาท
อย่างไร, แล้วเราก็จะสกัดกั้นได้อย่างไร, คือมีสติสัมปชัญญะอย่างไร.

เราต้องศึกษากันให้ละเอียดในภาคปฏิบัติ : พอตาเห็นรูป เกิด
จักขุวิญญาณนั้น เกิดมีพฤติกรรมอย่างไร ? แล้วมันทำให้เกิดผัสสะชนิดไหน
ที่ทำให้เกิดเวทนา สำหรับเป็นเหยื่อของอวิชา ให้อวิชาตั้งต้นขึ้นมา เต็มตามรูป
ของปัจจุสมุปปาทในส่วนทฤษฎี ; อย่างนี้เป็นต้น.

นี่เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า เราสอนกันเหลือเฟือแต่ในแง่ของ
ทฤษฎี แล้วเรายังสอนกันน้อย หรือไม่ได้สอนกันเลยก็ได้ บางกรณีที่เกี่ยวข้องกับ
การปฏิบัติ ไปสอนกันเหลือเฟือแต่ในส่วนทฤษฎี.

การสอนศีลธรรม ไม่แก้ปัญหาก็ว่าทำไมปฏิบัติไม่ได้

เรื่องธรรมะก็เป็นอย่างนี้ เรื่องโลก ๆ ก็เป็นอย่างนี้ เรื่องแก้ไขปัญหาทางศีลธรรมของสังคมในบ้านในเมือง ก็เป็นอย่างนี้ คือเป็นเรื่องพูดเป็นเรื่องทฤษฎี เป็นทฤษฎีมาก จนเป็นเรื่องปฏิบัติไม่ได้เสียเป็นส่วนใหญ่. เราไม่ได้สอนกันในแง่ที่ว่า เพราะเหตุใดจึงปฏิบัติไม่ได้.

เช่นว่า การที่เราจะระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้เกิดกิเลสนี้ เราปฏิบัติไม่ได้ เราระวังไม่ได้ ; แล้วเราก็ไม่สอนกันว่า "ทำไมเราจึงปฏิบัติไม่ได้ ?"

เรื่องที่เราเห็นได้ง่ายที่สุด คือเราสอนกันว่า "จงทำดี อย่าทำชั่ว". จงทำดี แล้วก็ทำดีไม่ได้ ละความชั่วไม่ได้ ; ทำไมไม่บอกว่าจะทำอะไรจึงจะละความชั่วได้, ทำอย่างไรจึงจะทำความดีได้. เราเรียกร้องเขาแต่ว่า ให้ละความชั่ว ให้ทำความดี ; พอเขาทำไม่ได้ เราก็ไม่บอกเขาว่า ทำอย่างไรจึงจะทำได้. นี่ก็ย้อนไปเข้ากับคดีหรือนิทาน เรื่องแม่ปู ลูกปู อะไรอย่างนั้นไปเสียหมด.

ครูบาอาจารย์ หรือแม้แต่บิดามารดา ต้องทำให้ลูกหลานหรือลูกศิษย์ดูว่า ต้องทำอย่างนี้ ๆ เขาจึงจะทำได้ จึงจะละความชั่วได้ จึงจะทำให้ความดีมีขึ้นมาได้ ; อย่างนี้เรียกว่าสอนให้แก้ปัญหา ที่ว่าทำไมจึงปฏิบัติไม่ได้.

เราับศีลกันก็มากแล้ว เรียนเรื่องศีลกันก็มากแล้ว มากจนสอบไล่ได้ชั้นเอกแล้ว แล้วก็ปฏิบัติ ศีล ไม่ได้ เพราะว่ายังไม่ได้สอนในส่วนที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะปฏิบัติได้. สอนกันแต่จะให้ปฏิบัติอย่างไรในขั้นต้น ๆ หรือ

ในส่วนทฤษฎีเท่านั้น ; พอปฏิบัติเข้าแล้วปฏิบัติไม่ได้ มันเกิดอุปสรรค ตอนนั้นไม่ได้สอน.

บางทีอาจารย์ก็ไม่ได้ช่วย ก็เลยไม่ได้สอนในส่วนที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะปฏิบัติให้ลุล่วงไปได้. นี่คืออุปสรรคหรือปัญหาของการปฏิบัติธรรม ที่กำลังมีอยู่ในเวลานี้. เราสอนกันแต่ทฤษฎี แล้วก็ไม่ได้สอนที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ ที่ติดขัดอยู่ในการปฏิบัติด้วย.

การปฏิบัติสมาธิภาวนา ก็สอนไม่ถึง ๑ เปอร์เซ็นต์ของที่ควรสอน

ที่นี้ มาดูกันอีกมุมหนึ่ง คือดูที่หลักการปฏิบัติ หรือตัวการปฏิบัติ. ตัวการปฏิบัติเองนั้น ก็มีหลายชั้น และหลายขยับ ; หลายชั้นใหญ่ และหลายชั้นย่อย หรือหลายขยับ. แม้แต่ที่เราจะทำสมาธิอย่างนี้ ยังมีหลายชั้นหลายแบบแล้วยังหลายชั้น แล้วชั้น ๆ หนึ่งมีหลายขยับ เช่นสมาธิอย่างอื่นก็มี, สมาธิอย่างอานาปานสติก็มี.

อานาปานสติก็ยังมีว่า ชั้นต่าง ๆ : ชั้นกายานุปัสสนา ชั้นเวทนา-นุปัสสนา หรือว่าชั้นจิตตานุปัสสนา หรือว่าชั้นธัมมานุปัสสนา ; มีหลาย ๆ ชั้นอย่างนี้. ในชั้นหนึ่ง ๆ เช่น กายานุปัสสนา ก็ยังมีลมหายใจยาว ลมหายใจสั้น ลมหายใจที่ปรุงแต่งกาย แล้วการควบคุมอำนาจ หรืออิทธิพลของลมหายใจในการปรุงแต่งกาย นี่มันหลายขยับ มันหลายชั้นหลายซ้อน.

ถ้าไม่เข้าใจในสิ่งเหล่านี้อย่างทั่วถึง ทุกขยับ หรือทุกชั้น แล้วมันก็ทำไปไม่ได้ จึงต้องมีการแก้ปัญหาในข้อนี้ได้โดยครูบาอาจารย์ หรือว่าโดยเพื่อน

หรือโดยอะไรก็ตามแต่ ให้มันลุล่วงไปได้ทุก ๆ ชั้น และทุก ๆ ชัยกของเรื่อง
แ่งนั้นแ่งนี้ อย่างนั้นอย่างนี้.

เราไม่ค่อยได้พูดกันเลย ถึงเรื่องของการปฏิบัติโดยตรง ที่จะทำ
ให้ก้าวลุล่วงไปได้. ที่ควรสอน ที่จำเป็นจะต้องสอนนั้น เราสอนกันไม่ถึง
๑ เปอร์เซนต์ ; ถ้าพูดคล้ายกันที่ว่า ที่สอนกันนั้นไม่ถึง ๑ เปอร์เซนต์, ที่ควร
สอนนั้นสอนกันไม่ถึง ๑ เปอร์เซนต์, แล้วตั้ง ๙๙ เปอร์เซนต์นั้น ก็ไม่ใช่เรื่อง
ที่ควรจะต้องสอนก็ได้.

ทั้งโลกต้องการสันติภาพ แต่กลับส่งเสริมศีลธรรมเป็นส่วนน้อย

เรื่องนี้น่าใจหาย คือว่า **พูดเรื่องทฤษฎีเหลือเฟือ** เพื่อตั้ง ๙๙
เปอร์เซนต์ **พูดเรื่องปฏิบัติไม่ถึง ๑ เปอร์เซนต์** แล้วจะช่วยอย่างไรได้ ;
เกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็เหมือนกันดิก เหมือนเป็นอันเดียวกันเลย กับสิ่งที่กำลังเป็นอยู่
ในโลก.

มนุษย์ทั้งโลกเขามุ่งหมายจะทำโลกให้มีสันติภาพ ; นี้เราก็ยอมเชื่อ
ยอมรับว่า เขาก็อยากอย่างนั้นจริงเหมือนกัน ทั้งโลกเขาต้องการสันติภาพ เพราะ
เขาเกลียดความทุกข์ ความเดือนร้อน. แต่แล้ว**สิ่งที่เขาช่วยกันทำ** ชัยนอย่าง
ตัวเป็นเกลียว ช่วยกันคนละไม้ละมือ ทุกประเทศทุกชาตินั้น **ไม่ได้ทำเพื่อ
สันติภาพ** ; ที่ทำเพื่อสันติภาพนั้นสัก ๑ เปอร์เซนต์ แล้วไปทำเพื่อไม่ใช่
สันติภาพ หรือเพื่อทำลายสันติภาพเสียเลย นั้นมีตั้ง ๙๙ เปอร์เซนต์.

ขอให้ไปดู, พุดไปแล้วเดี๋ยวจะหาว่าลบหลู่ดูถูกเพื่อนมนุษย์กัน
ในประเทศไทยเราเองนี่ **สิ่งที่ทำให้ศีลธรรมดีขึ้นนั้น ทำสัก ๑ เพอร์เซ็นต์ก็
ไม่ได้** ; เรื่องที่ไม่ส่งเสริมศีลธรรมให้ดีขึ้นนั้น ทำตั้ง ๙๙ เพอร์เซ็นต์, แล้ว
แถมมีเรื่องทำลายศีลธรรมรวมอยู่ในนั้นด้วย รวมอยู่ใน ๙๙ เพอร์เซ็นต์นั้นด้วย.

เดี๋ยวจะฟังผิด แล้วจะด่าอาตมาทีหลัง ; **จะพูดซ้ำอีกทีว่า เรื่องที่
ไม่ส่งเสริมศีลธรรม แล้วมีเรื่องทำลายศีลธรรมรวมอยู่ด้วยนั้น รวมหัวกันทำ
ตั้ง ๙๙ เพอร์เซ็นต์** ; ส่วนที่ส่งเสริมศีลธรรมโดยตรงนี้ ทำไม่เกิน ๑ เพอร์เซ็นต์.

ในการที่เรามีนั่นมีนี่ : **มีความเจริญทางวัตถุ มีความเจริญพัฒนา**
หรือว่าเรื่องอะไรที่เขาเรียก *entertainment*, มีวิทยุ มีเพลง มีบ้าน มีเรือน
มีสวนดอกไม้, มีอะไรที่มันมีมากขึ้น ๆ มาปรึกษาหารือกัน แม้แต่เรื่องกล้วยไม้
เรื่องเดียว ก็มีสมาคมที่ใหญ่โต ปรึกษาหารือดำเนินกิจการเป็นงานของโลกนี้ ;
นี่ก็เรียกว่าเรื่องหนึ่ง ๆ เรื่องหนึ่ง ๆ. **เรื่องทั้งหมดนี้ไม่ส่งเสริมศีลธรรม แล้วบาง
เรื่องทำลายศีลธรรม ที่ไปทำเข้าเป็นเรื่องอบายมุข.**

เรื่องที่เป็นอบายมุขก็มีอยู่หลายอย่าง ที่รวมหัวกันทำในโลกนี้
; ๑ เพอร์เซ็นต์เพื่อส่งเสริมศีลธรรม, แล้ว ๙๙ เพอร์เซ็นต์นั้น ไม่ส่งเสริม
ศีลธรรมเลย ; แล้วบางเรื่องทำลายศีลธรรมด้วย. อย่างนี้แล้วบ้านเมืองจะดีขึ้น
อย่างไร.

อย่างว่าเรามีวิทยุใช้ในโลกนี้ แต่ถ้าเราใช้วิทยุเพื่อให้คนมันเมาในทาง
เพลง ในทางกามารมณ์ อย่างนี้มันทำลายศีลธรรม, หรือว่าเราใช้วิทยุในทาง
ที่จะโฆษณาหาพรรคพวกเช่นพวกนี้ ก็เป็นเรื่องทำลายศีลธรรม ; **ไม่มีวิทยุ**

ใช้เสียยังจะดีกว่า. ยกตัวอย่างเรื่องวิทยุอย่างเดียว เพียงอย่างเดียวก็ได้ ว่าเวลาที่ใช้วิทยุออกอากาศกันอยู่นั้น มันเป็นไปเพื่อส่งเสริมศีลธรรมตรงไหนบ้าง ? แล้วที่ไม่ส่งเสริมศีลธรรม และบางที่ทำลายศีลธรรม นั้นตรงไหนบ้าง ?

อาตมาอยากจะยืนยันว่าตรงตามที่คุณถามมานี้ คือ **๙๙ เปอร์เซนต์** ของรายการวิทยุที่นั่นไม่ส่งเสริมศีลธรรม สัก ๑ เปอร์เซนต์ที่ส่งเสริมศีลธรรม ; ส่วน ๙๙ เปอร์เซนต์นั้นเฉย ๆ บ้าง หรือทำให้เสียเวลาเปล่าบ้าง หรือยั่วให้หลงใหลในกามารมณ์บ้าง ยั่วให้เกิดโกรธเกิดเกลียด เกิดอิจฉาริษยา แบ่งพรรคแบ่งพวกบ้าง อย่างนี้เรียกว่าไม่ส่งเสริมศีลธรรม.

นี่เป็นตัวอย่างที่เห็นอยู่ได้ชัด เพื่อจะมาเปรียบเทียบกับดูว่า **ในวงการปฏิบัติของเรา เราสอนกัน เราช่วยกัน** ในทางที่จะให้ปฏิบัติสำเร็จนั้น **สัก ๑ เปอร์เซนต์** ; นอกนั้นมันเป็นเรื่องพูดบ่นน้ำลาย ไขว่คว้าความรู้กันบ้างเถียงกันบ้าง เป็นโอกาสหาเงินบ้าง. เอาธรรมะเป็นเครื่องหาเงิน, เอาศาสนามาเป็นเครื่องมือหาเงิน, ไม่อย่างนั้นโบสถ์สวย ๆ จะเกิดขึ้นได้อย่างไร มันต้องใช้เงินมาก ก็ไปรวมอยู่ในพวกที่ว่า ไม่ส่งเสริมการปฏิบัติ.

การปฏิบัติมีเพื่อเฉยเสียบ้าง, เพื่อเป็นอุปสรรคแก่การปฏิบัติเสียบ้าง. สัก ๙๙ เปอร์เซนต์ที่เราพูดจากันอยู่ **สอนกันอยู่ เป็นทฤษฎีเหลือเฟือ** อย่างที่ว่า **ไม่มีหลักปฏิบัติ** แล้วก็บางที่เป็นโทษร้าย รวมกันแล้ว ๙๙ เปอร์เซนต์ ; สัก ๑ เปอร์เซนต์ที่ชี้แจงการปฏิบัติ แล้วบางทีก็ชี้แจงผิด ๆ ถูก ๆ เรียกว่ายังอยู่ในภาวะที่น่าสงสาร.

นี่ปัญหาข้อที่ ๔ มีตัวอย่างที่ยกมาให้ดูเพียงเท่านี้ก็พอ.

ตัวปัญหามีว่า **สอนกันเหลือเพื่อแต่ในส่วนทฤษฎี ; แล้วส่วนปฏิบัตินั้นไม่รู้อยู่ที่ไหน** แทบจะหาไม่พบ. ยกตัวอย่างเรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นต้น แม้เรื่องอริยสัจสี่ก็เป็นเรื่องทฤษฎี ที่พูดกันอยู่นั้นเป็นเรื่องทฤษฎี. ถ้าพูดเรื่องปฏิบัติ จะต้องพูดในลักษณะที่ให้ปฏิบัติ ที่ฆ่าตัณหา ละตัณหา ควบคุมตัณหาอะไรได้จริง ; บางที่จะไม่ออกชื่อว่าอริยสัจด้วยซ้ำไป.

ขอให้ตั้งข้อสังเกตไว้ก่อน แล้ววันต่อไปเราก็จะพูดกันได้ง่ายขึ้น ที่จะพูดถึงตัวการปฏิบัติโดยตรงในเรื่องเดียวกันนั้น ซึ่งบางที่จะไม่ออกชื่อชื่อนั้นเลย. เช่นว่า บางที่จะไม่ต้องออกชื่อว่า *ปฏิจจสมุปบาท* หรือ*อิทัปปัจจยตา* เลย ; แต่ตัวการกระทำปฏิบัตินั้น เป็นการทำลายกิเลสตัณหาชนิดที่เรียกว่า **เป็นปฏิจจสมุปบาทด้วย.**

นี่เป็นปัญหาที่ซับซ้อนด้วย และหลอกหลวงอย่างยิ่งด้วย คือ หลอกหลวงคนใจไม่ให้เข้าใจได้เป็นอย่างดี แล้วหวังว่าทุกคนจะได้เอาไปพิจารณาดูให้ดีว่าเวลาเหลืออยู่น้อยแล้วสำหรับชีวิต, **เรื่องธรรมะที่ต้องปฏิบัติยังเหลืออยู่มาก ; ฉะนั้นอย่าได้ประมาทเลย.**

รวมความแล้ว ทั้งหมดนี้ ในวันนี้ ในวันแรกแห่งการบรรยายชุดปฏิบัติทาปริทรรคน์นี้ **เราได้พูดกันถึงปัญหา หรืออุปสรรคอันเกี่ยวกับการปฏิบัติ.** ระบุปัญหา ๔ ข้อ : -

ข้อที่ ๑. **คือการที่คนในสังคมโลกเวลานี้ อยู่ในสภาพที่เกลียดศาสนา.**

ข้อที่ ๒. ศาสนาเองก็มีความกำกวม ไม่ได้สอนกันให้ชัดเจนกระจ่าง
ในแง่ของการปฏิบัติ สอนเหลือเพื่อแต่ในเรื่องทฤษฎี.

ข้อที่ ๓. ความก้าวหน้าทางวัตถุนิยมก็ได้แทรกเข้ามาอย่างน่ากลัว
ที่สุด ที่จะทำให้ศีลธรรมหมดไปจากโลก : เขากำลังบูชาความก้าวหน้า ความ
เจริญทางเทคโนโลยี ทางอะไรต่าง ๆ. อาตมากำลังบอกว่าจะทำโลกนี้ให้ฉิบหาย ;
เว้นไว้แต่จะมีธรรมะเข้าไปเคียงคู่กับเทคโนโลยี ให้เหมือนกับเราไถนาด้วยควาย
๒ ตัว นั่นแหละโลกจึงจะปลอดภัย.

ข้อที่ ๔. ปัญหาสุดท้ายที่เรารู้สึกว่าเราพูดกันแต่ทฤษฎีเหลือเพื่อ ไม่สามารถ
จะพูดในเรื่องปฏิบัติ จนผู้เชี่ยวชาญในฝ่ายปฏิบัติค้นหาทำยาก. มีผู้เชี่ยวชาญ
ทางทฤษฎีเป็นฝูง ๆ ปัญหามันก็เลยเหลือที่จะแก้ไข.

เรื่องที่พูดมานี้จะผิดถูกอย่างไร ก็ขอให้เขาไปพิจารณาดูก่อนเป็น
เรื่องแรก. ถ้าเห็นว่าหลักการอันนี้จะถูกแน่ละก็ ช่วยกันขยันมาฟังในวันหลังๆ
ด้วย ; ถ้าไม่เห็นด้วยแล้วก็เลิกกัน ไม่มาก็ได้ บางทีจะได้เลิกบรรยายกันเสียที.

อาตมา เป็นอันว่าวันนี้ พูดถึงเรื่องที่เป็นปัญหา ที่อาตมารู้สึกว่า
เป็นเรื่องคอขาดบาดตายของมนุษย์ คือไม่ก้าวหน้าในการปฏิบัติ ; เต็มไปด้วย
อุปสรรค เต็มไปด้วยปัญหา มีแต่ที่จะลุ่มหลงไปในทางตรงกันข้ามกับความสงบสุข.
ให้เขาไปคิดดูอย่างที่เรียกว่า เป็นปัญหาด่วน เหมือนไฟไหม้หลังคาบ้าน
จะต้องดับกันอย่างไร.

ขอยุติการบรรยายวันนี้ไว้เพียงเท่านี้ เป็นโอกาสให้พระสงฆ์สวด
สาธยายสรรเสริญคุณของพระธรรม ช่วยกำลังใจสัตว์ทั้งหลาย ให้เคารพ
พระธรรม, ให้ยึดพระธรรมเป็นหลักยึด ๆ ขึ้นไป ตามความประสงค์ของ
พระพุทธเจ้าต่อไปเทอญ.

ปฏิบัติปาปิตถรรณ

- ๒ -

๘ กรกฎาคม ๒๕๑๕

ปัญหาอันเนื่องมาแต่ปริยัติ

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ในวันนี้ เป็นครั้งที่ ๒ ของภาค
อาสาฬหบูชา จะได้กล่าวโดยหัวข้อที่เรียกว่า "ปฏิบัติปาปิตถรรณ"
สืบต่อไป ดังที่ท่านทั้งหลายก็ทราบอยู่แล้ว

เรื่องนี้ยังอยากจะขอทบทวนอีกสักหน่อยว่า การบรรยายในชุดนี้มุ่งหมาย
อย่างยิ่งที่จะกล่าวถึงเรื่องการปฏิบัติ คือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา แต่
อยากจะให้มองกันมากที่สุดในส่วนที่เป็นปัญหา หรือเป็นอุปสรรคที่ทำให้ปฏิบัติ
ธรรมไม่ได้ตามที่ต้องการ.

การปฏิบัติก็มีความสำคัญอยู่ที่อุปสรรค หรือปัญหา ที่ทำให้ปฏิบัติไม่ได้ ; และปัญหานี้ก็มีมากมาย. เพราะฉะนั้น จึงขอโอกาสพูดกันถึงสิ่งที่เรียกว่า "ปัญหาและอุปสรรค" นี้ให้เพียงพอเสียก่อน ; แล้วจึงค่อยกล่าวถึงตัวการปฏิบัติโดยตรง. บางคนอาจจะคิดว่าเสียเวลา ในการที่จะมาพูดกันด้วยเรื่องอุปสรรคและปัญหา และเรื่องก็มักจะเป็นเรื่องที่เคยพูดกันมาแล้ว เป็นข้อเท็จจริงที่เคยพูดถึงบ่อย ๆ. แต่ว่าที่แล้ว ๆ มาเราไม่ค่อยได้มองกันในแง่ที่เป็นปัญหา ; เดียวนี้เราจะมองกันเฉพาะในแง่ที่มันเป็นปัญหา ที่ทำความขัดข้องให้แก่การปฏิบัติ.

ทบทวนปัญหาของการปฏิบัติ

การบรรยายในครั้งที่แล้วมาทั้งหมด ก็ได้กล่าวถึงตัวปัญหาในชื่อว่า ปฏิบัติปัญหา คือปัญหาของการปฏิบัติ ; จะได้กล่าวในลักษณะที่เป็นวงกว้าง ๆ กันเสียขั้นหนึ่งก่อน, แล้วจะพูดเรื่องปัญหาใหญ่ ๆ เกี่ยวกับการที่มนุษย์เราจะปฏิบัติธรรม โดยเฉพาะปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา.

ปัญหาใหญ่ที่ ๑. ก็คือ การที่คนในโลกนี้มีความแตกต่างกันมากมายเหลือเกิน จนเราไม่สามารถจะวางระบบของการปฏิบัติ ให้ครบถ้วนแก่คนทุกจำพวกได้โดยตรง ; ดังนั้น จึงไม่ค่อยมีหลักสำหรับพวกนั้น ที่จะเป็นหลักแจ่มแจ้งชัดเจน. และคน ๆ หนึ่งก็ต้องมีภาระหน้าที่หลายอย่างหลายประการ แทนจะสะสางไม่ค่อยจะไหวอยู่แล้ว ; ปัญหาข้อนี้ก็เป็นสิ่งที่จะต้องมองและช่วยกันแก้ไขเอาเองเฉพาะคน คือการเลือกเฟ้นธรรมโดยแยกคาย ให้เหมาะแก่สถานะของตน. หลักปฏิบัติก็มีอยู่ว่า **จะต้องระลึกรู้ถึงธรรมะทั้งหมดทั้งสิ้น แล้วก็มาเลือกเฟ้นส่วนที่เหมาะสมกับตนหรือกับปัญหาของตน** จึงจะแก้ปัญหาคอนี้ได้.

ปัญหาใหญ่ที่ ๒. ก็คือการที่พระพุทธเจ้าท่านต้องตรัสกับบุคคลในโลกนี้ ซึ่งมีต่างกันอยู่อย่างตรงกันข้ามเป็นสองพวก : คือพวกหนึ่งจะต้องมีความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวว่าตนไปก่อน ; ไม่อาจจะละได้ ไม่เคยคิดที่จะละแล้ว มีความรู้สึกเป็นตัวเป็นตนติดมาในจิตใจ. ดังนั้น **พระพุทธเจ้าก็ต้องตรัสธรรมะประเภทหนึ่งซึ่งพูดอย่างกับว่ามีตัวมีตน** ให้คนรักตัวรักตน ให้ละความชั่ว ให้ทำความดี ยังแถมว่าจะได้รับผลความดีแม้กระทั่งในชาติหน้า ตามที่เขาเชื่อกันว่ามีชาติหน้าอย่างไร แล้วก็ไปจบกันเพียงเท่านี้สำหรับคนพวกนี้.

คนอีกจำพวกหนึ่ง ตรงกันข้าม คือพวกที่แม้แต่ตามลำพังตนเองก็เริ่มจะมองเห็น : **ว่าสิ่งที่เรียกว่าตัวตนนี้ มันเป็นมายา มันมิได้มีอยู่จริงคนพวกนี้พร้อมที่จะละตัวตน หรือที่กำลังพยายามที่จะละตัวตนอยู่.** คำสอนสำหรับพวกนี้จึงมาอีกรูปหนึ่ง คือมาในลักษณะที่จะให้มองในแง่ที่ไม่มีตัวตนให้ละตัวตนยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนไม่มีตัวตน ; แม้ว่าอยู่ที่นี้ เวลานี้ เดียวนี้ ก็มีได้มีตัวตนอย่างนี้.

คำสอนจึงมีอยู่เป็นสองชนิด ในลักษณะที่ต้องเรียกว่าตรงกันข้าม คืออย่างหนึ่ง **มีหลักที่จะมีตัวตน ;** อีกอย่างหนึ่ง **มีหลักที่จะไม่มีตัวตน.**

ถ้าคนศึกษาไม่ดีก็ปนกันยุ่ง อย่างนี้ เรียกว่าเป็นความลำบาก หรือเป็น **ปัญหาอันหนึ่งด้วยเหมือนกัน ที่ควรจะต้องศึกษาให้เข้าใจ** แต่แล้วมันก็เป็น การยากลำบากที่จะให้เด็ก ๆ หรือคนโตแล้ว แต่มีจิตใจเหมือนเด็ก ๆ มาเลือกเอาเองได้ และเขาก็ต้องเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง. ส่วนมากก็จะเลือกเอาข้างมีตัวตน มีตัวฉันเสมอ ; แล้วก็รู้สึกที่คำสอนนี้ขัดขวางกัน หรือตีกันยุ่งไปหมด. ถ้าทำความเข้าใจอันนี้ไม่ได้ จะไม่มีความแน่วแน่หรือมั่นคงในการที่จะปฏิบัติธรรม

ก็ทำไปด้วยจิตในที่เลื่อนลอย ที่โลเล หรือลังเล. นี่เราควรจะแก้ปัญหาค้อนนี้ให้ได้ เป็นเรื่องที่ ๒.

ปัญหาใหญ่ที่ ๓. ก็คือว่า **ความก้าวหน้าทางวัตถุนิยมสมัยปัจจุบันนี้** มันท่วมหลากมาเหมือนกับน้ำท่วมใหญ่. ขอให้หลับตาเห็นภาพน้ำท่วมใหญ่ เราไม่ค่อยมีโอกาส ไม่ค่อยมีกำลังที่จะต้านทานน้ำที่มันท่วมใหญ่ ; ท่วมมาอย่าง ภูเขาถล่มมาอย่างนี้ ก็ยิ่งไม่มีโอกาส หรือความสามารถ ที่จะต้านทานการท่วมทับ นั้นได้. จิตใจของคนในโลกก็อยู่ในสภาพอย่างนั้น มีความท่วมหลากใหญ่หลวง ของวัตถุนิยมระบอบไปทั่วโลก เหมือนกับคนจะจมน้ำตาย หายใจไม่ออกอยู่แล้ว ; ก็เลยเข้าใจธรรมะไม่ได้ ตั้งตัวไม่ติด อย่างนี้เป็นต้น.

นี่ก็ต้องต่างคนต่างแก้ปัญหาค้อนของตน คืออย่าให้ความเจริญ หรือ ความยั่วยวนหลงไหลทางวัตถุ ทางเนื้อทางหนังนั้นมาครอบงำตนจนเป็นทาส หรือเป็นสมุน ลูกน้องอะไรของสิ่งเหล่านั้น. ควรจะชำระสะสางสิ่งที่มีนกำลัง เพื่อ กำลังครอบงำเราอยู่, ควรจะขจัดออกไปเสียจากตัวตน จากบ้านเรือน ของตน หรือว่าจากทุกอย่างที่มันจะขจัดออกไปได้ เพื่อมีจิตใจที่เป็นอิสระตั้งตนได้.

ปัญหาใหญ่ที่ ๔ เป็นปัญหาสุดท้ายที่ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า ได้แก่การที่ **สอนกันเหลือเฟือเกินไปแต่ในทางทฤษฎี** ; โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสอนธรรมะ สอนกันเหลือเฟือมากเกินไปแต่ในฝ่ายทฤษฎี. ในฝ่ายที่เป็นตัวการปฏิบัติอย่างไร โดยตรงนั้น สอนน้อยเกินไป ; แล้วยังมีผิด ๆ ถูก ๆ และก็ไม่ได้ตั้งใจสอนกัน จริง ๆ จัง ๆ เพราะว่าสอนยากบ้าง เพราะว่าไม่มีผลเป็นวัตถุ เป็นลาภ เป็นสักการะ แก่คนผู้สอนบ้าง. เขาตั้งหน้าตั้งตาสอนกันแต่เรื่องวิชา หรือเรื่องทฤษฎีจนเพื่อ ในส่วนที่เพื่อนนั้นมีส่วนที่ผิด ๆ มาก. นี่แหละคือข้อที่จะกล่าวกันโดยละเอียด

เป็นพิเศษในวันนี้ ซึ่งจะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า "ปัญหาอันเนื่องมาแต่ปริยัติ".

ปัญหาอันเนื่องมาแต่ปริยัติ นี้ก็มาก

ท่านทั้งหลายจงฟังดูให้ดีว่า "ปัญหาอันเนื่องมาแต่ปริยัติ". คำว่า "ปริยัติ" นั้นคือการศึกษาเล่าเรียน ; ไม่ใช่เฉพาะว่าต้องเรียน "บาลี" จึงจะเรียกว่า "ปริยัติ" อย่างที่เห็นกันในโรงเรียนปริยัติธรรม.

คำว่า "ปริยัติ" ในภาษาบาลีนั้น หมายถึงการศึกษาทุกชนิด ซึ่งเป็นแต่เพียงการศึกษา ยังไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติ คือสิ่งที่ต้องรู้นั่นเอง ; จะสอนภาษาก็ได้ สอนธรรมะก็ได้ หรือสอนอะไรอื่นก็ได้ ซึ่งจะช่วยให้คนได้รับประโยชน์ในการมีชีวิตอยู่ แล้วก็เรียกว่าปริยัติได้ทั้งนั้น.

ปริยัติก็มีเป็นแขนง ๆ ไป แล้วแต่ว่าจะเป็นปริยัติของเรื่องอะไร, เช่นเดียวกับที่เราศึกษาทฤษฎี หรือเทคนิคของเรื่องใดเรื่องหนึ่ง มากเรื่องในสมัยนี้ ในทางธรรม หรือทางศาสนา ก็เรียกว่าปริยัติด้วยเหมือนกัน.

ปัญหาอันเนื่องมาจากสิ่งที่เรียกว่า ปริยัติ นี้ เวลาที่กำลังมีมาก แล้วก็ไม่รู้จักมันว่าเป็นปัญหา หรือไม่รู้จักมันว่าเป็นเครื่องสกัดกั้นการปฏิบัติ. เราจะต้องมาดูกันวันนี้เป็นพิเศษ ถึงปัญหานานาชนิด นานาแบบ นานาระดับที่เนื่องมาแต่สิ่งที่เรียกว่า ปริยัติ และจะขอรับรองให้ท่านฟังต่อไปอีก. อย่าได้คิดว่ามันเป็นเรื่องที่พูดแล้วพูดเล่า แต่เราไม่เคยพูดกันถึงในลักษณะที่เป็นปัญหา ; ในวันนี้ เราจะพูดกันในลักษณะที่มันเป็นปัญหา :-

ข้อที่ ๑. ยิ่งรู้มาก ยิ่งยากนาน

ปัญหาเกี่ยวกับปริยัติอันแรก ก็อยากจะระบุงลงไปในข้อเท็จจริงว่า "ยิ่งรู้มากยิ่งยากนาน" ; คำนี้เป็นคำที่ปู่ ย่า ตา ยาย ได้พูดไว้ และพูดกันอยู่เรื่อยว่า "ยิ่งรู้มากยิ่งยากนาน". แต่เมื่อสังเกตดูแล้ว มันขัดกับความต้องการของคนสมัยนี้ ; คนสมัยนี้ต้องการจะรู้มาก รู้จนไม่รู้ว่าอะไรจะเพ้อกันอย่างไร.

การจัดการศึกษาในโลกนี้จะไม่มีการขอบเขตจำกัด ต่างคนต่างก็เร่งในแขนงของตัวเองให้มาก แล้วก็ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีจำกัด ; แต่คนโบราณพูดว่า "ยิ่งรู้มากยิ่งยากนาน" หมายความว่า **ความรู้ที่มาก นั้นแหละ กลับเป็นอุปสรรคแก่การที่จะได้ผลของความรู้** หรือการปฏิบัติ. ที่ว่า "รู้มากยากนาน" นี้มีความหมายอยู่ ๒ ชนิด จงฟังให้ดี.

รู้มากยากนาน ชนิดที่ถูกต้อง หรือมีประโยชน์นั้นก็มี, รู้มากยากนาน ชนิดที่เหลวไหลหาสาระอะไรไม่ได้เลยนี้ก็มี.

อย่างที่ ๑. คนที่รู้มากนั้น **ก่อนที่จะทำอะไรลงไปก็คิดมาก** และก็ไม่ยอมเชื่อง่าย ๆ ไม่ยอมปฏิบัติลงไปง่าย ๆ ; ถ้าลงปฏิบัติแล้วเป็นได้ผลสำเร็จ และมีผลสำเร็จใหญ่หลวงกว่าคนที่รู้น้อย.

ตัวอย่างในเรื่องราวที่เราทราบกันดีอยู่ ก็เช่นเรื่องของ**พระสารีบุตร** เฉลียวฉลาดยิ่งกว่าใครทั้งหมด มาบวชในพระพุทธศาสนานี้ กลับเป็นพระอรหันต์ที่หลังลูกน้องบริวารของตัวเอง ; เพราะว่าลูกน้องบริวารนั้น ไม่สู้จะฉลาดหรือฟังง่าย เชื่อง่าย ปฏิบัติง่าย ก็ได้บรรลุผลทันที. พระสารีบุตรต้องรอไปตั้งหลายสัปดาห์จึงบรรลุผลอย่างเดียวกัน คือ การเป็นพระอรหันต์. ข้อเท็จจริงอันนี้ก็จะต้องเรียกว่า รู้มากยากนานได้เหมือนกัน.

ถ้าอย่าไปรู้มากนัก ก็ไม่คิดมาก ไม่สงสัยมาก ไม่มีบริกรรมอะไรมาก ; เดียวนี้เพราะรู้มาก จึงมีบริกรรมมากทำให้ช้า. แต่ว่าดี ถ้ารู้มากยาวนานในรูปนี้ ก็ดี ; แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังเห็นได้ว่า **ความรู้มากนั้น ก็เป็นอุปสรรคเหมือนกัน.**

อย่างที่ ๒. รู้มากยาวนาน ก็มีอยู่มากในสมัยโบราณ และก็ยังีมีมาก ในสมัยนี้ **รู้มากยาวนาน จนกระทั่งว่า ไม่ได้ทำอะไรเลย ปฏิบัติงานอะไร ไม่ได้เลย** มีแต่รู้มากเป็นบ้าหอบฟาง. เหมือนกับคนโบราณพูดอยู่เสมอเหมือนกันว่า "บ้าหอบฟาง". **มันรู้มากเป็นบ้าหอบฟาง มีแต่ฟางท่วมหัวท่วมหู ไม่มีข้าวเปลือกสักเม็ดเดียว อยู่ในฟางนั้น. นี้ก็ต้องเป็นสิ่งที่ควรระวัง เพราะกำลังจะเป็นอยู่ในเวลานี้.**

เราอาจจะมีความรู้ท่วมหัวท่วมหู แต่สำหรับจะเป็นฟาง ไปทำ เชื้อเพลิง แต่ไม่มีข้าวสารที่กินได้ ; เหมือนกับความรู้ในโลกสมัยปัจจุบันนี้ มีแต่สำหรับจะทำโลกให้ยุ่งยากลำบากมากยิ่งขึ้นโดยไม่จำเป็น มิได้เป็นเพื่อ สันติภาพเลย.

อย่าอวดดีว่ารู้มาก แล้วจะเป็นไปเพื่อสันติภาพไปทั้งหมด. โดยที่แท้แล้ว เรื่องสำหรับสันติภาพนั้น ไม่ต้องการความรู้ลึกลับอะไรมากมายนัก ; ต้องการการปฏิบัติที่ทำไปอย่างตรงไปตรงมาโดยแท้จริง.

เช่นว่า **ควรปฏิบัติไปตามศาสนาของตน ๆ อยู่เท่านั้น โลกนี้ก็มี สันติภาพทันที.** แต่เดี๋ยวนี้ มีความรู้มากมาย สำหรับจะเลี้ยงสิ่งที่เรียกว่าธรรมะหรือ ศาสนา หรือว่าไปเสียเวลาอยู่แต่กับเรื่องที่เป็นประโยชน์ ที่ไม่เป็นไปเพื่อสันติภาพ.

ทุกคนก็มองเห็นอยู่แล้วว่า **เพราะคนชี้ตลาดและเต็มไปด้วย ความกลัว** จึงไปจัดเรื่องการเมือง การเศรษฐกิจ การทหาร การอะไรอย่างนั้น ก่อน ; แล้วก็**การศึกษา** ที่**แสนจะมากมาย** ก็กลายเป็นบริวารของ เรื่องการเมือง การทหาร การเศรษฐกิจ การอะไรหมด ; มันเป็นความรู้ที่มากมายมหาศาลคำนวณไม่ไหว แต่ที่ไม่เป็นไปเพื่อสันติภาพ.

อย่างนี้ ถ้ามองดูกันให้ดีแล้ว ก็เป็นความรู้ชนิดที่ บ้าหอบฟาง ด้วยเหมือนกัน คือมันทำให้คนในโลก**เสียเวลา** ไป**ยุ่งอยู่**แต่กับเรื่องที่ไม่ใช่ หรือไม่ใช่ หรือ**ไม่เป็นไปเพื่อสันติภาพ**นั่นเอง.

โลกเรากำลัง**ร่ำรวยด้วยความรู้**ชนิดที่ทำให้ **รู้**มากยาวนาน, มีความรู้เป็น**บ้าหอบฟาง** ; ยิ่งเรียนมาก ยิ่งคิดได้**รอบคอบ**ในการที่จะหลีกเลี่ยงไปจากสันติภาพ :-

ยิ่งเรียนมากยิ่งคิดเก่ง คือ**ยิ่งคิดซอกแซก** แต่**ว่า**ความคิดนั้นก็**ซอกแซก** ไปแต่**นอกทาง**, ไปแต่**ในทาง**ที่**มันนอกทาง**ของสันติภาพ ; เหมือนที่ในโลก มีความรู้**อยู่ในเวลานี้** จะ**ซอกแซก**ไป**ในทาง**ที่ทำให้**ไม่มีสันติภาพ**ขึ้นในโลกโดยไม่รู้**สึกตัว**.

ยิ่งบ้าหอบฟางก็ยิ่งเถียงเก่ง ทำให้**เสียเวลา**การประชุม การ**สัมมนา** การอะไรต่าง ๆ มีอยู่**ตลอด**หรือ**ทุก ๆ** วินาทีในโลกนี้ **ไม่มีที่นี้ก็มีที่นั่น**. ในโลกปัจจุบันนี้**เรียกว่า**พูดกัน**มาก** ก็**เถียงกัน**มาก ; เรื่องที่เถียงนั้นก็**เป็นเรื่อง**บ้าหอบฟาง. ในส่วนใหญ่**ข้อตกลง**นั้นก็**ปฏิบัติไม่ได้**, หรือ**แม้ที่ปฏิบัติได้** ก็**ไม่มีใครปฏิบัติ**. โดยเฉพาะเรื่อง**ทางศาสนา**ยิ่งเป็น**อย่างนี้** **ตกลงกัน**ในที่ประชุมแล้ว**ว่า**

จะปฏิบัติอย่างนั้นอย่างนี้ ; พอเสร็จแล้วก็ไม่มีใครปฏิบัติ. ไม่มีชาติไหนปฏิบัติ ตามข้อตกลงที่ประชุมกันระหว่างชาติ อย่างนี้เป็นต้น.

ยิ่งบ้าหอบฟาง ก็ยิ่งเถียงกันเก่งอย่างนี้ แล้วก็ยิ่งยกหูชูหาง **คือไม่ยอมกัน** ; นี่หมายความว่า มีการยกหูชูหางจนดูหมิ่นดูถูกผู้อื่น หรือว่าจะ อวดเก่งไม่มีที่สิ้นสุด.

นี่เรียกว่ามนุษย์เรานี่ **วิ่ง มีความก้าวหน้าทางวิชาความรู้เหมือนกับ วิ่ง** ; ไม่ใช่เหมือนกับเดิน หรือว่ามีความรู้ที่เจริญก้าวหน้าเหมือนกับบินไป อย่างนั้นแหละ. แต่แล้วก็ไม่ได้บินไปเพื่อสันติภาพ หรือเพื่อสันติสุขในส่วนตัว บุคคล ก็เลยกลายเป็นว่าวิ่ง ; นี่ก็วิ่งเข้าไปหาความตายเร็วเข้า หรือความ พิณาศของโลกรันเร็วเข้า.

มนุษย์มีอะไรผิดแปลกแตกต่างจากสัตว์เดรัจฉาน ก็คือสัตว์เดรัจฉาน มันอยู่เท่าเดิม ; เพราะว่าสัตว์เดรัจฉานนั้นมันรู้อะไรอยู่เท่าเดิม ; ไปดูเอาเถอะ มันรู้อะไรอยู่เท่าเดิมแล้วมันก็ทำอะไอยู่เท่าเดิม. ส่วนคนเรารู้มากขึ้น **ก้าวหน้า ในทางความรู้มากเหมือนอย่างวิ่ง** ทั้งสัตว์เดรัจฉานไกลเหลือที่จะไกล เหลือที่จะกล่าว ; แต่ว่าเป็นวิ่งไปเป็นลูกสมุนของพญามาร.

คน ดีหน่อยที่ไม่เป็นสัตว์เดรัจฉาน แต่ก็วิ่งไปเป็นลูกสมุนของ **พญามาร** แล้วคิดดูเถิด ว่าอันไหนมันจะมีความทุกข์มากกว่ากัน ? ถ้าเป็น สัตว์เดรัจฉาน มันก็มีความทุกข์น้อย ตามแบบของสัตว์เดรัจฉาน เพราะยึดถือตัว ถือตนไม่เป็น.

คนเรามีมันสมองฉลาดสูง ยึดถือตัวเป็น แล้วก็ยังทำให้ก้าวหน้า ต่อไปอีก ; **แต่ไปเป็นสมุนของกิเลส** คือความโลภ ความโกรธ ความหลง.

ยิ่งเจริญยิ่งก้าวหน้าเป็นวิ้งหรือบินไป ก็บินไปเป็นสมุนของกิเลสซึ่งเรียกว่าพญามาร
ซาตาน เราก็วิ่งไปเป็นสมุนของพญามาร ; ดังนั้นจึงเกลียดพระเจ้า เกลียด
ศาสนา.

**คนในโลกทั้งหมด แทบทั้งหมดก็ว่าได้ เกลียดธรรมะ เกลียด
ศาสนา เกลียดพระเจ้า ;** เพียงแต่ว่าไม่กล้าพูด ยังละอายอยู่บ้าง ไม่กล้าพูด
แต่คนที่กล้าพูดก็มีมากขึ้นทุกที. ฝรั่งหนุ่ม ๆ ที่มาที่นี่ได้ถามแล้ว เขายินดีที่จะ
ยืนยันว่าไม่มีศาสนาไม่มีพระเจ้า.

ที่นี่ หนุ่มของไทยเราก็เหมือนกัน มีความรู้สึกอย่างเดียวกัน ; แต่ยังไม่
กล้าพูด เพราะละอาย ก็เลยโกหกให้ทีหนึ่งว่าชอบธรรมะ หรือชอบศาสนา ;
นี่พูดปลอบใจ ไม่กล้าพูดตรง ๆ. ถ้าว่าชอบในธรรมะชอบใจศานากันจริงๆ
ก็จะต้องทำอะไรผิดไปจากที่กำลังกระทำอยู่ ; หากสนใจในเรื่องของศาสนาสำหรับ
จะปฏิบัติกันจริง ๆ ไม่เท่าไร ก็ได้ปฏิบัติ และก็ได้ปฏิบัติได้ และได้ผลของการ
ปฏิบัติ.

เดี๋ยวนี้ ไม่มีใครสนใจอย่างที่เห็นได้ ; ไม่ใช่จะยกตัวว่าเราที่นี่ สอนดี
สอนเก่ง. เรายอมว่ามันเหมือนกันกับที่อื่น ๆ นั้นแหละ แต่แล้วก็มีคนมาฟังก็คน,
และที่อื่น ๆ ก็เหมือนกัน มีคนมาฟังก็คน ? **จะให้คนมามากต้องเอาของ
หลอกหลวงมาหลอกมายั่ว** เช่นจะต้องเอาหนังมาฉายให้คนมาดู แล้วมาฟังเทศน์
อย่างนี้มันไม่มีผล เพราะว่าจิตใจของเขาไม่ต้องการจะฟัง.

ถ้าเป็นอย่าง**สมัยโบราณ**ก็มีจิตใจอย่างอื่น **ไม่ต้องหลอก ไม่ต้องยั่ว
ให้มาทำบุญ** หรือให้มาฟังเทศน์เหมือนคนสมัยนี้. ถ้าจะให้คนสมัยนี้บริจาค
หรือทำบุญต้องเอาเหล่าให้กิน ให้กินเหล้ากันให้เมามาย แล้วก็เรียไร, หรือว่า

อย่างน้อยต้องให้เขาได้ชื่อเสียง ต้องผ่านคนใหญ่คนโต คนที่มีเกียรติ มีหน้ามีตา เขาจึงจะทำบุญ.

นี่แสดงว่าจิตใจผิดไปแล้วจากหลักของธรรมะ คือไม่ชอบธรรมะ หรือว่าเกลียดธรรมะ เกลียดศาสนา เกลียดพระเจ้า **ต้องการแต่ความสุขทางเนื้อทางหนัง**, ดังนั้นเขาจึงไปคิดเสียใหม่ว่า **จะทำบุญอะไรสักที ก็ขอให้ได้ประโยชน์ตอบแทนกลับมาเป็นความสุขทางเนื้อทางหนัง** ขึ้นสวรรค์วิมาน เป็นต้น ; หรือมิฉะนั้นก็ไม่เอาอะไรเลย เพราะต้องการแต่ความสุขทางเนื้อทางหนัง อย่างเดียว.

และในที่สุดมันก็กลายเป็นเท่ากับว่าไม่รู้อะไร หรือไม่ได้วิ่งไปทางไหน ที่เป็นประโยชน์แก่ความสุขส่วนบุคคล, หรือสันติภาพของส่วนรวมก็ตาม. เราจึงมองเห็นชัดอยู่ว่า มนุษย์มีปัญหามาก มีความทุกข์มากยิ่งขึ้นทุกที ในเมื่อสัตว์เดรัจฉานมันยังมีเท่าเดิม ; แล้วใครจะมีบุญกว่าใคร ?

ลองไปคิดดู ; **คนที่มีความทุกข์** จึงยากลำบาก แต่ก็**ไม่รู้สึกรู้ว่ามีความทุกข์** จึงยากลำบากอย่างนี้แหละ จะมีบุญหรือมีบาปก็ไปคิดดูก็แล้วกัน.

เดี๋ยวนี้ **คล้าย ๆ** กับว่า **มนุษย์ทุกคนในโลกนี้ ไม่มีอะไรจะทำ** นอกจากทำให้โลกนี้ยุ่งยากขึ้น ; นี่ยิ่งทำ ก็ยิ่งไม่รู้มากขึ้น ยิ่งผิดทางมากขึ้น ยิ่งเป็นสมุนของพญามารมากขึ้น. ฉะนั้นการศึกษาที่เรียกว่า **ปริยัติ** จึงเกิดเป็น **อุปสรรค** หรือปัญหาขึ้นมาอย่างนี้ ในลักษณะที่เรียกว่า **"ยิ่งรู้มากยิ่งยากนาน"** และก็ยิ่งมากขึ้นทุกที ยิ่งยากนานมากขึ้นทุกที ไม่มีวันที่มนุษย์ชนิดนี้ จะได้พบกับความสุขที่แท้จริง.

นี่คือปัญหาข้อแรกว่า **"รู้มากยากนาน"** มาจากปริยัติที่มันเพ้อ.

ข้อที่ ๒. ปริยัติที่เป็นงูพิษ

ที่นี้ ข้อต่อไปก็อยากจะเรียกโดยหัวข้อว่า "ปริยัติที่เป็นงูพิษ" คำพูดนี้ ยืมของพระพุทธเจ้ามา. พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ ถึงเรื่อง *อลคัททูปมสูตร* คือ *ปริยัติที่กล่าวถึงงูพิษ*. บางคนอาจจะฟังไม่ถูก ก็เลยเอามาพูดให้ฟัง ว่า **ปริยัตินี้กลายเป็นงูพิษได้** ; ไม่ใช่เพียงแต่รู้มากยากนานแล้ว เดียวนี้กลายเป็นงูที่จะกัดตาย.

ปริยัติคือการเล่าเรียนนี้ เมื่อเรียนก็รู้มาก มีเกียรติมาก มีปริญญา ยาวเป็นหาง มีอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ; แล้วจะกลายเป็นงูพิษได้อย่างไร ? ซึ่งในครั้งพุทธกาลพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าเป็นงูพิษ นั้นเห็นได้ง่าย.

เพราะการที่**บวช, ปฏิบัติก็เพื่อจะบรรลุผลเป็นอริยบุคคล** เป็นการบรรลุมรรคผล **แล้วก็ล้มละลายเสียเพราะสิ่งที่เรียกว่าปริยัตินั่นเอง** ; พอมีความรู้ หรือมีเกียรติยศชื่อเสียงในทางปริยัติ ก็ทำให้มองเห็นลู่ทางแห่งลาภสักการะ ; เมื่อก่อนนี้มองไม่เห็น

พอเรียนมีวิชาความรู้ มีเกียรติมีอะไรมากขึ้น ก็มองเห็นลู่ทางทันทีเลยว่า จะหาลาภ หาดสักการะได้ง่ายดายที่สุดด้วยวิชาความรู้นี้ จิตก็เลยเห. คำที่ว่าอยากจะ**ปฏิบัติไปนิพพานนั้นเปลี่ยนไป** เป็นมามุ่งหมายลาภสักการะ, หรืออย่างน้อยก็ว่าเอาลาภสักการะกันที่ก่อน นิพพานไว้ทีหลัง ไว้ต่อเผ่าต่อแก่อะไรก็ตาม.

อย่างนี้เรียกว่า **ถูกกัดตายด้วยปริยัติ** นั่นเอง คือจิตเปลี่ยนเป็นตรงกันข้าม ; จะไปดีไปเด่นจะไปมีลาภสักการะ มีบุตรภรรยาอะไรไปเลย. ปริยัตินี้ท่านเปรียบด้วยงูพิษ และก็มีอยู่หลาย ๆ อย่างที่เปรียบด้วยงูพิษ.

ที่นี้ สำหรับคนธรรมดาสามัญนี้ก็เหมือนกันอีกแหละ นี่ไม่พูดถึง พุทธกาลแล้ว พูดถึงสมัยนี้ ; **คนที่มีความรู้มาก** เฉลียวฉลาดในทางวิชาความรู้นี้ ก็ยิ่งเห็นลู่ทางที่จะเอาเปรียบคนอื่น. เมื่อมีความรู้น้อยไม่ค่อยเห็นลู่เห็นทางที่จะเอาเปรียบคนอื่น ไม่ค่อยเห็นลู่เห็นทางที่จะทำนาบนหลังคนอื่น. แต่พอเจริญ ร่ำรวยด้วยปริยัติ ด้วยความรู้ด้วยวิชา ก็เห็นลู่เห็นทางที่จะเอาเปรียบคนอื่นได้ ; โดยที่ไม่ต้องเหน็ดเหนื่อยอะไรมากมาย ก็ได้ผลกำไรเยาะ แล้วก็ยังสามารถทำนาบนหลังคนอื่นด้วย.

นี้ก็หมายความว่า .**"ฉลาดพอที่จะใช้คนอื่นเป็นเครื่องมือ"** ; คำนี้เป็นคำที่เมื่อสมัยโบราณเขาใช้เป็นคำด่ากัน ไม่มีใครนิยม ; แต่สมัยนี้กลายเป็นของดีใคร ๆ ก็นิยมว่าเก่ง ที่นำนาบนหลังคนอื่นได้ มันกลายเป็นของดีไปเสียอย่างนี้.

ที่เป็นอย่างนี้ ก็เรียกว่า**ความรู้**ความอะไร **นี้ทำให้หมดความเป็นมนุษย์** ไม่มีความเป็นมนุษย์ ไม่มีมนุษยธรรม เหมือนกับตายแล้ว ; **"ตายไปจากความเป็นมนุษย์ที่ดี ก็เหมือนกับตายแล้ว"** ก็เรียกว่า**ความรู้**นี้เป็นงูพิษสามารถกัดให้ตายเหมือนกัน.

เดี๋ยวนี้ **ในโลกนี้ยกย่องคนมีวิชา** เพราะกำลังบ้าวิชา เหน้อวิชา พูดถึงกันแต่วิชา ให้มีวิชามาก ๆ ก็แล้วกัน ; นี้เรียกว่าโลกกำลังยกย่องนักปราชญ์. คนที่มีจิตใจบริสุทธิ์สะอาด หรือว่ามีความนับถือพระเจ้า นับถือศาสนานี้ ไม่มีใครยกย่องสรรเสริญเหมือนสมัยก่อนแล้ว ; โลกสมัยนี้ยกย่องนักปราชญ์ ที่มีความรู้มาก ๆ ก็แล้วกัน.

นี่เรื่องของปริยัติหรือ**ความรู้**นี้ เป็นเรื่องที่ดีหลงอนให้แก่กันและกันได้ เช่นให้ประกาศนียบัตร ให้ปริญญาอะไรอย่างนี้ มันเหมือนกับใส่หางอนให้แก่กันและกันได้ ว่าคนนี้มีอะไร มีความรู้มากอะไร. ส่วนทางปฏิบัติทำไม่ได้

ที่จะใส่หงอนให้แก่กันและกันอย่างนั้น เป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ ; แต่ทางปริยตินั้นทำได้ ก็เลยทำให้คนหลงในเรื่องปริยติ ติดตัวอยู่ที่ปริยติ ปริยติเลยมีลักษณะเหมือนกับ งูพิษ ทำให้คุณมคติที่ตั้งไว้ดีนั้น ตายไป ; แล้วก็ทำให้คนที่พอจะดีได้บ้างนี่ เปลี่ยนเป็นคนไม่ดี.

นี่ระวังในเรื่องวิชาความรู้ ไม่ใช่ว่าจะเป็นของปลอดภัยเสมอไป ; ถ้าถือเอาผิด ก็กลายเป็นอันตรายอย่างยิ่ง ไปทำเล่นกับกิเลสมันไม่ได้. อย่างว่า แต่ความรู้ของโลก ๆ แม้แต่ความรู้ทางธรรม ทางธรรมะนี้ ก็ยังทำเล่น ๆ กันไม่ได้.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เหมือนกับหญ้าคา หรือหญ้าที่มีคมมาก , ที่ใบมีคมมาก ก็ทำเล่น ๆ กับมันไม่ได้ ; ไปจับเล่น ๆ ไปดิ่งเล่น ๆ นี่มัน จะบาดมือ ต้องทำด้วยความระมัดระวัง. วิชาความรู้ความฉลาดทั้งหลายเป็น อย่างนี้ทั้งนั้น ถ้าไปทำเล่นกับมัน มันจะพลิกกลับ ให้กลายเป็นผู้ที่ทำนาบนหลัง คนอื่นบ้าง, อะไรบ้าง มันก็ตายกันเท่านั้นเอง.

ปริยติคือการเล่าเรียน กลายเป็นงูพิษอย่างนี้ได้ ; ดังนั้น จึงเป็น ปัญหา หรือเป็นอุปสรรคของการปฏิบัติได้ ทำให้การที่จะตั้งใจปฏิบัติธรรมใน พระพุทธศาสนา นี้ ล้มละลายเพราะปริยติชนิดนี้ ซึ่งก็มีอยู่โดยมาก ตั้งแต่สมัย โบราณมาจนถึงสมัยนี้.

ยิ่งสมัยนี้ก็ยิ่งเห็นง่าย พวกพระเถรทั้งหลาย เรียนปริยติชนิดที่เป็น งูพิษ ตั้ง ๙๙ เปอร์เซนต์เพื่อประโยชน์แก่ตัว หรือถูกกว่านั้น, หรือยิ่งกว่านั้น ก็เพื่อประโยชน์แก่กิเลสของตัวเอง.

นี่คือปัญหาข้อที่ ๒. ที่เรียกว่า ปัญหาของการปฏิบัติ อุปสรรคของ การปฏิบัติ ได้แก่ปริยติที่เป็นงูพิษ.

ข้อที่ ๓. มีธรรมะ เป็นปรัชญาไปเสียหมด

ปัญหาที่ ๓. คนที่ศึกษาพุทธศาสนากันสมัยนี้ โดยมากเห็นหลักธรรมะเป็นปรัชญาไปเสียหมด หรือว่าเห็นพุทธศาสนาเป็นปรัชญาไปเสียอย่างเดียว เรียกว่ามีธรรมะเป็นปรัชญา เขาไม่มีธรรมะเป็นอย่างอื่น มีธรรมะเป็นปรัชญาไปเสีย ; นี่เป็นอุปสรรค นี่เป็นปัญหา.

อยากจะบอกกล่าวให้ทราบกันอีกครั้งหนึ่งว่า ศาสนาทุกศาสนานั้นเป็นศาสนาโดยเนื้อแท้ โดยความมุ่งหมายดั้งเดิมนั้น ต้องการให้เป็นศาสนา คือระบบปฏิบัติเพื่อจะกำจัดกิเลสและความทุกข์โดยตรง ; นี่เป็นตัวศาสนาอย่างนี้ด้วยกันทุกศาสนา.

แต่ว่าทุก ๆ ศาสนานั้นเองยังมีส่วนหนึ่ง หรือว่าเหลี่ยมใดเหลี่ยมหนึ่ง ซึ่งเป็นปรัชญาก็ได้, เป็นจิตวิทยาก็ได้, เป็นอะไรก็ได้อีกมากมาย กระทั่งเป็นวรรณคดี, เป็นอักษรศาสตร์ เป็นอะไรก็ได้, นั้นไม่ใช่ตัวแท้ของศาสนา เป็นเพียงเหลี่ยมคู้ข้างนอกสำหรับประดับประดาศาสนา.

ที่นี้ คนก็เห็นแต่ส่วนนี้ ไม่เป็นส่วนเนื้อแท้ หรือเนื้อใน หรือตัวจริงว่าศาสนาต้องเป็นศาสนา. ส่วนเปลือกของศาสนานั้นเป็นปรัชญา เป็นจิตวิทยา เป็นอะไรยา ก็สุดแท้อีกมากมาย ; ฉะนั้น ธรรมะที่แท้จริง หรือหลักธรรมนั้นไม่ใช่ปรัชญา ; แต่ว่าในหลักธรรมนั้นก็มีเหลี่ยม มีแง่ที่เป็นปรัชญา.

เราจะศึกษาพระพุทธศาสนาในลักษณะที่เป็นปรัชญา ก็ทำได้ ทำได้ดี ทำได้มาก แต่ระวัง อย่างนี้จะไม่เป็นตัวศาสนา จะเป็นปรัชญาเรื่อยไป ; ในที่สุดก็เพื่อ เพื่อจนกลายเป็นปริยัติที่กลายเป็นงูพิษบ้าง เป็นอะไรบ้างต่อไปอีก.

เกี่ยวกับคำว่าปรัชญานี้ ให้ถือเอาตามความหมายที่เขาบัญญัติ ให้มันคู่กันกับคำว่า *philosophy* ; แต่ถ้าถือความหมายของคำว่า ปรัชญา ในภาษาสันสกฤตเดิมแล้ว เป็นคนละเรื่อง.

ถ้ารวมเป็นความเข้าใจที่ถูกต้อง เท่าที่จำกัดอยู่ในขอบเขตของเรื่องที่จะต้องรู้ ต้องทำ ต้องปฏิบัติ แล้วก็รู้จริง และแตกฉานจริงสำหรับจะปฏิบัติ ; อย่างนี้ตรงกับคำว่า "ปรัชญา" ในภาษาสันสกฤต หรือที่ภาษาบาลีว่า "ปัญญา" แต่เดี๋ยวนี้ ถูกปล้น ถูกโกง ถูกอะไรก็ตามใจ เอาคำว่าปรัชญาไปให้เป็นคำแปลของคำว่า *philosophy*. คนก็เลยหลงเอาพุทธศาสนาเป็น *philosophy*. ก็เลยผิดเรื่องผิดราว ผิดฝาผิดตัว ผิดเนื้อผิดหนัง ผิดไปหมด แล้วก็โดยไม่รู้สึกตัวด้วย.

พวกฝรั่งยิ่งไปไกลใหญ่ เพราะพวกฝรั่งเป็นพวกที่ปรัชญาขึ้นสมอง นิยมนับถือปรัชญา วิธีคิด วิธีศึกษาก็อย่างปรัชญา ; พอมาแต่ด้านพระพุทธศาสนา ก็ทำตามวิธีปรัชญา ก็เลยไม่ได้ตัวพุทธศาสนาไป ได้แต่ปรัชญาของพุทธศาสนาที่เฟ้อ หรือเห่อ สำหรับเป็นนักปราชญ์ไป ไม่ได้สำหรับเป็นนักปฏิบัติ เพื่อจะกำจัดกิเลส ; เมื่อมีธรรมะเป็นปรัชญาก็เป็นเสียอย่างนี้

มีธรรมะเป็นศาสนา ต้องปฏิบัติจนมองเห็นผลด้วยตัวเอง

เราต้องมีธรรมะเป็นศาสนาคือเป็นข้อปฏิบัติที่มองเห็นอยู่กับตัวเอง เชื่อดูเองได้ ; ปฏิบัติไปพลาง เห็นผลที่เป็นพยานรับรองไปพลาง ในการที่จะละ โลกะ โทสะ โมหะ. ไม่ต้องมีอะไรมาช่วยรับรอง และอาศัยความจริง : สัจจะ - ความจริง ขันติ - อุดทน ทมะ - บังคับตัวเอง ซึ่งเป็นการปฏิบัติ สุดความสามารถทั้งเนื้อทั้งตัว เพื่อจะละกิเลสนั้น.

ระบบที่เรียกว่าระบบศาสนา จะเป็นศาสนาไหนก็ตาม ต้องมีความหมายเป็นข้อปฏิบัติอย่างนี้. ส่วนระบบปรัชญานั้น เป็นเรื่องคิด เรื่องพูด เรื่องบ่นน้ำลาย แล้วก็ไม่มีจุดจบ ; เพราะถามได้เรื่อยๆว่าทำไมจึงเป็นอย่างนั้น ? ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น ? ทำไมจึงอย่างนั้น ? แล้วไม่เคยปฏิบัติ ก็เป็นปรัชญาสมบูรณ์. รออยู่จนตายก็ไม่ได้ปฏิบัติ ; เพราะว่าเมื่อตั้งปัญหาแบบนี้แล้ว มันจบไม่ได้.

อย่าตั้งปัญหาแบบนี้ คืออย่าถือหลักธรรมะเป็นปรัชญา แต่ถือเป็นหลักปฏิบัติ มองดูเท่าที่ความโลภที่มันเกิดอยู่ในจิตใจจริง ๆ. อย่าไปดูความโลภในตัวหนังสือ, อย่าไปดูความโลภที่ตัวคนอื่น ต้องดูที่ความโลภที่เรา กำลังมีอยู่ในใจจริง ๆ ว่ามันร้อนก็มาน้อย มันสกปรกก็มาน้อย มันทำความทุกข์ทรมานก็มาน้อย.

จุดส่าห์ตั้งหน้าตั้งตาดู ๆ ดูแล้วจะค่อยเกิดความเกลียดขึ้นมา : เกลียดกิเลส เกลียดความโลภ ; จิตก็เปลี่ยนไป ๆ ในทางที่จะไม่โลภ อย่างนี้ไม่ต้องมีปรัชญา. แต่จะมีสิ่งหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าท่านตรัสเรียกว่า *ยถาภูตสมมุปปญญา* ชื่อยาวหน่อย.

ยถาภูตสมมุปปญญา ; สมมุปปญญา แปลว่าปัญญาที่ถูกต้องแท้จริง หรือเกิดเอง, *ยถาภูต - ตามที่เป็นจริง* เช่นเราดูความโลภที่เกิดอยู่ในจิตใจของเรา ก็รู้จริงว่าความโลภนั้นเป็นอย่างไรจริง ; แต่ความโลภที่อ่านพบในหนังสือมันไม่รู้สึกรู้ได้จริง แล้วก็ผิวเผินไปตามตัวหนังสือ.

ทีนี้ แม้ความโลภที่เกิดอยู่ในใจจริง เราก็ยัง**ต้องตั้งอกตั้งใจดูจริง ๆ** **จึงจะเห็นความโลภ** เพราะว่าพอโลภเกิดขึ้นแวบเดียว เราก็พุ่งซ่านไปตามความโลภ แล้วความคิดจะไปอย่างอื่น ก็เลยไม่รู้จักความโลภทั้งที่มีอยู่จริงในใจของเรา.

ถ้ามีความโลภเกิดขึ้นในใจแล้ว ต้องสลัดเรื่องอื่นทิ้งไว้ที่ก่อน ; มาดู **ตัวความโลภให้รู้จัก**ความโลภว่ามันร้อนอย่างไร, มันสกปรกอย่างไร, มันเป็นทุกข์ทรมานอย่างไร. ถ้าความแฉะแฉะเกิดขึ้นแล้วเรียกว่า *ยถาภูตสมมุปปญญา* ไม่ต้องเชื่อตามหนังสือ ไม่ต้องเชื่อตามบุคคลอื่น แม้ว่าที่เป็นครูบาอาจารย์ ก็อย่าเพื่อเชื่อ ; จะเชื่อก็แต่ความรู้สึกของตัวเอง ที่รู้จัก รู้สึกต่อสิ่งนี้อยู่อย่างแจ่มแจ้ง ชัดเจนตรงตามความจริง.

นี่คือวิธีการของศาสนา ไม่ต้องการ *speculation* อะไรต่าง ๆ อย่างพวกปรัชญา ; ถ้ายังต้องอาศัยการคำนวณอะไรต่าง ๆ อยู่ ไม่มีลักษณะของศาสนา ยังไม่เป็นศาสนา.

พุทธศาสนาต้องเห็นแจ้งด้วยตนเอง

สิ่งที่เรียกว่าพระธรรม หรือพระพุทธานี้ ต้องเป็น *สนฺตฺวิญญูจิโก*, ต้องเป็น *ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ* เสมอไป ; ไม่ต้องเชื่อหนังสือ ไม่ต้องเชื่อคนอื่นพูด เพราะว่ามันประจักษ์อยู่กับใจ ว่าความโลภเป็นอย่างไร, ความโกรธเป็นอย่างไร, ความหลงเป็นอย่างไร, ความทุกข์ที่มีอยู่ในใจเป็นอย่างไร, ความทุกข์เกิดมาจากกิเลสในลักษณะอย่างไร, เห็นชัดอยู่อย่างนี้ ไม่ต้องเชื่อตามใคร.

นี่คือวิธีของศาสนา ในเรื่องเกี่ยวกับจิตใจ ; ถ้าออกมาข้างนอกก็เป็นเรื่องของศีลธรรม ก็ไม่ต้องมีปัญหาทางปรัชญาอะไรมาก ; เพราะมองเห็นกันอยู่ว่า เมื่อทำลงไปอย่างนี้แล้ว มันเดือดร้อนกันไปหมดก็อย่าทำเลย.

เรื่องฆ่า เรื่องลัก เรื่องประพฤตินิดประเวณี เรื่องโกหก เรื่องดื่ม
น้ำเมาอะไรต่าง ๆ นี้ก็มองเห็นอยู่แล้ว ; **ไม่ต้องมีปัญหาว່ว่าควรละหรือไม่
ควรละ** จะผิดจะถูกจะเท็จจะจริงอย่างไรก็รู้อยู่แล้ว. เสียแต่ว่า **คนบังคับตัวเอง
ไม่ได้** ทั้งที่รู้อยู่ว่ามันชั่ว มันเลว ก็ยังบังคับให้ถอยห่างออกไปไม่ได้ เพราะว่า
ความชั่ว ความเลวนั้นมีรสอร่อย ที่เรียกว่ารสอร่อยทางเนื้อหนัง ก็เลยจูงจุมุกคน
ให้มาทำความชั่วได้ เท่านั้นเอง.

ปัญหาทางศีลธรรมก็ไม่ต้องเกี่ยวกับปรัชญาให้ยุ่งยาก ให้ลำบาก ;
ตั้งหน้าตั้งต่าบังคับตัวเองกันให้ถึงที่สุด ให้ละเสีย เพราะว่า เห็นอยู่แล้ว. นี้เรา
สร้างปรัชญาทางศีลธรรมขึ้นให้ยุ่งยากให้ลำบาก ให้เป็นข้อแก้ตัว ; อย่างนั้นนั้น
สำหรับเป็นนักปราชญ์ ไม่ใช่สำหรับผู้ปฏิบัติเพื่อจะดับทุกข์.

ถ้ามีธรรมเป็นปรัชญา จะไม่นำไปสู่การปฏิบัติ

การที่มีธรรมะ มีหลักธรรมเป็นปรัชญาเสียเรื่อยนี้ เป็นอุปสรรคในการ
ปฏิบัติธรรม คือไม่นำมาสู่การปฏิบัติ ; คนที่บำปรัชญาของศาสนานั้น จะไม่
ปฏิบัติศาสนาเลย จะไม่นำมาสู่การปฏิบัติเลย.

เอาละ, ที่นี้สมมติว่า ถ้าเผชิญคนพวกนั้นเกิดมาปฏิบัติเข้า เขาก็จะมัวแต่
คิดค้นในแง่ของปรัชญา ; เลยเป็นการปฏิบัติไปไม่ได้ : **ไม่มีความสนใจที่จะ
รู้จักความโลภ ความโกรธ ความหลงอะไร ตามที่เป็นจริง** เพราะเป็นปรัชญา
เสียเรื่อย ; แล้วก็เตลิดเปิดเปิงไปในเรื่องที่ไม่จำเป็น.

เช่นเรื่อง ตายแล้วเกิด ตายแล้วไม่เกิด ตายแล้วเอาอะไรไปได้ด้วย ไปสนใจแต่ในเรื่องอย่างนั้นแล้ว ก็เรียกว่าเรื่องปรัชญา ; ถ้าถึงขนาดนี้แล้ว ไม่ใช่ปรัชญาแล้ว เป็นปรัชญาบ้า เป็นปรัชญาของคนบ้าไปแล้ว. เรื่องปรัชญา ไม่ต้องการที่จะรู้เรื่องตายแล้วเกิด, หรือเกิดด้วยอะไรอย่างไร ; ต้องการแต่จะรู้ว่า **ทำไมจึงต้องปฏิบัติ** อย่างนี้มากกว่า. นี้เรามีแต่ปรัชญา, เป็นปรัชญา เพื่อเจ้อเสียแทบทั้งหมด. ไม่เป็นศาสนา ก็เลยไม่การปฏิบัติศาสนา.

ทุกศาสนาเป็นโรคบ้าปรัชญา, เห็นพระพุทธเจ้าเป็นนักปรัชญา

เดี๋ยวนี้ **ทุกศาสนากำลังเป็นโรคบ้าปรัชญา** : พุทธบริษัทรุ่นหนุ่ม นี้ก็เป็นโรคบ้าพุทธปรัชญา, พวกคริสเตียนก็เป็นโรคบ้าปรัชญาของคริสเตียน, แทนที่จะเชื่อฟังพระเจ้าร้อยเปอร์เซ็นต์ ลงมือทำทันที นี้ไม่มี ; ทุกศาสนากำลัง ถูกกระทำให้เป็นปรัชญา.

ที่เคราะห์ร้ายของพวกเราก็คือว่า **คนเหล่านั้นเห็นพระพุทธเจ้าเป็นนักปรัชญา** ; พวกฝรั่งก็ว่าพระพุทธเจ้าเป็นนักปรัชญา. อย่าไปเชื่อตามคนเหล่านั้น เขาว่าเอาเอง ในสายตาที่มองเห็นส่วนเดียว ด้านเดียว ; ไม่ถูกตัวพุทธศาสนา.

พระพุทธเจ้าไม่ใช่ นักปรัชญา ; ถ้าจะเกณฑ์ให้เป็นนักอะไรบ้าง ก็ต้องเป็นนักศาสนา. ถ้าฟังไม่ถูก ก็ต้องให้บอกว่า เป็นนักศีลธรรมชั้นสูง ; เป็นนักศีลธรรม คือจะต้องปฏิบัติเริ่มจากละความชั่ว.

อย่าไปใช้คำว่า **นักจริยธรรม** เข้า เดี่ยวจะเป็นนักปรัชญาไปเสียอีก ; เป็น *ethicist*- เป็นนักปรัชญาของศีลธรรมก็ยุ่งอีก ; ให้เป็นศีลธรรมตรง ๆ อยู่

อย่างนี้ แต่เป็นชั้นสูงสุด, และเป็นศีลธรรมที่ละความโลภ ละความโกรธ ละความหลง มีผลคือดับทุกข์ได้สิ้นเชิง.

พระพุทธเจ้าเป็นนักปฏิบัติศีลธรรม หรือปฏิบัติธรรมที่เป็นตัวศาสนา ได้ถึงที่สุด ; อย่าไปเห็นพระพุทธเจ้าเป็นนักปรัชญา. ถ้าไปตามกันพวกฝรั่งแล้ว ไม่เท่าไร ฝรั่งก็จะมาสอนพุทธปรัชญาให้คนไทย ; ไม่มีประโยชน์ เสียเวลา เปล่า ๆ.

พระพุทธเจ้าไม่ใช่เป็นนักปรัชญา เหมือนที่เขากำลังว่า และว่ากัน มากขึ้น ; เมื่อเขาเห็นพระพุทธเจ้าเป็นนักปรัชญาแล้ว เขาก็เห็นระบบพุทธศาสนา ทั้งหมดเป็นระบบปรัชญาไปหมด. มันก็เข้าใจเรื่องทีพูดมาแล้วเมื่อตะกี้ นี้ คือหลับลู หลับตาอย่างที่ไม่รู้สึกตัว ถ้าไปเห็นระบบพุทธศาสนาเป็นระบบปรัชญา.

พุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญา มีหลักฐานค้นคว้าได้

เรื่องนี้ มีความลึกซึ้งซับซ้อนเห็นยาก ต้องชวนชวยหน่อย ต้อง **สนใจหน่อย** ; ที่กล่าวไว้เป็นหลักฐานก็มี โดยเฉพาะอย่างเรื่องกาลามสูตร ไปหาอ่านดูเองอีกที.

ในกาลามสูตรหลาย ๆ ข้อนั้น **มีข้อที่พระพุทธเจ้าท่านห้ามไว้ว่า** อย่าเชื่อถือหรือรับเอาง่าย ๆ ได้แก่ : มา อนุสฺสเวน - อย่างได้ถือโดยตาม ๆ กันมา, มา ปรมฺปราย - อย่างได้ถือโดยเข้าใจว่าเป็นของเก่าสืบ ๆ กันมา, มา อิติกราย - อย่างได้ถือโดยตื่นข่าว, มา ปิฎกสมฺปทานน - อย่างได้ถือโดยอ้างตำรา, มา ตกฺกเหตุ - อย่างเชื่อ อย่างรับเอาเพราะเหตุว่าถูกต้องตามตรรก

หรือตรรกะ นี่คือเรื่องตรรกวิทยา, **มา นยเหตุ** - อย่าได้ถือโดยคาดคะเน หรืออย่าเชื่อรับเอาเพราะเหตุว่า มันถูกต้องตามนัย ; สองข้อหลังนี้แหละคือ **ปรัชญา**. มา **อาการวิตุกเคน** - อย่างได้ถือโดยความตรึกตามอาการ.

และที่ขัดก็คือว่า **มา ทิฏฐินชฺฌมานกฺขนฺติยา** -อย่าเชื่อหรือรับเอาเพราะเหตุว่า มันทนได้ต่อการเพ่งด้วยความเห็นของเรา. เช่นเมื่อเรามีความคิด

ถนัดอย่างไร, เราไปเพ่งข้อเท็จจริงอันใดอันหนึ่งเข้า แล้วมันทนได้ต่อการเพ่งของเรา เราเลยถือเอาว่านี่ถูกแล้ว ; **นี้แหละคือวิธีการทางปรัชญา** ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านห้าม อยู่ในกาลามสูตร อย่างน้อยก็มีอยู่ถึง ๓ ข้อใน ๑๐ ข้อ ซึ่งห้ามไม่ให้เชื่อในลักษณะหรือวิธีการ หรือเหตุผลทางปรัชญา.

กาลามสูตรอีก ๒ ข้อคือ **มา ภพฺพรูปตาย** - อย่างถือโดยเชื่อว่า ผู้พูดควรเชื่อได้, **มา สมโณ โน ครุติ** - อย่าได้ถือว่า สมณะนี้เป็นครูของเรา.

พุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญาอย่างนี้ **พุทธศาสนาเป็นระบบศีลธรรม** หรือว่าถ้าจะให้พูดอีกทีก็ว่า**เป็นวิทยาศาสตร์** คือเป็นสิ่งที่เปิดเผยตั้งแต่ต้นจนปลาย มีอย่างนี้ เพราะเหตุอย่างนี้ ; ทำอย่างนี้จะเกิดปฏิกิริยาอย่างนี้เป็นต้น. ต้องเป็นเรื่องที่เห็นชัดอย่างนี้ จึงจะเรียกว่าเป็นพุทธศาสนา ; ฉะนั้น ตัวพุทธศาสนาไม่ใช่ระบบปรัชญา.

เดี๋ยวนี้ **อุปสรรคและปัญหาเกิดขึ้น** เพราะมนุษย์เผลอไปในทางที่ **จะให้พุทธศาสนาเป็นปรัชญา** ให้พระพุทธเจ้าเป็นนักปรัชญา, ไปเรียนเมื่อนอกเมืองนามา กลับมาแล้วจะมีความเห็นอย่างนี้ ; เพราะว่าพวกฝรั่งกำลังหลงอย่างนั้น.

ขอให้ขจัดปัญหา หรืออุปสรรคอันนี้ออกไปเสีย อย่าให้วิธีการของ
ปรัชญา มาทำความเน้นซ้ำให้แก่การปฏิบัติ ในหลักของศีลธรรมที่เป็นตัวศาสนา
นี่คือปัญหาที่ ๓.

ข้อที่ ๔. เห็นศาสนา เป็นพิธีรีตอง

ปัญหาที่ ๔. นี้ ก็คือ กำลังเข้าใจผิด จัดให้พุทธศาสนาเป็นพิธี
รีตอง, แล้วจัดให้เรื่องของศาสนากลายเป็นพิธีรีตองไป. คำว่า "พิธี" พอจะฟัง
ได้ ; แต่ถ้า "รีตอง" แล้วไม่ไหว. ถ้าเป็นพิธี เราพอจะให้ความหมายได้ว่า
มันเป็นวิธีการ หรือเป็นเทคนิคอันหนึ่งที่ต้องทำให้ถูกวิธี ; จะให้พระพุทธ-
ศาสนานี้เป็นวิธีอย่างนี้ได้ ก็เป็นเทคนิค. แต่ถ้าพระพุทธศาสนาเป็นพิธีรีตอง
แล้วก็บ้ายเลย ไม่มีทางที่จะเป็นไปได้ ; เพราะต้องทำด้วยสติปัญญา ด้วยความ
ถูกต้อง ด้วยเหตุผล ด้วยอะไรต่าง ๆ.

เดี๋ยวนี้คนกำลังทำพุทธศาสนาให้กลายเป็นพิธีรีตอง : มีความ
ทุกข์ก็ไปรดน้ำมนต์เสีย. เอาพระมาแขวนคอไว้ ก็ว่าป้องกันความทุกข์ได้สิ้นเชิง
อย่างนี้เป็นต้น. นี่เป็นเรื่องทำพระพุทธศาสนาที่เป็นตัวธรรมนั้น ให้กลายเป็น
พิธีรีตอง.

เอาไสยศาสตร์มาเป็นตัวพุทธศาสนา ก็แก้ปัญหาลอกเด็กได้ชั่วคราว
คือสบายใจได้ชั่วคราว ; ไม่ใช่ว่าจะไม่มีผลเสียเลย ; ในการที่ทำพิธีรีตองนั้น
มันมีผลเหมือนกัน พระพุทธเจ้าก็ต้องตรัสว่ามีผล ดังตรัสในคาถาเรื่อง *เขมาเขม-*
สรณที่ปิกคาถา :-

คนเขาไหว้ต้นไม้ ไหว้ภูเขา พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ตรัสว่าไม่มีประโยชน์อะไรเลย แต่ตรัสว่า **ไม่ใช่ที่พึ่งที่ถูกต้อง, ไม่ใช่ที่พึ่งที่สูงสุด, ไม่ใช่ที่พึ่งที่จะกำจัดความทุกข์ได้สิ้นเชิง.** คล้าย ๆ กับตรัสว่า มันช่วยให้สบายใจได้บ้างสำหรับเด็ก ๆ แต่สำหรับผู้ที่มีปัญญาแล้ว จะช่วยอะไรไม่ได้ มันต้องทำอีกทีหนึ่งในถูกต้อง.

เดี๋ยวนี้เขาเอาไสยศาสตร์มาเป็นพุทธศาสนา. แล้วก็ยังพยายามหาแง่หาเล่ห์ หาเหลี่ยม ที่จะทำไสยศาสตร์ให้เป็นพุทธศาสนา เหมือนที่กำลังทำกันอยู่เดี๋ยวนี้ ; หลอกหลวงในแง่ที่จะให้ไสยศาสตร์มาเป็นพุทธศาสนา หรือทำพุทธศาสนาให้ไปเป็นไสยศาสตร์เพื่อประโยชน์แก่เขาผู้กระทำการซึ่งหวังผลเป็นวัตถุเท่านั้น.

ในที่สุดการปฏิบัติธรรม ก็จะกลายเป็นนั่งอ้วนนอน นั่งบวงสรวง นั่งขอร้องไป ; **อย่างนี้ยังใช้ไม่ได้.** การปฏิบัติต้องปฏิบัติลงไปจริง ๆ จะมานั่งอ้วนนอน ขอนั้นขอนี่อยู่ด้วยคำพูด นี่มันเป็นไปไม่ได้, อย่างดีก็เป็นเพียงทำให้นึกได้ พอนึกได้แล้วก็ต้องปฏิบัติ.

เดี๋ยวนี้มีการทำอย่างนี้มากขึ้น ฉะนั้นจึงชี้ให้เห็นว่า **นี่คือปัญหา** นี่ก็คืออุปสรรคของการปฏิบัติธรรม. ถ้าคนไปเชื่ออย่างนั้นกันเสียหมดทั้งบ้านทั้งเมืองแล้ว จะไม่มีใครปฏิบัติธรรม, หรือถ้าจะฝืนปฏิบัติก็ปฏิบัติผิด ๆ ; จึงต้องเอาออกไป อย่าให้มาเป็นอุปสรรค อย่าให้เป็นปัญหา ให้มีการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง.

ถ้าว่าเราจะมีพระเครื่องแขวนคอ ก็เพื่อจะเตือนสติให้มีธรรมะอยู่กับเนื้อกับตัว กับจิตกับใจ เหมือนกับพระแขวนอยู่ที่คอนี้ ; อย่าเป็นคนเลว อย่าเป็นคนทำอะไรที่ไม่เหมาะสมกับที่ว่าพระแขวนอยู่ที่คอ. ถ้าอย่างนี้ได้ เพราะ

มีประโยชน์และช่วย ; แต่จะเหมาหมด ให้พระเครื่องแก้อะไรต่าง ๆ ได้ลำพัง พระเครื่องเองหมด อย่างนี้ไม่ถูกแน่, พระเครื่อง ชื่อก็บอกอยู่แล้วว่า **เป็นเพียงเครื่อง**, เป็นเครื่องมือ ; เราต้องใช้เครื่องมืออันนี้ให้ถูก ผลจึงจะเกิดขึ้น.

เมื่อเห็นศาสนาเป็นพิธีรีตองไปเสียอย่างนี้ **ทำศาสนาให้เป็นพิธีรีตองไปเสีย มันก็ผิดหมด เป็นอุปสรรคขึ้นมาด้วย.** นี่เป็นตัวอย่างที่เอามาพูดให้เห็น ให้สังเกตกันอย่างนี้ก่อน เพื่อว่าจะสามารถสังเกตสิ่งทีลึกลับ ที่เห็นยากยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ดังที่จะให้มีไสยศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย. นี้ก็มีคนต้องการกันมาก มีข้อแก้ตัวต่าง ๆ นานา.

เอาละ เรายอมให้เขาว่า : ว่าเอาเทวดามาถือธงนำหน้ากองทัพของพระพุทธเจ้า ก็เอาเหมือนกัน ยอมให้สักที ; แต่ว่าพระพุทธเจ้าจะต้องยังคงเป็นพระพุทธเจ้า, หลักธรรมะยังจะต้องเป็นหลักธรรมะ. **ธรรมะจะต้องเป็นธรรมะ** แม้ว่าจะเอาเทวดามาถือธงนำหน้ากองทัพ ; กองทัพนี้ ยังเป็นพุทธบริษัท เป็นอะไรที่ถูกต้องอยู่อย่างเดิม.

ถ้าจะยกศาลพระภูมิ หน้าสมาคมเผยแผ่พุทธศาสนาบ้าง ก็จงถือเอาเพียงสักว่า **เอาเทวดามาถือธงนำหน้ากองทัพของพระพุทธเจ้า ;** และก็อย่าทำอะไรให้มากกว่านั้น อย่าทำอะไรให้ผิดไปจากนี้.

ประเทศไทยเราเป็นเมืองพุทธ **ควรมีสัญญลักษณ์ที่เป็นพุทธไว้** แหละดี ; ถ้ามีสัญญลักษณ์เป็นพราหมณ์ เป็นอะไรอื่นไป มันจะถูกหัวเราะเยาะ. ต้องระวังที่ว่า **อย่าให้ไสยศาสตร์มาเป็นพุทธศาสนา และอย่าทำพุทธศาสนาให้กลายเป็นไสยศาสตร์** เป็นต้น นี่เป็นตัวอย่างของปัญหาที่เรียกว่าค่อนข้างจะเบ็ดเตล็ด หรือรอบนอก.

ข้อที่ ๕. การตีความหมายผิดเกี่ยวกับคำ

ที่นี้ ก็มาถึงปัญหาอุปนัย ที่ใกล้เคียงเข้ามาเกี่ยวกับปริยัติ ก็อยากจะระบุว่า การตีความหมายผิดเกี่ยวกับคำ, การตีความหมายผิดเกี่ยวกับถ้อยคำที่ใช้อยู่ เมื่อเป็นปัญหา จะเป็นอุปสรรคอันหนึ่ง ซึ่งทำความลำบากให้มากมาย. อันนี้ก็แทบว่าเป็นปัญหาที่ยากที่จะหลีกเลี่ยงได้ เพราะว่าเราจัดเอาเองไม่ได้ เราต้องทำตามที่เขาจัดไว้ สอนกันมา อย่างนี้; แต่อยากจะแนะให้เห็นว่า ความยากลำบากนั้นอยู่ที่ไหนบ้าง.

บางทีความผิดเกี่ยวกับถ้อยคำที่ใช้พูดนี้ เป็นที่มาแห่งความยุ่งยากลำบากอยู่หลาย ๆ อย่าง หลาย ๆ ชั้น :

๑. ชั้นแรก ก็คือว่า คำนั้นมันพ้องกัน แม้ในระหว่างศาสนา เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาไชนะ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาอะไรหลาย ๆ ศาสนาในอินเดียนี้ได้ใช้คำ ๆ เดียวกัน; โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เช่นคำว่า "นิพพาน" ก็มีใช้กันทุก ๆ ศาสนา หรือทุกลัทธิในอินเดีย แต่ความหมายที่มุ่งหมายนั้นไม่เหมือนกัน. "นิพพาน" ในพุทธศาสนาก็เป็นอย่างหนึ่ง; "นิพพาน" ในศาสนาอื่น ก็เป็นอย่างอื่น; แต่ไปใช้คำ ๆ เดียวกันในระหว่างศาสนา.

ในอินเดียยุคหนึ่ง ยุคก่อนบรมโบราณนั้น เคยเอากามารมณ์เป็นนิพพาน, ความถึงพร้อมด้วยกามารมณ์เป็นนิพพาน. ต่อมาเห็นว่าไม่ใช่ ก็เอาความสงบจิตที่เกี่ยวกับฌาน กับสมาบัติ นี้เป็นนิพพาน; ตอนนี่เลื่อนชั้นได้หลายชั้น เพราะว่าฌานหรือสมาบัตินี้ เลื่อนได้ละเอียดยิ่งขึ้น ยิ่งขึ้น ๆ เคยถูกเอามาเป็นนิพพานกันมาทุกชั้น นับตั้งแต่จุดตถฌานเป็นต้นมา.

อย่างที่เราร่วมกันว่า พระพุทธเจ้าของเราไปศึกษากับอุทกดาบส ผู้รามบุตรเป็นคนสุดท้ายนั้น ก็ได้แนวสัญญาว่าสัญญาตนจะเป็นนิพพานมา ; แล้วพระองค์ก็ไม่เห็นด้วย จึงไปค้นหาของพระองค์เอง พบความสิ้นกิเลสอาสวะ เป็นนิพพาน อย่างนี้เป็นต้น.

นี่เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า คำบัญญัติคำหนึ่ง ๆ นั้นคล้ายกัน ร่วมกันหลาย ๆ ศาสนา แต่ความหมายไม่เหมือนกัน จึงทำความเข้าใจลำบาก ให้แก่ผู้ศึกษาเล่าเรียน ; แล้วบางทีมันก็ก้าวก่ายกัน บางทีก็มาเนื่องอยู่ใน วัฒนธรรม มาทำให้คนได้รับวัฒนธรรมประจำอยู่ในใจ ซึ่งถือเอาความหมายผิด เกี่ยวกับคำนั้น ๆ เป็นต้น. นี้เรียกว่าคำบัญญัติระหว่างศาสนา ก็ยังเหมือนกัน โดยที่คำเหมือนกันแต่ความหมายต่างกัน

๒. คำบัญญัติคำเดียวกัน ในศาสนาเดียวกัน ก็ยังมีความหมาย เป็นหลายอย่าง : อย่างที่เคยพูดกันเป็นวรรคเป็นเวรเรื่องภาษาคน - ภาษาธรรม ถ้าภาษาคนความหมายไปอย่างหนึ่ง, ภาษาธรรมความหมายไปอีกอย่างหนึ่ง ; เช่น นรก สวรรค์ เป็นต้น.

ถ้านรกสวรรค์ในภาษาคนธรรมดา นรกอยู่ใต้ดิน, สวรรค์อยู่บนฟ้า. คิดดูซิ, เดี่ยวนี้สวรรค์จะหาที่ตั้งตรงไหนได้บ้าง ? เขาว่าอยู่ข้างบนก็แล้วกัน ; นี่ถ้าพูดตามภาษาคนมันเป็นอย่างนี้.

ถ้าพูดภาษาธรรมอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส ท่านว่าสวรรค์ก็อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. นรกก็อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เหมือนกับที่คนเฒ่าคนแก่ ปู่ ย่า ตา ยาย ของเราพูดว่า "สวรรค์อยู่นอก นรกอยู่ในใจ" นี่พูดเหมือนพระพุทธเจ้าตรัสนั่นแหละ.

ระวังให้ดี! พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **สววรรคอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ** : คือถ้าทำผิดที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือเกี่ยวกับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันก็เป็นนรกขึ้นมาที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ; ถ้าทำถูกเนื่องกับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เป็นสววรรคขึ้นที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ; มันอยู่ที่นี้ เดียวนี้ คืออยู่แค่จมูก ไม่ได้อยู่ใต้ดิน ไม่ได้อยู่บนฟ้า ไม่ใช่อยู่ต่อตายแล้ว เป็นต้น.

นี้เรียกว่า **คำเดียวกัน** นั้นแหละ, คำบัญญัติคำเดียวกันนั้นแหละ ; ในศาสนาเดียวกันนั้นแหละ ก็ยังมีคำอธิบาย หรือมุ่งหมายต่างกันอย่างนี้ ทำความยุ่งยากลำบากให้แก่ผู้ที่จะเข้าใจ รับเอาไป หรือไปปฏิบัติ ก็เลยต้องแบ่งแยกกัน.

ถ้าจะไปปฏิบัติอย่างมีนรกอยู่ใต้ดิน สววรรคอยู่บนฟ้าก็ได้ ; **ก็อาศัยความเชื่อ** - เชื่อ - เชื่อไปก็แล้วกัน. ถ้าจะถือเอาหลักที่ว่า **นรกสววรรคอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ** ก็ต้องมีปัญญาที่เฉียบแหลม ที่จะมองเห็น ที่จะหาให้พบและที่จะจัดการไปให้ได้ นี่เป็นอย่างนี้.

ตัวอย่างที่ใช้ผิด ๆ กันเช่นสติ กับจิต

ที่นี้ จะยกตัวอย่างมาให้เห็นว่า ความยากลำบาก มันยังอยู่ที่ว่า **ถ้อยคำ** แต่ละคำ ๆ ที่ใช้อธิบายในวงปริยัตินั้น มีความหมายต่างกัน แม้ว่าคำพูดคำเดียวกัน.

จะยกตัวอย่างที่อยู่ใกล้ ๆ ที่สุด ที่เราพูดผิด ๆ กันอยู่ทุกวัน เช่นคำว่า **สติ** กับคำว่า **จิต**. เมื่อเราทำสมาธิ เจริญสมาธิ เราก็ใช้จิตกำหนดลมหายใจ กำหนดอารมณ์ : คนนี้พูดว่า ใช้จิตกำหนดเข้าไปที่ลมหายใจ, อีกคนหนึ่งว่าบ้า ต้องใช้สติกำหนดเข้าไปที่ลมหายใจ ; นี่ก็นั่งเถียงกันอยู่ได้.

คนหนึ่งพูดว่าสติเป็นเครื่องกำหนด, อีกคนหนึ่งพูดว่าจิตเป็นเครื่องกำหนด ; นี้เกี่ยวกับคำทำให้มีปัญหา หรือมีอุปสรรคสะดุดขึ้นมาอย่างนี้.

พวกหนึ่งว่าจิตมี ๘๘ ดวง อีกพวกหนึ่งว่าจิตมีดวงเดียว แต่เปลี่ยนได้ ๘๘ อย่าง ; แล้วยกเถียงกันได้.

จิตเป็นอัตตา หรือเป็นอนัตตา ; ผิดทั้งสองพวก

แม้แต่คำว่า "จิต" พวกหนึ่งว่า เป็นอัตตา. อีกพวกหนึ่งว่า เป็นอนัตตา ; นี้ระวังให้ดีจะผิดทั้งสองพวก. ถ้าพูดด้วยความยึดมั่นถือมั่นแล้ว ผิดทั้ง ๒ พวก : อัตตาก็ผิด อนัตตาก็ผิด ; เพราะไปถือเอาความหมายว่า อนัตตานั้นคือไม่มีอะไรเลย นี่มันผิดหมดเลย.

ที่ว่าอัตตานั้นก็ผิด เพราะว่าเป็นตัวตน. มันใจเอาความยึดมั่นถือมั่น เป็นตัวตน พูดว่าอัตตาก็ผิด ; ถ้าจะให้ถูกก็พูดได้ แต่ต้องอธิบายอย่างอื่น. พูดว่าอนัตตาก็ถูก ถ้าเข้าใจ. แต่จะว่าผิดก็ผิดได้ ; จะเป็นว่าไม่มีอะไรเสียเลย เป็นอุจเฉททิกฺขณฺฐิ สาปสุญฺญ ไม่มีอะไรเลยนั่นมันผิด.

ถ้าพูดให้ถูกต้องพูดอย่างพระพุทธเจ้าตรัส คือว่าเป็นอิทัปปัจจยตา อย่างนี้ไม่มีทางผิด ; เพราะว่ามีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น, เพราะความดับลงแห่งปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงดับลง อย่างนี้ไม่มีทางผิด. ส่วนที่จะไปเรียกว่าอัตตา หรือไปเรียกว่าอนัตตานี้ เป็นเรื่องสมมติ เป็นเรื่องบัญญัติ แล้วแต่ใครจะใช้สมมติบัญญัติอย่างไร. นี้ระวังให้ดี คำพูดนี้มันเล่นตลกอย่างนี้.

พระเจ้ากับพระธรรมเป็นสิ่งเดียวกันนี้ก็เถียงกัน

ที่นี้ เอาเรื่องที่อาตมาถูกตำหนิติเตียนเป็นประจำสักข้อหนึ่งก็ได้ ที่พูดว่าพระเจ้ากับพระธรรมนั้นเป็นสิ่งเดียวกัน นี้ไม่มีใครยอมเชื่อ หรือยอมรับฟังมีน้อยมาก ; เพราะว่าเขาให้ความหมายของคำว่า "พระเจ้า" กับคำว่า "พระธรรม" นี้ไม่เหมือนกัน.

เมื่อพูดว่า**พระเจ้า**ก็จะให้เป็นบุคคลเสียเรื่อย จึงไม่รู้จักพระเจ้าชนิด**ที่ไม่ใช่บุคคล** ; อย่าไปพูดเป็นคนหรือไม่ใช่คน. **พระเจ้าต้องพูดว่า** สิ่ง หรืออะไรก็ตามเถอะ ; อะไรก็ไม่รู้ละ ที่มีอำนาจ สร้าง บันดาลให้สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นแล้วเป็นไป - แล้วดับลง, เกิดขึ้น - ตั้งอยู่ - ดับลง. เกิดขึ้น - ตั้งอยู่ - ดับลง ; นี้ด้วยอำนาจของอะไร ! นี้คือ**อำนาจของพระเจ้า** หรืออย่างพุทธบริษัทก็ว่า**อำนาจของพระธรรม**.

กฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา ที่เรียกว่าธรรมนี้ ได้บันดาลให้สิ่งต่างๆ เกิดขึ้น : วิวัฒนาการตั้งแต่โลกนี้ยังเป็นดวงไฟ มาจนกระทั่งพวกลิง พวกเรามา นั่งกันอยู่ที่นี่ นี้มี**วิวัฒนาการ**มาด้วย**อำนาจ**ของอะไร ? อันนั้นคือ**พระเจ้า** ; ถ้าเรียกอย่างพุทธศาสนา อันนั้นคือ**พระธรรม** คือกฎของธรรมชาติ.

มองเห็นได้ชัดตรงกันเลย ทั้ง**คัมภีร์คริสเตียน**และ**คัมภีร์พุทธศาสนา** ว่า**สิ่งที่เรียกว่าธรรมนี้ มีอยู่ก่อนสิ่งใด** ประโยชน์อย่างนี้มีอยู่ในพระคัมภีร์ของเรา ประโยคที่ว่า At the beginning the Word was. ของคัมภีร์คริสเตียนนี้ ; The Word นี้คือ**ธรรม** คือ**ธรรม**ที่เป็นกฎธรรมชาติ น้ำเสียง หรือคำพูด ของกฎธรรมชาติมีอยู่ก่อนสิ่งใด.

จากเหตุผลดังกล่าว ศาสนาคริสต์เตียนไม่ใช่เป็นศาสนางมมาย อย่างที่คนโง่ ๆ เข้าใจเอาเองที่หลัง ; มีสิ่งที่เรียกว่า "พระเจ้า" หรือ "ธรรม" ในความหมายเดียวกับพระพุทธศาสนา. ถ้าพุทธบริษัทจะมีพระเจ้า ก็เอาพระธรรม สิ่งทีเรียกว่าธรรม คือกฎของอิทัปปัจจยตานั่นแหละเป็นพระเจ้า. พวกคริสเตียน เขาก็เอาสิ่งที่เรียกว่าพระเจ้า ลักษณะอย่างนั้นเป็นพระเจ้า ; คริสเตียนตอนหลังโง่ลง ทำให้พระเจ้านี้กลายเป็นบุคคลไป ไม่ตรงตามคัมภีร์ของเดิม.

พุทธบริษัทเรามีกฎของอิทัปปัจจยตา ซึ่งได้พูดไว้อย่างละเอียดลออทุกแง่ทุกมุมแล้ว ในการบรรยาย ๑๓ ครั้ง ชุดที่ว่าด้วยอิทัปปัจจยตา ; กฎอิทัปปัจจยตานั่นแหละคือพระเจ้า สร้างอะไรก็ได้ ควบคุมอะไรก็ได้ ทำลายอะไรก็ได้ มีอยู่ในทุกหนทุกแห่ง, เป็นความรู้ของทุกสิ่ง หรือว่าเป็นทุกสิ่ง ที่มีอยู่ในยิ่งกว่าสากลจักรวาล ; นั่นคือพระเจ้า.

ภาษาไทยใช้คำว่า กฎแห่งอิทัปปัจจยตา - ความที่ เมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น หรือเป็นไป หรือดับลง อย่างนี้ ; ก็เลยพูดล้อ ๆ ว่า เมื่อพวกฝรั่งมีกอด (god) คือพระเจ้า เราก็มีกฎคือพระเจ้า. พยางค์ว่า "กอด" มันยาวไปหน่อย ลดลงให้มันสั้นเหลือว่า "กฎ"; กฎอิทัปปัจจยตานี้คือพระเจ้าในพุทธศาสนา.

ถ้าเราเข้าใจกันอย่างนี้ เราจะไม่เถียงกัน จะไม่มีการเถียงกัน ซึ่งเป็นอุปสรรคของการปฏิบัติธรรม. เราจะยอมรับสิ่ง ๆ เดียวกันว่า มีสิ่งหนึ่งซึ่งมีอำนาจเด็ดขาดเราอุทธรณ์ไม่ได้ ฎีกาไม่ได้ ; เราได้แต่ต้องปฏิบัติให้ตรงตามกฎนั้น กิเลสจึงจะสิ้นไป ความทุกข์จึงจะสิ้นไป นิพพานจึงจะปรากฏออกมา อย่างนี้เป็นต้น.

พระธรรมกับพระเจ้า นี่หมายถึงสิ่งที่มีอำนาจเฉียบขาดเหนือสิ่งใดหมด ; ทุกคนต้องทำให้ถูกต้องตามกฎนั้น ถึงแม้จะไม่รู้สิ่งเหล่านี้ หรือไม่ประสีประสาต่อสิ่งเหล่านี้เสียเลยก็ตาม. ถ้าขาดความรู้อันนี้ ก็เกิดเป็นอุปสรรคของการปฏิบัติธรรม อย่างนี้ก็มีความล้มเหลวแห้ว ไม่แนใจ.

นี่เรียกว่าการตีความ ผิดเกี่ยวกับคำที่ใช้พูด นี่ก็เป็นอุปสรรคของการปฏิบัติธรรม.

ข้อที่ ๖. การตีความผิด เกี่ยวกับหลัก

ที่นี้ ดูต่อไปอีกว่า การตีความผิด เกี่ยวกับหลัก นี่ก็เป็นอุปสรรคหรือปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม. เมื่อตะกี้ ตีความผิดเกี่ยวกับคำที่พูดแต่ละคำคำหนึ่ง ๆ ; เดี่ยวนี้ ตีความผิดเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ เกี่ยวกับระบบ หรือ system ที่วางไว้ได้อย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ใช่เกี่ยวกับคำโดยตรง. ที่เกี่ยวกับหลักนี้มีมาก จะขอโอกาสพูดกันหลาย ๆ คราว ; ในที่นี้จะพูดแต่หัวข้อว่า ตีความผิด ตีใจความผิด ถือเอาความผิดเกี่ยวกับหลัก.

หลักชั้นสี่สตะ กับ อนัตตา

หลักเรื่องสี่สตะทิวฐิ กับเรื่องอนัตตา ถ้าตีความผิดแล้วมันจะผิดหมด. คนเราตามปกติ เกิดมาจากท้องแม่ เติบโตมาจนถึงวันนี้ จะมีความรู้สึกว่ามีตัวตน นี้เขาเรียกว่า มีสี่สตะทิวฐิโดยสัญชาตญาณ ; มันหลักไม่พ้นที่จะต้องมีความรู้สึกว่ามีตัวตน ว่าตัว ว่าตน ว่าของตน นี้โดยสัญชาตญาณ จึงมีระบบปฏิบัติที่เหมาะสมกับสัตว์ที่มีทิวฐิอย่างนี้.

ที่นี้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ระบบอนัตตาว่า **สิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้น ไม่ควรถือว่าเป็นอัตตา** เพราะว่า **สิ่งใดที่เรากำลังรู้สึกอยู่ในใจเวลานี้** **ว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรานั้น "สิ่งนั้นไม่ควรถือว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา"** ; บัญญัติระบบอนัตตาเข้ามา และไม่ปฏิเสธว่าไม่มีอะไรเสียเลย แต่ก็มีไปตามความรู้สึกคิดนึก. แต่ไปดูให้ดีเถอะ ไม่มีส่วนไหนที่ควรถือว่าเป็นอัตตาหรือเป็นอนัตตา.

ถ้าตีความ ระบบ หรือหลักอย่างนี้ผิดแล้ว **จะผิดหมดต่อการปฏิบัติ** จะไม่ยอมปฏิบัติ หรือว่าปฏิบัติก็ไขว่กันเต็มที **จะเป็นเหมือนกับว่าหัวมงกุฏ** **ท้ายมังกร ไม่มีทางที่จะได้ผลได้ ;** **อย่าได้ตีความผิดเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้.**

หลักเรื่องสัสสตะ กับ ขณิกะ

อีกคู่หนึ่ง ก็มีคำว่า **สัสสตะ** กับ **ขณิกะ**. **"สัสสตะ"** นี้ เป็นตัวเป็นตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล ; **"ขณิกะ"** นั้นบอกว่าเป็น **แต่อะไรอันหนึ่ง ;** เป็นธรรมชาติที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ จนนับไม่ทัน, เปลี่ยนขนาดที่เรียกว่าอันนั้นก็ไม่ใช่ อันอื่นก็ไม่ใช่ คือมันเนื่องกันไปเหมือนอย่างเราเอง :

ตัวเราเองในหนึ่งวินาทีนี้ หรือว่าจะแบ่งวินาทีออกเป็นร้อยส่วนก็ตามใจ ในขณะจิตหนึ่งนั้นนะ มันเป็นตัวเราคนเดียวกันหรือไม่ ? **พวกหนึ่งก็ยืนยันว่า** **เป็นตัวเราคนเดียวกันจนตาย** จนกระทั่งเข้าโลงเป็นตัวเราคนเดียวกัน ; **อีกพวกหนึ่งว่าไม่ใช่คนเดียวกัน** **ชั่วขณะจิตหนึ่งเราก็ไม่ใช่คนเดียวกันแล้ว** เพราะว่ามันมีขณะจิตหนึ่งเกิดขึ้นแล้ว หรือว่าจะพูดว่าในหนึ่งวินาทีก็ได้.

พูดให้เห็นง่ายหน่อยว่า เราในวินาทีนี้ กับวินาทีต่อไป เป็นคนเดียวกัน หรือเปล่า ? คนหนึ่งอาจจะยืนยันว่าคนเดียวกัน อีกคนหนึ่งว่าไม่ใช่ ; แต่โดยที่แท้นั้นจะเรียกว่าใช่ก็ไม่ค่อยถูกนัก จะว่าอื่นก็ไม่ถูกนัก. **มันกำลังเป็นสายไปของความเปลี่ยนแปลง ของเหตุปัจจัย นั้นแหละคือถูก.**

ถ้าผู้ใดไปมองบุคคลเป็นสัสสตะ คือเป็นคนตายตัว นี่ก็ผิด ; ถ้าใครไปมองบุคคลว่าไม่มีอะไรเสียเลยนี่ก็ผิด. แม้จะมองว่าเป็นขณะ ๆ หนึ่ง แต่เป็นคนละอันต่อกัน นี่ก็ไม่ถูก , มันเป็นเพียงสายอันหนึ่งต่อเนื่องกันไป อันหนึ่งเกิด อันหนึ่งดับ แต่มันเนื่องกันไปเป็นสาย เหมือนกับลูกโซ่อย่างนี้.

ถ้าเข้าใจความหมายอย่างนี้ผิด ก็ไม่สามารถจะปฏิบัติธรรมะในพระพุทธศาสนาในขั้นสูงได้ ; ขั้นต่ำ ๆ อาจจะไม่มีปัญหา เช่นทำดีไปสวรรค์ นี่ก็ทำไปก็แล้วกัน ก็ได้พอใจว่าไปสวรรค์ ; แต่ที่จะปลดเปลื้องความคิดเห็นว่าตัวตนของตนออกได้นั้น จะทำไม่ได้. ถ้ามีความคิดเห็นผิดอยู่ แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง การปฏิบัติธรรมนั้นจะตายด้านหรือติดตัน ไม่ได้รับผลของการปฏิบัติ. นี้เรียกว่า **ตีความหมายผิดเกี่ยวกับระบบหรือหลักต่าง ๆ.**

บางคนฟังไม่ถูก ว่า ทุกเรื่องมีมูลมาจากผัสสะ

ที่นี้ อธิบายจะยกตัวอย่างโดยใจความเท่านั้นแหละ เวลาไม่พอ เวลาที่เหลือนี้จะยกตัวอย่างต่อไป เช่นคำตรัสของพระพุทธเจ้าที่ว่า **ทุกอย่างนี้เนื่องอยู่กับผัสสะ ;** บางคนฟังถูก บางคนฟังไม่ถูก แต่ส่วนมากฟังไม่ถูก.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ทุกอย่างนี้มันเนื่องอยู่กับผัสสะ** จะโดยเหตุก็ดี โดยผลก็ดี อะไร ๆ เนื่องอยู่กับผัสสะทั้งนั้น. **ผัสสะนี้คือการกระทบ**

ทางตา ทางหู ทางจมูก เป็นต้น กับสิ่งที่มากระทบ เป็นรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ เป็นต้น ; มีผัสสะ มีผลแห่งผัสสะ แล้วนี้เป็นบ่อเกิดของทุกเรื่อง, หรือว่าเป็นผลของทุกเรื่องอีกทีหนึ่งก็ได้.

คนเราจะเกิดกิเลสขึ้นมา เป็นโลภ เป็นโกรธ เป็นหลง **จะต้องมีมูลมาจากสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ.** เมื่อไปได้ผัสสะชนิดหนึ่งเข้า ก็เกิดความรัก ความยินดี ความโลภอะไรขึ้นมา. ได้ผัสสะอย่างหนึ่งเข้า ก็เกิดโทสะ โกรธขึ้นมา, ได้ผัสสะอย่างหนึ่งเข้า ก็เป็นโมหะ อวิชชาขึ้นมา ; แปลว่า ความเห็น ความคิดเห็น ความเข้าใจ หรือกิเลสทั้งหลายมาจากผัสสะ.

แม้แต่**ทฤษฎีหนึ่ง ๆ** ที่นักวิทยาศาสตร์หรือนักปรัชญา ได้ตั้งขึ้น บัญญัติขึ้น ก็**มาจากผัสสะ** คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเขาไปสัมผัสอะไรเข้า และจิตใจของเขาไปสัมผัสข้อเท็จจริงอันนั้นเข้า มันก็ออกมาเป็นรูปของสิ่งที่เขาเรียกว่ากฎ. เมื่อเขาพิสูจน์แล้วเห็นว่า ไม่มีทางจะแย้งได้ ก็เลยถือว่าเป็นกฎที่ถูกต้อง; ที่จริงอาจจะเป็นความผิด หรือเป็นความงมงายชั่วขณะก็ได้

ในที่นี้ ให้รู้ไว้เถิดว่า แม้แต่สิ่งที่เรียกว่า "กฎ" ก็มาจากผัสสะ, สติ ปัญญาก็มาจากผัสสะ, ความงมงายก็มาจากผัสสะ ; อะไร ๆ ก็มาจากผัสสะ แล้ว**ทำไมไม่สนใจกับสิ่งที่เรียกว่าผัสสะนี้** ไปสนใจอื่นไกลไปเสียเล่า.

ถ้าจะรู้อะไรจริง **ต้องสนใจที่ผัสสะ ;** โลกทั้งโลกใหญ่ ๆ นี้สำเร็จอยู่ที่คำ ๆ เดียว คือ **ผัสสะ.** ถ้าโลกนี้ไม่มาสัมผัสกับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรา มันก็ไม่มีโลก ไม่มีอะไร ไม่มี ความหมายอะไร ; ที่เป็นโลกขึ้นมาได้ เพราะเราสัมผัสได้และรู้ดีทุกอย่าง.

โลกข้างในก็เหมือนกันนั่นแหละ จิตใจรู้สึกอย่างไรจากที่เป็นผลของการสัมผัสข้างนอก นี่โลกข้างในก็เป็นอย่างนั้น ๆ. ฉะนั้นโลกจะใหญ่โตมโหฬาร และจะมีกี่โลก โลกพระจันทร์ โลกพระอังคาร อะไรก็สุดแท้. **มันขึ้นอยู่กับคำ ๆ เดียว คือผัสสะ ;** คือความรู้สึกของสัตว์ที่มีความรู้สึก แล้วก็รู้สึกต่อสิ่งนั้น ๆ.

ถ้าใครมองได้อย่างนี้ ก็เรียกว่าเข้าใจถูกต้องสิ่งเหล่านี้ แล้วคนนี้จะปฏิบัติธรรมะได้เร็วที่สุด ในการที่ละกิเลส ล้มกิเลส หรือดับทุกข์ได้ เพราะเขารู้จักต้นเหตุแท้จริงที่ทำให้เกิดนั่นเกิดนี่ เกิดกิเลสและเกิดทุกข์.

ที่นี้พูดในแง่ของผลกันบ้าง ที่เราจะพอใจเอิร์ดอรัยนี้ ก็ต้องมีผัสสะ, ถ้าเราไม่มีอรัยวะที่จะรับผัสสะได้ ก็ไม่มีอะไรสวย ไม่มีอะไรหอม ไม่มีอะไรหวาน ไม่มีอะไรอร่อย ไม่มีอะไรได้. นี่เรื่องจะเป็นพิษ หรือเป็นปัญหาอะไรกันขึ้นมาก็เพราะมีผัสสะตัวเดียว.

ที่หลงไหลใน รูป เสียง กลิ่น รส กัน จนฆ่ากันตายเป็นประจำวัน ; วันหนึ่ง ๆ ในโลกนี้ไม่รู้กี่พันกี่หมื่นคน ที่ฆ่ากันตายทุกวันในโลกนี้ ก็มีมูลมาจากสิ่ง ๆ เดียว คือผัสสะ, อาชญากร อาชญากรรม ตามธรรมดานี้ก็ยังมีมูลมาจากผัสสะ อาชญากรรมในมหาสงคราม ที่ทิ้งระเบิดใส่กันนี้ ก็มีมูลมาจากผัสสะ แต่ว่ามันหลายชั้นหลายซ้อน.

ผัสสะนั้นไม่จำเป็นจะต้องเป็นกามารมณ์เสมอไป ; เป็นเกียรติยศ ชื่อเสียง ก็ได้. เกียรติยศ ชื่อเสียง หน้าตานี้ พดไปสัมผัสเข้าก็เป็นผัสสะเหมือนกัน และมีอำนาจร้ายกาจกว่ากามารมณ์ไปเสียอีกในบางครั้ง แต่ก็ไม่พ้นจากที่จะเป็นผัสสะ.

เดี๋ยวนี้ โลกกำลังวุ่นวายเพราะผัสสะ เพราะสิ่ง ๆ เดียวคือผัสสะ ให้เข้าใจอย่างนี้เสียก่อน. แล้วต่อไปก็พูดได้ว่า แทนที่จะใช้คำว่า ผัสสะนี้ ก็ใช้คำว่า "เวทนา", ใช้คำว่า ตัณหา, ใช้คำว่าอะไรก็ได้ มันเหมือนกัน : เพราะผัสสะให้เกิดเวทนา - เวทนาให้เกิดตัณหา - ตัณหาให้เกิดอุปาทาน.

เมื่อเราเข้าใจดีแล้วว่า ทุกเรื่องเกิดมาจากผัสสะอย่างไร แล้วต่อไปจะใช้คำว่า "อุปาทาน" แทนก็ได้ ; เพราะผัสสะไม่ได้หยุดอยู่แค่ผัสสะ มันไปเป็นเวทนา เป็นตัณหา เป็นอุปาทานยึดมั่น แล้วเห็นแก่ตัว, เห็นแก่ตัวแล้วก็ทำอะไรที่เป็นกิเลสและความทุกข์.

ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างยืงั้นั้น ตรัสถึงผัสสะ เราลองค้น ๆ มาทำสถิติดู จะพบว่า ท่านอยากจะตรัสถึงผัสสะมากกว่าสิ่งอื่น ; รองลงไปก็คือเวทนา เวทนานี้เป็นตัวการ ตัวร้ายกาจเช่นเดียวกับผัสสะ ซึ่งเป็นตัวการเป็นตัวร้ายกาจที่ทำให้มีความทุกข์. คำว่าผัสสะในที่นี้ หมายถึงผัสสะที่แท้จริง ; ผัสสะที่ยังไม่จริงหรือผัสสะที่ตากระทบรูป อย่างนี้ยังไม่ใช่ผัสสะจริง ; มันเป็นผัสสะสักว่าไขกลงไปเท่านั้นเอง. พอมีปฏิกิริยาอะไรเกิดขึ้นจากผัสสะนี้แล้ว เช่นว่าเห็นรูปน่ารักหรือไม่น่ารักอย่างนี้ เป็นต้นแล้ว ; จิตจะสัมผัสหรือทำผัสสะต่อความน่ารัก หรือความไม่น่ารักอันนั้นอีกทีหนึ่ง. ผัสสะที่หลังนี้เป็นผัสสะจริง แต่ไม่ได้มีกิริยาอาการสับไขกอะไรเหมือนอย่างของแข็งกับของแข็งไขกกัน.

ผัสสะชั้นหนึ่งเป็นเรื่องของจิตใจล้วน คือจิตกระทำผัสสะต่อความรู้สึกที่เป็นปฏิกิริยา ที่มาจากของแข็งมันไขกกัน คือตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น อย่างนี้มันเหมือนของแข็งไขกกัน. ปฏิกิริยาอะไรเกิดขึ้น จิตไปสัมผัสลงบนนั้นอีกทีหนึ่ง ; นี้เป็นผัสสะจริง. ที่ว่าทุกอย่างมาจากผัสสะก็คือผัสสะอันหลัง ที่ทำให้เกิดกิเลสเป็นลำดับไป.

อาตมาอยากจะทำให้ง่าย ๆ ว่า เพราะท่านทั้งหลายไม่รู้จักรัศที่เรียกว่า "ผัสสะ" ทำให้การปฏิบัติธรรมมีปัญหา มีอุปสรรค เป็นไปไม่ได้อยู่มากทีเดียว. ถ้าใครเข้าใจแท้จริงถึงเรื่องผัสสะนี้แล้ว การปฏิบัติธรรมจะง่ายดายหรือเป็นไปได้ถึงที่สุด. จะพูดว่าผัสสะก็ได้ จะพูดว่าเวทนาจีก็ได้ พูดว่าตัณหาก็ได้ พูดว่าอุปาทานก็ได้ แล้วเราก็ไม่ต้องเถียงกัน. ถ้าเราไม่รู้จริง เราก็เถียงกัน : คนหนึ่งว่าผัสสะ, คนหนึ่งว่าเวทนา แล้วก็ชกปากกันเลย. พระพุทธเจ้าท่านก็ได้ตรัสไว้ว่า มันสิ่งเดียวกัน แล้วมาเถียงกันโดยตัวหนังสือ หรือโดยหลักการอย่างนี้ เพราะตีความผิดกัน.

ทุกเรื่องมีทั้งชนิดโดยตรงและโดยอ้อม

เรื่องต่อไป ที่ยังเข้าใจผิดกันอยู่ก็คือว่า เรื่องทุกเรื่องที่เป็นหลักธรรมนั้นมีอยู่ ๒ ชนิด คือ **โดยตรง** และ **โดยอ้อม**. เมื่อพูดโดยตรงก็ไปอย่างหนึ่ง, พูดโดยอ้อมก็ไปอย่างหนึ่ง. ที่นี้เราไม่ระวังให้ดีว่า เราพูดกันอย่างไรโดยตรง หรือพูดกันอย่างไรโดยอ้อม ; สิ่งทุกอย่างจะต้องมีทั้งโดยตรงและโดยอ้อม คือโดยสมมติหรือว่าโดยแท้จริง ; ที่มีอยู่ชัดในพระบาลี ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ชัดว่านี่อย่างโดยปริยาย, นี่อย่างโดยนิปริยาย.

อย่างเช่นเรื่องนิพพาน ถ้าหมดกิเลสจริงก็เป็นนิพพานจริง ที่เป็นโดยนิปริยาย - ไม่มีช้อยกเว้น ไม่มีข้อแม้ ; นี่เป็นนิพพานจริงเพราะหมดกิเลส. แต่ที่นี้ ถ้าหากว่ากิเลสยังไม่เกิดขึ้นรบกวน จิตใจเวลานั้นไม่มีทุกข์ มีความสบาย เพราะไม่มีกิเลสรบกวน ; อย่างนี้เป็นนิพพานโดยปริยาย คือโดยอ้อม.

หรือเช่นว่าเรานั่งอยู่ที่โคนไม้นี้ กิเลสกำลังไม่รบกวน ก็เหมือนกับว่ากำลังชิมรสของพระนิพพาน แต่**เป็นพระนิพพานโดยอ้อม** คือโดยปริยาย, ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ชัดว่า แม้แต่ปฐมฌาน กำลังเสวยสุขที่เกิดแต่ปฐมฌาน ก็เป็นตถังคนนิพพาน คือนิพพานโดยปริยาย. ที่นี้ สูงขึ้นไปถึงทุติยฌาน ตติยฌาน กระทั่งถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ นี่ก็เป็นนิพพานโดยปริยาย ที่ดียิ่งขึ้นทุกที ๆ เป็นนิพพานโดยปริยาย.

เพราะเราไม่เข้าใจว่า ทุกอย่างมีอย่างโดยปริยาย และโดยนิปริยาย ก็ไปเถียงกันว่าผิดบ้าง ใช้ไม่ได้บ้าง แล้วทะเลาะวิวาทกันเพราะเหตุนี้. เรื่องอะไรก็ตามมันจะมีทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ; แม้แต่ความผิด ก็มีผิดโดยตรง และโดยอ้อม, ความถูกก็มีถูกโดยตรงและโดยอ้อม. เหมือนอย่างคนเดี๋ยวนี้ เขามีอะไรเป็นของเล่น ของจริง เป็นของเปิดเผย เป็นของเร้นลับอย่างนี้ มันมีความจำเป็นที่ในโลกนี้จะต้องมีอย่างนี้

นี่ก็เป็นเรื่องหนึ่งที่ว่า ถ้าไม่เข้าใจแล้วจะไม่เข้าใจอะไรหลาย ๆ อย่าง การปฏิบัติธรรมก็จะเป็นไปไม่ได้.

เรื่องการได้ผล มีต่างกันเป็น ๓ ระยะ

แล้วที่นี้ อีกเรื่องหนึ่งซึ่งน่าสนใจมาก **เกี่ยวกับการได้ผล** ทำอะไร ทำการทำงานหรือปฏิบัติธรรมก็ตาม ย่อมได้ผล. เรื่องการได้ผลนี้ ต้องแบ่งระยะให้ว่า**ได้ผลทันทีทันควัน** นี้อย่างหนึ่ง, **ได้ผลในเวลาต่อมาอีกทีหนึ่ง**, แล้วก็**ได้ผลเด็ดขาด**ไม่เกี่ยวกับกาลเวลา คือเป็นครั้งสุดท้ายนี้อีกทีหนึ่ง ; แต่ที่นี้ก็มาแปลความหมายเป็นว่า **ได้ผลชาตินี้ ได้ผลต่อตายแล้ว** แล้วก็**ได้ผลเป็นนิพพาน** อย่างนี้ไปเสีย.

เรื่องนี้ก็คล้าย ๆ กับโดยตรงและโดยอ้อม. แต่ว่ามันเกี่ยวกับกาลเวลา จึงอยากจะแนะนำให้ตั้งข้อสังเกตว่า มันเกี่ยวกับเวลา. ถ้าทันควัน แล้วก็ต้องเรียกว่าทิวฐุธรรม ; ถ้ารออีกหน่อยก็เรียกว่า สัมปรายิกะ, ถ้าถึงที่สุดก็เรียกว่า สมุจเฉตะ หรืออกุปะ. **คนหนึ่งถือว่า** ทิวฐุธัมมะ สัมปรายิกะ สมุจเฉตะ **คือที่ตรงนี้** ; อีกคนหนึ่งถือว่าทิวฐุธัมมะ คือชาตินี้, สัมปรายิกะคือต่อเข้าโลงแล้ว ชาติน้ำ, นิพพานต่ออีกหลาย ๆ ชาติ หลาย ๆ ลิปชาติ.

เกี่ยวกับเวลานี้ ถ้าถือหลัก หรือถือความหมายของคำเกี่ยวกับเวลาผิดกันเสียแล้ว **เราก็พูดกันไม่รู้เรื่อง.** ที่นี้ธรรมะก็ต้องเป็นสันทิฏฐิโก เป็นอกาลิโก ต้องเดี๋ยวนี้ ที่นี้ และทันควัน ด้วยความรู้สึกลงใจทั้งนั้น. แม้ว่า จะเรียกว่า สันทิฏฐิโก, หรือว่า สัมปรายิโก หรือว่าอะไรก็ตามใจ อันนี้ **ถ้าเข้าใจผิด** จะทำความยุ่งยากลำบากมากเกี่ยวกับปัญหาเรื่องกรรม เรื่องการรับ ผลกรรม หรือการปฏิบัติเพื่อความสิ้นสุดแห่งกรรม **นี้ก็ทำไม่ได้.**

ถ้าเข้าใจผิดแล้ว จะปฏิบัติเพื่อความสิ้นสุดแห่งกรรมไม่ได้ ; เข้าใจไปเสียว่าต้องรอดตายแล้ว จนตายไปเปล่า จนเจียบหายไป ไม่มีใครติดตามไปรู้ได้. **แต่ถ้าเข้าใจถูกแล้ว จะทำได้ที่นี่และเดี๋ยวนี้** แม้การสิ้นกรรม อยู่เหนือกรรม ; นี้มีความจำเป็นอย่างนี้.

นี่เราจะต้องเข้าใจให้ถูกต้องตามความเป็นจริงทั้งหมด เกี่ยวกับสิ่งที่ยกมาเป็นตัวอย่าง แล้วปัญหาหรืออุปสรรคเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมจะไม่มี จะหมดไปมากมายหรือไม่มีเลย.

ข้อที่ ๗. คนส่วนมาก ยังไม่รู้ว่าอะไรจะเอาอะไรจากศาสนา

เวลาเหลือนิดเดียวแล้ว ก็อยากจะพูดอีกข้อหนึ่ง ที่เป็นปัญหามากเหมือนกัน และเป็นปัญหาอย่างที่เรียกว่าเฉพาะหน้า เฉพาะหน้าจริง ๆ. **คือการที่ว่าคนเหล่านี้ กำลังไม่รู้ว่าตัวเองจะเอาอะไรจากศาสนา หรือจากธรรมะ.**

พูดตรง ๆ ก็ว่าทุกคนที่นั่งอยู่ที่นี้แหละ ไม่ต้องยกตัวอย่างที่ไหน รู้หรือเปล่าว่า **ตัวเองต้องการจะเอาอะไรจากธรรมะ ?** ต้องการจะได้อะไรจากธรรมะ ? หรือธรรมะจะให้อะไรแก่เรา นี่รู้หรือเปล่า ? หรือว่ากำลังลังเล นั่นก็จะเอานี้ก็เอา แล้วก็ขอเปลี่ยนเรื่อย เพราะไม่รู้ว่าอะไรจะเอาอะไรจากธรรมะ.

นี่มีปัญหาใหญ่หลวงเกิดขึ้น ทำให้ปัญหาที่กล่าวมาแล้วข้างต้นทุก ๆ อย่างนั้นพลอยเกิดขึ้นมาด้วย เพราะ**ไม่รู้**อย่างเดียวเท่านั้นว่า **จะเอาอะไรจากธรรมะ ?** และปัญหาอีกหลายสิบอย่าง หลายร้อยอย่างที่กล่าวมาแล้ว นั้นจะพลอยเกิดขึ้น. ถ้าเรารู้เสียว่า เราต้องการอะไรจากธรรมะ หรือว่าธรรมะจะให้อะไรแก่เราโดยถูกต้อง ปัญหาจะสิ้นไปเกือบหมด หรือหมดเลย.

อย่าว่าแต่คนไทยโง่ ๆ พวกฝรั่งที่ฉลาด ก็**ไม่รู้**ว่า**ต้องการอะไรจากธรรมะ** หรือจะได้อะไรจากธรรมะ หรือจะได้อะไรจากพุทธศาสนา. ฝรั่งที่ฉลาดและสนใจศึกษาพุทธศาสนา เข้ามาศึกษาพุทธศาสนาก็ยังไม่รู้ว่าตัวเองต้องการอะไร โดยแท้จริง ก็ทำอย่างละเมอ ๆ หรือเผื่อเลือก เผื่อไว้เท่านั้นเอง.

ที่เคยสังเกตเห็นฝรั่งที่มาที่นี่ ที่มาสนใจพุทธศาสนา มาขอศึกษาการปฏิบัติธรรมนี้มีอยู่หลายแบบ : ฝรั่งพวกหนึ่งเห่ตามเพื่อน **ตื่นข่าวเล่าลือเรื่องความดีของพุทธศาสนา** ฝรั่งเหล่านี้จิตใจไม่สู้สมบูรณ์ประกอบทั้งนั้น ทุกคนที่มา

เป็นฝรั่งที่จิตใจไม่สู้จะสมประกอบ มาขอศึกษาพุทธศาสนา เพื่อตามเพื่อนตามข่าว เล่าลือว่าพุทธศาสนาดี.

ที่นี้ ดีขึ้นมาหน่อยหนึ่ง ก็ฝรั่งพวกที่มองเห็นเอง หรือเชื่อก็ได้ว่า **พุทธศาสนานี้เป็นศาสตร์** เป็น science อันหนึ่ง และต้องดีแน่นอน ; และถ้ารู้ว่าอีกศาสตร์หนึ่ง มันก็ไม่เสียหลายอะไร ก็มาขอศึกษาพุทธศาสนา. นี่ฝรั่งบางคนก็อยากจะได้ไปเป็นวิชาความรู้รอบตัว ; คนที่มีวิชาความรู้รอบตัวหลาย ๆ อย่างนี้มันได้เปรียบ. ฝรั่งพวกนี้ก็มาศึกษาพุทธศาสนาอย่างวิชาความรู้รอบตัวเท่านั้นแหละ เขาจะเหยียบหรือไม่เหยียบก็ตามใจเถอะ แต่ความมุ่งหมายนั้นมุ่งหมายจะศึกษาในฐานะเป็นวิชาความรู้ตัวให้มาก ๆ เข้าไว้ แล้วตัวจะเก่ง.

ฝรั่งบางคน ต้องการแต่จะเอาผลของธรรมะของพุทธศาสนานี้ ไปช่วยในกิจการงาน หน้าที่การงาน การทำมาหากินอะไรของเขาให้มันดีขึ้น เช่น มาขอเรียนสมาธิ ก็โดยหวังจะให้จิตที่เป็นสมาธินี้สำหรับไปทำการงานที่บ้านที่ออฟฟิศที่หน้าทีนั้นให้ดีขึ้น ; ไม่ได้ต้องการที่จะเอาความสุข ไม่ได้ต้องการแม้แต่ความสุขหรือจะตัดกิเลสไปนิพพาน. เขาต้องการจะใช้ประโยชน์ว่า ถ้าเรามีสมาธิดี เราจะได้ทำการงานในหน้าที่ดีขึ้น, จะก้าวหน้า, จะได้เงินเดือนมากเร็วขึ้นไปอีก.

ที่นี้ มีบางพวกก็ว่า **จะได้ใช้อำนาจจิตสมาธินี้ไปรักษาโรคเป็นต้น** ; นี่กำลังตื่นเหมือนกับตื่นพลอย ว่าสมาธิของพวกเขาโยคีใช้รักษาโรค มีประโยชน์มากนี่ก็ตื่น.

บางพวกก็ว่ามาทำสมาธิ ทำจิตเป็นสมาธิตามแบบพุทธศาสนาแล้ว จะได้เห็นหน้าเมีย หน้าแม่ ที่ได้ตายไปแล้ว. นี่ฟังดูซี มีคนมาถามอย่างนี้ตรง ๆ เลยก็มี อยากจะเห็นหน้าคนที่ตายไปแล้ว จะขอศึกษาสมาธิภาวนา.

บางพวกก็อยากจะมีฤทธิ์มีเดช มีอะไรที่มันผิดธรรมชาติ เหนือธรรมชาติ บางทีก็อยากจะได้ศึกษาพุทธศาสนา ในแง่ของจิตวิทยาที่ไม่มีใครเหมือน อย่างนี้ก็มิ ; ยิ่งชอบอย่างนี้ ก็ยิ่งศึกษาภีธรรมได้ดี

ที่นี้ก็มีพวกที่น่าต้อนรับ น่ายินดี ก็คือฝรั่งที่เขาอยากจะเข้าใจพุทธศาสนา จริง ๆ ในฐานะเป็นบุคคลที่อยากจะพ้นจากความทุกข์ ; แต่ที่จะเตือนให้เขาหวังถึงมรรค ผล นิพพาน นั้นคงจะยาก เพราะเขาไม่รู้ความหมายของคำเหล่านี้. เขารู้แต่เพียงว่า เราควรจะมีความสุขมากกว่านี้ ; ความสุขทางวัตถุนี้เป็นของน่าขยะแขยงแล้ว ต้องการความสุขที่สะอาดทางจิตใจบ้าง จึงมาขอศึกษาพุทธศาสนา.

บางคนก็อาจจะถึงกับว่า **อยากจะมีมรรค ผล นิพพาน ก็ได้** เพราะเขาก็ได้ศึกษาพอสมควร รู้ว่า มรรค ผล นิพพานคืออะไร. แต่แม้อย่างนั้น ก็มีเป็นพวก ๆ พวกหนึ่งอยากจะได้ศึกษาให้มรรค ผล นิพพาน **ด้วยศรัทธาค่อนข้างจะงมงายก็มี ;** แม้เป็นฝรั่งนั่นแหละ พวกหนึ่งอยากจะมีมรรค ผล นิพพาน ด้วยความเข้าใจอันถูกต้อง.

นี่อย่างน้อยมันก็มีตั้งสิบอย่างนี้ ล้วนแต่ไม่เหมือนกัน ; และแทบทั้งหมดนั้นไม่รู้ว่าควรจะได้อะไรจากพุทธศาสนา โดยเฉพาะการปฏิบัติทางจิตใจแล้วก็มีมากเสียด้วย.

การปฏิบัติทางจิตนั้น อย่างน้อยที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเองว่า การเจริญทางจิตใจ ทำจิตให้เจริญตามวิถีทางของสมาธินั้น มีผลหรือเกิดผลอย่างน้อยที่ ๔ ประเภทด้วยกัน :-

ประเภทที่หนึ่ง ทำจิตใจให้มีความสุข เยือกเย็นเป็นสุขได้ที่นี้ทันที เดียวนี้ ทันอกทันใจ. ถ้าอย่างนี้ก็ต้องเจริญอานาปานสติ ชั้นที่หนึ่งถึงชั้นที่สี่เป็นต้น เท่านั้นก็พอ.

ประเภทที่สอง เพื่อจะได้มีสมรรถภาพพิเศษ เกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางอะไร มีหูทิพย์ มีตาทิพย์ มีอะไรที่เป็นทิพย์ ๆ; อย่างนี้ก็ต้องเจริญอานาปานสติให้ถึงขั้นจตุตถฌาน แล้วก็เปลี่ยนไปศึกษาทิวาสัญญา อาโลกสัญญา เป็นต้น.

ประการที่สาม ก็คือ จะเป็นผู้ที่มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ที่สุด ทำให้มีสติหรืออารมณ์พื้นฐานของจิตใจนี้ดีที่สุด : จำเก่ง คิดเก่ง ตัดสินใจเก่ง มีผลดีอย่างยิ่งในการที่จะมีชีวิตเป็นมนุษย์อยู่ในโลกนี้ ค่าที่ถ้ามีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์.

ประการที่สี่ ก็คือว่า จะสิ้นกิเลสอาสวะ จะถึงความดับทุกข์ในวันพรุ่งนี้.

การปฏิบัติทางจิตใจมีอยู่ ๔ อย่าง อย่างนี้ ที่นี้คนโดยมากก็ไม่รู้ว่า จะเอาอะไร จะได้อะไร ; และดูเหมือนว่า ที่เขาต้องการนั้นไม่มีรวมอยู่ในสี่อย่างนี้เลย. บางทีก็มาปฏิบัติศาสนาเพื่อจะให้โชคดี ถูกล้อตเตอร์ อย่างนี้ก็มี ; คิดดูซิ แม้แต่จะมาศึกษาสมาธิเพื่อไปรักษาโรค นี่ก็ไม่รวมอยู่ใน ๔ อย่างนี้ ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส.

ขอให้ทำความเข้าใจถูกต้อง ในข้อที่ว่าเราเอาอะไรจากพุทธศาสนา หรือว่าพุทธศาสนาจะมีอะไรให้เรา. "เรา" นี้แหละคือกิเลส หรือว่า "เรา" คือสติปัญญา ; พูดว่า "เรา - เรา" นี้ระวังให้ดี. ถ้าเราเป็นตัวกิเลส มันก็ต้องการเหยื่อของกิเลส ; ถ้าเรามีสติปัญญาถูกต้อง มันก็ต้องการธรรมะที่ถูกต้อง.

ถ้าพูดว่า "เรา", **เราต้องการอะไร** ; นี้ระวังให้ดี, มันเราไหนกันแน่ คือเราของความใจ, หรือว่าเราของสติปัญญาที่ถูกต้องแล้ว. ถ้าเรายังไม่มองเห็นกระจ่างแจ่มแจ้งว่า เราต้องการอะไรจากพุทธศาสนาแล้ว มันก็เต็มไปด้วยเมฆ หมอก มีดมัวสลัวไปหมดในการปฏิบัติธรรม.

นี่ต้องแก้ไขข้อนี้ให้แจ่มกระจ่าง เหมือนที่เราต้องการจะเอาอะไรแน่ ๆ แล้วเราก็ลงมือปฏิบัติเพื่อให้ได้สิ่งนั้น แล้วก็ต้องได้เป็นแน่นอน ต้องได้ทันใจก่อนจะเข้าใจด้วย. นี้ขอให้พยายามแก้ไขสิ่งที่เป็นอุปสรรค หรือเป็นปัญหาของการปฏิบัติธรรม.

ทั้งหมดนี้เป็นการพูดอีกครั้งหนึ่ง ถึง**สิ่งที่ เป็นอุปสรรค เป็นปัญหา ขัดขวางแห่งการปฏิบัติธรรม** ; และบางเรื่องก็เคยได้ยินได้ฟังกันมาแล้ว แต่ว่าไม่ได้พูดในฐานะที่เป็นปัญหาของการปฏิบัติธรรม. วันนี้เอามาพูดในลักษณะที่ว่าเป็นตัวปัญหา หรืออุปสรรค กั้นกลางขัดขวางวิถีทางแห่งการปฏิบัติธรรม ; เพราะฉะนั้น ไม่ใช่เป็นการพูดซ้ำ ๆ ซาก ๆ ให้รำคาญ ; เป็นการพูดที่ชี้ให้เห็นชัดยิ่งขึ้น เห็นชัดยิ่งขึ้นว่านี่คืออุปสรรค, ว่านี่คือสิ่งขัดขวางการปฏิบัติธรรม.

ขอให้สนใจคำพูดเรื่องทีพูดในวันนี้ **ให้เข้าใจอย่างถูกต้อง** ว่าแสดงให้ทราบถึง**สิ่งที่ เป็นอุปสรรคของการปฏิบัติธรรม** ในฐานะที่เป็นสิ่งที่จะต้องรู้สิ่งหนึ่ง ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม ตามหัวข้อใหญ่ของเราที่ว่า "**ปฏิปทา-ปริทรรศน์**" ที่ว่าด้วยแนวสังเกตทั้งหมด ทั้งหลายทั้งปวง ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมะในพระพุทธรศาสนา. ฉะนั้น ขอให้อดทนตั้งต้นสนใจศึกษา สิ่งที่เราเรียกว่าอุปสรรคหรือปัญหากันอีกครั้งหนึ่ง ต่อไปก็จะก้าวหน้าได้เร็ว ในการปฏิบัติ.

ขอยุติการบรรยายในวันนี้ไว้เพียงเท่านี้ ให้พระสงฆ์สวดธรรม-บรรยายต่อท่านอีกต่อไป.

ปฏิบัติปาฏิหาริย์

-๓-

๑๕ กรกฎาคม ๒๕๑๕

ปัญหาเนื่องจากการปฏิบัติ

ท่านสาธุชน ผู้ใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายวันเสาร์ ภาคอาสาฬหบูชา เป็นครั้งที่ ๓ ในวันนี้
ก็จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า ปฏิบัติปาฏิหาริย์ ต่อไปตามเดิม ; แต่
ในวันนี้จะได้กล่าวเฉพาะ ปัญหาอันเนื่องมาแต่การปฏิบัติ.

ปัญหาทั้งหลายได้กล่าวอย่างรวม ๆ กันมาแล้วครั้งหนึ่ง แล้วก็ได้กล่าวถึง
ปัญหาที่เนื่องมาแต่ปริยัติ คือการศึกษาเล่าเรียน. ส่วนวันนี้จะได้กล่าวถึงปัญหา
อันเนื่องมาแต่การปฏิบัติ คือการกระทำตามที่ได้เล่าเรียน ; จะขอทำความเข้าใจ

เป็นพิเศษในข้อนี้ว่า บางคนอาจจะสงสัยว่า ถ้าทางปริยัติไม่มีปัญหาแล้ว, ทางปฏิบัติจะมีได้อย่างไร.

ข้อนี้ขอตอบว่า ถ้าพิจารณากันโดยละเอียด จะมองเห็นว่า แม้ว่าจะมีความรู้ทางปริยัติ ความเข้าใจทางปริยัติ มันก็ยังมีปัญหาส่วนที่เกี่ยวกับปฏิบัติ เหลืออยู่อีกแผนกหนึ่ง และยังเป็นปัญหารวม ๆ กันหลาย ๆ เรื่องด้วยซ้ำไป. ขอให้ตั้งใจฟังให้ดีด้วย.

ทบทวนความเข้าใจในเรื่องที่พูดมาแล้ว

ขอทบทวนว่า ท่านทั้งหลายอย่าได้เห็นว่าเป็นเรื่องซ้ำซาก, เสียเวลาเปล่า ๆ ที่จะมาพูดกันในเรื่องนี้ นั้นยังเป็นความเข้าใจผิด ; แม้ว่าจะพูดถึงเรื่องที่เคยพูดมาแล้ว และเตือนกันในแง่ที่เป็นปัญหาอย่างนี้อยู่บ่อย ๆ ก็ยังไม่เสียเวลา.

ในข้อแรกก็ได้บอกว่า ถ้าความถูกต้องในทางปริยัติไม่มี ทางปฏิบัติก็เป็นไปไม่ได้. ความถูกต้องในทางปริยัตินั้น มีความหมายอยู่หลายทาง ; ถ้ามีความรู้ทางปริยัติเพื่อ ก็จะไม่ปฏิบัติไม่ถูกต้อง ; ถ้ายังมีเหลือส่วนที่เข้าใจผิด ก็ยังปฏิบัติไม่ถูกต้อง.

ปริยัติต้องมีความถูกต้อง และมีความพอดีพอเหมาะ สำหรับบุคคลผู้ปฏิบัติเป็นคน ๆ ไป ; เพราะเหตุว่าความรู้ทางปริยัตินั้นมากมายจนท่านต้องเปรียบด้วยมหาสมุทร ; หรือที่พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสว่า เปรียบได้กับใบไม้ทั้งป่า. ส่วนไหนจะเหมาะแก่ผู้ใด นั้นมีความจำเป็นที่เขาจะต้องได้

รับหรือเข้าใจเฉพาะส่วนนั้น ; หน้าที่ของปริยัติก็มีแต่เพียงจะแสดง ให้ครบถ้วน
ไปในทุกแห่งทุกมุมและแก่ทุก ๆ คน.

ที่นี่ คนเรามีจิตใจไม่เหมือนกัน ; บางทีก็ต่างกันมากอย่างไม่น่าเชื่อ
จึงจำเป็นที่จะต้องถือเอาปริยัติเป็นส่วนเฉพาะตน ให้มีความถูกต้องและพอดี
สำหรับตน. **ปัญหาที่เกี่ยวกับการปฏิบัตินี้** จึงอยู่ที่การไม่รู้จักใช้ปริยัติให้
พอดีและให้ถูกต้องจริง ๆ นั้นเอง. ขอให้รู้จักเลือกเฟ้นสิ่งที่เรียกว่า "ปริยัติ"
มาให้ถูกต้องและพอดีแล้ว และมีการปฏิบัติที่พอดีด้วย ; และยังคงต้องปฏิบัติ
ให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์อันลึกซึ้งของการปฏิบัติ ซึ่งบางทีก็เรียกว่า **เคล็ด** หรือจะ
เรียกว่าอะไรทำนองที่มันเป็นของซ่อนเร้น.

ถ้าสิ่งที่เรียกว่า **เคล็ด** หรือวิธีลัด **ไม่มี** กันเสียเลย การปฏิบัติก็จะ
งุ่มง่าม หรือจะกินเวลามากไป ; ส่วนนี้แหละขอให้แยกดูให้ดี ๆ ว่า ยังเหลือ
เป็นปัญหาอยู่อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ปริยัติโดยตรง. และควรจะถือว่าเป็นปัญหา
อันเกี่ยวกับปฏิบัติ.

สรุปใจความว่า **จะต้องรู้จักใช้ปริยัติให้พอดี ให้ถูกต้อง ให้ตรงกับอุปนิสัย สันดาน หรือการปฏิบัติของตนนั่นเอง.**

ปัญหาอันเนื่องมาจากฝ่ายปฏิบัติ ที่เป็นอุปสรรคอยู่

ที่นี่จะได้กล่าวถึงปัญหาที่เนื่องมาจากฝ่ายปฏิบัตินี้โดยเฉพาะ เป็นข้อ ๆ
ไป และขอย้ำความเข้าใจว่าไม่ใช่เป็นเรื่องที่ทำให้เสียเวลา ได้สังเกตมาเป็นเวลา
นานแล้ว ได้เห็นอุปสรรคอยู่ที่สิ่งเหล่านี้อยู่มากมายหลายเรื่อง จึงเอามาพูด

ข้อที่ ๑. ผู้ปฏิบัติ ชอบของยาก, ชอบการเคร่ง

ข้อแรก คือผู้ปฏิบัติมีความเข้าใจผิด ชอบของยาก ชอบความเคร่ง และชอบสิ่งที่ลึกลับ. นักปฏิบัติชนิดนี้ถ้าว่าโดยที่แท้แล้วก็ไม่ใช่ นักปฏิบัติ ; มักเป็นคนมีจิตไม่สมประกอบ. ถ้าจะพูดตรง ๆ ก็ว่า จิตมีบ้า ๆ บอ ๆ อยู่บางอย่าง จึงไปชอบของยาก ชอบแต่ของที่ลึกลับ เข้าใจไม่ได้ และก็ชอบอวดเคร่ง.

ขอให้สังเกตดูให้ดี ๆ ว่า ยังมีคนชนิดนี้อยู่มากมายในหมู่นักปฏิบัติที่เรียกตัวเองว่าเป็นนักปฏิบัติ ทั้งคฤหัสถ์ ทั้งบรรพชิต **ชอบของยาก นั้นเพราะเกิดมีอุปาทานยึดมั่นว่า ของยากละก็จะดี, ยิ่งยากแล้วก็จะยิ่งดี, ฉะนั้นจึงอยากให้อายุยืนพอดีเกินความจำเป็น ;** นี้ก็เพราะอยากจะทำอะไรก็ได้โดยยาก.

เราจึงเห็นผู้ปฏิบัติชอบเสาะหา หรือสอบถามว่าทำอย่างไรจึงจะยากถึงที่สุด ขอให้บอกที ; แล้วเขาก็จะได้ปฏิบัติ เพื่อว่าจะได้ชื่อว่าเป็นคนปฏิบัติ สิ่งที่ยากทำเท่านั้น ต้องกาผลเพียงเท่านั้น หรือว่าผลเพียงเท่านั้นก็เป็นทีพอใจของคนชนิดนี้เสียแล้ว

บางคนก็มีอุปาทานยึดมั่น ว่ายิ่งลึกลับ ยิ่งคนอื่นเข้าใจไม่ได้แล้วก็ยิ่งดี คือปฏิบัติในหลักเกณฑ์ หรือในวิธีที่แม้แต่ตัวเองก็เข้าใจไม่ได้ ว่ามันมีเหตุและผลอย่างไรกัน ; เพียงแต่ทำให้ได้ปฏิบัติสิ่งที่เข้าใจไม่ได้และลึกลับ.

บางพวกก็ชอบเคร่ง ; คำว่า "**เคร่ง**" นี้ มีความหมายเป็นสองอย่าง :
คือยึดถือว่าต้องเคร่งจริง ๆ, และ**อยากจะทำอวดเคร่ง**; อย่างหลังนี้มีมากทั้งใน

หมูกิกษุ สามเณร อุบาสก อุสาสิกา. เพราะเรื่องเคร่งนั้นเป็นเรื่องที่มีสำหรับ
 อวดคนอื่นได้.

ที่จริงนั้นไม่ใช่เคร่งจริง แต่อยู่เคร่งเพื่อจะอวดเคร่ง เพราะว่าลับ
 หลังคน นั้นไม่เคร่ง เฉพาะต่อหน้าคน จึงจะทำอะไรอย่างเคร่ง. แม้ที่สุดแต่
 ถือศีล ถือวินัย ก็เคร่งกันแต่ต่อหน้าคน ยิ่งเป็นการปฏิบัติทางจิตทางใจที่สูงขึ้นไป
 ก็ยิ่งเคร่งอวดคนได้ยาก ; ฉะนั้นจึงมาอวดเคร่งกันแต่ข้อปฏิบัติ ที่แสดงได้
 ด้วยเนื้อด้วยตัว ด้วยกาย ด้วยวาจา เป็นต้น. แม้จะปฏิบัติกรรมฐานภาวนา
 อะไร ก็ชอบปฏิบัติชนิดที่แสดงลักษณะท่าทางให้คนเห็นว่าเคร่งได้เท่านั้น ; ส่วนที่
 ไม่เป็นอย่างนั้นก็ไม่น่าสนใจ.

เกี่ยวกับความจริงข้อนี้ก็มีอยู่ว่า การปฏิบัติที่ถูกต่อนั้น จะต้องไม่ตึง
 และจะต้องไม่หย่อน จะต้องอยู่ที่พอดี หรือที่เรียกกันว่า มัชฌิมาปฏิปทา.
 การตั้งใจทำให้ดี ในความพอดีนั้น จะเคร่งไปไม่ได้ จะตึงไปไม่ได้ จะต้อง
 ทำให้พอดีอยู่เสมอ ; จึงควรจะเข้าใจความหมายของคำว่า "เคร่ง" นี้ กันให้
 ถูกต้อง.

ถ้าตั้งอกตั้งใจดี ระมัดระวังดี มีสติสัมปชัญญะดี ไม่ให้มีข้อบกพร่อง
 อย่างนี้จะเรียกว่าเคร่งก็ได้, จะไม่เรียกว่าเคร่งก็ได้ ; เพราะว่า เขาทำ
 แต่พอดี. พวกเคร่งนั้นมักจะทำตึงเครียด ชนิดที่บางที่จะยอมให้ว่าให้มัน
 ตายไปเลยก็เอา ขอแต่ให้คนเขายกย่อง.

นี่คือปัญหา ที่เกี่ยวกันอยู่กับการปฏิบัติโดยตรง คือว่า ถ้านัก
 ปฏิบัติคนใดมีลักษณะอาการอย่างนี้แล้ว ก็ยากที่จะประสบความสำเร็จในการ
 ปฏิบัติ ; เพราะเหตุผลที่แท้จริงก็มีอยู่ในข้อที่ว่า เขาเป็นคนคุ่มดีคุ่มร้าย.

แม้ว่าจะเป็นนักปฏิบัติ ก็เป็นนักปฏิบัติคุ่มดีคุ่มร้าย ไม่รู้จักตัวเอง มีแต่ยกหูชูหาง ; แล้วก็มีแต่คอยเฟ่งจ้องจะตำหนิติเตียนผู้อื่น, เป็นนักปฏิบัติที่มีหน้าที่ติเตียนผู้อื่นเท่านั้น.

ถ้าเขาเป็นคนชอบของเล็ก ของแครง หรือความยากที่เข้าใจไม่ได้ ข้อนี้ก็เนื่องอยู่กับการที่เขาไม่ชอบที่ ยึดมั่นตามความคิดความเห็นของเขา ; คนที่บ้า ๆ บอ ๆ คุ่มดีคุ่มร้ายก็จะเป็นมาก. แม้คนที่ไม่บ้าไม่บอ เป็นคนดี ปกติ แต่ถ้าจับใจความของเรื่องผิดแล้ว ก็ทำให้เกิดความมุ่งหมายผิด ; แล้วก็เข้าใจผิดอย่างที่ว่ามาแล้วนี้ได้เหมือนกัน.

บางคน หลงสมณะว่า ขลังกว่าปัญญา

จะยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นเรื่อง สมณะกับเรื่องของปัญญา เรื่องของสมณะ ทำสมาธิได้มานานชนิดนั้นชนิดนี้ นี่เป็นขอยั่วใจให้ทำมากกว่าเรื่องของปัญญา ที่จะพิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ให้เห็นความจริง แล้วมีความเบื่อหน่าย คลายกำหนด.

ตามที่เป็นอยู่จริงนั้น คนส่วนมากจะรอดตัวได้ ก็เพราะการพิจารณา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. คนบางคน ไม่สามารถจะทำสมาธิหรือสมณะ ให้เกิดฌานที่ ๑ ฌานที่ ๒ ฌานที่ ๓ ฌานที่ ๔ ได้ ; เพราะว่าเป็นของที่ทำยาก ไม่ได้มีไว้สำหรับทุกคน ; แต่โดยเหตุที่ไม่ได้มีไว้สำหรับทุกคน และเป็นขอทำยากนั่นเองมันจึงดูขลัง. ฉะนั้น คนจึงชอบฝึกสมาธิให้ได้ฌานให้ได้สมบัติ มากกว่าที่จะมาลงมือตั้งต้นด้วยการพิจารณา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

การที่จะพยายามปฏิบัติในทางสมณะให้ได้มาน ให้ได้สมาธินั้น ไม่ใช่รอดตัวได้ เพราะการกระทำเพียงเท่านั้น ; ในที่สุดก็ต้องไปพิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่นั่นเอง. เพราะว่ากิเลสหมดไปได้ด้วยอำนาจของปัญญา คือเห็น **อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** ; แต่แล้วการปฏิบัติในส่วนสมณะนั้นดูว่าขลังกว่า, มีเกียรติกว่า หรือยั่วให้คนนับถือกันมากกว่า. คนจึงหลงสมณะมากกว่าที่จะไปหลงไหลในการปฏิบัติในฝ่ายปัญญา เพราะว่ามันดูเนือย ๆ ดูไม่โดดเด่น ดูไม่เก่งกล้าสามารถอะไร.

ข้อนี้ขอออกกล่าวให้เข้าใจกันเสียอย่างนี้ว่า **ความหลุดพ้น หรือความบริสุทธิ์แห่งจิตนั้นมีได้เพราะปัญญา** พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างนั้น ; ไม่ใช่มีได้เพราะอำนาจของสมาธิ.

สมาธินั้นมีไว้สำหรับเพื่อให้ปัญญามีคมกล้า สามารถรู้เร็ว ๆ ; แต่ถ้าไม่สามารถทำให้เกิดสมาธิชนิดนั้น ก็ยังมีสมาธิตามธรรมดา ที่เราจะเกิดได้เองตามธรรมดา, ตามธรรมชาติ ; ขอแต่ให้ฟังพิจารณาก็แล้วกัน.

เรื่องนี้มีประจักษ์พยานหลักฐานอยู่ที่ว่า มีพระสาวกผู้**บรรลุธรรมผลได้โดยวิธีของปัญญา** หรือที่จะเรียกว่าปัญญาวิมุตติ หรือแม้แต่สุกขวิปัสสนา นี้มากกว่าพวกที่จะมีเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติควบกัน เกี่ยวกับเรื่องนี้สืบสนที่เรียกว่า**เจโตวิมุตตินั้นก็คือมีปัญญาเหมือนกัน** มีปัญญามาก ; แต่ว่ากำลังจิต กำลังสมาธิยังมากกว่า ; เขาจึงเรียกบุคคลผู้นี้เป็นเจโตวิมุตติ.

ถ้าพูดว่า**เจโตวิมุตติ** แล้วก็ขอให้เข้าใจเถิดว่า **มีทั้งปัญญาวิมุตติรวมอยู่ด้วย** ; ที่ถูกต้องจะเรียกว่าเจโตวิมุตติ - ปัญญาวิมุตติแฝดกัน แต่เขาไม่เรียกเขาเรียกว่าเจโตวิมุตติเฉย ๆ.

ปัญญาวิมุตตินั้น หมายความว่า **มีปัญญาอย่างเพียงพอที่จะตัดกิเลส** ; แต่สมาธินั้นมีน้อย คือมีเท่าที่จะเป็นปัจจัยแก่ปัญญานั้นเท่านั้น มันจึงไม่ถูกยกขึ้นมาเรียกว่า หลุดพ้นด้วยอำนาจของสมาธิ หรืออำนาจของเจโตสมาธิ.

ที่นี้บางคนปฏิบัติชนิดปัญญา โดยไม่ได้เอาใจใส่กับชนิดสมณะด้วยซ้ำไป ปฏิบัติแต่ทางปัญญา ตามวิถีทางของการพิจารณาทางปัญญา ; ครั้นบรรลุมรรคผล สิ้นกิเลสแล้ว กลับสามารถเท่ากับพวกเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ เพราะว่าอุปนิสัยสันดานของเขามีมากพอที่จะปฏิบัติในทางเจโตวิมุตติ แต่ว่าเขาไม่สนใจ ไม่ลงมือตั้งต้นด้วยการปฏิบัติในแบบนั้น.

เขาไปตั้งต้นลงมือปฏิบัติในทางพิจารณาด้วยปัญญา ; ครั้นหมดกิเลสแล้ว ความหมดกิเลสนั้นกลับมีผลเป็นทั้งสองอย่าง คือสามารถเต็มทั้งฝ่ายเจโตวิมุตติด้วยปัญญาวิมุตติด้วย ; มันสับสนกันอยู่อย่างนี้ ฉะนั้นทางที่ดีสำหรับบุคคลทั่วไป ก็ควรจะมุ่งหมายที่จะปฏิบัติตามวิถีทางของปัญญา ที่ใช้ในการพิจารณา ; แล้วก็ตั้งอกตั้งใจพิจารณาให้แรงเข้า จิตก็จะเป็นสมาธิตามธรรมชาติ สูงตามขึ้นมาเอง โดยที่ไม่ต้องไปสนใจเกี่ยวกับเรื่องจิต.

สมาธิตามธรรมชาติชนิดนี้เป็นสมาธิชนิดที่ซ่อนตัวอยู่ในปัญญา ; จะมีปัญญาโดยไม่มีสมาธินั้นไม่ได้ หรือถ้ามีสมาธิแล้วไม่มีปัญญาเสียเลยนั้นก็ได้.

ถ้ามีการเพ่งพินิจแล้วก็ต้องมีปัญญา ถ้ามีปัญญามันก็ต้องมีการเพ่งพินิจที่สมลัดสมส่วนกัน ดังนั้นการลงมือเพ่งพินิจพิจารณาด้วยปัญญานี้ มันก็เรียกหาสมาธิตามธรรมชาติมาได้เอง เพียงพอที่จะพิจารณาเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และหมดกิเลสได้.

ยกตัวอย่างเช่นเรื่อง**อริยสัจจ ๔** ก็ใช้คำพูดว่า **ปฏิบัติอริยสัจจ ๔** ;
 อย่างนี้เรียกว่าได้แต่พูด ฟังไม่ออกว่าปฏิบัติอริยสัจจ ๔ นั้น จะปฏิบัติได้อย่างไร.
 เพราะว่า **อริยสัจจ ๔** นั้นเป็นเรื่องทาง**ทฤษฎี** หรือทาง**หลักวิชา** แสดงความ
 ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางให้ถึงความดับทุกข์ ; จะปฏิบัติ
 อริยสัจจ ๔ นั้น มันเป็นไปได้ไม่ได้.

การปฏิบัติตามหลักอริยสัจจ ๔ จะได้แต่เพียงว่าปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘,
ส่วนที่ต้องปฏิบัติ นั้นมันคืออริยมรรคมีองค์แปด ไม่ใช่อริยสัจจ ๔.

อริยสัจจ ๔ นั้นเป็นหลัก เป็น**หลักวิชา** เป็น**หลักทฤษฎี** แล้วก็
 มากุญไม่ว่าจะปฏิบัติอริยสัจจ ๔ ; มีความเข้าใจผิดกันอย่างนี้มากมายทั่วไป แม้ใน
 หน้ากระดาษหนังสือพิมพ์ เป็นต้น. **ควรจะเลิกพูดว่าปฏิบัติอริยสัจจ ๔** หรือ
 อะไรทำนองนั้นเสีย ; **ควรจะพูดว่า ปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘** จึงจะถูกตัวการ
 ปฏิบัติ.

ยกตัวอย่างที่คล้ายกันอีกเรื่องหนึ่งก็เช่นว่า เรื่อง**ปฏิจจสมุปบาท**บาง
 คนพูดว่า**ปฏิบัติปฏิจจสมุปบาท** อย่างนี้ก็ฟังไม่รู้เรื่อง.

เรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นเรื่อง**ทฤษฎี** หรือเป็น**หลักวิชา** หรือ
 กฎเกณฑ์ที่บอกให้รู้ ว่า**วิชชา**เป็นปัจจัยให้เกิด**สังขาร** **สังขาร**ให้เกิด**วิญญาณ**
วิญญาณให้เกิด**นามรูป** **นามรูป**ให้เกิด**อายตนะ** **อายตนะ**ให้เกิด**ผัสสะ** ให้เกิด
เวทนา **ตัณหา** **อุปาทาน** **ภพ** **ชาติ** และ**ความทุกข์**เป็นลำดับ.

การรู้**หลักวิชา**อย่างนี้ไม่ใช่ตัวการปฏิบัติ หรือพูดอีกที่หนึ่งก็ว่า **ไม่ใช่**
แนวของการปฏิบัติ ; แต่เป็น**แนวของทฤษฎี** ที่จะบอกให้รู้ว่า**ความจริง**เกี่ยวกับ

จิตใจ ในภายในจิตใจว่าเป็นอย่างไร ๆ. แต่พอถึงคราวที่จะปฏิบัติจริง ๆ นั้น ต้องปฏิบัติอยู่ที่การมีสติ ให้ระวังการกระทำทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้น, มีสติที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้นแหละ คือการปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติ ; ไม่ต้องพูดถึงอวิชา สังขาร วิญญาณ นาม รูป อายตนะ ผัสสะ ก็ได้ ไม่รู้เลยก็ได้.

ในครั้งพุทธกาลก็ไม่รู้เรื่องปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติด้วยซ้ำไป สำหรับพระสาวก ส่วนมาก รู้แต่วิธีที่จะมีสติให้สมบูรณ์ เกี่ยวกับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่จะไปทำอะไรกันเข้ากับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณณ์ ท่านสนใจกันแต่อย่างนั้น, ท่านทำกันแต่อย่างนั้น, ทำได้แล้วความทุกข์ก็ดับไป. นั่นเป็นตัวปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติแล้ว โดยบุคคลที่ไม่รู้จักชื่อของปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติ.

เดี๋ยวนี้พวกเรามัวแต่สวด มัวแต่ท่องกันแต่ในเรื่องทฤษฎีของปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติ ; แล้วก็หาได้ปฏิบัติ ชนิดที่เป็นการสกัดกั้นกระแส หรือทำลายกระแสแห่งปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติไม่ ; แล้วก็ยังคุยโวว่าปฏิบัติในขั้นปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติ.

นี่ เอาแต่ในทฤษฎีเป็นปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติ ; ก็ยังคงเป็นทฤษฎีสำหรับอวด สำหรับพูด สำหรับเชิดชูตัวเองอยู่นั่นเอง. การปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติปฏิบัติ นั้นต้องอยู่ที่มีสติควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ใช่จะไปจัดการกันเข้ากับอวิชา สังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ เป็นต้น ; อย่าได้เข้าใจผิด. ความเข้าใจผิดข้อนี้จะเรียกในที่นี้ว่า ปัญหาอันเนื่องมาแต่การปฏิบัติ.

ข้อที่ ๓. การปฏิบัติเกี่ยวกับมรรคมืองค์ ๘

ปัญหาต่อไปนี้จะชี้ให้เห็นว่า แม้การปฏิบัติเกี่ยวกับมรรคมืองค์ ๘ นั้นก็มีใจความสำคัญอยู่ที่เรื่องของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ช่วยฟังให้ดีกว่า

เราจะปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปิ สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ อะไรก็ตามใจ เป็นรายละเอียดแยกกันเป็นข้อ ๆ ไป. แต่แล้วหัวใจของมันก็อยู่ที่ **ความมีสติอันเกี่ยวกับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ** อยู่นั่นเอง.

ถ้าไม่มีการทำผิดเกี่ยวกับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจทั้ง ๖ นี้แล้ว องค์แห่งมรรคทั้ง ๘ ก็ไม่มีทางจะผิดหรือจะเสียไปได้ ; อย่างว่าสัมมาทิฏฐิ ก็อยู่ในจำพวกทิฏฐิ.

ที่นี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ชัดว่า **ทิฏฐินี้ย่อมาจากผัสสะ ; ผัสสะนี้ก็คือสิ่งที่เต็มอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ** ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ อารมณ์ภายนอกแล้ว ได้เวทนาอันใดมาแล้ว เสวยเวทนาอย่างไรแล้ว มีสัญญาแล้ว ก็ปรุงเป็นทิฏฐิอย่างนั้นอย่างนี้ขึ้นมา สำหรับบุคคลนั้นจะยึดถือ ว่าเป็นทิฏฐิของตน อย่างนั้นอย่างนี้.

ทิฏฐิชนิดไหนก็ตาม จะเป็น**สัมมาทิฏฐิ** หรือเป็น**มิจฉาทิฏฐิ**ก็ตาม ต่างตั้งตัวขึ้นมาจาก**ผัสสะ**ที่แรก ๆ คือมีการสัมผัส ; แล้วเกิดความรู้สึกในใจอย่างไร ซ้ำ ๆ ซาก ๆ กันเข้า แล้วก็ก่อรูปเป็นทิฏฐิของบุคคลนั้น. แต่ว่าอยู่ลึกมาก และยังมีสัมผัสที่ควบคุมได้ มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจให้ถูกต้องเป็นอย่างดี ; คนเราจึงจะมี**สัมมาทิฏฐิ**ได้.

ที่นี้ องค์มรรคอื่น ๆ ก็เหมือนกัน ถ้าสามารถควบคุม กาย วาจา ใจ หรือสามารถควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใน ใจได้ ก็เป็นไปได้อย่างถูกต้อง ; แม้ที่สุดแต่**สัมมาวายาโม** ความพากเพียรชอบ ก็ไม่อาจจะชอบอยู่ได้ ถ้าควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจไม่ได้. เพราะเราควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจได้ จึงมี

สัมมาสติ มีสัมมาสมาธิ. นี่ขอให้ดูให้ดีว่า ถ้าเราควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจได้ ก็จะมีองค์มรรคทั้ง ๘ ขึ้นมาได้โดยอัตโนมัติในตัวเอง ด้วยการปฏิบัติเพียงอย่างเดียว ; ฉะนั้นก็ควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไว้ให้ได้, **นี่คือหัวใจของการปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘.**

ถ้าไม่เข้าไปถึงหัวใจ ก็จะมีภาระมากขึ้น คือต้องแยกออกเป็น ๘ เรื่อง ๘ ข้อ ๘ อย่าง ; และก็ต้องปฏิบัติระมัดระวังทีละอย่าง ๆ จนกว่าจะครบ ๘ อย่าง. ขอให้คิดดูเถอะว่า อย่างไหนจะง่ายตายกว่ากัน หรืออย่างไหนจะลึกซึ้งกว่ากัน.

นี่ควรจะเข้าใจกันขึ้นได้บ้างแล้วตามลำดับว่า เรื่องการปฏิบัตินั้น มีความลึกซึ้งอยู่ที่เรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ; **ให้สนใจแต่เรื่องตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ** แล้วก็จะสามารถปฏิบัติทุกอย่างที่จะต้องปฏิบัติได้ง่าย และพร้อมกันไปในคราวเดียวกัน ; ถ้าไม่อย่างนั้นแล้ว จะมีการปฏิบัติมากมายหลายอย่าง หลายสิบอย่างจนเวียนหัว.

ถ้ามองจนเห็นชัดว่า **การปฏิบัติทั้งหมด จะไปสรุปอยู่ตรงที่มีสติจัดการกับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ** ในเวลาที่มีอารมณ์มากกระทบเท่านั้น ก็จะเป็นการปฏิบัติทุกอย่าง. แต่เพราะเหตุที่ไม่เข้าใจ ว่าข้อปฏิบัติหลาย ๆ ข้อ หรือว่ากลุ่มหนึ่ง ๆ ที่มีหลาย ๆ ข้อนั้นล้วนแต่มีรากฐานอยู่ที่มีสติเกี่ยวกับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจไปทั้งนั้น ; จึงขอให้นึกถึงข้อนี้ไว้เสมอ แล้วการปฏิบัติจะเป็นไปโดยสะดวก ถูกต้อง แล้วก็พอดี.

จะสรุปความเรื่องนี้ไว้อย่างนี้ก็ได้ว่า **ทุกเรื่องขึ้นอยู่กับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ; แต่เพราะว่าเขาไม่รู้** ว่าทุกเรื่องขึ้นอยู่กับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ดังนั้นปัญหาที่เนื่องมาจากการปฏิบัติจึงเกิดขึ้น, หรือทำให้ปฏิบัติยาก, หรือปฏิบัติไม่สำเร็จ. ควรจะทราบไว้ ตามหลักที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ในนิพเพธิกสูตร อังคุตตรนิกาย มีแสดงไว้ชัดว่าเรื่องสำคัญทุกเรื่องนั้น มันขึ้นอยู่กับผัสสะอย่างเดียว.

ข้อที่ ๔. ทุกเรื่องขึ้นอยู่ที่ผัสสะ

ผัสสะอย่างเดียว นั่นก็ต้องรู้ว่าเข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ๖ ทางก็เป็น ๖ ผัสสะแล้ว ; แต่เราเรียกว่าผัสสะอย่างเดียวก็ได้เหมือนกัน เพราะแม้จะมาจากตาก็เรียกว่าผัสสะ มาทางหูก็เรียกว่าผัสสะ มาทางจมูกก็เรียกว่าผัสสะ ฯลฯ ความสำคัญอยู่ตรงที่เป็นการสัมผัส.

เรื่องกามก็อยู่ที่ผัสสะ

ในพระสูตรนั้นท่านตรัสไว้ชัด เรื่องเกี่ยวกับกามทั้งหลายทั้งปวงระหว่างเพศหญิงเพศชาย ; ว่าเรื่องกามนี้ ก็มีความสำคัญอยู่ที่ผัสสะ. ถ้าไม่มีผัสสะอย่างเดียว สิ่งที่เราเรียกว่ากามก็มีไม่ได้ ; ถ้าเราไม่ระวังผัสสะ เราก็ไม่มีอำนาจเหนือกาม ไม่สามารถจะควบคุมสิ่งที่เรียกว่ากามได้. การปฏิบัติที่จะเพิกถอนเสียซึ่งกามที่ดี จะต้องอาศัยจัดการกับสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ เพราะเหตุว่ากามนั้นเกิดมาจากผัสสะ ; นี้หัวข้อย่อ ๆ มีอย่างนี้.

เรื่องกรรมก็อยู่ที่ผัสสะ

ที่นี้ เรื่องกรรมเรื่องกรรมชนิดไหนก็ตามก็มีใจความสำคัญอยู่ที่ผัสสะ ; นับตั้งแต่ว่าผัสสะนี้มันเป็นเหตุให้เกิดเวทนา ให้เกิดตัณหาแล้วเป็นเหตุให้ทำกรรม.

กรรมมีรกราก มีต้นตอที่แรกอยู่ที่ผัสสะ ซึ่งเป็นเหตุให้คนเราทำกรรม; ฉะนั้นถ้าเราจะเอาชนะกรรม เราก็ต้องเอาชนะผัสสะที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจให้ได้.

จะควบคุมกรรมบาป กรรมชั่ว หรือว่าละกรรมบาป กรรมชั่ว ก็ต้องควบคุมผัสสะ ที่เป็นทางมาแห่งกรรมชนิดนั้น.

จะสร้างกรรมดีก็ต้องระวังผัสสะที่เป็นขาคีของกรรมดี แล้วก็ประกอบผัสสะที่จะเป็นที่ตั้งแห่งกรรมดี. ถ้าว่าต้องการสูงสุดขึ้นไปถึงความสิ้นกรรมก็ยิ่งจะต้องรู้จักเรื่องของผัสสะ ; อย่าให้เป็นทาสขอผัสสะได้อีกต่อไป.

ตัดต้นเหตุคืออำนาจของผัสสะนั้นเสีย ; เพราะเรื่องกรรมอันมากมาย ยืดยาวพิสดารอย่างไร ที่มีวาท้องกันแต่ทฤษฏีนั้น มารวมกันอยู่ที่คำ คำเดียวว่า "ผัสสะ" เป็นต้นเหตุ ; จะอยู่เหนือกรรมได้ ก็ต้องอยู่เหนืออำนาจของสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ.

เวทนา สัญญา ทิฏฐิ ตัณหา ก็อยู่ที่ผัสสะ

ที่นี้ ดูกันใกล้ ๆ เข้ามาก็คือ สิ่งที่เราเรียกว่าเวทนา สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ซึ่งเป็นต้นเหตุให้เกิดกิเลสนี้, เวทนาทั้งหมดนี้ ก็มาจากผัสสะ ; ถ้าควบคุมผัสสะไม่ได้ ก็ควบคุมเวทนาไม่ได้.

ที่นี้ ต่อไปก็มาถึงสัญญา - ความสำคัญมันหมายความว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ หรือแม้ที่สุดแต่สัญญาที่จำได้ว่าอะไรเป็นอะไร นั้นก็มาจากผัสสะ. มีสัญญา - จำได้ว่านี่อะไร นั่นอะไร. สัญญาธรรมดา ๆ อย่างนี้มันก็เพราะเคยมีผัสสะในสิ่งนั้น คือตาเคยเห็นสิ่งนั้น ; แล้วเดี๋ยวนี้ตาก็เห็นสิ่งนั้นด้วยผัสสะอีก จึงจำได้ว่านี่เป็นอะไร นี่เป็นอะไร. นี่คือนิยามตามธรรมดาแท้ ๆ อย่างนี้ก็ยังคงอาศัยผัสสะ.

ที่นี้ สัญญาที่ลึกซึ้งไปกว่านั้น คืออดีตสัญญา หรือว่า สุขสัญญา อดีตสัญญา ปุริสสัญญา - ความสำคัญมันหมายความว่าหญิง ว่าชาย ว่าดี ว่าชั่ว ว่าตัว ว่าตน สัญญาอย่างนี้ก็ยังคงมาจากผัสสะอยู่นั่นเอง ; ไม่ว่าจะสัญญาชนิดไหน จะต้องมาจากผัสสะทั้งนั้น.

การที่สัญญาจะถูกต้อง ไม่วิปลาส ก็ต้องมีมาจากการควบคุมผัสสะไว้ อย่างถูกต้อง. สัญญานี้ก็คล้ายกับทิวลิป, สัญญานั้นเอง เมื่อมันเป็นไปถึงที่สุด ตายตัว ก็เป็นทิวลิปอย่างหนึ่งของบุคคลนั้น, ฉะนั้น ทิวลิปทั้งหลายก็มีมูลมาจากผัสสะ ดังที่ได้อธิบายแล้วเมื่อตะกี้.

ที่นี้ ดูครั้งสุดท้าย สิ่งที่สำคัญที่สุดคือตัณหา ; จะเป็น กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาชนิดไหนก็ตาม รกรากของมันอยู่ที่ผัสสะ. จะต้องป้องกันแก้ไขกันที่ผัสสะ แล้วจึงจะแก้ไขเวทนา หรือควบคุมเวทนา และควบคุมตัณหาได้.

ทุกข์ สุข นิพพาน ก็อยู่ที่ ผัสสะ

เรื่องทุกข์เรื่องสุขก็ดี มันก็มีรกรากต้นตออยู่ที่สิ่งที่เรียกว่าผัสสะ เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ เป็นเหตุให้เกิดความสุข ถ้าไม่มีผัสสะ สิ่งเรียกว่าทุกข์และสุขมันก็ไม่มี.

เรื่องนิพพาน ที่อยู่เหนือทุกข์เหนือสุขนี้ ก็จะต้องเป็นการชนะ
ผัสสะ ควบคุมผัสสะเอาไว้ได้โดยเด็ดขาดและสิ้นเชิง. ถ้ามองเห็นความสำคัญ
ของสิ่งที่เรียกว่าผัสสะอย่างนี้แล้วก็เรียกว่า เข้าใจ เห็นแจ้งในความลับลึกซึ้งของ
ธรรมชาติ ที่เกี่ยวกับกิเลสและความทุกข์. ดังนั้นเราจึงอาจจะปฏิบัติเพื่อจะ
ดับทุกข์เสียได้.

เดี๋ยวนี้ ผู้ปฏิบัติเหล่านั้นไม่รู้ว่าทุกเรื่องนั้นขึ้นอยู่กับผัสสะสิ่งเดียว ;
ความโง่งทำให้ชะเง้อมองไปยังเรื่องอื่นหลายเรื่อง หลายสิบเรื่อง ไม่มองลงไปดูสิ่ง
ที่เรียกว่าผัสสะ. การปฏิบัติจึงติดขัด.

อย่างที่กล่าวมานี้จะเรียกว่าปัญหาอันเนื่องมาแต่การปฏิบัติด้วยเหมือนกัน
คือปฏิบัติผิด, ปฏิบัติไม่ได้ ; เพราะไม่รู้ว่าทุกเรื่องมันขึ้นอยู่กับ ตา หู
จมูก ลิ้น กาย ใจ อันเป็นที่ตั้งของสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ. นี่ก็เป็นปัญหาหนึ่ง.

ข้อที่ ๕. คน ไม่รู้ว่า ผัสสะมีสองชั้น

ที่นี้ ปัญหาต่อไปก็อยากจะชี้ว่า เพราะเขาไม่รู้ว่าผัสสะนั้นมันมีอยู่
สองชั้น ; แม้ว่าเป็นนักปฏิบัติ แม้ว่าเป็นอาจารย์วิปัสสนา ก็ยังไม่รู้ว่าผัสสะ
นั้นมันมีอยู่สองชั้น คือผัสสะที่เป็นปฏิฆะสัมผัส คือการกระทบเฉย ๆ, และ
ผัสสะที่เป็นอิทฺทวิจนะสัมผัส คือจิตเข้าไปยึดถือเอาผลที่เกิดมาจากปฏิฆะสัมผัส
แรก ซึ่งจะให้เกิดเวทนาและตัณหากันในตอนนี่.

ผัสสะชั้นแรกนั้น เพียงแต่ว่ากระทบ พอว่ากระทบแล้วมีอะไรออกมา
จิตไปจับเอาอันนั้นเข้าไว้อีกทีหนึ่ง จึงเป็นผัสสะที่สมบูรณ์ คือทำให้เกิด

เรื่องราวจนมีเวทนา ตัณหา เป็นต้น. ไม่ค่อยสนใจกันว่าสิ่งที่เรียกว่าผัสสะมีอยู่สองชั้น ปัญหาจึงเกิดขึ้น ; หรืออาจจะเป็นเพราะว่าความรู้ทางปริยัติในเรื่องผัสสะมีสองชั้นนี้ไม่ค่อยจะแจ่มแจ้ง, ไม่ค่อยจะสอนกัน, ไม่ค่อยจะถูกต้อง หรือว่ายังลึกลับอยู่ก็ได้.

เราควรจะต้องถือเอาตามที่มีข้อความกล่าวไว้ในพระบาลี ที่มีกล่าวไว้
อย่างนี้ ; และแม้ว่าจะไม่ถือเอาหลักตามที่มีอยู่ในพระบาลี เราก็จะเห็นได้ด้วย
เหตุผลของตนเองว่าจะต้องเป็นอย่างนี้. ดังนั้น ควรจะทำความเข้าใจกันให้พอ
สมควรในสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ การปฏิบัติจึงจะเป็นไปได้โดยสะดวก ; แต่ในที่นี้
ก็จะได้อธิบายในข้อนี้อีกครั้งหนึ่ง.

ที่ว่า ผัสสะ หรือสัมผัสมีอยู่เป็นสองชั้นนั้น หมายความว่า ผัสสะที่
แรกยังไม่เกี่ยวกับอวิชชา ต่อถึงผัสสะชั้นที่สองจึงจะเกี่ยวกับอวิชชา.

ผัสสะที่แรกที่ไม่เกี่ยวกับอวิชชานั้น เรียกว่า ปฏิฆะสัมผัส ; ปฏิฆะ
แปลว่า กระทบ, ปฏิฆะ - สัมผัส แปลว่า สัมผัสสักว่ากระทบกระทบ : ตา
กระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบรส กายผิวน้ำที่กระทบ
สิ่งที่มากระทบกับผิวน้ำ ใจกระทบกับอารมณ์ที่มากระทบใจ นี้สักว่ากระทบ ;
เหมือนกับเอาของไขกัดกับกันอย่างนั้น เป็นอาการของการกระทบ ; ตอนนี้อยู่
ไม่เกิดอวิชชา.

ที่นี้ พอกระทบเข้าแล้ว มีผลอะไรออกมา, เป็นความรู้สึกอย่างไร ;
ใจล้วน ๆ จะทำหน้าที่สัมผัสกับสิ่งนั้น จึงจะเป็นสัมผัสอันแท้จริงขึ้นมา. และ
อวิชชาก็จะได้โอกาสเกิดขึ้นที่ตอนนี้ ; สัมผัสอันหลังนี้ เรียกว่า อธิวจนะสัมผัส

ไม่เล็งถึงการกระทบ แต่เล็งถึงอะไรอันหนึ่งที่เกิดมาจากการกระทบ และใจ
รู้สึกต่อสิ่งนั้น และรู้สึกด้วยอำนาจของอวิชชา.

สัมผัสอันหลังนี้ เรียกว่า อธิวณะสัมผัส เพราะว่าไม่ใช่ตัวการกระทบ
ที่แรกโดยตรง และเพราะว่ามีอวิชชาเกิดขึ้นตรงนี้ จึงเรียกว่า อวิชชาสัมผัสด้วย.

จะยกตัวอย่างสักข้อหนึ่ง คือทางตา ตาเห็นรูปใดรูปหนึ่งเข้าแล้ว
อย่างนี้เรียกว่า อธิวณะสัมผัส ; เช่นในบทว่า จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รุเป จ
จกฺขุวิญญาณํ คือว่า อาศัยตากับรูป เกิดจักขุวิญญาณ ตากระทบ
รูปเกิดจักขุวิญญาณ.

นี่คือระยะของปฏิสนธิสัมผัส ซึ่งสักว่าตากับรูปกระทบกัน พอสักว่า
เกิดจักขุวิญญาณ ไม่เรียกชื่อว่าผัสสะในกรณีอย่างนี้ ; แต่ที่แท้ก็เป็นการที่ตา
กระทบกับรูปจึงได้เกิดจักขุวิญญาณ, เพราะประจวบแห่งธรรม ๓ ประการนี้
เรียกว่าผัสสะ. นี่จึงจะเป็นผัสสะชนิดที่แท้จริง.

เมื่อตาเราเห็นรูป เช่น เป็นรูปที่สวยงาม คือตาเห็นรูปสวยงามนั้นเป็น
ผัสสะชั้นนอก, เป็นผัสสะที่แรก ที่ตากระทบกับรูป มีผลเกิดความสวยงาม.

ที่นี้จิตจะตะครุบเอาความสวยงามด้วยอำนาจของอวิชชา ตอนนี้เป็น
อธิวณะสัมผัส และเป็นการสัมผัสด้วยอวิชชา ; นี่คือตัวสัมผัสแท้. เมื่อมี
อธิวณะสัมผัส ด้วยอำนาจของอวิชชาอย่างนี้แล้ว ก็ย่อมจะเกิดเวลา ตัณหา
อุปาทาน ภพ ชาติ เป็นลำดับไป.

นี่ตัวอย่างในทางตา ให้รู้ว่าสิ่งที่เรียกว่า ผัสสะหรือสัมผัสนั้น มีอยู่
สองชั้น อย่างนี้.

ความรู้เรื่องผัสสะให้ถูกต้องว่าชนิดไหนเป็นตัวการ

ข้อความที่เราพูดกัน มักจะพูดสั้น ๆ ลุ่น ๆ ว่า อายตนะกระทบกัน เกิดผัสสะ เกิดเวทนา เกิดตัณหา ทำให้เข้าใจไม่ตรงตามที่เป็นจริง. เราควร **จะรู้เรื่องผัสสะนี้ให้ถูกต้อง** ว่าผัสสะชนิดไหนเป็นที่ตั้งแห่งเรื่องทุกอย่าง ; จะเป็นเรื่องกาม หรือเป็นเรื่องกรรม หรือเป็นเรื่องเวทนา สัญญา ทิฏฐิ ตัณหา อะไรก็ตาม ผัสสะชนิดนี้ทั้งนั้น, ผัสสะชนิดนี้ที่เป็นที่ตั้งแห่งการศึกษา หรือ การปฏิบัติอย่างอื่นต่อไปอีกไม่มีที่สิ้นสุด.

เราต้องรู้จักตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจของเราเองให้ดี ๆ แล้วรู้จักรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณที่ จะมากระทบกันเป็นคู่ ๆ นี้ให้ดี ๆ ด้วย.

การกระทบที่แรกเป็นเพียงสักว่าการกระทบ เหมือนกับว่าของสอง อย่างมาชนกัน เรียกว่าสัมผัส สักว่าการกระทบ ยังไม่ทันจะเกิดกิเลสตัณหาอะไร ; แต่พอมีผลอย่างไรอันใดเกิดขึ้นจากการกระทบนั้น จิตจะกระทบกับสิ่งนั้น คือจับ ฉวยเอาสิ่งนั้น.

การจับฉวยอย่างนั้นหมายถึงความปราศจากสติ ; เพราะปราศจาก สติจึงปราศจากความรู้ ; เพราะปราศจากความรู้จึงเป็นอวิชชา. เพราะฉะนั้น **จึงรัก** รูปที่น่ารัก, **จึงเกลียด** รูปที่น่าเกลียด, **จึงหลงใหล** ในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความหลงใหล. อย่างนี้มันเป็นเรื่องของอวิชชาทั้งนั้น จึงได้เรียกว่า อวิชชาสัมผัส, สัมผัสด้วยอำนาจของอวิชชา.

ที่นี้ **สัมผัสนี้ทำให้เกิดเวทนา ;** เวทนานี้เลยได้ชื่อว่า **อวิชชาสัมผัสชาเวทนา ;** มันยืดยาวออกไปเป็นอวิชชาสัมผัสชาเวทนา คือเวทนาที่เกิด

มาจากอวิชชาสัมผัส. เขาเรียกกันเต็ม ๆ ต้องเรียกอย่างนี้ ; เพราะว่า เวทนาที่เกิดมาจากสัมผัสที่ไม่เนื่องกับอวิชชาก็มี ; นั้นมันยกเลิกกัน.

เวทนาไม่เนื่องกับอวิชชา มีเหมือนนั่งอยู่ตรงนี้ เหลือบตาไปเห็นต้นไม้ ก็เพียงเห็นต้นไม้รูปร่างอย่างนี้ แล้วก็เลิกกัน ; ไม่ได้รักหรือไม่ได้เกลียดหรือไม่ได้หลงใหลอะไร เพราะว่าเป็นเพียงเวทนาที่เกิดมาจากปฏิชะสัมผัส ยังไม่มีอวิชชา.

ที่นี่ เราจะต้องระวังอวิชชาที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมผัส, หรือสัมผัสที่กำลังเกี่ยวข้องกันอยู่กับอวิชชา ว่านี่แหละคือต้องอันตราย. อวิชชาชนิดที่ไปช่วยในการสัมผัส หรือว่าการสัมผัสที่อวิชชาเข้ามามีส่วนด้วยแล้ว นี่คืออันตราย.

เมื่อมีเวทนามกับอวิชชาแล้ว ก็ทำให้เกิดการปรุงแต่ง จนกระทั่งเป็นอุปาทาน เป็นตัวกู - เป็นของกู. ถ้าสวย หรือหอม หรือถูกอกถูกใจ ก็เกิดเป็นตัวกู - ของกูอีกชนิดหนึ่ง ; ถ้าไม่สวยไม่หอม ไม่ถูกอกไม่ถูกใจ ก็เกิดเป็นตัวกู - ของกูอีกชนิดหนึ่ง ; ถ้ายังเป็นที่ตั้งแห่งความลังเล สงสัย ไม่รู้แน่ ก็เป็นตัวกู - ของกูอีกชนิดหนึ่ง ; เป็นตัวกูได้หลาย ๆ ชนิดอย่างนี้ ล้วนแต่เกิดมาจากเวทนาที่เกิดมาจากอวิชชาสัมผัสทั้งนั้น.

เพราะไม่รู้ว่ามีผัสสะสองชั้น ก็เลยนึกไม่ถูก ; บางทีก็ยังไม่เข้าใจ ผิดไปถึงขนาดว่าจะต้องหลับตาแล้วไว้, ถ้าลืมตาอยู่ก็เห็นนั่นเห็นนี่ นี่จะต้องหลับตาเสียแล้ว ; ผู้ปฏิบัตินี้จะต้องหลับตาแล้ว อย่างนี้ใครจะทำได้. คิดดูเถอะว่าใครจะปฏิบัติได้ ว่าให้หลับตาเสีย ให้หูเสีย ให้ปิดปากเสีย ซึ่งทำไม่ได้.

ถ้าเรารู้ว่าผัสสะมีสองชั้น จะเห็นว่า ชั้นที่สักว่าเห็น สักว่าได้ยิน สักว่าได้ดม สักว่าได้ลิ้ม นี่มันก็ชั้นหนึ่ง ซึ่งยังไม่ได้เป็นอันตรายอะไร ; พอถึงชั้นหลังที่สุด จึงจะเข้าไปปรับเอาสิ่งที่มันเกิดขึ้นจากการกระทบทางอายตนะ. นั้นแหละเริ่มเป็นอันตราย ; ถ้าผลอนิดเดี๋ยวก็นับเป็นอันตราย : เกิดกามตัณหาบ้าง ภวตัณหาบ้าง วิภวตัณหาบ้าง แล้วก็ต้องเป็นทุกข์เป็นแน่นอน.

นี่อยากจะแนะนำให้สังเกตในข้อที่ว่า สิ่งที่เราเรียกว่าผัสสะ - ผัสสะนี้ ในคัมภีร์ในสูตรทั้งหลาย ถ้าเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความทุกข์ หรือเป็นเหตุให้เกิดทุกข์แล้ว เป็นอวิชชาสัมผัสทั้งนั้น ; แต่ท่านจะเขียนไว้ กล่าวไว้ ตรัสไว้เพียงสั้น ๆ ลุ่ ๆ ว่า "ผัสสะ". นาน ๆ ในบางสูตรจึงจะพบคำเต็ม ๆ ว่า อวิชชาสัมผัส.

ถ้าพูดตามธรรมดาจะเรียกว่า ผัสสะ - ผัสสะเฉย ๆ ; เช่นในปัจจุสมุปบาทว่า อวิชชาปจฺจยา สงฺขารธา - เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร, สงฺขารปจฺจยา วิญญานํ - เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงเกิดวิญญาน, วิญญานปจฺจยา นามรูปํ - เพราะวิญญานเป็นปัจจัยจึงเกิดนามรูป, นามรูปปจฺจยา สฬายตน์ - เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดอายตนะ ๖, สฬายตน์ปจฺจยา ผสฺสโต - เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ.

ใช้คำว่า "ผัสสะ" เฉย ๆ คล้ายกับว่าเกลี้ยง ๆ ไม่มีอะไร ; แต่ให้รู้เถอะว่า ในนั้นมีอวิชชาอยู่แล้ว ; เพราะอวิชชาเริ่มต้นมาตั้งแต่ให้เกิดสังขาร วิญญาน นามรูป. คำว่า ผัสสะ ในปัจจุสมุปบาท ที่ตรัสไว้อย่างนี้ คำว่า ผัสสะ คำนี้ก็หมายถึงอวิชชาสัมผัส.

ที่นี้ ผัสสะที่สักว่ากระทบเฉย ๆ นั้น ถ้าต้องการจะสังเกตว่ามีอยู่ที่ไหนบ้าง ก็จะต้องไปสังเกตในบทของปัจจุสมุปบาท ที่ตรัสไว้อีกอย่างหนึ่ง ที่ไม่ขึ้นต้นด้วยอวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร ; แต่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า :-

จกขุญจ ไช ภิกขเว ปฏิจจ รูปเป จ อุปปชชติ จกขุวิญญาณ - เพราะอาศัยผัสสะตัวนี้ทำพิษ เพราะอาศัยตาและรูปจึงเกิดจักขุวิญญาณ. ตินฺนํ สงฺคติ ผสฺโส - ความประจบแห่งสิ่งที่ ๓ นี้ ชื่อว่า ผัสสะ. ผสฺส - ปจฺจยา เวทนา ฯลฯ - ผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา, แล้วก็เรื่อยไปถึงตัณหา.

ข้อที่ว่า จกขุญจ ปฏิจจ รูปเป จ อุปปชชติ จกขุวิญญาณ - เพราะ ปฏิจจะกันระหว่างตากับรูป แล้วเกิดจักขุวิญญาณ ; **ปฏิจจะ** นี้แปลว่า **อาศัย**, อาศัยนี้แปลว่าเข้ากระทบกัน, เข้าชนกัน, เข้าเกี่ยวเนื่องกัน ; ตากับรูป เข้าเกี่ยวเนื่องกัน, เข้าชนกันจึงเกิดจักขุวิญญาณ. ฉะนั้น ผัสสะล้วน ๆ หรือ ปฏิษะสัมผัสนั้นได้แก่ คำว่า "เปจฺจ" นั่นเอง. ครั้นเกิดจักขุวิญญาณแล้ว ท่านตรัสว่า **ประจบกันแห่งธรรม ๓ ประการ** คือตาด้วย, รูปด้วย, **จักขุวิญญาณ**ด้วย นี้เรียกว่า **ผัสสะ**.

นี้หมายถึงว่า **มีวิชาเข้ามาเกี่ยวข้องเพราะความเผละสติ** แล้ว จึงได้เกิดผัสสะ ชนิดที่มีวิชาผสมแล้ว ; จึงได้เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน และเป็นทุกข์.

เราจะ**ต้องศึกษาเรื่องนี้จากของจริง**, อย่าศึกษาเพียงแต่ว่าตัวหนังสือ ในพระคัมภีร์. เพราะว่าเรามีตา มีหู มีจมูก ลิ่น ภาย ใจ, เพราะว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ได้มากระทบตา หู จมูก ลิ่น ภาย ใจของเราอยู่ ตลอดเวลา ; เราจึงศึกษาเรื่องเหล่านี้จากสิ่งเหล่านี้โดยตรง.

อย่าเพียงแต่ศึกษาจากหนังสือหนังสือ ตำรับตำราเลย แล้วเราก็**จะรู้จัก ผัสสะได้ดีว่ามีสองชนิด** ดังกล่าวมานี้ ; และชนิดหลังนั้นเป็นผัสสะของใจ ที่ประกอบด้วยอริชา แล้วก็เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน และเป็นทุกข์.

การปฏิบัติจะต้องระวังไม่ให้เกิดวิชาขึ้นในขณะแห่งผัสสะ นั้น คือยอดหัวใจของการปฏิบัติทั้งหมด. ถ้าวิชาไม่เกิดที่นี้แล้ว ไม่มีทางที่จะเกิดความทุกข์อย่างไหนเลย. คือนี่ก็เป็นปัญหาแห่งการปฏิบัติ คือไม่รู้ว่ามีผัสสะ นั้นมีอยู่เป็น ๒ ชั้น.

ข้อที่ ๖. ปัญหามี เนื่องแต่ร่างกายไม่ดี

ที่นี้ ปัญหาต่อไปเกี่ยวกับการปฏิบัตินี้ก็จะเรียกว่า เป็นเรื่องปลีกย่อย เช่นว่า ร่างกายไม่ดี ร่างกายไม่ปกติ มีโรคภัยไข้เจ็บ หรือไม่สมประกอบทางร่างกายอย่างใดอย่างหนึ่ง จะเป็นชนิดชั่วคราว ชั่วขณะก็ได้ จะเป็นชนิดระยะยาว ก็ได้ หรือเป็นชนิดตลอดกาลก็ได้ ; ความที่ร่างกายไม่ดีนี้ ก็เป็นปัญหา หรือเป็นอุปสรรคเกี่ยวกับการปฏิบัติเหมือนกัน.

ที่เป็นปัญหา เพราะว่า เมื่อร่างกายไม่ดี จิตก็พลอยไม่ดี ; เมื่อจิตไม่ดีก็มีความอดทนน้อย มีความขี้ลาด ใจลอย ; หรือบางทีก็บ้าบิ่น หรือไวต่อความรู้สึกมากเกินไป เรื่องเล็กนิดเดียวนี้มันรู้สึกมากเกินไป ; บางทีไม่มีเรื่องก็เก็บไปคิดให้เป็นเรื่องจนเกิดกิเลสจนได้. นี้เรียกว่าใจไม่ดีเพราะร่างกายไม่ดีใจก็เลยไม่ดี.

อุปสรรคนี้เกิดมาจากการที่ร่างกายไม่ดีก่อน จะต้องรู้ว่า เป็นปัญหา ที่เนื่องอยู่กับการปฏิบัติด้วยเหมือนกัน.

ข้อที่ ๗. ปัญหา เนื่องด้วยสิ่งแวดล้อม

ที่นี้ ปัญหาสุดท้ายเรียกว่า สิ่งแวดล้อมไม่ดี, สิ่งแวดล้อมรอบ ๆ เรา นี้ไม่ดี. เช่นว่าเป็นวิสกภาค คือตรงกันข้าม หรือเป็นปฏิปักษ์ หรือว่าเป็นอุปสรรค รบกวนมากเกินไป.

อีกทางหนึ่งที่ว่าดีเกินไปก็เป็นอุปสรรคได้เหมือนกัน ; ร้ายเกินไป หรือเพียงแต่ร้าย ก็เป็นอุปสรรค ; แต่ถ้าดีเกินไป ก็กลับเป็นอุปสรรคอีก ทางหนึ่ง คือมันยั่วให้ไปในทางที่จะเหลวไหล. ฉะนั้น สิ่งแวดล้อมก็ควร จะเหมาะสม ไม่เป็นปฏิปักษ์ในทางร้าย, ไม่เป็นปฏิปักษ์ในทางดีเกินไป คนเรา จึงจะสามารถปฏิบัติธรรมได้โดยสะดวกตาย.

นี่เวลาที่ยังไม่ทันจะหมด แต่ว่าฝนมันบังคับให้เวลาหมด. จึงขอสรุป ความว่า ทั้งหมดนี้ เป็นปัญหาของการปฏิบัติ มีเป็นข้อ ๆ : นับตั้งแต่ว่าเข้าใจผิด ในหลักการของการปฏิบัติ. เอาแต่ทฤษฎีเป็นการปฏิบัติ, ไม่รู้ว่าอุปสรรค ทั้งหลายนั้นรวมอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือว่า ความสำเร็จ ก็อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดผัสสะซึ่งมีอยู่ ๒ ชนิด : **ผัสสะที่มีอวิชชา** และ **ผัสสะที่ไม่มีอวิชชา** ; และว่าเราจะต้องมีร่างกายที่เหมาะสมพอสมควร, แล้วก็มี จิตใจดี, มีสิ่งแวดล้อมดี, การปฏิบัติก็หมดปัญหา.

ขอยุติการบรรยายในวันนี้ไว้แต่เพียงเท่านี้ เป็นโอกาสให้พระสงฆ์ สวดสาธยาย สรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้าเป็นลำดับไปตามเคย.

ปฏิบัติพาปริทรรศน์

- ๔ -

๒๒ กรกฎาคม ๒๕๑๕

ปัญหาเนื่องมาจากปฏิเวธ

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ภาคอาสาฬหบูชา เป็นครั้งที่ ๔ นี้
จักได้กล่าวโดยหัวข้อว่า "ปัญหาอันเนื่องมาแต่ปฏิเวธ".

ในที่นี้ อยากจะให้ท่านทั้งหลาย**ทบทวนความจำ** เกี่ยวกับคำ
ทั้ง ๓ ให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งกันเสียก่อนอีกครั้งหนึ่ง ; คำทั้ง ๓ คือ
คำว่า *ปริยัติ ปฏิบัติ และ ปฏิเวธ* ; ทั้ง ๓ คำนี้หมายถึงส่วนหนึ่ง ๆ
ของพระศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือพุทธศาสนา.

พุทธศาสนาที่เป็นส่วนการศึกษาเล่าเรียน เรียกว่า **ปริยัติ**,
 พุทธศาสนาส่วนที่เป็นกรปฏิบัตินี้ เรียกว่า **ปฏิบัติ**, พุทธศาสนาส่วนที่
 เป็นผลอันแท้จริงของการปฏิบัตินี้เรียกว่า **ปฏิเวธ**; จึงเกิดมีคำทั้ง ๓ นี้
 ขึ้นมาว่า **ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ**; เป็นการศึกษาเล่าเรียน, เป็นการ
 ปฏิบัติ, เป็นการได้รับผลของการปฏิบัติ, มีอยู่เป็น ๓ คำ หรือเป็น
 ๓ แผนกกันอยู่ดังนี้.

ทบทวนที่พูดมาแล้วเกี่ยวกับปริยัติปฏิบัติปัญหา

ในครั้งที่แล้วมา เราได้กล่าวถึงปัญหา หรืออุปสรรคที่มีอยู่ในส่วน
 ทั้ง ๓ นี้ตามลำดับมา ได้ถึง ๒ ชนิดแล้ว คือปัญหาอันเกี่ยวกับปริยัติ, และปัญหา
 อันเกี่ยวกับปฏิบัติ; ส่วนในวันนี้ จะได้กล่าวถึง **ปัญหาที่เป็นส่วนปฏิเวธ** หรือ
เนื่องกันกับปฏิเวธ.

ปัญหาที่ ๑. **การปริยัติมีปัญหาได้ง่ายมากคือผู้ศึกษายังไม่รู้อะไรบ้าง**
 ยังรู้ผิด ๆ ถูก ๆ บ้าง รู้ตรงกันข้ามเสียบ้าง หรือปริยัตินั้นเพี้ยนเพี้ยน ไม่ตรงจุดหมาย
 บ้าง นี้เรียกว่าเป็นปัญหานานาชนิดเกี่ยวกับปริยัติ.

ปัญหาที่ ๒. **คือการปฏิบัติ** หมายความว่า **แม้จะเรียนปริยัติมา**
แล้ว ก็ยังเลือกเพื่อการปฏิบัติไม่ค่อยจะถูกต้อง, แล้วถึงถึงสิ่งภายนอกตัว
 มากกว่าที่จะถึงถึงสิ่งภายในตัว ด้วยคิดว่าจะปฏิบัติที่นั่นที่นี้ อย่างนั้นอย่างนี้
 นี้มันไม่ถูกตามที่เรื่องของการปฏิบัติจะพึงมี.

เมื่อถือตามพระพุทธานุชาตแล้ว การปฏิบัติจะต้องมีแกนกลาง หรือ
 ใจความสำคัญอยู่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เท่านั้น; มัวไปคิดถึงเรื่องทำทานบ้าง

รักษาศีลบ้าง พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ หรืออะไรอื่น ๆ บ้าง ไม่มีที่สิ้นสุด ;
ไม่มาสนใจตรงที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นอย่างไร. นี่เรียกว่าเกิดเป็นปัญหา
ทางปฏิบัติขึ้นมา เพราะว่าเขาไม่รู้ว่า ทุก ๆ เรื่องมันมีแกนกลางอยู่ที่ตา หู จมูก
ลิ้น กาย ใจ มีความสำคัญอยู่ที่นั่น.

แม้ว่าจะให้ทาน ทานที่ประเสริฐสุดนั่นก็คือ การให้อารมณ์ทางตา
หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ออกไปเสีย ; อย่าให้มารบกวน อย่าให้มาก่อกิเลส.
นี่คือทานในชั้นปรมาตถ์ ชั้นสูงสุด.

หรือว่าจะรักษาศีล ถ้าควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจได้ ก็เป็นการ
รักษาศีลที่ดีที่สุด ถึงที่สุด และแท้จริง ; ไม่ใช่ไปมัวนั่งนับปาณา ๗ อทินนา ๗
ข้าวของบุคคลอะไรกันให้มันยุ่งยาก ไม่รู้จักสิ้นสุด. ถ้าควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย
ใจได้ ก็ไม่มีทางที่จะไปฆ่า ไปขโมย ไปผิดประเพณีอะไรเป็นต้นได้.

ถึงแม้ว่าจะปฏิบัติในทางสมาธิ ทางปัญญา ก็มีความสำคัญอยู่ที่ตา
หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั่นอีก, สัมรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจไว้ได้ ก็เป็นสมาธิ,
ระวังตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้ฉลาดอยู่เสมอ ไม่โง่ ไม่หลง ไม่เกิดความคิด
ปรุงแต่งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เป็นปัญญาอย่างยิ่ง.

นี่คือ แกนกลางของการปฏิบัติมันอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ;
แต่แล้วคนก็ไม่ค่อยสนใจ จึงเกิดเป็นปัญหา เป็นอุปสรรค ชนิดที่มองไม่เห็นตัว.
สิ่งที่มองไม่เห็นตัว ใครจะไปแก้ไขได้ แต่นี่มันก็กำลังเป็นปัญหา หรือเป็น
อุปสรรคที่มองไม่เห็นตัว จึงไม่ได้รับการแก้ไข ; จึงเอามากล่าวให้ฟังในฐานะ
ที่เป็นปัญหาของการปฏิบัติ นี่ก็เสร็จไปแล้ว.

ที่นี้ วันนี้อย่างเหลืออยู่แต่ปัญหาในทางปฏิเวธ ถ้ากล่าวกันโดยแท้จริงแล้ว **ทางปฏิเวธคือการบังเกิดผลนี้ ไม่น่าจะมีปัญหา** ; เพราะว่าถ้าปฏิบัติถูกต้องแล้ว ก็ควรจะมีผลขึ้นมาโดยไม่ต้องมีปัญหา. แต่ถึงอย่างนั้น ก็ยังมีปัญหาบางอย่างเหลืออยู่ ที่ควรจะจัดให้เป็นของเนื่องอยู่กับปฏิเวธ หรือฝ่ายปฏิเวธ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป ทั้ง ๆ ที่ว่าปัญหาประเภทนี้ มันไม่น่าจะเป็นปัญหา.

ต้องสนใจปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธให้ดีเพราะเกี่ยวเนื่องกัน

ถ้าจะเข้าใจปัญหาทางปฏิเวธให้ดี ก็ต้องสนใจเรื่องทั้ง ๓ นั้นให้ดี ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นคือเรื่อง **ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ** ; เราจะ**ต้องสนใจสิ่งทั้ง ๓ นี้ในลักษณะที่เนื่องกัน** :-

ปริยัตินั้นทำให้มีความรู้ อย่างธรรมดาสามัญ แล้วก็มีความเข้าใจ ด้วยการใคร่ครวญ คำหนึ่ง คำนวนตามเหตุผล แต่ไม่ใช่ความเห็นแจ้ง ; เป็นการใช้เหตุผล แล้วจึงมีศรัทธา มีความเชื่อ ความแน่ใจ ว่าสิ่งนี้ถูกต้อง มีประโยชน์ และควรจะทำปฏิบัติ.

นี่ **ปริยัติ** มีผลให้ได้เพียงเท่านั้น ว่า : **มีความรู้, มีความเข้าใจ, มีความแน่ใจ มีศรัทธาในการจะปฏิบัติ** ถ้าแก้ไขได้ก็ไม่มีปัญหา.

ที่นี้ พอมาถึงการ**ปฏิบัติ** **ต้องทำให้ได้ตามที่ตั้งใจจะปฏิบัติ** มีปัญหาอะไรเกิดขึ้นที่เป็นเหตุให้ทำไม่ได้จะต้องแก้ไขให้หมดไป และพร้อมกันนั้น ก็จะมี **ความรู้ ความเข้าใจ** เพิ่มเติมไปในตัว ไปในขณะเดียวกันกับการปฏิบัตินั่นเอง.

นี่ถ้าว่ามีผลเป็น ปฏิเวธ ก็จะมีผลเป็นความเห็นแจ้งในสิ่งนั้น ๆ แล้วก็รู้สึกต่อสิ่งนั้น ๆ เหมือนกับว่ารสชาติของสิ่งที่เรากินหรือเราชิน แล้วก็มีความรู้สึกชนิดที่เรียกว่าดื่มด่ำลงไปในรสอันนั้น. ลักษณะอย่างนี้เป็นปฏิเวธทำด้วยใจล้วน เป็นความเห็นแจ้งจริง ตามที่ปรากฏแก่ใจจริง, แล้วก็รู้สึกรส คือได้รับรสของความสะอาด - สว่าง - สงบเป็นต้น แล้วจิตมันก็ยังดื่มด่ำลงไปอย่างลึกซึ้งในรสอันนั้น.

ในระยาะนี้ที่เรียกว่าเป็นระยาะของปฏิเวธ มีความหมายที่สำคัญที่สุดคือ ต้องทำด้วยใจอย่างเดียว แล้วก็ป็นใจในส่วนที่เป็นความรู้สึก.

สำหรับคำ ๒ คำนี้ อยากจะขอรับรองให้ถือเป็นหลักว่า คำว่า "จิตมิไว้สำหรับคิด", คำว่า "ใจมิไว้สำหรับรู้สึก". มันจะเป็นอะไรก็ไม่รู้; แต่ถ้าทำหน้าที่คิด เราเรียกว่าจิต, ถ้ามันทำหน้าที่รู้สึก เช่นรู้สึกสุข รู้สึกทุกข์เป็นต้น ไม่ใช่การคิด อย่างนี้เราเรียกว่าใจ.

เรื่องของปฏิเวธนี้เป็นเรื่องของใจล้วน ไม่เกี่ยวกับเรื่องของจิต หรือความคิด; แต่เราก็ยังต้องพูดว่า เป็นเรื่องของจิตอยู่นั่นเอง เพราะว่าคำในภาษาไทยนี้มีความกำกวม ปนเป และสับสน. เราจึงต้องมาบัญญัติกันเองเฉพาะ.

ปัญหาสำคัญทางปฏิเวธ ต้องเรียนจากความรู้สึกภายใน

ในที่นี้ ในกรณีของเราว่า เรื่องของปฏิเวธนี้ แม้จะเป็นเรื่องทางจิต แต่ก็ป็นเรื่องของใจ คือจะต้องรู้สึกโดยแท้จริง โดยประจักษ์ชัดอยู่ในใจ ไม่เกี่ยวกับความคิด, ไม่เกี่ยวกับการใช้เหตุผล ไม่เกี่ยวกับอะไรหมด ;

เพราะว่ามันเป็นขั้นปลาย, เป็นขั้นสุดท้ายของการได้ผล และเสวยผล **รู้สึก** ในผล ต็มตำอยู่ในผลที่ได้ อันนี้เรียกว่า ปฏิเวธ.

สิ่งต่าง ๆ ที่เป็นไปในขณะของปฏิเวธนี้ จะมีปัญหาอย่างไร ปัญหาโดยตรงหรือปัญหาโดยอ้อมก็ตาม เราจะได้พิจารณากันตามสมควร แล้วก็จะได้เข้าใจ ในการที่จะแก้ไขปัญหา ในหมวดสิ้นไปทั้ง ๓ ชนิด คือ ทั้งปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ.

ปัญหาที่๑. คนไม่รู้ว่า ธรรม ต้องถือเอาด้วยใจ

ปัญหาที่จะเนื่องกันอยู่ในวงการปฏิเวธนั้น ก็คือปัญหาที่กำลังกล่าวอยู่นี้แหละว่าผู้ปฏิบัติโดยมากไม่รู้จักคำว่า "**รู้สึกด้วยใจ**" ด้วยซ้ำไป ; ไม่รู้ว่าทุกอย่างต้องเรียนจากความรู้สึกข้างใน ที่กำลังรู้สึกอยู่ในใจในเวลานั้นจริง ๆ. เช่นเวลานี้เรากำลังรู้สึกสบายเพราะนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ แล้วก็**รู้สึกสบาย** ; เราก็ต้องเรียนศึกษาด้วยความสบายให้รู้ว่ามันเป็นอย่างไร, แล้วก็**เสวยผลของความสบายนั้น**อยู่. นี้ เรียกว่าเป็น**ตัวปฏิเวธ** ตัวที่แท้จริง ไม่ใช่ในตัวหนังสือ หรือไม่ใช่พูดด้วยปาก.

คำว่า *ปฏิเวธะ* แปลว่า *แทงตลอด*, **แทงตลอด**นี้ หมายความว่า **ใจมันแทงไปในความรู้สึกที่กำลังรู้สึก**. ฉะนั้น คำว่า "ปฏิเวธ" จึงหมายถึงสิ่งที่กำลังรู้สึกอยู่ในใจ และเป็นผลของการปฏิบัติ. เดียวนี้ไม่รู้จักคำว่า "**รู้สึกด้วยใจ**" รู้สึกอยู่ในใจ ; และไม่เคยคิดนึกว่าต้อง**รู้สึกด้วยใจ** กันเสียเป็นส่วนใหญ่ก็เลยไม่รู้จักตัวปฏิเวธ. ผู้ที่ไม่รู้จักตัวปฏิเวธ ก็นับว่ามีปัญหา หรือมีอุปสรรคในการที่จะเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่า "ปฏิเวธ" ได้โดยสมบูรณ์.

นี่เป็นปัญหาข้อแรก สำหรับคำว่า ปฏิเวธ คือคนไม่รู้ว่าธรรมะนี้ ต้องถือเอาด้วยใจ จับฉวยเอาด้วยใจ รู้สึกเอาด้วยใจ.

ปัญหาที่ ๒. การทำปฏิเวธ ให้ขึ้นถึงขั้นอนุปปตธรรม

ที่นี้ ปัญหาต่อไปในเรื่องของปฏิเวธ มีอยู่ตรงที่ว่า เป็นปฏิเวธที่ ตายตัวลงไป คือแน่นอน หรือว่าเป็นปฏิเวธที่ย้อนกลับหลัง มาเป็นความไม่สงบ รำงับอีกได้.

ในกรณีนี้มีคำอยู่ ๒ คำ คือคำว่า กลับกำเริบได้ เรียกว่า "กุปปธรรม" และคำว่า กลับกำเริบไม่ได้ หรือไม่กลับกำเริบอีกต่อไป นี้เรียกว่า "อกุปป-ธรรม" เป็นกุปปธรรมกับเป็นอกุปปธรรม.

ปฏิเวธที่เป็นกุปปธรรม นั้นเป็นโดยปริยาย คือโดยอ้อม ไม่แน่นอน ไม่ตายตัว ; ดังนั้นจึงกลับได้. เหมือนที่เราารู้สึกสลดสังเวชในชีวิต ในอะไร ลงไปอย่างแท้จริง จนเบื่อหน่าย เบื่อโลก มีจิตใจไม่เกิดกิเลสในโลกได้คราวหนึ่ง ; แต่แล้วต่อมา มันกลับเลือนหายไปหมด เพราะเหตุอะไรก็ตาม. อย่างนี้เรียกว่า มันกลับกำเริบ ยังไม่ใช่ของจริง ; แต่ก็ปฏิเวธชั่วขณะหนึ่งเหมือนกัน. ถ้า ทำให้แน่นอนตายตัวโดยที่จะไม่กลับหลังอย่างนั้นอีก ก็เรียกว่าเป็น "อกุปปธรรม".

ที่นี้ เราจะดูกันให้ละเอียดว่า แม้แต่ในเรื่องรักษาศีล ก็กลับกำเริบ ได้ ; คือเคยรักษาศีลได้ดี แล้วกลับไม่ดีก็ได้ เพราะว่าศีลนั้นยังไม่เป็นสมุจเฉท คือยังไม่ตายตัวลงไป. การเจริญสมาธิก็เหมือนกัน เป็นสมาธิ มีผลเป็นสมาธิ ถึงขนาดขั้นฌานก็ได้ แต่แล้วก็กลับเสียไป. แม้แต่ที่เป็นปัญหา เห็นอนิจจัง

ทุกซ่ง อนัตตา เหตุปัจจัยไม่เพียงพอ เห็นแล้วก็กลับไม่เห็นได้ : อย่างนี้เรียกว่ามีการกลับไปกลับมา. แต่ถ้าเห็นชนิดที่ไม่กลับ ก็เป็นการตัดกิเลสโดยแท้จริง เห็นแล้วตัดกิเลสได้เท่าไร ก็ตัดได้จริงเท่านั้น ไม่ย้อนกลับมา.

ขอให้ศึกษาคำว่า "กลับกำเริบ" กับ "ไม่กลับกำเริบ" หรือคำว่า "โดยปริยาย" คือ โดยอ้อม กับ "นิปริยาย" คือ โดยไม่อ้อม คือ โดยตรง ว่าปฏิเวธนั้นมีอยู่ ๒ ชนิดอย่างนี้. ถ้าเป็นอย่าง *กุปปธรรม* หรือโดยปริยาย หรือโดยอ้อมอย่างนี้แล้ว ก็กลับกำเริบ จนน่าประหลาดใจว่า ทำไมมันจึงเปลี่ยนไปมากอย่างนี้ ; ถ้าว่ามันเป็นเด็ดขาดลงไป มันก็รู้ รู้อยู่แก่ใจ ว่ามันเด็ดขาดลงไป มันไม่กลับกำเริบ.

ปัญหาที่ ๓. เกี่ยวกับการทำเวทนาที่ยังไม่เย็นให้เย็น

ที่นี้ ปัญหาต่อไป ก็จะเป็นปัญหาเลื่อนขึ้นไปถึงขั้นของพระอรียเจ้า จะพูดถึงเรื่องพระอรหันต์ก่อน ; สำหรับพระอรหันต์นั้น มีคำที่เข้าใจยากเป็นภาษาบาลีอยู่ ๒ คำ คือคำว่า *สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ* กับ *อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ*. อันหนึ่ง แปลว่านิพพานธาตุ ที่ดับเย็น, มีเชื้อเหลือ, อันหนึ่งว่านิพพานธาตุ ที่ดับเย็นจนไม่มีเชื้อเหลือ.

คำอธิบายนี้ก็ยังฟังยาก สำหรับคนที่ไม่เคยรู้เรื่อง แล้วเคยได้ยินได้ฟังมาเป็นอย่างอื่นด้วย เช่นว่า พระอรหันต์มีชีวิตอยู่, พระอรหันต์ตายแล้ว, อย่างนี้เป็นต้น ; เรื่องมันก็เลยไปกันใหญ่ เข้าใจไม่ได้.

ในที่นี้ อยากจะอธิบายโดยตรงตามภาษาบาลีว่า **พระอรหันต์ที่มีเชื้อเหลือ** นั้น หมายความว่า **พระอรหันต์ที่ยังไม่เย็นสนิท** : พระอรหันต์ทั้งหมด

กิเลสแล้ว แต่ว่าเวทนายังไม่เย็นสนิท ; กับ**พระอรหันต์อีกพวกหนึ่ง** ซึ่งหมดกิเลสแล้วและเวทนาก็เป็นของเย็นสนิทด้วย.

นี่ขอให้เข้าใจว่าปฏิเวธคือการบรรลุมรรคผลนี้ ดำเนินขึ้นไปจนถึงขั้นพระอรหันต์แล้ว ; แต่ก็ยังมีปัญหาว่า **พวกหนึ่งเย็นสนิท, อีกพวกหนึ่งไม่เย็นสนิท.**

พวกที่มีเวทนาที่ยังไม่เย็นสนิท นั้นหมายความว่าเหมือน ๆ กับพระอรหันต์ใหม่, เพิ่งจะมาเป็นพระอรหันต์ใหม่ ๆ ; ความเคยชินในการจะรู้สึกต่อเวทนานั้น ยังค่อนข้างจะเหมือนเดิม คือยังรู้สึกกระสับกระส่ายต่อทุกขเวทนา.

ถ้าเป็นพระอรหันต์ประเภทหลัง คือมีเวทนาอันเย็นสนิท แม้จะมีทุกขเวทนาอะไรเกิดขึ้น ก็ไม่มีความกระสับกระส่าย หรือสะดุ้งสะเทือน หรือสะดุด เป็นต้น.

ทั้งสองพวกนี้หมดกิเลสสิ้นเชิง ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ มีสังโยชน์อันสิ้นแล้ว เป็นพระอรหันต์โดยสมบูรณ์นี้แหละ ; **แต่พวกหนึ่งเย็นสนิท พวกหนึ่งยังไม่เย็นสนิท.** ที่เคยเปรียบเทียบให้ฟังว่า เหมือนกับหม้อเผาสุกดีแล้วเหมือนกัน ; ไบหนึ่งเขียนออกมาจากเตานานแล้วเย็นสนิท, อีกไบหนึ่งเพิ่งเขียนออกมาจากเตา ยังอุ่นอยู่ ยังร้อนอยู่.

อย่างนี้ก็เรียกว่า **มีปัญหาที่ชวนให้สงสัย** หรือมีปัญหาที่จะต้องกระทำต่อไป ก็อาจจะเป็นได้ ; แม้ว่าสิ้นกิเลสแล้ว ก็ยังจะต้องกระทำต่อไปในส่วนที่จะให้เย็นสนิท แล้วอาจจะได้ก็ได้, ไม่ได้ก็ได้.

นี้ เรียกว่าเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องอยู่กับฝ่ายปฏิเวธ คือการบรรลุ
มรรคผลแล้วด้วยเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น การบรรลุมรรคผลในขั้นต้น ๆ ของ
พระเสขะ ก็ยังคงมีชนิดที่เย็นสนิท, หรือยังไม่เย็นสนิทในส่วนกิเลสชั้น ๆ ได้ ;
ซึ่งยังจะต้องทำต่อไปให้เย็นสนิทในกิเลสส่วนที่ละได้แล้ว เท่าไรก็ตามใจ.

ความเป็นพระอริยเจ้าในขั้นต้น ๆ ก็มีปฏิเวธแต่ในเพียงขั้นนั้น ๆ
ยังเหลือปฏิเวธในขั้นสูงขึ้นไปตามลำดับที่จะต้องทำต่อไป ; โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ก็คือการละ ราคะ โลภะ โทสะ โมหะ นั้นแหละ จะต้องละยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนกว่าจะ
หมดจดสิ้นเชิง.

เมื่อถึงขั้นหมดจดสิ้นเชิงจึงจะเรียกว่าเป็นขั้นอนุปปตธรรม ; ถ้ายังไม่
ถึงความหมดจดสิ้นเชิงนั้น ยังไม่เรียกว่าเป็น อนุปปตธรรมอันแท้จริง ที่กำหนด
ไว้ในฐานะเป็นจุดหมายปลายทาง. นี่เป็นปัญหาข้อหนึ่ง โดยมีหัวข้อว่า
เป็นอนุปปตธรรมหรือยัง สำหรับปฏิเวธนั้น ๆ.

ปัญหาที่ ๔. เกี่ยวกับ การทำให้มาก และชำนาญ

ที่นี้ ปัญหาข้อต่อไป คือการทำให้มาก การทำให้ชำนาญ ; การทำ
ให้มาก การทำให้ชำนาญนี้ มีปัญหามาตั้งแต่ปริยัติ เช่นว่า ผู้เรียนปริยัติก็ต้องทำ
ให้มาก ทำให้ชำนาญ ในเรื่องท่องสวดมนต์, จำได้แล้ว ลองปล่อยไว้เฉย ๆ
ไม่กี่วันก็ลืม ; นี้ต้องทำให้มาก ต้องทำให้ชำนาญแม้ในส่วนของปริยัติ.

ที่นี้ มาถึงส่วนของการปฏิบัติ ทำได้แล้ว ไม่รักษาให้ดี เดียวมัน
ก็กลับเป็นทำไม่ได้.

เช่นพอสักว่าทำสมาธิได้เท่านั้นแล้วก็นอนใจ แล้วก็ปล่อยไปตามเรื่องสมาธิก็หายหมด. **พอสักว่าทำได้เท่านั้น ต้องรักษา ต้องถนอมอย่างยิ่ง** คือระดับประคอง กระทบให้เรื่อย ๆ ไป ไม่หยุด อย่างยิ่ง **จนกว่าจะตายตัว ;** คือมันจะกลับหลังได้ จะหายไปได้. ฉะนั้นจึงต้องมีการเคารพ ทะนุถนอมเอาใจใส่อย่างยิ่ง เป็นพิเศษสำหรับธรรมะที่เพิ่งจะได้.

เรามีคำใช้ไพบีเราะว่า *ตรุณะวิปัสสนา คือตรุณวิปัสสนา.* ตรุณ-วิปัสสนา หรือตรุณวิปัสสนา, วิปัสสนาที่ยังเป็นลูกอ่อน เพิ่งจะพิจารณาเห็นอะไรลงไปอย่างถูกต้องในครั้งแรก ; แต่เนื่องจากเป็นครั้งแรกนั้น เหมือนกับยังเป็นลูกอ่อนสอนเดิน เหมือนกับเด็กเพิ่งเดินได้ เพิ่งยืนได้ เพิ่งก้าวขาได้เป็นครั้งแรก มันยังจะล้มอีก จะต้องรักษาให้ดี อย่าให้มันล้ม และไม่มันเดินได้เลยไป. วิปัสสนา ก็มีลักษณะอย่างนี้ที่จะต้องกระทำให้มาก กระทำให้ชำนาญ.

ในการปฏิบัติ และแม้เมื่อมีผลของการปฏิบัติเป็นปฏิเวธขึ้นมาแล้ว ก็ยังต้องทำให้มาก ทำให้ชำนาญ ในการที่จะเสวยผลนั้นด้วยเหมือนกัน. ฟังแล้วมันก็น่าหัว หรือว่าไม่น่าจะเป็นไปได้ ที่ว่า "หามาได้แล้ว มีแต่จะกินเข้าไป อย่างนี้ก็ยังต้องรู้จักกินให้เป็น กินให้ดี กินให้ถูก การกินนั้นจึงจะเป็นผลดี".

นี่แม้ว่าการบรรลุมรรคผลแล้ว ก็ยังจะต้องรู้จักรักษา, รู้จักกระทำให้มาก, กระทำให้ชำนาญ ให้คล่องแคล่ว, ให้อยู่ตัว.

เดี๋ยวนี้ **ความประมาทมันมักจะมี** ไปเสียแทบทุกชั้น : เมื่อแสวงหาก็ประมาท, เมื่อได้มาก็ประมาท, เมื่อกินเข้าไปก็ยังประมาท. นี่ก็คือเรียกว่าเมื่อยังอยู่ในรูปปริยัติก็ประมาท, อยู่ในรูปของปฏิบัติก็ประมาท, อยู่ในรูปของปฏิเวธก็ยังประมาท.

ลองกินข้าวอย่างประมาทก็จะดูมูมมาม, น่าเกลียด, จะหกเรียกราด ; หรือมันอาจจะผิดพลาดอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้. นี่แม้แต่ว่าการกินก็ยังคงต้องเป็นผู้กินที่ดี แสงงามมาดี แล้วก็ได้มาดี แล้วก็กินให้ดี ๆ ; **อุปมานี้ฉันใด ปริยัติก็จะต้องดี ปฏิบัติก็ต้องดี ปฏิเวธก็ต้องดี ฉะนั้นด้วยเหมือนกัน.**

ขอให้เป็นผู้ทำให้มาก ให้ชำนาญ แม้กระทั่งในส่วนที่เรียกว่า เป็นปฏิเวธ : แล้วปฏิเวธนั้นหลายชั้น **ต้องทำให้ดีในชั้นต้น ๆ แล้วก็จะง่ายสำหรับที่จะเลื่อนชั้นขึ้นไปตามลำดับ.** เพราะคำว่า ปฏิเวธนี้ อย่างน้อยก็มี ๔ ชั้น หรือ ๕ ชั้นทั้งพระนิพพาน ; คือชั้นโสดาบัน, ชั้นสกิทาคามี, ชั้นอนาคามี, ชั้นอรหัตต์ และชั้นนิพพาน, อย่างน้อยก็เป็น ๕ ชั้นที่เป็นชั้นใหญ่ ๆ นี้เรียกว่า เป็นปฏิเวธ.

ในเมื่อมีการบรรลุก็ต้องมีการทำให้มาก ทำให้ชำนาญ ในการที่จะรักษา หรือ ในการที่จะคล่องแคล่วในการที่จะเคยชินเป็นนิสัย.

อย่างนี้ ไม่น่าจะเรียกว่าปัญหา แต่ก็ขอเรียกว่าปัญหาด้วยเหมือนกัน เพราะ**เป็นสิ่งที่ต้องสะสาง ;** คำว่าปัญหา หมายความว่า เป็นสิ่งที่ต้องสะสาง.

ปัญหาที่ ๕ ปฏิเวธบางชนิดย้วยวนมาก

ที่นี้ ปัญหาต่อไป ซึ่งก็ล้วนแต่เป็นปัญหาปลีกย่อยด้วยกันทั้งนั้นแหละ ; นี่เป็นปัญหาเกี่ยวกับปฏิเวธบางชนิดที่เป็นข้าศึกแก่ปฏิเวธบางชนิด. ข้อนี้หมายความว่าปฏิเวธนี้มีหลายอย่าง คือการได้รับผลในทางจิตใจโดยตรง นั้นมีหลายอย่าง ; ที่นี้ บางอย่างเป็นอุปสรรคแก่อีกบางอย่าง คือบางอย่งย้วยวนมาก

ทำให้ไปหลงไหลอยู่แต่ในส่วนนั้น ไม่พยายามทำความก้าวหน้าในส่วนที่ยังจะต้องทำต่อไป.

ข้อนี้โดยหลักใหญ่ ๆ เราก็พูดได้โดยหลักของสมาธิภาวนา ๔ ประเภท หมายความว่า การเจริญทางจิตทางใจ ที่เรียกว่า การเจริญสมาธิภาวนานี้ มันมีประเภทใหญ่ ๆ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เอง ก็มีอยู่ ๔ ประเภท :-

ประเภทที่ ๑. ทำลงไปได้ผลเป็นความสุขในทันใดนั้นเลยคือว่าในทิวฏฐธรรม ในทันตาเห็นทันความต้องการในปัจจุบันนี้ได้รับความสุข น้อย่างหนึ่ง.

ประเภทที่ ๒. ทำแล้วมันมีผลพิเศษไปในทางปาฏิหาริย์ คือทำให้มีความสามารถทางตา ทางหู ทางจมูก ทางอะไรก็ตาม นี่เหมือนกับว่าเป็นของทิพย์ เช่นหูทิพย์ ตาทิพย์ เป็นต้น นี่ก็เป็นปฏิเวธอันหนึ่ง.

ประเภทที่ ๓. คือทำไปแล้วจะเป็นบุคคลที่มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ที่สุด.

ประเภทที่ ๔. ทำลงไปแล้วจะสิ้นกิเลส สิ้นอาสวะ.

ที่นี้ ท่านทั้งหลายลองพิจารณาเปรียบเทียบดูเองก็แล้วกันว่า อย่างที่ ๑ ทำแล้วได้ความสุขทันทีที่นี้ เดียวนี้ พอใจสบายบอกไม่ถูก. แล้วอย่างที่ ๒ ทำแล้วมีหูทิพย์ ตาทิพย์ เหมือนกับมีปาฏิหาริย์. แล้วอีก ๒ อย่างที่เหลือ ทำแล้วมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ กับทำแล้วสิ้นกิเลสนี้.

ใน ๔ อย่างนี้ อย่างไหนน่าสนุกกว่า ? ความสุขทันที, ทันความต้องการนั้นแหละสนุกกว่า มันชวนกว่า, หรือสำหรับบางคนทำให้เกิดปาฏิหาริย์

เป็นตาทิพย์ หูทิพย์อะไรขึ้นมาแล้วยิ่งสนุกกว่า. ส่วนที่จะทำให้หมดกิเลสตัณหานั้น มันเลยเป็นของไม่ชวน ไม่ชวนให้ทำ ไม่ชวนสนุก ชวนให้เบื่อ ; อย่างนี้เรียกว่า **ปฏิเวธเป็นอุปสรรคต่อปฏิเวธ**กันเอง, เรียกว่าปฏิเวธชนิดที่ยั่ววนมาก นั่นเป็น ข้าศึก เป็นอุปสรรคแก่การที่จะก้าวหน้าไปหาปฏิเวธขั้นสูงสุด.

คำเปรียบหรือว่าคำอุปมา เขาเปรียบไว้ว่า "ถ้าได้เกิดในพรหมโลก กว่าจะหลุดออกมาได้, ต้องติดอยู่เป็นกัปป์ ๆ กัลป์ ๆ จึงจะหลุดออกมาได้"; จนถึงกับมีคำกล่าววว่า "เราไม่อยากจะไปเกิดในพรหมโลก เพราะมันนาน กว่า จะหลุดออกมาได้สำหรับมาทำความสิ้นกิเลส" นี้คำกล่าวอย่างนี้ก็มี.

คำกล่าวที่ว่า "พรหมโลกมีอายุยืนเป็นกัปป์ ๆ ก็หมายถึงว่า ได้รับความสุขที่เกิดจากสมาธิ หรือฌาน หรือสมาบัติ นี้ยั่ววนมาก เลยไม่ยอมปล่อย ไม่ยอมคิดนึกอะไรอีกต่อไป ; มัวติดแน่นอยู่ในความสุขเพียงเท่านั้น.

แม้ว่าสุขชั้นพรหมไม่หมดกิเลส แต่ว่ามีสุขเหมือนกับหมดกิเลส ก็ไม่มีความทุกข์เหมือนกัน ก็เลยเสวยความสุขชนิดที่ยังมีกิเลสเท่านั้น ของบุคคลที่ยังมีกิเลสนั้นนานเป็นกัปป์ ๆ กัลป์ ๆ.

นี่เป็นคำอธิบายได้อย่างธรรมดา ๆ ว่า ถ้าฝึกสมาธิ ฝึกสมาบัติ ฝึกฌาน **ได้ความสุขเสียแล้ว** **อยากที่คนเราจะหันไปปฏิบัติอย่างอื่น** แม้ในชาตินี้ ในชีวิตนี้ ไม่ต้องว่าตายไปเกิดในพรหมโลก ; คนในชาตินี้ ในเมืองมนุษย์นี้ เมื่อทำฌาน ทำสมาธิ ได้รับความสุขกันแล้ว ก็มักจะพอใจอยู่เพียงเท่านั้น ไม่ชวนขวายที่จะทำให้สูงต่อไป จนถึงเรื่องวิปัสสนาหรือเรื่องหมดกิเลส.

ที่นี้ แม้ว่าอยากจะทำต่อไป อยากจะชวนขวาย อยากจะละกิเลสต่อไป พอทำเข้าเท่านั้น จิตก็หนีมาหาความสุขชนิดนี้เสียนี้ เหมือนกับเด็ก ๆ หนีหนีไป

เที่ยวเสีย ไม่เรียนในชั้นเรียนต่อไป. จิตก็เหมือนกันลงไปได้รับความสุขเกี่ยวกับสมาธิชนิดที่สูงสุดเข้าแล้ว ยากที่จะก้าวหน้าต่อไป ให้ถึงความสิ้นไปแห่งกิเลส เพราะว่าที่นี่มีความสุขสนุกสนานมากกว่า นี่หมายถึงผลของฌาน, ขอสมาธิในชั้นนี้เป็นอุปสรรค เป็นปัญหาต่อการที่จะไปปฏิบัติฌาน สมาธิ หรือปัญญา จนหมดกิเลส.

นี่ถ้าว่าพูดถึงเรื่องสมาธิที่ทำให้เกิดอำนาจทิพย์ เป็นปาฏิหาริย์แล้ว ยิ่งยั่วชวนมากขึ้นไปอีก สำหรับคนที่ไม่จริง ; จะเรียกว่าไม่จริงก็ได้ เล่นไม่ซื่อเป็นคนไม่จริง **ปฏิบัติธรรมเพื่อได้อำนาจเป็นทิพย์** เป็นปาฏิหาริย์ อย่างนี้เรียกว่าคนไม่จริง คนเล่นไม่ซื่อ **ไม่ซื่อตรงต่อพระพุทธเจ้า** ; แต่ว่าผลที่ได้มาเป็นอำนาจทิพย์อำนาจอะไรนี้ ก็เรียกว่าปฏิเวธ. เป็นปฏิเวธอย่างหนึ่งด้วย. เขาก็ไปหลงมันเสีย เพราะว่าปฏิเวธนี้ยั่วชวนมาก.

ขอให้มองดูเอาเองก็แล้วกัน ก็เข้าใจได้ว่า**ปฏิเวธ ๒ อย่างข้างต้นนั้น** **ดึงดูดใจมาก** คือมีความสุขอย่างยิ่ง ทันอกทันใจ นี้อย่างหนึ่ง, แล้วก็มีอำนาจเป็นทิพย์นี้อย่างหนึ่ง. สองอย่างนี้ดึงดูดใจมากกว่า ที่จะไปปฏิบัติในชั้นที่ให้มีสติสัมปชัญญะ แล้วละกิเลสได้. นี่เรากล่าวได้ว่าปฏิเวธสองอย่างแรกนี้ยั่วชวนมาก ทำให้เป็นอุปสรรคต่อปฏิเวธที่ดี ที่แท้ ที่จะพึงได้ พึงถึงข้างหน้า.

สรุปความตามธรรมดาที่ว่า เปรียบเหมือนมีของอร่อย สวยงามอะไรอันหนึ่ง มาดักขวางอยู่ครึ่งทาง ; พอเราไปถึงตรงนั้นเข้า ก็ติดตังอยู่ที่นั่น, **ไม่สามารถจะฟันฝ่าให้ทะลุ** ตลอดไปจนถึงจุดหมายปลายทาง อย่างนี้ก็ต้องเรียกว่า **เป็นปัญหาอันเนื่องมาแต่ปฏิเวธ.**

นี่ขอให้ฟังดูซิ ที่เมื่อเราดูเฝิน ๆ แล้ว **คล้าย ๆ กับว่า** สิ่งที่เราเรียกว่า **ปริเวธนี้จะไม่มีปัญหา,** จะไม่มีอะไรเหลืออยู่เป็นปัญหา หรือจะไม่มีเงงใด

มูมิด ที่อาจจะเป็นปัญหาขึ้นมา แต่แล้วมันก็เป็นได้แบบนี้. ฉะนั้น จึงเอามาพูดให้ฟังในฐานะที่เป็นปัญหาอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน.

นี่ขอบอกกล่าวไว้เสียเลยว่า **อยากจะพูดเฉพาะส่วนที่เป็นปัญหา ๆ** นี้ให้หมดเสียสักคราวหนึ่งก่อน, ที่เรียกว่าเป็นปัญหาของปฏิบัติ เป็นปัญหาของการปฏิบัติให้หมดเสียคราวหนึ่งก่อน แล้วจึงจะพูดถึงตัวการปฏิบัติทีหลัง ; นี่มันก็จนจะหมดแล้ว เพราะเรามาถึงปัญหาของสิ่งที่เรียกว่าปฏิเวธ, แล้วก็มีปัญหาปลีกย่อยเล็ก ๆ น้อย ๆ อีกหลาย ๆ อย่าง.

ปัญหาที่ ๖ เกี่ยวกับคำว่า อกาลิโก

อยากจะแนะนำต่อไปอีกหน่อยหนึ่งว่า **ปฏิเวธนั้นก็ต้องเป็นอกาลิโกที่ถูกต้อง** คือว่า **ธรรมะทุกอย่างเป็นอกาลิโก**. ส่วนมากก็เห็นง่าย แต่ส่วนที่เกี่ยวกับปฏิเวธนี้ จะต้องเห็นให้ถูกต้องที่สุด ให้ชัดเจนที่สุด ปฏิเวธคือการได้ผล.

ปฏิเวธนี้ เป็นอกาลิโกอย่างไร ? คำว่า "อกาลิโก" มีความหมายว่าอย่างไร ? เช่นว่าปฏิบัติลงไปเดี๋ยวนี้อย่างถูกต้องแล้ว **จะได้รับผลต่อชาติหน้า** ต่อตายแล้ว อย่างนี้จะถือว่าเป็นอกาลิโกหรือไม่ ? อาตมาเข้าใจว่าอย่างนั้นไม่ตรงกับคำว่า "อกาลิโก".

คำว่า **อกาลิโก** แปลว่า **ไม่เกี่ยวกับเวลา, ไม่เนื่องด้วยเวลา, ไม่ถูกจำกัดไว้ด้วยเวลา** จึงจะเรียกว่าอกาลิโก ; **อะ** แปลว่า **ไม่, กาละ** แปลว่า **เวลา, อิกะ** แปลว่า **เนื่องอยู่ด้วย**. **อกาลิโก** แปลว่า **ไม่เนื่องอยู่ด้วยเวลา** ไม่เนื่องอยู่กับเวลา ไม่อยู่ในอำนาจของเวลา ไม่ต้องเป็นไปตามกฎของเวลา จึงจะเรียกว่า อกาลิโก.

สิ่งที่เรียกว่า ปฏิเวธนั้นเป็นผลชนิดเป็นความรู้แจ้งแทงตลอด. อันนี้ ถ้าเป็น อกาลิโก ก็ต้องทันควัน, ทันควันในการที่ปฏิบัติถูกต้องนั้นแหละ ปฏิเวธนั้นจะมีขึ้น; ไม่ต้องรอแม้แต่จิตใจเดียว อย่างว่าจะต้องรอถึงต่อตายแล้วเลย. **สิ่งที่เรียกว่า ปฏิเวธโดยแท้จริง จะมีผลทันควันต่อการปฏิบัติที่ถูกต้อง.**

ที่นี้เราได้พูดมาแล้วว่า สิ่งที่เรียกว่า ปฏิเวธ นี้มีหลายอย่าง; มีการ **รู้สึกด้วยใจในผลของสิ่งที่กระทำแล้ว เรียกว่าปฏิเวธทั้งนั้น.** ถ้าว่าพระพุทธรเจ้า ตรัสไว้ถูกต้องจริงว่า "อกาลิโก" เราต้องเข้าใจคำตรัสของพระองค์ว่า ที่นี้ และ เดี่ยวนี้ ทันควัน ไม่ต้องรอวันหน้า พรุ่งนี้ หรือว่าต่อเดือนหน้า ปีหน้า ต่อตายแล้ว เป็นต้น; ซึ่งอย่างนั้นไม่ใช่อกาลิโก.

ถ้าเป็น "อกาลิโก" ก็เป็นของเรื่องอื่นเกิด อย่างมาเป็นในเรื่องของ ปฏิเวธเลย; ถ้าเป็นเรื่องของปฏิเวธต้องเป็นอย่างทันควัน; หลังจากขณะ จิตหนึ่งไปสู่ขณะจิตหนึ่ง เป็นผลเกิดขึ้นมานี้ เรียกว่า ทันควัน ซึ่งเร็วกว่าจิตใจ เร็วกว่าพระพิบัติเสียด้วยซ้ำไป. ฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่า ปฏิเวธที่แท้จริงจะต้อง เป็นอกาลิโกในความหมายอย่างนี้ ไม่ใช่ในความหมายอย่างอื่น.

ถ้าจะให้เป็นในความหมายอย่างอื่นแล้ว ก็ไม่น่าจะเรียกว่า ปฏิเวธ; เพราะ คำว่า ปฏิเวธ นั้น แปลว่า **รู้แจ้งแทงทะลุตลอดลงไป**; แล้วทำไมจะต้องให้ รอผลต่อเมื่อนั้นเมื่อนี้ ดูไม่เข้ารูปเข้ารอย และไม่สมเหตุสมผล. เดี่ยวนี้ ปัญหา ทางปฏิเวธอยู่ที่ความเข้าใจผิดกันอย่างนี้ มันจะเป็นเรื่องให้ผลอย่างอื่น เรื่องทำบุญ ทำทาน เรื่องว่าเขาเอง เรื่องอะไรไปกรรมัง.

จะยกตัวอย่างให้ฟังอีกทีหนึ่ง **ทำทาน** ให้ทานนี้ ถ้าเขาคิดว่าจะ ได้ต่อชาติหน้า ได้วิมานสวรรค์ต่อตายแล้ว นี่ก็เป็นเรื่องของคนนั้น เป็นเรื่อง

แบบความคิดชนิดนั้น ของบุคคลประเภทนั้น ; เขาจะเรียกว่า อกาลิโก ก็ตามใจเขา แต่ไม่ตรงตามตัวหนังสือ.

ถ้าเป็นอกาลิโกที่ตรงตามตัวหนังสือ พอเราให้ทานลงไป เราต้อง **หมดมัจฉริยะทันควัน** ที่นั่น เท่านั้น, **เท่าที่เราให้ทานลงไป** ; เหมือนกับ ธรรมชาติที่เกี่ยวกับการให้ทานที่มีอยู่บทหนึ่งว่า ทานบุญ ยุทธบุญ สมานมาหุ--
ทานกับการรับนั้นเท่ากัน ; ปรากฏกล่าวเท่ากัน คือว่าคนเราบชนะกิเลส เท่าไร เราก็ให้ทานเท่านั้น.

เราตัดสินใจเราจะให้ทาน ๑ บาท เราชนะกิเลส ๑ บาท เราก็ให้ทาน ๑ บาท เราไม่สามารถจะให้พันบาท ; เพราะเราบชนะเท่าไรเราก็ให้ทานเท่านั้น, **แล้วก็เวลานั้น ที่นั่น เดียวนั้น ที่ความตระหนี่ ๑ บาทได้หมดไป ไม่ต้องรอด ต่อตายแล้ว.**

ถ้าว่าให้ทานจริง ๆ เป็นทานจริง ๆ ไม่ใช่ลงทุนค้ากำไรเกินควร ให้ทานทันที ก็ให้ผลทันที นี่เป็นอกาลิโก อย่างนี้ ; ให้ทานทันทีก็หมดกิเลส เท่านั้นแหละทันที. ฉะนั้น แม้แต่เรื่องทานก็ต้องเป็นอกาลิโก ทำนองนี้.

แม้เรื่องศีล ก็พอมศีล มันก็มีการทำลายกิเลสตามหน้าที่ของศีลทันที. **ไม่ต้องรอดต่อตายแล้ว ;** ที่เขารักษาศีลแล้วจะไปสวรรค์นั้นก็ตามใจเขา มันอีก เรื่องหนึ่ง. เดียวนี้เรากำลังพูดเรื่องอกาลิโก ทาน, ศีล, ภาวนา, อะไรทั้งหมด เป็นอกาลิโก ก็ต้องได้ผลที่นั่น เดียวนั้น และทันควันด้วยกันทั้งนั้น.

สำหรับเรื่องของ**ปฏิเวธ** เดียวนี้ยังเข้าใจผิดกันอยู่ มีไปหวังเอาชาติ ต่อ ๆ ไป อะไรอย่างนี้ นี่ไม่ถูกแล้ว เพราะมันจะทำให้เป็นอุปสรรคใหม่ ๆ เกิดขึ้น

คือว่าทำความเฉื่อยชา นอนใจ เน็นซ้ำ ไม่มีประโยชน์อะไร ดังนั้นเรา**ควรจะมี** ปฏิเวธชนิดที่เป็นอกาลิโกกันอย่างให้ถูกต้อง.

ปัญหาที่ ๗. เกี่ยวกับคำว่า ติฏฐธัมมกับสัมปรายิกะ

ปัญหาต่อไป เนื่องกันไปอีกคำหนึ่งก็คือคำว่า ติฏฐธรรม และ สัมปรายิกะ. ติฏฐธัมม ติฏฐธัมมิกะ หรือติฏฐธรรม แปลว่า ในธรรม อันตนเห็นแล้ว, สัมปรายิกะ แปลว่า ในภพต่อ ๆ ไป เนื่องไปข้างหน้า คือ ต่อภพหน้า.

คำสองคำนี้ โดยมากก็เข้าใจว่า ติฏฐธรรมคือในชาตินี้ จากเวลานี้ จนกว่าจะเข้าโลง นั้นแหละเรียกว่าติฏฐธรรม ; หลังจากเข้าโลงไปแล้วก็เป็น สัมปรายิก คือภพหน้า ชาติหน้า ถือกันอย่างนั้น.

ที่ถือกันอย่างนั้นมันก็ถูกเหมือนกันแหละ ตามตัวหนังสือก็ยังถูก แต่ มันไม่ใช่เรื่องของปฏิเวธ ; ถ้าเรื่องของปฏิเวธต้องที่นี้ หรือติด ๆ กันทันที. ติฏฐธรรม คือทันควันในขณะจิตนั้น, สัมปรายิกะก็ในขณะจิตต่อไปอีกขณะหนึ่ง หรือ ๒ - ๓ ขณะ อย่างนี้จึงจะเรียกว่าสัมปรายิกะอย่างปฏิเวธ ; ไม่ต้องรอตั้งเดือน ตั้งปีอะไร.

การบรรลุผลทันทีทันควัน นี้เป็นติฏฐธรรม ; ถ้าต้องรอไปหลาย ขณะจิต หรือจะเรียกว่าเนื่องไป ๑ วัน ๒ วันก็ตามใจ ยังจะเรียกว่าสัมปรายิกะ, เป็นสัมปรายิกะก็ได้. ขอแต่ว่าอย่าให้มันเป็นชาติหน้าก็แล้วกัน มันไกลนัก. ในวงการของปฏิเวธแล้วก็ขอให้มีความหมายใหม่ สำหรับคำว่า ติฏฐธรรมิกและ สัมปรายิกในลักษณะอย่างนี้ จึงจะไม่เกิดเป็นปัญหา จึงจะไม่เกิดเป็นอุปสรรคขึ้นมา

ในขอบเขตของสิ่งที่เรียกว่า ปฏิเวธ. ในส่วนของปริยัติ ปฏิบัตินั้น ยังจะยึด ๆ ออกไปได้มาก ยึดหยุ่นไปได้มาก ; แต่ในขอบเขตของคำว่าปฏิเวธแล้ว ไม่ควรจะมัดยึดหยุ่นอยู่เช่นนั้นเลย เพราะเป็นเรื่องทางใจซึ่งไวกว่าสิ่งใดทั้งนั้น.

ตัวอย่างดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ เป็นตัวอย่างปัญหาที่เกิดขึ้น หรือเนืองมาแต่ หรือเนืองอยู่กับ สิ่งที่เรียกว่าปฏิเวธ ซึ่งเรายังเข้าใจกันไม่ค่อยจะถูกต้อง ซึ่งเรายังไม่ได้จัดการชำระสะสางให้หมดไป. ดังนั้น **สิ่งที่เรียกว่าปฏิเวธนั้น จึงยากที่จะปรากฏ** หรือยากที่จะบรรลุ หรือว่ายากที่จะก้าวหน้าต่อไป จนกระทั่งเป็นอกุปปธรรม. นี้พูดไว้เผื่อครวญคนเดียวหมด เพื่อไม่ต้องพูดอีก.

ปัญหาที่ ๘. เกี่ยวกับคำว่า พระเจ้า

ที่นี้ เรื่องสุดท้ายก็อยากจะพูดในลักษณะที่ลึกลับยาก ก็เช่นคำว่า "การบรรลุถึงพระเจ้า" ; คำว่า "พระเจ้า" นี้ เป็นคำที่ใช้ในศาสนาอื่น แต่ถ้าพิจารณาดูให้ดีอย่างไม่เข้าใจใครออกใคร ไม่ลำเอียงกันแล้วก็ สิ่งที่เราเรียกว่า**การเข้าถึงพระเจ้านั้น ก็ต้องเป็นปฏิเวธชนิดหนึ่งด้วยเหมือนกัน.**

การถึงพระเจ้าด้วยร่างกายนั้นเป็นไปได้, จะถึงพระเจ้าด้วยการไปเกิดในบ้านในเมืองในโลกของพระเจ้านั้นก็เป็นเรื่องสำหรับเด็ก ๆ, ไปอยู่สวรรค์แห่งเดียวกับพระเจ้า อย่างนี้เป็นเรื่องของเด็ก ๆ. ถ้าพูดว่า ถึง "พระเจ้า" ละก็ต้องเป็นเรื่องที่จิตใจ ถึงซึ่งสภาวะอันหนึ่งซึ่งบัญญัติว่าเป็นคุณค่า, เป็นคุณสมบัติของพระเจ้า,

ถ้าพูดอย่างพระพุทธศาสนา พระธรรม หรือธรรมะนี้เป็นพระเจ้า, ฉะนั้น จิตที่ถึงธรรมะนั้น คือความสะอาด, สว่าง สงบโดยตรง ; นี่แหละ คือการถึงพระเจ้า. ฉะนั้น การถึงพระเจ้านั้น มันกลายเป็นปฏิเวธอันหนึ่งทันที, เป็นปฏิเวธอย่างแท้จริงด้วย, แล้วก็เป็นปฏิเวธชนิดหนึ่งทันที คือถึงด้วยใจที่นั่น เดียวนั้น ทันควัน.

การที่มีการปฏิบัติถูกต้อง ที่จะพูดว่าถึงพระเจ้าอย่างคริสเตียน หรือว่าอย่างฮินดู อย่างพราหมณ์ อย่างอิสลาม อย่างอะไรก็ตาม เขามีคำพูดว่า "ถึงพระเจ้า" และมีความหมายหลาย ๆ ชั้น. แต่เอาตมาเห็นว่า ชั้นที่ดีที่สุด ถูกต้องที่สุด จริงตามความมุ่งหมายของศาสนานั้น ๆ ย่อมเหมือนกัน คือสิ่งที่เรียกว่าปฏิเวธนั่นเอง.

เมื่อมีจิตใจกำลังเห็นแจ้งต่อสิ่งที่เรียกว่าพระเจ้าแล้ว ก็รู้สึกรสชาติ ต็มด้าในรสชาติของการถึงพระเจ้า ; นั่งอยู่คนเดียวในที่สงัด ในป่า หรือตรงไหนก็ได้ นับเป็นการถึงพระเจ้าที่แท้จริง, และเป็นปฏิเวธที่แท้จริง, และถึงที่นั่น และเดี๋ยวนั้น ไม่ต้องรอดต่อตายแล้ว เหมือนกับที่เขาพูดกันโดยมากกว่า ตายแล้ว จึงจะไปอยู่กับพระเจ้า.

ที่นี่ ถ้าอยากจะให้คำ ๆ นี้ใช้ได้และมีความหมาย คือคำว่าตายแล้วไปหาพระเจ้า ไปอยู่กับพระเจ้า ถึงพระเจ้า นี้ก็ได้เหมือนกัน คือให้ตายจากคนบรมโง่เสีย กลายเป็นคนฉลาดทันควัน แล้วก็ได้ถึงพระเจ้าที่นั่นและเดี๋ยวนั้น. ให้ตายจากคนมีกิเลสเสีย แล้วก็เป็นคนไม่มีกิเลส แล้วก็ถึงพระเจ้าที่นั่น และเดี๋ยวนั้น.

ถ้าพูดอย่างภาษาเราพูดกัน ก็พูดว่า ตายจากตัวกูเสีย ; ให้ตัวกู บ้า ๆ บอ ๆ นั้นมันตายเสียให้หมด ตัวกูตายแล้ว **แล้วก็ถึงพระเจ้าทันที** ทันควัน ที่นั่นและเดี๋ยวนั้น นั่นแหละคือการถึงพระเจ้าอันแท้จริง ใช้ได้ในศาสนาไหนก็ได้ ที่จะเรียกว่าพระเจ้าโดยตรง หรือพระเจ้าโดยอ้อม นี่คือปฏิเวธที่เกี่ยวกับการถึงพระเจ้าเข้าถึงองค์พระเจ้า อยู่เป็นอันเดียวกันกับพระเจ้า.

นี่ถ้าหากว่า **ข้อเท็จจริงอันนี้ยังไม่ปรากฏแจ่มแจ้งแก่ผู้ใด** การบรรลุถึงธรรมหรือปฏิเวธ ต่อธรรมนั้นยังเป็นไปไม่ได้ ยังคงเป็นอุปสรรค เป็นปัญหาอยู่. ขอให้ทุกคนเอาเรื่องเหล่านี้ไปพิจารณาให้ดี ก็จะเข้าใจปัญหาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในวงการของปฏิเวธ หรือที่มีขวางหน้าอยู่ ไม่ให้คนลุถึงขั้นปฏิเวธ ; ทั้งหมดนี้เรียกว่า เป็นปัญหาอันเนื่องมาแต่ปฏิเวธ.

เป็นอันว่า เราได้บรรยายกันครบหมดแล้ว ถึงเรื่องปัญหาอันเนื่องมาแต่ปริยัติ, และปัญหาอันเนื่องมาแต่ปฏิบัติ, และปัญหาอันเนื่องมาแต่ปฏิเวธ ครบบริบูรณ์แล้วในวันนี้. วันที่เหลือข้างหน้า ก็จะได้พูดถึงตัวการปฏิบัติโดยตรงสมตามหัวข้อที่เราวางไว้. สำหรับภาคอาสัพพัญญูชาตินี้ **ว่าจะมีการบรรยายชุดใหญ่เรียกว่า ชุดปฏิบัติปาทิพพการ ; คือว่าจะมีปาทิพพการในการปฏิบัติ คือการมองดูอย่างทั่วถึง เกี่ยวกับการประพฤติ กระทำทางพระพุทธศาสนา.**

ขอให้โอกาสให้พระสงฆ์ทั้งหลายสวดคณสาชยายตามเคยต่อไป.

ปฏิบัติปาทปริทธรศน์

- ๕ -

๒๙ กรกฎาคม ๒๕๑๕

ประมวลภาพปฏิบัติปาทปริทธรศน์

ท่านสาธุชน ผู้ในใจในธรรมทั้งหลาย,

ในการบรรยายประจำวันเสาร์ ครั้งที่ ๕ นี้ จะได้กล่าวโดย
เค้าเรื่องที่ว่า ปฏิบัติปาทปริทธรศน์ต่อไปอีกตามเคย. แต่ในวันนี้
จะได้กล่าวในส่วนที่ชี้ให้เห็นภาพ หรือลักษณะของภาพ แห่งการ
ปฏิบัติทั้งหมดทั้งสิ้นที่เคยมีมาแล้ว.

ถ้าจะเปรียบก็เหมือนกับว่า เราขึ้นไปอยู่บนที่สูง แล้วก็ดู
ไปตามที่ต่าง ๆ ทั่วไปทั้งหมดทั้งสิ้น เพื่อให้เห็นว่า เขากำลังปฏิบัติกัน

อยู่อย่างไร ? และมีที่อย่าง, ที่แบบ, ที่ชนิด ? นี่ย่อมทำได้ไม่เหลือ
วิสัย เหมือนกับที่เราจะไปดูต้นไม้ทั่ว ๆ ทั้งป่า ทั้งหมดในโลก แล้วก็
บัญญัติประเภทต้นไม้ นั้น ๆ ให้เป็นประเภท ๆ หรือเป็นพวก ๆ ไป ;
เช่นว่า ต้นไม้อยู่ในน้ำ กับ ต้นไม้อยู่บนบก, หรือว่าต้นไม้ที่มีแก่น
กับไม่มีแก่น, หรือว่าเป็นไม้ต้น หรือไม้เถาวัลย์, หรือว่าเป็นไม้เล็ก
หรือไม้ใหญ่ หรืออะไรก็แล้วแต่ที่จะมองเห็น แล้วก็แยกเป็นพวก ๆ ไป.

การปฏิบัติในพระศาสนา นี้ก็มีลักษณะที่อาจจะทำได้อย่างนั้น คือ
มีอยู่มากมายหลายแบบ หรือหลายสิบแบบ ก็เลยเอามาดูกันให้มันเป็นพวก ๆ ;
มิได้หมายความว่า เราจะปฏิบัติทุกอย่างหรือทุกพวก เราคงปฏิบัติได้แต่ชนิดที่
เหมาะสมแก่เราเท่านั้น ; แต่ว่าเราอาจจะดูทั้งหมดเพื่อเลือกก็ได้. เพราะเหตุ
ฉะนั้น หัวข้อบรรยายในวันนี้จึงมีว่า **ประมวลภาพแห่งปฏิบัติที่เคยมีมาแล้ว.**

ทบทวนความเข้าใจ ให้เกี่ยวเนื่องกันก่อน

ขอทบทวนหรือซักชวน ให้ย้อนไปดูมาแต่ข้างหลัง ว่าใน**ครั้งแรก**
ที่สุด เราพูดโดยหัวข้อว่า **ปฏิบัติปัญหา** คือปัญหาที่เกี่ยวกับการปฏิบัติ ; เพื่อดู
คราวเดียวกันให้หมดเลยว่า การปฏิบัติธรรมนี้มีปัญหาอย่างไรบ้าง ทั้งโดยตรง
ทั้งโดยอ้อม.

แล้วครั้งต่อมา ก็ดูเฉพาะปัญหาที่มันเนื่องอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า **ปริยัติ**
คือการศึกษาเล่าเรียน. ส่วนใหญ่ก็หมายถึงปริยัติที่เพื่อ จนไม่รู้ว่าจะเอาอะไร
กันถูก หรือว่า ส่วนใหญ่ก็เรียนเพื่อจะเป็นนักรู้ หรือเป็นนักปราชญ์ มากกว่า
ที่จะเป็นผู้ปฏิบัติ นี่เป็นต้น.

ที่นี้ ครั้งต่อมา ก็พูดถึง**ปัญหาอันมีอยู่ในตัวการปฏิบัติเอง** คือการปฏิบัติที่ไม่พอดี หรือมีความเห็นไม่ถูกต้อง แล้วไม่รู้ว่าหัวใจของการปฏิบัติทุกแบบนั้นอยู่ตรงไหน. นี้เรียกว่า **ปัญหาอันมีอยู่ในตัวการปฏิบัตินั่นเอง.**

ในครั้งถัดมาอีก ก็ได้กล่าวถึง **ปัญหาปลีกย่อยที่ยังตกค้างอยู่ในตัวปฏิบัติ** คือในผลของการปฏิบัติ ข้อนี้ไม่น่าจะมีได้ ; แต่ก็ยังมีในตัวผลของการปฏิบัตินั้น ยังมีปัญหาบางอย่างเหลืออยู่ เช่น เย็นสนิทบ้าง ไม่เย็นสนิทบ้าง, กลับกำเริบอีกบ้าง, หรือไม่กลับกำเริบเลยบ้าง ; แล้วการปฏิบัติมีผลเกิดขึ้นหลาย ๆ ชนิด ผลของการปฏิบัติบางอย่างนั้น ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นกิเลส แต่กลับเป็นสิ่งที่ช่วยวน ชวนให้พิศมัย ก็เลยไปติดอยู่ที่ปฏิเวธทำนองนั้น ซึ่งไม่ใช่ปฏิเวธที่แท้จริง. นี้แหละคือปัญหาต่างๆ ที่เป็นมาแล้วแต่ในอดีต เอามาเล่าให้ฟัง เรื่องปัญหานั้นหมดไปแล้ว.

การปฏิบัติ มีหลายแบบ ต้องศึกษาให้เข้าใจ

ที่นี้ ก็จะได้พูดถึง**ตัวการปฏิบัติโดยตรงกันบ้าง** ; แต่ว่าก่อนที่จะปฏิบัติ ก่อนที่จะอธิบาย หรือชี้ให้เห็นการปฏิบัติแบบใดแบบหนึ่งโดยเฉพาะนั้น เราจะเหลือบตาดูทีเดียวให้หมดทุกแบบ หรือว่าให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เท่าที่เราจะเหลือบตาเห็น. เหมือนที่เราขึ้นไปบนท้องฟ้า เราก็อาจจะดูสิ่งต่าง ๆ ในแผ่นดินนี้ได้มากที่สุด ที่จะเหลือซ่อนอยู่ใต้ดินบ้างนั้นก็น้อย.

แบบปฏิบัติต่าง ๆ นั้นก็มีรูป ลักษณะ อย่างใดอย่างหนึ่ง ในที่นี้จะเรียกว่า "ภาพ"; เหมือนกับว่าเป็นรูปภาพ หรือเป็นรูปของเรื่อง, ของใคร, ของการปฏิบัติ. จะประมวลภาพเหล่านี้มาให้ดู เรียกว่า **ประมวลภาพปฏิบัติพา**

ทั้งหมดทั้งสิ้น ที่เคยมีมาแล้วแต่ในอดีต มาแสดงให้เห็น, ให้ท่านเห็นว่าปัญญาอย่างแจ่มแจ้ง เหมือนกับที่เราเห็นภาพได้ด้วยตา. แต่ว่าอยากจะทำ**ความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่า "ปฏิบัติ"** คำนี้ให้ละเอียดออกไปอีก ; ที่แล้วมา เราก็เพียงแต่ว่าออกชื่อถึงคำ ๆ นี้, ที่นี้จะได้อรรถาธิบายในความหมายของคำ ๆ นี้.

คำว่า **"ปฏิบัติ"** ก็เป็นคำที่คุ้นหูของพวกพุทธบริษัทอยู่มากแล้ว มีปฏิบัติอย่างนั้น อย่างนี้ ปฏิบัติชื่อนั้น ชื่อนี้ ; และที่เรามักจะพูดกันมากก็ว่านี่ไม่ใช่ปฏิบัติในพระพุทธศาสนา หรือว่านี่ไม่ใช่ปฏิบัติของพระอรหันต์.

คำว่า **"ปฏิบัติ"** มีความหมายกว้าง ในเมื่อหมายถึงการปฏิบัติ ใช้คำว่าปฏิบัติ ย่อมมีความหมายกว้างกว่าที่จะใช้คำว่า ปฏิบัติ. แต่โดยที่แท้แล้วก็เป็นคำ ๆ เดียวกัน มาจากรากศัพท์รากเดียวกัน แต่โดยเหตุที่ประกอบรูปศัพท์ต่างกันได้อย่างนี้ ความหมายก็เลยต่างกันไปบ้าง.

ขอให้เข้าใจ คำว่า **"ปฏิบัติ"** นี้ก็แปลว่า *ระบอบใหญ่* หรือระบอบกว้าง ๆ ของการปฏิบัติ ; ส่วนคำว่า **"ปฏิบัติ"** นั้น ก็หมายถึงตัวการปฏิบัติ กิริยาอาการที่เป็นการปฏิบัติ ที่เฉพาะเจาะจงลงไป แบบใดแบบหนึ่งเสียมากกว่า. แต่แล้วก็นำแปลกอยู่ตามเคย ในข้อที่ว่า คำใน **"ธรรมะ"** นี้ ยืมมาจากคำ **ชาวบ้านทั้งนั้น** เช่นเดียวกับคำหลายคำ ที่ได้เคยนำมาแสดงให้เห็นแล้ว เช่น คำว่า *มรรค, มคฺโค* ก็แปลว่า ถนนหนทางสำหรับเดิน ; เดียวนี้ก็มา**เป็นชื่อของการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา.**

คำว่า **"นิพพาน"** แปลว่า *เย็น* เช่นอาหารในครว้มันเย็นจึงจะกินได้ ; คำว่าเย็นนั้นก็คือ นิพพาน, อะไรเย็นแล้วก็เรียกว่า นิพพาน **เอาคำนี้มาใช้เป็นชื่อของพระนิพพาน คือเย็นเพราะไม่มีกิเลสอย่างนี้ เป็นต้น.**

สำหรับในวันนี้ก็จงเข้าใจเถิดว่า คำว่า ปฏิปทานี้แปลว่า การเดินไป ตามหนทางก็ได้ หรือจะแปลว่าระบอบทั้งหมดแห่งการเดิน ก็ได้ ; หมายความว่า จะหมายถึงกิริยาอาการ ก็ได้, จะหมายถึงระบอบสำหรับปฏิบัติ ก็ได้ ; แต่ทำให้เป็นการเดินก็แล้วกัน.

ปฏิบัติ แปลว่า เดินไปตามลำดับ - ตามลำดับ - ตามลำดับ ; เหมือนกับที่เราเดินไปที่ละก้าว - ทีละก้าว - ทีละก้าว อย่างนั้นก็เรียกว่า ปฏิบัติได้ แต่เป็นปฏิบัติของเท้าที่เดินไป. เดียวนี้ เป็นปฏิบัติของจิตที่จะเดินไป แล้วก็ มีชื่อเรียกเฉพาะเป็นภาษาธรรมะในพระพุทธศาสนา. คำว่า ปฏิบัติ ก็แปลว่า เดินไปตามลำดับ, คำว่า ปฏิบัติ ก็แปลว่า เดินไปตามลำดับ.

ถ้าหมายถึงบุคคลผู้เดิน เขาเรียกว่า ปฏิปันโน หมายถึงตัวบุคคลผู้เดิน เช่นว่า สุปฏิปันโน - เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ; นี่ตัวหนังสือก็แปลว่า ผู้ที่เดินไป ตามลำดับ ดีแล้ว. อสุปฏิปันโน - ผู้ที่เดินไปตามลำดับ อย่างตรงแล้ว ; สามเณรปฏิปันโน - เดินไปตามลำดับ อย่างถูกต้องสมควรแล้ว อย่างนี้เป็นต้น.

คำว่า ปฏิปันโน จึงหมายถึง บุคคลผู้ที่ดี ; เดียวนี้เรากำลังพูดถึง ระบอบของการเดิน คือตัวปฏิบัติ. ถ้าเราเข้าใจคำว่า ปฏิบัติ หรือคำว่า ปฏิบัติ หรือคำว่า ปฏิปันโน นี้ถูกต้องแล้ว เรื่องมันก็จะง่ายขึ้นอย่างนี้.

ปฏิบัติที่ ๑. ฟังรู้จักระบบการปฏิบัติธรรม ในพระพุทธศาสนา ๓ ประเภท

ที่นี้ ก็จะพูดถึงตัวปฏิบัติ คือว่า ระบบของการเดิน ซึ่งในที่นี้ได้แก่ ระบบของการปฏิบัติธรรม ในพระพุทธศาสนา ว่าระบบการปฏิบัติกลุ่มแรกที่เรา

จะมองกัน หรือจะแยกจัดเป็นกลุ่มแรกขึ้นมา นี้ก็อยากจะชี้ไปยังกลุ่มที่มีอยู่ ๓ ชนิด :-

พวกที่ ๑. เรียกว่า สัทธาธิกะ มาจากคำว่า สัทธาอธิกะ แปลว่า **ยิ่งหนัก หรือไปทาง ในทางศรัทธา.**

พวกที่ ๒. เรียกว่า วิริยาธิกะ : วิริยะ + อธิกะ วิริยาธิกะ แปลว่า **ยิ่งหรือหนักไปทางความพากเพียร.**

พวกที่ ๓. เรียกว่า ปัญญาธิกะ : ปัญญา + อธิกะ ก็เป็น ปัญญาธิกะ แปลว่า **ยิ่งหรือหนักไปในทางปัญญา.**

ระบบปฏิบัติที่มีอยู่ ๓ อย่างคือ ความเชื่อ ความเพียร และปัญญา ; แต่ถ้าว่าโดยหลักแล้วก็มีอยู่เป็นสองพวก เป็นสองประเภท คือว่า พวกหนึ่งนั้น ปฏิบัติหนักไปแต่ในอย่างใดอย่างหนึ่งจนเอาตัวรอดได้. เช่นว่า ศรัทธา ก็ศรัทธา จนเอาตัวรอดได้, หรือวิริยะ ก็วิริยะพากเพียรจนเอาตัวรอดได้. ปัญญา ก็ปัญญาจนเอาตัวรอดได้. อีกพวกหนึ่งต้องทำไปได้โดยต้องใช้ความเพียร.

นี่เพราะว่าคนไม่เหมือนกัน ; บางคนโง่, บางคนโง่มากด้วยซ้ำไป คือไม่มีปัญญา แล้วจะไปอาศัยปัญญาได้อย่างไร. บางคนมีกำลังแรง กำลังกาย กำลังจิตแรง ; นี้เรียกว่า เขามีความสะดวกในการที่จะใช้ความเพียร, บีบบังคับ กาย วาจา ใจ ให้เป็นไปตามที่ต้องการ ด้วยอำนาจของการบังคับจิต อย่างนี้ ก็พวกหนึ่ง.

พวกที่มีความเพียรอย่างนี้ ไม่ค่อยจะมีปัญญา หรือไม่มีปัญญา ; แล้วจะทำอย่างมีความเชื่อจนเอาตัวรอดก็ทำไม่ค่อยเป็น, เขาก็ใช้แต่ความพากเพียร ในการที่จะบังคับกาย วาจา ใจ ก็เอาตัวรอดได้.

สำหรับพวกที่ ๓. ที่เรียกว่า **ปัญญาธิกะ** นั้น พวกนี้ต้องอาศัย**ปัญญาเป็นใหญ่** ; เพราะว่าธรรมชาติสร้างมาอย่างนั้น ก็เลยมีระเบียบปฏิบัติไปในทางที่ว่า **จะเอาปัญญาเป็นที่พึ่ง พินิจพิจารณาอย่างลึกซึ้งเรื่อย ๆ ไป** ทั่ว ๆ ไป ก็เอาตัวรอดได้ ก็เลยเกิดเป็น ๓ พวกขึ้นมาอย่างนี้ แบบหนึ่งก่อน.

มีคำกล่าวในคัมภีร์บางคัมภีร์ว่า แม้แต่**พระพุทธเจ้า**แท้ ๆ ก็ยังมีทางที่จะจัดว่าบางองค์มีหนักไปในทาง**ศรัทธา** บางองค์ทาง**วิริยะ** บางองค์ทาง**ปัญญา**.

แต่ถ้าว่าโดยที่จริงแล้ว มีอีกพวกหนึ่งต่างหากที่ประพฤติอย่างกลมกลืนกันทั้ง ๓ อย่าง และหลักปฏิบัติโดยทั่วไปก็ได้สอนให้ปฏิบัติเพื่อกลมกลืนกันทั้ง ๓ อย่าง คือทั้ง**ศรัทธา** ทั้ง**วิริยะ** และทั้ง**ปัญญา** ; เหมือนที่พวกเรากำลังปฏิบัติกันอยู่นี้ หรือได้รับคำแนะนำสั่งสอนให้ปฏิบัตินี้ สอนให้ปฏิบัติในทางที่ทำให้มันกลมกลืนกันไปทั้ง ๓ อย่าง. นี่ก็เกิดแยกออกมาอีกประเภทหนึ่ง.

เราจะต้องมี **ศรัทธา** พอสมควรแก่**ปัญญา** แล้วมีความพากเพียรพอสมควรแก่**ศรัทธา** และ**ปัญญา**นั้น เราจึงจะเอาตัวรอดได้ ; โดยทั่วไปจะต้องเป็นอย่างนี้ นี่หมายความว่า **ระดับธรรมดา**.

แต่ถ้าคนเกิดมา **ไม่มีสติปัญญา** ที่จะเรียกตรง ๆ ว่า เป็นคนโง่ เป็นคนทึบ เป็นคนอะไรก็แล้วแต่จะเรียกว่า คือว่าไม่มี**ปัญญา** ; แต่ยังมี**ความหวังดี** มี**ความตั้งใจดี** ก็**อาศัยศรัทธา** **ความเชื่อ**.

ในบางศาสนา เขายก**เอาศรัทธาเป็นที่ตั้ง** เป็นหลัก ไม่ต้องพูดถึง**ปัญญา** ไม่ต้องพูดถึง**ความเพียร** ; ขอให้**เชื่ออย่างสุดชีวิตจิตใจ** แล้วมันก็ไม่

ทำบาป ทำชั่วเหมือนกัน. หลักศาสนามีไว้ว่าจะต้องทำอะไรก็เชื่อหมด แล้วก็ทำตาม อย่างที่เรียกว่างมงายก็ได้ แต่ว่าทำด้วยศรัทธาในบทบัญญัติที่วางไว้แล้ว อย่างถูกต้อง มันก็ไม่มีทางจะผิดได้ นี่ก็เรียกว่าศาสนานั้น เป็นศาสนาที่ถือเอาศรัทธาเป็นที่พึ่ง.

แต่ว่าในพระพุทธศาสนาเรา ถ้ากล่าวโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ก็จะต้องเรียกว่า มีศรัทธา มีความเพียร มีปัญญา กลมกลืนกัน ; แต่ถ้าแยกเอาแต่เพียงอย่างเดียว พุทธศาสนานี้ก็จะเป็นพวกที่เอาปัญญาเป็นที่พึ่ง.

แต่ที่นี้ เมื่อดูในหลักปฏิบัติ เช่น พละ ๕ อินทรีย์ ๕ เป็นต้น ก็มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา มีครบอยู่ทั้ง ๕ อย่างนี้ เป็นหลักปฏิบัติอยู่ในพุทธศาสนา ก็เลยถือว่าต้องปฏิบัติ ๓ อย่างนั้นให้กลมกลืนกัน.

แต่เดี๋ยวนี้ มันก็มีปัญหาอยู่ดีว่า คนบางคนไม่อาจมีปัญญาได้ ก็ต้องอาศัยความเชื่อ : เชื่อพระพุทธ เชื่อพระธรรม เชื่อพระสงฆ์ เชื่อกรรม เชื่อผลแห่งกรรม เป็นต้น. แล้วก็ไม่กระตุกกระตัก ให้ผิดออกไปจากกฎเกณฑ์ที่ได้วางไว้แล้วอย่างไร ; อย่างนี้ก็เอาตัวรอดได้ด้วยศรัทธา.

นี่ก็แปลว่า พุทธศาสนาก็มีโอกาสที่จะช่วยคนได้ทุกพวก คือทั้งโง่ ทั้งฉลาด และทั้งปานกลาง ทั้งอ่อนแอและทั้งเข้มแข็ง ทำไมมันจะต้องแยกกันในบางกรณี ? ก็เพราะว่าคนนี่เกิดมาไม่เหมือนกัน ; ธรรมชาติสร้างมาไม่เหมือนกัน.

คนเกิดมาจากท้องมารดาเดียวกันก็ยังไม่เหมือนกัน ; บางคนมันก็โง่ บางคนมันก็โง่ ถ้าไม่อย่างนั้นแล้ว ก็จะไม่มีการว่า "แหกคอก หรือแหวกแนว" ไปได้. พ่อแม่ดีแท้ ๆ ลูกยังแหกคอก หรือแหวกแนวไปได้ ;

นี่ก็เพราะว่าเกิดมาไม่เหมือนกัน. เกิดมาเป็นพี่น้องท้องเดียวกัน ก็มีบางคนทำอะไรผุดออกไปได้ ; นี่ก็เพราะว่า อุปนิสัยไม่เหมือนกัน.

เมื่อยุติลงไปได้ว่า คนเกิดมามีอุปนิสัยไม่เหมือนกัน แล้วหลักปฏิบัติก็จะเหมือนกันไปไม่ได้ ; ถ้าเขาไม่มีปัญญา ก็ต้องให้ระบบศรัทธา, หรือว่าความเพียรแก่เขา. เขาก็ยังเอาตัวรอดได้ ไม่มีความทุกข์ไปจนตายได้เหมือนกัน โดยคุ้มไว้ได้ด้วยอำนาจของศรัทธา.

ตัวอย่าง เช่นบอกว่า อย่าร้องไห้ละ ; ถ้าเขาเชื่อ เขาก็ไม่ร้องไห้เหมือนกัน, บอกว่าอย่ากลัวนะ ; ถ้าเขาเชื่อ เขาก็ไม่กลัวเหมือนกัน.

นี่เรียกว่าด้วยอำนาจของศรัทธา.แล้วบางที่มันเกี่ยวกับยุคสมัย เพราะว่าโลกนี้มันอยู่หลายหมื่นปี หลายแสนปี บางยุคบางสมัยคนไม่อาจจะมีปัญญา ; มนุษย์ในยุคสมัยนั้น เหมาะแต่จะมีความเชื่อ เขาก็ต้องใช้ระบบความเชื่อ. ที่มีคำกล่าวในพระคัมภีร์เก่า ๆ นั้นว่า พระพุทธเจ้าบางองค์เป็นประเภทสัตถาธิกะ ก็คงจะเป็นรูปนี้. ถ้าเป็นบางยุค บางสมัย คนมีความฉลาดมาก ระบบปฏิบัติก็ต้องหันไปในทางที่จะใช้ปัญญาเป็นหลัก.

ที่นี้ นอกจากเวลาแล้ว ยังมีภูมิประเทศ, สถานที่, สิ่งแวดล้อมอื่น ๆ อีกมาก ที่ทำให้คนเราผิดแปลกแตกต่างกัน ; ฉะนั้นจะต้องมีอะไรที่เหมาะสมกับบุคคลนั้น ๆ.

แม้ในเรื่อง ในคัมภีร์พุทธศาสนา เราก็นิยมแบ่งคนเป็น ๔ พวก. พวกที่หนึ่งเรียกว่า อุกษติตัญญู นี่เหมือนกับฉลาดมาแต่ในท้อง พุดอะไรคำเดียวรู้เรื่องหมด พุด ๒-๓ คำ ก็เป็นพระอรหันต์แล้ว นี่ก็พวกหนึ่ง.

อีกพวกหนึ่งเรียกว่า วิปจิตัญญู พวกนี้ต้องอธิบายกันหลายคำ นี่รองลงมา.

ที่นี้พวกที่สามเรียกว่า เนยยะ นี่คือพวกที่พอจะนำไปได้เท่านั้น จะต้องปล้ำปลุกล้มลุกคลานกันไปตามเรื่อง แต่ในที่สุดก็ไปได้เหมือนกัน.

ที่นี้พวกที่สี่ พวกสุดท้าย เรียกว่า ปทปรมะ นี่พวกที่จะไม่มีปัญญาเลย แล้วจะต้องอาศัยความเชื่อ ; ถ้าไม่อาศัยความเชื่ออีกก็เลิกกัน ช่วยอะไรไม่ได้เลย.

คนที่มีปัญญา เขาก็ยังแบ่งไว้เป็น ๓ พวก ; พวกสุดท้ายไม่มีปัญญา ก็ต้องอาศัยความเชื่อถ้าไม่ยอมเชื่อก็เลิกกัน. ฉะนั้นข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา จึงสามารถจะแจกลงออกไปได้โดยหลักอันนี้ว่า มีศรัทธา เป็นเบื้องหน้า ก็มี, มีวิริยะเป็นเบื้องหน้าก็มี, มีปัญญาเป็นเบื้องหน้าก็มี. แล้วตัวเราเองควรจะอยู่ในพวกไหน ? ก็ไปดูเอาเอง หรือว่าควรจะอยู่ในพวกที่เจือกันทั้งหมดก็ยังได้.

เราจะต้องไม่ปรับปรุงตัวเองเหมาะสมเอาเอง ; แต่ถ้านิสัย สันดาน มีมาอย่างไรแล้ว ก็จงระวังให้มากหน่อย เพราะว่ายากที่จะฝนไปได้. คนที่คิดมากมักมีนิสัยคิดซอกแซกอย่างนี้ จนเลยเถิด จนไม่มีประโยชน์ จนเป็นอุปสรรคกันเสียก็มี. คนชนิดนี้ อย่าไปนิยมปัญญานักเลย หันมานิยมความเชื่อเสียบ้าง ก็จะได้หย่อนความคิดซอกแซก จู้จี้พิถีพิถันนั้นเสียบ้าง เพื่อว่ามันจะได้กลมกลืนกัน.

นี่ พวกหรือหมวดก็ตาม หมวดที่หนึ่ง ที่เอามาให้ดู หรือว่าชวนให้ไปดูนี้ ก็คือว่า พวกที่ยิ่งด้วยศรัทธา พวกที่ยิ่งด้วยวิริยะ พวกที่ยิ่งด้วยปัญญา ;

ฉะนั้น การปฏิบัติจึงมีเป็น ๓ ระบบ ; อย่างน้อยการที่จะช่วยบุคคลนั้น ๆ ให้รอดตัวไปได้ ก็มีเป็น ๓ ระบบเป็นอย่างน้อย.

ปฏิบัติที่ ๓. ระบบเฉื่อยชา กับจับพลัน

ที่นี้ดูต่อไปยังทางอื่น ทิศอื่นอีก ก็จะมองพบว่า ปฏิบัติบางระบบ ทำให้เกิดการรู้แจ้งอย่างจับพลัน ; คู่กันกับบางระบบ ทำให้เกิดการรู้แจ้งอย่างเฉื่อยชา คือค่อยเป็นค่อยไปที่ละน้อย.

ขอให้เข้าใจว่าที่ว่า "รู้จับพลัน" นี้หมายความว่า เมื่อไม่รู้ก็ไม่รู้ ; ถ้ารู้ก็แค่เดียว เหมือนกับเราเปิดสวิตช์ไฟ นี้พวกนี้มันมีอยู่พวกหนึ่ง.

อีกพวกหนึ่งนั้นตรงกันข้าม ทำอย่างนั้นไม่ได้ ไม่เหมือนกับเปิดสวิตช์ไฟ ; บางทีก็เหมือนกับตีหินเหล็กไฟให้ติดที่ปุย แล้วเป่าให้ติดฝอย แล้วทำให้ติดไม้ฟืน มันเฉื่อยอย่างนี้.

ปฏิบัติแบบเฉื่อยชา ต้องทำไปตามขั้น

ระบอบปฏิบัติประเภทหนึ่งรู้ขึ้นมาอย่างเฉื่อยชา, ระบบอีกระบบหนึ่งรู้ขึ้นมาอย่างจับพลัน. แต่คำว่า "จับพลัน" มิได้หมายความว่า พอปฏิบัติก็รู้ทันที; ปฏิบัติไปเถอะ เมื่อมันไม่รู้ ก็ไม่รู้อยู่นั่นแหละ. แต่ถ้ารู้มันรู้อย่างจับพลัน. ฉะนั้น คนก็ต้องปฏิบัติเรื่อย ๆ ไปตามลำดับ จนกว่าจะเกิดผลในชนิดในชนิดหนึ่งในสองชนิดนี้ คืออย่างจับพลัน หรือว่าอย่างเฉื่อยชา.

การปฏิบัตินั้นก็ต้อง**ปฏิบัติไปตามขั้น** หรือปฏิบัติไปตามระเบียบที่วางไว้, แต่พอถึงคราวรับผลนี้ **อย่างหนึ่งรับผลอย่างสายฟ้าแลบ** คือแป๊บ ออกมาก็หมดเลย **อย่างนั้นเฉื่อย ๆ** เฉื่อย ๆ.

ที่นี้ สำหรับระบบที่ค่อย ๆ ปฏิบัติไป นี้ก็มีเรื่องมาก : จะต้องปฏิบัติทาน ปฏิบัติศีล ปฏิบัติสมาธิ ปฏิบัติปัญญา ; นี้ตามแบบเถรวาท หรือว่าตามแบบเก่า ตามแบบคัมภีร์ ตำราอะไรก็ตาม มีการเรียน ยิ่งมาก, การปฏิบัติก็ยิ่งมาก คือหลายชั้น เรียนไปที่ละชั้น ปฏิบัติไปที่ละชั้น รู้ไปที่ละชั้น ; อย่างนี้แหละกว่าจะครบทุกชั้น.

แบบจับพลันจะรู้อย่างสายฟ้าแลบ

ส่วนอีกพวกหนึ่ง เขาไม่เอาอย่างนั้น เขาเอาเคล้ากันหมดเลย ; คือว่าทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นการทำที่เดียวหมดทั้งทาน ศีล สมาธิ ปัญญา พยายามดำเนินให้ถูกทาง แล้วก็แลบออกมาเป็นการตรัสรู้ ไม่ไปมัวแยกเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา อะไรให้มันมากเรื่อง.

ผู้ที่เคยอ่านหนังสือเรื่อง**เซ็นบางนิกาย**มาแล้ว ก็จะทำให้เห็นว่า เซ็นบางนิกายเป็นอย่างนั้น และเขาก็เรียกว่า "**พวกจับพลัน**". แต่ว่าแม่ฝ่ายพวกเราเถรวาทนี้มันก็ยัง**มีลักษณะของการรู้อย่างจับพลันให้เห็นได้เหมือนกัน**.

ระบบสายฟ้าแลบแบบปลงตกก็มี

ยกตัวอย่างเช่นว่า เรากลุ้มใจอะไรบางอย่างอยู่หลายวัน หลายคืน หลายเดือน ล้วนแต่ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรดี ; พอถึงวันหนึ่ง นาทีหนึ่ง เกิดปลงตก

ขึ้นมาเท่านั้นและ : "ปลงตก" นี้ มีความหมายมาก : **ถ้าปลงตกจริง** **แล้วก็สลัดปัญหาทั้งหมดออกไปได้เลย.** กลุ่มอยู่ตั้งเดือน ตั้งปี พอปลงตก แวบเดียวเท่านั้นก็หมดปัญหาไป.

เดี๋ยวนี้คนปลงกันไม่ค่อยตก และคนส่วนมากไม่ยอมปลง. ต้องนึกถึงข้อที่ว่า จะสลัดปัญหา หรือความยุ่งยากต่าง ๆ นี้ออกไปได้โดยวิธีใด : เรื่องความรัก เรื่องความโกรธ เรื่องความเกลียด เรื่องความกลัว เรื่องอะไรต่าง ๆ นี้ มันล้วนแต่มีปัญหารื้อรัง.

ถ้าเกิด**ปลงตก** เช่นว่า "สละชีวิต" อย่างนี้ ก็ทำให้ปัญหาเหล่านั้นหมดไปได้ ; ถ้าสละชีวิตแล้ว ก็ไม่กลัวเท่านั้นเอง **แล้วก็ไม่มีปัญหาอะไรเหลืออยู่.** หรือแม้แต่เด็ก ๆ บางทีก็ยังใช้วิธีปลงตก ตัดสินลงไปว่าอย่างนั้น **แล้วก็ไม่กลัวตาย** แล้วก็ออกไปรบราฆ่าฟันกันได้ ; นี้เพราะว่าต้องปลงตก.

คำว่า "ปลงตก" นี้ **ใช้ได้ในการปฏิบัติธรรม** เหมาะอย่างยิ่ง สำหรับคุณชายที่ไม่รู้หนังสือ ถ้ามีวิธีทำให้ปลงตกได้แล้ว ก็มีผลเท่ากับคนที่เป็
นักปราชญ์ในทางดับทุกข์.

แบบประจวบเหมาะก็เป็นระบบสายฟ้าแลบ

ที่นี้ อากาการที่เป็นอยู่ให้เหมาะเจาะ โดยที่ไม่ต้องมีการปฏิบัติอะไรมาก แต่ว่ามีกรเป็นที่เหมาะสม มีความแวดล้อมที่เหมาะสม, มีบุคคล, มีอะไรแวดล้อมที่เหมาะสม ความรู้หรือแสงสว่างนั้นมันอาจจะพุ่งขึ้นมาได้.

แบบรู้พลังออกมาก็เป็นระบบสายฟ้าแลบ

ถ้าเป็นอย่างนิกายเซ็น เขาก็ต้องมีวิธีบ่มให้สติปัญญาดั้งเดิมตามธรรมชาติ ที่มันนอนหลับอยู่นั้นถูกปลุกให้ลุกขึ้นมา. เขาใช้วิธีอย่างนี้ นี่ก็เรียกว่า มันพลังออกมา.

ที่นี้ เราเป็นอย่างเถรวาทนี้ ก็เป็นอยู่ให้ถูกต้องไปเรื่อย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องความที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น นี่แหละ วันหนึ่งมันก็จะพลังออกมา เป็นแสงสว่าง.

ที่นี้ ยังมีตัวอย่างในคัมภีร์อรรถกถา เป็นต้นว่า คนขี้เมากำลังเมาอยู่บนคอช้าง ได้ฟังพระพุทธเจ้าตรัสถ้อยคำที่ตรงกับเรื่องกับราวพอดี เลยหายขี้เมา เป็นพระอรหันต์ในชั่วแวบเดียวบนคอช้างนั้น ; อย่างนี้ก็เรียกว่าดับพลังได้เหมือนกัน. ในอรรถกถา เช่น อรรถกถาธรรมบท มีข้อความคิดนี้ ไปหาอ่านดู.

นี่เราประมวลเอามาเข้าเป็นคู่กันแล้ว ก็ได้หลักขึ้นมา ๒ อย่างว่า พวกหนึ่งรู้อย่างดับพลังเหมือนกับระเบิดออกมา, อีกพวกหนึ่งรู้อย่างเฉื่อย อย่างเนือย ๆ ไปเรื่อย ๆ กว่าที่จะถึงขีดสูงสุด นี่ก็พวกหนึ่ง.

ถึงแม้ระบบปฏิบัติการมาตรฐานก็ยังสามารถเป็นได้อย่างนั้น บางระบบมุ่งไปที่ละขั้น ตามลำดับ ๆ หลาย ๆ ขั้น บางระบบต้องการจะเคล้ากันหมดคราวเดียว ขอให้เกิดความรู้แจ้งออกมาเท่านั้น ก็มีผลเหมือนกัน. **นี่เป็นระบบเฉื่อยชากับระบบดับพลัง** นี้ก็คู่หนึ่ง.

ปฏิบัติที่ ๓ ขยายให้มาก กับ คำเดียวก็พอ

ที่นี้ มองดูไปยังทิศอื่น ทางอื่นอีก นี่ก็มีหลักว่าระบบหนึ่งชอบกระจาย หรือขยายเรื่องออกไปให้มาก, ยิ่งมากยิ่งดี. อีกระบบหนึ่งมันตรงกันข้าม **ชอบที่จะหดให้เหลือเพียงคำเดียว.** อันหนึ่งจะกระจายออกไปให้มากเรื่องมากคำ ไม่มีประมาณ, อีกพวกหนึ่ง ต้องการจะหดให้เหลือคำเดียว.

จะพูดง่าย ๆ ก็เช่นว่า พวกหนึ่งนิยมว่าจะเรียนรู้ทั้งแปดหมื่นสี่พัน ธรรมชั้นนี้ จะปฏิบัติทั้งแปดหมื่นสี่พันธรรมชั้นนี้ หรืออะไรทำนองนั้น, ที่นี้ อีกพวกหนึ่งมันไม่เอาแล้ว เราจะเอาธรรมชั้นนี้เดียว.

นี่คิดดูเถอะว่าต่างกันแล้ว ระบบหนึ่งต้องการจะรู้ทั้งแปดหมื่นสี่พันข้อ, หรือว่าปฏิบัติให้มันเกี่ยวเนื่องกันไปทั้งหมดแปดหมื่นสี่พันข้อ. นี่มันเป็นเรื่องของปริยัติ เรียนเพื่อเป็นนักปราชญ์ เรียนเพื่อเป็นผู้เป็นคลังของปริยัติก็ทำได้ พวกนั้นก็ทำได้ แต่มักจะตายเสียก่อน.

อีกระบบหนึ่งมันจะหดให้เหลือคำเดียว อย่างนี้ก็เหมาะสำหรับ คุณยายที่ไม่รู้หนังสือ. เหลือธรรมชั้นนี้เดียว เช่นว่า **ไม่มีอะไรที่น่าเอา- น่าเป็น ;** คำพูดนี้ประโยคเดียว ความหมายเป็นธรรมชั้นนี้เดียว.

ไม่มีอะไรที่น่าเอา - น่าเป็น ; รู้เท่านี้ ปฏิบัติเท่านี้, คอยเฝ้า อยู่แต่ว่า ไม่ให้จิตมันไปรักอะไร ไปอยากอะไร ไปเป็นอะไร ไปเอาอะไรเข้า.

หรือแม้ที่สุด จะใช้คำว่า **ดับไม่เหลือ - ดับไม่เหลือ - ดับไม่เหลือ** คำเดียว, ประโยคเดียว, ธรรมชั้นนี้เดียว ไม่ต้องรู้อะไรมากกว่านั้น. ถ้าเข้าใจจริง ปฏิบัติจริง ก็ได้รับผลถึงที่สุดได้.

หรือจะพูดว่า **ตายเสียก่อนตาย** เข้าใจว่า ถอนตัวกู - ของกู ที่เป็นความยึดมั่นด้วยอุปาทานเสียได้ เท่านั้นแหละ คำเดียว ข้อเดียวเท่านั้น. ไม่นึกถึงศีล สมาธิ ปัญญา, ไม่นึกถึงปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ แปรหมื่นสี่พัน ธรรมชั้นไหนอะไร ; จะปฏิบัติแต่เพียงว่า เราจะตายให้ได้เสียก่อนตาย ; **อย่ามีความรู้สึกว่าจะตัวกูเสียได้ตั้งแต่ก่อนตาย** อย่างนี้มันก็บรรลุผลถึงที่สุดได้. นี้เรียกว่าพวกที่หดให้เหลือคำเดียว, แล้วก็ปฏิบัติธรรมชั้นเดียว.

ตรงนี้อาจจะพูดไว้เสียก่อนว่า นี่ไม่ใช่พูดเพื่อให้ท่านทั้งหลายขี้เกียจ ; ที่ว่าเป็น "คำเดียวก็เอาตัวรอดได้" นี่ไม่ใช่พูดเพื่อให้ผู้ฟังขี้เกียจ แต่พูดให้รู้ว่า มีวิธีอย่างนั้น, และความเพียรก็ยังต้องใช้มากเหมือนกันแหละ.

การที่จะทำให้ตายเสียได้ก่อนแต่ตาย. หรือ ให้ดับตัวกูไม่มีเหลือ ตั้งแต่เดี๋ยวนี้, หรือว่า ให้เกิดความรู้สึกว่าไม่มีอะไรในทั้งหมด ในสากลจักรวาล นี้ที่น่าเอา - น่าเป็น, **ไม่มีอะไรที่น่าเอา - น่าเป็น ; ไปเอา - ไปเป็นเข้า แล้วเป็นทุกข์ทั้งนั้น** นี้ก็ต้องปฏิบัติมากเหมือนกัน แม้ว่าเรื่องมันเป็นเพียงเรื่องเดียว หรือคำเดียว.

ยกตัวอย่าง พระอรหันต์องค์หนึ่ง ที่เราได้ยินได้ฟังกันมาว่า ชื่อ พระจุลบันถกะ เป็นคนที่เรียนอะไรสักตัวหนึ่งก็จำไม่ได้ จนเขาประณามไม่คบ. พระพุทธเจ้าท่านทรงคิดช่วย พระจุลบันถกะนี้ ท่านให้เศษผ้าสำหรับเช็ดมือไป ให้ไปลูบคลำอยู่เสมอ แล้วก็ให้ทำในใจว่า **รโหฺรณํ รชฺ ฺหฺรติ, รโหฺรณํ รชฺ ฺหฺรติ** คำเดียวเท่านั้นแหละ ประโยคเดียวเท่านั้นแหละ ที่แปลว่า **ผ้าเช็ดฝุ่น มันก็เช็ดฝุ่นซิ ; รโหฺรณํ แปลว่า ผ้าเช็ดฝุ่น, รชฺ ฺหฺรติ - ย่อมเช็ดฝุ่น ; ผ้าเช็ดฝุ่นก็ย่อมเช็ดฝุ่นซิ.**

พระจุลป็นถะก็เอาผ้าไปขยำอยู่ แล้วปากก็ว่า "ผ้าเช็ดฝุ่นเช็ดฝุ่นซี" อย่างนี้ ; พอดีโอกาสเหมาะ วินาทีหนึ่ง ท่านก็เกิดเป็นพระอรหันต์ได้. เป็นพระอรหันต์แล้วอะไร ๆ มันก็กลับมาหมด คือ สติ ปัญญา อะไรก็รอบรู้ขึ้นมาได้ เพราะความที่กิเลสหมดไป. นี่ก็เป็นเรื่องแปลกที่น่าเอามาพิจารณาดู.

นี่ท่านองค์นี้ไม่ได้ปฏิบัติอะไร นอกจากขยำชิ้นเศษผ้าอันหนึ่งแล้วก็ว่า ผ้าเช็ดฝุ่นก็เช็ดฝุ่นซี ท่านก็เป็นพระอรหันต์ได้.

ที่เรามาแล้วให้ฟังนี้ มิใช่เพื่อเอามาสอนให้ชี้แจงไม่ศึกษา ไม่ค้นคว้า ไม่นึกถึงอะไร ; เราจะต้องนึกถึงเหตุ ถึงผล ถึงอะไรที่ซ่อนเร้นอยู่ภายในนั้น แล้วเอามาทำการเปรียบเทียบให้มองเห็นว่า **ปฏิบัติประเภทหนึ่งนั้นมันกระจายเรื่องให้มากออกไป** จนเป็นแปดหมื่นสี่พันธรรมชั้น. ที่นี้ **อีกประเภทหนึ่งไม่สนใจ ไม่รู้ไม่ชี้** เอาแต่ธรรมชั้นเดียว ก็ปฏิบัติให้บรรลุสำเร็จได้ ; แล้วก็เร็วว่าที่จะไปเอาตั้งแปดหมื่นสี่พันธรรมชั้นนี้ เรียกว่าปฏิบัติพาชนิดที่เรียกว่า **"พูดกันมากเรื่อง"** กับปฏิบัติพาชนิดที่ **"พูดกันคำเดียว"**.

ขอให้ไปคิดว่า เราเอง ควรจะเหมาะกับปฏิบัติพาไหน ? หรือว่าจะเอาในระดับกลาง, คือว่า ไม่ใช่มากเรื่อง แต่ก็ไม่ใช่เรื่องเดียว. ถ้ามีปัญหาอย่างนี้ก็อยากจะแนะนำว่า **หลาย ๆ เรื่องนั้นแหละอาจจะสรุปรวมให้เหลือได้เพียงเรื่องเดียว.**

เรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องสมาธิ ปัญญา อะไรก็ตาม นี่ก็จะไปสรุปได้ตรงที่ว่า เมื่อ **"ไม่ยึดมั่นถือมั่น"** หรือ **"ไม่เห็นแก่ตัว"** แล้วก็**เป็นศีลสมาธิ ปัญญาขึ้นมาเอง.** ถือหลักปฏิบัติข้อเดียวว่า **ไม่เห็นแก่ตัว** แล้วจะ

โลกได้อย่างไร, **เมื่อไม่เห็นแก่ตัวแล้วจะมีความโลภได้อย่างไร ; แล้วเมื่อไม่มีความโลภแล้ว ก็ไม่มีความโกรธ.**

การที่เราโกรธนั้น เพราะเราต้องการอยากอย่างใดอย่างหนึ่งเสียก่อน แล้วไม่ได้ตามต้องการ แล้วจึงโกรธ ; เมื่อไม่เห็นแก่ตัวแล้ว ก็โกรธไม่ได้ ไม่รู้จะไปเกิดความโกรธขึ้นได้อย่างไร.

ความไม่เห็นแก่ตัวนี้ เป็นความฉลาดอย่างยิ่งอยู่แล้ว, หรือว่าอย่างน้อยก็เป็นผลของความฉลาดอย่างยิ่งอยู่แล้ว. ที่เราปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา บรรลุมรรค ผล ในที่สุดก็คือ ความไม่เห็นแก่ตัว ความไม่มีตัว.

ถ้าสมมติว่าเดี๋ยวนี้ **ไม่เห็นแก่ตัวอยู่ได้จริง ๆ** นี้ก็เท่ากับมีปัญญาอยู่แล้ว หมดโมหะอยู่แล้วนั้น ; **ไม่เห็นแก่ตัวนี้ ตั้งต้นให้ดี, แล้วขยายขึ้นไปให้ดี** ขยายขึ้นไป ๆ จนถึงระดับสูงสุด.

อย่างนี้จะเรียกว่าวิธีอะไร ? เป็นวิธีฉลาดหรือเอาเปรียบก็ได้ คือว่ารวบรวมหลาย ๆ เรื่องเข้ามา ให้กลมกลืนเป็นเรื่องเดียว ; มีก็เรื่องที่เราจะต้องทำ ต้องรู้แล้วเอามาเคล้ากันให้หมด ให้เหลือเป็นเรื่องเดียว.

มีการปฏิบัติโดยหลัก เช่นว่า **ไม่เห็นแก่ตัว** หรือว่า**ไม่ยึดมั่นถือมั่น** หรืออะไรทำนองนี้ **สักวันหนึ่งก็จะแวบออกมา, แวบออกมาเหมือนกับเปิดสวิทช์** คือจะหมดไปทั้งความโลภ ทั้งความโกรธ ทั้งความหลง ; อย่างนี้ไม่ใช่เรียกว่าชี้แจง แต่ว่าเป็นความฉลาดที่เขาตัวรอดได้ทันเวลา.

นี้ก็เรียกได้ว่าประเภทหนึ่งโดยแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย : **ฝ่ายที่ต้องพูดมาก** ต้องปฏิบัติมาก ต้องมีเรื่องมาก, **และอีกฝ่ายหนึ่งมีคำเดียว** ข้อเดียว เรื่องเดียว ปฏิบัติเพียงอย่างเดียว เราจะเหมาะอย่างไรก็เอาอย่างนั้น.

ปฏิบัติที่ ๔ ไม่ต้องทำอะไรเลย กับ ทำสุดเหวี่ยงเสมอ

ที่นี้ เหลือบดูไปอีกทิศทางอื่นอีก ก็เกิดเป็นความหมาย หรือเป็นหลักเกณฑ์ขึ้นมาว่า : พวกหนึ่งถือว่า**ไม่ต้องทำอะไรเลย** การปฏิบัติที่ถูกต้องนั้นไม่ต้องทำอะไรเลย ; เช่นว่า **ทั้งวัน ๆ ฉันไม่ทำอะไรเลย**. อีกพวกหนึ่งว่า **ต้องทำให้สุดเหวี่ยงอยู่ตลอดเวลา** **ทั้งวันทั้งคืน** ต่างกันอยู่อย่างนี้.

พวกหนึ่งจะยึดความหมายไปทางว่า **ไม่ทำอะไรเลย**, อีกพวกหนึ่งว่า **ต้องทำอย่างสุดเหวี่ยง** **สุดชีวิต** **จิตใจ** **อยู่ตลอดเวลาทั้งวันทั้งคืน** ; นี่เพียงแต่ออกชื่อก็เห็นอัยแทนแล้ว. นี่ลองไปเปรียบเทียบกับดูว่า มันต่างกันอย่างไร จึงเกิดแบ่งแยกกัน.

สำหรับพวกที่ว่า **ไม่ทำอะไรเลย** นั้น มีหลักเกณฑ์หรือรากฐานมาในทางที่ว่า : **ทุกอย่างดีอยู่แล้ว** **บริสุทธิ์อยู่แล้ว** **ถูกต้องอยู่แล้ว** **เราอย่าไปทำให้ผิด**. **ทุกอย่างบริสุทธิ์อยู่แล้ว** **ถูกต้องอยู่แล้ว** **หยุดอยู่แล้ว** **เย็นอยู่แล้ว** **อะไรอยู่แล้ว** ; **อย่าไปทำให้เกิดลุกขึ้นมา**. นี่เขาถือหลักอย่างนี้.

ที่นี้ **อีกพวกหนึ่งถือหลักตรงกันข้าม** ว่า **โธ้ย!** พวกแรกมันโง่ มีอวิชชา มีกิเลสตัณหา มีไฟอยู่ในข้างใน มันร้อน มันอะไรอยู่ตลอดเวลา ; มันต้องทำ ๆ **ต้องรีบบดับไฟ** **ต้องรีบ - รีบ - รีบ** อย่างนี้ก็ตรงกันข้าม.

พิจารณาดู พวกที่ไม่ทำอะไร

พวกแรกเขาถือว่า**ไม่ต้องทำอะไร** เขาเชื่ออย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า **"จิตนี้เป็นประภัสสร คือ ใสกระจ่างอยู่เป็นปกติ เฝิงเศรำหมองเมื่อกิเลสมัน**

เกิดขึ้น". นี่เขายึดเอาความหมายเดิมที่ว่า รักษาสภาพเดิมไว้ให้จิตมั่นประภัสสร
อย่างนั้นเรื่อย ; อย่าไปทำให้ผิด อย่าไปทำ ที่เรียกคำหยาบ ๆ ว่า ไปเสือก ไปแสร้ง
นั่นนะ ไปทำให้มันเกิดผิดสภาพเดิมขึ้นมา คงอยู่เฉย ๆ ให้คงสภาพเดิมไว้
มันก็ชินไปเอง ในที่สุดมันก็เปลี่ยนนิสัย หรือว่าหมดทางเกิดของกิเลสไปเอง.

นี่พูดอีกทีหนึ่งก็พูดได้ว่า **นิพพานอยู่เป็นพื้นฐานในจิต** คือว่าจิต
ตามปกติมันไม่ร้อน, ไม่ปรุงแต่งเป็นตัณหา - ของกู. เมื่อไม่เกิดตัณหา - ของกู
ก็ไม่ร้อนและมีลักษณะเป็นนิพพานอยู่แล้ว ; เพียงแต่ว่าไม่เป็นนิพพานเด็ดขาด
เป็นนิพพานที่อาจจะกลายเป็นไฟลุกขึ้นมาเมื่อไรก็ได้ คือยังไม่ใช้นิพพานเด็ดขาด.
อย่าไปกวนมัน จิตนี้จะมีสภาพเป็นนิพพานอยู่เองแล้ว ; พวกนี้เขาถือหลักอย่างนี้.

เขาไม่ใช่ถือว่า อวิชชาเกิดอยู่แล้วในสังขดานตลอดเวลา เหมือนที่
อาจารย์วิปัสสนาบางพวกสอน. พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า "อวิชชาก็เพิ่งเกิดเมื่อ
มีการกระทบทางตา หู จมูก ฯลฯ แล้วเปลว ให้อโอกาส อวิชชาจึงเกิด"; ไม่ใช่
อวิชชามีอยู่ในสังขดาน นอนรออยู่ตลอดเวลา พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสอย่างนี้.

ที่เรียกว่าอนุสัย หรือสังโยชน์นั้น หมายถึงความเคยชิน ที่อวิชชา
จะเกิดเสียเรื่อย ; ไม่ใช่ว่าเกิดอยู่แล้ว แต่มันพร้อมที่จะเกิดเสียเหลือเกิน.
นี่ ความเคยชินอย่างนี้ ก็ยอมรับว่า มีจริง.

ถ้าจะตรวจดูถึงสภาพแท้ของจิตแล้ว มันไม่ได้มีอะไรอยู่ในนั้นเป็น
จิตตามธรรมชาติธรรมดา เป็นวิญญูณาณธาตุตามธรรมดา ที่ไม่มีกิเลส ตัณหา
เข้าไปปนอยู่เลย ; แต่พอมาได้ ตา หู จมูก ลิ่น กาย ใจ ได้ช่องได้ทางอะไรเข้า
เปิดโอกาสให้ ก็เกิดสิ่งที่เรียกว่าอวิชชา เข้าผสมจิตนั้นได้.

ที่นี้ พวกที่เขากล่าวว่า "จิตเป็นประภัสสรอยู่ตามธรรมชาติ" เป็นนิพพานอยู่ตามธรรมชาติ เขาไม่ต้องทำอะไร นอกจากระวังให้ดี หรือว่าอยู่เฉย ๆ ให้เป็น, อยู่หนึ่ง ๆ ให้เป็น ; นี้ ก็เป็นเพียงคำพูด เพื่อจะพูดว่า ไม่ต้องทำอะไรมากมาย.

พิจารณาดูพวกที่ต้องสุดเหวี่ยง

ที่นี้ พวกที่กล่าว ว่า อวิชชามีเรื้องรัง นอนอยู่ในสันดาน ไม่รู้จักก็ภพที่ชาติมาแล้วนั้น ; ที่เขาว่าปฏิสนธิวิญญูณาณพาเอาอวิชชามาด้วยนั้น มีปัญหา**มาก**ที่จะต้องออก ต้องขุดเอาอวิชชา**นี้ออก**. ที่พวกนี้เขาอธิบายคำว่า สังโยชน์ หรืออนุสัยว่าเป็นกิเลสชั้นละเอียด นอนประจำอยู่ในสันดาน ; เขาพูดอย่างนี้ เราจะรับเอาฝ่ายไหนก็ตามใจ.

อาจารย์วิปัสสนาก็มีสอนอย่างนี้**ทั่ว ๆ ไป** ว่าในจิตใจของคน หรือใน ส่วนลึกคือสันดานของคนนั้น มีอวิชชาอยู่ตลอดเวลา ; **แม้แต่นอนหลับก็มีอวิชชา**. ที่เขาสอนอย่างนี้ อาตมาก็เคยเข้าใจอย่างนั้น เพราะได้รับคำสั่งสอนตอนแรก ๆ อย่างนั้น ; ต่อเมื่อไปค้นคว้าศึกษาส่วนที่เป็นพระบาลีมากเข้า จึงรู้**อย่างนี้** ว่า พระพุทธเจ้าท่านได้สอนไว้**อย่างนี้**.

ถ้าถือว่าอวิชชาหรือกิเลสมีอยู่ตลอดเวลา งานก็มีมาก คือจะต้องทำอย่างนั้น ต้องทำ**อย่างนี้**, ต้องแก้กิเลสตัวนั้น ต้องแก้กิเลสตัวนี้ ต้อง ๆ ๆ ; เรื่องมันมาก ก็เลยเรียกว่า เป็นพวกที่ต้อง**ทำให้ขยันขันแข็งสุดเหวี่ยงอยู่ตลอดเวลา**. ส่วนพวกหนึ่งเขาว่า **อย่างทำอะไร อยู่หนึ่ง ๆ**.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี คำพูดทั้งสองความหมายนี้ เรียกว่าเล่นกลได้ คือ มีความหมายซับซ้อนกำกวมได้ ; สามารถที่จะอธิบายให้ถูกไปทั้งสองทางก็ได้ หรือให้ผิดไปหมดเลยทั้งสองทางก็ได้.

การปฏิบัติต้องมีอุบายให้เหมาะ

แต่เดี๋ยวนี้มีความสำคัญอยู่อย่างหนึ่งว่า ทุกอย่างต้องใช้อุบาย ไม่มีอะไรที่จะไม่ต้องใช้อุบาย ; การปฏิบัติเพื่อละกิเลสนี้ก็เรียกว่าอุบาย, พระพุทธเจ้าท่านก็เรียกอย่างนั้น เพราะว่าเป็นอุบายทั้งนั้น.

ที่นี่ เมื่อเป็นอุบายแล้ว จะใช้อย่างไหนเล่า ? ถ้าใช้อย่างหนึ่งก็มีงานมากที่สุด, ถ้าใช้อีกอย่างหนึ่งก็มีงานน้อย หรือไม่มี.

ถ้าเราจะถือหลักว่า จิตเราเป็นนิพพานอยู่แล้ว ระวางรักษาให้ดีก็พอแล้ว อยู่เฉย ๆ ก็ได้ ; แต่ถ้าถือว่าจิตนี้ไม่มีนิพพานเลย ไม่มีความสุขเลย มีแต่กิเลส ตัณหา อวิชชาเป็นเจ้าเรือนอย่างนี้ ก็ต้องจัดการแล้ว อยู่นิ่ง ๆ ไม่ได้แล้ว ต้องลุกขึ้นทำอย่างนั้น ทำอย่างนี้ ทั้งวันทั้งคืนสุดเหวี่ยงอยู่เสมอ. นี่จะเลือกเอาอุบายอันไหน ในสองอุบายนี้ ?

ปฏิบัติเกิดเป็นสองรูปภาพขึ้นมาแล้วอย่างนี้ จะเลือกเอารูปไหนขอให้ใคร่ครวญดูเอง. แต่ขอเตือนอีกทีว่า นี่ไม่ใช่พูดเพื่อให้ชี้แจงกันनावัว ! แต่พูดให้ขยัน, ให้ขยันในการที่จะทำความอยู่นิ่ง ๆ ให้ได้ ไม่ใช่ให้ชี้แจงไม่ทำอะไรเลย.

เราอาจจะรับเอาอุบายที่ว่าเป็นนิพพานอยู่แล้ว เป็นประภัสสรอยู่แล้ว วางอยู่เองแล้ว คอยระวังอย่าให้เกิดอะไรแทรกแซงเข้ามาเป็นงุ่น เป็นอะไรนี้ ; นี้มีงานน้อยหน่อย คงจะสบายกว่า แล้วได้เปรียบ หรือว่าได้กำไรกว่าถ้ารับเอาอุบายฝ่ายนี้. แต่บางคนอาจจะไม่ชอบ เพราะว่าอยากจะได้แสดงฝีมือก็ตามใจ.

หมวดนี้ มีหัวข้อว่า *ไม่ต้องทำอะไรเลย* นี้อย่างหนึ่ง, และก็มีอีกหัวข้อหนึ่งที่ว่า *ต้องทำสุดเหวี่ยงอยู่ ตลอดเวลา.*

นี่ปฏิบัติที่ใช้กันอยู่ในเวลานี้. ก็มีอยู่อย่างนี้. แล้วเผชิญเป็นไปในประเทศไทยเรา พวกเถรวาทนี้ชอบใช้อย่างหลังนี้ ชอบใช้อย่างที่ทำสุดเหวี่ยงอยู่ตลอดเวลา ; แล้วสอนกันว่า อริชชาติตมาแต่ปฏิสนธิวิญญาณ อยู่ในจิตใจตลอดเวลา, กิเลสอยู่ในตลอดเวลา, ไฟติดอยู่ในใจตลอดเวลา.

แต่พุทธศาสนาพวกอื่นอย่างพวกมหายาน เขาไม่ถืออย่างนี้ เขากลับไปถือตรงตามหลักที่ว่า : **จิตนี้ประภัสสร** เพิ่งเศร้าหมองเมื่อกิเลสจรมา ; หรือว่า เมื่อไม่มีอะไรมาปรุงแต่ง หรือว่า ไม่มีอะไรมาเป็นโอกาสแล้ว อริชชาไม่เกิด กิเลสตัณหาไม่เกิด. นี่ เขาถือหลักอย่างนี้ ; แม้พวกเซ็นก็ถือหลักอย่างนี้

นี่ ถ้าขึ้นพูดไปก็เกิดผลปัญหาอย่างที่เรียกว่า *ชาตินิยม* เราเป็นไทย ต้องถืออย่างไทย, อย่าไปถืออย่างญี่ปุ่น อย่างจีนไม่ได้ ; นี้อย่างนี้ก็ตามใจซี.

แต่ว่า โดยหลักทั่วไปในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็จะต้องว่า **จิตนี้เป็นประภัสสรอยู่ก่อน** กิเลสยังมีได้เกิด อริชชายังมีได้เกิด จนกว่าจะมีโอกาสที่จะเกิด ; ฉะนั้น เราอยู่ให้เป็นซี อยู่ให้ดีซี อย่าสัปดนซุกซน กิเลสก็เกิด

ไม่ได้ในทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ; ตั้งตัวไว้ให้ดี.
ตั้งไว้ให้ดี ในที่นี้ **แทบว่าจะไม่ต้องทำอะไร** เพียงแต่ระวังหน่อย เมื่อระวังเป็น
ระวังจนเคยชิน เป็นนิสัยแล้ว ก็**แทบไม่ต้องระวัง** เหมือนเมื่อเราเดินเป็น
 แล้วมันก็ไม่หกล้ม อย่างนี้.

ปฏิบัติทามีอยู่ ๒ รูปภาพอย่างนี้ อีกพวกหนึ่งว่า **"ไม่ทำอะไรเลย"**
 กับ **"ทำสุดเหวี่ยงอยู่ตลอดเวลา"**.

สรุป ทบทวน เพื่อเปรียบเทียบดูอีก

นี่ทบทวนกันดูอีกทีว่า ช่างต้นได้กล่าวมาแล้ว **ภาพที่ ๑** ว่าเอา**ศรัทธา**
 เป็นที่พึ่ง เอา**ความเพียร**เป็นที่พึ่ง เอา**ปัญญา**เป็นที่พึ่ง ก็กลุ่มหนึ่งแล้ว,
 หรือว่าเอาทั้งหมดเจือกันเป็นที่พึ่ง นี้เรียกว่า **สัทธาธิกะ** **วิริยาธิกะ** **ปัญญาธิกะ**.
 แบ่งอย่างนี้ เพราะคนมันโง่บ้าง ฉลาดบ้าง ฉลาดน้อยบ้าง มากบ้าง โง่มากบ้าง,
 หรือว่าถึงขนาดที่ว่าบ๊อบไปเลยก็มี. แต่ว่าคนบ้าคนบอบนั้นจะไม่ใช้ว่าจะหมดที่พึ่ง
 เสียทีเดียว ; ถ้าบ้าเชื่อ คนบ้าคนบอบบ้าเชื่อ ก็เอาเป็นที่พึ่งได้ คือเชื่อพระพุทธเจ้า
 เชื่อพระธรรม เชื่อพระสงฆ์ อย่างบ๊อบไปเลย แล้วก็**ไม่ทำอะไร**ผิดแม้แต่
 นิดเดียว ; นี่บางทีจะเคร่งกว่าคนที่**ไม่บ้าเสียอีก** ถ้าบ้าเชื่อ. เขาจึงมีไว้ให้เพื่อ
 เลือกสำหรับคนทุกชนิด **สัทธาธิกะ** **วิริยาธิกะ** **ปัญญาธิกะ** จะช่วยคนได้ทุกชนิด
 ยิ่งกว่ามหายานเสียอีก เขาจะช่วยคนได้ทุกชนิดแม้แต่คนบ้าคนบอบ.

ภาพที่ ๒ เรามาดูกันในทางที่ว่า **"จับปล้น"** หรือว่า **"เจ็ดยชา"**
 ในคัมภีร์ เช่นคัมภีร์อภิธรรม ก็มีพูดถึงว่า **ทุกชาปฏิบัติทา** **ชิปฺปาภินุญา**,
ทุกชาปฏิบัติทา **ทฺฐาภินุญา** ; **สุชาปฏิบัติทา** **ชิปฺปาภินุญา**, **สุชาปฏิบัติทา**

ทฤษฎาภิญา - ปฏิบัติเป็นทุกข์ รู้ดับพละก็มี รู้เฉื่อยชาก็มี ; ปฏิบัติเป็นสุข
รู้ดับพละก็มี รู้เฉื่อยชาก็มี

เวลาพระสวดศพ จะได้ยินคำสวดคำนี้ : **ทุกขาปฏิบัติทา ขิปุปาภิญา,**
ทุกขาปฏิบัติทา ทฤษฎาภิญา ฯลฯ แล้วว่าอิทธิบาท ต่อท้ายว่า **สุขาปฏิบัติทา**
ขิปุปาภิญา, สุขาปฏิบัติทา ทฤษฎาภิญา

บางพวกนั้นปฏิบัติไม่ค่อยเจ็บปวดทรมานอะไร รู้ช้ำก็มี รู้ดับพละ
เป็น ขิปุปา ก็มี, บางคนปฏิบัติก็แสนจะยากลำบากเหมือนกับว่าเลือดตากระเด็น
รู้ช้ำก็มี รู้ดับพละก็มี. **หลักรู้ดับพละหรือรู้เฉื่อยชา นี้ก็มีอยู่ในคัมภีร์ของ**
เถรวาท.

ที่นี้เรารู้ว่า เรายังจะต้องทำอะไร เหมาะสมอย่างไร ; แต่ว่ามัน
ยากนักที่คนเราจะรู้จักตัวเอง. **ตัวเอง เป็นสิ่งที่รู้จักยากกว่าสิ่งทั้งหลาย**
ในโลก ; แต่คนโง่ก็พูดว่ารู้จัก ที่แท้เขาไม่ได้รู้จัก จึงทำผิดทั้งที่ถือดีว่าทำถูก.
เขาทำผิดอยู่แท้ ๆ ยังพูดว่าทำถูก, เขาทำเลวอยู่แท้ ๆ ยังพูดว่าทำดี, นี้เพราะว่า
เขาไม่รู้จักตัวเอง.

การที่จะรู้ว่าเราจะเหมาะสมกับปฏิบัติปฏิบัติพาหระบอบไหนนี้ ก็ยาก
เหมือนกัน ; แต่ว่าก็มีไขสุดวิสัย. ถ้าพยายามสังเกตดูให้ดี ๆ ก็จะช่วยรู้จัก
ตัวเองขึ้นทีละเล็กละน้อย ตะล่อมไปหาเรื่องที่ดีที่สุด ที่ง่าย ที่สะดวกได้. แต่ถ้าว่า
จะสังเกตดูตามหลักของพุทธศาสนาแล้ว วิธีปฏิบัติก็อยู่ในพวกที่ดับพละนี้แหละ
มากกว่า ; **ให้ปฏิบัติไปด้วยจิตใจที่ปกติ โอกาสหนึ่งความรู้จะลุดโผล่**
ออกมา.

ภาพที่ ๓ ก็มีว่า "คำเดียวพอ" และว่า "มากมายจนนับไม่ไหว".
 นี้ พวกหนึ่งนิยมอ้างว่า ต้องปฏิบัติถึงแปดหมื่นสี่พันธรรมชั้นนี้ ชาตินี้ทำไม่ได้
 ขอให้ตายไปชาติหน้าแล้วจะได้แตกฉาน ; ไปเกิดในศาสนาพระศรีอาริย์ คุ้มหมัด
 ทั้งแปดหมื่นสี่พันธรรมชั้นนี้ อย่างนี้ก็มี ; ขอให้คิดดูเกิดว่า นี่ฉลาดมาก หรือ
 ว่าโง่มาก.

พวกหนึ่งถือหลักว่าธรรมชั้นนี้เดียวก็เอาตัวรอดได้ ที่นี้และเดี๋ยวนี้ ยังไม่
 ทันท้าใจ แต่พวกที่ถือกันคำเดียว ข้อเดียว ประจักษ์อย่างนี้ ไม่อยากจะให้
 เนิบนาบเนิ่นช้า รอเวลาเป็นชาติ ๆ แล้วได้ต่อศาสนาพระศรีอาริย์ ; อย่างนี้ไกล
 เกินไป. อยากจะพูดว่า "ดื่บไม่เหลือ" คำเดียวนี้ก็พอ, "ตายก่อนตาย"
 คำเดียวนี้ก็พอ, หรือ "ไม่เอาอะไร" "ไม่มีอะไรจะนำเอา - นำเป็น" ;
 คำเดียวนี้ก็พอ.

นี่ขอบอกว่า วันนี้พูดกันแต่หัวข้อ รายละเอียดจะพูดกันวันอื่น เช่นว่า
 ปฏิบัติอย่างไรจะเรียกว่าปฏิบัติ ? เพียงแต่ว่าไม่เอา - ไม่เป็น ไม่อยากเอา - ไม่
 อยากเป็น นี่จะปฏิบัติอย่างไร ? เราพูดกันอย่างละเอียดวันอื่น วันนี้ไม่มีเวลา
 พูดให้ฟัง แต่ว่าหัวข้อก็มีอยู่อย่างนี้.

ภาพที่ ๔ ไม่ทำอะไรเลย นี้พวกหนึ่ง ; แล้วอีกพวกตรงกันข้ามก็ว่า
 ทำสุดเหวี่ยงอยู่ตลอดเวลา อย่างนี้ เอาซิ, ใครชอบอันไหนก็เอา.

ปฏิบัติพาที่ ๕ เป็นแบบพิเศษหุบปากเงียบ

ภาพที่ ๕ นี้มาเหนือเมฆ จะเรียกว่าแบบพิเศษ มีข้างเดียว คือว่า
 หุบปากเงียบ ; ช่วยจำไว้ด้วยว่า แบบพิเศษคือหุบปากเงียบ นี่จะยิ่งกว่าไม่
 ทำอะไรเลยเสียอีก.

แบบพิเศษนี้ มีหลักที่พอจะประมวลได้ว่า **ธรรมะจริงพูดไม่ได้ด้วยปาก** ; ส่วนนี้เป็นอย่างเดียวกับคำสอนของเหล่าจื๊อที่เรียกว่า **"เต๋าเต้จิง"** คำสอนของเหล่าจื๊อประโยคแรกประโยคหนึ่งว่า **"เต๋า"**; ที่เอามาบรรยายได้ด้วยปากนี้ ไม่ใช่เต๋า. นี่ไม่ใช่พุทธศาสนา เป็นเต๋าของเหล่าจื๊อ ; ว่าเต๋าที่มาพูดบรรยายกันได้ด้วยปาก ด้วยตัวหนังสือนี้ไม่ใช่เต๋าทรง.

ฝ่ายข้างวิมลเกียรติ ซึ่งไม่เคยรู้จักกับเหล่าจื๊อ ก็พูดว่า **ธรรมะจริงนี้พูดไม่ได้ดอก** แล้วเขาก็เลยหุบปากเรื่อย. พระสารีบุตร พระอะไรก็ตามไปถามว่าอะไรเป็นอย่างไร เขาก็หุบปากเรื่อย, ให้แสดงข้อปฏิบัติปฏิบัติพาเพื่อไปนิพพานเขาก็หุบปาก ยืนหุบปากใส่หน้าให้ดู.

พวกหุบปาก นี่ยิ่งไปกว่าไม่ทำอะไรเสียอีก ; คือถือว่าธรรมะนั้น **นิ่ง, นิ่งทั้งปาก, นิ่งทั้งใจ, นิ่งทั้งกาย,** อย่างนี้จึงจะถูก. การปฏิบัติ หรือ ประตูประนิพพาน ที่เรียกว่าอย่างนั้นนะ แสดงให้ได้ด้วยคำพูด แต่แสดงได้ด้วยปากที่หุบ.

ตัวพระนิพพานจริงก็ยิ่งกว่านั้นซี ; เพียงแต่ประตูประนิพพานก็ยังแสดงด้วยต้องหุบปาก ปากหุบอยู่แล้ว ; **ตัวพระนิพพานแท้ ๆ นี่มันก็ต้องหุบปากยิ่งกว่านั้น.** เขาจึงถือว่าการเรียนปริยัตินี้ก็บ้า ๆ บอ ๆ พูดมาก นี่ก็ยิ่งบ้ามาก ; เพราะฉะนั้นถ้าจะพูดถึงธรรมะที่แท้จริงต้องหุบปาก ถ้าขึ้นพูดไปก็ไม่ใช้ธรรมะจริง, เป็นเพียงเปลือก เพียงกระพี้ เพียงฝอย เพียงอะไรต่าง ๆ อย่างนี้ก็มี.

ที่นี้เราก็เกิดความสงสัยว่า : ทำไม่พระพุทธเจ้าท่านพูดมาก ท่านตรัสมาก อะไรมาก ? นี่เป็นคนละเรื่องแล้ว คนละปัญหาแล้ว. **เรื่องหุบปาก**

เป็นความเห็นของท่านผู้นี้ ของคน ๆ นี้ หรือเจ้าอุบายอันนี้ เขาวางอุบายขึ้นมา สำหรับเขา หรือว่าพวกที่เอาอย่างเขา.

ต้องหุบปาก **นี่คือแบบพิเศษ** ; และเราก็สังเกตเห็นกันอยู่ว่า เดียวนี้ ที่เราไม่ค่อยรู้อะไร ก็เพราะว่าอ้าปากมากเกินไป. ทั้งพระ ทั้งเณร ทั้งอุบาสก อุบาสิกา นี่อ้าปากกันมากเกินไป ; หุบปากเสียสักครั้งหนึ่ง ไม่ใช่หุบปากทั้งหมด แล้วก็จริงอย่างที่เราเขียนว่าเป็นแบบของวิมลเกียรติ.

แบบของวิมลเกียรติผู้เป็นอุบาสก มีกล่าวว่พระโพธิสัตว์มีบุญสูง เป็นผู้ไปถามว่าทำอย่างไร ; ว่าอย่างไร ๆ เขาก็หุบปากใส่หน้าโพธิสัตว์มีบุญสูง, ถึงพระองค์อื่น พระสารีบุตรอะไรก็ไม่กล้ารอน้ำกับอุบาสกนี้ ; เพราะว่าถ้าถาม แล้วก็หุบปากใส่หน้า นี้ก็เรียกว่า**ระบบพิเศษ**. หุบปากไม่เหมือนพระพุทธเจ้า. แต่ที่แท้ก็ต้องการจะแสดงพระพุทธเจ้าที่แท้จริงให้ดู ว่าธรรมะจริง อะไรจริง พระพุทธองค์จริง แสดงไม่ได้ด้วยคำพูด แสดงไม่ได้ด้วยรูปภาพ.

หุบปากมีความหมายในทางไม่บรรยาย, หรือว่ามีความหมายไปในทางว่างไปเลย ว่างไปเลย ขึ้นพูดก็ผิดเท่านั้นแหละ.

ในอินเดียเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว **เขาแสดงรูปพระพุทธเจ้าด้วยที่ว่าง** ด้วยความว่าง ด้วยไม่ทำรูปอะไรเลย ว่านั่นเป็นพระพุทธเจ้าจริง ; เดียวนี้ เราทำรูปพระพุทธเจ้ากันอย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น แล้วก็ว่ากันไปต่าง ๆ นานา. นี้เรียกว่ารูปภาพของ**ปฏิบัติแบบพิเศษ** ก็คือ**เจียบ นิ่งและเจียบ หรือจะเรียกว่าหุบปากก็ตามใจ**.

พวกหนึ่งนั้นเปิดปากโวไปเรื่อย, อีกพวกหนึ่งก็หุบปาก คล้าย ๆ กับว่า **ไม่ต้องมีปริยัติ, ไม่ต้องมีปฏิบัติ ไม่ต้องมีปฏิบัติ** อะไรกันแล้ว ให้มันยุ่งยากลำบาก ไม่ยึดถืออะไรโดยความเป็นอะไร จนพูดว่าอะไรไม่ได้ก็ต้องหุบปาก.

แม้นิพพานจริงก็ต้องหุบปาก จึงจะแสดงลักษณะของนิพพานได้ คือนิพพานนั้น ไม่,-ไม่,-ไม่,-ไม่อย่างนั้น- ไม่อย่างนี้- ไม่อย่างโน้นไปเสียทั้งหมด ก็ต้องแสดงด้วยหุบปาก. เดียวนี้เรามีอะไรกันมาก : มีปริยัติแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นตรี แล้วก็ปฏิบัติไปซิ ; แบบนี้เราพูดกันตั้งปีกก็ไม่จบ เพียงแต่อ่านตัวหนังสือก็เป็นปี ๆ ยังไม่รู้จักหมดจักสิ้น, ส่วนแบบพิเศษแบบสุดท้ายนี้คือว่า **หุบปาก.**

ทั้งหมดที่แสดงมานี้มันสี่คู่ กับหนึ่งรูป เป็นเก้ารูป ถ้าจะเอารูปสุดท้ายว่าหุบปากกับเปิดปาก ก็เป็นสิบ คือห้าคู่ก็เป็นสิบ. อย่างน้อยก็สิบรูปภาพสิบรูปแบบแล้ว. ในรูปหนึ่ง ๆ ก็มีมากหลายสิบ ; เขาเป็นว่ากล่าวมามีสิบแบบสิบรูปภาพก็แล้วกัน.

ปฏิบัติทุกแบบใช้ได้มีประโยชน์ตามเหมาะสมแต่ละบุคคล

ที่นี้ อาจารย์วิปัสสนาใจ ๆ ; ขออภัยใช้คำหยาบ อาจารย์วิปัสสนาใจ ๆ จะพูดว่า "แบบของฉันเท่านั้นแหละถูกหรือดี แบบของคนอื่นผิดทั้งนั้น ไม่มีประโยชน์". อาจารย์วิปัสสนาใจ ๆ จะมัวพูดแต่อย่างนี้.

อาตมาไม่กล้าเป็นอาจารย์วิปัสสนา เพราะกลัวจะโง่ จึงพูดอย่างนี้ : แบบปฏิบัติอยู่อย่างนี้ มีมากตั้ง ๑๐ แบบ ร้อยแบบพันแบบอย่างนี้ ; **ใช้ได้ทุกแบบ ไม่มีแบบไหนผิด หรือไม่มีประโยชน์.** เพราะว่าแม้แต่แบบที่ผิดก็ยังสามารถรู้ว่าเป็นผิด แล้วก็กลายเป็นรู้ว่าผิด หายผิด หายโง่ได้ ไม่มีแบบไหนที่ผิด.

ที่พูดว่า "สำนักวิปัสสนานั้นสอนผิดๆ" คนพูดนั้นโง่เอง. ถ้าเรามารู้ว่า ข้อปฏิบัติหรือปฏิพานี้ มีได้อย่างตรงกันข้ามเป็นคู่ ๆ อย่างที่ว่ามาแล้ว

ยอมไม่มีแบบไหนผิด ; ฉะนั้น อย่าไปพูดว่าแบบไหนผิด, พูดแต่ว่า **แบบไหน
มันเหมาะแก่เรา.**

ขอให้มีแบบที่มันเหมาะแก่เราก็แล้วกัน : คนโง่ก็มีแบบโง่ คนฉลาดก็มีแบบฉลาด, คนมีความเพียรก็มีแบบความเพียร, คนมีแต่ความเชื่อก็ใช้แบบความเชื่อ ; แล้ว**รู้ได้ด้วยตนเองว่า มันถูกแล้ว ตรงที่ว่า มันมีความทุกข้น้อยลง.** อย่างอื่นไม่แน่นอนเอาเป็นประมาณ.

อย่าให้อาจารย์ออกประกาศนียบัตรให้ว่า "ได้แล้ว ถูกแล้ว" เลย;
ออกประกาศนียบัตรให้ตัวเองว่า **ถ้ามีความทุกข้น้อยลง อันนี้ถูกแล้ว ;**
ข้อปฏิบัตินี้ถูกแล้ว เดินต่อไปอีกเถอะ. ถ้าหุบปากถูกแล้ว ก็หุบให้มากเข้า
จนติดกันเลย ; อย่างนี้ไม่ต้องมีใครมาสอนละ ความรู้จะสอนให้เองเรื่อยไป
ในความถูก ที่พิสูจน์ได้อยู่ในตัวมันเองเท่านั้น.

วันนี้พูดไว้สาระไม่มีประโยชน์อะไรนัก ; ว่าที่จริง พูดคล้าย ๆ กับว่า
ชวนกันขึ้นไปบนฟ้า แล้วเที่ยวมองดูสำนักวิปัสสนาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลก หลายร้อย
แบบหลายพันแบบ. สรุปลงแล้วมีเป็นพวก ๆ อย่างนี้ ; เรายัง**ไม่รู้ว่าจะเอาพวกไหนดี**
ก็ได้ ; ฉะนั้น ไปจัดการ**สะสางเรื่องของตัวเองดูใหม่ว่าจะมีหลักอย่างไร ?**
จะดำเนินอย่างไร ? จะไปเข้ากฎเกณฑ์อันไหน ? แล้วพิสูจน์ความถูกต้อง โดยที่**ว่า**
เมื่อถือกฎเกณฑ์อันนี้แล้ว มีความทุกข้น้อยลง ก็ให้ขอเอาเป็นแบบของตัวเอง.

ต้องเลือกดู เราโง่ก็แบบนี้ เราฉลาดก็แบบนั้น, เราโง่มากก็แบบโง่
เราฉลาดมากก็แบบโง่ต่อไปอีก ; **คงจะเหมาะเข้าสักแบบหนึ่ง.** แล้ว**ความรู้**
ก็จะระเบิดไหลออกมาได้ เป็นความดับทุกข์เพราะอำนาจความเชื่อก็ได้, อำนาจ
ความเพียรก็ได้, อำนาจปัญญาก็ได้, หรือเจือกันก็ได้.

แต่ถ้าหุบปากไว้ เป็นรากฐานแล้ว ก็นับว่าดี. เป็นแบบรากฐาน พื้นฐาน ทั่ว ๆ ไป. อย่าพูดมาก แล้วก็อย่าทะเลาะถะยานมาก, อย่าชอบอวด, อย่าปฏิบัติเพื่ออวดให้เขาเห็นว่า เราปฏิบัติ. ถ้าสามารถที่จะซ่อนเสียได้ อย่าให้ใครเห็นว่าเราปฏิบัตินั้นแหละ ยิ่งดี จะช่วยฆ่ากิเลส.

ถ้าปฏิบัติอะไรสักชนิดหนึ่ง ก็เที่ยวแสดงให้เขาเห็นว่าเราปฏิบัติ นี้จะช่วยส่งเสริมกิเลส ; เคยเห็นเป็นกันเสียอย่างนี้โดยมาก. บวชหลาย พรรษาแล้วก็ยังเป็นอย่างนี้ ก็จะไปโทษใครได้ ; เพราะตัวเองเข้าข้างฝ่ายกิเลส ปฏิบัติอะไรสักชนิดหนึ่งก็ยกหู ชูหาง, ไม่เพียงเท่านั้น ยังเที่ยวชมขี้ผู้อื่นอีกก็มี. นี้ฝ่ายที่เป็นอุปสรรค ฝ่ายที่เป็นศัตรูของปฏิบัติ.

ถ้าว่าไม่ทำอย่างนี้ ก็เป็นฝ่ายสนับสนุน ให้เกิดการปฏิบัติ แล้วก็ เป็นความก้าวหน้าในการปฏิบัติ.

ปฏิบัติพาปริทรรศน์ คือการมองดูคราวเดียวรอบ ๆ ทั่ว ๆ ไปในการปฏิบัติ ของพุทธบริษัทเรา มีอยู่อย่างนี้, **ขอให้จำไว้เพียงเป็นคำ ๆ เกิด** รายละเอียด กว่านี้ ค่อยพูดกันในวันหลัง.

วันนี้ สมควรแก่เวลาแล้ว มีธุระบางอย่างที่จะต้องทำด้วย ขอยุติ การบรรยาย เปิดโอกาสให้พระสงฆ์ทั้งหลายสวดคณะสาธยาย เป็นเครื่อง เตือนสติพุทธบริษัททั้งหลายตามที่เคยกระทำ สืบต่อไป.

ปฏิบัติปทัชฌาน

- ๖ -

๕ สิงหาคม ๒๕๖๕

ปรมาตถปฏิบัติที่ไม่เกี่ยวกับปริยัติ

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ ครั้งที่ ๖ ของภาคอาสาฬหบูชา
จักได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **ปฏิบัติปทัชฌาน** ต่อไปตามเดิม. และต้องขอ
ทบทวนข้อความที่ได้กล่าวไปแล้วในครั้งก่อน ๆ อยู่เสมอ เพื่อให้ระลึก
ได้ และให้เรื่องเป็นไปติดต่อกัน.

ทบทวนความรู้เดิม

ในครั้งที่ ๑ ได้พูดถึง **ปฏิบัติปัญหา** คือ ปัญหาที่ทำให้เราปฏิบัติธรรมะกันไม่ค่อยจะได้ในโลกนี้ ; เพราะว่าในโลกนี้มีอะไรที่เป็นข้าศึกแห่งการปฏิบัติมากขึ้นทุกที.

ในครั้งที่ ๒ ได้พูดถึง **ปัญหาอันเนื่องมาแต่ปริยัติ** คือ การปริยัติที่ไม่ถูกต้องไม่เพียงพอ เพื่อบ้าง เป็นงูพิษเสียบ้าง ; การปฏิบัติก็ไม่เป็นไปตามที่ควรจะเป็น.

ในครั้งที่ ๓ ได้พูดถึง **ปัญหาที่มีอยู่ในตัวการปฏิบัติ** นั้นเอง ; เพราะว่าการปฏิบัติไม่พอเหมาะพอดี, ไม่รู้ว่าหัวใจของเรื่องการปฏิบัติทุกเรื่องอยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มองข้ามเรื่องนี้ไปเสีย.

ในครั้งที่ ๔ พูดถึงเรื่อง **ปัญหาที่ตกค้างอยู่ในปฏิเวธ** คือ แม้ในขั้นที่การปฏิบัติให้ผลแล้ว ก็ยังมีปัญหาเหลืออยู่ เพราะผลบางอย่างเป็นเครื่องช่วยยวนให้เป็นไปในทางแห่งความยึดมั่นถือมั่น ; เช่น ไปหลงในความเป็นสุขสบายเสียอย่างนี้ก็มี. บางทีผลที่ได้ก็กลับกำเริบ คือว่า ได้แล้วกลับไม่ได้ ; เพราะการรักษาไว้ไม่ดีอย่างนี้ก็มี เข้าใจคำว่า "ทิฏฐธรรม" หรือ "สัมปรายิกะ" ผิดจากความหมายแห่งความเป็นจริง, ทำให้ผลของการปฏิบัตินั้นไม่ตรงตามที่เป็นจริงอย่างนี้ก็มี. นี้เรียกว่าล้นแต่เป็นปัญหาที่มาจากสิ่งนั้น สิ่งนี้ สิ่งโน้น แม้ในตัวผลของการปฏิบัติก็ยังเป็นปัญหาอยู่.

ในครั้งที่ ๕ ได้ประมวลภาพของการปฏิบัติในทุกแบบที่เคยมีมาแล้ว หรือกำลังมีอยู่ ท่านองจะบอกให้รู้ว่าในโลกนี้มีวิธีการที่จะปฏิบัติแตกต่าง

กันอยู่อย่างไรเป็นพวก ๆ ไป ; ไม่ควรจะถือว่าพวกไหนผิด เพราะว่ามี การปฏิบัติ ที่เหมาะสมแก่บุคคลผู้ปฏิบัติเสมอไป, คนโง่มาก ก็มีการปฏิบัติแบบที่เหมาะสม สำหรับคนโง่มาก, คนโง่น้อย ก็ต้องมีการปฏิบัติที่เหมาะสมสำหรับคนโง่น้อย, คนฉลาดมาก ก็มีการปฏิบัติชนิดที่เหมาะสมกับความฉลาดของเขา ; ไม่อย่างนั้น เขาจะไม่สนใจและไม่นึกสนุก, คนฉลาดน้อยก็ลดลงไปอีก. ทีนี้ คนที่อยู่ ตรงกลางทั่ว ๆ ไปนี่ก็มีมาก ใช้แบบที่เป็นแบบฉบับที่ยึดถือกันมานาน ใช้ได้สำหรับ ทุกคน.

ขอให้ทบทวนว่า มีแบบการปฏิบัติมากแบบ อย่างที่ได้เอามากล่าวให้ฟัง ในครั้งที่แล้วมา ; ถ้าจะสรุปเป็นหมู่ก็จะมีสัก ๙ หรือ ๑๐ หมู่ ๑๐ พวก คือ :-

แบบที่ว่าจะต้องมี **สัทธา วิริยะ ปัญญา** ชนิดที่แยกกันเป็นอย่าง ๆ. หรือว่าจะ **รวมกันทั้ง ๓ อย่าง.**

แล้วยังมีแบบที่ทำให้เกิดผลอย่าง**เฉื่อยชา** หรือว่าให้เกิดผลอย่าง**ฉับพลันทันที** นี้ไม่เหมือนกัน ; แล้วแต่แบบของการปฏิบัตินั้น ๆ.

และยังมีแบบที่ว่า **พูดได้มากมาย** ไม่รู้จักจบจักสิ้น กลับตรงกันข้าม กับแบบที่ว่า **"พูดคำเดียวก็พอ"** เช่นว่า "ทำลายความยึดมั่นถือมั่น" ; คำเดียวนี้ก็พอ ไม่ต้องพูดอะไรให้มากมายให้มันเวียนหัว.

แล้วก็ยังมี การปฏิบัติพวกที่เรียกว่า ต้องเอาจริงเอาจัง ต้องเคร่งเครียด **ต้องทำกันอย่างสุดเหวี่ยง** ไปทั้งหมด ; และอีกอย่างหนึ่งก็ตรงกันข้าม คือมีความรู้สึกเหมือนกับว่า **มิได้ทำอะไรเลย.**

ที่นี้ แบบหนึ่งทีพิเศษ หรือพิเศษ ก็ว่า **"หุบปากตะพิด"** มองเห็นธรรมไปในทางที่ว่า เอามาบรรยายไม่ได้ด้วยคำพูด นี้ก็ตรงกันข้ามกับพวกที่มันปากโป้งอยู่ตลอดเวลา อย่างนั้น อย่างนี้ พูดมาก.

นี้แหละจะมีอย่างน้อยก็สัก ๙ พวก หรือ ๑๐ พวก อย่างนี้ ; ถ้าจัดเป็นคู่ ๆ ก็จะได้สัก ๕ คู่ ในฐานะที่มันตรงกันข้าม. ทั้งหมดนี้ให้ถือว่ามิไว้เพื่อเลือก สำหรับคนที่โง่มาก คนที่โง่น้อย คนฉลาดมาก คนฉลาดน้อย คนเอาจริง ไม่เอาจริง หรือว่าคนระดับปานกลางทั่ว ๆ ไป. นี่เป็นสิ่งที่จะต้องมองดูให้เห็นอย่างแจ่มแจ้ง เหมือนกับว่า เราขึ้นไปบนท้องฟ้า ในที่สูง มองลงมาข้างล่าง เราก็จะเห็นอะไรได้หลาย ๆ อย่าง คราวเดียวกัน ; แต่อย่างไรก็ดี เรื่องของการปฏิบัตินี้ยังมีอีกมากสำหรับจะพูดต่อไป. การที่ปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระพุทธานุภาพิต ตามหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่เป็นระบอบ ๆ นั้น จะไว้พูดกันทีหลังสุด.

ในวันนี้ ก็จะแนะนำให้เห็นการปฏิบัติในแบบหนึ่ง ในรูปหนึ่ง ซึ่งไม่เกี่ยวกับปริยัติ ; ฉะนั้น จึงให้หัวข้อการบรรยายในวันนี้ว่า **"ปรมัตถปฏิบัติที่ไม่เกี่ยวกับปริยัติเลย."**

รู้จักคำที่ต้องเข้าใจเสียก่อน

ท่านจะต้องทำความเข้าใจคำเหล่านี้ก่อน **"ปรมัตถะ"** แปลว่าอย่างไร ? สำหรับคำนี้แปลว่า **"มีอรรถอย่างยิ่ง"** คืออย่างสูงสุด หรืออย่างลึกซึ้ง. พวกชาวบ้านก็พูดเป็น คือพูดว่าปรมัตถ์; บางทีก็มาคู่กันกับคำสามคำ คือพระวินัย พระสูตร พระปรมัตถ์. เมื่อพูดถึงว่า **"ปรมัตถ์"** ก็หมายถึงธรรมะสูงสุดลึกซึ้ง

ที่สุด มีค่ามากที่สุด แต่แล้วความหมายก็ยิ่งเปลี่ยนไป ๆ จนเหลือเพียงเป็นเรื่องที่
ลึกลับที่สุด อย่างนี้ก็ได้.

เมื่อกล่าวโดยกลาง ๆ ทัว ๆ ไป คำว่า "ปรมาัตถ์" ก็แปลว่า **มีอรรถ
หรือประโยชน์อย่างสูงสุด** ; ปรมาัตถปฏิบัติ ก็คือการปฏิบัติเพื่อประโยชน์
อันสูงสุด.

การปฏิบัติเพื่อประโยชน์อันสูงสุด ก็ต้องมีเป็นแบบ ๆ ไป, และคน
ทั่วไปก็จะคิดว่าจะต้องมีการเรียนที่มากพอ มีการปฏิบัติที่สุดเหวี่ยง แล้วเราก็จะได้
ประโยชน์อันสูงสุดนั้น ; ถ้าเป็นอย่างนั้น ปรมาัตถปฏิบัติ นั้น จะต้องเนื่องด้วย
ปริยัติมากทีเดียว.

เดี๋ยวนี้จะบอกให้ทราบว่า ยังมีอยู่อีกอย่างหนึ่งคือ **ปรมาัตถปฏิบัติที่
ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับปริยัติเลย.**

สำหรับคำว่า "ปริยัติ" รู้กันอยู่ดีแล้วว่า หมายถึงการเรียนพระพุทธร-
วจนะ ในแง่ของอักษรศาสตร์หรือวรรณคดี อย่างแตกฉาน ; นี้เรียกว่าปริยัติ
เรียนพระไตรปิฎก และคำอธิบายพระไตรปิฎกในแง่ของศัพทศาสตร์ หรืออะไร
ต่าง ๆ อย่างแตกฉาน ; อย่างนี้เรียกว่า "ปริยัติ"; แม้ไม่แตกฉานก็ยังคง
เรียกว่า "ปริยัติ" เพราะมันต้องเรียนมาก.

เคล็ดหรืออุบายที่ไม่เกี่ยวกับปริยัติ

ที่นี่ จะมีระบอบการปฏิบัติในชั้นสูงสุด เพื่อประโยชน์สูงสุด โดยไม่
เกี่ยวข้องกับปริยัติเลยนั้น จะเป็นอย่างไร ?

นี่ก็ต้องเป็น**ปรมัตถ์**ของชาวไร่ชาวนา ของคุณตาคุณยาย ที่ถึงกับไม่รู้หนังสือ. ควรจะคิดว่า คุณตาคุณยายที่ไม่รู้หนังสือ จะมีความรู้ปรมัตถ์ได้อย่างไร ? หรือจะปฏิบัติปรมัตถ์ได้อย่างไร ?

ขอยืนยันในที่นี้ว่า ก็มีอยู่แบบหนึ่ง สำหรับชาวไร่ชาวนา คุณตาคุณยาย ที่แม้แต่ไม่รู้หนังสือ ก็มีเรื่องปรมัตถ์ และการปฏิบัติในชั้นปรมัตถ์ ; ดังนั้น มันก็ต้องไม่ใช่ธรรมดา, **เมื่อไม่ใช่ธรรมดา ก็ต้องเป็นเคล็ด หรือเป็นกลอุบาย** ซึ่งจะต้องใช้วิธีไม่เหมือนกัน.

เมื่อไม่เกี่ยวกับปริยัติก็ต้องมีอื่นมาแทน ก็ต้องเป็นเรื่องเคล็ด เรื่องอุบาย เรื่องปริศนา ซึ่งเป็นวิธีที่ไม่ต้องเกี่ยวกับปริยัติก็แล้วกัน. ก็สำเร็จประโยชน์ได้สำหรับข้อที่ว่า **คนเหล่านั้นจะไม่ต้องมีความทุกข์เลย** มันปรมัตถ์อยู่ที่ตรงนี้ต่างหาก

ถ้าว่าโดยที่ถูกต้องที่จริง **การปฏิบัติธรรมทั้งหลาย เรียกว่าอุบายทั้งนั้น** ; อย่างง่าย อย่างยาก อย่างไหนก็ต้องเรียกว่า อุบาย ทั้งนั้น. อุบายเป็นวิธีที่จะเข้าถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในลักษณะที่ไม่ยากลำบากเกินไป แล้วก็สำเร็จตามความประสงค์ ; ดังนั้น คำว่า "อุบาย" ในภาษาธรรมะแท้ ๆ ก็จะต้องตรงกับคำว่าเทคนิค เป็นต้น แห่งสมัยนี้.

เรามีเทคนิคก็เพื่อให้ทำได้ง่าย ทำได้สำเร็จ แล้วก็ทำได้โดยที่เป็นที่น่าพอใจไม่หมดเปลือง ไม่ลงทุนมาก อะไรทำนองนี้ ; จะเรียกว่า **อุบาย** ก็ได้ เรียก **เคล็ด** ก็ได้.

คุณตาคุณยายทั้งหลายที่ไม่รู้หนังสือ ก็จะเป็นต้องใช้วิธีที่เรียกว่าเคล็ด หรืออุบายโดยเฉพาะ ; นี่คือปรมัตถปฏิบัติพา ของคุณตาคุณยาย หรือคน

ทำนองนี้ โดยที่ไม่ต้องเกี่ยวกับปริยัติเลย เหมาะสำหรับคนที่ไม่อาจจะเรียนปริยัติ โดยเฉพาะ นี้อย่างหนึ่ง.

ที่นี้มาดูให้ดีต่อไป ก็จะมองเห็นว่า แม้เคล็ดสำหรับคุณยายคุณตาที่ **ไม่รู้หนังสือนี้** ก็ยังใช้ได้กับนักปราชญ์ที่ฉลาดที่สุด ; เพราะว่ามันปราชญ์ อาจจะรู้มาก จนความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอดกันอยู่ทั่ว ๆ ไป แต่พอมาใช้เคล็ด อูบายของคุณตาคุณยายที่โง่ ๆ ง่าย ๆ กลับสำเร็จประโยชน์. นักปราชญ์ที่มีความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอดนั่นแหละ อาจจะใช้อูบายหรือเคล็ดง่าย ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับปริยัติ เลยนี้อันนี้ได้เหมือนกัน.

นี่แหละ **อย่าว่าที่จะใช้สำหรับมนุษย์เลย ต่อให้พวกเทวดา** ถ้ามี เป็นฝูง ๆ อยู่ที่ไหนก็ตามใจ เทวดาก็ยังอาจจะใช้เคล็ดของคุณยายคุณตานี้นั้นแหละ ปฏิบัติธรรม เพื่อความหลุดพ้นได้เหมือนกัน.

พวกเทวดาก็หมายความว่าพวกที่เอาแต่สนุกสนาน **ไม่มีความรับผิดชอบ** **ไม่มีความบากบั่นอดทนอะไร** ; แล้วเทวดาก็จะเอากำลังเอาความอดทนที่ไหน มาศึกษาเล่าเรียนปริยัติ ซึ่งลำบากมาก ก็เลยต้องใช้อูบายที่เป็นเคล็ด หรือเป็นของง่าย ๆ โดยไม่ต้องเรียนปริยัติอีกนั่นเอง.

ขออย่าให้ผู้ใดมาดูหมิ่นเคล็ด หรืออูบายที่มีไว้สำหรับปรมาตถปฏิบัติ โดยที่ไม่ต้องเกี่ยวกับปริยัติ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง.

อูบายนั้นจะมีอะไรบ้าง ก็จะได้พูดกันไปทีละอย่าง ๆ พอเป็นตัวอย่าง.

ขอให้มองเห็นชัดว่า **สิ่งที่เรียกว่าเคล็ดหรืออูบายทำนองนี้นั้นมัน** คืออะไร ? และว่าจะปฏิบัติกันได้อย่างไร ?

เท่าที่สำรวจดูจากทุก ๆ แบบ จากทุก ๆ ฝ่าย ในหมู่พุทธบริษัทเรา หมายความว่า ทั้งเถรวาททั้งมหายาน หรือทั้งที่ไม่ใช่เถรวาทไม่ใช่มหายานก็ตาม ก็เห็นว่ามีอยู่มากเหมือนกัน ที่เขาใช้วิธีเคล็ดหรืออุบาย โดยไม่ต้องเกี่ยวกับปริยัติ เขามาประมวลดู แล้วก็ลองเลือกเอา คัดเลือกเอามาเล่าสู่กันฟัง ให้เป็นตัวอย่าง.

สำหรับเคล็ดหรืออุบายที่มีความแตกต่างกัน จนถึงขนาดที่จะแยกให้ต่างกันออกไปเป็นพวก ๆ ดังจะกล่าวต่อไปนี้ :-

พวกที่หนึ่ง อยากจะเรียกชื่อในที่นี้ว่า **"พวกปริศนา"** คือพวกที่ใช้ปริศนาสำหรับค้ำนึ่งค้ำนวนอยู่เสมอแต่ในหัวข้อปริศนานั้นเพียงข้อเดียว.

พวกที่สอง อยากจะเรียกว่าพวกที่ใช้ **"มนตรา"**, หรือบางพวกก็เรียกว่า **"ธารณี"**; "มนตรา" หรือ "ธารณี" แล้วแต่จะเรียก. นี่คือใช้คำสำหรับตวาดอยู่เสมอ เขาพูดว่าตวาดผี ตวาดยักษ์ ตวาดมาร อะไรก็ตามใจ ; ที่แท้มันก็คือ ตวาดความโง่ของตัวเอง หรือตวาดกิเลสนั้นแหละมากกว่า.

พวกที่สาม คือพวกใช้สติระลึกอยู่ในสิ่งที่ได้ผ่านมาแล้ว อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน หรือเจนจัด อย่าให้สตินั้นมึดมัวไปได้.

จะได้อธิบายกันทีละอย่าง พอให้เป็นทางแห่งความเข้าใจ :-

พวกที่ ๑ ปริศนามีทั้งยากและง่าย

พวกที่หนึ่ง ที่เรียกว่าใช้ปริศนานั้น ดูเหมือนปุยาตายายของเราจะได้ใช้กันมาก ; เพราะเห็นได้ว่ามันมีปริศนาอะไรเหลืออยู่มากจนกระทั่งบัดนี้.

ถ้าใครคิดออกแล้วก็ ต้องใช้คำว่า "กินไม่สิ้นเลย" คือมันจะมีผลไปไม่รู้จักหมด จักสิ้น จนกระทั่งไปถึงนิพพาน. ปริศนานั้นก็มียากมึง่ายไปตามเรื่อง หรือว่าตามระดับของผู้ที่จะคิด, แต่รวมความแล้วมันก็คือปริศนา.

ถ้าอย่างเดี๋ยวนี้อาตมาก็ผูกขึ้นให้คิดกันมานานแล้วเหมือนกัน เมื่อยี่สิบปีก่อน ก็เริ่มลองใช้วิธีให้คิดปริศนา ก็รู้สึกว่าคุณแก่ ๆ ที่ไม่รู้หนังสือนั้นก็ได้รับประโยชน์อยู่.

ปริศนา คือคำที่เข้าใจไม่ได้ทันที และมีอยู่มาก พวกชาวไร่ ชาวนาฉลาดขึ้นมาได้ ก็เพราะ **สิ่งที่เรียกว่า "ปริศนา"**; และโดยเฉพาะคนที่ไม่รู้หนังสือ เขาฉลาดขึ้นมาได้ก็ด้วยการทายปริศนาซึ่งกันและกัน.

ตั้งแต่เด็กเล็ก ๆ มา ก็มีวิธีการทายปริศนา; พอเป็นผู้ใหญ่เต็มที่แล้ว ปริศนามันก็ลึก หรือว่าเลื่อนชั้นขึ้นไปลึกซึ่งยิ่งขึ้นไป จนถึงกับต้องให้ชื่อใหม่ว่า **"ปริศนาธรรม"**. ถ้าเป็น **"ปริศนาโลก"** ก็ทำให้ฉลาดอย่างโลก, "ปริศนาธรรม" ก็ทำให้ฉลาดอย่างธรรม, ถ้าเป็นธรรมอันลึก ก็ทำให้ถึงนิพพานได้,

ปริศนาว่า "ตายเสียก่อนตาย"

เดี๋ยวนี้นี่เรามี คำเป็นปริศนาว่า "ตายเสียก่อนตาย". คนแรก ฟังก็งง ไม่รู้ว่าอะไรไปทางไหน ที่ค่อย ๆ คิดไป; ถ้าทำได้จริง มันต้องมีการตายอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ก่อนแต่จะตายชนิดเข้าใจ. ตายชนิดเข้าใจตายอย่างไรก็เห็น ๆ กันอยู่ นั่นคือ ตายในความหมายหนึ่ง.

ตายเสียก่อนตายเข้าใจ นั่นคือตายอย่างไร? ก็คงจะคิดต่อไปถึงว่า ต้องทำอะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งมีความหมายเหมือนกับคนตายแล้ว; แต่ว่าร่างกายไม่ต้องตาย และยังคงจะไม่มีความทุกข์อะไรด้วย. และเมื่อตัวเราไม่มีแล้ว ส่วนที่เหลืออยู่มันก็ต้องทำประโยชน์ผู้อื่นเท่านั้นเอง; นี่แหละ "ตายเสียก่อนตาย".

ตายก่อนตาย เกิดมีความหมายขึ้นมาเป็นอย่างไร; นึกไปพลาง นึกอยู่เรื่อย ๆ ก็ทำให้เข้าใจมากขึ้นทุกที ในความหมายของคำว่า "ตายเสียก่อนตาย" ; **ยิ่งนึกออก ก็ยิ่งรู้ธรรมะมากยิ่งขึ้น** จนกระทั่งทำอย่างนั้นได้ ก็เลยได้บรรลุ "อภิมรรค" คือธรรมะที่ทำให้บุคคลนั้นไม่ให้ตาย.

ถ้าคิดอยู่ เขาเรียกว่า "ปริศนา" ถ้าพ้นเป็นเสียงออกมา เขาเรียกว่า "มนต์" หรือ "มนตรา" "ธารณี". ในที่นี้เราเอาแต่คิด คิดอยู่เพื่อให้หาคำตอบออกมาจากข้างใน ก็คือฟังปริศนานี้ลงไปในตัววิญญาณ ให้คอยคำตอบอยู่เสมอ. โอกาสดี วันใดวันหนึ่ง ก็รู้แจ้งขึ้นมาชนิดหนึ่ง ๆ ; พอตื่นนอนขึ้นมาก็รู้ขึ้นมาเอง มากหรือกว้าง หรือไกลออกไปกว่าเมื่อวาน อย่างนี้เป็นต้น.

การอยู่ด้วยปริศนาข้อนี้ข้อเดียวไม่ต้องพะวง; **คือคนหนึ่งก็มีปริศนาข้อเดียวก็พอ** ถ้าหลายข้อมันก็จะสับสน. **นึกถึงอยู่** แต่ว่า "ตายเสียก่อนตาย" ให้ได้ตามที่เพื่อนเขาแนะนำ, หรือว่าอาจารย์แนะนำ, หรือว่ารับเอามาจากใครก็ตามใจ; แล้วก็ทำให้ถูกต้องตามคำพูดนั้นว่า "เราเป็นผู้ตายเสร็จแล้ว ก่อนแต่ที่ร่างกายมันจะตายเข้าใจไป" เรื่องมันจะเหลือแคบเข้าทุกที; เพราะว่าคนที่ตายเข้าใจนั้นเอาไปทิ้งเสียแล้ว เหลือแต่ตายอีกชนิดหนึ่งของสิ่งที่ไม่ต้องตายเข้าใจ.

นึกถึงปริศนาอยู่ก็เลยค้นว่า ทำอย่างไรเราจึงจะเหมือนคนตายแล้ว? ในเมื่อเรายังมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่รู้สึกอะไรได้อยู่ ก็เลยเปรียบ

เทียบไปในแง่ที่ว่า คนที่มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รับสัมผัสอะไรมา, แล้วก็เอามาคิดนึกเป็นเรื่องกิเลสตัณหา เป็นตัวกู - ของกูนี้; นี่ก็มันเกิดอยู่ทุกครั้งที่ตา หู จมูก ลิ้น เป็นต้น ได้รับสัมผัสอะไร มันจำได้โง่ไป. ฉะนั้นถ้าอย่าให้ตา หู จมูก ฯลฯ นี่มันโง่ไป ก็จะไม่เกิดเป็นกิเลสตัณหา เป็นตัวกู - ของกู สำหรับจะมีความทุกข์; นี่ก็พอจะเรียกได้ว่า เป็นการตายก่อนตาย; พอได้เค้าเงื่อนอย่างนี้แล้ว ก็พยายามรักษาไว้ให้ชัดเจนมากขึ้น ก้าวหน้ามากขึ้น.

การอยู่ด้วยปริศนาเพียงว่า "ตายเสียก่อนตาย" ก็ดี นี่ก็ไม่ต้องเรียนปริยัติ ไม่ต้องลำบากในเรื่องการพูดจากไต่ถาม หรือว่าอะไรให้มันมากมาย; เพราะว่า ปริศนานี้เขามีกติกาตายตัวอยู่อย่างหนึ่งว่า ห้ามมิให้ถามใคร พอไปถามใครเข้าเขาบอกเสียแล้ว ก็หมดความเป็นปริศนา. ฉะนั้น ถ้าจะเอาวิธีปริศนาเป็นที่พึ่ง ก็อย่าถามใคร. พยายามอย่าถามใคร แต่อาจจะฟังได้.

เรื่องตายก่อนตายนี้ ไม่ทราบว่ามีใครได้ตั้งเป็นปริศนาขึ้น อาตมาก็บอกไม่ได้ เพราะว่าได้ยินมาเมื่อไร ก็ชักจะลืม ๆ เสียแล้ว; แต่ปริศนานั้นมีอยู่ว่า "ความงามนั้นอยู่ที่ซากผี ความดีอยู่ที่ละ พระนั้นอยู่ที่จริง นิพพานอยู่ที่ตายเสียก่อนตาย" มีอยู่เป็น ๔ ข้อ.

ลองคิดดูทั้ง ๔ ข้อ ก็จะไม่ง่ายขึ้น ว่า "งามอยู่ที่ซากผี ดีอยู่ที่ละออกไป อย่าเอาเข้ามา แล้วก็พระอยู่ที่จริง นิพพานอยู่ที่ตายเสียก่อนตาย" นี่ต้องเป็นเรื่องของปู่ย่าตายาย บรรพบุรุษคนใดคนหนึ่งพูด แล้วลูกหลานจึงพูดกันมาสืบ ๆ กันมา.

ขอสารภาพที่นี้เดี๋ยวนี้ว่า อาตมาเองก็ได้รับเกียรติ รับสมญาว่าเป็นนักปริยัติ แต่แล้วก็โง่ ไม่ได้รับประโยชน์ที่น่าพอใจ จากปริยัติเหล่านั้น; แต่

ได้รับประโยชน์จากปริศนาที่ว่า "ตายเสียก่อนตาย" นี้แหละมากกว่า. ฉะนั้น
ข้อที่ว่า ปริศนาของยายแก่ มีประโยชน์กับนักปริยัติที่มีความรู้ท่วมหัวเอาตัว
ไม่รอดนั้น ก็ได้แก่ข้อนี้เอง.

ขอให้จำไว้อย่างนี้ว่า "ตายเสียก่อนตาย" สองสามพยางค์เท่านั้น จะเป็น
ปรมัตตปฏิบัติ ที่ไม่เนื่องกันกับปริยัติ แต่ประการใด เพราะต้องเอาความรู้
ในใจล้วน ๆ มาเป็นคำตอบ.

ปริศนาว่า "ปากอย่างไรอย่าง"

ปริศนานั้น มันก็มีอยู่มากอย่าง มากข้อ : อย่างที่พูดกันขึ้นมาใหม่
ประโยคหนึ่งว่า "ต้องปากอย่างไรอย่างซี"; ไม่ต้องทำอะไรมาก ทำตน
เป็นคน "ปากอย่างไรอย่างซี". คำว่า "ปากอย่างไรอย่างซี" นั่นคือ ปริศนา.
ถ้าเป็นคน "ปากอย่างไรอย่าง" ก็หมายความว่า **จะได้นิพพาน เหมือน ๆ กับว่า**
"ตายก่อนตาย" ก็จะได้นิพพาน.

ที่นี้ เราพูดว่า "ปากอย่างไรอย่าง" นั้นแหละจะได้นิพพาน ; ถ้าปาก
พูดว่า "ตัวกู - ของกู" ใจก็อย่าเป็น "ตัวกู - ของกู". ปากกับใจไม่ตรงกันเลย
ปากเป็นเรื่องสมมติเป็นเรื่องโลก โลกียวิหาร ใ้ปากพูดไป ; แต่ใจมัน
ไม่เป็นไปอย่างนั้น มันไม่เอาด้วย **ใจมันรู้ความจริงแจ่มแจ้งอยู่เสมอไป**
เลยเก็บไว้ในใจ.

ปากก็พูดไป เช่น ปากพูดว่าฉันมีเงินยี่สิบล้าน นี้ก็ว่าไป แต่ใจมัน
ก็ว่าไม่มีสักสตางค์แดงเดียว นี้เรียกว่า ปากอย่างหนึ่งใจอย่างหนึ่ง.

ปากนี้จำเป็นจะต้องพูดตามภาษาชาวโลก ซึ่งมีแต่ความยึดถือ ภาษาอื่นไม่มีให้พูด ; เพราะฉะนั้น เราต้องพูดภาษาของบุคคลที่ยึดถือนี้ มันหลีกเลี่ยงไม่ได้. แต่ส่วนใจนั้นใครจะทำอะไรเราได้ ; เมื่อรู้เห็นแจ่มแจ้งอย่างไร มันก็เอาของมันอย่างนั้น. ฉะนั้น จึงมีทางที่จิตใจมันจะรู้สึกนึกคิดอย่างถูกต้อง เป็นอิสระว่า "ตัวฉันก็ยังไม่ มี มองดูซี ! มันไม่มีตัวฉัน แล้วก็มีเงินได้อย่างไร ตั้งยี่สิบล้าน ในเมื่อตัวฉันเองก็มีได้มี" ใจรู้สึกเสียอย่างนี้ จึงเกิดอาการที่เรียกว่า "ปากอย่างใจอย่าง" ขึ้นมา.

ถ้าถือปริศนาข้อนี้เป็นที่ฟัง ก็ต้องพยายามหัดให้มาก ฝึกฝนให้มาก ที่จะให้มันเป็นคนละอย่างอยู่เรื่อยไป ให้ปากอย่างใจอย่างอยู่เรื่อยไป บางทีเราจะต้องตำราสั่งสอนคนนั้นคนนี้ แต่ใจก็อย่าไปเป็นอย่างนั้น.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสคำที่เราอาจจะไม่เชื่อ, และไม่อยากจะเชื่อว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัส คือคำที่รุนแรงมาก ตรัสแก่ภิกษุผู้ต้องอาบัติอย่างดื้อดั่งดังนี้. นี้ก็ต้องเชื่อว่า **พระพุทธเจ้าต้องเป็นบุคคลปากอย่างใจอย่างเหมือนกัน ;** เพราะคำนั้นมันรุนแรงมาก หรือเป็นคำดำเป็นโฆหารของการดำที่รุนแรงมาก, นี้ก็เลยฟังอุบายที่ว่า **ปากอย่างใจอย่างนี้แหละ จะทำให้ประโยชน์ต่าง ๆ เป็นไปได้โดยไม่มีความทุกข์.**

ถ้าปากอย่างไร ใจอย่างนั้นแล้ว มันก็มีความทุกข์เสร็จแล้ว ; เพราะปากเลว ในมันก็เลว ปากโกรธ ใจมันก็โกรธ นี้ก็เรียกว่า มันเลวเสียก่อนที่ปากจะพูด. นี้แหละคนที่ปากกับใจตรงกัน จะต้องเป็นอย่างนี้ คือพูดออกมาจากใจ ; ส่วนคนที่ว่าปากอย่าง ใจอย่างนี้ **ไม่ได้พูดจากใจ แต่พูดจากสติปัญญา จากญาณทัสสนะ จากความรู้แจ้ง** ว่าเราจะต้องพูดอย่างไร โดยไม่ต้องตรง

กับความรู้สึกในใจ ; เพราะว่าเรื่องที่จะพูดนี้ พูดกับคนในโลกที่ยึดมั่นถือมั่น จึงต้องพูดตามภาษาอย่างนั้น.

ภาษาของชาวโลกที่ ใช้พูดกันทั้งคนธรรมดาสามัญ และพระ-
อริยเจ้า และพระพุทธเจ้า แต่ส่วนในใจนั้น ไม่จำเป็นจะต้องเหมือนกัน ;
เรามีหลักปฏิบัติในทำนองที่เป็นปริศนา ที่ต้องคิดอยู่เสมอว่า "ปากอย่างไรอย่าง".
นี่ก็เป็นตัวอย่างอันหนึ่ง ที่เอามาแสดงให้ดู.

ปริศนาว่า "จุดเย็นสูงสุด อยู่กลางเตาหลอม"

ปริศนาใหม่ ๆ สมัยอวกาศ ปิงปอง อะไรนี้ ก็เช่นปัญหาว่า "จุดเย็น
สูงสุดนั้น อยู่ที่กลางเตาหลอม". เตาหลอมเหล็กที่ร้อนเหลือประมาณนั้นแหละ,
ที่ศูนย์กลางของมันนั้นแหละเป็นจุดที่เย็นที่สุด. นี่เป็นปริศนา ; ถ้ามองไม่เห็น
ก็ไม่มีทางจะเข้าใจ. ถ้าทำความเข้าใจได้ ก็จะมีธรรมะทั้งหมดทั้งสิ้นได้เหมือนกัน.

ถ้าเราจะเอาไปจับกันเข้า กับหลักธรรมะในพระพุทธศาสนาพื้นฐาน
ที่มีมาแต่เดิม เรามีหลักว่า "เย็นที่สุดนั้น ก็คือความดับของความร้อนที่สุด" ;
หมายความว่า ร้อนเท่าไร ถ้าดับลงไปได้ มันก็เย็นเท่านั้น คือเย็นเท่ากับที่ความร้อน
เท่านั้นมันดับไปได้. ดังนั้น ถ้าความร้อนที่สุดดับไป ความเย็นก็ต้องเย็น
ที่สุด ; ขอให้ไปหาความเย็นที่สุด ตรงที่ความดับของความร้อนที่ร้อนที่สุด.

อย่างไรในวิภูฏสงสารร้อนที่สุดดับลงไป แล้วก็จะเย็นที่สุด คือเป็น
นิพพาน ; **ต้องหานิพพานคือเย็นที่สุด ตรงที่ความดับของความร้อนที่สุด**

ในวัฏฏสงสาร. ที่สวนโมกขฯ นี้ก็มีสระนาฬิกา เป็นภาพนิมิตสำหรับเตือนสติว่า วัฏฏสงสารนั้นร้อนที่สุด ดับลงไปได้ก็เป็นนิพพานอยู่ที่กลางวัฏฏสงสาร ที่ใจกลางแห่งวัฏฏสงสาร.

ที่นี้ พุทฺโธให้ เป็นปริศนาน่าตกใจ ก็ว่า "เย็นที่สุดนั้นอยู่ที่ตรงใจกลางของเตาหลอมเหล็ก" โดยเราถือเอามาตรฐานว่า ความร้อนสูงสุดที่มนุษย์เกี่ยวข้องนี้ คงจะไม่มีอะไรร้อนไปกว่าตรงจุดกลางเตาหลอมเหล็กขนาดใหญ่ ; ก็เลยตั้งปริศนาให้ตัวเองว่า เย็นที่สุดอยู่ที่กลางเตาหลอมเหล็ก.

การที่จะปฏิบัติได้กันทุกระดับ มีใจความสรุปได้ว่า พอมีเรื่องร้อนเรื่องเสีย วิบัติ ขาดทุน ฉิบหาย อะไรขึ้นมา ก็นึกถึงปริศนาข้อนี้ ว่า "เย็นที่สุดนั้นมันอยู่กลางเตาหลอมเหล็กนะโว้ย"! พอนึกดังนี้เราก็ไม่ได้ร้อนเท่าไร.

ตัวอย่างเช่นว่าค้าขายขาดทุนไปสัก ๒-๓ ล้าน ; ที่ตรงนั้นแหละหาให้ดีจะพบเย็น ๒-๓ ล้าน. หรือว่าลูกตายเมียตาย อะไรตาย นี่มันร้อน ; แต่ถ้าหาให้ดีก็จะเย็นเท่ากันนั้นแหละ. **ให้ดับอันนั้นเสีย มันก็จะกลายเป็นตรงกันข้าม ;** ดังนั้น ถ้าร้อนไปเท่าไร ก็จะหาพบเย็นได้เท่านั้น และได้มาอย่างฟรี.

เดี๋ยวนี้ คนแต่ละคนต่างก็มีเรื่องร้อนอยู่เป็นประจำวัน : เดี่ยวเสียหนี้ เดี่ยวเสียนี้ เดี่ยวเสียโน้น เดี่ยววิบัติอย่างนั้น เดี่ยววิบัติอย่างนี้ ; ล้วนแต่มีเรื่องร้อน สำหรับคนโง่จะต้องร้อน. **แต่สำหรับคนไม่โง่ ก็ทำให้เย็นได้ ;** แม้ร้อนเท่าไรก็จะทำให้เย็นได้เท่านั้น.

เรื่องนี้เคยให้คำเปรียบเทียบไว้อีกอย่างหนึ่ง **"ดูให้ดีมีแต่ได้ไม่มีเสีย".** ที่ได้เสียไป เสียเงิน เสียของ เสียลูก เสียเมีย เสียอะไรต่าง ๆ นั้น ;

ถ้าดูให้ดีจะมีการได้ มีการได้อะไรที่มีค่ามากกว่าของที่เสียไป. เช่นว่าเสียเงินไปล้านหนึ่ง ดูให้ดีเกิด จะได้อะไรเป็นความรู้ซึ่งมีค่ามากกว่าเงินที่เสียไปล้านหนึ่ง. เดียวนี้คนมักโง่ ดูไม่เป็น มันก็เสียล้านหนึ่งเปล่า ๆ, แล้วก็ได้ความร้อนอย่างอื่นมาอีก มันเลยไม่ได้อะไร.

ถ้าหากมีถือหลักที่เชื่อแน่ว่า “จุดเย็นที่สุด อยู่ที่กลางความร้อนที่สุด”, หรือ “ท่ามกลางความร้อนนั้น มันมีจุดเย็น” พยายามหาให้พบก็สามารถที่จะทำให้ร้อนกลายเป็นเย็นได้หมดโดยไม่มีเสียอะไร. ถ้าเสียอะไรไป จะกลายเป็นได้ไปหมด, หรือได้มากไปกว่าหมด; แม้แต่เสียเกียรติ เสียชื่อเสียง เสียอะไรเหล่านี้ที่เรียกว่าเสียหายกันมาก ถ้าทำให้ดีมันกลายเป็นได้ ได้อะไรชนิดหนึ่งซึ่งมีค่ามาก คือ ความฉลาดในเรื่องของชีวิตของธรรมะ; นี่แหละเรียกว่ามันมีค่ามาก. แต่อย่าเข้าใจไปในทำนองที่เกเร เดียวจะเข้าใจว่า ถ้าอย่างนั้นก็แก่งทำให้มันเสียชื่อเสียงเสียชี, แก่งทำให้มันเสียเงินชี; อย่างนี้มันก็เป็นอันธพาลพูด.

เราไม่ได้แนะนำอย่างนั้น; สิ่งเหล่านั้นมันก็เป็นไปตามธรรมดา เป็นอยู่ตามธรรมดา; เช่นว่า คนค้าขายจะต้องขาดทุนบ้างเป็นต้น, คนเกิดมาแล้วจะต้องมีบุตร ภรรยา สามี เดียวก็จะต้องมีคนนั้นตาย คนนี้ตาย อย่างนี้ต้องมีอยู่แล้ว ไม่ต้องไปฆ่ามันให้ตาย; แต่ว่าที่มีแล้ว แล้วก็ต้องตายไป จะเสียไป นี้ดูให้ดี อย่าให้กลายเป็นเรื่องเสีย. นี่แหละจะอนุโลมได้ในหลักเดียวกันนี้ว่า ตรงไหนมีร้อน ตรงนั้นมีเย็น ร้อนเท่าไร จะเย็นเท่านั้น ร้อนที่สุด ก็จะมีเย็นที่สุด.

ปริศนาว่า "เสียงของมือที่ตบข้างเดียว"

เรื่องทำนองนี้ ก็มีที่เป็นปริศนาใหม่ ๆ นี้เอง คือในโรงหนังของเรา มีภาพเขียนภาพหนึ่ง ให้ชื่อว่า "เสียงของมือที่ตบข้างเดียว". ใครพูดทีแรก ก็ไม่ทราบ แต่พูดต่อ ๆ กันมา ; แล้วก็มีคนพยายามเขียนรูปภาพเพื่อจะใช้กับ คำพูดนี้กันหลาย ๆ คน. เราก็มีภาพหนึ่ง เอาของเซอร์แมน (Sherman) มา ได้ให้ชื่อว่า "เสียงของการตบมือข้างเดียว".

ภาพนั้นแสดงให้เห็นว่า **มือที่ตบข้างเดียวนั้น มีเสียงดัง ไม่มีเสียง ใดเท่า.** คนที่แรกฟังก็ไม่รู้ ไม่เข้าใจ ก็จะทำว่า **บ้าอีกแล้ว ;** มือข้างเดียว จะตบอย่างไร มันก็ตบลม ตบฟ้า มันก็ไม่ดัง ; เขาไปมองอย่างนั้นเป็นเรื่อง วัตถุไป.

ที่นี้ เรามองเป็นเรื่องทางจิตใจ "**ตบมือข้างเดียว**" นั้น หมายความว่า เมื่อมีการกระทบทางอายตนะ แล้วจิตไม่รับเอามาสำหรับปรุงเป็นตัวกู - ของกู ; การกระทบนั้นก็เลยกลายเป็นหมันไป : ตาเห็นรูปก็เป็นหมันไป, หูฟังเสียง ก็เป็นหมันไป, จมูกได้กลิ่นก็เป็นหมันไป ฯลฯ, เพราะมันไม่รับเอามาทำ ปฏิบัติการ.

มีพระพุทธภชาษิตใช้อธิบายความข้อนี้ว่า "**เห็นก็จงสักว่าเห็น ได้ยิน ก็สักว่าได้ฟัง ได้ดมก็สักว่าได้กลิ่น ฯลฯ**" คือไม่ปรุงต่อไปอีก ที่จะไปเกิด เป็นตัณหา เกิดเป็นอุปาทาน.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างนี้ว่า "ถ้าเห็นสักว่าเห็น ได้ยินสักว่า ได้ยิน ฯลฯ แล้วเมื่อนั้นจะไม่มี ตัวเธอ เกิดขึ้น". "ไม่มีตัวเธอเกิดขึ้น"

ก็ไม่มีปัญหา คือไม่มีอยู่ที่ไหน หรือไปไหน มาไหน, แม้จะตายไปก็ไม่มีทั้งนั้น ; เพราะว่าไม่มีตัวเรา ไม่มีตัวกู - ของกูเกิดขึ้น. นี้เรียกว่าเหมือนกับตบมือข้างเดียว ; ตบไปเถอะ ก็มีแต่ผล คือ ความสงบเย็นเป็นนิพพาน เป็นธรรมะสูงสุด คือเป็นนิพพาน. ดังนั้น เราเรียกว่า "เสียงที่ดังที่สุด ก้องไปไกลทั่วจักรวาล คือเสียงแห่งนิพพาน".

ตบมือข้างเดียว มีเสียงก้องไปทั่วจักรวาล. ตบมือสองข้าง ดังเปาะแปะอยู่ที่ตรงนี้ไม่กี่วา. ถ้าความคิดของใครชอบอย่างนี้ ก็ยึดถือเอาปริศนาข้อนี้ ว่าเสียงของการตบมือข้างเดี่ยวนั้นแหละ ดังก้องไปทั่วจักรวาล ; แล้วจะยิ่งกว่านั้น คือมันจะซึมซาบเข้าไปในแผ่นดิน หรือว่าในทุกหนทุกแห่ง ไม่มียกเว้นอะไร คือความไม่ยึดถือให้เกิดเป็นตัวกู - ของกูขึ้นมา. ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ข้างเดี่ยวนั้น มันจะทำอะไรก็ให้ทำไปเถอะ แต่ไม่มีปฏิกิริยาที่จะเกิดขึ้นเป็นต้นหา อุปาทาน เป็นต้น.

ปริศนานี้เรียกว่า "ตบมือข้างเดียวเสียงดังไม่มีที่สิ้นสุด" เสียงดังมีประมาณไม่มีที่สิ้นสุด.

ปริศนาในพระไตรปิฎกที่มีคล้ายของเซ็น "ผ้าเช็ดฝุ่น ก็เช็ดฝุ่น"

ปริศนาอย่างของพวกเซ็นก็มามาก ถ้าคิดได้ก็ได้รับความรู้ หรือเห็นธรรมไปตามลำดับ ; แล้วปัญหาที่คล้ายของพวกเซ็นนี้ในพระไตรปิฎกก็ยังมี.

เช่นเรื่องพระจุฬินทรที่พระพุทธเจ้าท่านให้เศษผ้าชิ้นหนึ่ง ให้ไป
บริกรรมในเมื่อขยำเศษผ้าชิ้นว่า "ผ้าเช็ดฝุ่น ก็เช็ดฝุ่นซี! ผ้าเช็ดฝุ่น ก็เช็ดฝุ่นซี!"
มีเท่านั้น. ภิกษุองค์นี้ทำไปเรื่อย ๆ จนในเวลาหนึ่งก็เป็นพระอรหันต์วาบวบ
ขึ้นมา ; เพราะขยำเศษผ้าแล้วก็ว่า "ผ้าเช็ดฝุ่น ก็เช็ดฝุ่นซี!".

มันมีความหมายหลายอย่างเหลือเกินจากคำพูดว่า "ผ้าเช็ดฝุ่น ก็เช็ดฝุ่น"
ความหมายหลายแขนง; เช่นอย่างเลขที่สุดก็ต้องว่า **มันทำหน้าที่ของมัน.**
เดี๋ยวนี้คนเรานี่ ไม่ค่อยจะทำหน้าที่ของคน.

ความหมายที่สูงขึ้นไปก็คือ มันเปลี่ยนแปลงจาก **ผ้าขาวเป็นผ้า**
เศร้าหมองด้วยซีโคล.

ถ้าเห็นสูงขึ้นไปกว่านั้น ก็เห็นว่า **มันไม่มีอะไรที่นอกไปจากธรรมดา**
จะมีฝุ่นหรือจะไม่มีฝุ่น จะเปื้อนฝุ่นหรือจะไม่มีฝุ่น จะเช็ดหรือจะไม่เช็ด มันก็
เป็นเรื่อง **ธรรมดา.**

ภิกษุองค์นั้นท่านก็เลยเป็นพระอรหันต์ เพราะปริศนาที่ว่า "รโหโร
รหิ" ซึ่งแปลว่า "ผ้าเช็ดฝุ่น มันก็เช็ดฝุ่น" มีเท่านั้นเอง.

ปัญหาหรือปริศนา มีอีกมากมายหลายร้อยหลายพันก็ได้ จะยกตัวอย่าง
มาให้ฟังสัก ๓-๔ อย่าง :-

ฝึกพิจารณา อย่าง ชาวไร่ชาวนา ก็เป็นอุบาย

ตัวอย่างพวกที่ ๑. ถ้าเราไม่รู้หนังสือ ไม่มีอะไร เป็นชาวไร่ชาวนา
ที่โง่เขลา ก็ปฏิบัติเพื่อปฏิบัติเพื่อปรมาตถปฏิบัติได้, เรียกว่าเป็นนักปราชญ์ชาวนาก็ได้.

เคยเห็นคำพูดในหนังสือต่างประเทศบ่อยๆ ว่า farmer philosopher หรือ philosopher farmer ก็มี

นักปรัชญาชาวนา หรือ ชาวนานักปรัชญา เขาไม่ต้องเรียนจบ พระไตรปิฎก หรือจบคัมภีร์ตำราอะไรเป็นรอบๆ ; เขาอยู่แต่กับหัวคันนา แต่เขาก็เป็น**ปรัชญาเมธี** **รู้สิ่งที่ทำให้จิตใจมีความสุขยิ่ง** หรือดีไปเสียกว่านักปรัชญาเมธี ที่อยู่กับหนังสือเป็นหอบๆ หาบๆ หรือว่าเติมไปทั้งหลังตีก เติมไปแต่หนังสือ.

นักปรัชญาบ้าหนังสือชนิดนั้น ก็ไม่มีความสุขมากเท่า**นักปรัชญาชาวนา** ที่มีความคิดนี้รู้สึกเกิดขึ้นมาจากท้องนา. เขาเห็นดิน เห็นทราย เห็นนก เห็นเขียด หรือเห็นอะไรก็ตาม ที่ทำให้เขาสามารถจะไม่ยึดมั่นถือมั่นได้ ก็เรียกว่า ประเสริฐ หรือวิเศษไปเสียทั้งนั้น. ทั้งหมดนี้เป็นตัวอย่างของการปฏิบัติในเคล็ด หรืออุบาย ที่จะบำเพ็ญการปฏิบัติในชั้นปรมาตมได้ โดยไม่ต้องเกี่ยวกับการศึกษาปริยัติเลย เรียกว่า "**ปริศนา**" นี้เป็นตัวอย่างพวกที่หนึ่ง.

พวกที่ ๒ ใช้วิธี มนตรา หรือ ธารณี

ตัวอย่างพวกที่ ๒. จะเรียกว่า "**มนตรา**" หรือจะยืมคำว่า "**ธารณี**" คำทางฝ่ายนิกายอื่นมาใช้ก็ได้ ; เพราะความหมายมันเหมือนกัน คือคำที่ใช้สำหรับ **ตวาดกิเลส**.

เราจะต้องมีคำพูดที่เหมาะสมที่สุด หรือว่าตรงกับอุปนิสัยใจคอของตัวที่สุดขึ้นมา สักคำหนึ่งก่อน ; ถ้ารู้แจ้งเห็นจริงดี. ใช้อันนี้เป็น **มนตร์สำหรับตวาดกิเลส** ให้แตกกระจัดกระจายไป.

ยกตัวอย่าง เหมือนกับคำว่า "ตายเสียก่อนตาย" ซึ่งเป็นปริศนา นั้นแหละ ; **ใช้อย่างปริศนามันก็ไปอย่างหนึ่ง, ถ้าจะใช้อย่าง " ธารณี" หรือ "มนตรา" มันก็ใช้ไปอีกอย่างหนึ่ง.**

พอมีเค้าเงื่อนว่ากิเลสมันจะตั้งขึ้นในใจ ก็ตวาดมันไปด้วยคำว่า "ตายก่อนตาย!" **"กูตายก่อนตายแล้วนะโว้ย" !** แค่นี้มันก็กลับหายไป ไปสู่สภาพเดิม, เราควรจะใช้คำที่รุนแรงกว่านั้น เพราะเป็นคำตวาดหรือคำด่า ; เราคิดคำเอาเอง ก็ได้ เช่นว่า "ไอ้บ้า ไอ้บ้ามาอีกแล้วโว้ย!" นี่แหละเป็น "มนตรา" เป็น "ธารณี" สำหรับตวาดกิเลสให้กลับไป ถ้าทำอย่างนี้อยู่บ่อย ๆ ก็จะมีสติดีขึ้น - ดีขึ้น.

หรือเช่นพูดว่า **"ออกไป! ออกไป!"** เท่านั้นพอ ; ถ้าเรารู้ความหมายของคำว่า "ออกไป ออกไป" นี้ดี. แต่คนที่อยู่ข้าง ๆ เขาไม่รู้ว่าเราว่าอะไร เดียวเขาจะว่าบ้าก็ได้, หรือว่าคำคืนดีคืน นิ่งตวาดอยู่ว่า "ออกไป ออกไป" คนอื่นเขาก็ว่าไอ้มันละเมอ. แต่ก็ "ออกไป ออกไป" นี้เรามีความหมายว่าเรามีสติรู้ว่า ไอ้กิเลสนี้มาอีกแล้ว. นี่แหละ "ออกไป ออกไป!"

บางทีเราจะมีคำที่ง่ายที่สุด เช่นว่า **"กูก็ไม่ได้เกิดมาเพื่อความทุกข์นี้โว้ย!"** คิดดูซิจะมีผลอย่างไร ! เดียวนี้คนไม่เอาใจใส่ที่ว่า จะรู้จักสิ่งเหล่านั้นอย่างไร ? จังจะมานั่งร้องไห้อยู่ ; ปัญหานิดหนึ่งก็มาร้องให้ได้ ไม่ควรจะเป็นปัญหามันก็เป็นปัญหาขึ้นมา. นี้ควรจะตวาดออกไปด้วยคำหยาบคายว่า "กูไม่ได้เกิดมาเพื่อเป็นทุกข์นี้โว้ย"; ทุกข์ก็หายไปเหมือนกัน, นี่แหละ "มนตร์" "มนตรา" ก็มีอย่างนี้แหละ ที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ได้.

หรือบางทีก็ว่า **"ไม่มีตัวกูแล้วนะโว้ย !"** คนอื่นฟังไม่ถูก แต่เราฟังถูก "ไม่มีตัวกูแล้วนะโว้ย"; นี่สิ่งกลุ่มมัจฉิตใจต่าง ๆ ก็สลายหายไปทันที.

จะว่า "อนิจจังไว้ย อนัตตาไว้ย สุญญาตาไว้ย" ก็ได้ ; ไม่ต้องให้ใครได้ยินก็ได้ เขาจะได้ไม่หาว่า บ้า หรือละเมอ.

นี่แล้วแต่ใครจะเข้าใจอันไหนดีที่สุด ก็จะนำมาใช้เป็นมนตร์ได้ สำหรับ ตวาดกิเลส , แต่เขาอาจจะเรียกกันว่า ตวาดผี ตวาดยักษ์ ตวาดมาร อะไร ก็แล้วแต่เขาจะเรียก. ถ้าสำหรับเด็ก ๆ ก็ต้องคิดว่า ตวาดผี ตวาดมาร ตวาดยักษ์ ; แต่ถ้าสำหรับคนรู้อะไรแล้ว นี่ก็คือ **ตวาดกิเลส** ที่มันจะก่อหวนของ**ปฏิจ-สมุปบาท** หรืออะไรอย่างนี้ขึ้นมา ก็ตวาดให้กลับหลังถอยไป.

นี่ไม่ต้องมีความรู้อะไรมากไปกว่าที่ว่า **"กูไม่ได้เกิดมาเพื่อมีความทุกข์นี้ไว้ย!"** นี้นายแก่ตาแก่ที่เป็นชาวนา ก็อาจจะตวาดเป็น. นี้เรียกว่าใช้ "ธารณี" หรือ "มนตรา" เป็นเคล็ดอย่างหนึ่ง เป็นตัวอย่าง. อย่างนี้ก็พอจะเข้าใจได้ นี้อย่างที่สอง.

พวกที่ ๓ มีสติว่า "ไม่มีอะไร น่าเอา - น่าเป็น"

ตัวอย่างที่ ๓. อยากจะเรียกชื่อว่า **"มีสติในสิ่งที่เจนนัดอยู่เสมอ"** ; นี้ก็เคยอธิบายแนะนำกันมานาน นมนานแล้ว ว่าให้ใช้หลักว่า **"ไม่มีอะไรที่น่าเอาน่าเป็น"**. ให้คนที่มีอายุมาก ๆ พิจารณาถึงสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นมาแล้วว่า **"ไม่มีอะไรไว้ย ที่มันน่าเอาหรือน่าเป็น"** แยกออกไป ๒ พวก เป็นพวกที่น่า เอา อย่างหนึ่ง พวกที่น่า **เป็น** อย่างหนึ่ง.

ในโลกนี้ ในสากลจักรวาล หรือทุกจักรวาล หรือทุกสถานที่ ทุก ๆ เวลา ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่าเป็น ; นี้ก็ทำได้แม้โดยชาวนา - ชาวไร่

ที่เป็นผู้มีอายุมาก แก่แล้วเห็นอะไรมาอยู่แล้ว แล้วก็ไม่ได้คิดอะไรมา คือว่า
ไม่มีความคิดที่จะไปโลกพระจันทร์ หรือไปอะไรที่ไหนกะเขา ; แต่ว่ารู้จักสิ่ง
ต่าง ๆ ที่กำลังแวดล้อมตัวอยู่นี้เป็นอย่างดี ว่าไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่าเป็น
โดยแท้จริงเลย.

กลุ่มที่หนึ่ง "ไม่มีอะไรน่าเอา" ด้วยอุปทานฯ

คำว่า "เอา" นั้น หมายความว่า **เอาด้วยกามตัณหา** : จะเอานั้น
จะเอานี้ คือจะเอาวัตถุสิ่งของอันใดอันหนึ่งมา ; นี้เรียกว่า "เอา". ถ้าเขา
ได้ผ่านโลกมานานพอสมควรว่าอะไรเป็นอะไร, อะไรเป็นอะไร, อะไรเคยเล่นงาน
เอาจนแยเสียหายเท่าไร ; แล้วเขาก็จะรู้สึกได้ว่ามันไม่น่าเอา. ช้าง ม้า วัว ควาย
ไไร่ นา ข้าว ของ เงินทอง เพชรพลอย ภรรยา สามี ลูก หลาน หรืออะไรก็ตามใจ
โดยที่แท้แล้วมันก็ไม่น่าเอา.

แต่ต้องเข้าใจให้ถูกต้องเสียว่า คำว่า "เอา" ในที่นี้ คือ **เอาด้วย
อุปาทาน ด้วยกิเลสตัณหา ด้วยอวิชชา หรือด้วยความโง่** ; ไปเอาเข้าด้วย
จิตใจอย่างนั้น มันกัดเอาทุกที. พอไปเอาอะไรเข้าที่ไหน เมื่อไร มันกัดเอาทุกที ;
เงิน ทอง ข้าว ของ ช้าง ม้า วัว ควาย ไไร่ นา เพชร พลอย หรือจินดา บุตร ภรรยา
สามี นี่อะไรก็ตามใจ ; พอโง่ไป "เอา" เข้าเท่านั้นแหละ มันกัดเอาทันที.

ที่นี้ ไม่ต้องมีความสำคัญมันหมายด้วยอุปาทาน ก็อยู่กันไปได้ ; วัว
ควาย ไไร่ นา ฯลฯ มันก็ไม่กัดเอา ใช้อย่างไรก็ได้ ทำนาไปได้ บุตร ภรรยา
สามี ก็ทำหน้าที่อะไรกันไปได้. พอเกิดโง่ ไปเอาเท่านั้นแหละ "เอา" เมื่อไร
มันกัดเอาเมื่อนั้น; หมายความว่า **เกิดความยึดมั่นถือมั่นเข้าเมื่อไร มันก็มี**

ความทุกข์เมื่อนั้น. เมื่อไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ก็อยู่ด้วยกัน ใช้สอยด้วยกันได้ โดยที่ไม่ต้องมีความทุกข์. นี่แหละอย่าไป "เอา" เข้า.

ถ้าคนเห็นโลกมาก เห็นอะไรมาก ก็จะคิดไปเองในทำนองที่ว่า "ไม่น่าเอา" มากกว่านั้น คือว่า "อย่าไปเอากับมันเลยตั้งแต่แรก ก็ยังดีกว่า". นี่มันเป็นขั้นที่ไกลออกไป; ในขั้นที่กำลังเกี่ยวข้องกันอยู่นี้ ก็อย่าเอาด้วยอุปาทานด้วยอะไร นักเข้าก็รู้ว่า ถ้าอย่ามาเกี่ยวข้องกันเสียเลยตั้งแต่ที่แรก ก็ยังจะดีกว่าเสียอีก. ดังนั้น นักปรัชญาชาวนาที่เรียนจากท้องถิ่นนี้ จะเห็นได้ชัดเจนว่า "ไม่น่าเอา".

สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ไม่น่าเอา ดังนั้นเราจึงไม่ "เอา" **เราไม่มีจิตใจที่จะเอาเป็นของเรา** : วัว ควาย ไร่ นา ข้าวเปลือก ข้าวสาร อะไรทุกอย่างที่มันอยู่กับเรา นี้ เราจะไม่มีจิตใจที่จะไปยึดครองมัน หรือเอามาเป็นของเรา อย่างนี้. นี้ก็เกิดเป็นชาวนาที่ตรัสรู้ขึ้นมาในท้องถิ่นนั้นเองว่า **ไม่มีอะไรที่น่าเอาด้วยความยึดมั่นถือมั่น.**

ถึงแม้สิ่งที่เราพูดกันอยู่ ว่า **กิน** ว่า **กาม** ว่า **เกียรติ** สามอย่างนี้ก็ไม่น่าเอา; ไปคิดดูเถอะ ไปเอาเมื่อไร มันกัดเอาเมื่อนั้น. เรื่องกิน, เรื่องกาม - กามารมณ์นี้แหละ, เรื่องเกียรติ, นี่แหละไป "เอา" เมื่อไร มันกัดเอาเมื่อนั้น; มันจึงเป็นสิ่งที่ไม่น่าเอา. ใจอย่าไป "เอา"; มันเข้า มันก็ไม่กัดเอา; แต่ว่าไปเกี่ยวข้องมันก็ได้ ในเมื่อจำต้องเกี่ยวข้อง.

เราต้องเกี่ยวข้อง เพราะว่าเรื่องกินเราต้องกิน ไม่กินก็ตาย ร่างกายมันก็ตาย; เพราะฉะนั้นเราต้องกิน แต่ใจอย่าไปยึดมั่นถือมั่นชนิดที่เรียกว่า "เอา" ด้วยจิตใจ; ก็ทำไป ก็กินไป ด้วยจิตใจที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น.

เรื่องกามารมณ์นี้มีมากมายหลายระดับ ก็เกี่ยวข้องกันตามทีควรจะเกี่ยวข้อง ; แต่อย่าไปหลงยึดมั่นถือมั่น มันจะกัดเอา ; เราจะนั่งร้องไห้ หรือจะไปฆ่าตัวตายในที่สุด.

เรื่องเกียรตินี้ก็อย่างเดียวกันแหละ พอไปเอามันเข้ามันก็กัดเอาทันที ; เกียรติบางอย่างนั้นหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะมีคนอื่นตั้งให้. ถ้าเราทำอะไรที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น เขาก็สมมติให้เป็นคนมีเกียรติ มีความดี มีคุณธรรม อะไรขึ้นมาทันที เราจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ ; แต่ว่าเราอย่าไป "เอา" กะมัน คืออย่าไปหลงมันเข้า. แม้เกียรติจะมาหา หรือจะมีเคลื่อนไปหมดก็ตาม อย่าไป "เอา" มันเข้า : ถ้าไปเอาด้วยอวิชชาอุปาทาน มันก็จะกัดเอา.

ข้อนี้ ถ้านานเข้า นานเข้า อายุมากเข้า ก็มองเห็นได้ชัดว่า แม้แต่สิ่งที่เรียกว่ากิน ว่ากาม ว่าเกียรติ นี้ก็ไม่น่าเอา, ตามธรรมดาว่ามันไม่น่าเอา. แล้วก็อย่าไปเอา เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยโดยไม่ต้องการ "เอา". คำว่า "การเอา" ในที่นี้หมายถึงเอาด้วยอุปาทาน คือความรู้สึกของจิตใจที่ยึดมั่นหมายมั่น หรือความสำคัญมั่นหมาย.

ยังมีคำที่ไพเราะกว่านี้ เช่นคำว่า มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพาน - สมบัติ พุดกันมาก โดยเฉพาะคนแก่ ๆ รุ่นเก่าก่อน ; ทำบุญอะไรหน่อยก็ปรารถนามนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ ปรารถนากันอยู่แต่อย่างนั้น แล้วบางทีก็เผลอด้วยเข้าไปว่ามันคืออะไร. แต่ว่าโดยที่แท้แล้วมันก็ไม่น่า "เอา" ; แต่ทำไมพุทธบริษัทคุณย่าคุณยายพื้นฐานทั่วไป ยังปรารถนามนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ ? เพราะมันเป็นธรรมเนียม คนก่อน ๆ เขาสอนให้เด็ก ๆ รู้จักปรารถนาสิ่งนั้น ว่าดีก็เข้าไปปรารถนาอย่างอื่น.

มนุษย์สมบัติ ก็คือว่าได้อะไรอย่างมนุษย์ควรจะได้, **สวรรค์สมบัติ** ก็คืออย่างที่เรียกกันว่า "สวรรค์" เป็นอย่างนั้น แต่ก็ดีกว่ามนุษย์ตรงที่ว่าไม่ต้องเสียเหงื่อ. ถ้าเป็นมนุษย์สมบัติ ก็ต้องเอาเหงื่อไคลไปแลกเอามา จึงจะได้ความเอร็ดอร่อยทางอายตนะนั้น ๆ ; แต่ถ้าเป็นสวรรค์สมบัตินั้น ไม่ต้องออกเหงื่อออกอะไร ก็ได้ความเอร็ดอร่อยทางอายตนะนั้น ๆ อย่างมาก และประณีต และวิเศษ. นี้เรียกว่าสวรรค์สมบัติ.

ส่วน**นิพพานสมบัตินั้น** คนว่าเอาเอง นิพพานเป็นสมบัติให้ใครไม่ได้ ; แล้วก็นิพพานนี้ ถ้าเป็นนิพพานแท้จริงแล้ว ก็จะไม่ตกเป็นวัตถุหรือเป็นอารมณ์สำหรับใครจะไปเอาได้ เพราะว่าเป็น**ความดับสลายแห่ง "ตัวกู"**.

ถ้าถึงนิพพาน**ต้องไม่มีตัวกูเสียก่อน** จึงจะถึงนิพพานได้ ; ถ้าจิตไม่มีตัวกูแล้วอะไรจะไปเอาอะไรได้, ถ้าจิตยังมีตัวกู ก็ยังไม่ถึงนิพพาน, ถ้าจิตหมดตัวกู จึงจะถึงนิพพาน; เพราะฉะนั้น **จิตที่ไม่มีตัวกู จึงไม่เอาอะไร**. ดังนั้นการที่จะเอานิพพานสมบัตินั้นเป็นเรื่องฝันละเมอ ๆ เพื่อ ๆ ไปตาม**คำพูดที่ติดปาก**เกี่ยวโยงกันว่า **มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ, เท่านั้นเอง**.

การพูดไว้อย่างนั้นก็ดีเหมือนกัน สำหรับคนทั่วไปเขาจะได้ปรารถนา แต่ถ้าคนที่ถึงเข้าแล้ว ก็จะไม่สนหัวทั้งนั้น ว่าไม่น่าเอาทั้งนั้น; และโดยเฉพาะ**นิพพานสมบัตินั้น** ถ้าคิดจะเอาอยู่แล้ว เป็นไม่ได้แน่ ก็เลยมองเห็นชัดว่า "มันไม่น่าเอา", ไป "เอา" เข้า มันกัดเอาทันที.

มนุษย์สมบัติ ก็**กัตัวอย่างมนุษย์สมบัติ**, **สวรรค์สมบัติ** ก็**กัตัวอย่างสวรรค์สมบัติ**. **นิพพานสมบัตินั้น**คนว่าเอาเอง ; แล้วมันก็**กัตัวอย่างที่**

คนเขลาไปว่าเอาเอง สมมติเอาเอง. นิพพานที่แท้จริง ไม่มีอะไรเหลือ
สำหรับจะให้ยึดถือ เป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา.

ถ้าหากว่าผู้ใดได้บรรลุคุณธรรมสูงไปกว่านั้นแล้ว มองย้อนกลับมา
ข้างล่างจะเห็นว่า เรื่องมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัตินี้เป็น**เรื่องของ
คนโง่ที่ยังอยากจะได้ยังอยากจะทำเอาอยู่.**

ผู้ที่มองเห็นแล้ว พิจารณาเห็นอยู่ ก็จะทำให้เห็นว่า **สิ่งที่เป็นเพียงของ
ปรุงแต่งกันอยู่ แล้วจิตใจไปเอามาปรุงแต่ง สำหรับเป็นความคิดนึก
ปรารถนา** โดยต้องการจะยึดมั่นถือมั่น ทั้งหลายเหล่านี้ ล้วนแต่ไม่น่าเอา ;
เพราะว่าอย่างน้อยที่สุด ล้วนเป็นของหลอก หรือเป็นมายาอยู่ในตัวมันเอง ด้วย
เหตุที่ว่า จิตใจไปคิดนึก หรือปรุงแต่งขึ้นมา.

ควรรู้จักสิ่งที่เรียกว่า "มายา"

สำหรับคำว่า "มายา" มายานี้ ก็อธิบายยาก สำหรับคนชาวบ้าน
ทั่วไป ; ถ้ารู้สึกอยู่แก่ใจ เขาก็จะไม่รู้สึกว่ามายา เช่นได้ความเอร็ดอร่อยทาง
อายตนะ กำลังอร่อยอยู่ในใจ เขาจะไม่ถือว่ามายา เพราะรู้สึกอยู่ในใจ. แต่ผู้รู้
ธรรมทั้งหลายจะเห็นว่า นั่นคือมายา ; ความรู้สึกอร่อย หรือความอร่อย ตัว
ความอร่อย นี้เป็นมายา.

มายาเป็นความปรุงแต่งตามกฎเกณฑ์ของสังขาร ของธรรม ที่มีปัจจัย
ปรุงแต่ง เป็นฝ่ายจิตใจจะเกิดความรู้สึกอย่างนี้เสมอ โดยไม่ได้มีตัวจริง ; ฉะนั้น
จึงถือว่า**ความสุขก็เป็นมายา ความทุกข์ก็เป็นมายา ไม่ทุกข์ไม่สุขก็เป็นมายา
เวทนาเป็นมายา.**

เวทนาปรุงตัณหาขึ้นมา **ตัณหาก็คือเป็นมายา**, ตัณหาจะปรุงอุปาทานขึ้นมาอีก **อุปาทานนั้นก็ยังเป็นมายา**; ทั้งหมดมาจากอวิชชา **อวิชชาก็เป็นมายา**. ดังนั้น สิ่งที่ถือกันว่ามีอยู่จริง เช่นร่างกายนี้ ก็เป็นมายา, จิตใจที่มีอยู่จริง ก็เป็นมายา. **พหุติทั้งหมดของจิตใจก็เป็นมายา**.

ถ้าเห็นอย่างนี้แล้วก็จะสิ้นหวัง คือไม่อยากจะเอาสิ่งที่เรียกว่าเป็นมายา; เพราะว่าเอาไม่ได้ แล้วก็ไม่เอาเอง ก็เลยไม่มีอะไรที่น่าเอาสำหรับผู้ที่ไม่เห็นความจริงของสิ่งทั้งปวง. แต่ถ้าพูดกันอย่างนี้ มันก็เลยเกิด เป็นเรื่องของปริยัติ; ต้องมีความรู้เรื่องปริยัติ จึงจะรู้จักถึงขนาดนี้.

คิดไม่เอาอะไรอย่างง่าย ๆ ก็ใช้ได้

ที่นี่ เอาเรื่องของชาวนา **กลับไปเป็นชาวนากันใหม่** ก็รู้ว่าเท่าที่หลงมาตั้งแต่เด็กจนแก่แล้วนี่ ไม่เห็นอะไรที่มันจริงจังเลย ผู้จิตอยู่เฉย ๆ ไม่เอาอะไร ไม่ติดในอะไร หรือไม่รู้สึกละอะไรไปเสียเลยจะดีกว่า; **รู้สึกสุข มันก็เหนื่อยไป** ตามแบบของคน**ที่รู้สึกว่าเป็นสุข**, รู้สึกทุกข์ มันก็ยิ่งกระวนกระวาย. แต่ถ้าไม่ต้องรู้สึกว่าเป็นสุขว่าทุกข์ จะเป็นการ**พักผ่อนคือสบาย**; ดังนั้นเราไม่อยากจะเอาอะไร ทุกข์ก็ไม่อยากเอา สุขก็ไม่อยากเอา คือไม่อยากจะเอาอะไรก็แล้วกัน.

นี่เรียกว่าอยู่ว่าง ๆ นี่เรียกว่าไม่มีอะไรที่น่าเอา แยกไว้พวกหนึ่ง เรียกว่า "ไม่น่าเอา" เพราะว่า "เอา" นี่ "เอา" ด้วยกามตัณหา.

กลุ่มที่สองไม่มีอะไรที่น่าเป็นด้วยภวัตถหา

กลุ่มที่สอง เป็นพวกที่ "ไม่น่าเป็น" คือเป็นด้วยภวัตถหา การเป็นนั่น เป็นนี่ เป็นโน้น ; ไม่มีอะไรที่น่าเป็น. บรรดาสิ่งที่~~เป็น~~เหยื่อของภวัตถหา ไม่มีอะไรอันไหนที่น่าเป็น.

ความหมายของคำว่า "เอา" เป็นอย่างไร ความหมายของคำว่า "เป็น" ก็เป็นอย่างนั้น ; หมายความว่า ถ้าเอาต้องเอาด้วยตัณหาอุปาทาน จึงจะเรียกว่า "เอา" ถ้าจิตไม่ได้เอาด้วยตัณหาอุปาทาน ก็ยังเป็น "ปากอย่างใจอย่าง" คือใจไม่ได้เอา ; อย่างนี้เรียกว่าไม่ได้เอา แต่ช่างนอกเขาก็สมมติว่า "เอา".

เช่นต้องไปรับบิณฑบาต แม้เป็นพระอรหันต์ก็ต้องไปบิณฑบาต ; ไปรับเอาบิณฑบาตมาแล้วฉัน. ใคร ๆ ที่ยังไม่รู้ธรรมะ ก็เห็นว่า "เอา" มีการเอา มีการรับ ; แต่ในจิตใจของท่านไม่มีความรู้สึกคำว่า "เอา" หรือว่า "รับ". นี่จึงไม่เรียกว่า "เอา" โดยเนื้อแท้ แต่ปากต้องเรียกว่า "เอา".

คำว่า "เป็น" ก็เหมือนกันแหละ ; ถ้าเป็นกันจริง ๆ มันต้อง "เป็น" กันด้วยอุปาทาน ว่า "ฉันเป็นนั่น ฉันเป็นนี่". แต่ถ้าจิตไม่ยอมรับ ไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็ไม่ได้เป็นอะไร ; มันเป็นเรื่องสมมติ.

เขาจะว่าเราเป็นอะไรก็ตามใจเขาซี ; แต่เรา ในใจของเรา ไม่ได้เป็นอะไรก็แล้วกัน เพราะเหตุว่าเรามองเห็นว่าไม่มีอะไรที่มันน่าเป็น.

ความไม่มีอะไรที่น่าเป็นนี้ มีเรื่องสนุกมากที่จะพิจารณา มีมากมายหลายร้อยหลายพันอย่างก็ได้. ไปคิดเอาเองก็แล้วกัน อะไรบ้างที่มันน่าเป็น ?

ดแล้วก็อย่าลืมนว ค่ำว "เป็น" นี้ ค็อเป็นด้วยควมยัดม้นถึม้นวมีตัวฉัน, แล้วก็รู้สึกว่ำฉันเป็น นี้ไม่ใช่มนเป็นอยู่ตามธรรมชาติ. เช่นเรากัดมาเป็นคนที เป็นคนนีตามล่ำฟงก็เป็นผู้ตามธรรมชาติ ; เรื่องนี้ไม่เกี่ยว ต่อเมื่อมีความคิดนี้รู้สึกว่ำ ฉันนี้เป็น ฉันเป็นคน ฉันมีชีวิตอยู่ ฉันเป็นผู้หญิง ฉันเป็นผู้ชาย ฉันเป็นนั่น - เป็นนี ด้วยควมหมยที่ยัดม้นถึม้นแล้วจึงจะเรียกว่ำ "เป็น".

ถ้าไปม้นหมยว่ำเป็นอะไร ม้นก็เป็นอย่งนั้นแหละ ; เพราะมีความงั ม้นจึงทำให้ม้นหมยว่ำ ฉันเป็นอะไร. แม่เรื่องฉันเป็นฝว ฉันเป็นเมียนี้แหละ ทีแรกม้นก็ไม่ได้เป็น จิตใจก็ไม่ได้เป็น ; แต่พอมีอะไรไปทำให้เกิดความม้นหมยว่ำ "เป็น" ขึ้นมาเท่านั้ ก็เกิดเป็นขึ้นมา ค็อเป็นฝวเป็นเมียเป็นอะไรขึ้นมา, กอนนีได้เป็นเมื่อไร ?

หรือว่ำเวลาที่ไม่ได้สำคัญม้นหมยเช่นนั้น ก็ได้มีความเป็นฝวเป็นเมียในความหมยอะไร แต่เขาก็ยังเป็นฝวเป็นเมียเป็นอะไรกันตามกฎหมย ; เพราะฉะนั้นค่ำว เป็น ในที่นี้ มีความเป็น เมื่อสำคัญม้นหมย เท่านั้ เช่นเดียวกับค่ำว "เอา".

นี้ก็ลองไปคิดดูว่ำ เป็นอะไรบ้างที่ม้นนำเป็น ; ถ้าไม่ยัดถึเข้าในความหมยว่ำ "เป็น" เข้าแล้ว ม้นก็มีอะไรบ้างที่ม้นนำเป็น ? เด็ก ๆ ย่อมไม่เข้าใจ ; แต่ถ้ำคนมีอายุขึ้นมาถึงกลางคนแล้ว ก็จะเริ่มเข้าใจ, พออายุมากถึงปลายคน ค็ออายุเป็นคนที่เห็นโลกมาตั้ง ๗๐ ปี, ๘๐ ปี อย่งนี้จะเห็นได้มากที่สุดว่ำ ล้วนแต่ไม่นำเป็น. ไปคิดดูเอาเอง ; อะไรทีเด็ก ๆ เขาคิดว่ำ นำเอา นำเป็นคนแก่ ๆ จะสั้นหัว

ฝึกหัดคิดดูบ้างว่ามีอะไรน่าเป็น

ที่นี่ มีเรื่องที่จะให้คิดกันมาก ได้สนุกกันมาก ก็ลองคิดดู.

การคิดนี้จะต้องมีวิธีเทียบคู่เสมอ ขอให้จำไว้ ถ้าไม่เช่นนั้นจะลำบาก เข้าใจยาก หรือลำบาก ; ควรจะยกมาทั้งคู่ ทีละคู่ที่ตรงกันข้าม สุดเหวี่ยงเลยยิ่งดี. จะยกมาเป็นคู่ ๆ แล้วพิจารณาดูว่า อะไรที่น่าเป็น เช่นว่าเป็นสัตว์ กับเป็นคน.

-**เป็นสัตว์เดรัจฉาน** กับ**เป็นมนุษย์** นี้คู่หนึ่งแล้ว คู่แรก อันไหน มั่นน่าเป็น. คนแก่ ๆ จะสั้นหัว ; แต่เด็ก ๆ ยังไม่แน่ อาจจะอยากเป็นแมว เป็นนก เป็นอะไรก็ได้. แต่คนแก่จะสั้นหัว เป็นคนก็ไม่ไหว เป็นสัตว์ก็ไม่ไหว นึกแล้วก็อ่อนใจ ; ไม่ต้องอธิบายก็พอจะเข้าใจ.

-ถ้าอย่างนั้น ลดลงไปอีกว่า **เป็นก้อนหิน** ก้อนนี้แหละ และกับ **เป็นคน** นี้แหละ สองอย่างนี้อันไหนน่าเป็น ? มันก็สั้นหัวอีก.

-ถ้าอย่างนั้น **เป็นต้นไม้บ้าง** กับ**เป็นคน**ก็สั้นหัวอีก.

-ที่นี่ **เป็นขี้ฝุ่น** กับ**เป็นคน** อันไหนมั่นน่าเป็น ?

-**เป็นเทวดา** กับ**เป็นมนุษย์** อันไหนมั่นน่าเป็น ?

ถ้ายังน่าเป็นอยู่แล้ว คนนั้นใจทั้งนั้นแหละ ; พุดอย่างนี้เลยดีกว่า. ถ้ามองเห็นตามสมควรในเรื่องของ "ปฏิจจสมุปบาท" หรือว่าในเรื่องของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตัณหา อูปาทาน ; นี้ก็จะสั้นหัวทั้งนั้น : ไม่อยากเป็นขี้ฝุ่น แล้วก็ไม่ต้องอยากเป็นมนุษย์ ไม่ต้องอยากเป็นเทวดา.

-ส่วนปลีกย่อยรายละเอียดนั้น ยิ่งแย่ไปกว่านั้น : เป็น**คนจน** กับเป็น **คนมั่งมี** อันไหนน่าเป็น? ถ้าคนไม่รู้จักความมั่งมีนั้นแหละ อาจจะอยากเป็น

คนมั่งมี เพราะคนโดยมากเป็นคนจน ; แต่ถ้าคนเขารู้จักทั้งสองอย่าง เขาจะ
สิ้นหัว.

**คนมั่งมีก็บ้าไปตามประสาของคนมั่งมี, มีความทุกข์ความร้อน
ดิ้นรนไปตามประสาคนมั่งมี.** ดังนั้น ถ้าเราลองไปเข้าถึงวิญญาณคนมั่งมีดูบ้าง
จะรู้ว่าไม่ไหว

-เป็น**เศรษฐี** กับเป็น**ขอทาน** ถ้ารู้จักภาวะนั้นจริง ก็ไม่ยากเป็น
ทั้ง**เศรษฐี**ทั้ง**ขอทาน**.

-เป็น**เจ้าชีวิต** กับเป็น**ราษฎร** ลองคิดดูเถอะ ให้เป็น**เจ้าชีวิต**และ
เป็น**ราษฎร** อันไหนน่าเป็น ?

-ให้เป็น**ช้างตัวโต ๆ** กับเป็น**มดคันตัวเล็ก ๆ** อันไหนมันน่าเป็น ?

-เป็น**ราชสีห์** กับเป็น**แมว** นี่ก็คล้ายกันมาก ก็จะ**สิ้นหัว** เป็น**ราชสีห์**
ก็ไม่สนุก, เป็น**แมว**ก็ไม่สนุก.

-ที่นี้ เกี่ยวกับสมมติว่าเป็น**ผู้แพ้** กับเป็น**ผู้ชนะ** อันไหนมันน่าเป็น ?
เป็นคนแพ้ก็มานอนระทมทุกข์, เป็นคนชนะก็เป็นคนถูกระวางอยู่ด้วยการจองเวร ;
แล้วยังมีอะไรมาก : ใครที่ชนะผู้อื่นแล้ว ชนะความ หรือชนะวิเวก อะไรกัน
ก็ตาม **คนที่ชนะนั้นนอนไม่หลับ เท่ากับคนแพ้.**

-หรือว่าเป็น **คนเอาเปรียบผู้อื่นได้** กับเป็น**คนที่ถูกผู้อื่นเอาเปรียบ**
สองคนนี้ คนไหนมันน่าเป็น ? แต่ถ้าว่าตามจริงแล้ว ก็เป็นคนเอาเปรียบผู้อื่นกัน
อยู่ทุกคนใช่ไหม? เผลอไม่ได้ เผลอแล้วก็เอาเปรียบคนอื่นอยู่ทุกคน ; แต่มา
คิดดูให้ดีเถอะว่า เป็นคนเอาเปรียบเขา กับเป็นคนที่เขาเอาเปรียบนั้น อันไหน
น่าชื่นใจ ? ก็ไม่มีอะไรน่าชื่นใจ.

-เป็นคนถูกนินทา หรือถูกสรรเสริญ : คนก็ชอบสรรเสริญ อยากให้เขาสรรเสริญ เขาไม่สรรเสริญ ก็อยากให้เขาสรรเสริญ. ถ้าคนที่รู้จักดีทั้งสองอย่างแล้ว จะไม่อยาก, ไม่อยากจะถูกสรรเสริญ ไม่อยากจะถูกนินทา เพราะเป็นเรื่องบ้าเท่า ๆ กัน. นี่คือน่าเป็น.

-สมมติประเภทในครอบครัวว่า เป็นพ่อ กับเป็นลูก หรือว่าเป็นแม่ กับเป็นลูก. เดี่ยวนี้คนแก่ ๆ เคยเป็นแม่ เคยเป็นพ่อกันมาแล้ว ก็ลองเหลือบตาไปดูที่ว่า เป็นพ่อนี้มันน่าสนุกไหม? เป็นแม่นี้มันน่าสนุกไหม?

ถ้าเด็กเล็ก ๆ เป็นลูก ยังไม่ค่อยรู้จัก เด็กอาจจะตอบผิดก็ได้; แต่ถ้าโตขึ้นมาสักหน่อย ก็จะมีรูปร่างไม่ไหวเหมือนกัน.

คุณก็ไม่ไหว คือเป็นพ่อแม่กับเป็นลูกนี้แหละ อันไหนน่าเป็น? ถ้าเกิดความยึดมั่นแล้ว จะมีความทุกข์อย่างลูก มีความทุกข์อย่างแม่. แม่มีความยึดมั่น จะมีความทุกข์อย่างแม่, ลูกมีความยึดมั่น จะมีความทุกข์อย่างลูก.

ลูกมักยึดว่า จะเอานั่นจะเอานี้, พ่อแม่ต้องให้อย่างนั้นอย่างนี้. อย่างเด็กเดี๋ยวนี้แล้ว พอเกิดมาก็คิดว่าต้องมีโทรทัศน์ มีตู้เย็น มีวิทยุ มีอะไรให้พร้อมเสร็จ นี่ก็เลยทักท้วงเขาว่า คนเราเกิดมาต้องได้แบบนี้, พ่อแม่ต้องให้ต้องหาให้ ต้องรับผิดชอบในการที่จะหาให้.

ลูกสมัยนี้โง่มากถึงขนาดนี้; พ่อแม่ก็โง่มากที่ทำให้ลูกเกิดความคิดความเข้าใจไปอย่างนั้น. ลูกก็เลยเป็นลูกชนิดที่เหมือนกับบ้า ๆ บอ ๆ อย่างนั้นแหละ: ไม่รู้คุณของพ่อแม่ หรือไม่ว่าจะต้องทำอย่างไร; ปัญหา มันยุ่งไปหมด. ดังนั้น เป็นลูกก็ไม่สนุก เป็นพ่อ - แม่ก็ไม่สนุก.

-หรือว่าเป็นผ้า เป็นเมีย เป็นสามี - ภรรยา ก็ไปคิดเอาเอง ว่าอันไหน มั่นน่าเป็น ? อาตมาพูดเดี๋ยวจะลำบาก.

-เป็นลูกศิษย์ กับเป็นอาจารย์ อันไหนมั่นน่าเป็น ? ก็สั้นหัว ; เดี่ยวนี้สั้นหัว คือตัวอาตมาเอง : ลูกศิษย์ก็ไม่อยากเป็น, อาจารย์ไม่อยากเป็น ; มั่นเป็นเรื่องรบกวน เป็นเรื่องวุ่นวาย ผู้ไม่เป็นอะไรไม่ได้. นี่หมายถึงว่า เป็น ด้วยความลืมหัด ด้วยความยึดมั่นถือมั่นแล้ว ก็เหมือนกับตกรกทั้งเป็น ; เป็นลูกศิษย์ก็ไม่สนุก เป็นอาจารย์ก็ไม่สนุก.

-เป็นผู้บังคับ กับเป็นผู้ถูกเขาบังคับ นี่ก็ปัญหามีมากเดี๋ยวนี้ ; เป็นผู้บังคับเขา ก็ร้อนแบบผู้บังคับเขา, เป็นผู้ถูกเขาบังคับ ก็ไม่ได้อย่างที่ตัวต้องการ. ได้นายที่ไม่ดี นั่นก็มีความทุกข์เหมือนกับตกรกทั้งเป็น ; ก็เลยไม่ไหวทั้งคู่.

-เป็น สัตว์นรก กับ สัตว์เทวดา นี่มันไกลกันมาก. เรื่องนี้ไม่ใช่ยืนยันว่ามีอยู่จริง แต่พูดว่าถ้ามีอยู่จริงตามที่เขาวางกันนั้นแหละ ; เป็นสัตว์นรกกับเป็นเทวดา อันไหนมั่นน่าเป็น ? ไปดูให้ดี.

-ให้ไกลกว่านี้อีกก็ว่าเป็น เปรต แล้วก็ เป็น พรหมในพรหมโลก นี่ต่างกันมาก ; อันไหนมั่นน่าเป็น ? ถ้าไม่รู้จักอาจจะหลงไปว่า อันนั้นน่าเป็น อันนี้น่าเป็น.

การเป็นพรหมในพรหมโลก นี้มีความหมายว่ามี "ตัวกู - ของกู" จัด ยิ่งกว่าสัตว์ประเภทไหนหมด ; ผู้ที่ถอนตัวกู - ของกูยากที่สุด ก็คือพวกพรหม. ตามหลักธรรมะมีอยู่อย่างนั้น แล้วก็มองเห็นได้ เพราะพรหมไม่มีความทุกข์อย่างอื่นอีกแล้ว มีแต่จิตที่บริสุทธิ์ ; แต่ยังมี "ตัวกู - ของกู" ที่ละไม่ได้อยู่ตรงนี้.

พวกพรหมยังมีตัวกู - ของกูอย่างเดียว อย่างอื่นไม่มีอะไรมารบกวน, เขาไม่ข้องแวะกามารมณ ไม่ข้องแวะอะไรทั้งหลายที่คนอื่นเขาข้องแวะ. สิ่งเหล่านั้นไม่รบกวน ทำให้สบาย; แต่ "ตัวกู - ของกู" ยังอยู่. ฉะนั้น พวกพรหมนี้เป็นพวกที่กลัวตายมากกว่าพวกไหนหมด ; **เพราะเขาสบายมาก เขาจึงกลัวตายมาก.**

-หรือว่าเรื่องเบ็ดเตล็ด เช่นว่าจะเป็นคนกะเทย ดี หรือว่าเป็นคนปกติ ดี ? นี่ก็คงจะตอบกันได้.

ที่นี่เราอยากจะเปรียบเทียบว่าเป็น กะเทยไม่ถึงคน นี้ กับเป็น พรหมในพรหมโลก อย่างไหนดี ? ถ้าว่ากะเทยไม่มีความรู้สึกทางหญิง - ทางชาย ก็จะไม่คล้าย ๆ กับพรหมในบางความหมาย แต่กะเทยเป็นคนโง่ หรือว่าคนไม่มีความรู้สึก.

พรหมก็เป็นกะเทยเหมือนกัน ; เพราะพรหมนี้มีความรู้สึกอยู่เหนือกามารมณ. ดังนั้น พวกพรหมจึงไม่มีเพศหญิงไม่มีเพศชาย, เป็น กะเทยสูงสุดในทางจิตใจ ทางวิญญาณ. นี้ กะเทยชาวบ้าน กับ กะเทยพรหมนี้ อันไหนน่าเป็น ? คิดดู มันก็จะสิ้นหัวอีกตามเคย.

-หรือว่าเป็นอุกโตพญ์ญชนกะ หรือว่าเป็น คนสองเพศ กับเป็นคนเพศเดียว เามาเปรียบเทียบกันให้หมด.

-ยุ่งอยู่ในกาม กับไม่ยุ่งอยู่ในกาม : กามาวจร - ยุ่งอยู่ในกาม กับ รูปาวจร และอรูปราวจร - ไม่ยุ่งอยู่กับกามเลย แต่ยังมีตัวกู - ของกู อันไหนน่าเป็น ?

-หรือว่าข้อปฏิบัติกันอยู่ในทางศาสนา ทางกามสุขัลลิกานุโยค กับ อตตกิลมถานุโยค ; นี้จะเข้าใจได้ง่ายว่าอันไหนที่น่าเป็น ?

ในเมื่อสองอย่างนี้มันตรงกันข้าม : อันหนึ่งหมกมุ่นในกามที่สุด, อันหนึ่งเกลียดชยะแขงกามที่สุด จนจะทำลายอวัยวะเครื่องบริโภคกามให้สูญเสียบไปเลย. นี่คื้พวกอตัตถกถมถานุโยคกับกามสุขัลลิกถานุโยค สองพวกนี้ พวกไหนมันน่าเป็น ? จะเลือกเอาข้างไหนสำหรับจะเป็น ? มันก็จะสันหัวอื่ก.

ลิ่งทั้งสองนี้ บางทีพระพุททเจ้าท่านเรียกว่า "อาคัพหปฏิบัติ" กับ "นิชฉวมปฏิบัติ". พวกหมกมุ่นในกามเรียกว่า อาคัพหปฏิบัติ คื้ พวกเป็ยกชุ่ม ; พวกเกลียดกาม ทำลายร่างกาย ทำลายตัวเองนั้น เรียกว่า นิชฉวมปฏิบัติ แปลว่า พวกเผาไหม้.

เอาความหมายคื้ เป็ยกชุ่มกับเผาไหม้ สองอย่างนี้ อันไหนน่าเป็น ? ชาวบ้านที่หมกมุ่นในกามนี้ เขาเรียกว่า อาคัพหปฏิบัติ "เป็ยกชุ่ม", เป็นฤาษีชีพร เกลียดกาม ทำลายอวัยวะแห่งการบริโภคกาม บำเพ็ญตบะนี้ เขาเรียกว่า นิชฉวมปฏิบัติ "เผาไหม้". การปฏิบัติที่เป็นระเบียบเผาไหม้กับระบบเป็ยกชุ่มนี้ อันไหนน่าเป็น ?

-ที่นี้ เอาความรู้สึกที่ว่า เย็น ร้อน, สวย ไม่สวย, เป็นหอม เป็นเหม็น, เป็นไฟเราะ ไม่ไฟเราะ, อันไหนน่าเป็น ? ไปเทียบเอาเองเถอะ มีคู้ให้เทียบมากมาย นียกมาให้พอเป็นตัวอ่อย่าง.

-เป็นฆราวาส ก็ไม่ไหว เป็นนักบวช ก็ไม่ไหว ; ถ้าใจยึดมั่น ถือมั่น ก็บ้ำทั้งสองฝ่าย ; เป็นนักบวชก็ไม่ไซเพือยึดมั่นถือมั่นในความเป็นนักบวช.

-จะเป็นพระฤาษี, หรือจะเป็นลิ่งที่ฤาษีเลี้ยง, นี้ก็ไม่ไหว.

-จะเป็นมนุษย์ หรือว่าเป็นครึ่งมนุษย์ ที่เขาเรียกว่า กิณนร นี่ก็ไม่ไหว.

-มาร พรหม ยม ยักษ์ ก็ไม่ไหว กระทั่งว่าเป็นเผด็จการ ก็ไม่ไหว, ไม่เผด็จการ ก็ไม่ไหว. เสรีประชาธิปไตย ก็ไม่ไหว, คอมมิวนิสต์ ก็ไม่ไหว. อย่าพูดให้ละเอียดเลย เดียวมันจะเป็นเรื่องการเมืองยุ่งยากกันไป.

พิจารณาดูเถอะ อะไร ๆ ที่ตรงกันข้ามแท้ ๆ แต่มันก็ไม่ไหวทั้งสองอย่าง : เป็นนายทุนก็ไม่ไหว, เป็นกรรมกรก็ไม่ไหว ; เป็นวัตถุนิยมก็ไม่ไหว, เป็นวิญญาณนิยมสุดโต่ง ก็ไม่ไหว; เป็นมิง ก็ไม่ไหว เป็นกู ก็ไม่ไหว. เพราะอธิบายได้ชัดว่า เป็นมิงนั้นก็ยึดมั่นถือมั่นตัวเขาเต็มที่ เป็นกูก็ยึดมั่นถือมั่นตัวเราเต็มที่ ; ไม่ไหวทั้งนั้น.

-หรือว่าจะเป็นกระผม กับเป็นได้เท่า เป็นเกล้ากระหม่อม กับเป็นฝ่าพระบาท นี่ก็ไม่ไหวเท่ากันแหละ ; เท่ากับเป็นมิงเป็นกูนั่นแหละ.

เดี๋ยวนี้มีมากมายจนเอาพูดกันไม่หวาดไหว : เป็นหญิงก็ไม่ไหว เป็นชายก็ไม่ไหว. เป็นตัวผู้ ก็ไม่ได้, เป็นตัวเมีย ก็ไม่ไหว.

-จะเป็นผู้เวียนว่าย ก็ไม่ไหว, เป็นผู้หยุดอยู่ตรงนี้ มันก็ไม่ไหว. ผู้มา ก็ไม่ไหว, ผู้ไป ก็ไม่ไหว, ผู้หยุดอยู่ ก็ยังไม่ไหว. เป็นผู้อยู่ ก็ไม่ไหว ผู้ตาย ก็ไม่ไหว : ทุกคู่บอกว่า "ไม่น่าเป็น."

พึงรู้ว่าเมื่อไม่อยากเอาอยากเป็น จะทำอย่างไร

ที่ว่าไม่อยากเป็น จะทำอย่างไร ? ก็อย่ายึดมั่นถือมั่น ; พอไม่ยึดมั่นถือมั่นก็ ไม่เป็นอะไรหมด ไม่เป็นชนิดไหนหมด ทั้งที่อยู่ในโลกนี้ ทำอยู่อย่างนี้.

การเป็นพระโสดาบัน เป็นพระสกิทาคามี เป็นพระอนาคามีในที่สุด ก็ทำอยู่อย่างนี้ ยังประกอบการทำงานอยู่อย่างนี้ ; แต่จิตใจมิได้ยึดมั่น เพราะฉะนั้น จึง**ไม่ได้เป็นอะไร** มิได้เป็นอะไรยิ่งขึ้น ๆ. พอถึงระดับที่เป็นพระอรหันต์ ก็ **ไม่เป็นอะไรเลย, ไม่ได้เป็นอะไรเลยแม้แต่เป็นคน, หรือว่า เป็นพระอรหันต์ ก็มีได้เป็น.**

นี่เอามาพูดพอให้เป็นแนวสำหรับคิดนี้กว่า **ไม่มีอะไรที่น่าเอา** นี้ อย่างหนึ่ง, **ไม่มีอะไรที่น่าเป็น** นี้ อีกอย่างหนึ่ง. แล้วก็อย่าลืมคำว่า "เอา" คำว่า "เป็น" สองคำนี้หมายถึง **กิริยาอาการของอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น งอกออกมาจากตัณหา, ตัณหา งอกออกมาจากอวิชชา** ที่มาทำหน้าที่อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ; ดังนั้นอย่าผลอให้อวิชชามันมาเป็นเจ้าเป็นนายอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทำให้เกิดเป็นตัณหา อุปาทาน.

เมื่อเราไม่มีควมมี หรือไม่มีความเป็น ไม่มีควมเอา ไม่มีควมเป็น ไม่มีกามตัณหา ไม่มีช่องทางที่เกิดกามตัณหา หรือเกิดภวตัณหา. ถ้าเป็นอย่างนี้แล้ว **วิภวตัณหาก็ไม่มีช่องทาง** เพราะเรา**มิได้เอา และมิได้เป็น** ; ดังนั้น ตัณหาที่อยากจะไม่เป็น ไม่เอาอะไร ซึ่งเรียกว่าวิภวตัณหา มันจึงไม่มีที่ตั้ง.

หรือว่าถ้ามันอยากจะทำตาย ก็เอามาไว้ในคู้เหล่านี้ที่ว่า **คนตาย** ก็ไม่ น่าเป็น, **คนเป็น** ก็ไม่น่าเป็น ; ก็เลยเป็นว่า **ไม่มีที่เหลื่ออยู่แล้วที่ตรงไหน สำหรับที่จะเอาหรือที่จะเป็น.**

เรื่องอย่างนี้ไม่ต้องเรียกพระไตรปิฎก ; เพราะในพระไตรปิฎก เขาไม่ได้เขียนไว้อย่างนี้. จะหาไม่พบคำพูดในพระไตรปิฎกที่เขียนอย่างนี้ ที่ว่า

อะไรที่น่าเป็น แล้วเทียบคู่ให้ดูอย่างนี้ มันไม่มี ; แต่ว่า **ชาวไร่ชาวนาจะเป็นนักคิดนักนึก ก็จะมีได้เอง.** ตัวมีความทุกข์ เพราะยึดมั่นในความเป็นอะไร ก็ดูให้ดี ; แล้วก็จะรู้สึกขึ้นมาว่าอันนี้มันไม่น่าเป็น อันนี้มันไม่น่าเอา.

ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ชาวนานี้จะมีความทุกข์ เพราะสิ่งที่ชาวนามี** คือตรัสว่า **คนมีวัว ก็จะต้องทุกข์เพราะวัว, คนมีนา ก็จะต้องทุกข์เพราะนา, คนมีข้าวเปลือก ก็จะต้องทุกข์เพราะข้าวเปลือก,** เหล่านี้พระพุทธเจ้าท่านตรัส หมายถึงความยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้นแหละ.

ชาวนาคณนั้น **ยึดมั่นถือมั่น** เรื่องวัว เรื่องนา เรื่องข้าวเปลือก, ชาวนานี้มีความยึดมั่นถือมั่นในการเป็นชาวนา และในสิ่งที่ชาวนามี ; แล้วจึงมีความทุกข์. ถ้าว่าชาวนาคณหนึ่งเขาเกิดนึกได้เองว่า น้ำตาไหลเพราะเหตุไร ? เขาจะมองเห็นว่าอันนั้นมันไม่ไหว เราอย่าไปคิดอย่างนั้น เราคิดอย่างอื่นก็ได้.

ถ้าพูดเป็นคำรวม ก็เรียกว่า "อุปธิ" ; "สิ่งใดเป็นอุปธิ สิ่งนั้นเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์", สิ่งใดเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ ก็เรียกสิ่งนั้นว่าอุปธิ. ทุกอย่างเป็นอุปธิได้ทั้งหมด ไม่ว่าจะอะไรสักอย่างเดียว เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้ทั้งนั้น, ทุกอย่างเป็นอุปธิได้ ; เราอย่าไปยึดถือเข้า จะได้ไม่เป็นทุกข์. **ความทุกข์นี้ มาจากความยึดถือ ที่มีอยู่ในสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ คืออุปธิ.**

ร่างกายนี้ก็เป็นอุปธิ คือเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ ; พอเรายึดถือร่างกายก็มีความทุกข์. **ความรู้สึกคิดนึกในใจ ก็เป็นอุปธิ** เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ ; พอไปยึดถือเข้าก็เป็นทุกข์.

อะไรที่มันอยู่ข้างนอก แล้วถูกยึดถือเอามาเป็นความรู้สึกข้างใน ก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือและเป็นทุกข์ ; เพราะฉะนั้น ข้างนอกก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ, ข้างในก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้หมด ; เว้นพระนิพพานอย่างเดียว ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ.

ธรรมบริสุทธิ์ ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง เรียกว่า อสังขตะ ; นี่ไม่อาจเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ. แต่ว่าคนอาจจะไปยึดถือ **คนดีไปยึดถือ** เช่นยึดถือพระนิพพานก็ได้ ; เขาว่าเขาเองว่า "นิพพานของเรา". ถ้าอย่างนี้ไม่เป็นนิพพาน. ถ้ายังมีความรู้สึกกว่านิพพานของเรา อย่างนี้ไม่มีถึงนิพพาน.

ต่อเมื่อจิตไม่ยึดถืออะไร นี่จึงจะเป็นนิพพาน ; เพราะฉะนั้นในนิพพาน จึงไม่มีความยึดถือ แม้ในสิ่งที่ไม่ใช่เหตุปัจจัยปรุงแต่ง, จึงไม่มีความยึดถือสิ้นเชิง.

ถ้ารู้ถึงขนาดนี้ ก็เรียกว่า **หมดสิ่งทีควรจะรู้** ; รู้ว่าไม่มีอะไรทีควรยึดถือ. ถ้าพูดเป็นภาษาบาลีก็ว่า "สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยา" - "ธรรมทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรยึดถือว่าตัวเราว่าของเรา".

ทีนี้ **ชาวณาไม่ได้เรียนคํากล่าวประโยคนี** เพราะมีแต่ในพระไตรปิฎก ก็ดูเอาเองซิ ว่าอะไรละที่ไปยึดถือเข้าแล้วจะไม่เป็นทุกข์ ? ที่ไปรักเข้าแล้วจะไม่เป็นทุกข์ ? ที่ไม่เกลียดเข้าแล้ว จะไม่เป็นทุกข์ ? มันไม่มี !

ยึดถือด้วยรักก็มีทุกข์อย่างหนึ่ง, ยึดถือด้วยเกลียดก็มีทุกข์อีกอย่างหนึ่ง ; ดังนั้นไม่มีอะไรที่ไปยึดถือเข้าแล้ว จะไม่มีความทุกข์. เพราะฉะนั้น คนที่เป็นชาวณา ก็มีโอกาที่จะบำเพ็ญ "ปรมัตถปฏิบัติ" โดยไม่ต้องเกี่ยวกับพระไตรปิฎก.

อย่าเสียใจ อย่าอ่อนใจ ว่าเป็นชาวนา เป็นผู้หญิงหรือเป็นยายแก่
ไม่รู้หนังสือ ; ไม่ได้เรียนพระไตรปิฎก แล้วจะไม่รู้เรื่องนิพพาน.

ขอให้เรียนนิพพานเอาจากทุ่งนา อะไรมีอยู่ที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ
แล้วเป็นทุกข์ ก็เรียนจากสิ่งนั้น, แล้วก็เรียนจากสิ่งที่มีมากกว่านั้น คือความ
เป็นพ่อ - เป็นแม่ - เป็นลูกนี่มันน่าเป็นไหม ? เป็นผัว เป็นเมีย น่าเป็นไหม ?
เป็นเมียน้อย เป็นเมียหลวง น่าเป็นไหม ? เป็นอะไร เป็นอย่างไร ก็เรียนเอาเอง
ก็แล้วกัน จนเห็นว่ามันไม่มีอะไรที่น่าเป็น แล้วไม่มีอะไรที่น่าเอา ก็หมายความว่า
ไม่มีอะไรที่น่าไปยึดถือ เพื่อจะเอาเพื่อจะเป็น. **นี่ก็รู้ธรรมะหมดทั้งพระไตร-**
ปิฎก โดยไม่เคยไปแตะต้องพระไตรปิฎก.

ปฏิบัติอย่างนี้ อาตมาเรียกว่า "ปรมัตถปฏิบัติที่ไม่เกี่ยวกับปริยัติ",
ไม่เกี่ยวกับพระไตรปิฎกส่วนไหนหมด ; ไม่ต้องเรียนพระไตรปิฎกอย่างที่เขารเรียนกัน.
แต่ก็สามารถที่จะปฏิบัติในขั้น "ปรมัตถปฏิบัติ" ได้ ; จึงเอามาพูดให้ฟังในวันนี้
ให้เสร็จเรื่องปะ ๆ ปะ ๆ นอกแบบนอกแผนนี้เสียทีก่อน, แล้วครั้งต่อ ๆ ไป ก็
พูดแต่เรื่องที่มีแบบแผนชัดเจน ; แต่ก็ไม่พ้นจากปริยัติหรือจากพระไตรปิฎก.

นี่แปลว่า **เรื่องนอกพระไตรปิฎก** นี้เราพูดกันเรื่อย ๆ มา เป็นครั้งที่ ๖
ถึงวันนี้แล้ว เป็นเรื่องที่ว่าถ้าไม่เอามาพูดก็จะไม่เคยได้ยินก็ได้ ; เพราะว่า
ไม่มีเขียนไว้ที่ไหน, เป็นเรื่องที่ไม่มีการเขียนไว้ในคัมภีร์ไหน ; ดังนั้น ต้องเป็น
เรื่องที่ต้องสังเกตเอาเอง จากสิ่งต่าง ๆ ที่แวดล้อมอยู่ จึงเอามาพูดเสียก่อนให้หมด
ปัญหา, หมดเรื่องทีนอกพระคัมภีร์.

ข้อนี้จะชี้ให้เห็นว่ามีการปฏิบัติได้ มีการบรรลุธรรมได้ โดยที่ไม่
ต้องเกี่ยวกับปริยัติ.

พอเสร็จแผนกนี้แล้ว ก็จะถูกทำให้ละเอียดถี่ถ้วนในเรื่องอันเกี่ยวกับปริยัติ ซึ่งมีหลักเกณฑ์มาก มีอะไรมาก มีเทคนิคมาก น่าสนใจมาก ต่อไปในโอกาสหลัง.

วัดนี้พูดเรื่อง "ปรมาตถปฏิบัติ" อันสูงสุด แต่ไม่เกี่ยวกับปริยัติเลย ; คล้าย ๆ กับนิกายเซ็น อย่างพวกของเว่ยหลงเขาพูดว่า เซ็นไม่เนื่องกับหนังสือไม่เนื่องกับพระไตรปิฎก. ส่วนคนที่เขาอยากจะทำเรื่องเกี่ยวกับพระไตรปิฎก ก็ทำไปพวกหนึ่ง ; แต่พวกที่ไม่สามารถจะทำเรื่อง ก็ยังมีแนวที่จะเอาตัวรอดได้. อย่างนี้จะเรียกว่าเซ็นก็ได้ ไม่เรียกก็ได้.

ที่พูดนี้ไม่ใช่เซ็น และไม่เรียกว่าเซ็น ไม่ได้มาจากคัมภีร์ของเซ็น ; แต่ว่ามาจากคัมภีร์คือตัวคนเรา นี่แหละเป็นคัมภีร์ที่ดีกว่าอะไร ๆ หมด.

คนที่ยังมีชีวิตอยู่ยังเป็น ๆ อยู่ ยังมีกิเลสตัณหา มีความสุข มีความทุกข์ นี่แหละคือพระคัมภีร์ที่ดีที่สุด ; พอเปิดอ่านเข้าแล้ว ก็จะพบอย่างนี้แล้วจะสรุปได้ว่า "ไม่มีอะไรที่น่าเอา - น่าเป็น". พออะไรจะเข้ามาเอา - มาเป็น ก็คิดว่ามันว่า "ไอ้บ้า! มาอีกแล้ว"; มันก็หายไป หดห่วยหายไป; เรื่องก็มีเท่านี้เอง. จงมีสติให้ทันท่วงที ที่จะตวาดให้มันกลับไป.

เอาตามอยากจะทำเสนอว่า นี่แหละเหมาะแล้วสำหรับคนแก่ คนเฒ่า คนไม่รู้หนังสือ ชาวไร่ ชาวนา ; เป็นปรมาตถปฏิบัติ ที่ไม่เกี่ยวกับปริยัติเลย.

โอกาสการบรรยายในวันนี้ ก็เห็นว่าสมควรแก่เวลาแล้ว. ขอโอกาสให้พระสงฆ์ทั้งหลาย สวดคณะสาธยายข้อความที่ส่งเสริมการปฏิบัติ โดยแท้จริง ต่อไป.

ปฏิบัติปาปิตถรรณ

- ๗ -

๑๒ สิงหาคม ๒๕๑๕

ปรมาตถปฏิบัติ กับผู้แตกฉานในปริยัติ

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายในชุดปฏิบัติปาปิตถรรณ ประจำวันเสาร์ เป็นครั้งที่ ๗ ในวันนี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **ปรมาตถปฏิบัติ กับผู้แตกฉานในปริยัติ** ; หมายความว่าเราจะพิจารณากันถึงการปฏิบัติในชั้นปรมาตถ์ คือชั้นสูงสุด ว่ามันเกี่ยวข้อกันกับผู้แตกฉานในทางปริยัติอย่างไร ?

เราได้พูดถึงเรื่องปริยัติว่า เป็นปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับการปฏิบัติ และตัวการปฏิบัติก็ยังมีปัญหาอยู่ในตัวเอง ; แม้ในเรื่องของการบรรลุผลของ

การปฏิบัติ ก็ยังมีปัญหาต่างอยู่ ไม่น้อยเหมือนกัน, แล้วก็ได้ประมวลแบบของการปฏิบัติมานานานชนิด มาดูพร้อม ๆ กันตามที่ได้มีอยู่อย่างไรในโลก.

ในครั้งที่แล้วมา ก็ได้กล่าวถึงปรมาตถปฏิบัติที่ไม่เกี่ยวกับปริยัติ; ส่วนวันนี้จะได้กล่าวถึงการที่**เกี่ยวข้องกับผู้แตกฉานในปริยัติ**. ถ้าฟังไม่ดีก็จะสับสน ผู้ที่ไม่เคยฟังอย่างติดต่อกันมาก่อน ก็คงจะเข้าใจได้ลำบากบ้าง; นี่เป็นเรื่องที่ช่วยไม่ได้ เพราะว่า จะต้องบรรยายติดต่อกันไปตามลำดับ.

ยิ่งกว่านั้น โดยแท้จริงแล้ว การบรรยายในวันนี้เกือบจะไม่มีประโยชน์อะไรเลย; เพราะว่า **จะชี้กันแต่ในแง่ที่ว่า การปฏิบัติ** ในชั้นลึกซึ่งจริงจัง **เพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานนั้น มีความเกี่ยวข้องอย่างไรกัน กับผู้แตกฉานในทางปริยัติ**; ซึ่งในที่สุด จะแสดงไปในทำนองที่ว่า ไม่เกี่ยวข้องกัน หรือไม่จำเป็น, หรือถึงกับเป็นอุปสรรคต่อกันเสียเลยก็มี.

แต่ขอให้ถือว่า การบรรยายนี้ เป็นการ**ทำความรู้รอบตัวให้ครบถ้วน** และบริบูรณ์ เท่านั้นเอง ไม่มีเรื่องที่จะแสดงถึงวิธีปฏิบัติโดยตรง; เพียงแต่จะแสดงถึงความยุ่งยากลำบาก ที่สัมพันธ์กันอยู่ ในระหว่างการปฏิบัติจริง ๆ กับการแตกฉานในทางปริยัติ.

ทบทวน การปฏิบัติ โดยไม่เกี่ยวกับปริยัติ

ขอให้ทบทวนดูถึงการบรรยายในครั้งที่แล้วมานี้เองว่า **การปฏิบัติธรรม** ที่เป็นความหลุดพ้นโดยตรง โดยแท้จริงนั้น **มีได้โดยไม่ต้องเกี่ยวกับปริยัติเลย** และไม่เกี่ยวกับแม้แต่การรู้หนังสือเลย; หมายความว่าคนไม่รู้หนังสือเลย ไม่เคย

ศึกษาปริยัติเลย ก็สามารถที่จะปฏิบัติธรรมะในชั้นหลุดพ้นได้ โดยวิธีต่าง ๆ กัน. ดังที่ได้ยกมาให้ดูเป็นตัวอย่างหลาย ๆ อย่าง :-

แม้แต่ว่าจะนั่งคิดปริศนาว่า "ตายเสียก่อนตาย" อย่างนี้มันก็ยังทำให้หลุดพ้นได้ ; ถ้าเข้าใจว่า "ตาย" นั่นคืออะไร.

หรือแม้แต่จะมีสติ คอยใช้บทมนต์อะไรสักบทหนึ่ง สำหรับตวาดกิเลสให้กระจายไป ; ถ้าทำจริง ๆ อยู่เสมอมันก็ยังเอาตัวรอดได้.

หรือแม้ที่สุดแต่ที่จะเรียนจากภายในตัวชีวิตเอง ตั้งแต่ต้นมาจนแก่เฒ่า จนรู้ว่าไม่มีอะไรที่น่าจะไป "เอา" ไป "เป็น" กับมัน ด้วยความยึดมั่นถือมั่น ; "ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่าเป็น". ถ้าเห็นจริงในข้อนี้แล้วจิตก็จะหลุดพ้นได้.

นี่คือตัวอย่างของการปฏิบัติในขั้นสูงสุด แต่ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับปริยัติ ; จนถึงกับว่าชาวนาก็เป็นนักปรัชญาได้ในทุ่งนา ; ถ้าว่า เขาเป็นผู้ช่างสังเกตในสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแก่เขาในท้องนา.

หรือว่าชาวดงอย่างมิลาเรปะ ก็ยังเป็นอาจารย์ผู้สูงสุดได้. บางคนอาจจะยังไม่ทราบว่า เรื่องของมิลาเรปะนั้นเป็นอย่างไร ? มิลาเรปะก็เป็นคนที่นั่งสงบอยู่กลางดง ฟังเสียงธรรมชาติจากกลางดง นั่งเอามือป้องหู รวากับว่าจะฟังเสียงอะไรให้ถนัด ; ได้ยินอะไรก็ร้อยกรองเป็นถ้อยคำสำหรับจดจำไว้ตั้งมากมาย จนเกิดหนังสือขึ้นมาเล่มหนึ่งเรียกว่า "โคลกแสนบท ของมิลาเรปะ" อย่างนี้เป็นต้น.

ชาวนาเป็นนักปรัชญาได้กลางทุ่งนา และชาวนาก็เป็นผู้รู้ธรรมะในชั้นลึกของจิตใจได้จากกลางทุ่งนา ; นี่ล้วนแต่ไม่เกี่ยวข้องกับกิจการปริยัติ ชนิดที่กำลังมืออยู่ในโลกเวลานี้.

สรุปความแล้ว ผู้รู้ธรรมะก็ต้องการแต่ความจริง **คือเป็นคนจริง** ต่อตัวเอง, **หรือว่าจริงต่อความดับทุกข์ของตนเองเป็นส่วนสำคัญ** ; หมายความว่ามีความตั้งใจจริง ๆ ที่จะได้รับสิ่งที่ดีจริง ๆ ที่มนุษย์ควรจะได้รับกันจริง ๆ.

ถ้ามีความจริงใจลักษณะอย่างนี้อย่างพอเพียงแล้ว **สิ่งต่าง ๆ จะเป็นไปได้เอง โดยที่ไม่ต้องมีการเล่าเรียน** หรือการแตกฉานในทางปริยัติเหมือนอย่างทุกวันนี้ ; แต่ถ้ามองดูให้ลึกซึ้งแล้ว มันกลายเป็นปริยัติที่ยิ่งกว่าปริยัติชนิดใดชนิดหนึ่งอยู่ในตัวเอง หากแต่ว่าไม่พูดออกมาเป็นคำพูด หรือไม่เขียนขึ้นเป็นตัวอักษรเท่านั้น.

ขอให้ทุกคนคิดดูเถิดว่า ถ้าเรา**เข้าใจอะไรจริง ๆ** เราก็**อาจจะพูดบรรยายเกี่ยวกับสิ่งนั้นได้** จนตลอดชีวิตก็บรรยายไม่หมด. ถ้าว่าชาวนาได้รับความเจนจัดในชีวิตของตัวจากการทำนา ความสุข ความทุกข์ ความได้ ความเสีย ความแพ้ ความชนะ ความยุ่งยากลำบากใจเกี่ยวกับทรัพย์สมบัติ เงินทอง ข้าวของ วัวควาย ช้างม้า เหล่านี้ มันเป็นปัจจัยอันสำคัญที่สุด ที่จะทำให้คนเรารู้จักสิ่งที่เรียกว่า "ธรรมะ".

หรือว่า ถ้าจะพูดกลับกันอีกทีหนึ่งก็ว่า ความเจนจัดในชีวิตนั้นสอนอยู่ตลอดเวลา ถ้าใครได้ยิน มันก็ได้ยิน ; แต่ถ้าใครไม่ได้ยิน ก็เหมือนกับว่าไม่ได้สอนอะไรเลย. นี่หมายความว่า **ตัวชีวิตนั่นเอง สอนเรื่องของชีวิตอยู่**

ตลอดเวลา ; **แต่ว่าคนไม่ได้ยิน** พวกนั้นหูหนวก ตาบอดไปเสียหมด จึงไม่ได้ยิน เพราะว่ากิเลสมันห่อหุ้มจิตใจเสียมากมายหลายสิบชั้น ใจจึงไม่สามารถจะสัมผัสกับความจริงรอบ ๆ ตัวนั้นได้ อย่างนี้ก็มี.

หรือ ถ้าเปรียบอีกอย่างหนึ่ง อย่างที่ท่านเปรียบกันว่า : **เพราะขี้ผึ้งเข้าไปในลูกตามากเกินไป ตาก็ไม่เห็นอะไร.** ทุกคนก็เคยถูกขี้ผึ้งเข้าตามาแล้ว แล้วทำให้ตาดำมืดไม่ได้ แล้วเจ็บปวด มองไม่เห็นอะไร ; ถ้าขี้ผึ้งเข้าไปอยู่ในตา และถ้าขี้ผึ้งมันมาก ตาก็ไม่เห็นอะไรเอาเสียเลยทีเดียว.

ผู้ที่เป็นปุถุชนก็แปลว่า **มีขี้ฝุ่นเต็มตา** ; ผู้ที่ดีกว่านั้น กระทั่งดีมากก็คือว่า **มีขี้ฝุ่นในดวงตาแต่เล็กน้อย** อย่างที่เรียกว่า **อปรชกฺขชาติกา** เป็นบุคคลประเภทที่ เมื่อ**พระพุทธเจ้า** ทรงท้อพระทัยในการแสดงธรรม แต่แล้วก็ทรงเห็นแก่บุคคลประเภท **อปรชกฺขชาติกา** นี้เอง. **คนบางคนมีขี้ฝุ่นในดวงตาแต่เล็กน้อย** พอจะมองเห็นอะไรได้ พระพุทธเจ้าจึงทรงกลับพระทัยว่าเราจะแสดงธรรม.

คนเรา หรือสัตว์ทั้งปวง อยู่กันในลักษณะอย่างที่ว่า **อะไร ๆ ก็พร้อมที่จะแสดงความจริงอยู่รอบด้าน** เหมือนกับเราชอบพูดกันในที่นี้ว่า **ก้อนหินก็พูดได้ ต้นไม้ก็พูดได้ เม็ดกรวดเม็ดทรายก็พูดได้ มดแมลงก็พูดได้ ; แต่เราทำไมไม่ได้ยิน ?**

ที่ไม่ได้ยิน ไม่เห็น ก็เพราะว่า **หูตาของเรามันไม่ได้พร้อม** หรือเหมาะสมที่จะได้ยิน; เพราะว่ามีอะไรมาแปดเปื้อน ห่อหุ้ม ปิดบังอยู่ตลอดเวลา. นี่เป็นปกติธรรมดาของสัตว์ทั่ว ๆ ไป แล้วก็มีเป็นส่วนน้อยที่มันเบาบาง. ที่พูดนี้ก็หมายความว่า เรื่อง**ปริยัตินั้น** มันไม่ใช่เรื่องอะไรอื่น ก็คือเรื่องสิ่งต่าง ๆ **ที่เราควรจะมี** ควรจะเห็น ควรจะเข้าใจ อันมากมายนั่นเอง.

ที่นี้ **คนไม่มีจิตใจเหมาะสมที่จะเห็น** ที่จะรู้ หรือที่จะเข้าใจ, แม้จะพูดกันอย่างไรก็คงไม่เข้าใจ; พระไตรปิฎกก็อยู่ในลักษณะที่ต้องเป็นหมั่นเพราะเหตุนี้. หรือพูดอีกทีหนึ่งก็ว่า พระธรรมคำสอน แปรเหมือนสีพันหัวข้อ, หรือแปรเหมือนสีพันประเด็น นี่ก็เป็นหมั่นอยู่ เพราะเหตุนี้.

พูดแล้วก็เหมือนกับว่า คำนั่นเอง; ปริยัติที่เป็นตัวหนังสือ หรือเป็นตัวคำพูดนั้น กำลังไม่เป็นประโยชน์อะไร แก่บุคคลที่มีจิตใจไม่เหมาะสมที่จะได้ยินปริยัติ ชนิดที่ธรรมชาติจะบอกให้ หรือจะสอนให้. ถ้าว่าคนๆ หนึ่งโง่มาก จนไม่สามารถจะมองเห็น ความเปลี่ยนแปลงของเปลือกไม้ ใบไม้ ยอดไม้ อะไรสักชนิดเดียว, นี่ก็ไม่เหมาะสมที่จะได้ยินได้ฟังคำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในพระไตรปิฎก

แต่ถ้าเขาเป็นคนช่างสังเกต เห็นสิ่งต่าง ๆ รอบตัวเขาในลักษณะต่าง ๆ กัน ตามที่แสดงไว้ตามธรรมชาตินั้นว่า เปลี่ยนแปลงบ้าง ทрудโทรมบ้าง เกิดขึ้นอยู่บ้าง ตั้งอยู่บ้าง ดับไปบ้าง ; หรือลึกซึ้งถึงกับว่ามันไม่เป็นไปตามอำนาจ หรือความต้องการของบุคคลใด ; หรือว่าบางที่มันก็หลอกให้กลัว บางที่มันก็หลอกให้โกรธ บางที่มันก็หลอกให้รัก. นี่ถ้าเขา**มีจิตใจ มีสมรรถภาพ**ถึงขนาดนี้ เขาก็**เรียนปริยัติได้จากธรรมชาติ โดยไม่ต้องมีคำพูด** โดยไม่ต้องมีเสียงพูด.

เดี๋ยวนี้**ปริยัติถูกเขียนขึ้นเป็นตัวหนังสือ** เฉพาะที่เป็นบาลีก็ตั้งแปรเหมือนสีพันธรรมชั้น, แล้วก็ยังมีอรรถกถาอธิบายบาลีนั้นนับไม่ถ้วน แล้วก็แยกออกไป ๆ จนนับไม่ไหว ; **คนก็ยังไม่ได้รับประโยชน์อะไร.** นี่ต้องการจะชี้ให้เห็นในส่วนนี้เป็นข้อใหญ่ จึงได้มีการบรรยายเรื่องนี้ในวันนี้. แต่แล้วก็เชื่อว่า คงจะ

ไม่มีประโยชน์อะไรแก่บุคคลผู้ใด ที่ต้องการจะปฏิบัติจริง ๆ ; เพียงแต่จะบอกให้ทราบเป็นความรู้รอบตัว หรือว่าอย่างดีที่สุดก็จะช่วยให้เกิดความไม่ประมาทได้บ้างเท่านั้นเอง. ขอให้ตั้งใจฟังในความหวังอย่างนี้พอ ซึ่งจะได้กล่าวเป็นลำดับ ๆ ไปว่า สิ่งที่เรียกว่า "ปริยัติ-ปริยัติ" นั้นคืออะไร.

ปรมาตถปฏิปทานั้น คือการปฏิบัติเพื่อประโยชน์อันสูงสุด เพื่อการบรรลุมรรค ผล นิพพาน, มีทั้งความลึกซึ้ง มีทั้งความยากลำบาก หรืออะไรอยู่มากที่สุด. แต่มันก็อาจจะง่ายตาย ถึงกับว่ายายแก่ไม่รู้หนังสือ ก็สามารถได้รับผลชนิดเดียวกันได้ อย่างที่กล่าวแล้วในการบรรยายครั้งสุดท้ายที่แล้วมานั้น. ปรมาตถปฏิปทาชนิดนี้มีได้แม้แก่คนไม่รู้หนังสือ ; แต่แล้วจะมีได้หรือไม่ได้แก่ผู้ที่แตกฉานในปริยัติเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในยุคปัจจุบัน ก็ขอให้กำหนดเปรียบเทียบกันดู ดังต่อไปนี้ :-

ครึ่งพุทธกาล ไม่มีปริยัติ อย่างปัจจุบัน

ในตอนแรกที่สุด อยากรจะพูดถึงครึ่งพุทธกาล คือสมัยที่พระพุทธองค์ยังทรงชีวิตอยู่ ; ข้อนี้เมื่อได้ตรวจสอบดูอย่างทั่วถึงแล้ว มองเห็นว่า ในยุคพุทธกาลนั้น ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าปริยัติ เหมือนอย่างยุคพวกเราทุกวันนี้

ในยุคพวกเราทุกวันนี้มีการศึกษาเล่าเรียนบาลี เรียนนักธรรม เรียนแปดหมื่นสี่พันธรรมชั้นมัธยมก็มี แล้วก็มีแพรวหลายด้วย ; **ปริยัติ** ในลักษณะอย่างนี้ไม่มีในครึ่งพุทธกาล เพราะยังไม่มีเรื่องอะไรมากมายที่บันทึกไว้. จะมีบ้างก็แต่ **เรื่องที่พระพุทธองค์ตรัสคำสั่งสอน** โดยเฉพาะเจาะจงแก่คนบางคน

แล้วก็เฉพาะคน เฉพาะเรื่อง บางเรื่อง ก็เพื่อประโยชน์แก่บุคคลนั้น หรือกลุ่มนั้น
แล้วก็เอาไปปฏิบัติ คือไปนั่งค้นคว้าหาความจริงเกี่ยวกับเรื่องนี้ให้มันลึกซึ้ง ;
อย่างที่เราเรียกว่าทำวิปัสสนา ประกอบกับความรู้ ที่เขามีอยู่ในสิ่งต่าง ๆ ตามที่
ได้เคยผ่านมาในชีวิตนั้น ๆ.

คนครั้งพุทธกาลเขาเข้าใจข้อธรรม ที่พระพุทธองค์ทรงประทานให้ได้
ในเวลาอันสมควร แล้วก็ได้รับผล มรรค ผล ไปตามสมควรแก่อัธยาศัยแห่งตน ๆ;
ฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่า **ปริยัติ** ถ้าจะมีก็มีเพียงคำพูดไม่กี่คำ ที่พระพุทธเจ้าตรัส
แก่บุคคล เฉพาะคน. ลักษณะอย่างนี้ไม่อาจจะเรียกว่า ปริยัติ ได้เหมือนอย่าง
ในสมัยนี้ ; คำพูดนั้นเป็นเพียงคำสอน ที่เราพูดกัน บอกกล่าวกันเฉพาะคน
แต่บางคนพูด ๒-๓ คำก็บรรลุได้.

คำพูดชนิดนี้ไม่ควรจะเรียกว่า ปริยัติ; แต่ผู้ที่ลุ่มหลงปริยัติ หรือ
เข้าข้างฝ่ายปริยัติ เขาก็จะยืนยันว่า แม้คำพูดสองสามคำนั้น ก็คือปริยัติ. แต่ถ้า
เรามาดูตามตัวหนังสือ มันไม่ใช่; เพราะคำว่า **ปริยัติ** นั้น แปลว่า **รอบรู้** คือ
ต้องพูดกันจนรอบรู้ไปหมด จึงจะเรียกว่า **ปริ** ซึ่งแปลว่า **รอบ, ยัติ, ยตุติ** ซึ่ง
แปลว่า **รู้, ปริยัติมันรู้รอบคอบทั่วถึงไปหมด ;** เหมือนอย่างที่เราเรียนกันจบ
พระไตรปิฎก จบพระอรรถกถา จบฎีกา แล้วยังรู้อะไรอีกมากมายอย่างในสมัยนี้
นั่นแหละจึงจะเรียกว่าปริยัติ.

ถ้าพูดว่า **หอบริยัติ** ก็คือ**หอบพระไตรปิฎก** พร้อมทั้งบาลี อรรถกถา
และฎีกา **แสนจะมากมาย;** ฉะนั้น คำพูดที่พระพุทธเจ้าจะตรัสแก่คนสักคนหนึ่ง
เพื่อไปปฏิบัติเร็ว ๆ นี้มันไม่ควรจะได้ชื่อว่าปริยัติเลย. ด้วยเหตุดังนี้แหละ
อาตมาจึงถือว่า ในครั้งพุทธกาลนั้น ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า ปริยัติ ; จะมีก็แต่คำพูด
เฉพาะเรื่อง เฉพาะคน แล้วก็ไม่กี่คำ.

สิ่งที่เรียกว่า**พระไตรปิฎกมิไม่ได้ในครั้งพุทธกาล** เพราะว่าท่านยังไม่ได้ตรัสอะไรมากมาย ; กว่าจะตรัสหมดก็ต่อเมื่อสิ้นพระชนม์ชีพของพระพุทธองค์ แม้กระนั้นก็ยังไมทันจะได้ทำเป็นพระไตรปิฎก. แล้วตัวพระไตรปิฎกจริง ๆ นั้นเมื่อเอามาพิจารณาดูก็เห็นว่า บางปิฎกนั้นเพ็ญร้อยกรองขึ้นทีหลัง คือหลังจากพระพุทธเจ้านิพพานแล้วเป็นร้อย ๆ ปี.

เรื่องที่พระพุทธเจ้าจะได้ตรัสจริงนั้น มีแต่เฉพาะเรื่องที่ ตรงไปตรงมา และก็เฉพาะคน เฉพาะที่จะไปประพฤติปฏิบัติ, ไม่มีการแจกตัวหนังสือแจกอักษร หรือแจกข้อความอย่างวิจิตรพิสดาร ในแง่ของจิตวิทยาบ้าง ในแง่ของตรรกวิทยาบ้าง กระทั่งในวิธีของทางปรัชญาอย่างสมัยในปัจจุบันนี้บ้าง.

พระไตรปิฎกที่ครบถ้วน อย่างนี้ เพิ่งเกิดขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วเป็นร้อย ๆ ปีทีเดียว ; แม้การแตกฉานในพระไตรปิฎกนั้นก็เพิ่งมีในยุคหลังต่อมาอีก. แล้วก็มีบางคนเขียนหลอกไว้เลยว่า **มีมาแล้วตั้งแต่ครั้งพุทธกาลโน้น** ; อย่างเรื่องในอรรถกถาธรรมบทนี้ ไปเปิดดูเรื่องแรกทีเดียว ก็จะพบข้อความที่ไม่มีเหตุผล ดังที่กล่าวมาแล้ว.

มีข้อความเขียนไว้ ว่า คน ๆ หนึ่งออกบวช บวชเสร็จแล้วก็ไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า คนที่บวชแล้วนี่จะต้องทำอะไร แล้วพระพุทธเจ้าก็ตรัสว่าจะเรียนพระไตรปิฎกทั้งสามปิฎก หรือปิฎกใดปิฎกหนึ่งก็ได้ นี้อย่างหนึ่ง ; หรือว่าจะพิจารณาขันธ ชาติ อายตนะ ในภายในของตน เพื่อให้เกิดความรู้อย่างจริงจัง ทุกข์ อนัตตา ดังนี้ก็ได้ นี้ก็อีกอย่างหนึ่ง แล้วแต่จะเลือกเอา.

แล้วก็มีเรื่องเขียนไว้อีก ว่า คนผู้บวชคนนั้นเขาทูลพระพุทธเจ้า ว่า **แก่แล้ว เรียนพระไตรปิฎกไม่ไหว** ขอสมัครปฏิบัติ การพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ภายในร่างกายตนเถิด ; นี้ข้อความเขียนไว้แบบนี้.

นี่เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า มีคนได้เขียนไว้ว่า พระไตรปิฎกมีแล้ว ตั้งแต่เมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ชีพอยู่ ; และยังแถมเขียนลึกลงไปถึงว่า พระพุทธเจ้าทรงรับรองว่าการศึกษาพระไตรปิฎก นั้นก็เป็นหน้าที่ ; นี่มันเป็น เรื่องที่ไม่สมเหตุสมผล.

ครั้งนั้นไม่มีพระไตรปิฎก หรือไม่มีการแตกฉานในพระไตรปิฎก ซึ่งอยู่ในรูปของพระไตรปิฎกในครั้งพุทธกาล ; นี่จึงยืนยันว่าไม่มีสิ่งๆ ที่เรียกว่า ปริยัติเหมือนอย่างสมัยนี้ ในครั้งพุทธกาล ; พระไตรปิฎกเพิ่งมีทีหลัง. พระ-ไตรปิฎกก็ดี, การแตกฉานในพระไตรปิฎกก็ดี, เพิ่งมีในยุคหลัง ๆ สื่อมาน่าเป็น ร้อย ๆ ปี.

ครั้งพุทธกาลสนใจกัน แต่เรื่องนิพพาน

ที่นี่ ถ้าดูกันอีกในแง่หนึ่ง จะเห็นว่าในครั้งพุทธกาลนั้น มีแต่คน หายใจเป็นนิพพาน; ไม่ได้หายใจเป็นพระไตรปิฎก, ไม่ได้หายใจเป็นปริยัติ-ธรรม, หรือว่าเกียติอันเนื่องด้วยปริยัติธรรมเหมือนคนสมัยนี้. แม้ว่าการศึกษา เล่าเรียนอย่างอื่นจะมีมากในครั้งพุทธกาล; แต่คนที่มาเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้านั้น ไม่ได้หายใจเป็นเรื่องการศึกษาชนิดนั้น.

ทุกคนหายใจเป็นนิพพาน หมายความว่าหวังชะเง้ออยู่แต่สิ่งๆ ที่เรียกว่า นิพพาน ; เขาต้องการจะรู้, จะถึง, สิ่งซึ่งเรียกว่า นิพพาน เหมือนอย่าง ว่าคนคอแห้งต้องการจะกินน้ำ และไม่มีใครหวังชะเง้อไปหาพระไตรปิฎก หรือ เรื่องของปริยัติเลย.

นี่เราอย่าไปเข้าใจผิด หรือไปโยนบาปใส่คนครึ่งพุทธกาลให้มากไปนัก เพราะว่าโดยที่แท้เขาหายใจเป็นนิพพานกันทั้งนั้น ; ดังนั้น เขาจึงบรรลุธรรมะ คือบรรลุมรรคผลได้โดยง่าย ชั่วการพูดจาไม่กี่คำ อย่างนี้เป็นต้น ; เพราะคนอยากน้ำ ก็ยอมต้องการแต่จะกินน้ำ ไม่ต้องการจะกินอย่างอื่น.

นี่ก็เป็นเรื่องที่จะต้องสังเกตดูให้เข้าใจไว้ แล้วก็จะตอบปัญหาได้ง่าย ๆ ด้วยตนเองว่า *ทำไมครึ่งพุทธกาล จึงมีคนบรรลุมรรค ผล นิพพาน กันมาก และง่ายดาย ก็เพราะว่าเขาหายใจเป็นนิพพานอยู่แล้วนั่นเอง.*

พึงรู้ว่าความหมายของ "นิพพาน" เปลี่ยนได้ตามกาละ

ตรงนี้อาจจะบอกให้ทราบว่ คำว่า "นิพพาน" - นิพพานนั้น มีความหมายเป็นพิเศษ คือว่าเลื่อนชั้นได้ **เปลี่ยนแปลงได้** ตามความก้าวหน้าในทางวิชาฝ่ายจิตใจของมนุษย์. คนก่อนพุทธกาลนมนานก็ต้องการนิพพาน ต้องการสิ่งที่มีชื่อว่านิพพาน, คนต่อมาก็ต้องการสิ่งที่เรียกว่า นิพพาน.

คนครึ่งพุทธกาล ครึ่งพระพุทธรเจ้านี้ต้องการนิพพาน เพราะว่าคำว่า **นิพพานนั้น แปลว่าเย็นอกเย็นใจ**; เอาความหมายของความเย็น ที่เกิดมาจากการดับความร้อน ของสิ่งที่มีความร้อนเสียได้, และมีความเย็น ; แล้วก็เอาชื่อ ๆ นี้มาใช้เรียกความสุขทางใจ.

เมื่อก่อนนี้ คำว่า **นิพพาน** - นิพพานนี้ ก็เป็นชื่อเรียกความเย็นของวัตถุตามบ้านเรือน ที่เป็นของอะไรร้อน ไปจับเข้า มือพอง ; อย่างนี้เขา

ก็จะพูดว่า "รอให้มันนิพพานเสียก่อน จึงไม่จับชื". หรือว่าของบางอย่างมันร้อน กินเข้าไปปากคอกจะพอง ก็ต้อง "รอให้มันนิพพานเสียก่อน จึงจะกินเข้าไปชื". คนโต ๆ ก็จะบอกบลูกเด็กเล็ก ๆ ว่าอย่างนี้ หรือว่าลูกเด็กเล็ก ๆ ก็รู้ ก็พูดเป็น ว่ามันนิพพานแล้ว กินได้แล้ว ฉันจะกินละแม่ อย่างนี้เป็นต้น. นั่นแหละ คำว่า "นิพพาน" มีความหมายเป็นความเย็น ของสิ่งที่มีความร้อน พุดอยู่ตามบ้านเรือน.

ต่อมาคนเขารู้เรื่องทางจิตใจ เขาก็อยากจะมี**ความเย็นในทางจิตทางใจ** เขาไม่มีคำอื่นจะเรียก และไม่จำเป็นที่จะต้องมีคำอื่นเรียก ; เพราะคำว่าเย็น-เย็น นั่นแหละเอาไปใช้ได้ ; แต่มีความหมายว่าให้มันเป็นความเย็นทางจิตใจ ไม่ใช่ ความเย็นของวัตถุ เช่น ถ่านไฟหรือข้าวต้ม เป็นต้น ; เมื่อเขาพบความเย็นใจ ชนิดที่มากไปกว่าธรรมดา เขาก็เรียกนั้นว่า เป็นความเย็นใจ.

คนพวกแรกที่สุด ตามที่มีกล่าวไว้ในพระคัมภีร์นั้น ได้ถือเอา**ความสมบูรณในเรื่องทางกามารมณ**ว่าเป็นนิพพาน ; เพราะว่าความกระหายในทาง กามารมณเป็นความร้อน ถ้าได้อย่างใจมันก็เย็น หรือหยุดไปพักหนึ่ง. นี้ก็ด้วยความคิดว่า ถ้าสิ่งต่าง ๆ ที่ช่วยให้ระงับความรู้สึกทางกามารมณ ให้ลดเย็นลงได้แล้ว นี้ก็จะเรียกได้ว่าเป็นนิพพาน ; เขาจึงหวังได้รับการบำรุงบำเรอให้ถึงที่สุด ในทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือทางอายตนะนี้ ว่าเป็นนิพพานกันมายุคหนึ่ง แล้วกระหายกันทุกคน.

ต่อมา เกิด**มีคนพิสุจน์**ให้เห็น ว่าอย่างนี้มันยังไม่เย็น ; มันจะ**ต้องทำที่จิตใจให้เย็น** คืออย่าไปกระหายที่กามารมณ จึงได้เกิด**วิธีทำสมาธิ** ที่จะระงับเสียซึ่งความรู้สึกทางกามารมณ ที่เรียกว่า กามเมหิ อกุสเลหิ วิวิจฺจ

-สังัดเสียจากกามารมณ์ และจากอกุศลธรรม แล้วก็ได้ปฐมฌาน ; ก็เลยเอา
ฌานนี้เป็นนิพพานกันมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งถึงจตุตถฌานซึ่งสงบมาก ถึงขนาด
ที่ว่าไม่ต้องหายใจ, ก็มีนิพพานในจตุตถฌานกันมาเรื่อย ๆ ทุกคนก็หายใจเป็น
นิพพานอย่างนี้.

แต่ว่าสิ่งที่เรียกว่านิพพานนั้น เปลี่ยนแปลงสูงขึ้นมากตามลำดับ ๆ
อย่างนี้ จนกระทั่งในครั้งพุทธกาลนั้น มีผู้ค้นพบสูงไปถึง เนวสัญญานาสัญญา-
ยตนะ; อย่างที่เราได้อ่านพบในพระพุทธรูปประวัติว่า พระพุทธเจ้าออกบวชแล้วไป
ศึกษานิพพานกับอุทกดาบสรามบุตร นี้ก็สอนได้เพียง เนวสัญญานาสัญญายตนะ
ว่านี้เป็นนิพพาน.

เนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น สงบรำงับมากจนถึงขนาดที่เรียกว่า
ตายแล้วก็ไม่ใช่ เป็นอยู่ก็ไม่ใช่ ; เพราะไม่มีความรู้สึกเหมือนอย่างคนเป็น ๆ
แต่ว่า จะตายแล้วก็ไม่ใช่ เพราะยังไม่ตาย ; อาจารย์สอนให้ว่า นี่เป็นนิพพาน.

พระสิทธัตถะได้ศึกษา และพยายามกระทำจนได้อย่างที่อาจารย์สอน ;
แต่แล้วก็พบว่ายังไม่ใช่นิพพานแน่. ด้วยสติปัญญาของพระพุทธเจ้า ท่านทรง
ทราบได้ว่า นี่ยังไม่ใช่ความดับเย็นอันเด็ดขาดและสูงสุด ; ท่านจึงละทิ้ง
อาจารย์นั้น และก็ไปค้นหาของท่านเอง จนพบนิพพานชนิดของท่านเอง คือความ
หมดสิ้นจากกิเลสโดยประการทั้งปวง จึงจะเรียกว่านิพพาน.

นี่ ขอให้พิจารณาตามเรื่องราวเหล่านี้ ให้พบเสียก่อนว่า คนในครั้ง
พุทธกาลนั้น เขาหายใจเป็นนิพพาน ; เมื่อนิพพานยังต่ำ ๆ อยู่ เขายังรู้ขนาดนั้น
เขาก็ยังหายใจเป็นนิพพานชนิดนั้น, รู้นิพพานสูงขึ้นมา ก็หายใจเป็นนิพพาน
สูงขึ้นมา.

ในครั้งพุทธกาลก็หายใจเป็นนิพพาน อย่างจะได้นิพพาน ทั้งที่ยังไม่รู้ว่าจะอะไรจะเป็นนิพพานจริง ๆ ; ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น และตรัสรู้นิพพานจริง ๆ แล้วก็สอนให้ คนก็เข้าใจ ; นิพพานมีเหตุผลอยู่ในตัวเอง ว่าของที่ร้อนกว่าไฟ หรือร้อนไปเสียกว่ากามารมณ์นั้น คือกิเลสที่เป็นทุก ๆ ประเภทของกิเลส.

สรุปแล้วก็คือความโลภ ความโกรธ ความหลง ; สรุปให้สั้นอีกทีก็เหลือแต่ความยึดมั่นถือมั่น เพราะว่าความยึดมั่นถือมั่นเป็นเหตุให้โลกก็ได้ให้โกรธก็ได้ ให้หลงก็ได้. ฉะนั้น ถ้าทำลายอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นได้ ก็หมายความว่าทำลายกิเลสได้หมดจดสิ้นเชิง จึงมีวิธีที่จะทำลายอุปาทานดับอุปาทานในทุกประการได้ แล้วก็เป็นิพพาน.

พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องนิพพาน ในขณะที่ทุก ๆ คนกำลังหายใจเป็นนิพพาน, และเมื่อคนได้รับความรู้เรื่องนิพพานของพระพุทธเจ้ากันแล้ว คนก็ยิ่งหายใจเป็นนิพพานกันมากยิ่งขึ้น ด้วยการบอกต่อ ๆ กันไปว่า เด็ยวันนี้เป็นนิพพานจริงแล้ว ; พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เกิดขึ้นในโลกแล้ว เป็นการสอนนิพพานที่แท้จริงแล้ว คนก็หายใจเป็นนิพพานกันมากขึ้น. ดังนั้น การสอนเรื่องนิพพานของพระพุทธเจ้าจึงได้ผล คือมีผู้ได้บรรลุนิพพานนั้น โดยไม่ต้องมีสิ่งทีเรียกว่าปริยัติเหมือนอย่างทุกวันนี้.

นี่แหละขอให้เข้าใจเถอะว่า ในครั้งพุทธกาลเป็นอย่างนี้ ไม่มีปริยัติเหมือนอย่างที่เรากำลังมีเด็ยวันนี้ แต่คนก็บรรลุนิพพาน.

ยุคต่อมา ปริยัติมีมากขึ้น

ที่นี่ ในยุคต่อมาอีก ต่อมาอีกเป็นร้อย ๆ ปีตามลำดับมานี้ **ปริยัติยิ่งหนาขึ้น ๆ ๆ** คือปริยัตินี้ ยิ่งดกมากขึ้น กว้างขวางมากขึ้น ; พระไตรปิฎกก็ถูกทำให้สมบูรณ์เป็นพระไตรปิฎก ในประมาณ พ.ศ. ๔-๕๐๐ พระไตรปิฎกก็อยู่ในรูปพระไตรปิฎกอย่างที่เรเห็นกันอยู่เดี๋ยวนี้.

ต่อมาอีกก็เกิดคัมภีร์อรรถกถา ขยายความในพระไตรปิฎกขึ้นมามากมายท่วมหัวท่วมหู. **ต่อมาก็เกิดคัมภีร์ฎีกา** อธิบายอรรถกถานั้นอีก, แล้วเกิด **คัมภีร์อนุฎีกา** อธิบายคัมภีร์ฎีกานั้นอีก, **ทางวินัยก็เกิดโยชนา** หรือคำอธิบายโยชนาต่าง ๆ ขึ้นมาอีกมากมาย.

คำพูดที่มีอยู่ไม่กี่คำนั้น **เกิดเป็นพระไตรปิฎกแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์**ขึ้นก่อน. แล้วก็เกิดคำอธิบายพระไตรปิฎกเป็นอรรถกถา เป็นฎีกา เป็นอนุฎีกา เป็นโยชนา ไม่รู้กี่หมื่น กี่แสน กี่ล้านประโยค ก็ได้ นี่เรียกว่า ปริยัติมันหนาขึ้นดกขึ้น.

ที่นี่ ก็เกิดปริยัติประเภทที่เรียกว่า **ปกรณ์พิเศษ** หรือวิเศษ คือเรื่องที่ตั้งขึ้นทีหลังเป็นเรื่อง ๆ ไป นอกพระไตรปิฎก; เช่น คัมภีร์มิลินทปัญหา เขาก็เก็บเรื่องต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกมาร้อยกรองเข้าเป็นรูปถาม-ตอบ เรียกว่า มิลินทปัญหา นี่ก็เป็นปกรณ์วิเศษ, กระทั่งมีคัมภีร์วิสุทธิมรรค เกิดขึ้นเป็นคัมภีร์ใหญ่; นี่ก็เป็นคัมภีร์ประเภทปกรณ์วิเศษ. คัมภีร์ประเภทปกรณ์วิเศษนี้ ก็เกิดขึ้นมามากมาย; นี่ก็เรียกว่า ปริยัติมันก็ดกขึ้นหนาขึ้น.

นวัจนศาสตร์เป็นค่าเก่าก่อนพุทธกาล นำมาใช้เป็นปริยัติด้วย

มีคำอยู่คำหนึ่ง ซึ่งถ้าทราบไว้บ้างก็จะดี คือคำว่า **นวัจนศาสตร์** คำนี้มีอยู่ในพระไตรปิฎก มีพระพุทธานุญาตเคยกล่าวถึงคำ ๆ นี้ว่า **นวัจนศาสตร์** มีอยู่ ๙ อย่างคือ **สูตรตะ** **เคยยะ** **เวยยาकरणะ** **คาถา** **อุทาน** **อติวุตตะกะ** **ชาตกะ** **อัပ္ภุตธรรมะ** **เวทลลธรรมะ**,

สำหรับ **สูตรตะ** คือเรื่องทีพูดไว้เป็นสูตร ๆ เป็นเรื่อง ๆ สมบูรณ์ เรียกพระคัมภีร์ประเภทนี้ว่า **พระสูตร** หรือ **สูตรตะ**.

ถ้าแต่งไว้ในลักษณะเป็นคำซ้ำร้อง ก็เรียกว่า **เคยยะ**.

ถ้าแต่งไว้ในลักษณะเป็นคำร้อยแก้วธรรมดา ๆ ก็เรียกว่า **เวยยาकरणะ**.

ถ้าแต่งไว้ในลักษณะ เป็นภาพยกกลอนโคลงฉันท์ ก็เรียกว่า **คาถา**.

ถ้าเป็นคำที่ตรัสไว้เป็นคำปล้ำปาก ซึ่งมีอยู่ไม่มากนัก ก็เรียกว่า **อุทาน** : พุทธอุทานอย่างนี้เป็นต้น.

ถ้าเป็นคำที่ต้องอ้างว่า พระพุทธเจ้าได้กล่าวไว้อย่างนี้ ต้องขึ้นต้นอย่างนี้ คล้าย ๆ กับว่ามันไม่ค่อยจะมีหลักฐานมากนัก คำพูดประเภทนี้ก็เรียกว่า **อติวุตตะกะ**,

ถ้าเป็นคัมภีร์ที่สอน โดยยกเอาเรื่องราวของชาติก่อน ๆ มาเป็นเครื่องประกอบเพื่อจะได้พูดอะไรให้กว้างขวาง คัมภีร์อย่างนี้เรียกว่า **คัมภีร์ชาตก**.

ถ้าข้อความใดเป็นไปในลักษณะที่ว่า น่าอัศจรรย์มาก ผิดธรรมดามาก ข้อความเหล่านี้ก็จะเรียกว่า **อัပ္ภุตธรรมะ**.

ถ้าข้อความใดกล่าวไว้ไปในรูปที่ว่า เป็นคำถามที่หนึ่ง แล้วเป็นคำตอบที่หนึ่ง เป็นคำถามที่หนึ่ง แล้วเป็นคำตอบที่หนึ่ง อย่างนี้เรียกว่า **เวทัลละ**.

รวมกันเป็น ๙ อย่างนี้ นี้ก็เป็นลักษณะของปริยัติ คือ **สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรมะ เวทัลละ** ; นี้เป็น **ลักษณะของปริยัติแท้**, ปริยัติอย่างยิ่ง, หรือปริยัติที่จัดรูปโครงให้เป็นอย่างดียิ่งขึ้นไปอีก.

คำชนิดนี้มีอยู่ในรูปพระพุทธภาษิต **พระพุทธเจ้าตรัสถึง แต่มิได้ ยินยีนว่ามีการจำแนกอย่างนี้ในขณะนั้น** คือในขณะที่พระพุทธองค์ทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ ; เพียงแต่พระพุทธเจ้าท่านกล่าวอ้าง ในฐานะเป็นคำเก่า ก่อนหน้านั้นมีใช้อยู่ทั่ว ๆ ไป. หมายความว่าในระบบศาสนาหนึ่ง ๆ หรือศาสดาหนึ่ง ๆ มีคำสอนมากมาย แล้วคำสอนเหล่านั้น อาจจะถูกจัดเป็นแผนก ๆ ๆ ๆ หรือเป็นลักษณะ ๆ ๆ ได้ ๙ ลักษณะอย่างนี้ต่างหาก.

ที่นี้ เมื่อพระพุทธองค์จะตรัสถึงสิ่งเหล่านี้ ก็**ตรัสถึงในลักษณะที่เอามาอ้างว่า** นี้มัน **เป็นปริยัติเต็มตัว** ; แล้วถ้าว่า ใครจะไปเกี่ยวข้องกับปริยัติ ก็อย่าให้มันกลายเป็นงูพิษขึ้น. พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสติเตียนปริยัติ โดยกำเนิดของปริยัติ ; แต่ว่า**ตรัสติเตียนปริยัติที่เรียนแล้วไม่มีการปฏิบัติ**

มีคำตรัสเรียกว่าเป็น **ปริยัติของคนกำมือเปล่า** ; หมายความว่า**เป็นโมฆบุรุษที่ประหลาดที่สุด** คือโมฆบุรุษที่รู้พระไตรปิฎก แต่แล้วไม่มีประโยชน์อะไร ; **ผู้ที่ไม่รู้พระไตรปิฎก แต่ว่ามีจิตใจที่บรรลุมรรณไม่ได้**. ท่านตรัส

เรียกว่าโมฆบุรุษ หรือบางทีก็เรียกว่า พวกกำมือเปล่า ; ที่เรียกอย่างนี้คือเรียกผู้จบพระไตรปิฎก อย่างที่เป็นกันอยู่ปัจจุบันนี้,

ถ้าเป็นครั้งกระโน้น ก็หมายความว่า **เขารู้หมดในเรื่องคำกล่าวคำสอน**อะไรต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า และหมายความว่าใช้ได้ตลอดมาถึงยุคหลัง ๆ. ถ้าใครรู้พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อะไรหมดสิ้น กระทั่งแตกฉานที่สุด ; แต่แล้ว**จิตใจ**ไม่มีความสูงในทางที่จะละกิเลสได้บ้างเลย ; ท่านเรียกคนทั้งหมดนี้ว่า "โมฆบุรุษ" คือคนที่เป็นโมฆะ, หรือบางทีก็เรียกว่า "คนกำมือเปล่า" ในมือนั้นไม่มีอะไรที่เป็นสาระ.

ยุคปัจจุบัน รุ่งเรืองด้วยปริยัติ

มาถึงสมัยนี้ เราก็มีคนชนิดดังกล่าวมานั้นกันมากขึ้น **เรียนจบพระปริยัติ** แต่แล้วก็ยังเป็นคนกำมือเปล่า ; คือไม่มีเนื้อในที่เป็นเรื่องของธรรมะแท้ที่เป็นการละกิเลสได้. เรามีคนที่เรียกว่ารู้มากยากนานนี้มากขึ้น คือรู้มากจนไม่รู้ว่าจะปฏิบัติอย่างไร. บางทีเราก็มีคำพูดว่าพระไตรปิฎกเดินได้, หรือผู้พระไตรปิฎกที่เดินได้ ; หมายความว่าคนบางคนรู้จบพระไตรปิฎก จึงเป็นผู้พระไตรปิฎกเดินได้ แต่ก็เป็นผู้พระไตรปิฎกเท่านั้น ไม่มีการรู้ธรรมะใด ๆ ที่จะบรรเทาหรือลดกิเลสได้.

นี่ ยุคปัจจุบัน เรียกว่า รุ่งเรืองด้วยปริยัติ, เรียกว่าปริยัติรุ่งเรืองถึงขีดสูงสุด มีการรุ่งเรืองกว้างขวางออกไปในต่างชาติ ต่างภาษา, แล้วก็ต่อสู้แข่งขันกัน

ในการที่จะก้าวหน้าในทางปริยัติ ระหว่างประเทศนั้น ระหว่างประเทศนี้ ; จนถึงกับว่าปริยัตินี้มันขึ้นหน้า ปริยัตินี้มันครอบคลุมไปหมด. **ปริยัติจึงปิดบังปฏิบัติ** ให้สูญหายไป **ปริยัติจึงปิดบังปฏิเวธ** ให้ไม่มีทางที่จะปรากฏออกมาได้ ; เมื่อไม่มี**การปฏิบัติแล้ว ปฏิเวธก็ไม่มี.**

เกี่ยวกับคำ ๓ คำนี้ ก็อยากจะให้สังเกตดูอีกชนิดหนึ่งว่า คำว่า **ปริยัติ** แปลว่า **รู้รอบไปหมด.** แต่คำว่า **ปฏิบัติ** มันแปลว่า **ไปเฉพาะ, เดินไปเฉพาะ** หรือ **ไปเฉพาะ** ไม่ใช่ว่าทั้งหมด. ทีนี้ พอดคำว่า **ปฏิเวธ** ก็แปลว่า **แทงลงไปเฉพาะ** ไม่ใช่ว่าทั้งหมด ; แต่ส่วนปริยัตินั้นใช้คำว่า **รู้ทั้งหมด** **รู้พื้นเรื่อง** **รู้ร้อยเรื่อง** **รู้หมื่นเรื่อง** **แสนเรื่อง** ก็เรียกว่า ปริยัติได้. แต่พอถึงที่ปฏิบัติ กลายรูปเป็นปฏิบัติ "เข้าไป" หรือ "ถึงเฉพาะ" เท่านั้น เฉพาะอย่างเดียว เรื่องเดียวเท่านั้น. พอถึงปฏิเวธก็ว่า **รู้แจ้งแทงตลอดเฉพาะเรื่องนั้น** คือเรื่องที่ตนรู้เท่านั้น คำว่า "ปริ" **ไม่มาเกี่ยวข้องอีกต่อไป.**

นี่ เมื่อดูจากถ้อยคำเหล่านี้แล้ว ก็ให้เห็นได้ว่า คำว่า**ปริยัตินั้นมากจนนับไม่ไหว** จะเรียกว่าเพื่อก็ได้ เพราะมันมีคำบอกอยู่ข้างหน้าแล้วว่า **ปริ-ปริ** - รอบไปหมด; แต่พอมาถึงปฏิบัตินี้ปฏิเวธนี้เหลือแต่ **ปฏิ-ปฏิบัติ** คือมันเจาะจงลงไปเพียงสิ่งเดียว. อาการตามธรรมชาติจึงมีอยู่ในตัวเองว่า ปริยัตินี้สามารถที่จะขึ้นหน้า หรือว่าปิดบังปฏิบัติเมื่อไรก็ได้ ; **แต่เมื่อไม่มีปฏิบัติแล้ว ปฏิเวธก็ไม่มี.**

นี่แหละถึงแม้ว่าเราจะมีผู้พระไตรปิฎกที่เดินไป ก็ไม่น่าชื่นใจอะไร ; ระวังให้ดี ๆ ว่า แม้เราจะฉลาดเฉลียว จนได้รับสมัญญาว่าเป็น "ผู้พระไตรปิฎก

เดินได้" นี้ ก็อย่าเพ่อตีใจ เพราะว่าปริยัติมีแต่จะงอกงามขึ้นปิดบังการปฏิบัติ. พวกผู้พระไตรปิฎกเดินได้นี้ ก็คือรู้ปริยัติไปหมด ไม่ว่าจะถามถึงข้อไหน ประโยคไหน บรรทัดไหน รู้หมด ; แต่แล้วมันไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติเลย. พอไปถามถึงเรื่อง มรรค ผล นิพพาน แก่ "ผู้พระไตรปิฎกที่เดินได้" นี้ ก็อธิบายอย่างอื่น.

เดี๋ยวนี้ก็เห็นชัดอยู่ว่า **หนังสือบางเล่ม** ต้องระบุดลงไปว่า "นิพพานโดยภูมิปริยัติ" คือว่าเรื่องนั้น เรื่องนี้โดยภูมิปริยัติ ; คือพูดกันเสียให้แน่เสียก่อนว่า นี่จะพูดแต่ในลักษณะหรือแนวของปริยัติ แล้วเขาก็อธิบายเรื่องนิพพานเป็นต้นนี้ เป็นวรรคเป็นเวรมากมายละเอียดลออลึกซึ้ง แต่ในภูมิปริยัติทั้งนั้น. การอธิบายโดยบุคคลที่ไม่เคยบรรลุนิพพานจริง ๆ ก็อธิบายได้มาก แล้วก็น่าฟังด้วย และก็แยบคายด้วย แล้วก็อ้างพระไตรปิฎกได้เป็นคั่งเป็นแคว ; นี้เรียกว่านิพพานโดยภูมิปริยัติ.

ส่วน**นิพพานจริงนั้น** เป็นนิพพานของนิพพาน คือของจิตใจที่รู้สึก. ที่นี้คนที่บรรลุนิพพานจริง ๆ ถ้าไปถามเขาว่า นิพพานเป็นอย่างไร ? เขาก็หุบปากใส่หน้าให้ว่า นิพพานเป็นอย่างนี้ ; เพราะเขารู้รสของพระนิพพานถึงที่สุด แต่แล้วเขาพูดเป็นหนังสือไม่ได้. เพราะว่านิพพานจริงหรือธรรมะจริง นั้นพูดเป็นตัวหนังสือไม่ได้ ; ถ้าสมมติว่าพูดออกมาได้ บรรยายออกมาเป็นหนังสือก็ไม่เหมือนกับนิพพานโดยภูมิปริยัติ ที่ "ผู้พระไตรปิฎกเดินได้" นั้นพูด.

นี่ขอให้เข้าใจไว้ว่า นิพพานที่บรรยายโดยนักปริยัตินั้นก็มีมากมาย แล้วก็น่าฟัง แต่**นิพพานที่บรรยายโดยบุคคล ผู้ถึงนิพพานจริง ๆ นั้น กลับบรรยายไม่ได้** เพราะไม่มีคำพูดที่จะใช้ ; เพราะว่า คำพูดนี้มีพูดกันแต่คนที่ไม่นิพพาน. ฉะนั้นคนที่นิพพานจริง ๆ จึงต้องพูดด้วยการหุบปาก และ**นิพพานที่บรรยายด้วยการหุบปากนั้นเป็นนิพพานจริง.**

ยุคปัจจุบัน ยังมีปริยัติที่หนาชั้น ดกชั้น หนาชั้น ดกชั้น จนมีพระไตรปิฎก หรือว่าตู้พระไตรปิฎกที่เดินได้ ; ถ้าจะอธิบายอะไร ก็ต้องอธิบายหยอดท้ายไว้ว่า *กัมมิปริยัติ*, มรรคผลใน *กัมมิปริยัติ*, นิพพานใน *กัมมิปริยัติ*, หรืออะไรก็ต้องพูดว่า *กัมมิปริยัติ*, ซึ่งอธิบายไปตามพระไตรปิฎก. นี้เรียกว่าปริยัติรุ่งเรืองขึ้นมาในลักษณะอย่างที่เรียกว่าท่วมท้น ; มีการศึกษา มีการแข่งขันกันในการศึกษาระหว่างนิกายก็มี ระหว่างประเทศก็มี. โรงเรียนปริยัติธรรมก็เจริญมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาก็เจริญ ; แต่แล้วจะเป็นไปในรูปตู้พระไตรปิฎกเดินได้กันไปทั้งนั้น. นี่คือนั่นที่เรียกว่า ปริยัติ.

เปรียบเทียบระหว่าง ปริยัติกับการตามรอยพระอรหันต์

เอาละ ทีนี้ก็ลองพูดถึงการเปรียบเทียบว่า ถ้าจะพูดถึงการตามรอยพระอรหันต์กัน นี่จะต่างกันอย่างไร ในระหว่างปริยัติ หรือว่าตู้พระไตรปิฎกเดินได้กับการตามรอยพระอรหันต์ของบุคคลที่ไม่รู้ปริยัติเลย.

บุคคลที่ไม่รู้ปริยัติเลย ระบุลงไปว่า คุณยายแก่มากแล้ว ไม่รู้หนังสือด้วยไม่เคยได้ยินได้ฟังอะไรมากมายนัก เพียงแต่รู้จักปฏิบัติว่า จะระวังในการที่จะไม่ไปหลงเอาอะไรเข้า ไปเป็นอะไรเข้า ไม่มีอะไรที่น่าเอน่าเป็น เราจะอยู่อย่างเหมือนคนตายแล้ว การตามรอยพระอรหันต์ของคนคนนี้เป็นอย่างนี้ ; พุด ๒-๓ คำ ก็จบ.

ทีนี้ การตามรอยพระอรหันต์ของนักปริยัติ โดย *กัมมิปริยัติ* แล้ว จะมีเรื่องพูดไม่หวาดไม่ไหว ; ถ้าจะแบ่งเป็นชั้น ๆ แล้ว ก็จะมีระดับด้วยสิบ ๆ ชั้น หรือร้อย ๆ ชั้น.

เช่นว่าถ้าจะพูดกันตาม**ภูมิปริยัติ** การตามรอยพระอรหันต์ก็ต้องขึ้นต้นด้วยว่า ได้ข่าวดีแล้วก็ออกไปบวช พอออกไปบวช จะประพาศิพรหมจรรย์ก็ต้องมีศีล. ศีลนี้อย่างน้อยก็เป็น ๔ ศีล : คือ **ปาฏิโมกข์สังวร อินทรีย์สังวร อาชีวปริสุทธิ จตุปัจจัยปัจจุเวกขณะ**.

ปาฏิโมกข์สังวร สำหรับภิกษุก็ต้อง ๒๒๗ ข้อเข้าไปแล้ว, สำหรับภิกษุณีก็ ๓๑๑ ข้อเข้าไปแล้ว แล้วยังมีนอกปาฏิโมกข์เข้าไปอีก นับด้วยร้อยด้วยพัน ; เพียงแต่ปาฏิโมกข์สังวรกับสิ่งที่ประกอบกันอยู่นี้ ก็นับได้ร้อยได้พันแล้ว.

อินทรีย์สังวร ก็ต้องมานึกแจกออกไปเป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สังวรอย่างไร สังวรส่วนไหน สังวรอะไร ; อินทรีย์สังวรก็หลายสิบเรื่องเข้าไปแล้ว.

อาชีวปริสุทธิ ก็ต้องเรียนเรื่องอาชีพอะไร สุทธิอย่างไร หลาย ๆ ข้อ หลาย ๆ สิบข้อ.

จตุปัจจัยปัจจุเวกขณะ ก็ต้องจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ เกสัช เป็นอย่างไร. นี่จะต้องพิจารณาอย่างไร พิจารณาปฏิกุศล พิจารณาเป็นธาตุ พิจารณาเป็นอนัตตา ; นี่มันก็หลายประเด็น หลายสิบประเด็น หลายร้อยประเด็น.

นี่เพียงแค่ศีลมีอยู่ ๔ พวก แต่ละพวกก็นับเป็นร้อย ๆ ประเด็น ; นี่ปริยัติ แล้วยังได้แค่ศีล ก็เวียนหัวจนไม่รู้ว่าจะปฏิบัติอย่างไร.

มีศีลแล้วก็ต้องมี**มูตงค์** มูตงค์ก็มี ๑๓ ข้อ แต่ละข้อก็แจกลูกออกไปได้มาก แต่อย่างน้อยก็มี ๑๓ หัวข้อ.

แล้วที่นี้ก็**ต้องปฏิบัติอะไรอีกหลาย ๆ อย่าง** โภชเนมัตตัตถนุตตา
ชาครินานุโยค อะไรอีกมากมายจนกว่าจะมาถึงสมาธิ.

สมาธิ ก็มีปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน แล้วก็ต้อง
แจกออกไปอีกมากในอย่างหนึ่ง ๆ.

ที่นี้ก็**เจริญวิปัสสนา** จะเกิดญาณนานาชนิด นับด้วยร้อยด้วยพันก็ได้ ;
อย่างวิปัสสนาญาณ ๙ นี้ รวบรวมเต็มที แล้วก็ตั้ง ๙. แล้วในอย่างหนึ่งนั้นก็
ยังแจกถูกได้อีกมากมาย, แล้วยังจะต้องเป็นบรรลุมผล เป็นพวก**มีอิทธิปาฏิหาริย์**
หรือว่าไม่มีอิทธิปาฏิหาริย์ หรือว่ามีมรรคผลอย่างนั้น มีสังโยชน์อย่างนี้กัน แปลว่า
เต็มไปด้วยหัวข้อนับด้วยพันด้วยหมื่นด้วยแสนก็ได้ ; **นี่การตามรอยพระอรหันต์**
โดยภูมิของปริยัติ มีอยู่อย่างนี้.

แต่การตามรอยพระอรหันต์ของคุณยายนั้น มีประโยคเดียวว่า **"กูไม่
เอา กับ มึง"** เท่านั้น ประโยคเดียวนี้ ; พออะไรมันแว่วมาจะเป็นกิเลสในจิตใจ
แล้วก็ มีคำพูดประโยคเดียวว่า **"กูไม่เอา กับ มึง"** ก็รักษาสภาพเดิมของจิต
ไว้ได้ และมีอยู่อย่างนี้เรื่อยไปก็บรรลุมรรค แล้วจะได้มากกว่าที่โดยภูมิ
ปริยัติเสียอีก. เพราะเหตุไร ? เพราะว่าเรื่องของปริยัตินั้น มันมีเสน่ห์ที่หลอกล่อ
ให้เขวออกข้างทางเสมอไป.

คิดดูเถอะเดี๋ยวนี้ถ้าใครจะ**ปฏิบัติกรรมฐานวิปัสสนา**นี้ เขาบอกว่า**ต้อง
เรียนพระอภิธรรมให้แตกฉานเสียก่อน**. อาตมาไม่เชื่อ เพราะว่า ถ้าเรียน
พระอภิธรรมแตกฉานก่อน มันก็ต้องเท่าไรละ สีหมื่นสองพันพระธรรมชั้น
เข้าไปแล้วจะแตกฉานเมื่อไร ได้อย่างไร. แล้วกลับยังพูดว่า**ต้องเรียนพระอภิธรรม
เสียก่อนจึงจะมาทำวิปัสสนาได้** มันก็น่าหวั.

ฟังรู้จัก เรือนจำ ของนักปรียัติ

ตามรอยพระอรหันต์แบบนี้ แล้ววิปัสสนานี้ เขาให้ประกาศนียบัตรด้วย : บรรลุสมรรคผลขั้นไหน แล้วก็เคลื่อนไปตามถนนหนทาง ตามบ้านตามช่อง, กระทั่งเป็นวิปัสสนาฝูง สัมครทำกันเป็นฝูง ๆ ไปไหนก็ไปเป็นฝูง ยกกองไปเป็นฝูง เป็นกองทัพธรรม ยกธงชัยของพระอรหันต์ ของพวกวิปัสสนา. นี่มันเปลี่ยนรูป เป็นอย่างนี้ เห็นไหม? ด้วยอำนาจของปรียัติ ที่พูดผิดเพียงคำเดียวว่า "จะปฏิบัติ วิปัสสนาต้องเรียนพระอภิธรรมก่อน".

อภิธรรมเป็นปรียัติเพื่อ แล้วบังคับให้ไปเรียนพระอภิธรรมก่อน แล้วจึงมาทำวิปัสสนา ก็เลยเป็นวิปัสสนาเพื่อ, มีเรื่องที่บ้านปลายออกไปทุกที ๆ ; เสน่ห์ของปรียัติมันเป็นอย่างนี้. ฉะนั้น จะเรียกด้วยชื่อใหม่ว่า **เสน่ห์ของปรียัติ เป็นคุกตาราง เป็นเรือนจำของนักปฏิบัติ,** ปรียัติเป็นคุกตาราง มันกักตัวนัก ปฏิบัติให้ติดตายอยู่ที่นั่น ; เพราะว่าพอเป็นปรียัติแล้ว ก็จะต้องมียศถาบรรดาศักดิ์ ไคร ๆ ก็นิยมนับถือคนรู้มาก.

นักปรียัติเป็นเปรียญ ๙ ประโยค ๑๐ ประโยค เป็นเจ้าคุณ เป็น เรื่อยยศถาบรรดาศักดิ์ แล้วก็เต็มไปด้วยลาภสักการะ เต็มสลอนไปด้วยแม่ยาย พ่อตาในอนาคต. พูดอย่างนี้คงจะฟังง่ายดี ; แล้วก็จะหลุดไปได้อย่างไร มันก็ **เป็นคุกตารางของปรียัติ ที่ขังนักปฏิบัติไว้.** ประเพณีก็มีพระบรมราชาูปถัมภ์ เป็นอย่างมากแก่ผู้ที่แตกฉานในปรียัติ มีเกียรติยศ ; จะไปต่างประเทศอย่าง มีหน้ามีตา. นี่ปรียัติเป็นคุกตารางอย่างนี้ ที่จะกันคนมิให้ออกไปสู่ปฏิบัติ.

ความเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนา เพื่อเหตุบางประการ ทำให้ขาดปฏิบัติ

เมื่อความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในวงพระพุทธศาสนาเรา ก็กระทบ
กระเทือนอย่างยิ่งต่อการปฏิบัติ ปรมาตถปฏิปทา การปฏิบัติถูกกระทบกระเทือน
เพราะปริยัติในลักษณะอย่างที่กำลังมานี้ ; ที่จริงควรจะมีประโยชน์ที่สุด โดย
นิตินัยหรือโดยทฤษฎี ปริยัติควรจะมีประโยชน์ที่สุดแก่การปฏิบัติ. แต่โดยทาง
ข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่จริงมันกลับตรงกันข้าม ; พอรุ่งเรืองด้วยปริยัติ ก็ไปติดคุก
ของปริยัติหมด ไม่มีใครออกมาอยู่ป่า. ความเปลี่ยนแปลงก็เกิดเป็นหน้ามือกับ
หลังมือ ในเมื่อไปเทียบกับครั้งพุทธกาล.

เดี๋ยวนี้ศาสนาซึ่งเรียกว่า พุทธศาสนานี้ เป็นพุทธศาสนาอีกแบบ
หนึ่ง ถ้าพระพุทธเจ้าท่านมาเห็นแล้ว ท่านคงจำไม่ได้ ; ท่านคงจำไม่ได้ว่า
นี่คือพุทธศาสนา เพราะว่า พุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงมากเกินไป. และก็ด้วย
อำนาจของสิ่งที่เรียกว่าปริยัติ ดึงอะไร ๆ เข้ามา มาประดับประดา มาประกอบ
มาอะไร จนจำไม่ได้ว่านี่คือพุทธศาสนา.

พุทธศาสนาเป็นการกระทำเพื่อการเมืองไปเสียก็มี, เพื่ออะไรที่มัน
กว้างขวางไปในทางสงเคราะห์บ้าง อะไรบ้าง ; สิ่งซึ่งเรียกว่าปรมาตถปฏิปทา
ถูกหาว่าเป็นเครื่องถ่วงความเจริญ. ถ้าใครจะปฏิบัติเพื่อมรรค ผล นิพพาน
ก็ถูกหาว่าเป็นเครื่องถ่วงความเจริญ, หรือว่า เรื่องของพุทธศาสนาโดยแท้จริงนั้น
เป็นเครื่องทำมนุษย์ไม่ให้เจริญ.

เขาเข้าใจผิดกัน, เข้าใจพุทธศาสนาผิด ๆ. ความเข้าใจผิดนี้ มีแม้
ในหมู่พวกพระ พวกเณร ; โดยเฉพาะพระเณรที่เพิ่งบวชไม่ทันจะรู้อะไร มักจะ

ชอบพูดอย่างนี้. เป็นผล เป็นปฏิกริยาที่น่ารังเกียจ ที่เกิดจากปรียัติ ที่เพ้อ
เกินไป ที่ท่วมท้นเกินไป.

**ผู้ที่แตกฉานปรียัติมีอะไรเป็นของตัวอีกแบบหนึ่งต่างหาก ไม่ตรง
ตามพรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้า, ไม่ตรงตามธรรมวินัยเดิมแท้ของพระพุทธเจ้า,
มีแต่การศึกษาเล่าเรียนเพื่อความเป็นนักปราชญ์; ความเป็นนักปราชญ์นี้มีเสน่ห์
มาก ใคร ๆ ก็ชอบ เพราะว่าเป็นไปเพื่อยศถาบรรดาศักดิ์ หรือเพื่อทุก ๆ อย่าง
ที่กิเลสมันต้องการ.**

นี่การที่พูดมาทั้งหมดนี้ ไม่มีประโยชน์อะไร เห็นไหม? ในการปฏิบัติ
แล้วเข้าใจเรื่องราวเหล่านี้ไม่มีประโยชน์อะไร แต่พอที่จะตอบคำถามได้บ้างว่า
**ทำไมสมัยนี้จึงไม่ค่อยมีใครปฏิบัติ? หรือว่า ทำไมสมัยนี้ จึงไม่เชื่อว่ามีคน
ได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน? เพราะเหตุว่า ปรมัตถปฏิบัติหายไปแล้ว โดย
น้ำมือของความรุ่งเรืองของปรียัติ.**

เราต้องจัดการกันใหม่: **ต้องถือหางเสือของปรียัตินี้ให้เดินถูกทาง
ให้เป็นประโยชน์ในการส่งเสริมแก่การปฏิบัติ: ถ้าขึ้นปล่อยไว้อย่างนี้ จะยิ่ง
หนักขึ้น ๆ ๆ จนจะไม่มีปรมัตถปฏิบัติ ตามแบบที่พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายว่า
บวช ประพฤติพรหมจรรย์นี้ไม่ต้องเพื่ออะไรเลย นอกจากเพื่อความสิ้นไป
แห่งกิเลส แล้วก็คือสิ้นไปแห่งความทุกข์.**

ให้รู้หัวใจสำคัญของพุทธศาสนาว่า **ไม่มีอะไรที่ควรยึดมั่นถือมั่น,
หัวใจของปรียัติทั้งหมด ของพุทธวจนะทั้งหมด มีประโยชน์เดียวว่า สัพเพ ธมฺมา
นาลํ อภินิเวสยา - "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น โดย
ความเป็นตัวกู - ของกู**

อาตมาเคยขอรับรองไว้ว่า ให้เขียนประโยคนี้นี้ติดไว้ข้างฝา หรือว่าให้เขียนประโยคนี้นี้ไว้ที่กระจกเงาสองหน้า จะได้ไม่ลืม ; แต่นี้ก็ยังไม่ค่อยจะได้ผล. เดียวนี้ จะขอรับรองว่า เขียนเป็นป้ายแขวนคอไว้เถิดทุกคน ว่า สพุเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยา นี่เป็นหัวใจของพุทธวจนะทั้งหมดว่า "ธรรมทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น".

คาถานี้จะเป็นเครื่องรางคุ้มครอง ไม่ให้ปริยัติอาละวาดมาครอบงำเรา, แล้วพาเราเข้าไปในป่า ในดง ในรก ในพง จนหาทางออกไม่ได้ ; เขียนป้ายว่าสพุเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยา แขวนคอไว้เป็นเครื่องราง ไม่ให้หลงทาง; ไม่ให้ปริยัตินี้มาจูงเราได้ จนไม่รู้ว่าจะไปทางไหน.

นี่ความตั้งใจวันนี้ พูดเรื่องไร้สาระที่ควรจะพูด สำหรับคนที่อยากจะรู้อะไรซอกแซก รวมอยู่ในชุดที่ว่า ต้องพูด เพราะเกี่ยวข้องกับกาปฏิบัติ. ตลอดภาคอาสาฬหบูชา มีการบรรยาย ๓ เดือน ๑๒ ครั้ง นี้ จะพูดแต่เรื่องกาปฏิบัติ หรือว่าที่เกี่ยวกับอยู่กับการปฏิบัติ ; อย่างที่พูดวันนี้ ยังไม่ใช่กาปฏิบัติเลย. แต่ว่ามันเกี่ยวข้องกันอยู่กับการปฏิบัติ ; อย่างที่พูดว่า เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้ง, หรือว่าขัดขวางการปฏิบัติ, หรือว่าทำให้เนิ่นช้าเชื่องช้าเหลือประมาณ ; รู้แล้วก็รีบสะสางเครื่องรุงรังนี้กันเสียบ้าง แล้วปรมัตถปฏิบัติก็จะเป็นไปได้โดยสะดวกตาย.

นี่เป็นการสมควรแก่เวลาแล้ว ขอโอกาสพระสงฆ์ทั้งหลายสวดคณะสาธยายเพื่อส่งเสริมความแน่วแน่นมั่นคงในการตามรอยพระพุทธเจ้าสืบต่อไป.

ปฏิบัติปาฏิหาริย์

- ๘ -

๑๙ สิงหาคม ๒๕๑๕

ปรมาตถปฏิบัติปาฏิหาริย์ทางลัด เหนือเมฆ

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายในชุดปฏิบัติปาฏิหาริย์นี้ได้ดำเนินมาจนถึงครั้งที่ ๘ แล้วในวันนี้. ในวันที่จะต้องขอทบทวนการบรรยายในครั้งที่แล้วมา เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับอีกครึ่งหนึ่งจึงจะเข้าใจได้ง่าย.

ทบทวน เรื่องที่บรรยายมาก่อน

ในครั้งที่แล้วมา ได้แสดงให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่า "ปริยัติ" นั้น มักจะเป็นซ้ำซ้อนกับ "ปฏิบัติ". สิ่งที่เรียกว่า ปริยัตินั้นมักมีแต่จะทำพิษ มีมาก

เท่าไรก็ยังเหมือนกับไม่มี คือเหมือนกับกำมือเปล่า ; แม้จะมีมากเท่าไร ๆ มันก็จะเป็นภูมิปริยัติไปหมด ไม่ใช่ภูมิปฏิบัติ ไม่ใช่ภูมิปฏิเวธ, ทั้งนี้ก็เพราะมีความต่างกันอยู่อย่างใหญ่หลวงข้อหนึ่ง ซึ่งจะรู้ได้จากคำพูดคำนี้มันนั่นเอง.

ขอให้สังเกตดูให้ดี ๆ อีกครั้งหนึ่ง คำว่า *ปริยัติ* กับคำว่า *ปฏิบัติ* กับคำว่า *ปฏิเวธ* ๓ คำนี้ถ้าจำได้แม่นยำ และเข้าใจความหมายอย่างถูกต้องแล้วก็จะช่วยได้มาก. ที่จริงมันก็เป็นคำธรรมดาที่เราพูดกันอยู่ในภาษาไทยเรา ๓ คำด้วยเหมือนกัน คือว่า "เรียน" คำหนึ่ง, แล้วก็ว่า "ทำตามที่เราเรียน" คำหนึ่ง, แล้วก็ "ได้รับผลของการกระทำ" นี่อีกคำหนึ่ง. พูดย่อ ๆ ก็คือว่า "เรียน" แล้วก็ "ทำ" แล้วก็ "รับผล".

แต่ที่นี้ในเรื่องอันเกี่ยวกับพุทธศาสนา มีอะไรแทรกแซงเข้ามาตรงที่ว่า "การเรียน" นั้นมันมีอะไรพิเศษ กว้างขวาง แล้วก็ไกลออกไปในทางที่จะไม่ชวนให้ทำ มีหน้าซำเป็นพิษ คือเป็นอันตรายขึ้นมา ; อย่างที่เรียกว่า "**ปริยัติกลายเป็นงูพิษ**".

เราดูที่คำว่า "ปริยัติ" เราสังเกตดูมีคำว่า ป - ริ, ป - ริ แปลว่ารอบด้านไปหมด, ยติ หรือยตุติ นี้แปลว่า รู้ ; ในเรื่องการเรียน การเรียนให้รู้ นี้กลายเป็นรอบด้านไปหมด คือมันยาก. แต่พอถึงที่ปฏิบัติ ; ป - ฏิ แปลว่า เฉพาะเจาะจงเพียงสิ่งเดียว, ปฏิบัติ ก็แปลว่า ปฏิบัติ คือเดินไปเฉพาะจุด. พอได้รับผลเรียกว่า "*ปฏิเวธ*" ก็แปลว่า *แทงตลอด* หรือเข้าถึงเฉพาะ คือเฉพาะจุดอีกเหมือนกัน.

เรื่อง **ปฏิบัติ** - เรื่อง **ปฏิเวธ** นี้มี **เฉพาะจุด** ; แต่เรื่อง **ปริยัติ** นั้นมันมี คำว่า ป - ริ แสดงอยู่ว่ามันรอบด้านไปหมด. ข้อนี้เองทำให้มากจนพรวดไป,

พรวดไปในทางที่จะหาประโยชน์นอกออกไปจากวงของธรรมะ นอกออกไปจากวงของศาสนา ; กลายเป็นการหลาภ, หลาสิกการะ.

นี่เราจะต้องนึกถึงพระพุทธภาษิตที่ว่า *อญญา หิ ลากฺขณิสสา, อญญา หิ นิพพานคามินี.* *อญญา หิ ลากฺขณิสสา* แปลว่า ก็ข้อปฏิบัติเป็นไปเพื่อลาภนั้นมันก็อย่างหนึ่ง, ข้อปฏิบัติเป็นไปเพื่อนิพพานนั้น มันก็อย่างหนึ่ง. แต่คำว่า "อย่างหนึ่ง" อย่างนี้ ไม่ใช่ว่าคนละอย่าง มีการทำเหมือนกัน แต่ความมุ่งหมายต่างกัน ; เช่นว่า เรียนปริยัติเพื่อลาภสิกการะ ก็เรียนอย่างนี้, เรียนเพื่อปฏิบัติให้รู้ ก็เรียนอย่างนี้ ; นี้เรียกว่าความมุ่งหมายข้างในไม่เหมือนกัน.

คนเรียนพระพุทธศาสนา เพื่อปฏิบัติไปนิพพานก็ได้, คนเรียนพระพุทธศาสนาเพื่อชื่อเสียง เพื่อลาภสิกการะ เพื่อเป็นเครื่องทำมาหากินที่นี้ก็ได้ ; ในส่วนปริยัติก็มีทางที่จะเล่นตลกกันอย่างนี้แล้ว.

ที่นี้ในทางปฏิบัติโดยตรง เช่นว่า ปฏิบัติศีล ปฏิบัติสมาธิ ปฏิบัติปัญญา ไตรสิกขาอยู่อย่างนี้ ; ดูข้างนอกก็ดูเคร่งครัดดีเหมือนกัน. แต่คนหนึ่งปฏิบัติเพื่อให้เขาเลื่อมใส แล้วก็บูชาด้วยลาภสิกการะก็ได้, อีกคนหนึ่งปฏิบัติเพื่อจะทำลายกิเลสโดยตรง ไม่ต้องการลาภสิกการะ ไม่ข้องแวะด้วยลาภสิกการะก็ได้.

ถ้าดูข้างนอกก็ดูไม่ออก คือปฏิบัติอยู่อย่างเคร่งครัดเหมือนกัน ; เป็นแต่เพียงคนหนึ่งทำอย่างแสดงละคร, อีกคนหนึ่งนั้นก็ปฏิบัติจริง ๆ. นี้ความหมายที่ว่า *อญญา หิ ลากฺขณิสสา* กับ *อญญา หิ นิพพานคามินี.* นี้มันเป็นอย่างนี้. **ปริยัติก็ปฏิบัติก็ดี** เป็นไปเพื่อลาภสิกการะก็ได้ เป็นไปเพื่อนิพพานก็ได้.

นี่เป็นเหตุให้การเรียนปริยัตินั้นแหวะไปในทางหนึ่ง ซึ่งเป็นอันตรายต่อการไปนิพพาน, แล้วก็เป็นลาม เป็นสักการะขึ้นมา ; และถ้ามากขึ้นมาถึงขนาดหนึ่งแล้ว ก็จะเป็นงูพิษกัดคนนั้นให้ตาย คือตายจากการบรรลุนิพพานไปเลย. นี่หมายถึงทำชั่ว ทำบาป ทำอกุศล กระทั่งทำอนันตริยกรรม ก็เพราะอำนาจของความหลงในปริยัตินั้น ; ถ้าเป็นมากถึงขนาดนี้ ก็ยิ่งกว่าปริยัติกำมือเปล่า แต่เป็นปริยัติที่เป็นงูพิษ.

ที่นี้ ถึงแม้ว่าจะไม่เป็นงูพิษ หรืออะไรถึงขนาดนั้นแล้ว ก็ไม่เปล่าทีเดียว ในข้อที่ว่าพูดได้ สอนได้ อะไรได้ ; ผู้ที่เป็นนักปฏิบัติก็ไปถามปัญหาแก่นักปริยัตินี้ได้ แต่แล้วส่วนมาก คำตอบหรือคำอธิบายนั้น ก็มักจะเป็นภูมิปริยัติไปเสียหมด. จะอธิบายอะไรก็เป็นภูมิปริยัติไปเสียหมด ไม่เป็นไปเพื่อการปฏิบัติโดยตรง

นี่ปริยัติก็ทำให้เกิดความเนิ่นช้า หรือบางทีก็เข้าใจไม่ได้ ถ้าเกิดเป็นภูมิปริยัติมากเกินไป ; ปริยัติล้วน ๆ เป็นเสียอย่างนี้, ถ้าเป็นไปถึงปฏิบัติได้ก็ดี ; แต่ถ้าปล่อยไปตามความพอใจของคน โดยมากก็ติดอยู่เพียงแคंपริยัติ เพราะมันเป็นช่องทางที่จะไปหาลาภสักการะได้โดยง่าย.

ที่นี้ ดูอีกทีหนึ่งก็จะเห็นไปได้อีกแง่หนึ่งว่า เรื่องปริยัตินี้มากมายรอบด้าน อย่างที่ประมาณกันว่า แม้แต่บาลีก็มีตั้งแปดหมื่นสี่พันธรรมขันธ์ คือแปดหมื่นสี่พันข้อ, หรือแปดหมื่นสี่พันหัวข้อ ; แล้วยังมีอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา อะไรอีกมาก นับไม่ไหว มากถึงขนาดนี้. ดังนั้น จึงมีน้อยคนที่จะแตกฉานในปริยัติได้ นี่ลองคิดดู ว่าใครจะเป็นผู้แตกฉานในปริยัติทั้งหมดเหล่านี้ได้ ? ก็มีไม่กี่คน.

ที่นี้แตกฉานในปริยัติได้แล้ว ก็จะหลงอยู่ในดงของปริยัตินั้น
แล้วก็แต่งงานกันเสียกับนางฟ้าตัวนั้น. เรื่องนางฟ้านี้บางคนยังไม่เข้าใจ. คำว่า
"นางฟ้า" ในที่นี้ก็หมายถึง "ตัวพระไตรปิฎก" นั่นเอง ; เขาเรียกว่า "วาทณี"
"วาทณี" เป็นชื่อของนางฟ้า แปลว่านางฟ้า. พระไตรปิฎกเป็นนางฟ้าสำหรับ
นักปริยัติ คือหลงไหลในปริยัตินั่นเอง ; มีคาถาไว้สำหรับท่อง ให้หลงไหล
ในนางฟ้าตนนี้ สำหรับผู้ที่เรียนพระไตรปิฎกให้จบ ให้แตกฉาน มีคาถาว่า :-

มุนินุทวทนมพุช - คพภสมภวสุนุทรี
ปาณีนํ สรณํ วาณี มยหํ ปิณยตํ มนํ.

อาจารย์จะสอนให้ลูกศิษย์คนที่เขาจริงเขาจ้งกับการเรียนพระไตรปิฎก
นั้น ท่องคาถานี้ ท่องแล้วท่องเล่า ท่องเข้าท่องคำ ; พอจะจับพระไตรปิฎก
มาเรียน ก็ยกขึ้นทูลหัวแล้วทูลว่าคาถานี้, จะเก็บทูลว่าคาถานี้, จะนอนทูลว่าคาถานี้
สำหรับผู้ที่กำลังเรียนพระไตรปิฎก : มุนินุทวทนมพุชคพภสมภวสุนุทรี
ปาณีนํ สรณํ วาณี ฯ นี้อยู่ที่ตรงนี้ วาณี แปลว่า นางฟ้า, สุนุทรี ก็งาม แล้วก็
เกิดแต่ดอกบัว คือเกิดอยู่ในดอกบัว กล่าวคือ พระโอรสของพระพุทธเจ้า
ผู้เป็นจอมแห่งมุนี.

แล้วก็ ปาณีนํ สรณํ วาณี -เป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย, มยหํ
ปิณยตํ มนํ - จงทำหัวใจของข้าพเจ้าให้มีความยินดี.

ก่อนที่จะเรียนพระไตรปิฎก เขาอธิษฐานจิตว่า ขอให้นางฟ้า คือ
พระไตรปิฎกที่เกิดจากดอกบัว คือพระโอรสของพระพุทธเจ้านี้ จงมาทำ
จิตใจของข้าพเจ้าให้ยินดีอย่างลุ่มหลงทีเดียว ; แล้วก็พยายามทำจิตใจอย่างนั้น

จริง ๆ ด้วย เหมือนกับการอธิษฐานนั่นแหละ, จึงเกิดการตั้งอกตั้งใจอย่างแท้จริง หรือเรียกว่า อย่างลุ่มหลง ในการที่จะเรียนพระไตรปิฎก ในที่สุดก็เรียนได้สำเร็จ.

นี่เรียกว่า **เรียนได้เพราะความลุ่มหลงในวาณิ คือนางฟ้า** คือ พระไตรปิฎก; **เรียนเสร็จแล้วก็แต่งงานกับนางฟ้าไปเลย คือหากินกับ พระไตรปิฎก.** การเรียนพระไตรปิฎก การสอนพระไตรปิฎก ก็จบกันเพียง เท่านั้นเอง.

นี่แหละเรื่องของปริยัติ มักจะเป็นอย่างนี้ ตามที่ได้มีมาแล้วเห็นประจักษ์ อยู่ในที่ทั่ว ๆ ไป ; เวลานี้ก็ดี ในอดีตก็ดี ในประเทศไทยก็ดี ในประเทศพม่า ลังกา อินเดีย อะไรก็ดี มักมีอาการอย่างนี้เหมือนกัน คือลามกสักการะนี้ ทำให้ ติดอยู่เพียงเรื่องของปริยัตินั้น.

เมื่อปริยัติไว้ใจไม่ได้ จะทำอย่างไร ? ก็ต้องมีทางลัด

เอาละ ทีนี้ เราก็ดูกันต่อไปอีกชั้นหนึ่ง เมื่อปริยัติเป็นสิ่งที่อาจจะ เป็น ภูมิษาก็ได้ ทำให้หลงใหลติดตันอยู่ที่นั่นก็ได้ และไว้ใจแท้จริงไม่ได้ อย่างนี้แล้ว ; "เราจะทำอย่างไรกันไว้ ?" คำตอบมันก็ควรจะมีว่า มีทางลัดที่มีเหนือเมฆนะซี.

นี่เรากำลังจะหาทางลัด **นี่ไม่เกี่ยวกับปริยัติ** ฉะนั้น หัวข้อบรรยาย ในวันนี้จะมีว่า **"ปรมัตถปฏิบัติ สามารถมาในทางลัดอย่างเหนือเมฆ"**. นี่คือ หัวข้อที่จะทำความเข้าใจกันในวันนี้ ว่าปรมัตถปฏิบัตินั้นสามารถมีมาโดยทางลัด อย่างที่เรียกว่า มาเหนือเมฆ ไม่ต้องเกี่ยวปริยัติ.

ความหมายของคำว่า ลัดอย่างเหนือเมฆ

ที่นี่ก็จะอธิบายคำว่า "ลัด" หรือ "ทางลัด" แล้วก็ "ลัดอย่างเหนือเมฆ" คือมาเร็ว. มาไม่อย่างที่ไม่มีการจะทันรู้ก็ได้. สำหรับคำว่า "ลัด" ในกรณีอย่างนี้ ไม่ใช่หลอกลวง ไม่ใช่คดโกง ไม่ใช่กลลวง ไม่ใช่กลโกง ; แต่ว่าต้องการให้มันสำเร็จจริง ๆ ให้ทันกับเวลาและอายุ แล้วก็ไม่เหลวไหล ใ้เอ้.

"ลัด" ในเรื่องของกาปฏิบัติธรรม ไม่ใช่เป็นเรื่องคดโกง อย่างที่คนในสมัยนี้เขาเรียนลัดกัน มันคนละอย่าง ; เราต้องการทำด้วยใจจริง, ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ให้ถึงเร็ว ๆ ไม่ให้ไปเที่ยวหลงอยู่ที่นั่นที่นี่, ไปตกหลุมพรางของสิ่งนั้นสิ่งนี้ ; ยิ่งเร็วเท่าไร ก็ยิ่งลัดเท่านั้น.

ความหมายของคำว่า "ลัด" ในที่นี้ ก็ยังมีได้เป็น ๒ อย่าง : **ลัดโดยเจตนาตั้งอกตั้งใจที่จะลัด**, หาวิธีลัดโดยเจตนา อย่างนี้ก็ได้อีก ; แต่แล้วมันก็ยังมียวิธีลัด โดยไม่ต้องเจตนาก็ได้ คือมันลัดตัวเองในตัวมัน เพราะไม่ไปเที่ยวยุ่ง ไม่ไปข้องแวะกับเรื่องปรีดิ์ที่ไม่รู้จบ.

ถ้าเป็นอย่าง**ครั้งพุทธกาล** ก็จะพูดได้ว่า **เป็นวิธีลัดนั้น** เขาสอนกันสำหรับให้ปฏิบัติ และก็ได้รับผลของการปฏิบัติทันควัน ทันตาเห็น ; บางที่มาสนทนากับพุทธเจ้าเป็นเวลาสัก ๔-๕ นาที ก็บรรลุพระอรหันต์ได้ อย่างนี้ก็มิ.

นี่เป็นวิธีลัดเหลือที่จะลัด แล้วเขาก็ไม่ได้เจตนาที่จะลัด เพราะเขาไม่ได้เจตนาที่จะโกง ; แต่ว่ามีความตั้งใจจริงที่ทำให้ทำอย่างนั้น. พอไปทำอย่างนั้น ถูกวิธีเข้า พอถูกวิธีมันก็ลัดของมันเอง.

การปฏิบัติเช่นนั้นลัดสั้นมาก แล้วก็ได้ไม่ได้เจตนาจะลัด ; และควรถือว่า นั้นแหละเป็นมาตรฐานอันแท้จริง ของการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา, เป็นมาตรฐานของการได้รับผลของพระธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งควรจะเป็นอย่างนั้น ; **ไม่ใช่จะมาเรียนมาท่องมาอะไรกันเป็นปี ๆ เป็น ๑๐ ปี ๒๐ ปี ๓๐ ปี** แล้วก็ยังไม่รู้ว่าจะไปทางทิศไหน.

ว่ากันโดยที่แท้แล้ว จะต้องพูดได้ว่า **พระธรรมนี้มีการปฏิบัติเป็นวิธีลัดอยู่ในตัวเอง,** พระธรรมอันแท้จริงจะเป็นวิธีลัดอย่างยิ่ง อยู่ในตัวพระธรรมนั่นเอง. แต่คนเอาเรื่องของพระธรรม มาทำให้มากเรื่องไป ให้เกิดเป็นเรื่องปริยัติขึ้นมา จนลัดไม่ไหว คือรอกหนาไปหมด ทุกทิศทุกทาง รอบด้านรอบตัว จนไม่รู้ว่าจะลัดไปทางไหน; **สิ่งที่เรียกว่าพระธรรมก็เลยเปลี่ยนไป เป็นเรื่องที่ไม่รู้ว่าจะไปทางไหน และไม่สำเร็จประโยชน์.**

ถ้าเราจะทำไปในทางที่พระธรรมยังคงเป็นพระธรรมแล้ว เราก็คงมีความตั้งใจดี **เจตนาบริสุทธิ์** ก็ทำไปตามปัญหาที่เกิดขึ้นในใจจริง ๆ เป็นความทุกข์จริง เป็นอะไรจริง ; **อย่างนี้พูดกันไม่กี่คำก็บรรลุมรรคผลได้.**

วิธีลัดอย่างครั้นพุทธกาลนี้ลัดอยู่ในตัวของมันเอง โดยไม่มีเจตนา ; **ทีนี้เดี๋ยวนี้ มาถึงสมัยนี้** เหาวันนี้เป็นเกณฑ์ก็ได้ มันไม่มีลัด เพราะ**ว่าต้องการที่จะรู้อะไรให้มันมากเกินไป** อย่างนี้ก็ไม่มีลัด, แล้วก็**ไม่รู้จักลัด** ไม่รู้จักว่าจะลัดไปทางไหนด้วย. **ถึงรู้วิธีก็ไม่อยากจะลัด** เพราะอยากจะเริดอ่อยอยู่ที่นี้ ด้วยลาภ สักการะ, ชื่อเสียง สรรเสริญอะไรต่าง ๆ นี้ ; **อยากจะอยู่กับสิ่งเหล่านี้** ก็ไม่อยากลัด. **แม้จะอ่านพบวิธีลัด ก็ไม่อยากจะลัด ; สมัยนี้จึงไม่มีลัด** แล้วก็**ไม่รู้จักลัด** แม้รู้วิธี ก็ไม่อยากจะลัด

นี่ก็จึงดูเถาะว่าการปฏิบัติสมัยนี้ต่างจากครั้งพุทธกาลอย่างไร ; ถ้ารู้แล้ว ก็อย่ามาถามกันอีกเลยว่ทำไมเดี๋ยวนีไม่ค่อยมีใครบรรลุมรรคผล ? ครั้งพุทธกาล ทำไมมีค่นบรรลุมรรคผลมากมาย ? นี่ก็ตอบได้ด้วยข้อเท็จจริงอันนี้ว่ เพราะเป็น อย่างที่กล่าวมานี้ ค่นเดี๋ยวนีจึงไม่ค่อยบรรลุมรรคผล, เราเชื่อกันว่ "ไม่" เสียเลย ทีเดียว ; แต่ครั้งพุทธกาลนั้นก็บรรลุกันได้มาก ได้ง่าย ได้เร็ว.

ขอให้เข้าใจในค่ว "ลัด" ในทางปฏิบัติธรรม นั้นมีอย่างนี้ : สำหรับ ปรมัตถปฏิปทานั้น ก็คือการปฏิบัติกันจริง ๆ ปฏิบัติเพื่อให้ได้รับประโยชน์ อันใหญ่หลวงอย่างยิ่งจริง ๆ ไม่ใช่ทำเล่น ทำหลอก นี้เรียกว่ปรมัตถปฏิ- ปทา ; แม้ว่จะเป็นของจริง ของใหญ่ยิ่ง ของสูงสุดอย่างนี้ ก็ยังมีทางลัด.

ขอแต่ให้ตั้งใจจริง ๆ เท่านั้น สามารถมาทางลัด ไม่ต้องอ้อมไปหา ปรียติ ไม่ต้องเรียนปรียติตันพุงเพื่อเหล่านั้ ก็สามารถจะเดินไปตามทางลัด ; หรือจะเรียกว่ "ปรมัตถปฏิปทา" อาจจะมาหาเราได้โดยทางลัด, แล้วก็ลัดอย่างที เรียกว่ รุนแรง ขนาดที่เรียกว่ มาอย่างเหนือเมฆ.

พิจารณาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับวิธีลัดเป็นเรื่อง ๆ ไป

ทีนี้ ก็อยากจะยกตัวอย่างมาให้ดูเป็นอย่าง ๆ ไป พอให้เข้าใจได้ถึงข้อ เท็จจริงเกี่ยวกับสิ่งทีเรียกว่ "ทางลัด" หรือ "วิธีลัด".

อย่างที ๑. เรียนเพียงข้อเดียว รู้หมดทุกข้อ

อยากจะพูดเป็นหัวข้อแรกขึ้นม่ว เรียนเพียงข้อเดียวก็รู้ได้หมดทั้งแปด หมื่นสี่พันข้อ, หรือมากกว่านั้นอีก ; เรียนเพียงข้อเดียว แต่รู้ได้มากกว่าแปดหมื่น

สี่พันข้อ ; นี่จะอย่างไร ? นี่จะกล่าวโดยภูมิปริยัติ หรือโดยภูมิปฏิบัติก็ตรงกัน
นั้นแหละ.

เรียนเพียงข้อเดียว อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า คำสอนทั้งหมด
ปฏิบัติทั้งหมด ปฏิเวธทั้งหมด สรุปอยู่ในประโยคเพียงประโยคเดียวว่า "สิ่ง
ทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นว่าตัวกู หรือว่าของกู".

ประโยคนี มีประโยคเดียวว่า "สิ่งทั้งหลายทั้งปวง"; หมายความว่า
ไม่ยกเว้นอะไร คือทุกสิ่งเลย, แล้ว "ใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่น" สำคัญมั่นหมาย
ด้วยตัณหา อุปาทาน ว่านั่นเป็น "เรา" หรือเป็นของ "ของเรา"; นี้เรียกว่า
ข้อเดียวแท้.

ถ้าใครเรียนข้อนี้เพียงข้อเดียว จะเรียนในแง่ของการปฏิบัติก็ตาม.
จะเรียนในแง่ของปริยัติก็ตาม, มันไม่เพ้อ และก็มีข้อเดียว เรียนแล้วรู้ทั้ง
แปดหมื่นสี่พันข้อ หรือมากกว่านั้น. ถ้าจะว่ากันในรูปของปริยัติ ก็พอเรียนได้
และไม่มากมาย ; ถ้าจะว่าในแง่ของการปฏิบัติ คือปฏิบัติอยู่ในการที่จะไม่ยึดมั่น
ถือมั่นอะไรนี่, ปฏิบัติอยู่อย่างนี้เท่านั้นแหละอย่างเดียว ก็พอเหมือนกันกับว่า
ปฏิบัติทั้งแปดหมื่นสี่พันข้อ.

ที่ว่า ได้รับผลจากการปฏิบัติ คือการไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดได้จริง นี้ก็
เหมือนกับว่าได้รับผลทั้งแปดหมื่นสี่พันข้อ. คือเป็นการบรรลุมรรค ผล นิพพาน
โดยสมบูรณ์. นี่ถ้าจะเรียนก็เรียนเพียงข้อเดียวนี้ก็เหมือนกับเรียนแปดหมื่น
สี่พันข้อ หรือมากกว่า ; นี้ก็เริ่มเห็นได้ว่า เป็นวิธีลัด หรือเริ่มเป็นการใช้วิธีลัด.

อย่างที่ ๒. ไม่เรียนอะไรเลย ก็รู้ได้ทุกข้อ

ที่นี้ พูดอย่างอื่นอีก ให้ยิ่งขึ้นไปอีกว่า "ไม่เรียนอะไรเลย" ก็ยังรู้หมดทั้งแปดหมื่นสี่พันข้อ. ฟังดูแล้วก็คล้ายกับแกลังพูด หรือพูดโยกโย้. แต่**ถ้าเข้าใจคำว่า "ไม่เรียนอะไรเลย" นี้ ให้ถูกต้องแล้ว ก็ให้เห็นจริง** คือไม่เรียนปริยัติใด ๆ หมด ไม่เรียนปริยัติจากมนุษย์ เหมือนอย่างที่มีมนุษย์เขาสอนเขาเรียนอะไรกันอยู่ จะไม่เรียนปริยัตินี้เลย ; แต่ว่าจะปล่อยให้ชีวิตจิตใจนี้มันเรียนของมันเอง.

ให้เรียนจากพระเจ้า ซึ่งหมายถึง**พระธรรม**, ให้เรียนจาก**พระธรรม** ซึ่งหมายถึง**สิ่งทั้งปวง**. เรียนได้จากชีวิต จากตัวชีวิต คือว่าจากร่างกายและจิตใจที่กำลังมีอยู่ ; เรียนจากสิ่งนี้ ไม่พูดกันสักคำหนึ่ง, ไม่เขียนหนังสือสักตัวหนึ่ง, ไม่ท่องทำอะไรรสักประโยคหนึ่ง แต่ว่าให้ชีวิตนี้สอนให้.

มีชีวิตล่วงไปวันหนึ่ง ๆ ชีวิตก็สอนให้อย่างหนึ่ง ชีวิตวันหนึ่ง ๆ ล่วงไปด้วยการเรียนอย่างนี้ เรียกว่าเรียนจากพระเจ้า ; แต่มีความสำคัญอยู่ที่ว่าเราต้องปล่อยให้ชีวิตเป็นอิสระ. ถ้าชีวิตนี้ไม่ได้รับความเป็นอิสระจะเรียนอย่างนี้ไม่ได้ เพราะไปถูกผูกพันอยู่ด้วยสิ่งผูกพันต่าง ๆ ; ต้องปล่อยให้**เป็นอิสระ** : อยากจะทำบาป ทำชั่ว ก็ให้ทำ, จะทำดี ทำบุญ ก็ให้ทำ, หรือจะทำอย่างไรก็ให้ทำ ; แล้วมันจะสอนให้เอง ว่าอะไรควรทำ, อะไรไม่ควรทำ, อะไรไปไหนไหน, อะไรไม่ไหน.

ในที่สุดก็รู้ แล้วก็รู้หมด รู้แปดหมื่นสี่พันข้อ. หรือยิ่งกว่าแปดหมื่นสี่พันข้อ โดยที่ไม่ต้องเรียนปริยัติสักคำเดียว ; เรียกอย่างภาษาปริยัติก็ว่า **ไม่เรียนอะไรเลย** แต่เป็นการเรียนอยู่ในตัวเอง.

ถ้ามีความสังเกต มีความพินิจพิจารณา ก็อย่าไปผูกพันอะไรให้มาก **มานัก**. ปล่อยมันไปตามเรื่องของมัน ขึ้น ๆ ลง ๆ ไปตามสะดวกของมัน มันก็สอนให้ อยู่ในตัวชีวิตจิตใจนั้น. อย่างนี้เราเรียกว่า ไม่เรียนอะไรเลย, โดยวิถีทางของปริยัติแล้วจะไม่เรียนอะไรเลย. นี้เพื่อจะหย่าขาดจากปริยัติ แล้วก็มีความรู้แปดหมื่นสี่พันข้อ หรือยิ่งกว่านั้น.

ที่พูดนี้ ไม่ใช่พูดให้เกิดขัดแย้งปริยัติ, **ไม่ใช่พูดให้ทอดยในการเรียนปริยัติ ; แต่ทำให้รู้จักทำให้พอดี** อย่าให้เป็นการเรียนปริยัติล้วน ๆ กันเสียเรื่อย, ให้เรียนอะไรที่จำเพาะเจาะจงลงไปยังสิ่งที่มีประโยชน์, อย่าให้กว้างขวาง, อย่าให้พร่าไปหมด เหมือนอย่างที่เขาเรียนปริยัติกันสมัยนี้.

เดี๋ยวนี้รู้สึกว้าปากมาก และก็รู้สึกว้าปากแทนท่านทั้งหลายทุก ๆ คนด้วย ; เมื่อเรามีหนังสือเล่มเดียว เราก็พออ่านรู้เรื่อง ; บัดนี้เรามีหนังสือ ๑๐ เล่ม ๒๐ เล่ม ๓๐ เล่ม มันก็เวียนหัว มัวแต่หยิบเล่มนี้ที่ หยิบเล่มนั้นที่, เลยไม่ได้เรียนรู้อะไรจริงสักเล่มเดียว.

คิดเอาถึงตอนนี้แล้วก็รู้สึกว่า ตัวอาตมาเองนี้จะทำบาปเสียแล้ว คือทำให้คนอื่นเวียนหัว : พุทธก็มาก หนังสือก็มาก อะไรก็มาก ; ฉะนั้นช่วยกันสักหน่อย อย่าให้กลายเป็นคนบาป.

ขอให้พยายามเจาะจงที่จะ**เรียนให้ถูกจุด** ถูกประเด็นที่ว่า "**สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น**" ; จะไปหยิบหนังสือเล่มไหนขึ้นมาอ่าน ก็ให้อ่านเห็นประโยชน์, เห็นแต่ประโยชน์ประโยชน์เดียว ประโยชน์อื่นไม่เห็น จะมีหนังสือสัก ๑๐๐ เล่ม, เป็นตู้ ๆ หลาย ๆ ตู้ เปิดขึ้นมาเล่มไหนก็มีแต่ประโยชน์

เพียงประโยคเดียวว่า "ธรรมทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรมียึดมั่นถือมั่น โดยความเป็นตัวกู - เป็นของกู".

ที่จริงความประสงค์ที่ต้องการอย่างนี้ หนังสือเล่มไหนก็ตาม จะมีอยู่ที่หน้า ที่ลิบหน้า ที่ร้อยบรรทัด ก็มุ่งหมายแต่จะอธิบายว่า "อย่าไปยึดมั่นถือมั่น สิ่งใด ๆ โดยความเป็นตัวกู - ของกู"; แต่ต้องอธิบายไป ด้วยถ้อยคำที่มาก ตัวอย่างอุทาหรณ์ที่มาก นั่นนี้ที่เกี่ยวข้องกันมาก คนก็เลยเวียนหัว.

ที่มีเรื่องมากนี้ จะโทษผู้พูดก็ไม่ได้ จะโทษผู้ฟังก็ไม่ถูก ; แบ่งกันคนละครึ่ง ที่ทำให้เรื่องมากจนเวียนหัว, แล้วก็ไปแก้ไขเสียให้ดี ๆ ให้รู้จักความจริงของสิ่งทั้งปวง. ที่ว่า "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ ใคร ๆ ยึดมั่นถือมั่นไม่ได้" ให้มาเข้ารูปที่ว่า "ไม่เรียนปริยัติเลย แต่แล้วกลับรู้หมดทั้งแปดหมื่นสี่พันธรรมชั้นนี้"; คอยจ้องอยู่แต่ที่ ความจริงอันแท้จริงในร่างกาย จิตใจ ในสิ่งต่าง ๆ ในร่างกายจิตใจนี้ ให้เห็นข้อนี้เท่านั้น ; ปริยัติไม่ต้องเรียน.

นี่เรียกว่าชีวิตมันเรียนของมันเอง มันทนอยู่ไม่ได้ เพราะเมื่อไปทำอะไรเข้า ก็ยอมเป็นการเรียนครั้งหนึ่ง : ตั้งแต่เกิดมาทีเดียว ไปกินของเผ็ดก็รู้เรื่องเผ็ด, ไม่กินของหวานก็รู้เรื่องหวาน, ไปทำอะไรเข้าในเรื่องใดก็รู้เรื่องนั้น ; เรียนกันมาอย่างนี้เรื่อยไป ชีวิตก็สอนให้มากพออยู่แล้ว ที่จะรู้จักว่าอะไรเป็นอะไร.

ในที่สุดก็มารู้ว่า ทั้งหมดนั้น ไม่ยกเว้นอะไร จะยึดมั่นถือมั่นเอาจริงเอาจังอะไรกันไม่ได้ ; ให้เห็นว่ามันเป็นเพียงธรรมชาติ สังขารทั้งหลาย เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอย่างนี้. นี่นะไม่เรียนอะไรเลย ก็รู้หมดทั้งแปดหมื่นสี่พันธรรมชั้นนี้, และยิ่งไปกว่านั้น ก็คือรู้หมดตามที่พระพุทธเจ้าท่านสอน ที่เขาเอามาแยกกันดู ว่าแปดหมื่นสี่พันธรรมชั้นนี้.

นี่ก็เป็นตัวอย่างอันหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นความหมายของคำว่า "ลัด", แล้วมันลัดมากเท่าไร; คำว่า "ลัดอย่างมาเหนือเมฆ" ที่ว่าไม่เรียนอะไรเลย แต่รู้ทั้งหมด นี่เป็นเรื่องที่สงเคราะห์เข้าใจในพวกปริยัติ คือเกี่ยวกับเรียน.

อย่างที่ ๓. ไม่ปฏิบัติอะไรเลย แต่มีศีล, มีอุตงค์ครบ

เรื่องถัดไปนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติ ก็จะทำให้หัวข้อว่า "ไม่ปฏิบัติอะไรเลย" แล้วก็มีศีล, มีอุตงค์เป็นต้น ครบทุกข้อของการมีศีล มีอุตงค์ มีเรื่องอะไร ที่จะต้องปฏิบัติได้ ครบทุกข้อ โดยไม่ต้องปฏิบัติอะไรเลย; โดยมีทางลัดตรงที่ว่า หัวใจนี้มันเป็นศีล, เป็นอุตงค์เสียเอง. มันไม่ต้องปฏิบัติอะไร.

พิจารณาเรื่องศีลก่อน

เดี๋ยวนี้เราจะต้องดูข้อเท็จจริงที่อยู่ต่อหน้าเราเสียก่อนว่า อุบาสก อุบาสิกา ภิกษุ สามเณร อะไรทั้งหลายนี้ รักษาศีลเคร่งครัดจนตาย ก็ไม่เคยมีศีลเลย; ฟังถูกหรือไม่ถูก ว่ารักษาศีลอย่างเคร่งครัดจนตาย แต่ก็ไม่เคยมีศีลเลย คือไม่เคยมีศีลอันแท้จริงเลย.

เขามีแต่ศีล ก ข ก กา อยู่อย่างเคร่งครัด นั้นแหละ; อย่างนี้ไม่ใช่ศีลจริง, จะไม่แก้อะไรที่เป็นหน้าที่ ที่ศีลจะต้องแก้ได้. ถ้าอย่างนี้ก็เรียกว่ารักษาศีลจนตาย ก็ไม่มีศีลเลย มัวแต่เรียนเรื่องศีลอยู่นั้นแหละ; พอเรียนแล้วก็ลืม - ลืมแล้วก็เรียน - เรียนแล้วก็ลืม : ปาณาติบาตมีองค์ ๕ อทินนาทาน มีองค์ ๕ กาเมสุมิฉฉาจารมีองค์.... ฯลฯ.

แม้แต่เรียนท่ององค์ศิลป์กันอยู่นี้ พรงี้ก็ลิม ; แล้วก็มาถามกันอย่างที่เรียกว่าวิเศษอย่างยิ่ง, สอบไล่ได้แล้วก็วิเศษอย่างยิ่ง, แล้วเข้าใจผิด เถียงกัน จนทะเลาะกัน จนโกรธกัน เพราะตีความไปคนละทาง เรื่องศิลป์ข้อเดียวมันก็ขัดกัน แล้วก็ทะเลาะกัน อย่างนี้ก็มีมาก ; เรียนเรื่องศิลป์แล้วก็ทะเลาะกันเรื่องศิลป์.

ที่นี้ พวกปฏิบัติให้เคร่ง ก็เคร่งอย่างหลับหูหลับตา จนอย่างที่เราเรียกว่า สิ้นชีพิตักษัย ; ซึ่งเรื่องเคร่งนี้ เขามีไว้สำหรับเบื้องต้น เท่านั้นแหละ :- ให้สมาทานศีล ให้ตั้งใจเคร่งครัดที่จะปฏิบัติศีล ให้ตั้งต้นอย่างนั้น แต่ไม่ใช่ให้ติดอยู่เพียงเท่านั้น.

เดี๋ยวนี้ รักษาศีลเป็นสัจชีพิตักษัย ว่าถ้ารับศีลแล้วก็จะมิบุญ จะมีฤทธิ์ จะมีโชคดี จะมีอะไรต่าง ๆ เพราะศีล ; บางทีเลยไปถึงว่าเป็นผู้พิเศษไปเลย หรือแม้ที่สุดแต่ว่า จะรักษาศีลแดกเอาสวรรค์ อย่างนั้นมันก็ไม่พ้นไปจากสัจชีพิตักษัย. เพราะว่าพระพุทธเจ้าท่านประสงค์โดยแท้จริงนั้นว่า ให้มีศีลที่จะเป็นเครื่องชำระชะล้างสิ่งสกปรกเศร้าหมองที่กาย วาจา ; ให้ทำกาย วาจาให้สะอาด แล้วจะได้ทำต่อไปในขั้นที่ทำความจิตให้สะอาด, ทำจิตให้สะอาดได้แล้วก็จะทำในขั้นต่อไปที่ว่า จะทำความคิดเห็น หรือสติปัญญา นั้น ให้สะอาด ; ท่านมุ่งหมายอย่างนี้.

ที่เรามารักษาอย่างเคร่งครัดเพื่อแดกเอาสวรรค์ ก็เป็นไปกันคนละทาง, และบางทีก็เป็นเข้าศึกแก่กันด้วย ; เพราะว่าสวรรค์นั้นก็ไม่ใช่สะอาด มีแต่ความลุ่มหลงในเรื่องความสุขในกามคุณ. ถ้ารักษาศีลเพื่อสวรรค์นี่ก็เป็นสัจชีพิตักษัย ; คือว่าจะเป็นการผัดคิดร้าย จะต้องลงโทษก็ไม่ใช่ แต่ก็เป็นการลงโทษอยู่ในตัว คือจะเฉื่อยชา เน้นช้าต่อการที่จะบรรลุนิพพาน เพราะไม่มีศีลจริง.

นี่ดูให้ตีเถิด จะเห็นว่า มีการรักษาศีลกันในรูปนี้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น **รักษาศีลให้เคร่งครัด**อย่างใด รักษาไปจนตายก็**ไม่เคยมีศีลที่แท้จริง**. ขอให้เน้นตรงคำที่ว่า **"ที่แท้จริง", "ศีลที่แท้จริง"** นั้นไม่มี มีแต่ศีล ก ข ก กา, เป็นศีล - สิล্পัตตปรามาส ยึดเยื่อเป็นยาเสพติด.

ทีนี้ เราจะทำอย่างไรจึงจะมีศีล โดยไม่ต้องรักษาศีลชนิดนี้ ? ก็คือ อย่ารักษาศีลชนิดนี้ซิ; อย่ามัวแต่หลงในศีล ก ข ก กา, **อย่ารักษาศีลชนิดสิล্পัตตปรามาส**, อย่ารักษาศีลชนิดนี้แล้วจะมีศีล.

ฟังดู, อย่ารักษาศีลเหมือนอย่างที่เขารักษา ๆ กันโดยมาก แล้วจะมีศีล คือโดยการทำให้หัวใจเป็นศีลเสียเลย ; พยายามประคับประคองระมัดระวังรักษาหัวใจ อย่าให้ไปเที่ยวยึดมั่นในสิ่งใดโดยความเป็นตัวตน - ของตน. อย่างนี้ มีศีลทีเดียวหมดทุกข้อ, ทุกข้อที่บรรดาศาสดาบัญญัติไว้ ซึ่งจะมีก็ข้อก็ตาม ; แล้วเป็นศีลจริงด้วย ละความชั่ว ล้างความชั่วในทางกาย ทางวาจาได้ด้วย.

การมีศีลจริง ทำได้โดยไม่ได้ปฏิบัติอะไรมาก เหมือนที่เขาทำกันอยู่ปฏิบัติกันอยู่ : เพียงแต่ระวังจิตใจไว้ให้ดี คือประคองจิตใจไว้ให้ดี, อย่าให้เผลอไปยึดมั่นนั่น, ยึดมั่นนี่ แล้วเป็นไปไม่มีทางขาดศีล, ไม่อาจจะล่วงศีลข้อใด ๆ ไปได้ไม่เหมือนกับว่าคนบางคน มัวแต่เรียน ก ข ก กา อยู่เรื่อย แล้วก็อ่านหนังสือไม่ออก.

ลองคิดดูเถิดว่า คนมัวแต่อ่าน - ท่อง ก ข ก กา อยู่เรื่อย แล้วไม่เคย "ซักสวด"; นี้พูดภาษาอย่างปากษีได้. มัวเรียนแต่ นโม ก ข ก กา อยู่เรื่อย, ไม่เคย "ซักสวด" ก็อ่านหนังสือไม่ได้ เพราะการทำผิดวิธี ; เหมือนกับคนรักษาศีลนี้จนตาย ก็**ไม่เคยมีศีล** เป็น ก ข ก กา อยู่เรื่อย **ไม่เคย "ซักสวด"**

ไปในทางที่ว่า จะชำระชะล้างความเศร้าหมองในทางกาย, ทางวาจา ซึ่งโดยที่แท้แล้ว เป็นการข่มขี่ความยึดมั่นถือมั่นในขั้นแรก.

ควรพิจารณาดู: ที่อยากจะฆ่าเขา นั้นก็เป็นความยึดมั่นถือมั่นอย่างหนึ่งแล้ว; การที่ไม่ไปฆ่าเขา ก็เป็นการบังคับ หรือทำลายความยึดมั่นถือมั่น. ที่ยึดมั่นถือมั่นนี้ ก็ยึดมั่นถือมั่นที่ตัวกู - ของกู; ถ้าอย่าให้มีการยึดมั่นถือมั่นในตัวกู - ของกู ก็ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นอะไรได้ ก็เลยทำอะไรให้ผิดศีลไม่ได้.

เมื่อไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ก็เลยมีศีลอย่างแท้จริงและสมบูรณ์, ก็เลยกลายเป็นเรื่องเดียวกับเรื่องข้างต้น; ที่ว่าเรียนลัดรู้ได้ทั้งหมด **ไม่เรียนอะไรเลยก็รู้ทั้งหมด เพราะว่ารู้อย่างตรงที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด** โดยความเป็นของตัว. ถ้าทำได้อย่างนั้นคือไม่ยึดมั่นถือมั่น; พอมาถึงตรงนี้ ก็มีศีลครบบริบูรณ์ได้ โดยไม่ต้องรักษาศีลอย่างเคร่งครัดเหมือนคนอื่น.

การรักษาศีลนี้ก็เหมือนกับแบกหรือหาม หรือทูนอะไรไว้ ก็หนักเหมือนกัน, แล้วก็เหนื่อยด้วย, แล้วก็ทนทำได้เพราะความยึดมั่นถือมั่น, ถ้าเป็นไปถูกต้องก็ดีอยู่; แต่ถ้าว่าเป็นความยึดมั่นถือมั่นแล้ว มักจะเฉไป ในทางยึดมั่นถือมั่นนั้นแหละ เรื่อย ๆ ไป, เรื่อย ๆ ไป,

โดยแท้จริงแล้ว แม้แต่ตัวศีลเอง ก็ยึดมั่นถือมั่นไม่ได้; พอยึดมั่นถือมั่น ก็เป็นศีลที่รักษาแบบเอาคู้ค่าจ้าง, รักษาเพื่อจะเอาค่าจ้าง เพื่อจะแลกเปลี่ยนเอาอะไรสักอย่างหนึ่ง: เช่นรักษาศีล เพื่อให้ไปเกิดในสวรรค์เป็นต้น; นี่เอาค่าจ้างเป็นสวรรค์.

ตรงนี้ขอย้ำกันหน่อย อาตมาไม่ได้บอกว่าจะให้เลิกรักษาศีลเพื่อไปสวรรค์, ขอให้รักษาศีลเพื่อไปสวรรค์กันตามเดิมเถิด; แต่ว่าจะบอกแก่คน

บางคนว่า ถ้าทำอย่างนั้น ก็ไม่เป็นศิลปะที่จะทำให้ลายความยึดมั่นถือมั่น แล้วก็ไม่เป็นบาทฐานของสมาธิ, แล้วมันก็ไม่มีอะไรที่จะเป็นบาทฐานของปัญญา.

ถ้าอยากจะมีศิลปะที่แท้จริง ที่เป็นบาทฐานของสมาธิ แล้วเป็นบาทฐานของปัญญานี้ จะต้องรักษาศิลปะที่ทำให้ลายความยึดมั่นถือมั่น ; ถ้ามีความยึดมั่นถือมั่นเมื่อไร ก็ขาดศิลปะเมื่อนั้นแหละ ; เพราะต้องทำไปในทางที่ขาดศิลปะ. พอไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ก็ไม่มีทางที่จะขาดศิลปะ ; ฉะนั้น อยู่เฉย ๆ ในลักษณะที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น กลับมีศิลปะบริบูรณ์.

เรื่องศิลปะมีอยู่อย่างนี้, มีความลับ หรือมีทางลัด หรืออะไรอยู่อย่างนี้. ขอให้สังเกตดูให้ดี ๆ ; แล้วก็มีศิลปะสมบูรณ์ทั้งวันทั้งคืน โดยที่ไม่ต้องแบกต้องหาม ต้องทูน ต้องอะไร ให้ตัวสั่น เพราะความที่ต้องต่อสู้ หรือต้องเคร่งครัดเคร่งเครียดอะไร.

พิจารณาในเรื่อง ธุตงค์

ที่นี่ ถ้าพูดถึงธุตงค์, ธุตงค์แปลว่า ข้อปฏิบัติ เครื่องกำจัดความรู้สึกที่เลว ๆ ในจิตใจ ต่อไปจากศิลปะ. ถ้าเราเข้าใจคำว่า ธุตงค์ เราก็เข้าใจได้ทันทีว่าธุตงค์อยู่ในระหว่าง ศิลปะกับสมาธิ : ถ้าจะให้ศิลปะดี ก็รักษาธุตงค์ จะช่วยให้ศิลปะดี, จะให้สมาธิดี ก็รักษาธุตงค์ จะช่วยให้สมาธิดี.

ธุตงค์ นี้เขา แปล กันไว้ง่าย ๆ ว่า กำจัด. กำจัดอะไร ? กำจัดสิ่งที่เฟ้อ. ธุตงค์ แปลว่า คุณเป็นเครื่องกำจัดความมักมาก. ความมักมาก

หรือสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งความมักมาก ก็เรียกว่าสิ่งเพ้อ ; ฉะนั้น เราจะต้องมีการปฏิบัติระบอบหนึ่ง กำจัดความมักมาก.

อรรถกถาหมวดที่ ๑ **เรื่องเครื่องนุ่งห่ม.** เราจะมีเครื่องนุ่งห่มแต่เท่าที่จำเป็น เช่นภิกษุมี ๓ ผืน ; ถ้ามีเครื่องนุ่งห่มเกินกว่านั้น เรียกว่า ไม่มีอรรถกถาเป็นผู้มักมาก. ฉะนั้น ภิกษุสมาทานมีแต่เพียง ๓ ผืนนี้ เรียกว่าอรรถกถา ; มีอรรถกถากำจัดความมักมาก. หรือยังอาจจะขยายต่อไปอีกว่า แม้ ๓ ผืนนั้นก็ให้เหมาะสม : อย่าให้สวย, อย่าให้งาม, อย่าให้มันอะไรต่าง ๆ นานา ที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลส ; ถ้าปฏิบัติได้อย่างนี้ ก็เรียกว่า มีอรรถกถาในเรื่องจิวรเครื่องนุ่งห่ม.

อรรถกถาหมวดที่ ๒ อรรถกถา**ในเรื่องอาหาร.** อย่ากินให้มากเกินไปเกินกว่าที่จำเป็น ; อย่างพระถืออรรถกถาก็ว่า จะไม่กินสำหรับกับข้าวของชาวบ้าน จะไปบิณฑบาตฉัน, แล้วก็ไปบิณฑบาตเท่าที่เห็นว่าพอแล้วนั้นแหละ ไม่เอามาจนเต็มบาตร, แล้วก็ไม่ต้องเลือกบ้านนั้น บ้านนี้ บ้านโน้น ให้ได้ของเอร็ดอร่อย ; เอามาแล้วก็ฉันในบาตร, ฉันจากบาตร, ไม่ลำบากด้วยเครื่องใช้สอย ; แล้วก็ฉันด้วยอาสนะแห่งเดียว คือว่า นั่งที่เดียวฉัน, แล้วก็เลิกกัน. นี้ก็หมายความว่าฉันคนเดียว อย่างนี้เป็นต้น อย่างนี้เรียกว่า อรรถกถา.

ถ้ามีอรรถกถา ก็กำจัดความมักมากเกี่ยวกับเรื่องกิน แล้วช่วยให้จิตเป็นสมาธิ คือให้มีศีลดี ผิดศีลได้ยาก ; อรรถกถาช่วยทั้งสมาธิ ช่วยทั้งศีล ดังนี้.

อรรถกถาหมวดที่ ๓ อรรถกถา**ในเรื่องที่อยู่อาศัย** ก็อยู่ที่กุฎิ, อาศัยที่อยู่ ที่อาศัยที่พออยู่ได้ ; อย่าให้ใหญ่โตหรูหรา, อย่าให้สวยงาม อย่าให้เป็นที่ตั้งแห่งกิเลส ; ท่านจึงระบุน่า เข้า, ไปอยู่โคนไม้เลย. นี้แหละการอยู่โคนไม้ ก็เป็นอรรถกถาข้อหนึ่ง, หรือว่าอยู่ในเรือนร้าง ในกระท่อมร้าง หรือว่าในถ้ำ หรือ

ว่าอะไร ที่สักว่าพออยู่ได้ อย่างนี้; อย่างนี้เป็นจุดดงค้อย่างย้ง เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย. ถ้าจะอยู่กุฎิ อยู่อะไรอย่างทีธรรมดาสามัญ เป็นกุฎิที่พออยู่ได้ ก็อย่าให้เกินฐานะของภิกษุผู้จะรบสู้กันกับกิเลส.

จุดดงค้หมวดที่ ๔ จุดดงค้หมวดสุดท้าย เรียกว่า เนล้ชชิกะ **เกี่ยวกับเรื่องนอน**; อย่างนอนตามสบายใจ, อย่างนอนตามทีกิเลสมันอยากนอน ว่าอย่างนั้นเถอะ ชัดเจนมาก. นอนน้อยทีสุดเท่าทีจะนอนได้ คือนอนเท่าทีจำเป็น อย่าไปนอนส่วนทีกิเลสมันอยากจะนอน. และบางครั้งบางคราวเพื่อจะข่มช้กิเลสนั้น ก็จะสามารถการไม่นอนเสียเลย ทั้วันทั้คืนบ้าง เป็นครั้งเป็นคราว; พอทำอย่างนั้นได้สักคราวหนึ่ง ก็ลดนึสัยทีเห็นแก่นอนได้ส่วนหนึ่ง. ทีนี้เราทำบ่อย ๆ ก็ลดได้หลายส่วน; อย่างนี้ก็เรียกจุดดงค้ จะกำจัดการนอนส่วนทีเหลือเพื่อหรือเพื่อ ไม้มักมากในการนอน.

รวมความแล้ว คำว่าจุดดงค้นี้แปลว่า กำจัดส่วนทีเพื่อ หรือส่วนทีเป็นความมักมาก. จุดดงค้นี้ก็แจกไปได้หลายอย่าง อย่างน้อยก็ ๑๓ อย่าง แล้วแจกไปได้อีกหลายสิบอย่าง เราจะมีจุดดงค้โดยถูกต้องครบถ้วนสมบูรณ์ โดยไม่ได้ปฏิบัติอะไรเลยได้อย่างไร นีขอให้คิดดู. ใจความมันมีอยู่ทีว่า มันเป็นการกำจัดสิ่งทีเกิน ส่วนเกินหรือส่วนมักมาก และเราก็มีเจตนาในข้อนี้ข้อเดียวเท่านี้ว่า **เราจะกำจัดส่วนเกิน มันก็เป็จุดดงค้หมดทุกข้อ.** นีปฏิบัติข้อเดียวเป็นจุดดงค้หมดทุกข้อ.

ทีนี้ **ไม่ปฏิบัติอะไรเลย** นอกจากว่า จะทำความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้หลายทั้ปวง โดยความเป็นตัวตน อย่างทีว่ามาแล้วข้างต้นอย่างนี้; ถ้ามีจิตใจอย่างนี้อยู่ มีเพียงจิตใจอย่างนี้อยู่ รักษาจิตใจอย่างนีไว้ได้อยู่ มันก็มี

ถูกต้องเอง ครบหมดทุกข้อ โดยไม่ต้องไปออกท่าทางอย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น ตามที่เขาจระไนไว้. นี้เรียกว่า ไม่ได้ปฏิบัติอะไรเลยเกี่ยวกับถูกต้อง ; แต่กลับมีถูกต้องครบหมด, ครบถ้วนบริสุทธิบริบูรณ์ด้วยดีทุกข้อ.

นี่ จะไม่เรียกว่าลัดอย่างไรกัน ; มันต้องลัด, แล้วก็ลัดอย่างที่เรียกว่า "มาเหนือเมฆ" คือไม่ได้ทำอะไรเลยกลับได้หมด หรือว่า ทำนิดเดียวก็ได้หมด ไม่มีเหลือ. นี่ตัวอย่างในเรื่องทางศีล, ในเรื่องถูกต้องอย่างนี้.

ที่นี้ ก็จะพูดตัวอย่างอีกที่มันสูงขึ้นไป ๆ เป็นทางสมาธิ เป็นทางปัญญา.

เราจะตั้งปัญหาขึ้นมาว่า ทำอย่างไรมันจึงจะเท่ากันกับ "ไม่มีเกิด, ไม่มีตาย". เราจะปฏิบัติอย่างไร หรือลัดอย่างไร มันจึงจะมีค่าเท่ากับว่า "ไม่มีเกิดและไม่มีตาย"

พิจารณาในเรื่องทางปัญญาเกี่ยวกับเกิด - ตาย

ขอให้นึกดูว่า การปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานนั้น ก็เพื่อให้ **พ้นเกิด เพื่อให้พ้นตาย**, เรียกว่า "อมตธรรม". ให้พ้นเกิด พ้นตาย, ให้ไม่เกิดไม่ตาย และไม่ให้เป็นทุกข์ นั้นจะปฏิบัติอย่างไร จึงจะเท่ากันกับว่าไม่เกิดไม่ตาย ? แต่ว่าไม่ได้ปฏิบัติมากมาย แปรเหมือนสี่พันธรรมชั้นที่เขารู้ว่ากัน.

คำตอบนี้ก็เหมือนกันอีกกับตัวอย่างที่แล้ว ๆ มา ว่า ไม่มีตัวกู - ของกู นั้นแหละ, **จิตที่ว่างจากตัวกู - ของกู** นั้นแหละ มีค่าเท่ากับไม่เกิด และไม่ตายอยู่แล้ว.

พูดอย่างเอาเปรียบหน่อยก็ว่า เวลาใดที่เราไม่ได้นึกถึงความเกิด ความตาย, ไม่ได้นึกถึงเลย ; **เมื่อนั้นก็ไม่มีความคิดความตาย.** ไม่มีปัญหาเรื่องความเกิด ความตาย. ต่อเราไปนึกถึงมันเข้า จึงจะเป็นสิ่งที่น่ากลัว และเป็นความทุกข์ขึ้นมา.

การที่ไปนึกถึงเรื่องเกิดเรื่องตายเข้า นั้นแหละ คือความยึดมั่น ถือมั่น ; ไปยึดมั่นถือมั่นในความคิดหรือความตายเข้า ว่าเป็นตัวกูบ้าง ว่าเป็นของกูบ้าง, ความเกิด ความตาย มันก็ชั่วคำรามคุกคามเอา มันก็เลยเป็นทุกข์.

ถ้ามีวิธีใดที่จะไม่ให้เกิดอาการยึดมั่นอย่างนี้ได้ นั้นแหละ ก็เท่ากับว่าเราไม่มีความคิดไม่มีความตาย ; ฉะนั้น ก็หันหน้าไปทางที่ว่า **ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด โดยความเป็นตัวกู - ของกู.** ข้อปฏิบัติก็จะมีเพียงเท่านั้น. หลัkmันมีเพียงเท่านั้น ความเท็จจริงมันมีเพียงเท่านั้น.

ให้จิตวางจากความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวกู - ของกูอยู่เรื่อยไป ; เหมือนกับนั่งอยู่ที่นี้ เวลานี้ ก็ไม่ได้ยึดมั่นเรื่องตัวกู - ของกู ; ฉะนั้น **ไม่มีปัญหาเรื่องเกิด เรื่องตาย.** ต่อกลับไปแล้ว ลองไปนึกถึงมันซิ ไปมองในแง่ที่ยึดมั่นถือมั่นนี้ ปัญหาจะมีขึ้นมาทันที.

เดี๋ยวนี้เรากำลังทำอะไอย่างอื่นอยู่ ปัญหาตัวกู - ของกู แทรกแซงเข้ามาไม่ได้ ก็เลยถือเอาอันนี้แหละเป็นตัวอย่างสำหรับศึกษา, สำหรับพิจารณา ว่า **เมื่อเราไม่ไปยึดมั่นถือมั่นเท่านั้นแหละ อะไรมีก็เท่ากับไม่มี.**

พอไปยึดมั่นถือมั่น เข้าเท่านั้นแหละ **มีอะไรก็เท่ามี ;** ที่เห็นง่ายที่สุดก็ เงินทอง, เข้าของ ทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา สามี นี้แหละ พอไป

ยึดมั่นถือมั่นเข้าเมื่อไรก็เท่ากับมีอยู่เมื่อนั้น. พอไม่ยึดมั่นถือมั่น มันก็เท่ากับ ไม่มี ;
นอนหลับเสียไม่รู้เรื่อง มันก็เท่ากับไม่มี.

เวลาใดไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็เท่ากับไม่มี ; อะไร ๆ จะมี ต่อเมื่อมีความ
รู้สึกยึดมั่นถือมั่น เป็นเขา เป็นเรา เป็นขของเรา เป็นตัวเรา อะไรในทำนองนี้.
ฉะนั้น อยู่ด้วยจิตที่ไม่ต้องยึดมั่นถือมั่นในความเกิด ความตาย ก็เท่ากับไม่มี
ความเกิด ความตายที่เป็นปัญหา ; ไม่มีปัญหา ก็เท่ากับไม่มี.

สุนัขมันมีตัวผู้น้อยกว่าคนเรา ฉะนั้น สุนัขมันมีความทุกข์น้อย. นี่เดียว
จะหาว่า อะไร ๆ ก็อ้างตัวอย่างสุนัข ; นี่ก็เพราะไม่มีตัวอย่างอะไรที่ดีกว่านี้
เพราะสุนัขมันอยู่ใกล้ ๆ อยู่ข้าง ๆ กฎี้นั่นเอง จึงมองเห็นแต่เรื่องของสุนัข ว่ามันมี
ความยึดมั่นถือมั่นน้อยกว่าคน, แล้วมันก็มีมีความทุกข์น้อยกว่าคน. นี่เป็น
กฎเกณฑ์ที่ตายตัว ; พอยึดมั่นถือมั่นน้อย ก็มีความทุกข์น้อย ไม่มีความ
ยึดมั่นถือมั่นเลย ก็ไม่มีความทุกข์เลย.

ที่เราเห็นว่าสุนัขมีความยึดมั่นถือมั่นได้ยาก ยึดมั่นถือมั่นไม่เป็น ยึดมั่น
ถือมั่นน้อย มันเลยมีความทุกข์น้อยกว่าความมากทีเดียว ; นี้อย่าลำเอียง ไป
เปรียบเทียบดูให้ดี ๆ เกิด จะเห็นว่า สัตว์มีความทุกข์น้อยกว่าคนมาก.

การที่คนแสไปยึดมั่นถือมั่นมากกว่าสุนัข แล้วก็ได้รับความทุกข์มาก
กว่าสุนัข นี่ไม่ต้องโทษใคร ; มีความตายตัวอยู่ที่ว่า : ยึดมั่นถือมั่นก็ต้อง
เป็นทุกข์, ไม่ยึดก็ไม่ทุกข์. ยึดมากก็ทุกข์มาก, ยึดน้อยก็ทุกข์น้อย.

เราอย่าไปยึดมั่นถือมั่นว่ามีตัวกู : มีตัวกูเกิด มีตัวกูตาย มีตัวกูต้องไป
อย่างนั้น อย่างนี้ ; ถ้ายึดอย่างนี้ก็ไม่มีความสิ้นสุด กระทั่งตายแล้ว กระทั่งเรื่อง

หลังจากตายแล้ว ก็เามาเป็นทุกข์ได้, ยังไม่ทันตายสักที มันก็เามาเป็นทุกข์ได้ ;
 อย่างนี้ก็เรียกว่ามีความยึดมั่นถือมั่นเกินไปเสียแล้ว.

มีชีวิตที่อยู่ตรงนี้ก็ยังจัดการไม่เสร็จ ทำไมจะไปห่วงเรื่องต่อตายแล้ว ;
 แล้วความจริงก็มีอยู่ว่า **ถ้าจัดการที่นี้ เดียวนี้ที่ตรงนี้ได้ดี ต่อตายแล้วก็ต้องดีแน่**
 อย่าไปเป็นห่วงมันเลย. เราต้องจัดการกับความยึดมั่นถือมั่น ก็จัดการกันที่นี้
 เดียวนี้ละ ; อย่าให้ความโลภ ความโกรธ ความหลงเกิดขึ้นได้.

ความโลภ ความโกรธ ความหลงนี้ เกิดมาจาก**ความยึดมั่นถือมั่น** ;
 ทำลายความยึดมั่นถือมั่นเสีย ก็เท่ากับทำลายความโลภ ความโกรธ ความหลง
 ซึ่งเป็นเพียงกิริยาอาการของความยึดมั่นถือมั่น. ฉะนั้น **อยู่ด้วยจิตที่ว่างจาก**
ความรู้สึกว่าเป็นตัวกู - ของกูนี้แหละจะไม่มีเกิด ไม่มีตายอยู่ตลอดเวลา ;
 นี้เราทำได้เหมือนอย่างว่า **"ไม่มีความเกิด ไม่มีความตาย ที่เป็นปัญหา"**.

ปัญหาว่าทำอย่างไร จะไม่ไป ไม่อยู่ที่ไหน

ที่นี้ ปัญหาที่คล้ายกันก็มีได้ว่า **ทำอย่างไร** จึงจะเท่ากับว่า **"ไม่**
ได้อยู่ที่ไหน, ไม่ได้ไปไหน, ไม่ได้มาไหน และไม่ได้อยู่ที่ไหน"? นี่เป็น
 เรื่องเดียวกัน เรื่องเดียวกันแท้ ๆ แต่ว่าคำพูดหรือคำถามนี้ เราถามให้แจ้งไปยัง
 อีกมุมหนึ่ง : **"อยู่ด้วยจิตที่ไม่มีตัวกู อยู่ด้วยจิตที่ไม่เป็นตัวกู อยู่ด้วยจิตที่มี**
แต่สติปัญญา ; **รู้ว่าควรทำอย่างไรในนาที่นี้ ในวินาทีนี้ ที่ควรจะทำตามเรื่อง**
และก็ได้โดยสติปัญญา.

อย่าโดยตัวกู อย่าเพื่อตัวกู. อย่างนี้แหละจะไม่มีความรู้สึกที่เป็นตัวกู -
 ของกู ในจิตนั้น **ไม่มีความรู้สึกว่าเป็น "ตัวกู"** **อย่างเดียวกันนั้นแหละพอ ;**

แล้วก็จะไม่รู้สึกรู้ว่าอยู่ที่ไหน หรือไปไหน หรือมาไหน, ไม่ได้ไปกรุงเทพฯ ไม่ได้มาจากกรุงเทพฯ. แล้วก็ไม่ได้อยู่ที่นี้ ; เพราะว่าเมื่อจิตว่างจากตัวกูแล้ว ก็สบายดี.

นี่เป็นคุณลักษณะหนึ่งของนิพพาน, หรือจะเรียกว่าเป็นไฉพจน์อันหนึ่งของคุณลักษณะมากมายหลายประการของสิ่งที่เรียกนิพพาน. นิพพานมีลักษณะอย่างไร ๆ ก็ตาม ; นี่ก็เป็นลักษณะหนึ่งของนิพพานที่ว่า **ไม่มีความรู้สึกรู้ว่าอยู่ที่ไหน** หรือไปที่ไหน หรือมาจากที่ไหน มันไม่มีไปหมด ; ไปก็ไม่ไป มากก็ไม่มา อยู่ก็ไม่อยู่ ; ก็หมายความว่ามันไม่มีตัวกูที่จะทำอะไรอย่างนั้น.

การทำอย่าง**ที่ไม่มีตัวกูนี้** จะมีค่าเท่ากับว่า **ไม่ได้อยู่ที่ไหน** ไม่ได้ไปที่ไหน ไม่ได้มาที่ไหน เราสังเกตดูตัวอย่างง่าย ๆ ว่าเวลาที่เรานอนหลับ หมายความว่า นอนหลับจริง ๆ ไม่ใช่ฝัน มันก็ไม่ได้ไปไหน ไม่ได้มาไหน ไม่ได้อยู่ที่ไหน. ที่นี้ เวลาที่จิตสงบจริง มันก็เหมือนเวลาที่หลับจริงอย่างนี้.

จิตที่สงบจริง ๆ จะไม่รู้สึกรู้ว่าจะอยู่ที่นี้ หรือว่าจะไปไหน จะมาไหน ; ถ้ายังรู้สึกรู้ว่าตัวกูจะไปไหน จะมาจากไหน จะอยู่ที่นี้แล้ว ยังไม่สงบ ; เพราะว่า จะอยู่ที่ไหน จะไปที่ไหน นั้นมันตัวกูไป ; ถ้าเรายังรู้สึกรู้ว่าเราจะไปกรุงเทพฯ หรือว่าเรายังอยู่ที่นี้ นี้ ยังเป็นตัวกูทั้งนั้น.

กีดกันตัวกูออกไปเสีย เหลือแต่สติปัญญาว่าร่างกายนี้จะทำอย่างไรบ้าง ก็ทำไป, จะเข้าไปอยู่ในครวัณกินข้าวก็ได้, จะออกมานอนก็ได้ จะอะไรก็ได้, อย่าให้เป็นความรูสึกชนิดที่ว่าเป็นตัวกู. **ถ้าทำได้อย่างนี้ จะมีผลเท่ากับว่า** ไม่มีการไปไหน มาไหน หรืออยู่ที่ไหน ; ก็เลยว่าง เลยสบายดี.

ปัญหาว่า ทำอย่างไร จะไม่มีได้มีเสีย

หัวข้อต่อไปก็อยากจะพูดว่า ทำอย่างไร มันจึงจะเท่ากันกับการที่ว่า ไม่มีได้, ไม่มีเสีย, ไม่มีแพ้, ไม่มีชนะ, ไม่มีได้ที่ให้เสียใจ, ไม่มีเสียที่ให้เสียใจ, ไม่มีแพ้ที่ให้เสียใจ, ไม่มีชนะที่ทำให้เสียใจ จะไม่มี, จะทำอย่างไร จึงจะมีค่าเท่ากับความเป็นอย่างนั้น.

ไม่มีได้ ไม่มีเสีย จิตใจจะรู้สึกว่างจากการได้ การเสีย แล้วก็สบาย. แม้ว่าเงินจะหายไปสักแสนบาท ก็จะไม่รู้สึกว่างเงินหายไป คือไม่มีเสีย, หรือว่าจะได้เงินมาสักล้านบาท แต่ไม่รู้สึกว่าได้มา ก็เท่ากับไม่ได้มา. ถ้าไม่รู้สึกว่าได้มา หรือเสียไป ก็ไม่ยุ่ง ไม่กระวนกระวาย ไม่มีความทุกข์; พอเป็นความรู้สึกว่าได้ ฎได้ หรือกุเสีย เท่านั้นแหละ ก็มีมีความสุข.

บางคนเสียไปสักหมื่นบาทกินข้าวไม่ค่อยลง บางคนเสียสักล้านบาทจึงจะกินข้าวไม่ค่อยลง แต่ชาวบ้านนอกคอกนา เสียสัก ๕๐ บาทก็กินข้าวไม่ค่อยลง เพราะรู้สึกว่าง ฎเสียไป. ในทางตรงกันข้าม พอรู้สึกว่าง ฎได้มา ก็กระพือก็ฟุ้งซ่าน ก็ตื่นเต้น เรียกว่า**ใจมันฟู** ถ้าได้มา, แต่ถ้าเสียไป**ใจมันแฟบ**.

ความแฟบ ๆ ฟู ๆ นี้ไม่ไหวทั้งสองอย่าง มันกระหืดกระหอบไปทั้งสองอย่าง. ถ้าจะให้ดี อย่าให้แฟบ ๆ ฟู ๆ, อย่าขึ้นอย่าลง; คืออย่าให้รู้สึกว่าได้มา หรือว่าเสียไป แล้วจะสบายดี.

อีกอย่างหนึ่ง **อย่ารู้สึกว่างแพ้ หรือชนะ** : เป็นความแพ้ หรือว่าอะไรแพ้ก็ตามใจ, เป็นความชนะ หรืออะไรชนะก็ตามใจ; อย่าให้รู้สึกอย่างนั้น

จึงจะสบาย. ถ้ารู้สึกว่าจะชนะก็รู้สึกกระหืดกระหอบไปตามแบบของคนชนะ, ถ้าแพ้ก็นอนก่ายหน้าผากไปตามแบบของคนแพ้.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ผู้ชนะย่อมประสบการจองเวร จากผู้ที่เราทำให้เขาแพ้; ถ้าเราเป็นผู้ชนะ เราจะต้องคอยต่อต้านกับการจองเวรของผู้ที่แพ้ แล้วเขาจะมาแก้ตัว. ถ้าเราแพ้เอง เราก็นอนก่ายหน้าผาก; มันไม่ไหวไม่ไหวทั้งแพ้และทั้งชนะ.

ทำอย่างไรจึงจะมีจิตใจที่เหมือนกับไม่มีแพ้ และไม่มีชนะ? คำตอบเหมือนกันทุกข้อว่า **เอาตัวกู้นั้นแหละออกไปเสีย จิตคงว่างจากตัวกู ที่จะเป็นผู้แพ้ ผู้ชนะ ผู้ได้ ผู้เสีย มันก็มีเท่านั้นเอง; การแพ้การชนะมันก็เกิดขึ้นไม่ได้ในจิตใจชนิดนั้น. นี่เป็นวิธีเรียนลัด ไม่ให้สิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้มาครอบงำ ทำให้มีความทุกข์.**

การปฏิบัติในพระศาสนาตั้งยี่ดียวมากมายหลายพันหลายหมื่นข้อ ก็เพื่อสิ่งเดียวนี้แหละเพื่อเป็นนิพพานซึ่งอยู่เหนือการแพ้การชนะอะไร. เดียวนี้เรามาใช้วิธีลัด มาเจาะจงอยู่ตรงที่ ระวางรักษาจิตอย่างเดียว ไม่ให้เกิดเต็มขึ้นมาด้วยตัวกู-ของกู; ให้จิตพร่องให้ว่างจากตัวกู - ของกูอยู่เสมอ.

จิตชนิดที่ว่างจากตัวกู - ของกูนี้จะไม่รู้สึกว่าจะแพ้หรือฟูได้ เพราะไม่มีตัวกู คือรบกับใครไม่ได้; มันว่างเสียแล้ว จะไปรบกับใครได้ มันไม่มีการรบสำหรับจิตชนิดนี้. ฉะนั้น จึงไม่มีได้ ไม่มีเสีย ไม่มีแพ้ ไม่มีชนะ; การที่รบกันเพื่อแพ้ชนะ หรือได้หรือเสีย; นี่เป็นเรื่องของกิเลส เป็นส่วนของกิเลส ไม่ใช่ส่วนของจิตแท้ ๆ.

จิตแท้ ๆ ที่ไม่มีกิเลส ไม่รบ, ไม่แพ้, ไม่ชนะ ; แต่ส่วนที่เป็น กิเลสเกิดขึ้นเมื่อไร มันก็มีการรบ มีแพ้ มีชนะ มีได้ มีเสีย, ส่วนนี้มันเป็น ของกิเลส ไม่ใช่ส่วนของจิตล้วน ๆ. เพราะฉะนั้นจึงอยู่ด้วยจิตล้วน ๆ อย่างมีกิเลส.

ถ้าว่าจิตไม่มีกิเลสแล้ว จิตก็มีสติปัญญาของจิตเอง ; เพราะว่ามัน เป็นเรื่องของจิต : จิตแปลว่า รู้, วิญญาณแปลว่า รู้, มโนแปลว่า รู้, จิตรู้ ของมันเองได้. อย่างมีกิเลส แล้วจิตจะรู้ของมันเองว่า ควรทำสิ่งใด, แล้วก็ยอม ไม่ไปหาเรื่อง.

จิตแท้ ๆ จิตล้วน ๆ จิตบริสุทธิ์นี้ จะไม่ไปหาเรื่อง ; คือถ้าจิต ต้องไปทำอะไรเข้า ก็ไม่ได้ทำด้วยความยึดมั่นถือมั่น, หรือมีอะไรภายนอกมาทำ แก่มัน มันก็ไม่รับเอามายึดมั่นถือมั่น. ฉะนั้น ใครจะมาตีเรา ใครจะมาด่าเรานี้ จิตชนิดนี้ก็จะไม่รับเอาว่าเราถูกตี หรือเราถูกด่า จิตยังคงเฉยอยู่ ; **นี่คือความที่ มันไม่มีแพ้ ไม่มีชนะ ไม่มีได้ ไม่มีเสียของจิตล้วน ๆ, จิตบริสุทธิ์ล้วน ๆ ไม่มีตัวกู ไม่มีของกู.**

ขอให้จำไว้ว่า ถ้ายังมีการรบกัน ต่อสู้กัน อะไรกันแล้วละก็ ต้องเป็น เรื่องของกิเลส ไม่ใช่เรื่องของจิตที่ว่างจากกิเลส ; อย่าพูดถึงเป็นพระอรหันต์ ให้มันเสียเวลาเลย คนธรรมดา นี้ ก็มีจิตที่ว่างจากกิเลสได้ ด้วยการระวังรักษา ระวังประคอง หรือด้วยการบังคับอะไรก็ได้.

ที่ว่างจากกิเลสโดยสิ้นเชิงตายตัวไปนั้น เป็นจิตของพระอรหันต์ ; แต่ถ้าของ คนธรรมดา หรือของคนธรรมดาชั้นดี ก็มีว่างได้ ตามกรณีสมควร แก่สถานะของบุคคลนั้น ๆ. เขาเคยผ่านมาแล้วเขาก็เซ็ดหลาบเหมือนกัน ไม่อยาก จะมีจิตชนิดนั้น ; อยากจะมีจิตแต่ชนิดที่ไม่มี ความทุกข์ ไม่อยากจะไปรับเอา

ความแพ้ หรือความชนะเข้ามา, ไม่อยากจะรับเอาการได้ หรือการเสียเข้ามา, ไม่ยอมรับอะไรทุกอย่างที่มันเป็นคู่ ๆ อย่างนี้เข้ามา ; ให้อยู่ในลักษณะที่เป็นกลาง หรือว่างอยู่ตลอดไป. ทำอย่างนี้เท่านั้น จึงจะมีค่า เท่ากับว่าไม่มีได้ ไม่มีเสีย ไม่มีแพ้ ไม่มีชนะ ทั้ง ๆ ที่เรายังไม่เป็นพระอรหันต์.

ทั้ง ๆ ที่เราไม่ได้เป็นพระอรียเจ้า เราก็ทำอย่างพระอรียเจ้าได้ โดยวิธีลัดอย่างนี้ ; แล้วไม่ใช่ลัดอยู่แต่ที่นี้ เราจะลัดไปข้างหน้าได้เรื่อย. ถ้าพยายามลัดอย่างนี้บ่อย ๆ ไม่เท่าไร ก็จะเป็นพระอรียเจ้า, เป็นพระอรหันต์ไปในที่สุด เพราะว่าเป็นวิธีลัด.

ปัญหาว่า กาลเวลาจะเหมือนกับไม่ล่วงไปหรือหยุดอยู่

ตัวอย่างอันสุดท้ายนี้ ก็อยากจะพูดว่า ทำอย่างไร จึงจะเหมือนกันกับว่า เวลา กาลเวลานี้ มิได้ล่วงไป และก็มีได้หยุดอยู่ ?

ปัญหาของคนเรา เนื่องอยู่กับเวลามากเหมือนกัน เช่นมาไม่ทันเวลา เราก็ร้อนใจ เป็นทุกข์ เพราะเวลามันล่วงไป ; ครั้นเวลามันหยุด เราก็จะไม่ได้อะไรตามที่เราคควรจะได้ ถ้าเวลามันหยุดก็เท่ากับว่าไม่ได้ทำอะไร, หรือถ้าเวลามันหยุด เราปลุกตื่นไม่ลงไปแล้ว ก็ไม่ออกงามต่อไป.

นี่ ถ้าเวลามันหยุด ก็มีความทุกข์แบบหนึ่ง, ถ้าเวลามันวิ่ง นี่เราก็มีความทุกข์อีกแบบหนึ่ง, แบบที่ดีที่สุดก็แบบที่ เราเป็นคน ที่ไม่มีเวลาดีกว่า ; เราจะไม่ต้องประสบกับการที่ไม่ทันเวลา หรือเกินเวลา หรือไม่อะไรที่เกี่ยวกับเวลา. เวลาที่ไม่ได้ล่วงไป เวลาที่ไม่ได้หยุดอยู่ แต่มันเท่ากันกับความไม่มีเวลา.

เรื่องเกี่ยวกับเวลานี้ มีปัญหาคาบเกี่ยวกันมาก หลายสิ่งหลายอย่าง ; แต่ที่สำคัญที่สุดนั้น **เกี่ยวกับกิเลสตัณหาของมนุษย์เรา**. กิเลสตัณหาที่ทำให้เราเกิดเป็นทุกข์ขึ้นนี้ ก็เพราะได้ปัจจัยอันหนึ่งเป็นส่วนประกอบ คือปัจจัยเรื่องเวลา : ได้ทันเวลาก็ดีใจ ได้ไม่ทันเวลาก็เสียใจ ไม่ได้ในเวลาก็เสียใจ ; สิ่งต่างๆ มีค่า เพราะความเป็นไปถูกต้องตามเวลา.

ถ้าเราได้เงินเข้าไป ไม่ทันเวลาก็ไม่มีประโยชน์อะไร ได้ก่อนเวลาก็ไม่มีประโยชน์อะไร เราจะไปแต่งงานต่อเมื่ออายุ ๑๕๐ ปี อย่างนี้ก็จะมีประโยชน์อะไร ; ฉะนั้น **สิ่งต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส** แห่งความยึดมั่นถือมั่นนั้น **ก็เกี่ยวกับเวลา** ; เขาเรียกว่าความสัมพันธ์กัน ระหว่างเวลากับสิ่งทั้งปวง.

สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีอยู่ในโลกนี้ **จะให้มิตค่า** มีราคา **ก็ต้องเป็นไปอย่างถูกต้องตามเวลา** พอผิดเวลาก็ไม่มีค่า ; แล้วเวลาก็เกี่ยวกับมิติอันอื่น ความกว้าง ความยาว ความสูง ความอะไรต่าง ๆ ประจวบพร้อมกันกับเวลาที่พอดี จึงจะเกิดความสวยงามขึ้นมา.

ที่นี้ ความสวยงามก็หายไปได้ ถ้าปราศจากความเกี่ยวข้องที่ถูกต้องของสิ่งที่เรียกว่าเวลา หรือทุกอย่างที่จะต้องเกี่ยวข้องกัน, และมีความพอเหมาะที่จะให้ยึดมั่นถือมั่น แล้วที่สำคัญที่สุดในสิ่งเหล่านี้ ก็น่าจะถือว่า เวลา มีความสำคัญอยู่มากที่สุด มากหรือมากที่สุด.

เราไม่สังเกตกันในเรื่องเวลา เพราะว่า เรารู้สึกแต่สิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเราตามเวลา หรือทันเวลา หรือไม่ช้าเกินไปนัก คืออยู่ในวิสัยที่เราจะไปเกี่ยวข้อง กับมันได้. ถ้ามาในเวลาที่เรา จนวนเกี่ยวข้อง กับสิ่งนั้นไม่ได้ ก็หมดความหมาย ; ฉะนั้น **"เวลา"** **ทำให้คนนี้มีทุกข์**. คิดดูเถิดว่า มีชาติ - ความเกิด

มีชรา - ความแก่, มีมรณะ - ความตาย เหล่านี้เป็นเรื่องของเวลาทั้งนั้น ; ไม่มีเวลาเสียอย่างเดียว ความเกิด ความแก่ ความตาย ก็ไม่มีความหมาย.

โดยเฉพาะตัณหา **ความอยาก** ความทะเยอทะยานด้วยกิเลสนี้ **จำกัดอยู่กับเวลา** ; พอพ้นเวลาแล้วก็ไม่อยาก, ก่อนเวลา也不知จะอยากอย่างไร, ต้องอยู่ในวิสัยของเวลา ที่จะทำให้งานนี้มีรส มีชาติ มีเสน่ห์อะไรแก่กิเลส ตัณหา.

ถ้าใครกำจัดเวลาเสียได้ คนนั้นก็กำจัดกิเลสตัณหาเสียได้ นี่เป็นสิ่งที่แน่นอนที่สุด ; เดียวนี้เราพ่ายแพ้แก่เวลา, เป็นทาสแก่เวลา, เราก็เป็นทาสแก่กิเลสตัณหา ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น.

เวลาที่มาถูกต้องกับวัตถุ, รูปธรรม, นามธรรม ทำให้เกิดเป็นที่ตั้งแห่งความรัก แห่งความยึดถืออะไรเหล่านี้, ตลอดจนกิเลสประเภทที่จะเอาหรือจะได้ คือความโลภ หรือความกำหนัด เป็นต้น ; พอผิดเวลาไม่ได้ตามใจหรือผิดในลักษณะนี้ ก็เกิดกิเลสประเภทที่โกรธ เกลียด อะไรขึ้นมา ; แล้วในที่สุด "เวลา" นี้ทำให้เกิดปัญหาอันใหญ่หลวง เป็น "ความเกด" ขึ้นมา.

ความเกิดขึ้น - ตั้งอยู่ - ดับไป, เกิดขึ้น - ตั้งอยู่ - ดับไป **อันไม่รู้สิ้นสุดนี้ มีความหมายขึ้นมาได้** เพราะเวลาที่เราไปยึดมั่นถือมั่น แล้วจำกัดลงไปว่านั่นเกิด นั่นตั้งอยู่ นั่นดับไป. ถ้ามีอะไรมาทำให้เรารู้ว่ามันแล้วแต่เวลา เราก็จะไม่เห็นความเกิดขึ้น - ตั้งอยู่ - ดับไป ; อย่างนี้ ก็เท่ากับ ไม่มีเวลาที่จะมาแยก มาพัน ให้เกิดความหมายที่น่ารัก หรือน่าเกลียด หรือน่ากลัว หรือน่าอะไรต่าง ๆ.

สรุปความในที่นี่เสียที ว่า "เวลา" เป็นพญามาร เป็นข้าศึกตัวร้ายกาจที่สุด ที่ทำให้เราขึ้น ๆ ลง ๆ พู ๆ แพบ ๆ. ทำอย่างไรเราจึงจะมีจิตใจเป็นอิสระ ? เหมือนกับว่าไม่มีเวลา คือเวลามีได้วิ่งไป หรือเวลามีได้หยุดอยู่ ; เอาถึงขนาดที่ว่า ไม่มีสิ่งี่เรียกว่า "เวลา". นี่คือการหลุดพ้นตามแบบของพระพุทธศาสนา คือไม่มีอะไรเหลืออยู่ สำหรับให้เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ แล้วจะไปเกิดความยินดียินร้ายในสิ่งเหล่านั้น.

เราจะพูดกันในเรื่องอื่นที่มีใช้เวลาก็ได้ แต่พูดตรงไปยังเวลา นี่ก็เห็นได้ง่าย แล้วก็เป็สิ่งี่เราเกี่ยวข้องอยู่มากที่สุด ; ถึงเวลาจะต้องกิน ถึงเวลาจะต้องนอน, ไม่ได้กินไม่ได้นอนก็เป็นทุกข์แล้ว หรือกลัวล่วงหน้าแล้ว แล้วก็เอามาคิดได้ ทั้งที่ยังไม่มาถึง ว่าจะตายบ้าง อะไรบ้าง.

การที่มีอดีต ปัจจุบัน อนาคตนี้ เป็นเรื่องมีความทุกข์ ; เราารู้สึกยึดมั่นเป็นตัวเราเข้าก่อน แล้วก็ต่อสู้หรือแข่งขันกันกับเวลา ทำให้เป็นอดีต เป็นปัจจุบัน เป็นอนาคต. เราก็ต้องได้ทันเวลา ไม่เช่นนั้นก็ไม่พอใจ ; พอไม่มีตัวเราเสีย ก็ไม่มีอดีต ปัจจุบัน อนาคต.

อดีต ปัจจุบัน อนาคต ว่าที่แท้เกิดขึ้นเพราะกิเลสของคน, ความต้องการของคน เป็นคน ๆ ไป เป็นคนหนึ่ง ๆ ไป ; ตัวเวลาเอง ก็จะไม่ยึดอดีต ปัจจุบัน อนาคต มีแต่เป็นสายอยู่ตามเรื่องของเวลา.

ที่นี่ บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้อง เอาตัวเขาเป็นหลัก, เอาความต้องการของเขาเป็นหลัก, ก็เลยมีอดีตบ้าง อนาคตบ้าง ปัจจุบันบ้าง. ดูเถอะ พวกเด็ก ๆ เขาปรารถนา ปรารถนาก็ถึงอนาคตกันทั้งนั้นแหละ ; นี่คือการจะเป็นทุกข์ไว้ล่วงหน้า.

อย่ามีเวลาก็ทำได้ เวลาไม่รู้ว่าไม่รู้ไม่ชี้เกี่ยวกับเวลา, เราไม่รู้ไม่ชี้ เราจะไม่ยอมเป็นทุกข์เพราะเวลา. เราจะทำให้ดีที่สุด : แขน ขา มือ เท้า นี้เราจะทำให้ดีที่สุด, ให้ถูกต้องตามที่สติปัญญาเรามี แล้วก็ให้เต็มที่ และสุดความสามารถด้วย ; แต่เรื่องเวลา ไม่รู้ไม่ชี้ เพราะจะมาทำให้เราเป็นทุกข์เปล่า ๆ ; อย่างนี้จะไม่มีการทุกข์ แล้วก็ไม่ใช่คร้าน เกียจคร้าน เพราะเข้าใจเรื่องเวลาถูกต้อง.

เมื่อเราต้องการสิ่งนี้ เราก็ต้องทำสิ่งนี้ ต้องให้มันถูกต้องด้วย **สติปัญญา โดยไม่ต้องมีความทุกข์** ; ถ้าทำได้อย่างนี้ เด็กคนนั้นก็คล้าย ๆ เป็นพระอรหันต์ ไม่มีความทุกข์กับใครเป็น ; แต่ก็ทำอะไรได้มาก และมีความเจริญ.

ขอให้รู้จักปัจจัยอันสำคัญอีกอันหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับความ สุข ความทุกข์ ก็คือ "เวลา". ทำอย่างไรจึงจะเหมือนกับว่า เวลาไม่ได้ล่องไปสำหรับเรา เวลาไม่ได้หยุดอยู่สำหรับเรา ? ก็คืออย่ามีตัวเราเสียสิ.

คำตอบทุกข้อ แก้ปัญหาทุกข้อ แก้ตัวอย่างทุกอันนี้ อยู่ที่คำตอบ คำเดียวกันทั้งนั้น ; คำตอบว่า **อย่ามีตัวเราเสียสิ**, อย่าไปมีตัวเรา, อย่าไปสร้างความคิดว่ามีตัวเรา, อย่าไปสร้างความคิดสำคัญมั่นหมายว่ามีตัวเรา. ให้จิตมีแต่ความรู้ว่า จะต้องทำอะไรก็ทำไป นั่นถูกต้องแล้ว พอแล้ว **เพื่อว่าจะไม่ต้องเป็นทุกข์** ; เกิดมาสำหรับไม่เป็นทุกข์เกิดมาสำหรับไม่มีกิเลส ก็ต้องทำอย่างนี้ ทำอย่างอื่นไม่ได้.

นี่เห็นได้ไหม ว่า เป็นทางลัด ? ลัดไปหาความดับทุกข์ โดยไม่เล่าเรียนอะไรเหมือนที่เขาเรียน ๆ กัน แล้วก็ลัดอย่างเหนือเมฆเสียด้วย คือชั่วคราวพบตาเดียวก็ไปถึงนิพพานกันได้. หรือว่า มันจะมาอย่างแปลกประหลาดที่สุดราวกับว่าไหลมาจากเมฆ มาเหนือเมฆ ที่ใคร ๆ ไม่คาดไม่ฝันกัน.

นี่จึงเรียกว่า เป็นเรื่องลัด แล้วก็สามารถที่จะเข้ามาในทางลัดโดยไม่ต้องอาศัยปริยัติ ; เรามีปรมัตถปฏิบัติได้ โดยที่ไม่ต้องอาศัยปริยัติที่เพื่อที่ฟุ่มเฟือยเหมือนที่หลงใหลกันอยู่ ตามหัวข้อที่พูดว่า "ปรมัตถปฏิบัติ สามารถมาในทางลัดอย่างเหนียวเหนียว".

คนแก่ ๆ ทั้งหลายอย่าได้กลัวว่า ไม่ได้บวชเป็นพระเป็นเณร ไม่ได้เรียนปริยัติ ไม่ได้เรียนพระไตรปิฎก อย่าไปกลัว อย่าไปเสียใจ มันจะโง่ครั้งที่สองที่สาม ขึ้นไปอีก ; เพราะว่า การดับทุกข์โดยตรงนั้น ไม่ได้ดับด้วยปริยัติ แต่ดับได้ด้วยวิธีปฏิบัติ แม้ที่เป็นการลัดอย่างยิ่ง เหนียวเหนียวอย่างยิ่ง.

ชีวิตนี้สอนอยู่ทุกวันว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น ; อย่าไปหวังอยู่นั่นนั่นจะเป็นนิพพาน. ถ้าไปหวังจะเอาอะไร ยังไม่ได้นิพพาน, หวังจะเอานิพพานเองยังไม่ได้ ; ยิ่งถอยให้ห่างออกไปเสียอีก. ฉะนั้น การที่มองเห็นว่า ไม่มีอะไรที่น่ายึดมั่นถือมั่น โดยความเป็นตัวกู - ของกู นี่แหละ เรียกว่า ปรมัตถปฏิบัติ ที่สามารถมาโดยทางลัด รวากับมาเหนียวเหนียว.

นี่เป็นการบรรยายเฉพาะส่วนหนึ่งเท่านั้น ของปัญหาทั้งหมด ว่า การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา มีแง่มุม มีความเร้นลับอย่างไรบ้าง เราก็ได้ดูกันมาหลายแง่มุม หลายมุมแล้ว : ดูปริยัติ ดูปฏิบัติ ดูปฏิเวธ ดูความที่มันเกี่ยวข้องกัน, ดูปัญหา ดูอุปสรรค ของการก้าวหน้าไปในทางธรรม.

เดี๋ยวนี้ก็กำลังดูถึงข้อที่ว่า การปฏิบัตินั้นควรจะเป็นทางลัด ซึ่งสามารถจะมีได้แก่คนทุกคน แม้ที่ไม่เป็นนักปริยัติ ; ฉะนั้น เรื่องปริยัตินี้ ก็ถือว่ามันเป็นของเล่น ๆ เป็นผักชีโรยหน้า, เป็นพริกไทยโรยหน้า ไม่ใช่ตัวจริง ;

ตัวจริงมันอยู่ที่ปฏิบัติโดยที่ไม่ต้องมีตัวกู ของกู. พระพุทธเจ้าท่านตรัสรับรองว่า **นี่แหละคือทั้งหมดของคำสั่งสอนทางตถาคต,** นี่แหละคือ การปฏิบัติทั้งหมดใน ศาสนาของตถาคต, นี่แหละคือ ผลที่จะได้รับทั้งหมดในศาสนาของตถาคต, "ได้แก่ **"ความไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด ๆ โดยความเป็นของตัวเอง"**. ถ้าเรียนก็เรียนเพียง ข้อนี้, ปฏิบัติก็ปฏิบัติเพียงข้อนี้, ไม่รับผลมันก็มีเท่านั้น, แล้วก็หมดไม่มีอะไรเหลือ จึงถือว่า เป็นเรื่องที่ดีที่สุดแล้ว.

การบรรยายนี้ ก็สมควรแก่เวลา ขอโอกาสให้พระสงฆ์สวด
คณะสาธยาย สรรเสริญคุณของพระธรรมต่อไปอีก ตามที่เราปฏิบัติกันอยู่
ขอยุติไว้เพียงเท่านี้.

ปฏิบัติปาฏิหาริย์

- ๙ -

๒๖ สิงหาคม ๒๕๑๕

ปรมาตถปฏิบัติ สักว่าพุทธภาษิตสัน ๆ นานาแบบ

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ในครั้งที่ ๙ แห่งภาคอาสาฬหบูชานี้
จะได้บรรยายต่อจากการบรรยายในครั้งที่แล้ว ๆ มา. การบรรยายใน
ครั้งที่แล้ว ๆ มาทุกครั้ง รวมกันแล้ว แสดงให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่า
"ปริยัติ" นี้ มีความจำเป็นแก่บุคคลบางคน, และไม่มีมีความจำเป็น
อะไรเลยแก่บุคคลบางคน ; เป็นอันตรายก็ได้ เป็นประโยชน์ก็ได้.

ข้อนี้ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า การปฏิบัติในชั้นปรมาตถปฏิบัติานั้น ไม่อาจจะกล่าวได้ว่า จำเป็นที่จะต้องมียุติเป็นพื้นฐาน. ขอให้ท่านทั้งหลายเกิดความแน่ใจ ว่า แม้ว่าจะเป็นคนแก่ คนเฒ่า ไม่รู้หนังสือ ก็สามารถที่จะปฏิบัติในชั้นปรมาตถปฏิบัติได้ อยู่นั่นเอง.

ทบทวนในกรณีที่ปริยัติไม่จำเป็นแก่บางคน

ในคราวก่อนได้ประมวลลักษณะของการปฏิบัติทุกชนิด เท่าที่จะมีอยู่ในวงพระพุทธศาสนา ตั้งแต่อดีตกาลมาแล้ว, แสดงให้เห็นว่ามีความแตกต่างกันมาก และมันต่างกันถึงกับว่า *ไม่ต้องทำอะไรเลย* เพียงแต่รักษาสภาพปกติไว้เท่านั้น ก็ยังเอาตัวรอดได้.

ปรมาตถปฏิบัติ ไม่เกี่ยวกับปริยัติ และส่วนผู้ที่แตกฉานในปริยัตินั้น ก็ไม่สนใจในปรมาตถปฏิบัติ ; ดูจะเป็นการเล่นซ่อนหากันอยู่เสียเรื่อยไป ดังนี้. ในครั้งที่แล้วมาจึงชี้ให้เห็นชัดเจนไปว่า การปฏิบัติในชั้นปรมาตถปฏิบัติ นั้น **สามารถมาได้ในทางลัด** อย่างกับว่ามาเหนือเมฆทีเดียว. ผู้ใดมีอุปนิสัยใจคออย่างไร ถ้าได้เลือกเอาอุบาย หรือเคล็ดลับในการปฏิบัติให้ถูกต้องแล้ว ก็จะประสบผลสำเร็จแห่งปรมาตถปฏิบัติได้เท่ากันกับผู้รู้ปริยัติ หรือว่าไม่รู้เรื่องต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องกันอีกมากมาย.

ความประสงค์ในที่นี้มุ่งหมายเอาความหลุดพ้นจากกิเลส จากอาสวะ เป็นความดับทุกข์สิ้นเชิง เท่านั้นเอง ; ได้แสดงลักษณะของปรมาตถปฏิบัติ

ชนิดที่ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับปริยัติ มาโดยครบถ้วนแล้ว.ต่อไปนี่ ก็จะแสดงถึง ปรมัตถปฏิบัติ ที่สักว่าอาศัยพระพุทธานุชาสิตสั้น ๆ สักแบบหนึ่ง.

คำสอนของพระพุทธเจ้าถูกเรียกว่า ปริยัติ แต่ที่ถูก ปริยัติ คือการปฏิบัติในรูปของคำพูด

คำสอนของพระพุทธเจ้า ในเวลานี้ ถูกเรียกว่า ปริยัติ; แต่ที่แท้จริง
หาใช่ ปริยัติไม่ เพราะว่า พระองค์มิได้ทรงมุ่งหมายให้สาวกมีปริยัติ หรือ
แตกฉานในปริยัติอย่างสมัยนี้; แต่คำสอนของพระองค์ ก็ถูกเรียกว่า ปริยัติ.

ปริยัติที่เป็นเพชรพลอยนั้นคือ การปฏิบัติที่มาจากคำพูดเพียงสอง
สามคำ. ท่านลองฟังดูให้ดีอีกครั้งหนึ่งว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ปริยัติชนิดที่เป็นเพชร
พลอยนั้น นั่นก็คือการปฏิบัติ แต่ว่ามาจากคำพูดเพียงสองสามคำ
เท่าที่พระพุทธเจ้าท่านจะตรัสในคราวหนึ่ง ๆ อย่างที่จะนำมาแสดงในวันนี้.

จงดูให้ดีว่า การปฏิบัติ นั้นก็ถูกนำมาพูดมาสอนก่อน แล้ว
จึงปฏิบัติกัน; คำพูดเพียงเท่านี้ เท่านั้นแหละที่จะเรียกว่า เป็นเพชรพลอย.
ถ้าอยู่ในคำพูดจะเรียกว่า ปริยัติที่เป็นเพชรพลอยก็ได้, หรือจะเรียกว่า เป็น
เมล็ดพืชที่กำลังงอก แตกหน่อออกมาก็ได้.

ขอให้ทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งชัดเจน ให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า ปริยัติ
และปฏิบัติโดยถูกต้อง เพื่อว่าจะไม่หลงเอานั่นเอานี้มา ให้มันมากเกินความ

จำเป็น ; ครั้นเมื่อเอาไม่ได้ก็น้อยใจ เสียใจ หรือกลัวว่าเราจะเป็นผู้ที่ไม่ได้อะไร จากพระพุทธศาสนา.

คำบรรยายที่แล้ว ๆ มา ก็ได้แสดงให้เห็นซ้ำ ๆ ซาก ๆ ว่า จะถือเอาผล แห่งพระศาสนาก็ยังได้ โดยที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังอะไรมา ก็ยังได้ ; เพราะวา **ชีวิตทุกชีวิตนั้นย่อมเป็นการสั่งสอน, การเล่าเรียน, หรือเป็นปรียัติอยู่** ในตัวของมันเอง, เว้นเสียแต่ว่า คนจะเขลามากเกินไป คนจึงมองไม่เห็นอะไร ที่มันแสดงอยู่ในตัวของมันเอง ในชีวิตประจำวันของตัวเอง. สิ่งนี้ต่างหากที่จะ เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการที่คนเราจะมองเห็นธรรมะในชั้นปรมาตต์ และมีการ ปฏิบัติในชั้นปรมาตต์จนดับทุกข์ได้.

เมื่อได้มีความเข้าใจถูกต้อง ไม่หลงในเรื่องของปรียัติ แล้วก็ไม่กลัวใน ข้อที่ว่า จะไม่มีปรียัติอย่างที่เขาสอน ๆ กัน ; เราอาจจะถือเอาจาก**พระพุทธภษิต** สัน ๆ เพียงไม่กี่คำ ซึ่งเป็นเหมือนเพชรพลอยแห่งปรียัตินั้น มาเป็นหลักปฏิบัติ ก็ยังได้.

การกระทำที่สุดทุกข์ในทิฏฐธรรม

ในวันนี้จะได้กล่าวโดยหัวข้อ ตามที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ ในพระบาลี **อุคักกสูตร** เรื่องการกระทำซึ่งที่สุดแห่งความทุกข์ในทิฏฐธรรมนี้ คือในชาติ ปัจจุบันทันตาเห็นนี้. แต่อยากขอให้ทุกคนย่อนระลึกนึกถึง ข้อเท็จจริงอันหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ว่า บรรดาคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จะสอนว่าอย่างไรก็ตาม จะเป็นก็ร้อย ก็พัน ก็หมื่นข้อก็ตาม; นั่นก็เป็นคำสอนเพียงข้อเดียว คือจะทรง

แสดงความจริงที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ จะไปยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นตัว เป็นตน หรือเป็นของของตนนั้นไม่ได้.

อย่ามีความสำคัญมั่นหมายไปในการทำนงยึดมั่นถือมั่นนั้น แล้วก็มีสติปัญญา ที่จะทำอะไร ๆ ที่เป็นหน้าที่ของตน ที่มาถึงเข้าเฉพาะหน้า ให้ล่องไปด้วยดี. เมื่อ **ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นอะไร** โดยความเป็นตัวตน ของตนดังนี้ ก็**จะไม่มี ความทุกข์เลย**; การงานก็ทำได้ ต้องการอะไรในสิ่งที่ควรจะได้ ก็ได้, จะใช้ประโยชน์อะไรก็ได้ ; เป็นอันว่า **ไม่มีความทุกข์เลย**.

หัวใจของพุทธศาสนาทุกสูตร แสดงอนัตตลักษณะต่อจากธรรมจักร

สูตรทั้งหลายล้วนแต่จะแสดงใจความสำคัญข้อนี้ทั้งนั้น สูตร หรือคำอธิบายของสูตรส่วนหนึ่ง ๆ ที่จะจบลงด้วยคำว่า เนตัมม - นั้นมิใช่ของเรา, เนโสหสมฺมุณี - นั้นมิใช่เป็นตัวเรา, น เมโส อตฺตา - นั้นมิใช่ตัวตนของเรา ; อย่างนี้มีมากที่สุด. ในพระไตรปิฎกจะพรรณาไปด้วยประโยคสามประโยคนี้ว่า เนตัมม, เนโสหสมฺมุณี, น เมโส อตฺตา.

พระพุทธรูปจะทรงแสดงธรรมะนี้ ชี้ไปที่สิ่งนั้น สิ่งนี้ หรือทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ แม้จะชี้ไปที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็จะมีคำตรัสว่า เนตัมม - นั้นไม่ใช่ของเรา, เนโสหสมฺมุณี - นั้นไม่ใช่ตัวเรา, น เมโส อตฺตา - นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา ช้าแล้วช้าอีก.

ถ้าจะทรงระบุเป็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๕ ประการนี้ ก็จะสรุปลงอย่างนี้ว่า **นั่นมิใช่ของเรา, นั่นมิใช่ตัวเรา นั่นมิใช่ตัวตนของเรา ;** จะชี้ไปที่อะไรก็ตาม ในบรรดาสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์ยึดถือ ก็จะต้องทรงแสดงด้วยประโยคสามประโยคนี้ทั้งนั้น ; แสดงด้วยคำพูดตรง ๆ ว่า **เนตัม มม** เป็นต้นนี้ ก็มีมากเหลือเกิน. แม้ที่แสดงด้วยคำพูดอย่างอื่น แต่มีความหมายอย่างนี้ ก็มา มากยิ่งขึ้นไปอีก ; เพราะว่า ถ้าเป็นความยึดถือแล้ว ก็ล้วนแต่จะมีความหมายอย่างนี้ทั้งนั้น.

เรื่องที่จะยึดถือในอะไรก็ตาม หรือว่าจะตรัสไว้ในคำพูดอย่างอื่น แต่แสดงความยึดถือแล้ว ย่อมแสดงใจความของคำทั้งสามนี้ทั้งนั้น. ดังนั้นขอให้ท่านทั้งหลายถือว่านี้แหละคือ **หัวใจของพระพุทธศาสนา** ว่า **เนตัม มม - นั่นไม่ใช่ของเรา, เนโสหมสมิ - นั่นมิใช่เป็นเรา, น เมโส อตุตา - นั่นมิใช่อัตตา** ของเรา.

ถ้าเราจะโกรธขึ้นมา เราจะพูดว่า **เนตัม มม - นั่นไม่ใช่ของกู, เนโสหมสมิ - นั่นไม่ใช่ตัวกู, น เมโส อตุตา - นั่นมิใช่ตัวกูของกู,** อย่างนี้ก็ได้. บางทีจะทราบจะจำมากกว่าที่จะพูดกับมันดี ๆ ; แต่ฟังดูแล้วมันน่าเกลียดที่ว่านั้นมิใช่ของกู, นั่นมิใช่ตัวกู, นั่นมิใช่ตัวตนของกู ; อย่างนี้ฟังไม่เพราะหู. แต่แล้วก็จะรู้เถิดว่า **นี่แหละคือหัวใจของพระพุทธศาสนา** ที่พระองค์จะทรงแสดงอะไร ๆ ก็จะมาสรุปใจความอยู่ที่ตรงนี้ทั้งนั้น.

จงพิจารณาดูว่า ทรงแสดง **อนัตตลักขณสูตร** แก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในครั้งแรกนั้น ก็ทรงแสดงด้วยถ้อยคำ สองสามคำนี้ :-

ทรงแสดงถึงเบญจขันธ์ เรื่อง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แล้วก็ทรงแสดงว่า "แต่ละอย่าง ๆ ล้วนแต่ เนต์ มม, เอโสหสมฺมิ, น เมโส อตุตา ; เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้เถิด"; ทำให้ภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้นบรรลุความเป็นพระอรหันต์.

ท่านทั้งหลาย จงลองคิดว่า คำพูดสามประโยคสั้น ๆ นั้น มีความหมายอย่างไร, มีน้ำหนักอย่างไร, ควรจะยกขึ้นมาเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาได้หรือไม่?

บางคนที่เคยได้ยินได้ฟังมาแล้วว่า พระพุทธเจ้าท่านถูกถาม หรือถูกขอร้องให้สรุปใจความทั้งหมดในพระพุทธศาสนาแล้ว ท่านสรุปเป็นประโยคสั้น ๆ ว่า สพุเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยา ว่า **ธรรมทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น** ; อย่างนี้ก็เป็นอย่างเดียวกัน ; **ใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น** ก็คือ **อย่ายึดมั่นถือมั่นว่า เอตํ มม - ว่านั่นของกู, เอโสหสมฺมิ - นั่นตัวกู, เอโส เม อตุตา - นั่นตัวตนของกู.**

ถ้ายึดมั่น ก็จะกลายเป็นว่า **นั่นของกู, นั่นตัวกู, นั่นตัวตนของกู;** ถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็เป็นเพียงแต่กลับกันว่า **นั่นมิใช่ของกู, นั่นมิใช่ตัวกู, นั่นมิใช่ตัวของกู** ดังนี้.

เมื่อกล่าวสรุปคำทั้งหมดนี้ ก็เรียกว่า ไม่ยึดมั่นถือมั่นเฉย ๆ; **สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น.** แต่ถ้าถามว่า **ยึดมั่นถือมั่นนั้นเป็นอย่างไร ?** ก็บอกว่า **ยึดมั่นว่าตัวกู ว่าของกู ว่าตัวตนของกู.** ถ้าไม่ยึดมั่น

ถือมั่น ก็ว่านั่นมิใช่ของกู, นั่นมิใช่ตัวกู, นั่นมิใช่ตัวตนของกู. นี่จึงขอร้องให้ท่านทั้งหลายจำประโยคเหล่านี้ ต่อท้ายไว้อีกหมู่หนึ่ง : สามประโยคด้วยกันว่า เนติ มม - นั่นมิใช่ของกู, เณโสหมสุมิ - นั่นมิใช่ตัวกู, น เมโส อตุตา - นั่นมิใช่ตัวตนของกู.

ขออย่าถือเอาถ้อยคำที่ฟังดูหยาบคาย, ถือเอาแต่ความหมายของมันที่รุนแรง ; เพราะว่า คนโง่ ๆ นั้นยึดถือแรง. เมื่อยึดถือแรง ก็ยอมยึดถืออย่างที่ว่านี้ทั้งนั้น. จำไว้ให้ดีกว่า คน เขายึดถือกันอย่างนี้อยู่เป็นประจำ ; ยังมีอวิชชามาก ก็ยังมีตัวกูใหญ่หลวง มีของกูใหญ่หลวง. ; แต่ตัวเองไม่รู้รู้สึกดูคล้าย ๆ กับว่าไม่มี.

เดี๋ยวนี้กำลังชี้ให้เห็นชัด ให้รู้จักสังเกต ว่าความรู้สึกที่ยึดมั่นนั้นเป็นอย่างไร, ไม่ยึดมั่นนั้นเป็นอย่างไร ; แล้วก็เอาสามประโยคนี้ต่อท้ายประโยค ที่เคยได้ยินได้ฟังมาแล้วบ่อย ๆ ว่า สัพเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสยา - สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น, เอติ มม ว่านั่นของกู, เณโสหมสุมิ ว่านั่นตัวกู, เณโส เม อตุตา ว่านั่นตัวตนของกู ดังนี้.

ต้องจับหัวใจของพุทธศาสนาให้ได้

สิ่งที่ยึดถือมั่น มีทั้งภายในทั้งภายนอก แสดงว่า ถ้าภายใน ก็ยึดถือว่าเป็นตัวกู, ถ้าภายนอก ก็ยึดถือว่าเป็นของกู ; มีแต่เพียงสองอย่างนี้ เท่านั้นเอง.

จะขอบอกซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า พระไตรปิฎกทั้งหมดทั้งสิ้น จะแพรว-
พราวไปด้วยคำว่า เนตัมม, เนโสหมสมิ, น เมโส อตฺตา แสดงว่า ไม่ควร
ยึดถือว่า นั่นของเรา, ว่านั่นเป็นเรา, ว่านั่นเป็นตัวตนของเรา. บางที
พูดไว้ตรงอย่างนี้, บางทีพูดไว้ด้วยคำพูดอย่างอื่น แต่มีความหมายอย่างนี้;
เพราะฉะนั้น เราจะพูดเสียใหม่ว่า พระพุทธเจ้าท่านพูดอะไรไม่เป็นดอก ท่านพูด
เป็นแต่ว่า นั่นมิใช่ของกู, นั่นมิใช่ตัวกู, นั่นมิใช่ตัวตนของกู, อย่างนี้ก็พอแล้ว.

เราไม่ต้องเสียใจว่า ไม่ได้เรียนปริยัติอะไรให้มันมากมายไปกว่านี้ ;
รู้แต่ว่า นี่แหละคือความยึดมั่นถือมั่น หรือความไม่ยึดมั่นถือมั่น มันตรง
กันข้ามอยู่อย่างนี้.

ยังมีสูตรอื่น ที่มีใจความสั้นทุกข้ได้ในทฎฐธรรม

ที่นี้ จะได้แสดงถึงพระสูตรที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า จะยกมาแสดงให้เห็นว่า
ยังมีสูตรอะไรบ้าง ; แม้ว่าจะมีได้ออกชื่อสามประโยคนี้. แต่ก็ยังเป็นใจความ
ของสามประโยคนี้อยู่นั่นเอง; และสูตรนั้นก็ยังมีใจความอันสอนให้ประพฤติปฏิบัติ
ถึงขนาดที่จะทำความสิ้นสุดแห่งความทุกข้ได้ในทฎฐธรรม.

สำหรับคำว่า "ทฎฐธรรม" นี้ขอให้ถือเอาใจความสั้น ๆ ว่า "ทันตา
เห็น" หรือถ้ายิ่งไปกว่านั้นก็คือ มันทันควันของการปฏิบัติ. คำว่า "ทันควัน"
ในภาษาไทยนี้คงจะหมายถึง การยิงกันด้วยปืน แล้วก็ได้ผลแห่งการยิง "ทันควัน"
คือควันที่ยิงปืนยังไม่ทันจะจางไป ผลนั้นก็ได้แล้ว ; คงจะหมายถึงอย่างนี้ จึงจะ

เรียกว่า "ทันทวัน". นี่แสดงว่า ได้ผลทันที ไม่ต้องรอ ; อย่างที่เรียกว่า "ต้องรอ". อย่างนี้ยิ่งดีกว่าที่ว่า "ในชาตินี้"; "ถ้าในชาตินี้" มันก็ยังต้องรอ จนกระทั่งหลายวัน หลายเดือน หลายปีก็ได้.

คำว่า "ทิวสุธรรม" ในบาลีสงเกตดูให้ดีแล้ว ก็จะเห็นว่า มีความหมายว่า "ทันทวัน" เช่นว่า กิเลสเกิดขึ้น มันก็เป็นทุกข์ทันทวัน, กิเลสหายไป ก็เป็นสุขทันทวัน ; มัน "ทันทวัน" กันเดี๋ยวนั้น ไม่ต้องรออีกหลายชั่วโมง หลายวัน หลายเดือน หลายปี **แม้ว่าในชาตินี้.**

คนเขาขยายความกันกว้างเกินไป ทำให้น้ำหนัก หรือค่าของคำว่า ทิวสุธรรมค่านี้น้อยลงไป ; ฉะนั้นขอให้ถือเอาความหมายเสียใหม่ ตามที่มีอยู่ในบาลีจริง ๆ ว่า ถ้าพูดว่า ทิวสุธรรม, หรือในทิวสุธรรมนี้แล้ว ก็ให้แปลว่า "ทันทวัน" คือ ทันทความรู้สึกนึกคิด ที่กำลังนึกคิดอยู่นั่นเอง.

การกระทำที่สุดแห่งความทุกข์ได้ในทิวสุธรรม จะหมายความว่า ทำให้ทุกข์ดับไปได้ ปรากฏผลในทันทีที่มีการกระทำ ; นี่ท่านทั้งหลายคงจะสนใจบ้างว่า มันอะไรกัน ที่จะทำให้ดับทุกข์ได้ทันทวัน ? มันเป็นเรื่องที่น่าสนใจมากที่สุดทีเดียว ; หากเป็นดังนี้ ก็ขอให้ฟังให้ดี ทำความเข้าใจให้ดีในสูตรนี้.

ถ้าปฏิบัติถูกต้องต่อเวทนา จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ทันทวัน

สูตรนี้มีเรื่องยืดยาว แต่ใจความก็มีอยู่ว่า พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสกับภิกษุเรื่องปฏิบัติเกี่ยวกับเวทนา ที่เกิดขึ้นมา เป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง อทุกข์มสุขบ้าง ;

ถ้าปฏิบัติถูกต้องสิ่งที่เรียกว่าเวทนาเหล่านี้ ก็จะทำให้สุดแห่งความทุกข์ได้ทันควัน ; โดยบทว่า *ทิกฺขณฺมเม* หรือ *ทิกฺขเญ ธมฺเม* - ในธรรมอันตนเห็นแล้ว, หรือ ในธรรมอันตนรู้สึกแล้ว.

แต่ถ้าเขาปฏิบัติไม่ถูกต้องต่อเวทนาทั้งสามนี้แล้ว เขาก็ไม่สามารถ จะทำให้สุดแห่งความทุกข์ได้เลย ; นั้นแหละมันตลอดชีวิต จนตายเข้าโลงไป ก็ทำให้สุดแห่งความทุกข์ไม่ได้. ใน*ทิกฺขณฺม* ในความหมายที่มันทำความดับ ทุกข์ไม่ได้นี้แหละ ควรจะยืดยาว ตั้งแต่เดี๋ยวนี้จนถึงเวลาที่เข้าโลง. ถ้ามัน เป็นเรื่องของการทำได้ คือ ทำให้สุดแห่งความทุกข์ได้แล้ว คำว่า "*ทิกฺขณฺม*" มันต้องทันควันแห่งกระทำ ซึ่งเท่ากับควันของปืนที่ยิงออกไป ไม่ทันจะจาง ไปจนหมดสิ้น.

พระบาลีนี้มีอยู่ดังนี้ว่า ... *จกฺขุณฺจ โข ภิกฺขเว ปฏฺิจฺจ รุเป จ* - ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยซึ่งตาด้วย ซึ่งรูปทั้งหลายด้วย, *อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ* - จักขุวิญญาณย่อมเกิดขึ้น. นี่จงศึกษาให้ดีว่า ถ้าไม่อาศัย ตา ด้วย รูปด้วยแล้ว จักขุวิญญาณเกิดขึ้นไม่ได้.

คนอาจจะเรียนกัน หรือสอนกันอยู่ในโรงเรียนนักธรรมว่า มีจักขุ- วิญญาณแล้ว จึงเห็นรูป ; คงจะคิดว่า มีจักขุวิญญาณแล้วจึงเห็นรูป ; แต่ **พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า** *จกฺขุณฺจ ปฏฺิจฺจ รุเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ* - เพราะอาศัยซึ่งจักขุด้วย ซึ่งรูปทั้งหลายด้วย จักขุวิญญาณจึงเกิดขึ้น ; ถ้า ไม่มีรูป กับตา จักขุวิญญาณเกิดขึ้นไม่ได้.

การที่จะให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้น สำหรับเห็นรูปนั้น เป็นคำพูดที่ทำให้เข้าใจผิดได้ ; จะต้องเข้าใจเสียก่อนว่า ต่อเมื่อมีตา กับ รูป มาถึงกันเข้า **กระทบกันเข้า จักขุวิญญาณจึงจะเกิดขึ้น**. ท่านใช้คำว่า **อุปฺปชฺชติ** ซึ่งแปลว่าเกิดขึ้น ; ไม่ได้แปลว่า ปรากฏขึ้น, หรือไม่ได้แปลว่า ออกมา. **อุปฺปชฺชติ** แปลว่าเกิดขึ้น, มันเพิ่งเกิดขึ้น. ฉะนั้นจิตใจที่มีอยู่ข้างในนั้น ยังไม่เรียกว่าจักขุวิญญาณ เพราะมันไม่ได้ทำหน้าที่ทางจักขุ ; แต่ด้วย รูป กับ ตา หรือ ตา กับ รูป อาศัยกัน จึงจะทำให้เกิดจักขุวิญญาณขึ้นมา.

นี่แหละตามธรรมดาเราก็มีตา **ข้างใน, ข้างนอกก็มีรูป** ; ตากับรูป **อาศัยกันเมื่อไรจักขุวิญญาณก็จะเกิดขึ้น** ; ก็ได้เป็นสามเรื่องด้วยกัน คือ ตา เรื่องหนึ่ง, รูปเรื่องหนึ่ง, จักขุวิญญาณอีกเรื่องหนึ่ง.

ที่นี้ สามเรื่องนี้ท่านตรัสว่า **ติณฺณํ สงฺคตํ ผสฺสํ - การประจวบกัน** แห่งสิ่งทั้งสามนี้ **เรียกว่า ผัสสะ** ; ต้องมีตา มีรูป มีจักขุวิญญาณแล้ว จึงจะเรียกว่า ผัสสะ. ที่เราเข้าใจ หรือสอนกันไปแต่เพียงว่า ตามสัมผัสรูปเรียกว่า ผัสสะ ; แต่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ระหว่างสิ่งทั้งสามรวมกัน คือ ตากับรูป กับ จักขุวิญญาณ รวมกันจึงจะเรียกว่า ผัสสะ**.

ถ้าเพียงแต่ตากระทบรูป ก็ยังไม่เรียกว่าผัสสะ ต้องมีจักขุวิญญาณด้วย ; ทั้งสามอย่างนี้ทำงานร่วมกัน ใช้คำว่า **สงฺคตํ**. **สงฺคตํ** แปลงว่า**มาพร้อมกัน** หรือ **ถึงพร้อมกัน** ; **ถึงพร้อมกันแห่งสิ่งทั้งสามนี้ เรียกว่า ผสฺสํ** คือ **ผัสสะ**, เราจึงรู้จักผัสสะในลักษณะอย่างนี้ : ถ้าทางตา ก็คือตากระทบรูป แล้วก็จักขุวิญญาณ เข้ามารวมกันเรียกว่าผัสสะ, ถ้าทางหู ก็หูและเสียง แล้วก็โสตวิญญาณเข้ามาพร้อมกัน

เรียกว่า ผัสสะ. นี่จึงมีผัสสะที่เกี่ยวกับตา ที่เกี่ยวกับหู, ที่เกี่ยวกับจมูก ล้วน กาย ใจ, ได้ทั้ง ๖ อย่าง.

ที่นี้ ผัสสะเกิดขึ้น เพราะความประจวบกันแห่งสิ่งทั้งสามนี้ เรื่องก็ดำเนินต่อไปว่า ผัสสะปัจจุตยา อรูปชฺชติ เวทิตํ - เพราะมีผัสสะนั้นเป็นปัจจัย เวทนาย่อมเกิดขึ้น, เวทนาย่อมเกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย พุดอย่างนี้ได้ ; หรือว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิดขึ้น พุดอย่างนี้ได้.

นี่มีความสำคัญอยู่ที่ ต้องสังเกตว่า "เวทนาย่อมเกิดขึ้น"; หมายความว่า เวทนาไม่ได้เกิดอยู่ก่อน แต่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อมีผัสสะ, คือ การประจวบกันระหว่างสิ่งทั้งสาม.

การที่ท่านตรัสอย่างนี้ ก็เพื่อให้มองให้เห็นว่า เวทนานั้นเป็นเรื่องลม ๆ แล้ง ๆ มันเพิ่งเกิดขึ้น เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย ก่อนหน้านั้นก็ไม่มี. ถ้าก่อนหน้านั้นมันมี ก็ไม่ต้องใช้คำว่า "เกิดขึ้น" เมื่อมีผัสสะเป็นปัจจัย.

นี่ควรจะมองเห็นต่อไปว่า ถ้าไม่มีผัสสะเป็นปัจจัย สิ่งที่เราเรียกว่าเวทนา ก็ไม่ได้เกิดขึ้น ; ฉะนั้น เมื่อเวทนาเป็นเรื่องลม ๆ แล้ง ๆ จะเอามาเป็นตัวเรา เอามาเป็นของเราไม่ได้ เพราะมันเป็นเรื่องลม ๆ แล้ง ๆ เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย, แล้วผัสสะก็เป็นเรื่องลม ๆ แล้ง ๆ สักว่า ตา กับ รูป อาศัยกันเกิด จักขุวิญญาณขึ้นมา ทำงานพร้อมกัน เรียกว่าผัสสะ ; มันเป็นเรื่องชั่วคราวยิ่งกว่าชั่วคราว, เป็นของขณะจิต, หรือว่าเป็นแบบสายฟ้าแลบกันไปทั้งนั้น ไม่มีอะไรยั่งยืนถาวรได้ ; แต่โดยเหตุที่มันเกิดมาถี่ ๆ ติดกันไป เราจึงไม่ค่อยได้รู้สึก แล้วก็ ได้หลงไหลในสิ่งที่เรียกว่า ผัสสะบ้าง เวทนาบ้าง.

นี่ขอให้สังเกตดูให้ดีว่า **สิ่งที่เพิ่งเกิด**ในลักษณะแบบสายฟ้าแลบ อย่างนี้ มันจะเป็นตัวเป็นตน ให้แก่ผู้ใดได้อย่างไร ; การไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านั้น มันก็น่าสงสาร.

ทบทวนอีกครั้งหนึ่งว่า **พระพุทธเจ้าตรัสว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิดขึ้น** :- สุขฺ ฺวา-เป็นสุขบ้าง, ทุกฺขฺ ฺวา-เป็นทุกข์บ้าง, อทุกฺขมสุขฺ ฺวา-ไม่กล่าวได้ว่าทุกข์ว่าสุขบ้าง ; รวมเป็นสามชนิด. เวทนาที่เกี่ยวข้องกับคนเรา มีอยู่เป็นสามชนิด :- ถ้าถูกใจก็เรียกว่าเป็นสุข, ไม่ถูกใจก็เรียกว่าเป็นทุกข์, ถ้าไม่แน่ว่าจะอะไร ก็เรียกว่า อทุกฺขมสุข.

ทรงสอนไม่ยึดมั่นถือมั่นเกี่ยวกับเวทนา

เรื่องที่ ๑ เป็นเรื่องของสุขเวทนา ในพระสูตรนี้ได้ตรัสถึงสิ่งที่เรียกว่าเวทนานี้ เป็นตัวการสำคัญ จะสำเร็จหรือไม่สำเร็จก็อยู่ที่การปฏิบัติเกี่ยวกับเวทนาตัวเอง ; ดังนั้นพระองค์จึงตรัสต่อไปว่า โส สุขาย เวทนาย ฺมุฏฺโง สมนโน - บุคคลนั้นเป็นผู้ถูกต้องแล้วด้วยเวทนาอันเป็นสุขอยู่, นาภินนฺหติ - ย่อมไม่เพลิดเพลนเฉพาะ, นาภิวทติ - ย่อมไม่พรั่สรรเสริญเฉพาะ, นาชฺโฆสย ติฏฺฐติ - ไม่ตั้งอยู่ด้วยความมัวเมา, ตสฺส รากานุสโย นานุเสติ - รากานุสยย่อมไม่นอนตามซึ่งบุคคลนั้น.

นี้ได้ตรัสฝ่ายที่จะไม่ยึดมั่นถือมั่น คือสอน**ไม่ให้ยึดมั่นถือมั่น** จึงได้ตรัสอย่างนี้. ก่อนหน้านี้ก็ตรัสอย่างยึดมั่นถือมั่นว่า "บุคคลนั้นเป็นผู้ถูกต้องอยู่

ด้วยเวทนาอันเป็นสุข ; แต่แล้วเพราะเขาใจ เขาจึงผลิตเพลินเฉพาะซึ่งสุข เวทนานั้น, พร่ำสรรเสริญเฉพาะซึ่งเวทนานั้น, มัวเมาในสุขเวทนานั้น ตั้งอยู่ ; เมื่อเป็นดังนี้ราคานุสัยย่อมนอนตาม". มันเกิดเป็นคู่กันขึ้นมาว่า ถ้าบุคคลนั้นผลิตเพลิน, พร่ำสรรเสริญ, เมามาก, ในเวทนานั้นแล้ว ราคานุสัยย่อมนอนตามในใจของเขา. แต่ถ้าบุคคลนั้นถูกสุขเวทนาถูกต้องแล้ว เขาไม่ผลิตเพลิน, ไม่พร่ำสรรเสริญ, ไม่เมามากแล้ว ; ราคานุสัยก็ไม่นอนตามซึ่งบุคคลนั้น.

มีคำอยู่สามคำที่ควรจะสนใจ :- อภินนุทติ - ย่อมผลิตเพลิน, อภิวทติ - ย่อมพร่ำพูดเฉพาะ, อชฺโหมสหาย ติฏฺฐติ - ย่อมตั้งอยู่ด้วยความมัวเมา. ผลิตเพลินเฉพาะ คือผลิตเพลินอย่างยิ่ง. พร่ำสรรเสริญอย่างยิ่งก็คือ ออกปากพร่ำอยู่ด้วยความรู้สึกอันนั้นว่า มันดี มันอร่อย มันสวย เป็นต้น ; จิตก็ตั้งอยู่ด้วยความมัวเมา. สามคำนี้เป็นคำที่จะพบมากที่สุด คือแพรวพราวเกลื่อนไปหมดในพระบาลี ในพระไตรปิฎก. ถ้าเป็นเรื่องผิด ที่จะเป็นทุกข์ก็จะมีว่า "เขาผลิตเพลินเฉพาะ, เขาพร่ำสรรเสริญเฉพาะ, เขาตั้งอยู่ด้วยความมัวเมา เมามาก".

"เพลินเฉพาะ" นี้ทำด้วยกาย หรือด้วยจิต. "พร่ำสรรเสริญเฉพาะ" ที่ทำด้วยวาจา แต่ก็ออกมาจากจิต ; เมื่อเราถูกใจอะไร ก็จะมีเสียงออกมาอย่างนั้น อย่างนี้ ทางปาก ; แม้จะมีการพูดปาก นี้ก็รวมอยู่ในคำว่า ย่อมพร่ำสรรเสริญเฉพาะ. บางคนก็จะออกมาเป็นคำพูดว่า วิเศษจริงไฉน ! อะไรทำนองนี้ ความรู้สึกในความสุขนั้น จะบังคับให้ปากพูดออกมาอย่างนี้โดยไม่รู้ตัวก็ได้.

อชโณสาย ติฏฐติ นั่นคือใจมันฝังลงไปด้วยความมัวเมาในสิ่งเหล่านั้น นี่แหละสำหรับสิ่งที่เป็นความสุขทางเวทนา คือความเป็นสุข ในทางอายตนะ ไม่ใช่ความสุขอย่างนิพพาน.

ความสุขทางอายตนะ ที่คนทั้งหลายทั่วไปรู้จัก และเกี่ยวข้องอยู่นั้นจะมีผลให้คนโง่เพลิดเพลิดเฉพาะ, พร่ำสรรเสริญเฉพาะ. ตั้งอยู่ด้วยความมัวเมา. เมื่อเป็นดังนี้ **ราคานุสัย** ย่อมนอนตามอยู่ในใจ ตามนอนอยู่ในใจ ; นอนตามหรือตามนอน ก็แล้วแต่จะพูด ; ตัวหนังสือมันทำให้พูดได้ทั้งสองอย่าง. แต่ว่า เดียวนี้มันจะเกิดมีสิ่งที่เรียกว่า ราคานุสัยขึ้นในจิตใจ.

ราคะ แปลว่า **ความยินดี** หรือความกำหนด คือมีความยินดีเต็มขนาดจนเรียกว่า กำหนด. **อนุสัย** แปลว่า **นอนตามหรือตามนอน**, เป็นชื่อของกิเลส หรือเป็นกิริยาอาการของกิเลส. ราคะจะเกิดขึ้น แล้วก็นอนอยู่ในนิสัยของเขาครั้งหนึ่ง เพราะว่า เขาหลงไหล เพลิดเพลิด พร่ำสรรเสริญ มัวเมาในสุขเวทนา.

นี่สรุปความเสียที่หนึ่งก่อนกว่า เมื่อใดที่เราได้รับสุขเวทนาทางอายตนะแล้ว เขาเป็นคนโง่ เขาย่อมเพลิดเพลิด, ย่อมพร่ำสรรเสริญ, ย่อมเมาหมก ในสุขเวทนานั้น ; แล้ว**ราคานุสัย** ก็จะนอนตาม ในสันดานของเขาครั้งหนึ่ง. นี่เป็นเรื่องของสุขเวทนา.

เรื่องที่ ๒ เป็นเรื่องของทุกขเวทนา :- โส ทุกขาย เวทนาย ผุฏฐิ, สมานโน - บุคคลนั้นเป็นผู้ถูกต้องแล้ว ด้วยเวทนาอันเป็นทุกข์ ; คนโง่

นั่นก็โศก - ย่อมเศร้าโศก, กิลมตี - ย่อมลำบากกาย ลำบากใจ, ปริเทวตี - ย่อมพร่ำรำพัน, อุตตาที กนุทตี - คร่ำครวญต้อก, สมุโมหิ อาปชชตี - ย่อมถึงทั่วซึ่งความหลงโดยประการทั้งปวง, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อนุเสตี - เมื่อเป็นดังนั้น อนุสัย ชื่อว่า ปฏิฆะ ย่อมนอนตาม หรือตามนอน ในใจของบุคคลนั้น.

นี่เป็นเรื่องที่ ๒. พุดด้วยเรื่องทุกขเวทนา ; พอเกิดขึ้นแล้ว คนโง่คนไม่รู้ ก็เศร้าโศก ก็ลำบาก ก็รำไรรำพัน ก็ติดอกจำให้ แล้วก็จะถึงซึ่งความโง่โดยสมบูรณ์ คือ สมุโมหิ อาปชชตี.

อนุสัย ในเรื่องนี้ เรียกชื่อว่า ปฏิฆานุสัย - อนุสัยคือ ปฏิฆะ ; ส่วนในเรื่องของสุขเวทนานั้น เรียกว่า ราคานุสัย. สังเกตดูให้ดี ชื่อมันต่างกัน ; ถ้าเราหลงไหลในสุขเวทนาเราให้ราคานุสัย ; ถ้าเราหลงไหลในทุกขเวทนาแล้ว เราก็ให้ปฏิฆานุสัย. แต่มันก็เป็นอนุสัยด้วยกัน ; มันเป็นความเคยชินที่จะทำให้มีราคา หรือมีปฏิฆะ ง่ายขึ้นทุกที มากขึ้นทุกที รุนแรงมากขึ้นทุกที ในกาลข้างหน้า ; นี้เขาเรียกว่า อนุสัย.

ทีนี้ ถ้าว่า คนนั้นเป็นคนปฏิบัติอยู่ด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น นั้นแหละก็จะตรงกันข้าม ; เมื่อเขาได้รับทุกขเวทนา เขาก็ได้เศร้าโศก, เขาก็ไม่ลำบาก, เขาก็ไม่รำไรรำพัน, เขาก็ไม่ติดอกจำให้, เขาก็ไม่ถึงซึ่งความโง่โดยประการทั้งปวง ; เมื่อนั้น ปฏิฆานุสัย ก็ไม่ตามนอนในใจของเขา. มันต่างตรงกันข้ามอย่างนี้. นี้จะพุดไปให้หมดเสียทั้งสามเรื่องก่อน.

เรื่องที่ ๓. ถัดไปก็คือ **อทุกขมสุขเวทนา** คือเวทนาที่ไม่พูดว่า **เป็นทุกข์ หรือเป็นสุข**; เพราะว่ามันเจือกันบ้าง, หรือว่า มันไม่ปรากฏแน่ชัดในส่วนไหนบ้าง; จึงเรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา; แต่ไม่ได้หมายความว่า มันเฉย หรือว่ามันเจียบ หรือมันไม่มีความหมายอะไร. มันมีความหมายเหมือนกันคือมันครึ่งสุขครึ่งทุกข์ จนไม่รู้ว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์; ทำให้เราสงสัยว่าจะ **เป็นสุข หรือเป็นทุกข์**, แล้วเราก็ยังข้องใจว่า มันเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอยู่นั่นเอง.

ข้อนี้เข้าใจยาก ถ้าเข้าใจผิด ก็จะเป็นอันว่าไม่รู้เรื่องนี้; รู้จักแต่สุข รู้จักแต่ทุกข์นั้น มันยังชัดเจนมาก มันไม่ค่อยหลอกให้เข้าใจผิด. แต่เรื่อง **อทุกขมสุข คือไม่ทุกข์ไม่สุขนี้** เป็นเรื่องที่หลอกอย่างยิดเยื้อ; ทำให้สนใจอยู่เสมอว่า มันจะเป็นทุกข์ หรือว่าจะเป็นสุข, แล้วก็จะสนใจว่า อาจจะเป็นสุขมากกว่าที่เป็นทุกข์, เวลาที่เราไม่ได้เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ก็มีอยู่มาก.

อย่างเช่นว่า เราจะมีเงิน มีของรักของพอใจอะไรก็ตาม ในบางเวลา มันไม่ได้ทำให้เรารู้สึกเป็นสุข หรือเป็นทุกข์; แต่มันทำให้เรามีวิตกกังวล. คนนอนไม่หลับหรือเป็นโรคเส้นประสาทกันเป็นส่วนนมาก ก็เพราะเวทนาชนิดที่เป็นความวิตกกังวล ไม่รู้ว่าจะอย่างไรกันแน่ จึงเรียกว่า "อทุกขมสุข" ไว้ที่ก่อน.

ที่นี้ เมื่อใดบุคคลถูกต้องด้วยเวทนา อันเป็นอทุกขมสุข คือไม่พูดชัดได้ว่า **ทุกข์หรือสุขนี้** กลัดกลุ้มรัตรึงอยู่ในจิตใจของเขา ตสุสา เวทนาย สมุทยาญจ อตถุงคฺมญจ อสุสาทญจ อาทีนญญจ นิสฺสรณญจ ยถาภูตํ ปชานาติ

- เขาก็ไม่รู้ตามที่เป็นจริง ซึ่งต้นเหตุ อันเป็นแดนเกิดของอทุกข์ขมสุขเวทนานั้น, เขาไม่รู้ตามที่เป็นจริง ถึงความดับไปได้อย่างไรแห่ง อทุกข์ขมสุขเวทนา นั้น, เขาไม่รู้ตามที่เป็นจริง ซึ่งรสอร่อย หรือเสน่ห์ ของ อทุกข์ขมสุขเวทนา นั้น, เขาไม่รู้จักโทษ หรือความเลวทราม ของอทุกข์ขมสุขเวทนานั้น, เขาไม่รู้จักอุบายที่จะพรากใจออกมาเสียจากอทุกข์ขมสุขเวทนานั้น.

เมื่อเป็นดังที่กล่าวมานั้น **อวิชชานุสัย**ย่อมนอนตาม. - **อนุสัยที่ ๓** นี้ เรียกว่า **อวิชชานุสัย** - อนุสัย คือ อวิชชา, อวิชชา คือ ความโง่, ความไม่รู้ สิ่งที่ควรจะรู้.

นี่ขอให้สังเกตดูให้ดี ๆ ว่า ถ้าเป็นฝ่ายผิด ฝ่ายคนโง่ **พอได้รับ อทุกข์ขมสุขเวทนาที่เข้าใจไม่ได้** ที่มันสลัว ที่มันพร่าไปหมด ก็ไม่เกิดยินดี หรือยินร้าย ; แต่ว่ามันเกิดความโง่ คือยังไม่รู้หนักขึ้น ว่าทำไม ? เวทนาชนิดนี้ มาจากอะไร ? จะดับไปอย่างไร ? และมันหลอกหลวงเราอย่างไร ? ความเลว ของมันเป็นอย่างไร ? วิธีไหนที่จะดับเสียได้ ? อย่างนี้ไม่รู้ทั้งหมด ; อย่างนี้ ก็ได้รับอวิชชานุสัยเข้ามาในสันดาน.

ถ้าเป็นคนฉลาด พอมีทุกข์ขมสุขเวทนาเกิดขึ้น เขาย่อมรู้ตามที่เป็นจริงว่า เวทนาชนิดนี้เกิดมาจากอะไร ? มันจะดับไปได้อย่างไร ? อะไรเป็นเสน่ห์ที่มาหลอกหลวงเรา ? อะไรเป็นความเลวของมัน ? อะไรเป็นวิธีที่จะเอาชนะ มันได้ ? เมื่อเขาารู้อย่างนี้ **อวิชชานุสัย** ก็ไม่นอนตาม คือว่า ไม่เกิดอวิชชานุสัย ขึ้นในจิตใจของเขานั้น. นี่เป็นเรื่องที่ ๓.

สรุปคำสอนเกี่ยวกับเวทนา

ขอให้ทบทวนกันอีกทีหนึ่งว่า เวทนาที่คนเราได้รับอยู่ในเวลานี้ มีอยู่ ๓ ชนิด :- สุขเวทนา - เวทนาที่ถูกต้องใจ นี้อย่างหนึ่ง, ทุกขเวทนา - เวทนาที่ไม่ถูกต้องใจ นี้อย่างหนึ่ง, อทุกขมสุขเวทนา - เวทนาที่บอกไม่ถูก แต่ว่ามันถึงความสนใจ ดึงความวิตกกังวลอยู่นั่นเอง ; เป็น ๓ เวทนาด้วยกัน.

ที่นี้ ผลที่จะเกิดขึ้นจากเวทนาทั้งสามนี้ไม่เหมือนกัน มันต่างกันคนละทิศละทาง:-

สุขเวทนา ทำให้คนโง่เพลิดเพลิด พร่ำสรรเสริญ เมาหมก แล้วก็ได้ราคานุสัยมา.

ทุกขเวทนา ทำให้คนเศร้าโศก ลำบาก ร่ำไรรำพัน ตีอกรำไห้ ; ถึงความโง่โดยสมบูรณ์ แล้วก็ได้ปฏิฆานุสัยมา.

อทุกขมสุขเวทนา คนก็ไม่รู้ความจริง ความเท็จจริง หรือความลึกลับของเวทนานี้ ก็กลายเป็นคนโง่ถึงที่สุด ก็ได้วิฆขานุสัยมา.

ถ้าพูดให้สั้นก็ว่า **สุขเวทนา** ให้ความเพลิดเพลิด แล้วก็ได้ราคานุสัย คือความเคยชินแต่ที่จะได้รับ. ส่วน**ทุกขเวทนา** ให้ความลำบากร้อนใจ แล้ว**ให้ปฏิฆานุสัย** คือความเคยชินในการที่จะโกรธแค้น. ถ้าได้**อทุกขมสุขเวทนา** มา ก็**ได้ความโง่** ; ไม่ใช่ความยินดี หรือยินร้าย แต่มันให้ความมึนมนหนักขึ้น ; นี้เรียกว่า **วิฆขานุสัย** คือจะทำให้โง่แค้นขึ้นทุกที.

นี้รวมเป็นสามเวทนา และสามอนุสัย กันอย่างนี้ ; ช่วยจำกันไว้ให้ดี ๆ. พระพุทธเจ้าท่านตรัสไม่กึ่งคำ อาตมาพูดตั้งชั่วโมง จนรู้สึกเหนื่อย. คิดดูเถิดว่า ถ้าขยายไปในรูปของปริยัติจะเป็นอย่างไร ; ถ้าพระพุทธเจ้าท่านตรัส ก็มีไม่กึ่งคำ เพียงสองสามคำเท่านั้น. นี่เรื่องมันก็ยังไม่จบ จะต้องพูดต่อไปอีก.

เรื่องเกี่ยวกับการละ, บรรเทา, ถอน อนุสัย

ที่นี้ก็จะไปถึงเรื่องที่จะต้องละ บุคคลผู้ได้เสวยเวทนา แล้วก็มิวิชา มีปัญญา และไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ไม่หลงในเวทนานั้น ท่านตรัสจำแนกไว้ อย่างนี้ว่า:-

โส วต ภิกขเว สุขาย เวทนาย รากานุสัย ปหาย - ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย, บุคคลนั้นหนอ ละแล้วซึ่งรากานุสัย อันเกิดจากสุขเวทนา; ทุกขาย เวทนาย ปฏิฆานุสัย ปฏิวินิเทศวา บุคคลนั้นหนอ บรรเทาแล้วซึ่งปฏิฆานุสัย อันเกิดจากทุกขเวทนา ; อทุกขมสุขาย เวทนาย อวิชชานุสัย สมุหนิตวา บุคคลนั้นหนอ ถอนรากขึ้นแล้ว ซึ่งอวิชชานุสัย อันเกิดแต่อทุกขมสุขเวทนา.

นี่ก็เป็นเรื่องเดิมที่ว่า สุขเวทนาให้เกิดรากานุสัย แต่ที่จะจัดการกับรากานุสัย นี้ท่านใช้คำว่า ให้ละ ; ทุกขเวทนา ให้เกิดปฏิฆานุสัย แต่ปฏิฆานุสัยนี้ ท่านใช้คำว่า ให้บรรเทา ; ส่วนอทุกขมสุขเวทนาให้เกิดอวิชชานุสัย นี้ท่านใช้คำว่า ให้ถอนราก เหมือนอย่างเราถอนต้นไม้อย่างนั้นแหละ.

ถ้าเป็นราคานุสัย เป็นเรื่องของ**ความรัก** ใช้คำว่า **ละ** ; ถ้าเป็นเรื่องของ**ความโกรธ** ความเกลียด ใช้คำว่า **บรรเทา**, มันแปลกอยู่. แต่ถ้าเป็นเรื่องของ**ความโง่** ให้ใช้คำว่า **ถอน**. การละ, การบรรเทา, การถอน, สามคำนี้ความหมายไม่เหมือนกัน ดังนั้นจึงแยกกันไปทำงานตามหน้าที่ :-

การละ ไปใช้กับ ราคานุสัย, การบรรเทา ไปใช้กับ ปฏิฆานุสัย,
การถอน ไปใช้กับ อวิชชานุสัย.

เราเคยทำกันแบบนี้หรือเปล่า ? เราเคยทำกันถูกต้องตามนี้หรือเปล่า ? ถ้าไม่ถูกต้องไม่ต้องโทษใคร ; ทำไม่ถูกต้องไม่มีผลดีอะไร. อย่างน้อยควร**จะต้องทำให้ถูกวิธี** :- ใช้กิริยาอาการที่เป็น "การละ" นั้นกับกิเลส ประเภทราคะ ; ใช้กิริยาอาการที่เป็น "การบรรเทา" นั้นกับกิเลสประเภทโทสะ ; ใช้กิริยาอาการแห่ง "การถอน" นั้นกับกิเลสประเภทโมหะ.

พูดให้จำง่ายก็ว่า พวกโลภะ ราคะนี้ "ให้ละ"; พวกโทสะ โภคะ นี้ "ให้บรรเทา" พวกโมหะ พวกอวิชชา นี้ "ให้ถอนราก"

นี่เป็นหลักที่จะต้องเข้าใจไว้ แล้ว**ทำให้ถูกต้อง** อย่าให้ไขว้กัน ; ถ้ามันไขว้กัน ก็จะเหมือนกับว่า เขาเปิดไปชนแทนไก่ ก็ยอมไม่ได้ผล, หรือว่า เขาขวานไปใช้แทนจอบ ก็คงจะไม่ได้ผล ; เรื่องทำนองนี้ชาวนาคงจะรู้ดี. พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ชัดเจนแล้วว่า อะไรจะต้องทำอย่างไร.

สำหรับบุคคลที่จะรู้ หรือที่จะปฏิบัติให้ก้าวหน้า ควรจะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า โลภะ โทสะ โมหะ นี้ไว้ให้ดี ๆ ว่าเขาอะไรไปจัดการกับมัน :- **โลภะ** หรือ

ภาค กิเลสฝ่ายโลภะนี้ จะเจริญงอกงามอยู่ได้เพราะสุขเวทนา ; โทสะ โภคะนี้ จะเจริญงอกงามอยู่ได้ เพราะทุกข์เวทนา ; ส่วน โมหะ หรือวิชานี้ จะเจริญงอกงามอยู่ได้ เพราะอทุกข์ขมสุขเวทนา ; สามเวทนา ก็ได้กิเลส สามอย่าง.

กิเลสแต่ละอย่าง ๆ นั้น ถ้าเป็นการทำให้มาก ให้ชิน ก็เรียกว่า อนุสัย ; เมื่อเกิดที่นั่นเดี๋ยวนั้นเรียกว่า กิเลส ; พร้อมกันกับกิเลส ก็ทำ ความเคยชิน ที่เป็นอนุสัยให้ด้วย เช่นเราโลกเข้าที่หนึ่ง มันเป็นกิเลส เป็นความ โลกส่วนหนึ่งแล้ว ; แล้วมันสร้างความเคยชินที่จะโลกมากขึ้น ๆ ยิ่งขึ้นกว่าเดิม ส่วนนี้เราเรียกว่า อนุสัย. เราโลกมากขึ้น ๆ ทุกคราวที่เราโลก นิสัยแห่งความ โลกนั้นก็มากขึ้น เพราะมันหล่อเลี้ยงไว้ด้วยสุขเวทนา เพื่อเราได้อะไรอย่างออก อย่างใจ.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสชี้แจงไว้อย่างที่กล่าวมานี้.

สรุปความว่า สุขเวทนา ให้เกิดราคานุสัย จะต้องพยายามละเสีย, ทุกขเวทนา ให้เกิดปฏิฆานุสัย ให้พยายามบรรเทาเสีย, อทุกขมสุขเวทนา ให้เกิดอวิชชานุสัย ให้พยายามถอนรากเสีย.

การทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ทันควัน ไม่ต้องรอเวลายาว ออกไป

ที่นี้ ทรงแสดงผลต่อไปว่า อวิชชายุย ปหาย - ครั้นละอวิชชาแล้ว, วิชฺฐิ อุปฺปาเตตุว่า - ทำวิชาให้เกิดขึ้นแล้ว, ทิฏฺฐเว ฌมฺเม ทุกฺขสฺส นุตฺตฺกโร

ภวิสุสติ - บุคคลนั้นจะเป็นผู้กระทำ ซึ่งที่สุดแห่งความทุกข์ได้ในทิวฐธรรมนี้เทียว.

"จะกระทำที่สุดแห่งความทุกข์ได้ในทิวฐธรรม" นี้เอาตมาขอยืนยันว่า "ทันควัน"; อย่าให้มันยืดยาวไปจนถึงเวลาเข้าโรงเลย. ถ้าปฏิบัติได้อย่างนี้ย่อมจะกระทำที่สุดแห่งความทุกข์ได้ทันควัน ในขณะที่ทำได้ ปฏิบัติได้.

ความสำคัญนั้นก็อยู่ที่ว่า อวิชชาขาย ปหาย - ละอวิชชาเสีย, วิชชํอุปฺปาเตตุวํ - ทำวิชชาให้เกิดขึ้น. คู่นี้เป็นสิ่งที่ได้ตรัสไว้ในที่อื่น มีใจความว่าเป็นเรื่องเดียวกัน:- ถ้าละอวิชชาได้ วิชชาก็ต้องเกิด ; ถ้าวิชชาเกิดได้ อวิชชาก็ต้องละไป เพราะมันอยู่ด้วยกันไม่ได้ ; ไม่ต้องรอว่า เพราะอันหนึ่งเข้ามา, เพราะอันหนึ่งหายไป ; อันหนึ่งหายไปเพราะอันหนึ่งเข้ามา อะไรอย่างนี้.

ที่นี้ก็มียู่ที่ว่า อะไรเป็นเรื่องที่เราจะเข้าใจง่าย แล้วจะได้ทำก่อน? ถ้าเรารักที่จะสร้างความรู้ สร้างวิชชาก็ทำในแบบที่เจริญวิชชา ; แต่ถ้าเรารักที่จะละอวิชชา เราก็กทำไปในแบบที่ละอวิชชา. พอทำเสร็จลงไป จะอย่างไรก็ตามอีกอย่างหนึ่งก็ต้องเกิดขึ้น.

ในตัวอย่างทีกล่าวนี่ ก็คือว่า เมื่อสุขเวทนาเกิดขึ้นแล้ว ก็จักจะพอใจ จะหลงไหล ; เราก็ต้องรู้สึกตัวด้วยสติสัมปชัญญะ ป้องกันไม่ให้ อวิชชาเกิด. เมื่ออวิชชาจะเกิดขึ้นมา หรือว่าจะเริ่มเกิด ก็จักจะขจัดออกไปได้ เพราะความรู้สึกตัว.

นี่ก็เรียกว่า สิ่งที่เราเรียกว่า **สติ** หรือ**ความรู้สึกตัว** นั้นสำคัญที่สุดใน**ทุกกรณี** ; จะเป็นกรณีของสุขเวทนาก็ตาม, เป็นกรณีของทุกขเวทนาก็ตาม, เป็นกรณีของอทุกขมสุขเวทนาก็ตาม ; การที่จะสะกัดกันผลร้ายของมันออกไป ต้องอาศัยสติทั้งนั้น. เพราะฉะนั้น จึงมีเรื่องที่จะต้อง**สนใจในการฝึกฝนสติให้คล่องแคล่วว่องไว ให้เพียงพอ.**

ที่ทรงแสดงวิธีที่จะทำให้สุดแห่งความทุกข์ ว่าให้ละราคะ, ให้บรรเทาปฏิฆะ, ให้ถอนรากอวิชชา, เราก็มารู้จักในสิ่งทั้งสามนี้ ตามที่เกิดมีอยู่จริงในชีวิตของเราในวันหนึ่ง ๆ ; เพราะว่าในวันหนึ่ง ๆ เราย่อมประสบเวทนาทั้งสามนี้ :- สุขเวทนา ทำให้เราพอใจ ยินดี ลิงโลดไป, ทุกขเวทนา ทำให้เราอึดอัดขัดใจ เหมือนกับตกนรกอยู่, อทุกขมสุขเวทนา ทำให้เราสงสัย ฉงน วิตก กังวล.

ใครบ้างที่ไม่เคยเกิดเวทนาทั้งสามชนิดนี้ ; บางทีมันจะเกิดอยู่ทุกวันด้วยไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง คือว่าอาจจะเกิดน้อย ๆ ก็ได้ แม้มันจะไม่มากมาย. แต่ว่าแม้จะเกิดน้อยอย่างไร ; ถ้าเราสังเกตดูให้ดี ๆ เราจะมองเห็นว่ามันเกิด แล้วเราก็จะสังเกตเห็นว่า มันเป็นประเภทสุขเวทนา หรือทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ได้เป็นแน่นอน.

เดี๋ยวนี้เราไม่สนใจในเรื่องนี้ เราไปสนใจในเรื่องอื่นกันมากเกินไป เพราะว่าเราไปเป็นทาสของเวทนานั้นแหละเสีย แล้วเราจะไปรู้จักมันได้อย่างไร เพราะว่าเราไปหลงมันเสียแล้ว เราไปเป็นบ่าวเป็นทาสมันเสียแล้ว เราไม่อาจจะเป็นนายมันได้. ยิ่งกว่านั้น เหตุปัจจัยแห่งเวทนาเหล่านี้ก็มาก เช่น เรื่องเงิน เรื่องทอง เรื่องข้าวเรื่องของ เรื่องบุตรภรรยาสามี เรื่องวัวควายไร่นา สารพัดอย่าง นี่ล้วนเป็นปัจจัยแห่งเวทนาเหล่านั้น,

เราไปสนใจกันเสียแต่ในสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ทั้งหมด ไม่มาสนใจในส่วนที่เวทนาจะเกิดขึ้น แล้วทำให้อนุสัยทั้งหลายเกิดขึ้น แล้วเป็นทุกข์ ; แต่เราก็อยากจะดับทุกข์ แล้วก็ทำไม่ได้ เพราะเราไม่สนใจตัวเรื่องอันแท้จริงของสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์ หรือความดับทุกข์.

เดี๋ยวนี้พระพุทธเจ้าท่านได้มาตรัสแนะถึงเรื่องที่เป็นความดับทุกข์โดยตรง คือเรื่อง *ทิกฺขุเจว ธมฺเม ทุกฺขสฺส นฺตฺกฺกโร* - บุคคลผู้กระทำซึ่งที่สุดแห่งความทุกข์ในทิกฺขุธรรม คือต้นคว้นแห่งการกระทำ ; จึงหวังว่า ท่านทั้งหลายจะสนใจพระพุทธภาษิตนี้ ซึ่งมีอยู่ไม่กี่บรรทัด.

พระพุทฺธภาษิตนี้ แจกออกไปครบทั้ง ๖ आयตนะ คือว่า ทางตา เห็นรูปนี้ มันจะเกิดอะไรขึ้น อย่างนี้อย่างไร ; แล้วทางหู กับเสียง ก็เกิดเรื่องชนิดนี้เหมือนกัน, ทางจมูก กับกลิ่น ก็เกิดเรื่องชนิดนี้เหมือนกัน, ทางลิ้น กับรส ก็เกิดอย่างเดียวกัน, ทางผิวหนัง กับสิ่งที่มากกระทบผิวหนัง ก็เกิดอย่างเดียวกัน, แล้วทางใจ กับธัมมารมณ์ ที่เข้าไปรบกวนใจ ก็เกิดอย่างเดียวกัน ; นี่เป็น ๖ ทาง หรือ ๖ เรื่อง.

ทุกเรื่องให้เกิดเวทนาได้ทั้งสามอย่าง ให้เกิดอนุสัยได้ทั้งสามอย่าง ; แต่แล้วเมื่อมันเหมือน ๆ กัน ก็ง่ายตรงที่ว่า ถ้าจะทำก็ทำในหลักเกณฑ์อันเดียวกัน. ทำกับตาอย่างไร ก็ทำกับ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อย่างนั้น. เป็นผู้รู้เท่าทันเวทนาแล้ว ; จะเป็นสุขเวทนาที่เกิดมาจาก ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ปฏิบัติเหมือนกัน, จะเป็นทุกข์เวทนาที่เกิดมาจาก ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ทำอย่างเดียวกัน,

แม้ทุกขมสุขเวทนา เกิดมาจากทวารทั้ง ๖ นี้ ก็ทำอย่างเดียวกัน. เรื่องมันจึงเหลือเนื้อเรื่อง คือเป็นเพียงสามเวทนา และสามอนุสัย.

เราจะ**ต้องมีความสนใจ**ตรงที่ว่า **ทำอย่างไรจะละราคานุสัย, ทำอย่างไรจะบรรเทาปฏิฆานุสัย, ทำอย่างไรจะถอนรากอวิชชานุสัย ; ก็ทำเหมือนอย่าง**ที่พระพุทธเจ้าท่านว่า.

สรุปความว่า **เมื่อมีสุขเวทนา**มาถูกต้อง ก็อย่า **นาภินนุทติ** คือ อย่าไปเพลินมันด้วยความเริง, **นาภิวทติ** - อย่าไปพรั่นสรรเสริญสุดปากด้วยความเริง, **น อชฺโฆสาย ติญฺจติ** - อย่าให้จิตมาเมาหมกตั้งอยู่ในสิ่งนั้น ; อย่างนี้ย่อมจะถอน จะทำลาย จะละ ซึ่งราคานุสัยได้.

เมื่อมีทุกขเวทนาเกิดขึ้น ก็อย่าไปเศร้าโศก อย่าไปลำบากด้วยความโกรธเป็นต้น, **อย่าไปรำไรรำพัน** อย่าไปตีอกรำไห้, **อย่าไปโง่กับมัน,** ก็จะบรรเทาปฏิฆานุสัย หรือว่ากิเลสกลุ่ม โทสะ โทธะ ทั้งหมดได้ทั้งกลุ่ม.

ถ้าเกิด**เวทนาที่รบกวนใจ** **ไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร** เหมือนกับแมลงวันตอม อย่างนี้ก็มีความรู้ความเข้าใจตามที่ได้ศึกษามาแล้ว ; แล้วสังเกตเดี๋ยวนั้นว่า **นี้มาจากอะไร ? นี้จะดับไปได้อย่างไร ? มันมาหลอกล่อเราอย่างไร ? ความเลวของมันอย่างไร ? มีอุบายจะออกไปได้อย่างไร ? ทำอย่างนี้แล้วจะถอนรากอวิชชานุสัยเสียได้.**

โดยนัยนี้เป็นอันว่า **พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้แล้วครบถ้วนว่า** จะละราคานุสัยอย่างไร, จะบรรเทาปฏิฆานุสัยอย่างไร, จะถอดถอนรากเหง้าของอวิชชานุสัยอย่างไร.

นี่เป็นพระพุทธรภษิตไม้กั้บรหัด ได้ตรัสไว้อย่างนี้ เอมมาแสดง เป็นเรื่องที ๑ ในชุดปฏิบัติทาปริทรรศน์ ในพระพุทธรภษิตนนานาแบบ คือ บอกลงให้ ทราบว่า พระพุทธรเจ้าท่านได้ตรัสปรหมัดปฏิบัติทานี้ไว้สั้น ๆ ไม้กั้บรหัด แล้งก็มีมากแบบ. วันนีเอมมาแสดง ๑ แบบให้เข้าชุดปฏิบัติทาปริทรรศน์ ทีจะได้ พุดกันเรื่อย ๆ ไป.

ขอให้สังเกตเป็นพิเศษ เหมือนทีได้เตือนแล้งข้างต้นว่า ทีเราไปเพลิด เพลิน พร้าสรรเสริญ เมามหมก ตั้งอยู่ นั้นเพราะมันใจ. ไปใจว่า เอตม์ มม - นั้นของกู, เอโสหมสมิ - นั้นตัวกู, เอโส เม อตุตา - นั้นตัวตนของกู.

คน มักไปเอาจิตทีรู้จักเวทนานั้น ว่าเป็นตัวกู, เอาเวทนานั้นเป็น ของกู, เอาเวทนานั้นเป็นตัวตนของกูบ้าง, เอาจิตเป็นตัวตนของกูบ้าง ทีเกี่ยว กับเวทนานั้น.

ในสูตรนี้ ตอนต้น ๆ พระพุทธรองค์ก็ตรัสคำเหล่านี้แก่สิ่งทีเรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ รัหมมารมณั ; แต่พอมาถึง ตอนจะตรัสถึงวิธัถ่ายทอดอน ละมันเสีย ก็ตรัสอย่างนี้. คนไม้เห็นคำว่า ตัวกู - ของกู ก็ไม้เข้าใจ เพราะว่าเป็นเรื่องทีตรัสเพื่อให้รู้จักเพิกถอน ตัวกู - ของกู.

นี่แหละคือข้อทีว่า อย่าได้เข้าใจผิดว่า แม้คำพุด หรือตัวหนังสือ จะไม้ได้พุดถึง เอตม์ มม หรือว่า เนตม์ มม ก็ตาม ; แต่ก็ได้พุดอย่างยิง โดยเนื้อควม ด้วยตัวอักษรอย่างอื่น ด้วยคำพุดอย่างอื่น : ในสุขเวทนา อย่าไปเพลิดเพลิน พร้าสรรเสริญเมามหมก ; ในทุกขเวทนา อย่าไปเศร้าโศกล่าบาก

รำไร ตีอกรำพัน หรือไปโง่หลงกับมัน ; ในอทุกขมสุขเวทนา ให้รู้ว่ามันมาอย่างไร, มันไปอย่างไร, ขจัดมันเสียได้อย่างไร.

นี่แหละ จะเกิดความรู้แจ้งประจักษ์ที่ว่า นั่นมิใช่ของกู, นั่นมิใช่ตัวกู, นั่นมิใช่ตัวตนของกู. นี่ยิ่งกว่ารู้ คือกันมันออกไปได้ ได้ทำลาย ได้ละ ได้ถอนรากเสียแล้ว ; นี่ไม่ใช่เพียงแต่รู้เฉย ๆ แต่ได้ละแล้ว บรรเทาแล้ว ถอนรากแล้ว. แม้แต่คำว่า "ละ" อย่างนี้ มันก็มีคำว่า ละตัวกู - ของกู , บรรเทา ก็บรรเทาตัวกู - ของกู, ถอน ก็ถอนตัวกู - ของกู ; ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น. เพราะฉะนั้น จึงพูดให้จำง่ายว่าพระพุทเจ้าท่านพูดอะไรไม่เป็น มีแต่จะพูดว่า นั่นมิใช่ของกู, นั่นมิใช่ตัวกู, นั่นมิใช่ตัวตนของกู ; ท่านพูดเป็นแต่อย่างนี้.

หรือ สรุปรว่า "ธรรมทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" ก็คืออย่ายึดมั่นถือมั่นอย่างนี้. ท่านพูดเป็นแต่อย่างนี้, ท่านพูดได้ตั้งแปดหมื่นสี่พันข้อ แต่ใจความก็คือมีเพียงเท่านี้.

นี่แหละคือปรมัตถปฏิบัติในพระพุทเจ้าภาษิตสั้น ๆ นานาแบบ ; เขา มาพูดให้ฟัง ๑ แบบ เรียกว่าวิธีการกระทำที่สุตทุกขในทิวฐธรรม.ปฏิบัติ-ปริทรรคนี้ในวันนี้ พูดเรื่องปรมัตถปฏิบัติ ในพุทธภาษิตสั้น ๆ นานาแบบ, เขา มาแบบหนึ่งเรียกว่าวิธีการกระทำซึ่งที่สุดแห่งความทุกขในทิวฐธรรม ; เป็นการบรรยายที่สมควรแก่เวลา.

ขอโอกาสให้พระสงฆ์ทั้งหลายสวดคณะสาธยาย เพื่อส่งเสริมสติปัญญา เพิ่มพูนศรัทธาในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่เคยกระทำกันอยู่ต่อไป ณ กาลบัดนี้

ปฏิบัติปาฏิหาริย์

- ๑๐ -

๒ กันยายน ๒๕๖๕

ปรมาตถปฏิบัติที่อาศัยพุทธภาษิตสั้น ๆ ในรูปแบบต่าง ๆ กัน

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายในชุดปฏิบัติปาฏิหาริย์ ได้ล่วงมาถึงครั้งที่ ๑๐
ในวันนี้. การบรรยายนี้มุ่งหมายจะบรรยายหลักปฏิบัติในทุกแง่มุม
ดังที่ท่านทั้งหลายจะได้สังเกตเห็นอยู่แล้ว.

ทบทวน เรื่องการละอนุสัย

ที่แล้วมาได้ปรารภกันมาถึงเรื่อง ปัญหาต่าง ๆ ที่ทำให้ปฏิบัติไม่ได้ และได้ปรารภถึงสิ่งที่เรียกว่า ปริยัติ ในฐานะที่เป็นอุปสรรคของการปฏิบัติก็มี กระทั่งถึงเป็นอันตรายแก่ผู้ที่รำรอยด้วยปริยัตินั้นก็มี ; แล้วได้บรรยายถึงการปฏิบัติในชั้นสูงสุด ที่เรียกว่า **ปรมัตถปฏิบัติ** ที่ไม่ต้องอาศัยปริยัติเลยนั้น ก็มี, กระทั่ง**ปรมัตถปฏิบัติ**ชนิดที่เรียกว่า มาได้อย่างไม่น่าเชื่อ แม้แต่ชาวไร่ชาวนา ศึกษาเอาจากความทุกข์ ความยาก ความลำบาก ความได้ความเสีย อะไรในชีวิตประจำวันของตน ; แล้วก็**ได้พบความเบื่อหน่ายความไม่ยึดมั่น** ที่มั่นในชั้นสูงสุดได้โดยไม่รู้ปริยัติเลย ดังนี้ก็มี.

ในครั้งหลัง ๆ ต่อมานี้ ได้พูดกันถึง**ปรมัตถปฏิบัติ**ที่อาศัย**พระพุทธ-**ภษิตสั้น ๆ นานาแบบ. อย่างเช่นในครั้งที่แล้วมานี้ ก็ได้พูดกันถึงเรื่องการกระทำซึ่งที่สุดแห่งความทุกข์ได้ใน**ทิฏฐธรรม** ด้วยการละราคานุสัย, ด้วยการบรรเทาปฏิฆานุสัย, ด้วยการถอนรากอวิชชานุสัย, ทำอวิชาให้สิ้นไป ทำวิชาให้เกิดขึ้น ; ดังนี้เป็นตัวอย่าง ที่แสดงว่า **อาศัยพระพุทธภษิตสั้น ๆ เพียงไม่กี่คำ** เราก็สามารถปฏิบัติในชั้น**ปรมัตถปฏิบัติ**ได้ เพื่อว่า คนทั้งหลายผู้มีสติปัญญาอ่อน หรือว่าไม่มีโอกาส ไม่มีความสามารถ ที่จะเป็นผู้แตกฉานในปริยัตินั้น ก็ยังสามารถที่จะเอาตัวรอดได้ ด้วยเหตุนี้.

ในวันนี้ก็จะได้กล่าวถึง **ปรมัตถปฏิบัติ**ชนิดนั้น คือ**ปรมัตถปฏิบัติ**ที่**อาศัยพระพุทธภษิตสั้น ๆ** แล้วก็อยู่ในรูปแบบที่ต่าง ๆ กัน. ในครั้งนี้จะได้กล่าวโดยชื่อว่า **จตุรวิชฐานปฏิบัติ** คือการปฏิบัติใน**ปรมัตถปฏิบัติ**โดย**อาศัย อธิษฐานธรรม ๔ ประการ.**

ทำความเข้าใจเกี่ยวกับคำ "อธิษฐานธรรม" เสียก่อน

สิ่งที่จะต้องเข้าใจเป็นคำแรกที่สุดก็คือคำว่า อธิษฐานธรรม, อธิษฐานธรรม - ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งการอธิษฐาน. คำว่า อธิษฐาน ท่านทั้งหลาย เคยได้ยินได้ฟังกันมาจนชินหู; แต่อาจจะเข้าใจความหมายผิดก็ได้. คำว่า อธิษฐาน นี้ โดยตัวหนังสือแปลว่า ตั้งทับ; อธิ แปลว่า ทับ, ฐาน แปลว่า ตั้ง หรือที่ตั้ง; อธิษฐาน แปลว่า ตั้งทับ.

ถ้าเป็นเรื่องทางจิตใจ คำอธิษฐาน ก็หมายถึงว่า มีจิตใจที่ปักแน่น ลงไปในสิ่งนั้น ก็เรียกว่าอธิษฐานสิ่งนั้น. แต่ว่าคำอธิษฐานธรรมนี้หมายถึง มีธรรมเป็นที่ปักแน่นลงไปจิตใจ ไม่ใช่อธิษฐานว่าเอาเอง เหมือนอย่างที่เขา อธิษฐานขอนั้นขอนี้จากผี จากเทวดา จากพระเจ้า; อย่างนั้นไม่ใช่เป็นการ อธิษฐานธรรม คือไม่ได้มีธรรมอะไร ที่เป็นเครื่องปักใจลงไป; แต่ว่าไปฝาก ไว้กับคนอื่น ไปตั้งอธิษฐานว่าขออย่างนั้นขออย่างนี้.

เรื่องอธิษฐานอย่างที่ท่านขอนั้นขอนี้ นี้ก็คล้ายกันตรงที่ว่า ถ้าเขามีความ เชื่อถือในสิ่งใด ใจก็ปักลงไปในเรื่องนั้น. เชื่อผี ก็หวังพึ่งผี, เชื่อเทวดา ก็หวังพึ่งเทวดา, เชื่อพระเจ้ายกก็หวังพึ่งพระเจ้า; มีใจปักลงไปอยู่ที่ผี ที่เทวดาที่ พระเจ้า. อย่างนี้ก็พอจะเรียกว่า อธิษฐานได้เหมือนกัน; แต่มันเป็นการ อธิษฐานภายนอก เป็นการอธิษฐานที่ไปพึ่งสิ่งอื่น ที่มีอยู่นอกจากตน. ทำไม ไม่อธิษฐานลงไปในธรรมะที่มีอยู่ในตน? นี้ก็เพราะว่าไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่า อธิษฐานนั้นอย่างถูกต้อง.

โดยที่แท้แล้ว สิ่งที่เราเรียกว่า **อธิษฐานธรรม**นั้น เป็นการปฏิบัติธรรม เพราะว่าเป็นการตั้งใจที่จะให้มีธรรมะอันใดอันหนึ่งอยู่อย่างแน่นแฟ้น อยู่กับจิตใจของตนนั่นเอง. พระพุทธองค์ได้ตรัสข้อปฏิบัติ ๔ ประการนี้ไว้ เรียกว่า อธิษฐานธรรม ๔ ดังพระบาลีว่า :

จตุราธิฏฐาโน อโย ภิกขุ บุริโส - ดูก่อนภิกษุ, บุรุษนี้มีอธิษฐานธรรม ๔, อิติ โข ปเนตฺ วุตตํ กิณฺเจตํ ปฏิจฺจ วุตตํ - เราอาศัยสิ่งใดจึงได้กล่าวข้อความนั้น ? เราอาศัยข้อความนี้คือ ปัญญาธิฏฐาโน - มีการอธิษฐานในปัญญา หรือด้วยปัญญา, สัจจาธิฏฐาโน - มีการอธิษฐานด้วยสัจจะ, จาคาธิฏฐาโน - มีการอธิษฐานด้วยจาคะ, อุปสมาทิฏฐาโน - มีการอธิษฐานด้วยอุปสมะ.

ปัญญาธิษฐาน ๑, สัจจาธิษฐาน ๑, จาคาธิษฐาน ๑, อุปสมาทิษฐาน ๑, รวมเป็น ๔ อธิษฐานด้วยกัน. เราไม่เคยได้ยินคำเหล่านี้; อย่างมากก็ได้ยินแต่คำว่า สัจจาธิษฐาน แล้วก็ใช้กันอยู่ทั่วไป : อธิษฐานสัจจะ ว่า ขอให้ได้อย่างนั้น ขอให้ได้อย่างนี้; ซึ่งก็เป็นการเอาเปรียบอยู่เสมอ คืออธิษฐานเอาเฉย ๆ ไม่มีการลงทุนอะไรมากมาย. ในที่นี้ต้องการให้ถึงการลงทุนเต็มที่ คือมีการ **ปฏิบัติเต็มที่**.

ข้อ ๑. **ปัญญาธิษฐาน** - อธิษฐานเอาด้วยปัญญา ต้องมีปัญญาจึงจะสำเร็จตามที่อธิษฐาน. อธิษฐานในปัญญา ในคุณค่าของปัญญา ต้องการให้มีปัญญา; ให้ปัญญามา เพื่อจะแก้ปัญหาต่าง ๆ มาเป็นที่พึ่งของตัวได้; อย่างนี้จึงจะเรียกว่า ปัญญาธิษฐาน.

ข้อ ๒. เรียกว่า **สัจจอิฐฐาน** - อิฐฐานลงไปในสัจจะ, มีสัจจะ, ด้วยสัจจะ ; อาศัยอำนาจของสัจจะ ก็เรียกว่า สัจจอิฐฐานได้.

ข้อ ๓. **จาคอิฐฐาน** - อิฐฐานด้วยจาคะ คือการเสียสละ ; การเสียสละในที่นี้ก็เคยพูดกันมามากแล้วว่า ไม่ใช่คำกำไรเกินควรในทางวัตถุ แต่ว่าเป็นการสละสิ่งสมควรสละออกไป, สิ่งใดไม่ควรมีอยู่ในตัว ก็ควรจะสละออกไปเสีย อย่างนั้นเรียกว่า จาคะ.

ถ้าทำบุญบาปหนึ่ง จะเอาวิมานหลังหนึ่ง อย่างนี้ไม่เรียกว่าจาคะในที่นี้ ; จาคะหมายถึง สละสิ่งสมควรสละออกไป ก็คือสิ่งที่เรียกว่ากิเลส เครื่องเศร้าหมอง สละออกไปได้เท่าไร ก็มีความสะอาดบริสุทธิ์เกิดขึ้นแทนเท่านั้น ; อย่างนี้เป็น จาคะแท้.

ข้อ ๔. **อุปสมมติฐาน** - อิฐฐานด้วยอุปสมะ ; อุ - ป - ส - ม นี้แปลว่า ความสงบ. เรามุ่งหมายแต่ความสงบ อิฐฐานเพื่อความสงบ, ตั้งใจทำความสงบ.

ใจความย่อ ๆ ของอิฐฐาน ๔ มีอยู่อย่างนี้.

ที่นี้สิ่งที่เรียกว่า "อิฐฐาน" หรือ**อิฐฐานธรรม**นี้ มีได้ทั้ง**อย่างโลกิยะ** และ**โลกุตตระ** ; โลกิยะในที่นี้หมายความว่า คนที่ปฏิบัติการทำงานในทางโลก ก็อาจจะอาศัยธรรม ๔ ประการนี้ได้ สำหรับเป็นเครื่องทำความเจริญให้แก่ตน, และอีกทางหนึ่ง แม้แต่บุคคลผู้ประสงค์แต่ความหมดกิเลส บรรลุ มรรค ผล นิพพาน ก็อาศัยอิฐฐานธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ได้ เช่นเดียวกัน.

จะศึกษาอิทธิฐานธรรมในแนวของปรมาตถปฏิบัติ

ในวันนี้เราจะได้พูดกันถึง ปรมาตถปฏิบัติ ไม่ใช่ต้องการจะพูดเรื่อง โลกียปฏิบัติ ; แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังจะพูดเสีย พอให้เป็นที่เข้าใจได้ว่า มันต่างกันอย่างไร แล้วก็จะได้ตัดขาดออกไป อย่าให้ปนเปกัน ให้ยุ่ง.

ข้อ ๑ **ปัญญาอิทธิฐาน** นี้ชาวนาชาวไร่ ก็หวังพึ่งปัญญาได้ : พยายาม พอกพูนปัญญา **เป็นผู้ไม่ประมาทในเรื่องของปัญญา** ดังพระพุทธภาษิตว่า **ปญญํ นปฺมชฺชเยย - เป็นคนไม่ควรประมาทซึ่งปัญญา.** คำว่าประมาทต่อ **ปัญญา** นั่นก็คือ **เป็นคนสะเพร่า ; คนสะเพร่าก็คือคนโง่ ;** ดังนั้นความ ก็บอกอยู่ในตัวแล้วว่า **คนสะเพร่านั้นคือคนโง่ หรือว่าคนโง่ก็ต้องสะเพร่า.**

เราจะเห็นคนสะเพร่าอยู่เสมอ ทั้งในวัด ทั้งในบ้าน **คนสะเพร่านี้จึง ไม่ประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ;** จะเป็นชาวไร่ ชาวนา ชาวบ้าน ธรรมดาเท่าไร ก็ต้องอาศัยความไม่ประมาทต่อปัญญา, อย่าดูถูกปัญญา, พยายาม สนใจที่จะมีสติสัมปชัญญะ รอบรู้สิ่งทีควรจะรอบรู้ แล้วก็ให้มีความรู้สึกอันนั้น อยู่ตลอดเวลา ; อย่างนี้แหละเรียกว่าไม่ประมาทซึ่งปัญญา.

ข้อ ๒. **สัจจาธิฐาน** ชาวไร่ชาวนาก็จะมีสัจจาธิฐานได้ คือ **อิทธิฐานด้วยสัจจะ** ให้สมตามพระพุทธภาษิตที่ว่า **สจฺจมนุรฺกฺเขยย** ซึ่งแปลว่า **เป็นคนควรตามรักษาซึ่งสัจจะ.** สัจจะในที่นี้หมายถึงความจริง ; เราจะต้อง จริงต่อเพื่อนฝูง, จริงต่อวาจา, จริงต่อเวลา, จริงต่อหน้าที่การงาน, จริงต่อ คุณมคติที่มีอยู่อย่างไรวั้น, ในที่สุดก็จะจริงต่อตัวเอง คือว่า ตัวเองเป็นมนุษย์ก็ช่วย

ทำให้มีความเป็นมนุษย์กันสักหน่อย, ถ้าเป็นมนุษย์ได้มากถึงที่สุดก็ยิ่งดี ; นี้เรียกว่ามีความจริง.

บุคคลเป็นผู้ตามรักษาซึ่งความสัตย์อย่างนี้แล้ว ก็ย่อมมีความเจริญ ; เช่นเป็นชวานาก็เป็นชวานาให้จริง, เป็นชาวไร่ก็เป็นชาวไร่ให้จริง, เป็นคนค้าขายก็เป็นคนค้าขายให้จริง ; ให้จริงในอุดมคติของตน มีพื้นฐานแห่งความจริงอยู่ที่ความเป็นมนุษย์ถูกต้อง. นี้ก็เรียกว่าเป็นเรื่องกว้าง ๆ ทั่ว ๆ ไป แม้ในวิสัยแห่งโลกียะ.

ข้อที่ ๓. **จาคาธิษฐาน** ชาวไร่ชวานา ก็ต้อง**อธิษฐาน**ในการบริจาค ; สิ่งใดควรบริจาค สิ่งนั้นต้องบริจาคออกไป แม้ที่สุดแต่จะบริจาคไปในการช่วยเหลือผู้อื่น ก็ควรบริจาค. **ในการบริจาค อย่าพึงหวังว่าจะได้รับอะไรตอบแทนมาเป็นผลทางวัตถุ ;** มุ่งหมายเอาความรัก ความสามัคคี ความเมตตาปราณีโดยแท้จริง อย่างนั้นเป็นเบื้องต้น.

ถ้าจะมีอะไรตอบสนองมาเป็นวัตถุ ก็คงรับได้ไม่เสียหายอะไร แต่**อย่ามีจิตใจชนิดที่เป็นการลงทุนค้ากำไรเกินควร ;** เพราะเมื่อติดนิสัยแล้ว จะเอาเปรียบผู้อื่น, จะมีแผนการที่จะตักเบ็ดผู้อื่น หลอกหลวงผู้อื่น ; อย่างนี้แล้วไม่เท่าไร ก็จะย้อนเป็นร้าย กลับมาหาตัวเองโดยแน่นอน ; ผู้ตั้งจิตเป็นปณิธานแน่วแน่ไว้ว่า สิ่งใดควรสละ แล้วก็จะสละออกไปดีกว่า. ให้ใครได้มีความสุขก็พอแล้ว

เมื่อเราเห็นคนอื่นมีความสุข ตัวเองก็มีความสุขด้วย ; ยิ่งไปกว่านั้นอีก ก็คือ**ให้คนอื่นกิน จะสบาย หรืออิมานกว่าที่ตนจะกินเอง.** ถ้ากินเอง

เดี่ยวเดี่ยวก็หมด ถ้ายอจุจจะแล้วก็เลิกกัน ; แต่ถ้าให้ผู้อื่นกิน จะไปอ้อมอยู่ในจิตใจทั้งของเขา และของเราได้อีกนาน.

นี่แหละคืออานิสงส์ของสิ่งที่เรียกว่า **จาคะ** เป็นเครื่องสมัคสมาน หม่อมมนุษย์ให้อยู่กันด้วยความเป็นผาสูก.

สิ่งที่จะต้องสละอย่างยั้งนั้นคือ **ความเห็นแก่ตัว** ; **สละความเห็นแก่ตัวแล้วจะเป็นการสละทุกอย่างที่ควรสละเป็นแน่** ให้สมกับพระพุทธานุภาพที่ **จาคมนุพฺพหฺมฺย** แปลว่า เป็นคนควรจะพอกพูนซึ่งจาคะ.

ข้อที่ ๔. **อุปสมามิขฺฐาน** คือ การอธิษฐานในความสงบนั้น แม้เป็นชาวบ้านร้านตลาด ชาวไร่ชาวนา ก็จะทำอธิษฐานหาความสงบ คือ การเป็นอยู่ด้วยความสงบ ในระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน. ในครอบครัวของเราก็สงบในบ้านในเมืองของเราก็สงบ หวังให้ทั้งโลกมีความสงบ และพยายามทำให้เป็นไปอย่างนั้นด้วย ก็เรียกว่า **อุปสมามิขฺฐาน** เป็นอธิษฐานข้อที่ ๔ ให้สมตามพระพุทธานุภาพที่ตรัสว่า **สนฺติเมว โส สิกฺขเยยฺย** - เป็นคน ควรจะศึกษาซึ่งสันติ นั้นเทียว.

"**เป็นคน ควรจะศึกษาซึ่งสันติ**" เมื่อพูดดังนี้ บางคนจะคิดว่า เป็นแต่เพียงศึกษาให้รู้ไว้เท่านั้น ; แต่ว่าเราได้เคยพูดกันมาแล้วมากมายเหลือเกินว่า คำว่า "**ศึกษา**" ในภาษาบาลีนั้น **หมายถึงการประพฤติกระทำ** ; เช่น ไตรสิกขา ได้แก่ ศีลสิกขา สมาธิสิกขา ปัญญาสิกขา เหล่านี้ไม่ได้หมายถึงการศึกษาล้วน ๆ แต่หมายถึง การประพฤติปฏิบัติลงไปจริง ๆ. ดังนั้น คำว่า "**พึงศึกษาสันติ**"

ปรมาตถปฏิปทาที่อาศัยพุทธภาษิตสั้น ๆ ในรูปแบบต่าง ๆ กัน

๓๑๗

นั่นเทียว" นั่นก็หมายความว่า **ศึกษาให้รู้ว่า สันติคืออะไร**, แล้วก็ปฏิบัติลงไปจนได้รับผลเป็นสันติ โดยแท้จริง อย่างนี้เรียกว่าเป็นผู้ศึกษาในสันติ.

นี่แหละคือ อธิษฐานธรรม ในความหมายที่เป็นพื้นฐานทั่วไปแก่คนทั้งปวง มีอยู่ ๔ ประการอย่างนี้ ด้วย ประเภทหนึ่ง,

อธิษฐานธรรม เป็นปรมาตถปฏิปทา ได้โดยอย่างไร

เดี๋ยวนี้เราก็พูดกันแล้วว่า เราจะพูดกันถึงปรมาตถปฏิปทา ; **อธิษฐานธรรมทั้ง ๔ นี้ จะเป็นปรมาตถปฏิปทาได้ในลักษณะอย่างไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้อย่างชัดเจนและครบถ้วน ดังพระบาลีสืบต่อไปนี้ :-**

ปรมา อริยา ปญญา	- ปัญญาอันประเสริฐอย่างยิ่ง
ยทิทํ สพฺพทุกฺขกฺขเย ญาณํ	- กล่าวคือญาณเป็นเครื่องรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง ;
ปญฺญาธิจฺจฺจฺจเนน สมฺนฺนาโคโต	- ภิกษุเป็นผู้มาตามพร้อมแล้ว ด้วยสัจจ-
อธิษฐานอันยิ่ง เห็นปานดังนี้.

ข้อที่ ๑ หมายถึง **สัจจอธิษฐาน** เป็นผู้ประกอบอยู่ด้วยสัจจ-
อธิษฐาน คือตั้งทับอยู่บนสัจจะอันยิ่ง ; สัจจะอันยิ่งนั้น ทรงระบุว่า **ปรมา อริยา ปญญา** ; คือปัญญาอันเป็นอริยะ และเป็น ป-ร-ม จะสมาสเข้าเป็นศัพท์เดียวกัน ก็เรียกว่า **ปรมาอริยปัญญา**.

ป-ร-ม-อ-ริ-ย-ปัญญา ความหมายก็เห็นได้ง่าย ๆ เป็นที่คุ้นเคยกันอยู่มากแล้ว ไปขยายความกันเอาเองก็ได้ ว่า พระองค์ทรงหมายถึงปัญญา ที่เป็นอริยะ คือไปเสียจากข้าศึก ได้แก่กิเลส ; แล้วเป็น ป-ร-ม หรือเป็น บรม ในที่นี้ก็แปลว่า ในขั้นสูงสุด.

ปัญญาที่ไปเสียจากกิเลส ในขั้นสูงสุดนั้น ได้แก่ สัพพทุกขกฺขเย ญาณ คือ ญาณเป็นเครื่องรู้ในความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง. ความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง เป็นชื่อของการปฏิบัติทุกอย่างทุกประการที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ; แม้ที่สุดแต่หมวดธรรม ที่ได้กล่าวมา ในการบรรยายครั้งที่แล้วมานี้ ก็ชื่อว่า สัพพทุกขกฺขเย ญาณ ได้เหมือนกัน แต่ในทีนั้นเราไปเรียกเสีย ทุกขสฺ-สฺนตฺกฺโร - บุคคลผู้กระทำซึ่งที่สุดแห่งความทุกข์ ; เป็นผู้ที่มีจิตใจทั้งทับบอยู่บนสัจจะ ที่เป็นความรู้ว่า อะไรเป็นที่สิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง ดังนี้ อยู่ตลอดเวลา.

ในส่วนของการศึกษา ก็มีการศึกษาที่พอเพียง ที่จะรู้ว่าอะไรเป็นที่สิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง, แล้วก็ปฏิบัติอยู่จนสุดความสามารถของตน ๆ. ในทางการประพฤติกระทำทางกาย วาจา ก็กระทำอยู่อย่างนั้น. ในทางจิตก็กระทำอยู่อย่างนั้น ; และมีความสำคัญอยู่ตรงที่ว่า จะต้องมีความรู้ ความเข้าใจแจ่มแจ้งอยู่ในทางจิต. ที่เรียกว่า ความรู้ ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งนั้น หมายถึงว่า ถ้ารู้จริงแล้วจะทนอยู่ไม่ได้ แต่จะกระทำไปในลักษณะอย่างนั้นเอง ; ถ้าไม่ใช่เช่นนั้นก็ไม่ใช่ว่ารู้จริง.

บางคนก็รู้มาก และพูดมาก แต่แล้วไม่มีอำนาจ หรือน้ำหนักอะไรเพียงพอ ที่จะให้ตัวกระทำไปในลักษณะอย่างนั้น ; อย่างนี้ยังไม่เรียกว่า

ปรมาัตถปฏิบัติที่อาศัยพุทธภาสิตสั้น ๆ ในรูปแบบต่าง ๆ กัน

๓๑๙

รู้จริง และไม่เรียกว่า สัจจาธิษฐาน ; ต้องรู้จริงถึงขนาดที่รู้แล้วมันทนอยู่ไม่ได้ ต้องเป็นไปโดยอัตโนมัติ ในการที่ทำความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง.

นี่เป็นสัจจาธิษฐาน เป็นอธิษฐานธรรมข้อที่ ๑ เป็นธรรมที่บุคคล ควรจะตั้งทับลงไป.

ข้อที่ ๒. สำหรับข้อนี้ ในชั้นปรมาัตถปฏิบัติ พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า : ปรมา อริยสัจ จยตีท อโมสธมมํ นิพพานํ. - สัจจะอันประเสริฐอย่างยิ่ง กล่าวคือ นิพพาน อันมีความไม่มูสา เป็นธรรมดา ปรเมน สจฺจาทิฏฺฐาโน สมฺนาคโต - ภิกษุ นั้นมาตามพร้อมแล้ว ด้วยสัจจาธิษฐานอย่างยิ่ง เห็น ปานนี้.

ข้อ ๒ นี้หมายถึงอริยสัจ ส่วนข้อแรกหมายถึงอริยปัญญา ; ข้อ ๒ นี้ หมายถึงอริยสัจที่ประเสริฐ คือไปจากข้าศึก ; ป-ร-ม คือ อย่างยิ่ง นี้ได้แก่ พระนิพพาน. พระนิพพานนี้ มีคุณบทว่า อโมสธมมํ, อโมสธมมํ แปลว่า มีธรรมอันไม่มูสาเป็นธรรมดา.

คำพูดนี้ คงจะยังแปลกอยู่สำหรับท่านทั้งหลาย อาจจะไม่เคยได้ยินก็ได้ ว่า อโมสธมมํ - มีความไม่มูสาเป็นธรรมดา. ในโลกนี้ หรือในสากล จักรวาลนี้ ในอะไร ๆ ทั้งหมดนี้ จะมีอะไรบ้าง ที่มีการไม่มูสาเป็นธรรมดา ? คำตอบ ตอบได้ง่าย ๆ ว่า สิ่งใดมีความไม่เที่ยง สิ่งนั้นมีความมูสาเป็นธรรมดา : สิ่งใดมีความเที่ยง ไม่เปลี่ยนแปลง สิ่งนั้นมีความไม่มูสาเป็นธรรมดา.

สิ่งที่ไม่มุสาเป็นธรรมดา มีแต่นิพพานเท่านั้น ; ดังนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสว่า ยทิทํ อโมสธมฺมํ นิพพานํ - **สิ่งนั้นคือ นิพพาน อันไม่มีความมุสาเป็นธรรมดา.** เมื่อพูดถึงสิ่งที่ไม่มีความมุสาเป็นธรรมดา จะต้องมีความรู้ มีความเข้าใจให้กว้างออกไป.

ความหมายอีกข้อหนึ่ง ซึ่งมีความสำคัญมาก คือ คำว่า **"มีปัจจัยปรุ่่งแต่ง และ ไม่มีปัจจัยปรุ่่งแต่ง".** **สิ่งใดมีปัจจัยปรุ่่งแต่ง สิ่งนั้นจะมุสาเป็นธรรมดา ;** เพราะว่ามันต้องเป็นไป ตามอำนาจของเหตุของปัจจัย, จะคงที่อยู่ไม่ได้ จะจริงอยู่ไม่ได้ จึงต้องเป็นมุสา.

ส่วนสิ่งใดไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เป็นเครื่องปรุ่่งแต่ง สิ่งนั้นไม่ต้องเป็นไปตามอำนาจของอะไร มันจึงเป็นอยู่ได้ตามอำนาจของมันเอง มันจึงไม่ต้องมุสา. ดังนั้น สังขตธรรมทั้งหลายยังเป็นสิ่งที่มุสาอยู่ ; **อสังขตธรรมเท่านั้นที่จะมีความไม่มุสาเป็นธรรมดา.** และสิ่งนี้ก็เป็นสิ่งเดียวกันกับคำว่า "นิพพาน" และมีชื่อเรียกว่า สัจจะ คือ ความจริง ; ถ้าเป็นความจริงแท้ ต้องไม่มุสา.

เมื่อกล่าวถึง**สัจจะอันประเสริฐ** และสูงสุด **พระพุทธองค์ทรงระบุพระนิพพาน** นี้คือแสดงให้เห็นว่า นิพพานนั้นเป็น บรมสัจจะ ; บุคคลมีจิตตั้งอธิษฐานถึงทั่บลงไปในสัจจะนี้ **ชื่อว่ามีบรมสัจจากิษฐาน** เป็นข้อปฏิบัติสำหรับจะให้ถึงซึ่งพระนิพพาน อันเป็นธรรมที่ไม่มุสา. **นับเป็นประการที่ ๒.**

ข้อที่ ๓ จากาธิษฐาน การตั้งทั่บลงไปในจาคะ ที่เป็นชั้นปรมัตถปฏิบัติพานั้น **พระพุทธองค์ตรัสว่า ปรโม อริโย จาโค - จาคะอัน**

ปรมาตถปฏิบัติที่อาศัยพุทธภาษิตสั้น ๆ ในรูปแบบต่าง ๆ กัน

๓๒๑

ประเสริฐ อันเป็น ป-ร-ม, ยทิทำ สัพพปฏิบัติปฏินิสฺสคฺโค-กล่าวคือการสละเสียได้ซึ่งอุปติทั้งปวง ; ประเมน จากาคิฏฐาเนน สมณุนาคโต - ภิกษุมาตามพร้อมแล้ว ด้วยจากาคิฐฐาน อย่างยิ่งเห็นปานดังนี้.

อธิบายว่า ในบรรดาการสละนั้น การสละที่ประเสริฐและสูงสุด นั่นคือ การสละซึ่งอุปติ. สิ่งใดเรียกว่า "อุปติ" นี้ก็เคยบรรยายกันมากมาแล้ว ; โดยสรุปใจความแล้ว ก็กล่าวได้ว่า สิ่งใดเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ สิ่งนั้นเรียกว่า อุปติ, จะเป็นสิ่งใดก็ได้ : รูปธรรมก็ได้ นามธรรมก็ได้ ; เป็นวิสัย หรือเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือแล้ว ก็เรียกว่า อุปติ ; เช่นว่า ร่างกายนี้ก็เป็นอุปติ เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่า ของกู.

กิเลส ก็เป็นอุปติ เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือโดยไม่รู้สึกรู้ว่า เป็นตัวกู. แม้บุญ แม้บาป ก็เป็นที่ตั้งแห่งอุปติ เรียกว่า ปุญฺญอุปติ ก็มี. บุญ นี้เป็นอุปติ ในฐานะที่ว่า เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ ; บุญที่เป็นอุปติ ก็เป็นไปเพื่อผลในวิภวสงสาร.

สรุปความว่า แม้แต่พระนิพพาน คนโง่ ๆ ก็ไปยึดถือว่า "นิพพานของกู" ทำให้นิพพานกลายเป็นอุปติ ไปอย่างนี้ ไม่น่าพอใจเลย.

สรุปในที่สุดว่า สิ่งใดถูกยึดถือได้ อาจะยึดถือได้ แล้วสิ่งนั้นเป็นอุปติ ในเมื่อมีการยึดถือ ; ถ้าไม่มีการยึดถือ ก็ไม่เป็นอุปติ ; เช่นร่างกายล้วนๆ ของเรานี้ ถ้าไม่ยึดถือว่า ของเรา ก็ไม่เป็นอุปติ จะเป็นสภาวะธรรมตามธรรมดา ; แต่ถ้าไม่ยึดถือเข้า ก็กลายเป็นอุปติ แล้วก็เป็นความทุกข์แก่บุคคลนั้น.

หรือแม้ที่สุดแต่ว่า เรือกสวน ไร่นา ทรัพย์สมบัติ ถ้าไม่ยึดถือเข้า มันก็ไม่ใช่
อะไร คงเป็นธรรมชาติอยู่อย่างนั้น ; แต่พอไปยึดถือว่า เป็นของเราเข้า ก็เป็น
อุปธิ.

ที่นี้ สำหรับคำว่า อุปธิ ก็แปลว่า เข้าไปทรงไว้, เข้าไปแบกไว้ ;
อุป แปลว่า เข้าไป, ธิ แปลว่า ทรงไว้, แบกไว้ ห้ามไว้ ทุณไว้. อุปธิ แปลว่า
เข้าไปทรงไว้ ; ดังนั้นมันก็เป็นของหนัก.

ใคร ๆ ลองแบกอะไร ทรงอะไรดูก็แล้วกัน ล้วนแต่หนักทั้งนั้น. จะ
แบกกระสอบดิน มันก็หนัก, จะแบกกระสอบเงินทอง มันก็หนัก, จะแบก
กระสอบที่ใส่เพชรพลอยมันก็หนัก. ถ้าแบกแล้ว มันหนักเสมอ ; ถ้า
ไม่แบกแล้วมันก็ไม่หนักเสมอ. ดังนั้นจะต้องนึกไปในทางที่ว่า ไม่ต้องแบก ;
เราจะมีก็ได้ เราจะใช้ จะกิน จะจัดการอย่างไร ๆ ก็ได้ โดยไม่ต้องแบกดีกว่า.

เราก็เห็น ๆ กันอยู่ชัดว่า เราไม่ได้แบกเอาว้าวควาย ไร่นา ไร่บนป่า
หรือ บนศิรชะ ; แต่ว่า เรายังแบกไว้บนจิตใจ. เดี่ยวนี้ไม่ได้แบกไว้บนหัว
แต่ว่าได้แบกไว้บนจิตใจ, บางเวลาเราเอามาบรรทุกไว้บนจิตใจ. ดังนั้น
บางเวลาทรัพย์สมบัติเหล่านั้น ก็เป็นอุปธิ มาทับอยู่บนจิตใจ นี่จะยิ่งน่ากลัว
กว่าบนหัว.

ความจริงข้อนี้มีอยู่ว่า ถ้าไม่ยึดถือ ก็ไม่เป็นความทุกข์ พระพุทธองค์จึง
ทรงสรุปความว่า สงฺฆิตเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา - เมื่อกล่าวโดยย่อแล้ว
เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานนั้นเป็นตัวทุกข์. อะไรก็ตาม นี้ก็เรียกว่า

เบญจขันธ์ มันอยู่ข้างนอก ไม่เป็นไร ; แต่พอเข้ามาเกี่ยวข้องกับคน เข้ามา อยู่ในจิตใจของคน มันก็เป็นเบญจขันธ์ได้. รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่านี้ ภายนอกก็ตาม ภายในก็ตาม ถ้ามาเกี่ยวข้องกับจิตใจของคนแล้ว ก็เป็น สิ่งที่ถูกยึดถือ ก็ต้องมีความทุกข์.

ที่นี้ขอให้ดูที่ว่า ร่างกายของเราแท้ ๆ ถ้าไม่ยึดถือ มันก็ไม่เป็นทุกข์ หรือ ไม่หนัก ; พอไปยึดถือเข้า มันก็ทุกข์ หรือเป็นความทุกข์ หรือเป็น ของหนักขึ้นมา ; **ความทุกข์ทั้งหลายจึงสรุปรวมอยู่ที่ความยึดถือ.**

ในข้อนี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **สพฺพปฏิบัติปฏิบัติสุสฺสโค - การสละ เสียได้ซึ่งอุปธิทั้งปวง นี้เป็นอริยจาคะอันสูงสุด ;** หมายความว่า พระอริยเจ้า ท่านมีจาคะกันอย่างนี้, หรือว่า มีจาคะกันอย่างนี้ จึงจะถูกต้องตามแบบของ พระอริยเจ้า คือ บุคคลผู้พ้นแล้วจากข้าศึก. **จาคะสูงสุด จึงอยู่ที่การสละ เสียซึ่ง อุปธิทั้งปวง** ทำให้ดับทุกข์ได้ ทำให้บรรลุนิพพาน.

บุคคลควรจะมีอธิษฐานจิตลงไปที อุปสมะ กล่าวคือ พระนิพพาน ; ในบางที ก็เรียกพระนิพพานนั้นว่า **อุปสมะ** แปลว่า **ความเข้าไปสงบ**

ถ้าเรียกว่า **นิพพาน** ก็แปลว่า **ความดับเย็น ; ความดับ หรือความสงบ** ก็เป็นอย่างเดียวกัน ถ้าดับมันก็สงบ, ถ้าสงบมันก็ดับ, ฉะนั้น ชื่อจึงใช้ แทนกันได้มากมายหลายชื่อ ความหมายเหมือนกันหมด ตรงที่ไม่มีมีความทุกข์ ไม่มีความร้อน.

ข้อที่ ๔. **อุปสมมติฐาน** ในขั้นที่เป็นปรมาตถปฏิบัติพานั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า *ปรโม อริโย อุปสโม - อุปสมะ อันประเสริฐอย่างยิ่งนั้น, ยทิทราคะโทสโมหานิ อุปสโม - ได้แก่ อุปสมะแห่งราคะ แห่งโทสะ แห่งโมหะ, ปรเมน อุปสมมติฐานเนน สมนุนคโต - ภิกษุเป็นผู้มาตามพร้อมแล้วด้วยอุปสมมติฐาน ด้วยอาการอย่างนี้.*

อธิษฐาน คือการถึงทับซึ่ง อุ-ป-ส-ม คือการเข้าไปสงบอันประเสริฐสูงสุด, แล้งถึง อุ-ป-ส-ม คือความสงบแห่งราคะ โทสะ โมหะ. สิ่งที่เรียกว่า ราคะ โทสะ โมหะ มีอธิบายกันมาแล้วหลายครั้งหลายหนไม่อาจจะอธิบายโดยละเอียดได้อีก ในที่นี้ ในเวลานี้.

สรุปความเอาแต่ว่า **ราคะ โทสะ โมหะ** นี้ มีความหมายเป็นความ **ลุกโพล่ง ๆ เหมือนกับไฟ** ; แม้ว่ามีอาการต่าง ๆ กัน ลุกกันไปคนละอย่าง หรือว่าร้อนกันไปคนละอย่าง : บางอย่างก็เห็นง่าย บางอย่างก็ไม่เห็น, หรือว่ามันจะเป็นสีสังวรณะที่ต่าง ๆ กัน. เป็นไฟสีเหลือง, เป็นไฟสีขาว, เป็นไฟสีเขียว, เป็นอะไรก็สุดแท้ เรียกว่ามันมีความลุกโพล่งอยู่ด้วยกันทั้งนั้น.

สังเกตได้ง่ายนิดเดียวว่า พอราคะเกิดขึ้นแล้ว จะอยู่นิ่งไม่ได้, โทสะเกิดแล้ว จะอยู่นิ่งไม่ได้, โมหะเกิดแล้ว ก็จะไม่อยู่นิ่งไม่ได้ ; ความที่อยู่นิ่งไม่ได้นั้น เรียกว่า **ไม่สงบ**. ต่อเมื่อตรงกันข้ามอย่างนั้น จึงจะเรียกว่า **ความสงบ หรือความเข้าไปสงบ คือความหยุด**.

ความหยุดแห่งราคะ โทสะ โมหะนี้ เรียกว่า เป็น อุ - ป - ส - ม อันเป็นอริยะ, อันเป็น ป - ร - ม, จะรวมเรียกเป็นคำเดียวก็ได้ว่า *"ปรมาริ-*

โยปสม" ก็เป็นภาษาบาลี ไม่คั่นหู ; ป - ร - ม - อ - ริ - โย - ป - ส - ม
-ความเข้าไปสงบระงับอันประเสริฐและสูงสุด คือการเข้าไปสงบระงับเสียได้
ซึ่ง รากะ โทสะ โมหะ ดังนี้. ผู้มาตามพร้อมแล้วด้วยอุปสมมติฐานอย่างนี้ ซึ่งว่า
เป็นผู้ถึงทัฬหซึ่งพระนิพพาน.

นี้รวมเป็นอธิษฐานธรรม ๔ ประการ ล้วนแต่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์
สิ้นเชิงในอันดับสูงสุด.

เท่าที่กล่าวมานี้ ก็ชี้ให้เห็นอยู่ในตัวแล้วว่า อธิษฐานธรรม
ทั้ง ๔ ประการนี้ จะใช้อย่างเรื่องของชาวบ้านในโลกนี้ก็ได้อีก จะใช้อย่างเรื่อง
ของพระอริยเจ้า เพื่อจะออกไปเสียนอกโลก นอกความทุกข์ทั้งปวงก็ได้.

ในสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายอธิษฐานธรรมที่เป็นปรมัตถ-
ปฏิบัติ ดังนั้นจึงทรงแสดงให้เห็นโดยบทว่า ป - ร - ม บ้าง, โดยบทว่า อ - ริ - โย
บ้าง ; แล้วก็แสดงลักษณะสูงสุด คือถ้าเป็นปัญญา ก็เป็นปัญญาเห็นธรรม
เป็นที่สิ้นสุดแห่งทุกข์ทั้งปวง ; ถ้าเป็นสัจจะ ก็หมายถึงสัจจะชนิดที่ไม่มีการมุสา
เป็นธรรมดา เช่นนิพพานเป็นต้น ; ถ้าเป็นจาคะ ก็หมายถึง สละเสียซึ่งอุปปี
ทั้งปวง ; ถ้าเป็นอุปสมะ ก็ต้องอุปสมะแห่งกิเลสทั้งปวง.

ขอให้ผู้ปฏิบัติโดยนัยนี้ มีความเข้าใจ สรุปได้เป็นหัวข้อสั้น ๆ ว่า
จงเป็นผู้มีอธิษฐาน คือมีการตั้งทัฬหลงไปบนธรรมะ ๔ ประการ : คือปัญญา
ที่ประเสริฐสูงสุด, คือสัจจะที่ประเสริฐสูงสุด, คือจาคะที่ประเสริฐสูงสุด, คือ
อุปสมะอันประเสริฐสูงสุด เช่นเดียวกัน.

มีชื่อธรรมะเพียง ๔ อย่างเท่านั้น ว่า ปัญญา สัจจะ จาคะ อุปสมะ ที่เป็นไปทางโลกก็ได้ ในทางโลกุตระก็ได้ แล้วแต่ว่าบุคคลนั้น จะสามารถนำมาใช้ปฏิบัติอย่างไร.

คนเรานั้น มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ มีหน้าที่ต่าง ๆ กัน แต่ธรรมะนี้แปลกประหลาดที่ว่า เอาไปใช้ได้ในทุก ๆ หน้าที่ ; คนที่อยู่ในโลกนี้จะต้องทำมาหากิน ก็ต้องใช้ธรรมะนี้ ในความหมายตามระดับนั้น ; แต่ถ้ามีความทุกข์ทางใจเกิดขึ้น ก็ต้องมีธรรมะนี้ ในระดับสูงไปกว่านั้น. เรามีปัญหาอย่างไร หรือมีปัญหาชั้นไหน ก็พึงใช้อธิษฐานธรรมะนี้ ให้ถูกต้องตรงตามปัญหานั้นๆ เกิด ก็จะสามารถแก้ไขปัญหานั้น ๆ ได้.

นี่แหละคือ ปรมัตถปฏิบัติปทา ในพระพุทธศาสนานานาแบบ เอามาแสดงให้เป็นเครื่องศึกษาและปฏิบัติ สำหรับพุทธบริษัท ในวันนี้มี ๔ ประการ คือ ปัญญา สัจจะ จาคะ และอุปสมะ ในฐานะที่เป็นอธิษฐานธรรม พอสสมควรแก่เวลา จึงขอยุติไว้เพียงเท่านี้ก่อน.

ขอให้พระสงฆ์ทั้งหลายสวดคณະสาธยาย ตามที่เคยกระทำมา สืบต่อไป.

ปฏิบัติปาฏิหาริย์

- ๑๑ -

๙ กันยายน ๒๕๑๕

ภัทเทกรัตตปฏิบัติปาฏิหาริย์

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ ในหัวข้อที่ว่า ปฏิบัติปาฏิหาริย์ ได้ล่วงมาถึงครั้งที่ ๑๑ ในวันนี้แล้ว ยังจะต้องบรรยายต่อไปอีกสามครั้ง ก็จะหมดงวดการบรรยายชุดนี้ แล้วก็จะได้หยุดพักไปเป็นเวลา ๓ เดือน เพราะว่าเป็นฤดูฝน ต่อถึงฤดูแล้งหน้า จึงค่อยเริ่มบรรยายกันในรอบใหม่.

ในรอบสุดท้ายที่เรียกว่า ชุด ปฏิบัติปาฏิหาริย์ นี้ เป็นรอบ อาสาพิหุชา คือ เนื่องในวันเข้าพรรษา เป็นครั้งที่ ๑๑ ในวันนี้ การ บรรยายได้ติดต่อกัน ล้วนแต่กล่าวด้วยเรื่องปัญหาต่าง ๆ ของการ ปฏิบัติ, วิธีการปฏิบัตินานาแบบ ทั้งที่เนื่องกับปริยัติ และไม่เนื่อง กับปริยัติ จนกระทั่งเกี่ยวกับปริยัติ สักว่าเป็นพระพุทธรูปภาสิตสั้นๆ เท่านั้น.

ในครั้งที่แล้วมา ได้พูดถึงอธิษฐานธรรมทั้ง ๔ คือ ปัญญาอธิษฐาน สัจจาธิษฐาน จาคาธิษฐาน และอุปสมามธิษฐาน.

ในวันนี้จะได้กล่าวหมวดธรรมที่เนื่องกัน สำหรับจะให้เกิดความง่ายตาย แก่อธิษฐานธรรมทั้ง ๔ นั้นด้วย และแม้จะมองในรูปที่ว่า มันเป็นความสมบูรณ์ อยู่ในตัวมันเองด้วยก็ยังมี คือ หมวดธรรมที่เรียกว่า ภัทเทภัตตปฏิบัติ.

ธรรมะหน้าปากคอก ที่ควรรู้จัก

ธรรมะหมวดนี้ เป็นที่คุ้นเคยกับพุทธบริษัททั้งหลาย เพราะว่า สวดกัน อยู่ทุกวัน ที่เรียกว่า ภัทเทภัตตคาถา มีใจความว่า *อดีตํ นานวาคเมยฺยนปฺปฏิกิจฺเชนนาคิตํ* เป็นต้น; แต่แล้วมันก็มีลักษณะเหมือนกับหน้าปากคอก ที่วัวกินไม่เป็น.

ธรรมดา "หน้าปากคอก" ย่อมถูกวัวกัดกินอยู่เสมอ จึงได้เรียกว่า "หน้าปากคอก" ; เพราะว่าวัวนั้นพอจะออกจากประตูคอกถึงบนันนั้นบนี้ ที่เป็น

หญ้าเป็นใบไม้ ที่ปากคอกก่อนเสมอไป จนเรียกว่า "หญ้าปากคอก" ; แต่แล้ว มันก็ยังมีหญ้าปากคอก ชนิดที่วัวกินไม่เป็น เช่นว่า มันจะอยู่สูงขึ้นไป บนหลัง ชุ่มประตูคอกก็ได้ แล้ววัวมันก็ไม่เคยจะเงยหน้าดู, หรือว่า หญ้าจะแอบอยู่ที่ หลักรั้วอันไหนก็ได้ ซึ่งวัวไม่สนใจ หรือว่ากินไม่ได้.

การกล่าวอย่างนี้ ก็เพื่อจะเป็นเครื่องเตือน ให้รู้จักสังเกตกันบ้างว่า แม้ว่าจะเป็หญ้าปากคอก แต่ก็ยังมีชนิดที่วัวกินไม่เป็น ก็อาจจะมียู่ เหมือนกับกว่า ภทเทภรตตคาถานี้.

ภทเทภรตตคาถานี้ ก็สวดกันอยู่ทุกวัน มีลักษณะเหมือนกันกับ **หญ้าปากคอก** ; แต่ทำไมเอามาใช้เป็นประโยชน์ เหมือนกับหมวดธรรม ทั้งหลายไม่ได้ ทั้งที่เป็นหมวดธรรมที่สมบูรณ์อยู่ในตัวของมันเอง จึงขอให้ท่าน ทั้งหลายสนใจให้ดีเป็นพิเศษ ในธรรมหมวดนี้ ในฐานะที่ว่า เป็นเหมือนกับ หญ้าปากคอก. สำหรับหัวข้อของธรรมนี้ ก็มีว่า :

อดีต นานวาคเมยยุ

- ไม่ตามคิดถึงซึ่งสิ่งที่ล่วง
ไปแล้ว,

นปปฏิกิจเข อนาคต

- ไม่หวังสิ่งที่ยังไม่มา,

ปจบุปบุณญจ โย ธมมํ ตตถ ตตถ วิปสุสติ

- เห็นแจ้งประจักษ์ในธรรม
อันเป็นปัจจุบันนั้น ๆ อยู่.

ข้อความมีเพียง ๓ ข้อเท่านั้นเอง ว่า ไม่ตามคิดถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว, ไม่หวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง, แต่ที่ เห็นแจ้งในธรรมที่เป็นปัจจุบัน อยู่ในที่

นั้น ๆ ; ใจความสำคัญอยู่ตรงที่ "เห็นแจ้งในสิ่งที่ปัจจุบันอยู่ในที่นั้น ๆ" นั่นเอง.

เห็นแจ้งในสิ่งที่ปัจจุบันในที่นั้น จะชนะกิเลสได้

สิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจกันเป็นพิเศษ ก็อยู่ที่ตรงนี้ อยู่ตรงที่ว่า จะทำความเข้าใจแจ้งในสิ่งที่ปัจจุบันในที่นั้น ๆ กันได้อย่างไร ? ถ้าว่าทำได้ ก็จะเป็นการเอาชนะกิเลส และความทุกข์ได้โดยสิ้นเชิงเหมือนกัน ; ไม่ใช่ว่าการปฏิบัติในข้อนี้ จะเป็นการปฏิบัติครั้งก่อน หรือเป็นการปฏิบัติ ที่เป็นเบื้องต้น เป็นบุพภาคของการปฏิบัติเหล่าอื่น ก็หาไม่ได้. ที่แท้ก็เป็นการปฏิบัติที่เต็มรูป เหมือนกับการปฏิบัติเหล่าอื่น ซึ่งเมื่อปฏิบัติแล้ว ก็ทำให้สิ้นกิเลส และอาสวะได้.

การที่บุคคลมาเห็นแจ้งในธรรม อันเป็นปัจจุบันอยู่ในที่นั้น ๆ มีความหมายสำคัญที่สุดตรงที่ว่า ทำให้เกิดกิเลสไม่ได้ และเพิ่มพูนอาสวะไม่ได้ ; เมื่อเป็นดังนี้อยู่เรื่อยไป ๆ กิเลส อาสวะก็ถึงความสิ้นไป ในที่สุด.

สำหรับเรื่องในอดีตนั้น เมื่อไม่นึกถึงมันแล้ว ก็แล้วกันไป ; สำหรับเรื่องในอนาคตนั้น เมื่อไม่หวังอยู่ มันก็ไม่มีปัญหาอะไร ; เป็นอันว่าไม่ต้องสนใจก็ได้. ให้สนใจกระทำแต่ในส่วนที่เป็นปัจจุบันในส่วนเดียว. ดังนั้น เราต้องวินิจฉัยกัน ในส่วนนี้ให้มากที่สุด ; หรือว่า เมื่อสนใจ และปฏิบัติได้ในส่วนนี้ก็เป็นอันว่า ปฏิบัติได้ทั้งสามส่วน. สำหรับส่วนที่เป็นอดีตนั้น ก็ตรัสว่า :-

ยทตีตมปฺหีนนฺตํ - ส่วนใดที่เป็นอดีต ส่วนนั้นก็ละไปแล้ว.

ส่วนที่เป็นอนาคต ก็ตรัสว่า **อุปตฺตญฺจ อนาคตํ** - ส่วนที่เป็นอนาคตแล้ว ก็ยังไม่มา.

เมื่อสิ่งนั้นละไปแล้ว หรือ เมื่อมันยังไม่มา นี่ก็ยังไม่ใช่ปัญหา เพราะไม่ได้เกิดขึ้นอยู่เฉพาะหน้า, มิได้เป็นปัญหาเฉพาะหน้า. เมื่อมันไม่มีอยู่ในที่เฉพาะหน้า เราก็ไม่มีหน้าที่ ที่จะต้องทำอะไร หรือปฏิบัติอย่างไรเลย ก็ได้ จึงยังคงเหลืออยู่ แต่ส่วนที่เป็นปัจจุบัน. ในข้อนี้มีตรัสว่า :-

ปจฺจุปปนฺนญฺจ โย ธมฺมํ ตตฺถ ตตฺถ วิปสฺสตี	- บุคคลใดเห็นแจ้งในธรรม
	อันเป็นปัจจุบันอยู่ในที่นั้น ๆ,
อสมฺหิรี อสงฺกุปฺปี	- เป็นผู้ไม่ง่อนแง่น ไม่คลอน
	แคลนไปด้วยธรรมนั้น,
ตํ วิทฺฐา มนุพฺพฺรหฺเม	- รู้ความจริงข้อนี้แล้ว
	พึงพอกพูนไว้.

นี่เป็นหลักปฏิบัติโดยตรง ว่า **ให้รู้แจ้งประจักษ์ ทันทัน ในสิ่งที่** **ที่เป็นปัจจุบัน** ในลักษณะที่ไม่มีความง่อนแง่นคลอนแคลน, แล้วก็รักษาความรู้ อันนี้ และความไม่ง่อนแง่นคลอนแคลน อันนี้ไว้ ให้เจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

ต่อจากนั้นก็มิพระพุทธรักษา ซึ่ง เป็นเครื่องกระตุ้น หรือ รมเร้าว่า :-

อชฺเชว กิจฺจมาตฺตปฺปี	- ความเพียรเผากิเลส เป็นสิ่งที่ท่านทั้งหลาย
	ต้องทำวันนี้,
โก ชญฺญา มรณํ สุเว	- ใครจะไปรู้ว่า ความตายจะมี แม้ในวันพรุ่งนี้

น หิ โน สงฺครนฺเตน
มหาเสเนน มจฺจุณา

- การจะทำสงครามต่อต้านกับมัจจุราช ซึ่งมี
เสนามากนั้น เป็นไปไม่ได้.

ข้อความนี้เป็นข้อความสำหรับกระตุ้น ให้รีบกระทำสิ่งซึ่งเป็นหน้าที่
อันปัจจุบันนั่นเอง ไม่ต้องผัดไว้ แม้แต่เพียงวันพรุ่งนี้ เพราะว่าอาจจะตายก็ได้.

ถ้าว่า ทำได้แบบนี้ ก็ทรงแสดงอานิสงส์ไว้ว่า :-

เอวฺวิหาริมาตาปี อโหฺรตฺตมตฺนุทิตํ
ตํ เว ภาทุเทกรตฺโตติ สนฺโต อาจิกฺขเต มฺนิ.

แปลว่า มฺนิ คือ ท่านผู้รู้ทั้งหลาย เป็นผู้สงบระงับแล้ว ย่อมจะ
กล่าวบุคคล ผู้มีปรกติอยู่อย่างนี้ ในเกียจคร้านทั้งกลางวันกลางคืน ว่าเขา
เป็นผู้ แม้จะมีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ก็ประเสริฐ หรือ น่าชม.

อานิสงส์ของ "ภทฺเทกรตฺโต"

อานิสงส์ข้อนี้ใช้ถ้อยคำที่บางคนฟังแล้ว จะเห็นว่า ไม่มีความหมายอะไร
คือ คำว่า ภทฺเทกรตฺโต - มีชีวิตอยู่วันเดียวก็น่าชม. แต่คำว่านี้มีความหมาย
มาก. ถ้า "วันเดียวก็น่าชม" ก็หมายความว่า ก็วัน หรือหลายวัน ก็ต้องยิ่ง
น่าชมมากขึ้นไปอีก.

สำหรับคำว่า "น่าชม" หรือว่า "เป็นผู้เจริญ" นั้น มีความหมายลึก
และมีความหมาย ระบุชัด ลงไป ในข้อที่ว่า "ไม่มีความทุกข์เลย". ในบรรดา

สิ่งที่จะถือกันว่า น่ำชม หรือประเสริฐ หรือเจริญ นี้ก็ไม่มีอะไรที่จะดีมากยิ่งขึ้นไปกว่า "ความไม่มีทุกข์" ; แม้ว่าจะอยู่เพียงวันเดียว เมื่อไม่มี ความทุกข์ มัน น่ำชม. จะอยู่กันก็เดือน ก็ปี หรือหลายสิบปี ก็ตาม ถ้าเต็มไปด้วยความทุกข์ก็ไม่ประเสริฐอะไร คือว่าไม่น่ำชมที่ตรงไหน.

คำว่า "น่ำชม" นี้ มีความหมายไกลไปถึง **ความเป็นพระอรหันต์** เพราะวา เมื่อบุคคลปฏิบัติในลักษณะที่ไม่งอนแง่นคลอนแคลน ในธรรมอันมาถึง เข้า เป็นปัจจุบันแล้ว ย่อมหมายถึง ความหมดสิ้นกิเลส และอาสวะ, มีความเป็นพระอรหันต์ในที่สุด ; หมายความว่า เป็นพระอรหันต์เพียงวันเดียว ก็น่ำชม. ดังนั้นเราจะได้พิจารณาการปฏิบัติในส่วนปรมาตถปฏิปทา ในพระพุทธานุชาตสันๆ ซ้ำนี้กันโดยพิสดาร.

ผลของ "ไม่คำนึงถึงอดีต ไม่หวังอนาคต"

ข้อที่ว่า "ไม่คำนึงถึงอดีต และ ไม่หวังอนาคต เห็นแจ้งในปัจจุบัน" นั้น บางคนอธิบายว่า **ไม่คำนึงถึงชาติที่แล้ว ๆ มา** คือ ความเกิดในชาติก่อนๆ และ **ไม่คำนึงถึงชาติข้างหน้า** ที่จะมีมาหลังจากตายแล้ว คงคำนึงอยู่แต่ในชาตินี้ ในปัจจุบันนี้ แล้วก็กระทำ ความเห็นแจ้ง ในภพอันเป็นปัจจุบันนี้ อย่างนี้ก็มี ; แม้จะอธิบายเป็นชาติก่อนตาย, หรือหลังจากตายแล้วอย่างนี้ ก็ยังนับว่ามีประโยชน์ อยู่ตามสมควร จะได้เป็นเครื่องตัดบท หรือระงับความยุ่งยาก ที่จะมำวถามกัน อยู่ว่า ตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด อย่างไม่รู้สิ้นสุดนี้กันเสียที, จะมำวถามว่า เกิดนี้ เกิดมาจากอะไร, แล้วจะตายไปเกิดเป็นอะไรต่อไปอีก ; อย่างนี้ก็ควรจะเลิก

กันเสียที เลิกพูดเลิกถามกันเสียที เพราะพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า "ไม่ควรคิดถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว และไม่ควรรวังในสิ่งที่ยังไม่มีมา" ; เหลืออยู่ก็แต่ว่า **ในชาตินี้ จะต้องทำให้ดีที่สุด.**

สิ่งใดที่เป็นหน้าที่ปรากฏอยู่ในชาติปัจจุบันนี้ จะต้องทำให้ดีที่สุด และให้ชัดเจนแจ่มแจ้งที่สุด แล้วก็**ไม่ให้ง่อนแง่นคลอนแคลน** คือว่า อย่าให้ยังเหลืออยู่เป็นปัญหา ที่ต้องระแวงต้องสงสัย และทำให้เสร็จสิ้นไป ในลักษณะที่จะนอนใจได้ แล้วก็ตาย อย่างที่เรียกว่า ดีที่สุด อย่างนี้ก็ได้. **ผู้ปฏิบัติ โดยอาศัยหลักอย่างนี้ ก็ย่อมจะไม่มีปัญหาอะไร** ก็พยายามทำความดี ความงาม ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ไปตามทีกระทำกันอยู่แล้ว หรือที่สั่งสอนอบรมกันอยู่แล้ว.

นี่เรียกว่า **เป็นการปฏิบัติในรูปแบบหนึ่ง** โดยเอาคำว่าชาติ ๓ ชาติมา **เป็นหลัก** ซึ่งแต่ละชาตินั้นก็ยาวนานมาก คือเกิดมาจากท้องแม่ จนกว่าจะตาย เข้าโลงไป นี่เรียกว่า ชาติหนึ่ง ; แล้วก็เรียกชาติที่แล้วมาว่า อดีต, ชาติที่จะมาโน่นว่า ชาติอนาคต, แล้วเดี๋ยวนี้ เรียกว่า ชาติปัจจุบัน อย่างนี้ก็ได้อีก. **แต่ว่า คำอธิบายอันแท้จริงของพระพุทธภาษิตนี้ หาใช่เป็นอย่างนั้นไม่ ; ได้ระบุไปถึงชาติ หรือ ความคิดแห่งเบญจขันธ์ คราวหนึ่ง ๆ.**

พึงรู้จัก "ชาติ - ความเกิด" ให้ถูกต้อง เพื่อปฏิบัติได้ถูก

ชาติ หรือความเกิดแห่งเบญจขันธ์ได้แก่ เมื่อตาเห็นรูป หรือว่าหูฟังเสียง เป็นต้น ; แล้วเกิดการปรุงแต่งเป็น ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน

ครวหนึ่ง ๆ. นี้แหละเรียกว่าเป็นปัจจุบัน หมายถึงที่กำลังเกิดอยู่จริง, ระบุ
ชัดลงไปว่า เมื่อตาเห็นรูปแล้ว ความคิดอะไรเกิดขึ้นในจิตใจเป็นลำดับไป ;
นี่เรียกว่าปัจจุบัน จะต้องทำให้ดีที่สุด คือให้เข้าใจแจ่มชัดที่สุด จนถึงกับมี
ผลว่า ไม่มีความหวั่นไหวในธรรมนั้น ๆ, แล้วก็รักษาความมั่นคงนี้เอาไว้ได้.

**นี่คือข้อปฏิบัติโดยตรง เกี่ยวกับพระพุทธานุชาตข้อนี้ และจะเป็น
ปรมัตถปฏิปทาอย่างยิ่ง** ยิ่งกว่าจะไปนึกถึงเรื่องชาติยาว ๆ ที่เคยพูดกันมาแล้ว
แต่กาลก่อน.

สิ่งที่เรียกว่า**ปัจจุบันธรรม** ก็หมายความว่า **ที่กำลังมีเรื่องมีราวอยู่ใน
จิตใจ** ในเวลานี้ : จะเกิดมาทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก ทางกาย
อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้, หรือว่า จะเกิดมาจากทางใจล้วน ๆ คือ เอามาคิด
มานึกขึ้นเดี๋ยวนี้อีกได้. แต่ว่าถ้าสิ่งใดกำลังอยู่ในทวาร มีจักขุทวาร โสททวาร
กระทั่งกายทวารเป็นต้น หรือว่าในมโนทวาร เป็นที่สุด ก็เรียกว่าล้วนเป็นเรื่อง
ปัจจุบัน.

ถ้าจะกล่าวให้ชัดเจนกว่าที่กล่าวแล้วนั้น ก็คือ**เรื่องที่กำลังรู้สึกอยู่
ในใจ** เป็นเรื่องที่จะต้องทำให้เห็นชัดโดยบทว่า ตตถ ตตถ วิปสุตติ -
เขาย่อมเห็นแจ้งในธรรมนั้น ๆ. เมื่อตากระทบรูป เกิดจักขุวิญญาณขึ้น ก็จะต้อง
เห็นว่า นี่ตา นี่รูป นี่จักขุวิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยตากับรูป.

**ความเห็นแจ้งในสิ่งที่เรียกว่า ตา กับ รูป เกิดจักขุวิญญาณนั้น ต้องแจ้ง
อย่างทีเรียกว่ามีความรู้** ไม่ใช่สักว่าเห็นว่าตา ว่ารูป ซึ่งใคร ๆ ก็เห็น เพราะว่า

ตาก็ต้องเห็นรูปอยู่แล้ว ; แม้ว่า สุนัข หรือแมว ก็มีตาที่เห็นรูป ; แต่การเห็นรูปเพียงเท่านั้น ไม่สำเร็จประโยชน์. เราศึกษามากแล้วจนบัดนี้ **ควร**จะรู้จักสิ่งที่เรียกว่า ตานั้น ให้ดีกว่านั้น, แล้วก็รู้จักสิ่งที่เรียกว่า รูป ดีกว่านั้น, แล้วก็รู้จักจักขุวิญญาณ คือความรู้แจ้งที่เกิดขึ้นทางตานั้น อย่างดีที่สุดด้วย.

ในเรื่องที่เกี่ยวกับหูและเสียง และวิญญาณทางหูก็ตาม, ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ จมูกและกลิ่น และวิญญาณในทางจมูกก็ตาม, จะต้องรู้แจ้งในระดับเดียวกัน ในลักษณะเดียวกัน ในทำนองเดียวกัน.

ความเห็นแจ้งจะมีได้ ต้องรู้แจ้งในเรื่องของอายตนะ

ในที่นี้ยกเอาเรื่องของตา เป็นตัวอย่าง แต่เพียงอย่างเดียวก็นพอ ; เป็นผู้รู้จักตาว่าเป็นอย่างไร, เป็นผู้รู้จักรูปว่าเป็นอย่างไร, เป็นผู้รู้จักจักขุวิญญาณว่าเป็นอย่างไร. นี้ไม่ใช่กล่าวไปตามที่ท่องตามตัวหนังสือที่จดไว้ หรือจำไว้ ; เราต้องเคยศึกษามาแต่ก่อนว่า สิ่งที่เราเรียกว่าตานั้น ประกอบด้วยคุณสมบัตินี้แห่งการเห็น เช่นจะต้องมีประสาทของตา หรืออะไร ๆ ที่เกี่ยวกับตา, แล้วก็ยังต้องรู้จักความหมายที่ลึกไปกว่านั้น ;-

ส่วนที่ ๑. ความหมายที่ลึกของนัยน์ตานั้น เขาเรียกว่าจักขุทวาร ; ทวารคือตานั้นเป็นปากประตูที่จะเปิดรับอะไร ให้ผ่านเข้าไปถึงใจ. นี่ก็เป็นเรื่องที่ต้องระวังเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่ามันเป็นประตู เหมือนประตูบ้าน ; ถ้าเราไม่ระวังให้ดี ก็จะเป็นเหตุให้สิ่งที่เป็นอันตราย เข้าไปในบ้าน. เราจะต้องรู้จักตาในฐานะที่เป็นทวารให้ถูกต้อง.

ที่นี้ สิ่งทีเรียกว่ ตา นี้ ยังมีชื่ออีกอย่างหนึ่ง ว่ เป็นอายตนะ คือ เป็นเครื่องติดต่อ. เป็นฝ่ายหนึ่งสำหรับการติดต่อ คือตาเป็นฝ่ายหนึ่ง รูปเป็นอีกฝ่ายหนึ่ง สำหรับพบกัน แล้วกระทบกัน แล้วจะมีเรื่องอะไรที่สำคัญอย่างยิ่งเกิดขึ้น เพราะการกระทบกันนั้น.

ตา ไม่ใช่เป็นเพียงลูกตา กับเส้นประสาทตาเฉย ๆ ตายังมีความหมายไปในทางทีว่ จะทำให้เกิดเรื่อง เนื่องจากการกระทบกันนั่นเอง ; ด้วยเหตุดังนี้แหละ สิ่งทีเรียกว่ ตา นี้ จึงมีชื่ออีกหนึ่งว่ อินทริย์ หรือ จักขุอินทริย์ อินทริย์ คือ ตา ; อินทริย์แปลว่ สิ่งซึ่งร้ายกาจ ซึ่งม้ออำนาจ ซึ่งม้อฤทธิ์ม้อเดช มีเรื่องม้อราวมากทีเดียว เรียกว่เป็นสิ่งที่สำคัญมากที่สุด. ตาไม่ใช่เป็นแต่ลูกตาเฉย ๆ ; มันม้อความเป็นอินทริย์ ถ้าทำผิดเกี่ยวกับเรื่องนี้แล้ว จะเกิดเรื่องใหญ่ ถึงกับฉิบหาย ก็ได้.

ขอให้ไปคิดดูว่ เรื่องทีเห็นด้วยตานี้แหละ เคยทำให้คนฉิบหายมามากแล้ว ; แม้เป็นเรื่องของเด็ก ๆ เรื่องความสวย ความงาม ความอะไรต่าง ๆ นี้ ก็ทำให้เกิดความเสื่อมเสียทางศีลธรรมมามากแล้ว, หรือว่ ทำให้เกิดความเป็นความตายลงไปก็ได้ เพราะความไม่รู้เท่าการเห็นในทางตา ; นี้จะไม่ให้เรียกว่อินทริย์ได้อย่างไร.

เราควรจะต้องรู้จักตาอย่างแจ่มแจ้งว่ ตา เป็นทวาร คือ เป็นปากประตู ทีต้องระวัง ; แล้วตายังเป็นอายตนะ เครื่องติดต่อ หรือกระทบ ทีจะทำให้เกิดเรื่องดีก็ได้ ชั่วก็ได้ ; และยังเป็นอินทริย์ คือมีความสำคัญมาก ถ้าทำพลาดนิดเดียว ก็หมายถึงความฉิบหายในทุกแง่ทุกมุม ถ้าฉิบหายในเรื่อง

โลกนี้ ก็เสียเงินเสียทอง เสียข้าวเสียของ ติดคุกติดตะรางก็ได้. หรือว่าจะ
ฉิบหายในทางธรรม ให้เกิดกิเลส และความทุกข์ก็ได้ สูญเสียการบรรลุมรรคผล
ก็ได้. นี่ตาเป็นอย่างนี้.

ส่วนที่ ๒. คือรูปที่จะมากระทบตา นี้ก็เรียกว่าเป็นอารมณ์. คำว่า
"อารมณ์" แปลว่าที่ห่วงเอา หรือที่เกี่ยวเกาะ ; ตามตัวหนังสือก็แปลว่าที่
ห่วงเอา คือจิตจะไปห่วงเอาสิ่งใด สิ่งนั้นก็เรียกว่าอารมณ์. รูปที่เราจะเห็น
ด้วยตา หรือเสียงที่เราจะฟังด้วยหู เป็นต้น เหล่านี้เรียกว่า อารมณ์ คือมันเป็น
สิ่งที่จิตนี้จะตะครุบเอา แล้วก็ห่วงเอา.

อีกอย่างหนึ่ง รูปก็เรียกว่า อายตนะด้วยเหมือนกัน คือเป็นอายตนะ
ภายนอก เป็นส่วนที่จะมีการกระทบข้างนอก จากข้างนอก ; เมื่อมีการ
กระทบแล้ว ก็จะเกิดเรื่องราวใหญ่โตไป ในทางดีก็ได้ ในทางร้ายก็ได้ เช่นเดียว
กันกับตานั่น.

ส่วนที่ ๓. ฟังรู้ชัดต่อไปว่า รูปกับตานี้ต้องอาศัยกัน ; ถ้าไม่ได้
อาศัยกัน มันก็ไม่มีเรื่อง ต่อเมื่ออาศัยกันจึงจะมีเรื่อง คือจะเกิดจักขุวิญญาณ
อย่างที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า จกฺขุญฺจ ปฏฺิ จฺจ รฺูเป จ อฺุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ -
อาศัยตาด้วย รูปทั้งหลายด้วย ย่อมเกิดจักขุวิญญาณ ดังนี้. จักขุวิญญาณ
หรือสิ่งที่เรียกว่า จิตที่จะรู้แจ้งในทางตานั่น ยังไม่เกิด จนกว่าเมื่อใดจะมีการ
อาศัยกันระหว่างสิ่งทั้งสองนี้คือ ตา กับรูป.

ผู้ใดมีความเห็นอย่างนี้ ในสิ่งทั้งสามนี้ ก็เรียกได้ตอนหนึ่ง
แล้วว่า ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ โย ธมฺมํ ตตฺถ ตตฺถ วิปสฺสุติ - เขาย่อมเห็น

แจ้งชัดในธรรมนั้น ๆ ที่เป็นปัจจุบัน คือมีการกระทบกันอยู่ที่นี้เดี๋ยวนี้ ในระหว่างตากับรูป.

ส่วนที่ ๔. ในปัจจุบันนั้นก็เลื่อนไปตามลำดับ ; การที่ประกอบพร้อมกันเข้าระหว่างตากับรูป และจักขุวิญญาณนี้เรียกว่า **ผัสสะ** ; เดี่ยวนี้ผัสสะได้เกิดขึ้นแล้ว เพราะการกระทบประจวบพร้อมกันระหว่างสิ่งทั้งสาม. **นี่ก็ต้องให้รู้แจ้งว่ามันเป็นการกระทบอย่างไร เป็นการกระทบของสิ่งใดที่เป็นส่วนสำคัญ ? ก็คือการกระทบของสิ่งที่เรียกว่า จักขุวิญญาณนั่นเอง เป็นส่วนสำคัญ** ที่มันได้กระทบกันเข้า กับสิ่งที่เรียกว่ารูป โดยอาศัยตา เป็นอายตนะ หรือว่าเป็นทวาร. **ผู้นั้นจะต้องมีความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในสิ่งที่เรียกว่าจักขุสัมผัส คือการสัมผัสทางจักขุนี้ ว่าเป็นอย่างไร.**

มีความเห็นแจ้งแล้วต้องมีสติสัมปชัญญะด้วย เพื่อไม่เป็นอันตราย

ความเห็นแจ้งนี้ จะไม่เพียงแต่เห็นแจ้งเฉย ๆ แล้ว จะต้องเพิ่มความมีสติสัมปชัญญะ เข้ามาอีกแล้ว ว่าการสัมผัสนั้นจะเป็นอย่างไรต่อไปอีก จึงจะไม่เป็นอันตราย.

ส่วนที่ ๕. สิ่งทีเรียกว่า สัมผัสนั้นก็จะไม่หยุดอยู่เพียงแค่สัมผัส **จะต้องเกิดสิ่งที่เรียกว่าเวทนา.** เหมือนกับว่า เราเอาค้อนตีปั้งลงไป มันจะไม่หยุดแค่นั้น ย่อมจะเกิดเสียงขึ้นมา, **ข้อนี้ฉันใด ; เมื่อมีการสัมผัสแล้วก็ต้องเกิดปฏิภาณออกมา คือสิ่งที่เรียกว่า "เวทนา".**

เวทนานี้ก็คือ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นแก่ใจ ; ถ้าถูกใจก็เรียกว่า สุข-
 เวทนา, ถ้าไม่ถูกใจ ก็เรียกว่าทุกข์เวทนา, ถ้ายังไม่เป็นเช่นนั้นทั้งสองอย่าง
 ก็เรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา.

ส่วนที่ ๖. เวทนาเกิดขึ้นแล้วก็ย่อมครอบงำจิตใจ มีอำนาจ มีกำลัง
 ที่จะครอบงำจิตใจ ดังนั้นมันจึงไม่หยุดอยู่เฉย ๆ เพียงเท่านั้น ; เมื่อเวทนาครอบงำ
 จิตใจแล้วก็ปรุงแต่งจิตใจนั้น ให้เกิดความรู้สึกต่อไปอีก ซึ่งเรียกว่าความคิด :-

เวทนาที่เป็นความสุขก็เกิดความคิดไปทางหนึ่ง, เวทนาที่เป็นความทุกข์
 ก็เกิดความคิดไปทางหนึ่ง, เวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็ยังให้เกิดความคิดไปทางหนึ่ง
 เช่น ความสงสัย ความระแวง เป็นต้น ; อย่างนี้เรียกว่า **สังขาร คือ ความคิด**
ได้เกิดขึ้นแล้วจากเวทนานั้น.

ความคิดนี้อันแรกที่สุด ก็คือ ความคิดประเภทที่เป็นความอยาก
 ที่เรียกว่า ตัณหา นั่นเอง : สุขเวทนาให้เกิดตัณหา ที่อยากได้ออยากเอา อยาก
 เป็น, ทุกขเวทนา ก็ให้เกิดตัณหาประเภทที่ไม่อยากเอา ไม่อยากได้
 ไม่อยากเป็น, อทุกขมสุขเวทนา ก็ให้เกิดความสงสัย อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ :
 มันให้เกิดความอยาก หรือตัณหา ในทางที่จะรู้ว่า มันจะเป็นอย่างไร จึง
 เป็นตัณหาให้หลาย ๆ อย่าง แล้วแต่ว่า ความสงสัยนั้นจะเป็นอย่างไร.

นี่เป็นอันกล่าวได้ว่า **ขึ้นชื่อว่า เวทนาแล้วย่อมให้เกิดตัณหาทั้งนั้น ;**
 เมื่อตัณหาเกิดแล้วก็ต้องมีผลอย่างอื่นต่อไปอีก เช่นให้เกิดการกระทำอย่างนี้อย่าง
 นั้น เป็นต้น.

ส่วนที่ ๗. เดียวนี้จะมองในด้านลึกของจิตใจต่อไป ว่า **เมื่อเกิดตัณหา** เป็นความอยากขึ้นมาในธรรมชาติแห่งจิตแล้ว ตัณหา - ความอยากนั้น ๆ จะทำให้เกิดความรู้สึกอีกคันหนึ่งขึ้นมาว่า **"ตัวเราเป็นผู้อยาก"** จะมีความรู้สึกขึ้นมาเองโดยอัตโนมัติว่า "ฉันอยาก ฉันต้องการ ฉันเป็นอย่างนั้น ฉันเป็นอย่างนี้" แล้วแต่ว่าตัณหาใดจะเกิดขึ้น ; แล้วปรุงแต่งอุปาทานข้อไหนขึ้นมา : ให้เป็นตัวฉัน และ เป็นของฉัน ไปในทางที่น่ารัก น่าพอใจ, หรือไม่น่ารัก ไม่น่าพอใจ, หรือว่า ยังโง่หลง สงสัย ระแวงอยู่. อย่างนี้เรียกว่า **อุปาทานเป็นตัวฉัน** เกิดขึ้นมาแล้ว.

ถ้าตัวกู - ของกู เกิดแล้ว จะเป็นความทุกข์

อุปาทานนี้แหละ คือสิ่งที่เราเรียกกันง่าย ๆ เดียวนี้ ว่า **ตัวกู - ของกู** ; นี่เป็นปัจจุบันธรรมอย่างยิ่ง และไม่มีปัจจุบันธรรมอันใดที่จะมีปัญหามาก เหมือนความรู้สึก ที่เป็นตัวฉัน และเป็นของฉัน ; เพราะว่าตัวกู - ของกูเกิดขึ้นแล้วก็จะทำอาการที่กวัดแกว่ง ด้วยความต้องการ : มีความเร่าร้อน มีความกระวนกระวาย จนกระทั่งว่า จะมีความเกิดขึ้นแห่งเรื่องหนึ่ง ๆ. มีตัณหา ในความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย, หรือว่า มีความต้องการแล้ว ไม่ได้ตามที่ต้องการ, หรือได้พบกันเข้ากับสิ่งที่ไม่ต้องการ อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งเรียกว่า **เป็นตัวความทุกข์**.

ตัวปัจจุบันธรรมแท้ ๆ นั้น ก็มีผลเป็นความทุกข์ เป็นสิ่งสุดท้าย ; และสิ่งทั้งหมดนี้เป็นไปได้ ในเวลาอันสั้น อย่างว่าชั่วฟ้าแลบครั้งหนึ่ง เท่านั้น : มันก็จะตั้งต้นตั้งแต่ว่า เป็นการกระทบทางอายตนะ เกิดผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ จนเกิดเป็นความทุกข์เสียแล้ว.

ขอให้ท่านทั้งหลายพิจารณาดู ว่า ตัวเราเองได้เคยผ่านสิ่งเหล่านี้มาอย่างไร ; ก็ย่อมรู้อยู่แก่ใจได้ดีว่า เพียงแต่เหลือตาไปเห็นสัตว์ สังขารบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เข้าเท่านั้น ก็เป็นทุกข์เสียแล้ว. เช่นว่า เราเหลือบตาไปเห็นศัตรูคู่อาฆาตของตน แม้แต่ที่ไกลเท่านั้น ก็เป็นทุกข์เสียแล้ว ; มันเร็วขนาดสายฟ้าแลบอย่างนี้. นี้เรียกว่า เป็นปัจจุบันธรรมแท้ ที่ทำให้เกิดความหวั่นไหว แล้วก็เกิดความเป็นทุกข์.

สิ่งใดที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าเป็นปัจจุบันธรรม ในพระคาถานี้ สิ่งนั้นย่อมหมายถึง อาการดังที่กล่าวนี้ คือ การเกิดขึ้นแห่งตัวกู และเป็นความทุกข์ เต็มไปด้วยความหวั่นไหว คือ ความทุกข์นั่นเอง.

ต้องเห็นแจ้งและมีสติสัมปชัญญะจึงขนาดไม่หวั่นไหว จึงจะแก้ปัญหาได้

บุคคลจะต้องเป็นผู้เห็นแจ้งซึ่งธรรมนั้น ๆ จนจึงขนาดที่ไม่มีความหวั่นไหว อันนี้ก็ต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่า สติ และ สัมปชัญญะ ; **ได้อาศัย สติ สัมปชัญญะแล้ว** ย่อมจะแก้ปัญหาต่าง ๆ มาได้ด้วยดี นับตั้งแต่ป้องกันไม่ให้เกิดกระแสแห่งการปรุงแต่ง ชนิดที่จะเป็นความหวั่นไหว หรือเป็นความทุกข์ขึ้นมา, หรือแม้ว่า จะได้เกิดความหวั่นไหวแล้ว ก็ยังอาจจะหยุดความหวั่นไวนั้นลงได้ เพราะอำนาจของสติสัมปชัญญะ.

ที่นี้ เราก็มาพิจารณาดูว่า เราใน วันหนึ่ง ๆ นี้ อาจจะมีเรื่องนั้น เรื่องนี้ เรื่องโน้น ขึ้นได้เพราะการเห็นด้วยตา มากนับไม่ไหว, แล้วเรายัง

มี หู จมูก ลิ้น กาย อื่น ก็ยังมีโอกาสที่จะเกิดเรื่องขึ้นมากไปกว่านั้นอีก, แล้วยัง
แถมมีจิตใจ ที่อาจจะถือเอาความจำ หรือ สัญญาในอดีตของเรื่อง ที่เคยเกิด ทางตา
หู จมูก ลิ้น กาย แต่กาลก่อนนั้น มาคิดมานึกให้เป็นเรื่องขึ้นมาได้อีก มันจึงมี
เรื่องมากมาย หลายร้อย หลายพันเท่า ที่จะเกิดขึ้น.

แต่ละเรื่อง แต่ละอย่างที่เกิดขึ้น เป็นเรื่องทั้งนั้น และจะเป็นปัจจุบัน-
ธรรมอย่างหนึ่ง ๆ ซึ่งถ้าเราแก้ไขป้องกันไม่ดีแล้ว ก็จะมีแต่ความทุกข์โดย
ส่วนตัว ; ถ้ามีสติสัมปชัญญะป้องกัน และ แก้ไขได้ ก็จะเรียกว่าเป็นบุคคล
ที่น่าสรรเสริญ น่าชมเชย หรือเป็นบุคคลที่ประเสริฐ.

ควรจะคิดดูกันในแง่นี้ก่อน ว่าจะมีบุคคลไหน ที่น่าชม ยิ่งไปกว่า
บุคคลที่มีความสามารถเช่นนี้ คือ สามารถที่จะเข้าใจ เห็นแจ้ง ในสิ่งที่ต่าง ๆ ที่มาเกิด
ขึ้นแก่ใจ จนควบคุมไว้ได้ ไม่มีความหวั่นไหว ไม่มีความทุกข์ในทุกรณีไป ;
บุคคลไหนจะน่าชมยิ่งไปกว่าบุคคลนี้.

นี่แหละ ขอให้พิจารณาดูให้ดี ๆ แล้วก็จะเข้าใจความหมายแห่ง
พระพุทธานุภาพนี้ ที่ตรัสไว้เพียงสั้น ๆ อย่างนี้ แต่แล้วก็เป็นหลักปฏิบัติ ในขั้น
ที่เป็นปรมาตถปฏิบัติ.

ความประเสริฐของปรมาตถปฏิบัติ ก็คือ มีสติสัมปชัญญะ

ทำไมจึงจัดไว้ในขั้นที่เป็นปรมาตถปฏิบัติ ? ผู้ที่เคยศึกษาเล่าเรียนมาแล้ว
จะตอบได้เองว่า ผู้ที่ควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้อย่างนี้นั้น ไม่มีทาง

ที่จะเกิดกิเลส แล้วก็ไม่มีทางที่จะสะสมอาสวะ ; แต่จะเป็นไปในทางที่ตรงกันข้าม คือจะตัดเหี่ยว ตัดทางมาแห่งเหี่ยวของกิเลส และทางมาแห่งเหี่ยวของอาสวะ. หมายความว่า ตัดเหตุ ตัดปัจจัย ที่จะ เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงกิเลส และอาสวะอยู่ตลอดเวลา; กิเลสและอาสวะนั้น ไม่มีทางจะเจริญออกมา วันหนึ่งมันก็ต้องสิ้นไป.

นี่แหละคือ **ความประเสริฐที่สุด และเรียกได้ว่า เป็นปรมัตถปฏิบัติ** ซึ่งเรื่องก็ไม่มีมากมายนัก นอกจากว่า **มีสติสัมปชัญญะ**.

ระวางให้ดี เมื่อมีตากระทบรูป หูกระทบเสียง เป็นต้น **อย่าปล่อยให้เป็นโอกาสอันจะเป็นที่เกิดขึ้นแห่งกิเลส** แล้วก็เพิ่มพุดอาสวะให้มากขึ้น. ความเป็นปรมัตถ์ คืออรรถะอันลึกซึ้ง อันสูงสุด และเป็นประโยชน์อันใหญ่หลวงก็มีอยู่เพียงเท่านี้ ไม่มากไปกว่านี้ ; **สิ่งที่เรียกว่า ปรมัตถ์ นั้น ไม่มีอะไรมากไปกว่าความสิ้นไปแห่งกิเลส.** และไม่มีอะไรที่จะมีอรรถอันลึกซึ้ง เห็นได้ยาก เข้าใจยาก ยิ่งไปกว่าสิ่งนี้. ดังนั้นจึงถือว่า ผู้ที่ปฏิบัติได้ดังนี้ เป็นผู้ปฏิบัติอยู่ในปรมัตถปฏิบัติ โดยอาศัยพระพุทธานุชาตสัน ๆ แต่เพียงสามหัวข้อว่า :

๑. อย่าคิดนึกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว.
๒. อย่าหวังสิ่งที่เป็นอนาคต.
๓. **จงเห็นแจ้งสิ่งที่ปัจจุบันในที่นั้น ๆ ;** ในที่นั้น ๆ ก็คือในที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

แล้วก็**อย่าได้มีความง่อนแง่นคลอนแคลนเกิดขึ้นเลย**; หมายความว่า ขณะสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ ควบคุมสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ไว้ได้เป็นอย่างดี.

ที่นี้ เมื่อรู้ว่า มีความเป็นจริงอย่างนี้ ก็รักษาเอาไว้ให้ได้ ให้เป็นไปตลอดเวลาที่ยาวนาน อย่างนี้แหละเรียกว่าเป็นผู้พอกพูน หรือว่ารักษาความเห็นแจ้งอันนั้นเอาไว้ได้สืบไป. ความเห็นแจ้งอย่างนี้มีอยู่ตลอดเวลาเท่าไร กิเลสและอาสวะก็ย่อมไม่ได้เหตุ ไม่ได้ปัจจัย ที่จะหล่อเลี้ยง อยู่ตลอดเวลาเท่านั้น จึงถึงความสิ้นสุดลงไปอย่างนี้.

ถ้าประพฤติอยู่ในภทเทภรตตปฏิปทา จะมีอิษฐานธรรมมั่นคง

ที่นี้จะได้อีกว่า ดังที่ได้กล่าวทำความไว้ในข้างต้นว่า ถ้าบุคคลประพฤติอยู่ในภทเทภรตตปฏิปทา อย่างนี้แล้ว สามารถจะกระทำอิษฐานธรรมทั้ง ๔ ให้มั่นคงได้โดยไม่ยากเลย.

อิษฐานธรรมข้อที่ ๑. ที่เรียกว่าปัญญา และเมื่อหมายถึง ป - ร - ม - อ - ริ - ย- ปัญญา คือเป็นปัญญาอันประเสริฐอย่างยิ่ง ก็จะหมายถึงญาณเป็นเครื่องรู้ซึ่งความสิ้นไปแห่งความทุกข์ทั้งปวง.

บุคคลผู้อยู่ด้วยภทเทภรตตปฏิปทา เห็นอยู่อย่างแจ่มแจ้งในปัจจุบัน - ธรรมนั้น ๆ นับตั้งแต่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ขึ้นไป ถึง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ วิญญาณทั้ง ๖, ผัสสะ เวทนา ตัณหา ทุก ๆ อย่างที่จะเกิดขึ้น ป้องกันไว้ได้ ไม่ให้ไปตามกระแสแห่งการเกิดทุกข์; เขารู้แจ้งอยู่ในที่นั้น ๆ ในลักษณะอย่างนี้ ก็เรียกว่า ป - ร - ม - อ - ริ - ย- ปัญญา เป็นญาณที่เห็น

แจ้งในความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง. บุคคลนั้นชื่อว่า ผู้มาตามพร้อมแล้วด้วย ปัญญาอันสูงสุด คือ เป็นผู้ตั้งทับบอยู่ ซึ่งปัญญาอันสูงสุด.

อธิษฐานธรรมข้อที่ ๒. ที่เรียกว่า ป - ร - ม - ริ - ย - สัจจะ, สัจจะ อันประเสริฐ และอย่างยิ่งนั้น ระบุไปยัง การรู้ซึ่งพระนิพพาน อันเป็นอโมสธรรม คือ ไม่มีมูสาเป็นธรรมดา ; ของจริงไม่มีมูสา ก็มีแต่นิพพาน เพราะว่า ไม่เปลี่ยนแปลง สิ่งใดเปลี่ยนแปลง สิ่งนั้นเป็นมูสา.

เมื่อบุคคลมาควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไว้ได้ ให้เป็นความดับแห่งทุกข์อยู่เสมอ, ไม่เปลี่ยนแปลง ตามลักษณะที่ทำให้เกิดความทุกข์, เป็นความดับแห่งทุกข์อยู่เสมอ ; เห็นประจักษ์อยู่ในธรรมนั้น ๆ ก็ชื่อว่าเป็นผู้เห็นซึ่งนิพพานอันเป็นอโมสธรรม. บุคคลนั้นได้ชื่อว่า มาตามพร้อมแล้วด้วยสัจจาธิษฐาน คือการตั้งทับบอยู่ในสัจจะอันสูงสุด เพราะการปฏิบัติในภัทเทกรัตตปฏิปทา เห็นปานดังนี้.

อธิษฐานธรรมข้อที่ ๓. เรียกว่า ป-ร-ม-อ-ริ-ย-จาตะ คือ จาตะ อันประเสริฐและสูงสุด ได้แก่สิ่งที่เรียกว่า สัพพปฏิบัติสุสคฺโค - เป็นผู้สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง ; ก็บุคคลผู้ปฏิบัติอยู่ในภัทเทกรัตตปฏิปทานั้น นั้นแหละชื่อว่า เป็นผู้สลัดคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง.

อารมณ์ทั้งหลายไม่ว่าอารมณ์อะไร ชื่อว่าเป็นอุปธิ เพราะว่า เป็นที่ตั้งแห่งการเข้าไปยึดถือ ; ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เป็นที่ตั้งแห่งการเข้าไปยึดถือ, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ รัชมารมณ์ ก็เป็นที่ตั้งแห่งการเข้าไปยึดถือ, จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กาย-

วิญญาน มโนวิญญานก็เป็นอุปธิ คือเป็นที่ตั่งแห่งความยึดถือ, จักขุสัมผัสสชา-
 เวทนาเป็นตั้น จนถึงเวทนาทั้ง ๖ อย่าง ก็เป็นอุปธิ เป็นที่ตั่งแห่งความเข้าไป
 ยึดถือ, ตัณหา อุปาทาน ตลอดจนถึงความทุกขใด ๆ ก็เป็นที่ตั่งแห่งความยึดถือ
 ที่เรียกว่่า เป็นอุปธิ.

เด็ยวนี้บุคคลนี้ได้สลัดคินอุปธิทั้งปวงได้ หมายความว่า ตากับรูป
 เกิดขึ้น เกิดจักขุวิญญานขึ้น ก็ไม่มีทางที่จะเป็นที่ตั่งแห่งความยึดถือ ; **เพราะ**
ว่าบุคคลนั้นมีสติสัมปชัญญะเพียงพอ โดยลักษณะดังที่กล่าวแล้ว ไม่มีอะไรที่จะ
 เกิดขึ้นเป็นกิเลสและเป็นความทุกข. นี้แหละคือบุคคลผู้สลัดคินแล้วซึ่งอุปธิ
 ทั้งปวง. บุคคลนี้ชื่อว่ามาตามพร้อมแล้วด้วยจาคาธิษฐาน คือ การตั่งทับอยู่ใน
 จาคะอันสูงสุค.

อธิษฐานธรรมข้อที่ ๔. ที่เรียกว่่า อุ-ป-ส-ม เมื่อเป็นไปถึงที่สุดแล้ว
 เรียกว่่า ป-ร-ม-อ-ริ-ย-อุ-ป-ส-ม แปลว่า **อุปสมะอันประเสริฐถึงที่สุด.** นี้ทรง
 ระบุไว้ว่าได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ - ราคโทสโมหานัน อุปสมโม คือความเข้าไป
 สงบระงับซึ่งราคะ โทสะ โมหะ. ก็เมื่อบุคคลประพตติอยู่โดยหลักแห่งภทเทภ-
 รตตปฏิปทานั้น **ไม่มีทางที่ โลกะ โทสะ โมหะ จะเกิดขึ้น ;** ดังนั้น จึงได้
ชื่อว่า เป็นผู้สงบแล้วจากราคะ โทสะ โมหะ, เป็นผู้มาตามพร้อมแล้วด้วย
 อุปสมมาธิษฐาน อันประเสริฐ.

ขอให้ท่านทั้งหลายเข้าใจสิ่งทีเรียกว่่า **อธิษฐานธรรมทั้ง ๔** ประการ
 นั้น อันเป็นสิ่งทีจะมีได้โดยง่ายไม่ยากเลย **ในเมื่อบุคคลประกอบอยู่ด้วย**
ภทเทภรตตปฏิปทา ทีเรียกว่่า แม่ชีวิติอยู่วันเด็ยวก็น่าชม ; ซึ่งสรุปลใจความ

ไว้แต่เพียงว่า อย่างไปคิดถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว, อย่าไปหวังถึงสิ่งที่ยังไม่มา, แต่ให้รู้แจ้งเห็นแจ้งสิ่งที่เป็นปัจจุบันอยู่ในที่นั้น ๆ อย่างไม่งอนแง่นคลอนแคลน.

คนโดยมาก ไม่ปฏิบัติตามพระพุทธโอวาทจึงมีทุกข์

เดี๋ยวนี้เรามักจะไปสนใจเรื่องในอนาคต คือ ที่เป็นความหวัง หรือ ความอยากนั้นมากเกินไป เวลาที่เหลือจากนั้นก็เอาไปอาลัยอาวรณ์กับเรื่องในอดีตเสียอีก. ส่วนเรื่องปัจจุบันแท้ ๆ ที่เป็นอันตรายอย่างยิ่งนี้ กลับไม่รู้สึกรู้สีกตัว เป็นเหมือนกับไม่รู้ไม่ชี้ อย่างนี้เป็นการกระทำที่ผิดจากพระพุทธโอวาทข้อนี้เป็นอย่างยิ่ง.

ที่เป็นไปกันโดยมาก ก็เป็นไปในทำนองที่ว่า พอมีอะไรเกิดขึ้นทางตา ก็ตื่นตื่นหัวน้ไหวเสียแล้ว, มีอะไรเกิดขึ้นทางหู ทางจมูก เป็นต้นเกิดขึ้น ก็ตื่นตื่นหัวน้ไหวเสียแล้ว. ข้อนี้เป็นเพราะไม่สังเกต; ถ้าสังเกตก็จะเห็นว่าเรานั้นแหละ พอมีอะไรเกิดขึ้นทางตา ก็ตื่นตื่นหัวน้ไหวเสียแล้ว, พอมีอะไรเกิดขึ้นทางหู ก็ตื่นตื่นหัวน้ไหวเสียแล้ว.

หรือว่า พอจะเอาอะไรมาคิดมานึกขึ้นในใจ สักว่าคิดนึกขึ้นมา ก็ตื่นตื่นหัวน้ไหวเสียแล้ว คือไปรู้สึกเอาเมื่อเกิดความรัก ความโกรธ หรือความเกลียด ความกลัวเสียแล้ว, เกิดความอาลัยอาวรณ์, เกิดความทุกข์ ความโศกกันเสียแล้ว; อย่างนี้ไม่มีโอกาสสักนิดเดียวที่จะรู้จักสิ่งที่เรียกว่าปัจจุบันธรรม.

ถ้าผู้ใดยังมองไม่เห็นข้อเท็จจริงอันนี้ ผู้นั้นย่อมไม่สามารถที่จะ
ประพฤติปฏิบัติข้อปฏิบัติ ที่เรียกว่าภทเทภรตตปฏิปทานี้ได้. แต่อย่างไรก็ดี
การที่บุคคลจะมีใจคอกปกติ ไม่หวั่นไหว เมื่ออะไรมากกระทบทางตา ทางหู เป็นต้น.
นั้น ก็เป็นสิ่งที่ทำให้ยากเหมือนกัน ; แต่แล้วมันก็ไม่มีความที่หลีกเลี่ยงเป็น
อย่างอื่น มีอยู่ทางเดียวเท่านั้น คือ ที่จะต้องฝึกฝนตนเอง ให้เป็นผู้คงที่ อย่า
เกิดความหวั่นไหว ฟุ้งซ่านเสียในเมื่อมีอะไรมากกระทบอายตนะ.

สมมติว่า เห็นสิ่งที่น่ารัก ก็ไปรักเสียแล้ว, เห็นสิ่งที่น่ากลัวก็ไปกลัว
เสียแล้ว เห็นสิ่งที่น่าเกลียดก็ไปเกลียดเสียแล้ว ; มีแต่อย่างนี้ นี่มันเป็นความ
ง่อนแง่นคลอนแคลน ล้มกระจัดกระจายไปเสียหมดแล้ว ตั้งแต่ที่แรกที่ตาเห็นรูป
หรือหูได้ฟังเสียง ก็เลยตั้งตัวไม่ติด ไม่มีการตั้งตัวสำหรับสติสัมปชัญญะเลย เราจึง
มีความทุกข์ มีแต่ปัจจุบันที่เต็มไปด้วยความทุกข์.

ฝึกให้ว่องไว ให้รู้จักภาวะปัจจุบันทันควัน

นี่จึงขอให้ศึกษาให้เข้าใจ ฝึกหัดให้ว่องไว ในการที่จะรู้จัก แม้แต่
ปัจจุบันที่เป็นทุกข์ ก็ยังดี ; แม้ว่าจะไม่รู้จักปัจจุบันที่จะเอาชนะทุกข์ได้ ไม่มีทุกข์
ก็ขอให้รู้จักปัจจุบัน ที่เป็นตัวความทุกข์เกิด อย่าให้เป็นว่า เมื่อมีความทุกข์
ครอบงำแล้ว ก็ยังไม่รู้จักความทุกข์ มัวเอาแต่ร้องไห้ร้องให้ กระทั่งไปฆ่า
ตัวตาย มันก็ไม่รู้จักความทุกข์.

อย่าให้เข้าใจว่า คนที่นั่งร้องไห้อยู่ หรือกระทั่งฆ่าตัวตายแล้วนั้น จะ
เป็นคนที่ไม่รู้จักความทุกข์ ; เขาอาจจะรู้จักความทุกข์ก็ได้ แต่ก็ไม่รู้อย่างคนโง่รู้,

คนโง่รู้ นี้จะเรียกว่ารู้ หรือไม่รู้ ก็ลองคิดดู ; เพราะรู้ด้วยวิชาคือรู้ผิด ๆ ; ตามทางแห่งพระศาสนาไม่เรียกว่ารู้ เพราะว่าเป็นการรู้ผิด.

ถ้ารู้ถูก จะต้องรู้ขนาดที่ว่า **จะไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่มากระทบ** : อารมณ์ที่มาทำให้รัก ก็ต้องมีสติสัมปชัญญะทันที ที่จะไม่รัก, อารมณ์ที่จะมาทำให้กลัว ก็ต้องมีสติสัมปชัญญะทันที ที่จะไม่รู้สึกกลัวแม้แต่นิดเดียว จะต้องมึใจคอบรกดติอยู่. อารมณ์ที่ทำให้โกรธ ให้เกลียด ให้มัวเมาอย่างใด อย่างหนึ่งก็ตาม ไม่สามารถจะครอบงำใจได้, นั่นแหละจึงจะเรียกว่าเป็นผู้รู้ รู้สึก หรือรู้จัก สิ่งที่เข้ามากระทบนั้น.

ถ้ามีความรู้สึกตัวในขั้นนี้แล้ว ก็ย่อมมีความหวังได้ว่า สิ่งต่าง ๆ จะเป็นไปด้วยดี คือจะแก้ไขหรือป้องกัน ก็แล้วแต่กรณี ที่จะไม่ให้ความปรุ่่งแต่งของจิตนี้ดำเนินไปจนถึงกับเป็นความทุกข์ได้.

เดี๋ยวนี้เราเกิดกลัวเสียแล้ว รักเสียแล้ว โกรธเสียแล้ว เกลียดเสียแล้ว, เป็นความทุกข์เสียแล้ว ; เป็นความทุกข์แล้ว ก็ยังไม่สำนึกได้ ว่าเป็นความทุกข์ นี่เป็นความผิดพลาด นี่เป็นสิ่งที่จะต้องรู้จัก สำหรับการแก้ไขต่อไป.

เมื่อไม่รู้อะไรทำนองนี้ เรื่อยไป ก็ย่อมไม่มีการแก้ไข ไม่มีความรู้ความเข้าใจ ก็มีแต่ความโง่มากขึ้น ๆ ; อย่างนี้ก็เรียกว่า **อัสวะมันเจริญ**.

ความโลก ความโกรธ ความหลง นั้นเรียกว่ากิเลส, ความเกลียด ความกลัว ความรัก ความชัง อะไรก็ตาม เรียกว่ากิเลส. แต่ถ้ากิเลสนี้มัน

ซ้าซาทจนเป็นความเคยชิน เขาก็เรียกว่าอาสวะ. เรามีกิเลสทีหนึ่ง ก็เป็นการ
สะสมอาสวะไว้ทีหนึ่ง ; เดียวนี้มิกิเลสเสียเรื่อยไปโดยไม่รู้สีกตัว ก็มีการสะสม
อาสวะเสียเรื่อยไป โดยไม่รู้สีกตัว.

นี่แหละคือ ความจำเป็นอย่างย้ง ทีจะต้องมาทำความเข้าใจกันกับ
พระพุทธานิษิตซ้อนี้ ทีเรียกว่า ภทเทภรตตปฏิปทา - เป็นผู้ที่ทำให้เวลาแม้เพียง
วันเดียวก็มีค่า เพราะวา ตนเป็นผู้มีความเฉียบแหลมว่องไว ฉลาด ในการทีจะ
เห็นแจ้งประจักษ์ซ้งปัจจุบันธรรมในกรณีนั้น ๆ มีทางตา ทางหู เป็นต้น ซื่อว่าเป็น
ผู้ปฏิบัติดีแล้วในภทเทภรตตปฏิปทา.

การปฏิบัติตามนัยแห่งภทเทภรตตปฏิปทา นี่เหมาะสำหรับโลกปัจจุบัน

ทีนี้ ก็มอดดูให้รอบ ๆ ออกไป ก็จะได้เห็นว่า การปฏิบัติซื่อนี้จะส่ง
เสริมให้เกิดการปฏิบัติอย่างอื่น ได้อีกมาก ถ้าเรามีหลักการปฏิบัติเป็นอย่างอื่น ;
แต่ถ้าเราไม่มีหลักแห่งการปฏิบัติเป็นอย่างอื่น มีหลักปฏิบัติอย่างนี้เพียงอย่าง
เดียวก็เอาตัวรอดได้ เพราะวาป้องกันกาเกิดแห่งกิเลสได้ หรืออาจจะทำลาย
กิเลสทีเกิดขึ้นให้สลายไปทันที ; ซ้งก็เป็นการทำลายการสะสมอาสวะอยู่ในตัว
มันเอง.

ถ้าผู้ใดไม่ต้องการจะเรียนให้มาก ให้เวียนหัว ก็จงรู้จักใช้ "หญ้าปากคอก
ทีวัวกินไม่เป็น" กอนี้กันเถิด ก็จะง่ายดี ; มันอาจจะอยู่ที่บนซุ่มประตูคอกก็ได้

เพียงแต่แหงนหน้าดูสักชนิดหนึ่งก็จะพบ, ถ้าพยายามอีกสักชนิดหนึ่งก็จะกินได้ เรื่องมันก็ไม่มาก ; ครั้นได้แล้ว ก็เรียกว่าเป็นผู้มีชีวิตอยู่แม้เพียงวันเดียวก็น่าชม.

อาตมามีความรู้สึกว่า **ภัทเทรตตปฏิบัติ** คือการปฏิบัติโดยนัยดังที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นการเหมาะสมอย่างยิ่ง สำหรับโลกในสมัยปัจจุบันนี้.

โลกสมัยปัจจุบันนี้ต้องเรียกว่า เป็นโลกแห่งโรคเส้นประสาท เพราะใคร ๆ ก็รู้กันอยู่ว่าโรคประสาท โรคจิตนี้ กำลังล้นโรงพยาบาลไปทุกหนทุกแห่งทุกประเทศ ; แม้ประเทศที่เจริญที่สุด ที่ใคร ๆ ก็ถือว่าเจริญที่สุด ก็มีโรคประสาทหรือโรคจิตเจริญที่สุดด้วยเหมือนกัน เรียกว่าโลกนี้เป็นโลกแห่งโรคเส้นประสาท. **ไม่มีข้อปฏิบัติอันใด ที่จะช่วยโลกสมัยนี้ได้ดีไปกว่าข้อปฏิบัติที่เรียกว่า ภัทเทรตตปฏิบัติ** นี้ เพราะว่า พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ให้ตัดความหลังออกไป, ให้ตัดอนาคตออกไป, แล้วก็มาตั้งใจกระทำอยู่แต่กับสิ่งที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า และเฉพาะเรื่อง ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องมีมากเรื่องจนเวียนหัว. ถ้ามันเข้ามาทางตา ก็แก้ไขทางตา, เข้ามาทางหูก็แก้ไขทางหู ดังนี้ เป็นต้น.

ถ้าจะคิดดูกันสักนิด ทุกคนจะมองเห็นได้ว่า **โรคเส้นประสาท** นี้มาจากความวิตกกังวล **อาลัยอาวรณ์ในสิ่งที่ในอดีต** พร้อมกับนั้น ก็หวังมากเกินไปใน**สิ่งที่ในอนาคต**; ส่วนปัญหาที่อยู่ตรงกลาง ที่เป็นปัจจุบันก็ไม่รู้จักและไม่ได้แก้ไข. เมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว จะไม่ให้เป็นโรคประสาทกันแล้วจะเป็นอะไรกันอีก.

เราจะต้องมา**เข้าใจพระพุทธภาษิตนี้กันให้ดี ๆ** เพื่อจะได้แก้ไขพวกเราในปัจจุบันนี้ ให้มีความปลอดภัยกันบ้าง.

ดูกันอย่างคร่าว ๆ ก่อน ก็จะเห็นว่า เดียวนี้ มัวแต่เรียน มัวแต่ศึกษา มัวแต่ก้าวหน้ากันแต่ในสิ่งที่สนับสนุนโรคประสาท. นี่พูดอย่างนี้ เข้าใจหรือไม่เข้าใจ ก็ลองฟังให้ดีกว่า **การศึกษาเล่าเรียน** สมัยนี้ในโรงเรียนก็ดี ในมหาวิทยาลัยก็ดี ที่ไหน ๆ ก็ดี **การค้นคว้าทั้งหลายก็ดี ล้วนแต่สนับสนุนโรคประสาท** เพราะว่าเขามีแต่ค้นคว้าให้ได้มาก ซึ่งเหยื่อของกิเลสอย่างเดียว.

คนเขาต้องการความเอร็ดอร่อยทางเนื้อทางหนัง แล้วก็ค้นคว้าแต่**เพื่อกิจการนั้น ๆ** อย่างเดียว; เพียงเท่านั้นยังไม่พอ มีความก้าวหน้าเจริญในทางนี้ ออกไปเท่าไร ก็เพิ่มความเห็นแก่ตัวมากขึ้นเท่านั้น. มีความเห็นแก่ตัวก็ยิ่งทำให้นอนไม่หลับ โรคเส้นประสาทก็เจริญขึ้นเป็นสองเท่า. **ถ้าพุทธบริษัทพลอยเป็นไปเสียอย่างนี้แล้ว ก็เสียชื่อพุทธบริษัทหมดสิ้นเลย.**

พุทธบริษัท ไม่ควรจะเป็นโรคประสาท

ควรจะรู้ว่า **พุทธบริษัทไม่ควรจะเป็นโรคเส้นประสาท**; นี่ไม่ใช่เป็นเรื่องแกล้งว่า หรือเอามาพูดเล่น เพราะว่า **พุทธะ** แปลว่า **ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน**. พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสข้อธรรมะที่เรียกว่า **ภทเทกรัตตปฏิปทานี้ไว้** เพื่อจะตัดเสียซึ่งวิตกกังวลในอดีต. เพื่อจะกันเสียซึ่งความหวัง อย่างวิมานในอากาศ ในอนาคต; **ให้แก้ไขเฉพาะปัญหาปัจจุบัน ที่เกิดขึ้นจริง ๆ**; นี่จึงต้องถือว่า **พุทธบริษัท ไม่ควรจะเป็นโรคเส้นประสาท**. ยิ่งเป็นพระเป็นเณรแล้วเป็นโรคเส้นประสาทด้วยแล้ว ยิ่งน่าขายหน้า มากกว่าที่เป็นชาวบ้าน; แต่ก็ไม่รู้จะทำอย่างไรได้ เพราะว่าเดี๋ยวนี้ การเรียน การฟัง การสั่งสอน หรือความเจริญก้าวหน้าในโลกนี้ มีแต่สนับสนุนการเป็นโรคเส้นประสาท.

ที่นี้ ยังมีอีกทางหนึ่ง ว่า โรคเส้นประสาทนี้มันก็มีเชื้ออยู่แล้ว ในสิ่งที่เรียกว่า กิเลส หรืออาสวะนั่นเอง ; ถ้าปล่อยให้กิเลส หรืออาสวะ เป็นไปตามธรรมชาติของมันแล้ว จะต้องมียปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งออกมา เป็นโรคเส้นประสาท โดยไม่ต้องสงสัยเลย.

เราควรจะแบ่งแยกโรคประสาทนี้ไว้เป็นสัก ๒ อย่าง คือว่า : โรคประสาทที่เนื่องกับร่างกาย เพราะร่างกายวิปริต นี้อย่างหนึ่ง ; โรคประสาทที่ไม่เกี่ยวเนื่องกับร่างกาย เพราะว่า ร่างกายยังดีอยู่ทุกอย่าง แต่ก็ยังเป็นโรคเส้นประสาททางจิต หรือ ทางวิญญาณโดยส่วนเดียว.

ถ้าเป็นโรคประสาท ที่เนื่องกันอยู่กับร่างกาย เพราะร่างกายวิปริต นี้ไม่ควรจะปรับโทษเขา ; เพราะว่าร่างกายมันวิปริต เยื่อสมอง หรืออะไรมันวิปริต. นี้ไม่ควรจะตำหนิเขา ไม่นับรวมอยู่ในข้อนี้ และไม่ถือว่าเป็นปัญหาที่เนื่องกันอยู่กับปัญหานี้.

ที่พูดนี้ เรามุ่งหมายโรคประสาทที่แท้จริง คือ เป็นเรื่องทางจิต ทางวิญญาณ โดยตรง. โรคประสาทชนิดนี้ใครเป็นก็ไม่รู้ดีว่าเป็น ; ไปบอกเขาว่าเป็น เขาก็ยังไม่เชื่อ, เขายิ่งว่าเขาไม่เป็น, ยิ่งเป็นจนกระทั่ง จิตวิปริตไปแล้ว ก็ยิ่งยืนยันว่าไม่เป็น ; นี้จึงเกิดความยากลำบากขึ้นมา เพราะว่าเป็นโรคประสาทที่มาจาก อวิชชา จนเกิดตัวกู-ของกู แต่ว่าละเอียดอ่อนจนไม่รู้ว่าเป็นกิเลส ก็มี.

คนที่เข้าใจว่า ตัวดี ตัวมีธรรมะ นั้นแหละระวังให้ดีเถิด มันมีตัวกู ชนิดละเอียดก่อน จนไม่รู้ว่าเป็นกิเลส แล้วก็ไปเป็นโรคประสาท ชนิดที่ไม่มองเห็นว่า เป็นโรคประสาท ทั้งที่มีการศึกษาดี.

คนที่เรียกตัวเองว่า มีการศึกษาดี นั้นแหละระวังให้ดีเถิด จะเป็นโรคเส้นประสาทที่รักษายากกว่าคนที่มีการศึกษาเลย ; **คนที่มีการศึกษาดี จะมีตัวกู ที่ละเอียดอ่อน ชนิดที่ไม่รู้จักว่าเป็นตัวกู - ของกู.** อย่างนี้เราเรียกว่า เป็นแสงสว่างสีขาว เป็นอวิชชาสีขาว, มันดูยาก เห็นยาก เข้าใจยาก ; คือมันทำให้เห็นว่า ไม่ใช่กิเลสอยู่เสมอไป คนจึงไม่ยอมละกิเลส ไม่ยอมเข้าใจว่ามีกิเลส ไม่เห็นว่า ธรรมะนี้มีความสำคัญ ในการที่จะใช้เป็นเครื่องละกิเลส.

คนที่ไม่ยอมเข้าใจว่ามีกิเลสนั้น เขามีความหลับไหล เป็นอวิชชาในทางจิตใจ มาตั้งแต่เกิด หมายความว่า แต่แต่คลอดมาจากท้องแม่ก็ได้ เขามีความหลับไหลทางวิญญาณมาแล้ว แล้วก็เจริญมากขึ้น มาอยู่ในรูปที่เราเรียกกันว่า โรคทางจิต หรือโรคทางวิญญาณ คือ เป็นโรคทางกิเลสนั่นเอง.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ขอให้ไประลึกนึกถึง ที่ได้เคยพูดกันมาแล้วซ้ำ ๆ ซาก ๆ ว่า **โรคนั้นมีทั้งทางกาย มีทั้งทางจิต มีทั้งทางวิญญาณ** แบ่งกันให้ละเอียดก็เป็นอย่างนี้. เดียวนี้โรคเส้นประสาทนี้ มีได้ทั้งทางกาย มีได้ทั้งทางจิต มีได้ทั้งทางวิญญาณ มันมีสมุฏฐานมาได้ทั้ง ๓ ทางอย่างนี้. ถ้าดูไม่ดีก็จะเห็นเพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง เท่านั้น แล้วก็จะแก้ปัญหาไม่ได้.

ถ้าผู้ใดตั้งใจจะรักษาโรคเส้นประสาท ก็จงรับเอาโอสถขนานนี้ ที่เรียกว่า **ภทเทภรตตปฏิปทท** ไปเถิด **จะแก้โรคประสาทได้ทุกอย่าง** หรือทุกระดับ. ฟังดูแต่ชื่อก็ไพเราะเสียแล้ว :-

ภทเทภรตต แปลว่า **วันเดียวก็น่าชม** ; น่าชมเพราะว่า สดใส แจ่มใส ไม่เป็นโรคเส้นประสาทนั่นเอง. ที่ว่า **ภทเทภรตต** - **มีอายุอยู่วันเดียว** หรือ **คืนเดียว** ก็ **น่าชม** เพราะว่า ไม่เป็นโรคประสาท, เพราะว่า **ไม่อาลัยอาวรณ์**

ในสิ่งที่ล่วงไปแล้ว, แต่สิ่งใดเกิดขึ้นเป็นปัญหา, แต่สิ่งใดเกิดขึ้นเป็นปัญหา เฉพาะหน้า ก็จัดการให้สำเร็จเด็ดขาด ให้กระจายไป.

อย่าให้ปัจจุบันกลายเป็นอดีต จึงเป็นคนที่ไม่มีอดีต อนาคตจะมาเท่าไร ๆ มันก็หายไปเหมือนกับคลื่น ที่มากระทบฝั่ง ไม่อาจจะตั้งตัวอยู่ได้ ไม่อาจจะตั้งตัวขึ้นได้. เขามีการกระทำที่ถูกต้องแต่ในปัจจุบันอยู่อย่างนี้ ก็ทำลายอดีตเสียได้ ทำลายอนาคตเสียได้ โดยอัตโนมัติ ; เขาจึงเป็นผู้ที่เรียกว่า ภัทเทกรัตโต - มีชีวิตอยู่แล้วเพียงวันเดียว ก็น่าชม.

จงพยายามใช้ข้อปฏิบัติ "ภัทเทกรัตโต" ให้มาก

ขอให้ท่านทั้งหลายจงได้ใช้ข้อปฏิบัติ ซึ่งเป็นหญ้าปากคอก ที่ร่วงกินไม่เป็น นี้ กันให้มากเถิด เพราะว่าทุกวันก็สวดมนต์บทธนี้อยู่ทุกวัน ๆ :-

ภัทเทกรตุดคาถา

อดีต นานวาคเมย	นปฏิบัติงเข อนาคต,
ยทตีตมบหีนนต	อบปตตตบจ อนาคต,
ปจจุปปนุญจ โย ธมม	ตตถ ตตถ วิปัสสติ,
อสิหิ อสงกุปป	ต วิทฐา มนุพฐหเย.
อชเชว กิจจมาตปปี	โก ชญญา มรณ สุเว,
น หิ โน สงครนุเตน	มหาเสเนน มจจนา,
เอววิหาริมตาปี	อโหระตตมตุนทิต,
ต เว ภัทเทกรตุดติ	สนุโต อากิจขเต มุนิ.

นี่มัวว่กัันแต่ปาก อย่างนี้เป็นวัที่มองไม่เห็นหญ่้า หรือว่ กินหญ่้าที่
 อยูปากคอกไม่เป็น, ถ่่าอย่างไรไปศีกษากันเสยใหม่ให้ทุกตัวอักษร **ให้เข้าใจ**
พระพุททภษิตนี้กันให้ดีเสยก่อน **แล้วก็ปฏิบัติให้ได้** ด้วยข้อปฏิบัติเพียง
 ข้อเดียวว่่า **อะไรเกิดขึ้นเฉพะหน้าแล้ว** จะดีให้แตกกระจ่ายไป ; ไม่ให้
 เหลืออยู่ดำหรับเป็นอดีต หรือว่่าปัญหาอนาคตจะเข้ามาแทนที่สักเท่่าไร ก็จะถูกตี
 ให้แตกกระจ่ายไป จิตจึงจะไม่มีควมยึดมั่นถือมั่น ทั้งในอดีต ทั้งในปัจจุบัน
 ทั้งในอนาคต.

การปฏิบัติดังที่กล่าวมาอย่างนี้ มีความเหมาะสม ที่จะมีชีวิตอยู่
ในโลกสมัยนี้ ซึ่งเป็นโลกที่เต็มไปด้วยเหยื่อของโรคประสทท เป็นโรคประสทท
 เป็นโรคจิต กันจนล้นโรงพยาบาล, ที่เป็นกันอยู่ที่บ้านก็ยังมีอีกมาก.

นี่ถึงเวลาแล้ว ที่จะสนใจพระธรรมข้อนี้ ซึ่งสรุปควมได้ว่า **ไม่**
หวั่นไหวเฉพะหน้า ; **อย่างไร ๆ ก็รักษาควมปกติเอาไว้ให้ได้ก่อน** แล้ว
ละอายอย่างยิงเมื่อเกิดหวั่นไหว. เมื่อเปลอไปจนจิตหวั่นไหวแล้ว ก็ละอาย
 อย่างยิง, และก็จะละอายมากไปกว่่านั้นอีก เมื่อตัวเป็นโรคเส้นประสทท เพราะว่่า
 ได้เสยที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์แล้วมาเป็นโรคเส้นประสทท.

เป็นมนุษย์ แปลว่่า **ผู้มีใจสูง ; ถ้าใจสูงจริง ต้องไม่เป็นโรค**
เส้นประสทท. ถ่่าเป็นโรคเส้นประสทท ก็เป็นได้แต่เพียงคน.

นี่แหละคือ อานิสงส์อันสูงสุด ของภทเทภรตตปฏิปทา ซึ่งเป็น
 ปรมัตถปฏิปทา ในพระพุททภษิตสั้น ๆ เพียง ๒-๓ คำเท่นั้น.

ขอให้ท่านทั้งหลายจงทำในใจให้ดี ให้เข้าใจในเรื่องนี้ ในข้อนี้
สำหรับไปพิจารณาให้เข้าใจยิ่ง ๆ ขึ้นไป แล้วใช้เป็นเครื่องคุ้มครอง สิ่งซึ่ง
เป็นอุบัตถวอันตราย อันเต็มไปในโลกสมัยใหม่นี้ ให้เป็นที่ปลอดภัยกัน
จงทุกคนเถิด.

คำบรรยายนี้สมควรแก่เวลาแล้ว ขอโอกาสให้พระสงฆ์ทั้งหลายสวด
คณะสาธยายในลำดับต่อไป.

ปฏิบัติปาฏิหาริย์

- ๑๒ -

๑๖ กันยายน ๒๕๑๕

ปรมาตถปฏิบัติ อาศัยหลักธรรมภาษิตสั้น ๆ

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายในชุดปฏิบัติปาฏิหาริย์ เป็นครั้งที่ ๑๒ ในวันนี้
จะได้กล่าวถึงการปฏิบัติในชั้น**ปรมาตถปฏิบัติ อาศัยหลักธรรมภาษิต
สั้น ๆ** นานาแบบ.

ในครั้งที่แล้วมาได้กล่าวโดยอาศัยพระพุทธานุชาตสั้น ๆ โดยตรง
ซึ่งนับว่าเป็นการเพียงพอแล้ว ในวันนี้จะลองกล่าวถึงสาวกภาษิตดูบ้าง

สาวกภาษิตในที่นี้ ก็หมายถึง ภาษิตของพระสารีบุตร กล่าวแก่พระมหา-
โกฏิฐิตะ.

ท่านทั้งหลายก็พอจะทราบได้กันอยู่ทุกคนแล้วว่า พระสารีบุตรนั้นเป็น
บุคคลอย่างไร. ถ้ากล่าวโดยสรุปแล้ว ก็ว่าเป็นพระอัครสาวก ผู้มีคุณสมบัติ
เป็นที่พอพระหฤทัยของพระพุทธเจ้า จนถึงกับทรงสรรเสริญว่า พระสารีบุตรยอม
ประกาศจตุราริยส์ัจได้เป็นอย่างดีเดียวกับพระองค์.

ข้อนี้ทำให้กล่าวได้ว่า เพราะพระสารีบุตรเป็นพระสาวก ซึ่งเป็น
พระอรหันตชินาสพ ผู้รู้งเรื่องด้วยปัญญา สามารถแสดงข้อปฏิบัติได้อย่าง
เดียวกันกับพระพุทธเจ้า ; จะเป็นการแสดงอย่างเดียวกันหรือไม่ หรืออย่างไร
ก็จะรู้ได้จากการบรรยายในวันนี้

พระสารีบุตรมีเพื่อนสหธรรมิกอย่างยิ่งอยู่รูปหนึ่ง ชื่อมหาโกฏิฐิตะ
หมายความว่า เป็นคู่่นักศึกษา เป็นคู่่นทนนา เป็นคู่่นถกเถียง วิพากษ์ วิจารณ์.
ธรรมภาษิตในวันนี้ ก็เป็นเรื่องที่พระสารีบุตรกล่าวแก่พระมหาโกฏิฐิตะ มีใจ
ความสรุปข้อปฏิบัติ ที่เรียกได้ว่าเป็นธรรมภาษิตสั้น ๆ แสดงเนื้อความในชั้น
ปรมัตถปฏิบัติ คือธรรมะให้บรรลุมรรคผล ได้ แม้ว่าการปฏิบัตินั้น ฟังดูแล้ว
เป็นเรื่องสั้น ๆ ง่าย ๆ.

ทำใจให้แยบคายใน "เบญจขันธ์อันประกอบ ด้วยอุปทาน ๕" จะอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม

ข้อนี้เริ่มขึ้นมาด้วย พระมหาโกฏิฐิตะ ได้ถามพระสารีบุตรว่า ภิกษุ
ผู้มีศีลสมบุรณ์แล้ว จะปฏิบัติอย่างไร, จะกระทำในใจโดยแยบคายอย่างไร
ต่อไป จึงจะเป็นพระโสดาบัน?

พระสารีบุตรได้ตอบว่า **เบญจขันธ์อันประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน ๕ ประการ อันบุคคลกระทำในใจโดยแยบคายแล้ว ย่อมเป็นฐานะที่จะมีได้ ว่าภิกษุผู้มีศีลนั้นจักเป็นโสดาบัน.**

และมีการถามต่อไปตามลำดับว่า **ภิกษุผู้เป็นโสดาบันแล้ว จะพึงกระทำในใจโดยแยบคาย คือ ทำอะไรต่อไป?** พระสารีบุตรก็ยังคงยืนยันว่า **เบญจขันธ์อันประกอบไปด้วยอุปาทาน ๕ ประการ อันภิกษุผู้เป็นโสดาบันกระทำในใจโดยแยบคายแล้ว ย่อมเป็นฐานะที่จะเป็นไปได้ว่า ภิกษุผู้เป็นโสดาบันนั้น จักเป็นพระสกิทาคามี.**

พระมหาโกฏิฐิตะ ก็ยังถามต่อไปว่า **พระสกิทาคามี จะพึงกระทำในใจโดยแยบคายในธรรมะอะไรเล่า?** พระสารีบุตรก็ตอบต่อไปว่า **ภิกษุผู้เป็นพระสกิทาคามี กระทำในใจโดยแยบคาย ถึงเบญจขันธ์อันประกอบด้วยอุปาทาน ๕ ประการ ก็ย่อมจะเป็นอนาคามี.**

มีการถามต่อไปว่า **ภิกษุผู้เป็นอนาคามี จะพึงกระทำในใจโดยแยบคายอย่างไรต่อไปแล้ว?** พระสารีบุตรก็ยังคงตอบว่า **เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน ๕ ประการ อันภิกษุผู้เป็นพระอนาคามี กระทำในใจโดยแยบคายแล้ว ย่อมเป็นพระอรหันต์** ข้อนั้นเป็นฐานะที่มีได้.

พระมหาโกฏิฐิตะ ก็ยังถามต่อไปว่า **พระอรหันต์นั้นแล้ว จะพึงกระทำโดยแยบคายอย่างไร?** พระสารีบุตรก็ยังคงตอบว่า **เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน ๕ ประการ อันพระอรหันต์นั้นจะพึงกระทำในใจโดยแยบคาย.**

ข้อนี้แม้ว่า กิจที่จะต้องกระทำให้ยิ่งขึ้นไป ไม่มีแก่พระอรหันต์นั้นแล้ว การกระทำสืบต่อกิจที่กระทำแล้วก็มีได้มี นั้นก็จริงอยู่ แต่ว่า**ธรรมนี้** อันบุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขใน**ทิฏฐธรรม** และเป็นไปเพื่อ**สติสัมปชัญญะอันสมบูรณ์**.

เค้าเรื่องมีเพียงเท่านี้ เรียกว่าเป็นธรรมภาษิตสั้น ๆ ว่า ผู้ที่ยังไม่เป็นโสดาบัน ก็ให้**พิจารณาในเบญจขันธ์** อันประกอบไปด้วยอุปาทาน ๕ ประการ เพื่อความเป็นพระโสดาบัน. พระโสดาบัน ก็ยังคงพิจารณาเบญจขันธ์ที่ประกอบ ด้วยอุปาทาน ๕ ประการ เพื่อความเป็นพระสกิทาคามี. พระสกิทาคามี ก็เพื่อความ เป็นพระอนาคามี ; พระอนาคามีก็เพื่อความ เป็นพระอรหันต์ ; เป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ยังคงทำในใจโดยแยบคาย ซึ่งธรรมะ ๕ ประการนี้อยู่แน่นอน.

เรื่องนี้ท่านยืนยันว่า นตฺถิ โข อากุโล อรหโต อุตฺตริกฺกณฺณียํ, กตฺตสฺสวา ปฏิจฺจโย, - **ดูก่อนท่านผู้มีอายุ, กิจที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไป ก็ดี ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์, กิจที่จะทำสืบต่อจากกิจที่กระทำแล้ว ก็ดี ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ :-** อภิจีเม ธมฺมา ภาวิตา พหุปีกตา - ก็แต่ว่า **ธรรมเหล่านี้** เมื่อบุคคล ทำให้เจริญ กระทำให้มากแล้ว, **ทิฏฐธรรมมุขุวิหารราย เจว สํวตฺตุนฺติ สติสมฺปชญฺญา ย จ** - นั้นจะเป็นไปเพื่อความ**สุขในทิฏฐธรรม** หรือว่า จะเป็นไปเพื่อ**สติสัมปชัญญะ**.

นี้หมายความว่า จะเป็นพระอรหันต์ หรือไม่เป็นพระอรหันต์ก็ตาม เมื่อ**ประพฤติกระทำอยู่ในธรรมะ ๕ ประการนี้แล้ว** จะได้รับความ**สุขอันเป็นทิฏฐธรรม** คือทันทีทันใดนั้น แล้วก็ยังเป็น**สติสัมปชัญญะ**อย่างยิ่งด้วย.

สำหรับ "ความสุขในทิฏฐธรรม" นั้น ก็พอจะกล่าวได้ว่า แม้เป็นพระอรหันต์แล้ว **ทำໃใจให้ถึงธรรมนี้อยู่** ก็เป็นที่ตั้งแห่งความสุขใน **ทิฏฐธรรมนี้ได้** ; แต่ว่าที่เป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะนั้น ต้องการคำอธิบาย เพราะว่าเป็นที่รู้ หรือ เป็นที่ยอมรับกันว่า พระอรหันต์ย่อมหมดกิเลสแล้ว ไม่มีสิ่งใดที่จะมาทำให้สูญเสียสติสัมปชัญญะได้อีกต่อไป. ดังนั้น ข้อปฏิบัตินี้ ก็เป็นไปเพื่อจะดำรงไว้ซึ่งสติปัชัญญะ แม้แก่บุคคลทั่วไปทั้งที่เป็นพระอรหันต์ และยังมีได้เป็นพระอรหันต์ เพื่อจะแสดงให้เห็นว่า ธรรมนี้มีคุณอันใหญ่หลวง นั่นเอง.

ทำໃใจโดยแยบคาย เกี่ยวกับ เบญจขันธ์ อันประกอบด้วยอุปาทาน นี้ทำอย่างไร

ต่อไปนี้จะได้กล่าวโดยละเอียด ในข้อที่ว่า เบญจขันธ์อันประกอบด้วยอุปาทาน ๕ ประการ อันบุคคลกระทำໃใจโดยแยบคายนั้น ทำอย่างไร ?

การกระทำໃใจโดยแยบคาย ในเบญจขันธ์ อันประกอบไปด้วยอุปาทาน ๕ ประการ ก็คือว่า :

- ทำໃใจโดยแยบคายจนมองเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง นี้
อย่างหนึ่ง,
- มองเห็นโดยความเป็นทุกข์ นี้อย่างหนึ่ง,
- มองเห็นโดยความเป็นโรค คือ สิ่งเสียบแทง นี้อย่างหนึ่ง,
- มองเห็นโดยความเป็นหัวผี นี้อย่างหนึ่ง,
- มองเห็นโดยความเป็นลูกศร นี้อย่างหนึ่ง,

- มองเห็นโดยความเป็นสิ่งกระทบกระทั่ง นี้อย่างหนึ่ง,
- มองเห็นโดยความเป็นอาพาธ คือ ความไข้ นี้อย่างหนึ่ง,
- มองเห็นโดยความเป็นปรปักษ์ นี้อย่างหนึ่ง,
- มองเห็นโดยความเป็นของแตกทำลาย เป็นธรรมดา นี้อย่างหนึ่ง.
- มองเห็นโดยความเป็นของว่าง นี้อย่างหนึ่ง,
- มองเห็นโดยความเป็นอนัตตา นี้อย่างหนึ่ง,

รวมเป็น ๑๑ อย่างด้วยกัน, **ควรจำ ๑๑ คำนี้ไว้ให้แม่นยำ**
 เพราะว่าจะมีประโยชน์มาก โดยที่ท่านพระสารีบุตรแนะนำให้บุคคลทำในใจ พิจารณา
 เห็นเบญจขันธ์ โดยความเป็นของ ๑๑ อย่าง อย่างนี้.

เบญจขันธ์ที่ประกอบด้วยอุปาทาน คืออะไร

ที่นี้ จะได้พูดกันถึงคำว่า "เบญจขันธ์ที่ประกอบด้วยอุปาทาน" นั้น
 คืออะไร ให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งกันเสียก่อน เพราะสำหรับผู้ที่ยังไม่เคยฟังก็เข้าใจ
 ไม่ได้ ; สำหรับผู้ที่เคยฟังบ้างแล้วก็ยังคลุมเคลือ เราจำเป็นที่จะต้องพูดกันให้
 เป็นที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งที่สุด สำหรับสิ่งที่เรียกว่า **เบญจขันธ์อันประกอบ
 อยู่ด้วยอุปาทาน.**

ที่เคยพูดเคยสอนกันมาแล้วแต่กาลก่อนอย่างไรนั้น ขอให้ยกไว้
 อย่าเอามาเกี่ยวข้องกับคำอธิบายในที่นี้ เพราะบางทีก็จะเป็นไปในลักษณะอื่น
 หรือ เข้ารูปกันไม่ได้.

สำหรับเบญจขันธ์ ที่ประกอบด้วยอุปาทานนี้ ผู้ที่ไม่เคยสังเกต และไม่เคยศึกษาพิจารณามาอย่างดี ก็ไม่รู้จัก และก็ **ไม่รู้ว่ามันเกิดขึ้น เมื่อไร ที่ไหน.**

ในกรณีนี้ **จะต้องมีความรู้ว่า** สิ่งที่เราเรียกว่าเบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๕ ประการนี้ มีการเกิดอยู่เรื่อย แล้วก็ดับอยู่เรื่อย บางทีเกิดขึ้นมา ไม่ถูกยึดถือด้วยอุปาทาน แล้วดับไปเสียแล้วก็มี. **ที่เป็นเรื่อง เป็นราวเป็นปัญหานั้น** หมายความว่าเกิดขึ้นมาแล้ว ถูกยึดถือด้วยอุปาทาน ว่าตัวเรา ว่าของเรา ; **นี่คือตัวปัญหา** หมายความว่า **เป็นตัวความทุกข์ที่จะต้องกำจัด.**

ความทุกข์ทั้งหลาย ไม่ว่าของบุคคลใด ที่ไหน **จะต้องเกิดมาจากอุปาทาน** สิ่งนี้เท่านั้น เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า **โดยสรุปแล้ว** เบญจขันธ์ ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน **เป็นตัวทุกข์** ที่เราสวดมนต์กันทุกวันนี้ ; แต่แล้ว ก็ไม่รู้ ว่าเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานนั้นคืออะไร. **ทั้งนี้ก็เพราะว่ามันมีความหมายละเอียดลึกซึ้ง** และไม่ค่อยเป็นที่สนใจของคนทั้งปวง.

ถ้าผู้ใดจำคำ ๕ คำว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไว้ได้ ก็เข้าใจง่ายหน่อย ; ถ้ายังจำไม่ได้ ยังไม่เข้าใจ เรื่องเบญจขันธ์ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานสิ่งนี้แล้ว ก็จะต้องทำการศึกษาให้เข้าใจ. **ดังจะว่าให้ฟัง** พอเป็นเครื่องสังเกต :

เบญจขันธ์นั้น จะเกิดขึ้นก็เพราะอาศัยตากระทบรูป อาศัยหูกระทบเสียง อาศัยจมูกกระทบกลิ่น อาศัยลิ้นกระทบรส อาศัยผิวหนังกระทบกันเข้า

กับ สิ่งที่มาสัมผัสที่ผิวหนัง และ อาศัยใจกระทบกับเข้ากับความรู้สึกในใจ เป็น ๖ คู่ด้วยกัน. ใน ๖ คู่นี้ คู่ใดก็ได้ ย่อมให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าเบญจขันธ์ได้ ทั้งนี้.

ถ้ายังไม่ประกอบด้วยอุปาทาน ยังไม่ทุกข์

ในกรณีสามัญที่สุด จะยกตัวอย่างทางตา เพราะว่า เราลืมตาอยู่เสมอ ; เราไม่ใช่ตาบอดละก็ย่อมมีตาลืมอยู่เสมอ ; เดียวนี้ท่านทั้งหลายก็กำลังลืมตาอยู่. เมื่อตาเห็นรูป ก็เกิดความรู้สึกว่า เป็นรูปอะไร, แล้วก็มีความรู้สึกว่า น่าดูหรือไม่ดู ; หรือความคิดก็เกิดขึ้น เกี่ยวกับรูปนั้นบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ ดังนี้ แล้วก็ดังไป.

หรือเหมือนอย่างท่านนั่งอยู่ที่นี่ เห็นรูปภาพที่เขียนไว้ที่เสา หรือที่ฝาผนัง ตาเห็นรูป รู้ว่าเป็นรูปอะไร เข้าใจเท่าที่ตัวมีความรู้อยู่ในขณะนั้น พอจะรู้ได้ว่ารูปนั้นเป็นรูปอะไร ก็เกิดความรู้สึกสบายตาบ้าง รู้สึกไม่สบายตาบ้าง เกิดความคิดเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่ถึงกับดีใจหรือเสียใจ แล้วก็เลิกกัน ; อย่างนี้ เรียกว่าเบญจขันธ์ได้เกิดขึ้นแล้ว ครอบถ้วนทั้ง ๕ ขันธ์ แต่ยังไม่ถูกยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน.

ดวงตาก็ดี รูปที่เห็นนี้ก็ดี เรียกว่ารูปขันธ์ ; เรามีดวงตาที่สามารถทำการเห็นได้ แล้วก็มีเนื้อหนัง ร่างกาย อันเป็นที่ตั้งของดวงตา ทำให้ดวงตาทำงานได้ ทั้งหมดนี้รวมเข้าด้วยกัน เรียกว่ารูปขันธ์.

ที่นี้ เมื่อตากระทบรูปข้างนอก ก็เกิดสิ่งที่เรียกว่า **จักขุวิญญาณ** ;
นั่นคือ**ความรู้สึก**ขึ้นมาทางตา นี้เรียกว่า**วิญญาณชั้น**๑.

ความรู้ที่มีอยู่แต่เดิม ๆ พอจะรู้ว่า **นี่เป็นรูปอะไร** รูปดิ้ง หรือรูปคน
หรือรูปนก หรือรูปต้นไม้ ความรู้สึกอย่างนี้เรียกว่า**สัญญาชั้น**๑ คือความรู้สึก
อะไรตามความจำได้หมายรู้.

ที่นี้ยัง**มีความรู้สึก**ที่เกิดจากการเห็นรูปนี้ แล้วรู้สึกสบายตา หรือไม่
สบายตา อย่างนี้เรียกว่า **เวทนาชั้น**๑.

เนื่องจากได้เห็นรูปภาพนี้ **มีความคิด**เกิดขึ้นเล็กน้อย เช่นว่า เขียนสวย
หรือเขียนไม่สวย หรือว่ารู้อยู่แล้วว่า เามาจากไหน ; ความคิดอย่างนี้ ไม่ถึง
กับเป็นอุปาทาน ก็เรียกว่า **สังขารชั้น**๑ล้วน ๆ.

นี้นับดูให้ดี รูปชั้นก็มีแล้ว วิญญาณชั้นก็มีแล้ว สัญญาชั้นก็มีแล้ว
เวทนาชั้นก็มีแล้ว สังขารชั้นก็มีแล้ว ; **นี่ครบถ้วนทั้ง ๕ ชั้น** แต่ยังไม่
ถูกยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน เลยยังไม่**เป็นความทุกข์** ยังไม่เกี่ยวกับกรรมที่
กล่าวถึงในพระสูตรนี้ ที่เป็นการปฏิบัติ ; เพราะว่าในพระสูตรนี้กล่าวไว้ชัด
ว่าต้องเป็น**ปัญจาทานชั้น**๑ คือเบญจชั้นที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน คือความ
ยึดมั่นถือมั่น. ถ้าเป็นอย่างนี้จะต้องยกตัวอย่างด้วยสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสจึงจะ
เข้าใจได้ง่าย.

ถ้าประกอบด้วยอุปาทานแล้วเป็นทุกข์

การยกตัวอย่างด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลส เหมือนกับรูปภาพที่ฝาผนัง น้ำมันเป็นไปไม่ได้ ; จะต้องยกตัวอย่างด้วยสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสโดยตรงของท่านทั้งหลาย จึงจะเข้าใจได้ง่าย เช่นว่า :-

ตาเหลือบไปเห็นบุคคลที่ตนเกลียดน้ำหน้า ที่เป็นศัตรูคู่อาฆาต แล้วก็จำได้ด้วยสัญญา ว่าเป็นศัตรูคู่อาฆาต แล้วก็กระวนกระวายใจ เป็นทุกข์เวทนาอยู่ในใจ ก็เกิดความคิดที่จะฆ่ามันเสีย หรือจะต่อต้านมันอย่างไร, จะต่าจะตีมัน, จะทำอย่างไรไปตามความเกลียดนั้น ๆ.

อย่างนี้เรียกว่า เบญจขันธ์ที่ประกอบไปด้วยอุปาทานได้เกิดขึ้นแล้ว คือเรามีตาตามเดิม ตาของเราได้ทำหน้าที่เห็นรูปบุคคลที่เราเกลียด เกิดจักขุ-วิญญาณเป็นวิญญาณขันธ์ขึ้นมา ; วิญญาณขันธ์คือความรู้สึกทางตานั้น ถูกยึดถือเป็นตัวกู, กูเห็น. ลูกตาของกู ก็ถูกยึดถือว่ามี เป็นลูกตาของกู หรือเป็นส่วนที่เนื่องด้วยตัวกู.

จักขุวิญญาณ ผู้เห็น ก็เป็นตัวกูผู้เห็น, สัญญาที่จำได้ ว่าเป็นศัตรูของกู สัญญานั้นก็ถูกยึดถือ, เวทนาที่กำลังกระวนกระวายใจอย่างยั้งนั้น ก็เป็นเวทนา ที่ถูกยึดถือ เป็นเวทนาที่เป็นทุกข์ ที่ถูกยึดถือ เป็นเวทนาของกู. ที่นี้ความคิดที่เกิดขึ้น เกี่ยวกับเวทนานั้น ก็เป็นความคิดเนื่องด้วยกิเลสทั้งนั้น ; เพราะจิตได้สัมผัสเอาความรู้สึกอันนั้น ด้วยความโง่ ด้วยอวิชชา ด้วยความไม่มีสติสัมปชัญญะ เพราะฉะนั้นความคิดนั้นซึ่งเป็นสังขารขันธ์ ก็เป็นอันว่าถูกยึดถือ.

นี่เป็นการแสดงให้เห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ ประการนี้ ถูกยึดถือด้วยอุปาทาน เป็นเรื่องตัวกู - ของกู.

นี่คือตัวปัญหา ที่เป็นความทุกข์ คนทุกคนในโลกนี้ ทั้งเทวดา ทั้งมนุษย์ มีความทุกข์อยู่ เพราะเบญจขันธ์ ที่มีความยึดถือ อย่างนี้ทั้งนั้น.

ที่เราพูดกันมานี้ พูดกันแต่ทางตาก่อน ตาไปเห็นศัตรูคู่อาฆาต ก็เกิดความรู้สึกอย่างนี้ และเป็นทุกข์. ถ้าตาไปเห็นคนที่รักที่พอใจ ก็จะมี ความยึดถือ ไปอีกแบบหนึ่ง ตามความรักความพอใจ.

ถ้าเห็นคนรักเดินมา ตาเห็น ก็เกิดจักขุวิญญาณ รู้ว่า เป็นคนรักของเรา, จำได้ด้วยสัญญาว่าเป็นคนนั้น, แล้วเกิดเวทนาขึ้น เป็นความสบายใจ เหลือประมาณ. แล้วก็เกิดความคิดไปตามเรื่องของกิเลส ตัณหา อวิชชา ; สังขารความคิดนี้ ก็เป็นความคิดของตัวกู ที่ถูกยึดถือ. อย่างนี้ก็เรียกว่า เกิดกิเลสประเภทความรักขึ้นมา ก็มีความทุกข์ไปอีกแบบหนึ่ง ตามแบบของ ราคะ หรือโลภะ.

นี่เป็นการแสดงให้เห็นว่า ขึ้นชื่อว่าความทุกข์แล้ว จะต้องมาจาก ความยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์ ด้วยกันทั้งนั้น.

ที่นี้ ในตัวอย่างที่แสดงถึงรูปภาพที่ฝาผนัง อาจจะทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่น แก่คนบางคนก็ได้ ; จะไม่เกิดเป็นส่วนมากแก่คนทั่วไปก็จริง แต่อาจจะเกิด แก่คนบางคนก็ได้ แล้วแต่ว่า คนนั้นจะมีเรื่องอะไรเป็นส่วนตัว. แม้แต่เห็น ภาพที่ฝาผนัง ที่เขาเขียนไว้สั่งสอนนี้ ก็เอาไปยึดมั่นถือมั่น จนเกิดตัวกู อย่างนั้น อย่างนี้ก็ได้ ; แต่ว่าเป็นไปได้โดยยาก. ฉะนั้นเราจึงพูดได้ว่า ตาให้เห็นสิ่งซึ่ง

เป็นที่ตั้งแห่งความรักและความซึ้ง แล้วก็ทำให้เกิดเบญจขันธ์ ที่ประกอบด้วย อุปาทานได้โดยง่าย.

หู ก็เหมือนกัน เมื่อได้ยินได้ฟังเสียง ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความรัก หรือ ความซึ้ง หูก็จะสามารถสร้างเบญจขันธ์ ที่ประกอบขึ้นด้วยอุปาทานขึ้นมาได้.

จมูกก็เหมือนกันอีก ถ้าได้กลิ่นชนิดที่เป็นที่ตั้งแห่งความรัก ความซึ้ง เข้ามาแล้ว ก็ทำให้เกิดเบญจขันธ์ ที่มีความยึดมั่นถือมั่นขึ้นมาได้ ; แต่ถ้าได้กลิ่น ตามธรรมชาติสามัญเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ไม่เกิด.

การที่จะเกิดอุปาทานยึดมั่นเบญจขันธ์นี้ **ทางตาเกิดได้ง่ายกว่า** เก่งกว่า แกร่งกว่า ที่จะเกิดทางจมูกก็ได้; มันไม่เท่ากันเสมอไป.

ที่นี้ **ทางลิ้น** ทางลิ้นเมื่อได้รส เป็นที่ตั้งแห่งความรัก และความซึ้ง ก็จะทำให้เกิดเบญจขันธ์ ที่ประกอบด้วยอุปาทาน ได้อย่างเดียวกันอีก.

ถ้ามองผิว ๆ เฝิน ๆ มองพิจารณากันอย่างลวก ๆ **ก็จะไม่ค่อยมองเห็น ;** จะต้องมองกันให้ดี ๆ จะต้องพิจารณากันให้ดี ๆ ทั้งในทางหู ในทางจมูก ในทางลิ้น เพราะว่าทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นได้.

ตัวอย่างเบญจขันธ์ประกอบด้วยอุปาทาน ทางลิ้น

ทางลิ้นนั้น เหมือนอย่างว่า รับประทานอาหารที่ไม่ถูกปาก จนเกิดความหงุดหงิดรำคาญขึ้น นั่นแหละดูให้ดีเถิดว่า มันครบขันธ์ทั้ง ๕ และยึดมั่น

ถือน้ำมันด้วยอุปาทานด้วยแล้ว. บางทีของอย่างเดียวกัน ขนมนี่ชื่อเดียวกัน บางคนเขาทำแล้ว พอกัดเข้าไปมันผิดหวังก็คายทิ้ง ; ขนมนี่ชื่อเดียวกัน ชื่อเดียวกันนั้นแหละบางคนเขาทำดี กัดเข้าไปแล้วรู้สึกอร่อย เพลิดเพลิน ถึงออกปากสรรเสริญ - อภินนุทติ อภิวทติ ขึ้นมาทีเดียว เกิดนันทิ เกิดตัณหาอุปาทานได้.

ลื่นเมื่อกำลังเคี้ยวอาหารที่อร่อยนี้ ลื่นเป็นรูปขันธ์ รวมกันอยู่กับร่างกาย ที่มันทำให้ลื่นนี้ทำงานได้ ; ฝ่ายรส ก็เป็นรูปภายนอก เข้ามาเนื่องกับรูปขันธ์ภายใน ก็เกิดชีวหาวิญญาณขึ้นมา คือเกิดวิญญาณทางลื่นขึ้นมา นั่นแหละคือวิญญาณขันธ์.

เมื่อเกิดวิญญาณขันธ์แล้ว ก็มีสัญญาว่า ขนมนี่ ชื่อนี้ มีรสอย่างนี้ แล้วก็รู้สึกว่ามันอร่อย, แล้วก็เกิดเวทนาขันธ์, เกิดความคิดตามสมควรแก่ความใจ ที่ได้หลงไหลในความอร่อยนั้น นี่ก็เรียกว่าสังขารขันธ์.

ขอให้สังเกตดูให้ดี พอรู้สึกอร่อยและถูกใจ เท่านั้นแหละ ก็จะมีนันทิ. พระพุทธเจ้าตรัสว่า ยา นนุทิตตูปาทานํ - สิ่งใดเป็นนันทิ สิ่งนั้นเป็นอุปาทาน เพราะว่ามันอร่อยที่ลื่น นั่นแหละเป็นนันทิ.

นันทิราคะในสิ่งนั้น เรียกว่าอุปาทาน ; รสอร่อย ที่อร่อยนั้น ก็เลยถูกยึดถือไปหมด : ลื่นของกู เพราะกูอร่อย ก็เลยเป็นลื่นของกู ; ลื่นก็ถูกยึดถือ นี่คือรูปขันธ์ที่ถูกยึดถือ.

ที่นี้ เกิดชีวหาวิญญาณขึ้นมา ก็คือตัวกูอร่อย วิญญาณนั้นถูกยึดถือเป็นตัวกู เป็นวิญญาณขันธ์ที่ถูกยึดถือ.

ที่นี่ สัญญาชั้นที่ว่า ขนมนั้นอร่อยอย่างนั้นอย่างนี้ ขนมนั้นเรารู้จักดี
สัญญานี้ก็ถูกยึดถือ เป็นความรู้สึกสมปฤติของกู.

นี่เวทนาชั้นอร่อยนั้น ก็ถูกยึดถือ. **สังขารชั้น** ความคิดเกี่ยวกับ
 เรื่องนี้ ก็ถูกยึดถือ. นี่เป็นอันว่า แม้แต่จะกินขนมอร่อย อกอกอกใจของ
 กิเลส ก็ต้องเกิดเบญจขันธ์ขึ้นมาครบถ้วน แล้วก็ถูกยึดถือ.

นี่ก็คือ ตัวอย่างของเบญจขันธ์ ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน อีก
 ชนิดหนึ่ง **ที่เกิดทางลิ้น**. ที่ยกเอาเรื่องที่เกิดทางลิ้นมาพูดเป็นตัวอย่างก็เพราะว่า
 ท่านทั้งหลายไม่ค่อยจะสังเกต ว่า เป็นเรื่องที่เกิดอยู่ทุกวัน ในครัวหรือว่าในห้อง
 อาหาร หรือที่ไหนก็ได้.

ตัวอย่าง เบญจขันธ์ ประกอบด้วยอุปาทาน ทางกาย

ที่นี่ ดูกันต่อไปถึงทางกาย เมื่อ**กายกระทบสัมผัสทางผิวหนัง** ซึ่งแสดง
 ลักษณะนิ่มนวล หรือกระด้าง เย็น ร้อน อ่อน แข็ง อะไรก็ตาม, รวมความแล้ว
 มันอยู่ที่ว่า ชวนสัมผัส หรือไม่ชวนสัมผัส. อะไรที่นิ่มนวลชวนสัมผัส ก็เกิด
ความรู้สึกประเภทราคะ หรือ โภคะ ; ถ้าอะไรแข็งกระด้าง **ต่อต้านความรู้สึก**
ก็เกิดกิเลสประเภทโทสะ หรือ โภคะ. ดังนั้น โณฐัพพะที่มากกระทบทาง
 ผิวหนังก็มีเป็น ๒ ชนิด อย่างเดียวกันอีก คือ น่ารัก และน่าชัง.

ผิวกายนี้ ไปกระทบกันเข้ากับของที่มาถูกผิวกาย **นี่ก็เรียกว่า**
รูปขันธ์ เกิดวิญญานทางผิวหนังขึ้นมา เรียกว่า **กายวิญญาน** แล้วถูกยึดถือ
 เป็นตัวกู ขึ้นมา.

ลองไปนอนบนที่นอนนิ่ม ๆ ดู หรือนอนบนอะไรที่มันมีความนิ่มไป
ยิ่งกว่านั้นดู มันจะมีความรู้สึกชนิดนี้ รู้สึกว่า นี่เป็นความนิ่มด้วยสัญญา, รู้สึกว่า
เป็นความสบายที่สุด ด้วยเวทนา, แล้วจะเกิดความคิดยึดถือ ที่ว่า อยากจะมี
อย่างนี้อีก อยากจะมีกันอย่างนี้ไปนาน ๆ อยากจะสงวนสิ่งเหล่านี้ไว้; นี่ก็
เป็นสังขารชั้น ๕ ถูกยึดถือว่า เป็นความคิดของกูอย่างนั้น ๆ ไม่รู้สิ้นสุด ก็เกิด
เบญจขันธ์ขึ้นมาครบทั้ง ๕ ที่ทางผิวกาย.

ตัวอย่าง เบญจขันธ์ ประกอบด้วยอุปาทาน ทางใจ

ที่นี้อันที่ ๖ อันสุดท้ายนี้แปลกเขาหน่อย คือ เป็นเรื่องทางใจ อยู่ข้างใน
ไม่ต้องออกมาที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็ได้ แต่ก็ต้องอาศัยสัญญาในอดีตบ้าง หรือว่า
หลังจากการกระทบทางกาย ทางวัตถุแล้วบ้าง เมื่อใจรู้สึกต่อสิ่งใด ก็เกิดการ
กระทบในสิ่งนั้น.

เช่นว่า เราคิดถึงคนที่เรารัก หรือเราคิดถึงคนที่เราเกลียด โดยที่เขา
ไม่ได้อยู่ต่อหน้าเรา แต่ว่าเรานึกถึง นี่เราก็ต้องอาศัยสัญญาในอดีตว่า คนที่เรา
เกลียดนั้นเป็นอย่างไร, คนที่เรารักนั้นเป็นอย่างไร. อะไรเป็นเรื่องสัญญาในอดีต
แต่อาจสร้างเป็นอารมณ์ขึ้นมาได้สำหรับจิตใจ จึงเรียกว่าอัมมารมณ.

พออารมณ์มากระทบกันเข้ากับใจ ที่นึกถึงคนที่เกลียดชัง ก็จะมี
อาการอย่างเดียวกันกับข้างต้น : เกิดมโนวิญญาณ รู้ต่ออัมมารมณนั้น แล้ว
เกิดสัญญา เกิดเวทนา เกิดสังขาร ไปตามลำดับทั้ง ๕ ประการ แล้วก็ยึดถือว่า
กูกำลังเกลียดอยู่ อย่างหาความสุขไม่ได้.

หรือ ถ้าคิดถึงคนรัก ที่รักตัวด้วยกิเลสตัณหา มาก ๆ ก็เกิดอาการทำนองตรงกันข้าม. เกิดเป็นรูป โดยสัญญาในอดีต เป็นรูปสัญญาขึ้นมา สำหรับเป็นธัมมารมณ สำหรับจิตเกิดมโนวิญญาณ แล้วก็เกิดสัญญา จากความรู้สึกอันนี้ได้, เกิดเวทนาจากความรู้สึกอันนี้, เกิดสังขาร คตินี้กจากความรู้สึกอันนี้ ก็ครบเบญจขันธ์ ๕ ประการ แล้วก็เกิดความยึดมั่นถือมั่นได้อย่างเดียวกัน.

เบญจขันธ์ แม้ประกอบด้วยอุปาทาน เมื่อสิ้นเหตุปัจจัยแล้วก็ดับ

การที่พูดมาเสียยืดยาว เป็นวรรคเป็นเวรนี้ ก็เพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่า **เบญจขันธ์** ที่ประกอบด้วยอุปาทาน กดี หรือว่า ที่มีได้ประกอบด้วยอุปาทาน กดี **เกิดขึ้นเมื่อไรก็ได้** ทางตาก็ได้ ทางหูก็ได้ ทางจมูกก็ได้ ทางลิ้นก็ได้ ทางกายก็ได้ ทางใจล้วน ๆ ก็ได้ ; และจะเกิดขึ้นที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ ดังนี้ ; แล้วมันก็ดับไปที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้, เมื่อสิ้นเหตุ สิ้นปัจจัย ของการกระทบนี้แล้ว มันก็ดับไป.

บางที่ไม่เกินนาที เรื่องมันก็ดับไป บางที่พักใหญ่ ๆ ก็ดับไป **แล้วเดี่ยว** เรื่องอื่นก็เข้ามาแทนสำหรับที่จะเกิดทางอื่นต่อไปอีก. เช่น เกิดเรื่องทางตา อยู่หยก ๆ แต่ถ้าเผชิญเรื่องทางหู มากกระทบโครมครามเข้ามา มันก็ขัดขวางเรื่องทางตาให้ดับไป เรื่องทางหูก็เข้ามาอยู่แทน ; เดี่ยวเรื่องทางจิตเกิดขึ้นมาแทรกแซง เรื่องทางหูก็ดับไป เรื่องทางใจก็เข้ามาอยู่แทน.

ทั้ง ๖ ทวารนี้ เกิดเบญจขันธ์ที่ประกอบด้วยอุปาทานได้ทั้งนั้น แล้วมันแทรกแซงกันได้อย่างนี้ แม้ไม่มีอะไรมาแทรกแซง มันก็ดับไปตามวาระของมัน ก็เรียกว่า อัสตงคต ดับไป ตามวาระของมัน เพื่อให้โอกาสแก่เรื่องอื่นเข้ามาเกิดอีก.

นี่คือ วันหนึ่ง ๆ เราสามารถที่จะเกิดเบญจขันธ์ ที่ประกอบด้วยอุปาทานนี้ ได้มากมายหลายสิบครั้ง : ทางทวารตาก็ได้ หูก็ได้ จมูกก็ได้ ลิ้นก็ได้ กายก็ได้ ใจล้วน ๆ ก็ได้. ขอให้เข้าใจสิ่งนี้ไว้เสียก่อน เพราะว่าพระสารีบุตรท่านยกมาว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งสำคัญของเรื่อง ที่เป็นตัวเรื่องนั่นเอง.

แม้พระพุทธานุภาพ ที่พระพุทธานุเจ้าท่านได้ตรัสไว้มากมาย หลายร้อยหลายพันครั้ง ก็ตรัสเรื่องนี้ คือ เรื่องปัญจอุปาทานขันธ์นี้เหมือนกัน. ฉะนั้น การที่พระสารีบุตรยกเรื่องนี้ขึ้นมากล่าว ก็เป็นการแสดงอยู่ในตัวแล้วว่า ท่านแสดงธรรมอย่างเดียวกันกับพระพุทธานุเจ้า.

พระสารีบุตรท่านยกเอาเรื่องเดียวกันกับ เรื่องที่พระพุทธานุเจ้าตรัสนั้นแหละมาสอน จึงเรียกว่า เป็นที่ผู้แสดงธรรมได้อย่างเดียวกับพระพุทธานุเจ้า, เหมือนกับที่พระพุทธานุเจ้าท่านทรงแสดงปัญจอุปาทานขันธ์ ในฐานะที่เป็นตัวความทุกข์, หรือจะเป็นเรื่องเหตุให้เกิดทุกข์, หรือทางให้ดับทุกข์นั้น ก็แสดงเหมือนกันอีก. แต่เดี๋ยวนี้ท่านต้องการจะแสดงรวบรัดสั้น ๆ ที่ว่าให้เอามาทำไว้ในใจ แล้วจะทำให้มีการบรรลุ มรรค ผล.

ที่พระสารีบุตรแสดงรวบรัด "ให้ทำไว้ในใจ ฯ" เพื่อมีสติสัมปชัญญะอย่างยิ่ง

ท่านแสดงข้อแรกว่า เมื่อบุคคลทำในใจให้แยบคายถึงปัญญาพาหนะ-
ชั้นที่ โดยอาการ ๑๑ อย่างนั้นแล้ว ย่อมเป็นฐานะที่จะมีได้ว่า ภิกษุผู้ประกอบ
ไปด้วยศีลนั้น จะเป็นพระโสดาบัน, นี่เป็นเรื่องแรก. และเมื่อเป็นพระ-
โสดาบันแล้ว ก็ยังคงทำในใจถึงเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานนั้นแหละ
ต่อไปอีก จนกระทั่งเป็น พระสกิทาคามี ; แล้วก็ทำอย่างเดียวกันอีก จนกระทั่ง
เป็นพระอนาคามี กระทั่งเป็นพระอรหันต์.

นี่เป็นหลักตายตัวทั่วไปว่า เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นต้น
ใช้ได้ตลอดไป แม้ว่าเป็นพระโสดาบัน สกิทาคามี แล้วก็มียังพิจารณา อนิจจัง
ทุกขัง อนัตตานั้นต่อไปอีก จนกระทั่งเป็นพระอรหันต์.

ข้อนี้หมายความว่า การเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในครั้งแรก ๆ นั้น
ยังไม่สมบูรณ์ จึงเป็นแต่เพียงพระโสดาบันบ้าง เป็นพระสกิทาคามีบ้าง พระ
อนาคามีบ้าง.

ถ้าจะไม่เรียกว่าเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จะเรียกว่าเห็นอริย-
สัจจก็ได้เหมือนกัน ; เมื่อเห็นอริยสัจจยังไม่สมบูรณ์ ก็เป็นแต่พระโสดาบัน
บ้าง พระสกิทาคามีบ้าง อนาคามีบ้าง ; ต่อเมื่อสมบูรณ์จึงเป็นพระอรหันต์.
ฉะนั้น จึงมีการแสดงให้เห็นว่ามีการทำซ้ำ ๆ ลงไปในสิ่งนั้นแหละ แต่ให้ยิ่งขึ้น
ไป ๆ ให้เป็น ภาวิตา พหุลีกตา ยิ่งขึ้นไป, ยิ่ง ๆ ขึ้นไป, ก็จะบรรลุผลที่สูง
ยิ่งขึ้นไปตามลำดับ.

ในสูตรนี้ พระสารีบุตรท่านกล่าวไว้ ระบุไปยังภิกษุผู้มีศีล จะเป็นพระโสดาบันนี้ขั้นหนึ่ง ; แล้วพระโสดาบัน จักเป็นพระสกิทาคามี นี้ขั้นหนึ่ง, พระสกิทาคามี จะเป็นพระอนาคามี อีกขั้นหนึ่ง, พระอนาคามีจะเป็นพระอรหันต์ขั้นหนึ่ง, เป็นพระอรหันต์แล้วยังคงทำต่อไปเพื่อความอยู่เป็นผาสุก หรือเพื่อความมีสติสัมปชัญญะโดยอัตโนมัติ โดยที่ไม่ต้องไปพะวงมันอีกแล้ว ก็ยังได้.

หลักนี้ ถือเป็นหลักทั่วไปได้ว่า ใครก็ตาม ถ้าทำการพิจารณาอยู่ **อย่างนี้ จักเป็นสติสัมปชัญญะอย่างยิ่งอยู่ในตัว** จึงเป็นอันว่า ไม่ต้องสงสัยหรือว่าจะแยกแยะอะไรกันอีก สำหรับข้อปฏิบัติข้อนี้ ; หมายความว่า **ทุกคนต้องกระทำ** ทั้งที่เป็นพระเสขะ และเป็นอเสขะ คือเป็นพระอรหันต์แล้ว อย่างน้อยก็ทำเพื่อว่าจะเป็นตัวอย่างที่ดี หรือเป็นการรักษาการปฏิบัติ หรือแม้ที่สุดแต่จะทำเพื่อเหตุว่า **ไม่รู้ว่าจะทำอะไร ก็ยังดูมันเล่น ๆ ;** ใช้คำว่า **"ดูมันเล่น ๆ"** นี้มีความหมายมาก.

โรคภัยไข้เจ็บที่เราผ่านพ้นมาแล้ว เรายัง "ดูมันเล่น ๆ" ได้ ; **ความ** **ดับทุกข์นี้ก็เหมือนกันที่เราเคยผ่านพ้นมาแล้ว เรายังยังย้อนกลับไป "ดูมันเล่น ๆ"** ได้. หรือแม้หนทางที่เราเดินมาแล้ว ไม่ต้องเดินอีกต่อไปแล้ว เราก็เหลือตาไป "ดูมันเล่น ๆ" ได้ ไม่เห็นเสียหายอะไร มีแต่จะเป็นความรู้สึก ที่ทำให้ได้ **รับความพอใจ หรือเป็นสุขสนุกไปด้วยอำนาจการเห็น การพิจารณา หรือปัญญา** นั้น.

ด้วยเหตุดังกล่าวมา ท่านจึงกล่าวไว้ตลอดเลย **ไม่ว่าบุคคลชั้นไหน** **ระดับไหน** อาจ**จะพิจารณาเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน** ในลักษณะที่เป็นอย่างนี้.

ปัญหาเกี่ยวกับพระอรหันต์ ก็มีอยู่ที่ว่า พระอรหันต์จะไม่มีเบญจขันธ์ ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานอีกต่อไป ก็ต้องดู เรื่องที่เคยผ่านมาแล้ว ที่เกิดกับคนอื่นก็ได้ หรือเมื่อก่อนแต่ที่จะเป็นพระอรหันต์นี้ ก็เคยเกิดมาแล้ว เอามาดูเล่นอีกที ก็ไม่เห็นจะเป็นอะไร.

นี่ขอให้เข้าใจกันไว้ เป็นหลักใหญ่ ๆ กลาง ๆ ว่า **เบญจขันธ์ ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานนั้น ไม่อาจจะเกิดแก่พระอรหันต์** แต่ว่าอาจจะเกิดแก่บุคคลที่ต่ำกว่าพระอรหันต์ลงไป เช่น พระอนาคามี พระสกิทาคามี พระโสดาบัน กระทั่งถึงปุถุชน ; เกิดเบญจขันธ์ ที่ประกอบด้วยอุปาทาน ได้ตามลำดับแห่งตนๆ เพราะว่ายังไม่หมดกิเลส คือ ยังไม่ตัดสิ่งที่เรียกว่าอุปาทานนั้นได้.

ปุถุชน มีอุปาทานมาก มีหนามาก จึงเรียกว่า ปุถุชนคนหนา ; พระโสดาบันนั้นเริ่มมีน้อยลง ๆ, พระสกิทาคามี พระอนาคามี ก็มีน้อยลง ๆ ; แต่ว่าเมื่อตัวตน คือ อัตตวาทุปาทาน ความยึดถือว่าตัวตนยังไม่ถูกตัดขาดอยู่เพียงไร ก็ยังมีเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานได้เพียงนั้น.

เราจะเห็นได้ว่า สำหรับที่เป็นพระอรหันต์แล้ว เป็นอเสขะ ไม่ต้องปฏิบัติอีกต่อไปแล้ว ท่านก็ทำอย่างเล่น ๆ หรือไว้ดูเล่น ๆ เพื่อความเป็นอยู่ที่ถูกต้องโดยอัตโนมัติ และมีความสุขความพอใจในฐานะที่ว่า เป็นผู้ชนะแล้ว โดยเด็ดขาด, มองดูชัยชนะที่ชนะแล้ว. แต่ถ้ายังไม่เป็นพระอรหันต์ ยังเป็นเสขะ คือยังต้องปฏิบัติอยู่ ก็มองดูเบญจขันธ์ ในฐานะที่เป็นอันตราย, เป็นสิ่งที่ทำอันตราย หรือเป็นทุกข์ ; ยิ่งเป็นปุถุชนด้วยแล้ว ก็ยิ่งต้องระวังมาก เหมือนกับว่า งูพิษ หรือยาพิษทีเดียว ที่จะทำอันตรายแก่บุคคลนั้น.

พึงรู้ หลักพิจารณาเบญจขันธ์ ของพระสารีบุตร

พระสารีบุตร ได้วางหลักไว้เป็นหัวข้อ ๑๑ ข้อ สำหรับที่จะให้มองดูเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน และสำหรับผู้ที่ยังมีเบญจขันธ์ ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน ว่า เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานทางตา ทางหู เป็นต้น ทางใดก็ตาม เพื่อเกิดขึ้นแล้ว ควรมองดูมันในลักษณะอย่างไร ? ท่านได้กล่าวไว้ว่า ให้มองดูมัน อยู่ในลักษณะ ๑๑ ประการ.

ประการที่ ๑. ใช้คำว่า **อนิจฺจโต - มองดูโดยความเป็นของไม่เที่ยง ;** ไม่เที่ยงก็คือ เปลี่ยนแปลง หรือว่า ไหลเรื่อยเปื่อยกันมา นับตั้งแต่ว่าเห็นรูป เกิดจักขุวิญญาณ เกิดสัญญา เกิดเวทนา เกิดสังขาร นี้มีความเปลี่ยนแปลง ไหลเรื่อย ส่งกันไปเรื่อย ; นี่ลักษณะนี้เป็นลักษณะแห่งความไม่เที่ยง.

เมื่อตะกี้ก็ไม่มี ครั้นเดี๋ยวนี้ก็มีแล้ว คือ ตาเห็นรูป เกิดจักขุวิญญาณ ขึ้นมาแล้ว เมื่อตะกี้ก็ไม่มีจักขุวิญญาณ อย่างนี้เป็นต้น ; แล้วก็มีสัญญา มีเวทนา มีสังขาร ครบ ๕ ขันธ์พอดี.

ที่นี้ ดูว่า มันไม่เที่ยง **ไม่เคยมี ก็มี, มีแล้วก็ไม่อยู่คงที่** คือ **เปลี่ยนเรื่อยไป** จนกว่าจะดับลง ; ดับแล้วก็เกิดอีก. นี่ดูเบญจขันธ์ ที่มีอุปาทานที่เป็นตัวกู - ของกู ดิ้นเร่า ๆ อยู่ **นี้โดยความเป็นของไม่เที่ยง เรียกว่า อนิจฺจโต** แปลว่า โดยความเป็นของไม่เที่ยง นี่ข้อที่ ๑.

ประการที่ ๒. เรียกว่า **ทุกฺขโต - ดูโดยความเป็นทุกข์** เรื่องเป็นทุกข์นี่ ถ้าเป็นเรื่องของสัตว์ที่มีจิต มีความรู้สึกแล้ว สิ่งนี้เกิดขึ้นอยู่ในใจแล้ว

คำว่าทุกข์นี้ก็หมายถึงความเจ็บปวด ความทนทุกข์ทรมาน. และเป็นที่น่าอน
แล้วว่า เมื่อเกิดการปรุงแต่ง เป็นเบญจขันธ์ประกอบด้วยอุปาทาน อยู่ในจิตใจ
ของใครแล้ว ก็ต้องมีทุกข์แน่ ไม่อย่างหยาบก็อย่างละเอียด ไม่อย่างโดยตรง
ก็โดยอ้อม เป็นมีความทุกข์แน่ ; เมื่อมีความเจ็บปวดก็รู้สึก เข้าใจ และเห็นว่า
มันเป็นทุกข์.

ให้ดูเบญจขันธ์ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่นี้ โดยความเป็นของทุกข์ หรือ
เจ็บปวด หรือทรมาน ; แต่ถ้าจะมองให้กว้างกว่านั้น ก็เรียกว่า **ดูมันใน
ฐานะเป็นสิ่งที่น่าเกลียด** น่าเกลียดน่าชัง. **ทุ** นี้แปลว่า **น่าเกลียด** ; **ขัง** นี้
แปลว่า **ดู** หรือ **เห็น** ; **ทุกข์ขัง** จะแปลว่า **ดูแล้วน่าเกลียด** ก็ได้. **น่าเกลียด**
ก็ตรงที่มันไม่น่าดู ตรงที่เป็นทุกข์ ก็เรื่องเดียวกัน ไม่ใช่ดูในหนังสือ แล้วก็
ไม่ใช่ดูด้วยคิดคาดคะเน ; แต่ว่าดูด้วยความรู้สึกที่กำลังรู้สึก มีความรู้สึกอยู่
แล้วรู้ต่อความรู้สึกนั้นอยู่ว่า นี่เป็นทุกข์.

เช่นว่า ในกรณีก็ตามองเหลือบไปเห็น คนที่เราเกลียด เป็นศัตรู
แล้วก็ระวนระวายใจอยู่ เพราะการเห็นคนที่เราเกลียด หรือเป็นศัตรู นี้ก็เป็น
ทุกข์อยู่แล้ว ก็**ดูที่ความทุกข์นี้ เรียกว่าดูเบญจขันธ์ ที่ประกอบอยู่ด้วย
อุปาทานนี้ โดยความเป็นทุกข์ เรียกว่า ทุกขโต.**

ประการที่ ๓. เรียกว่า โรคโต - โดยความเป็นโรค. คำว่า **โร-ค** นี้
ตัวหนังสือแปลว่า **แทง** ; **รุ - ข** แปลว่า **แทง** สำเร็จรูปมาเป็น **โร - ค.**
โร - คะ แปลว่า **สิ่งที่เสียบแทง** ; **โรคทางกาย** ก็เสียบแทงกาย **โรคทางใจ**
ก็เสียบแทงใจ. **ขึ้นชื่อว่าโรคแล้ว จะต้องเป็นของเสียบแทง.**

ที่นี้ ก็ดูเบญจขันธ์ ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน ในฐานะที่เป็นโรค คือว่า เมื่อโรคเกิดขึ้นแล้วก็เสียบแทง อาการมีคล้าย ๆ กับความทุกข์ ; แต่แยกออกมาให้เห็นว่า เป็นโรค : เราเป็นโรค เราก็ต้องเจ็บปวดเพราะโรคนั้น, หรือจะถือว่า มันเป็นโรค โดยความหมายที่ว่า รบกวนความผาสุก ความไม่ปรกติสุข ก็ได้.

เมื่อเราอยู่ปรกติ คือไม่เกิดเบญจขันธ์ประกอบด้วยอุปาทานนั้น เราก็เหมือนกับคนที่สบาย พอเบญจขันธ์เกิดปรุงแต่งเป็น มีอุปาทาน เราก็กลายเป็นคนไข้ เป็นคนเจ็บ เป็นคนมีโรคไป ; ฉะนั้นจึงขอให้ดูเบญจขันธ์โดยความเป็นโรคอย่างนี้.

ประการที่ ๔. เรียกว่า **คณฺหโต** - โดยความเป็นหัวผี. *คณฺห* นี้แปลว่า *หัวผี* ที่กำลังมีหนองกืดอยู่ข้างใน. คนที่เคยเป็นฝีมอมรู้ดี ว่าเมื่อผีกำลังมีหัวกืดหนองอยู่ข้างในนั้น มีอาการเป็นอย่างไรบ้าง ; ความทุกข์ทรมานตอนนั้นมันผิดธรรมดามาก.

ความทุกข์ที่เกิดมาจากฝีกืดหนองนั้น เมื่อเคยรู้รสของมันแล้ว ก็เอามาเปรียบเทียบว่า เมื่อไรเบญจขันธ์ปรุงแต่งกันขึ้นมา เป็นเบญจขันธ์ที่ประกอบด้วยอุปาทานแล้ว จะมีอาการเหมือนกับว่า ฝีกืดหนองขึ้นมาทันที ก็หมายความว่า เจ็บปวดเป็นพิเศษ ยิ่งไปกว่าธรรมดา แล้วก็ปวดอย่างบอกไม่ถูก ถึงกับนอนไม่หลับ ถึงกับร้องไห้อะไรก็ได้ ; อย่างนี้เรียกว่า *คณฺหโต* มีอาการให้หนักลัวยิ่งกว่า *โรคโต* ขึ้นไปอีก.

ประการที่ ๕. เรียกว่า **สลฺลโต** - โดยความเป็นลูกศร. สมัยโบราณเขาไม่มีปืน ไม่มีลูกปืน เมื่อพูดถึงอาวุธยิงไกล ก็มีแต่ศร. ศรนี้เขาทาน้ำยา

อะไรชนิดหนึ่งด้วยที่หัวลูกศร ; พอเสียบเข้าไปในเนื้อก็จะมีอาการปวดเหลือประมาณ. ฉะนั้นคนที่เคยถูกศรชนิดนั้นมาแล้ว ก็มีอาการเหมือนกับจะขาดใจตาย.

จงไปพิจารณาเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานนี้ ว่ามีอาการเหมือนกับว่า ถูกศรที่ทาดด้วยน้ำยาพิษ เสียบเข้าไปในเนื้อหนัง ; น้ำมันยิ่งไปกว่าเจ็บที่หัวฝี อาจจะต้องถึงกับสลบไปก็ได้. นี้เรียกว่า สลุตไต.

ประการที่ ๖. เรียกว่า อสมโต - อสม นี้หมายถึงความทุกข์ ที่มาจากการกระทบกระทั่ง เหมือนอย่างว่าเอาค้อนทุบ หรือเอาของหนักทุบ บุบให้มันแตกไป. ความเจ็บปวด เมื่อถูกทุบด้วยท่อนซุง หรือด้วยค้อนใหญ่ ก็สุดแท้จะมีอาการอย่างไร ; ให้พิจารณาเห็นว่า เมื่อเบญจขันธ์ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานถูกปรุจแต่งขึ้นมาในใจแล้ว ก็จะมีอาการเหมือนกับถูกทุบ.

ประการที่ ๗. เรียกว่า อาพาธโต ; อา - พา - ธ นี้แปลว่า ความผิดปกติ. โร - ค นั้นหมายถึงตัวโรค เต็มความหมาย ; อา - พา - ธ นี้หมายถึงความผิดปกติ ที่เรียกว่าเป็นโรคก็มี ไม่เรียกว่า โรค ก็มี. ถ้าไม่เป็นอยู่ตามปกติ เสียความเป็นปกติแล้ว ก็เรียกว่า อาพาธ.

ให้พิจารณาเบญจขันธ์ที่ประกอบด้วยอุปาทาน โดยความเป็นของ อาพาธ เสื่อมคุณสมบัติ เสื่อมสมรรถภาพ ไม่ทำอะไรได้ตามที่เคยทำได้. ที่เคยเดินได้ ยืนได้ พุดได้ วิ่งได้ ก็เกิดทำไม่ได้ ; อย่างนี้เรียกว่าเป็นอาพาธ. เบญจขันธ์ที่เคยรุ่งเรืองอยู่ด้วยสติปัญญา เดี่ยวนี้มีอุปาทานเข้ายึดถือ กลายเป็นอาพาธ. เป็นทุพพลภาพ ไม่มีความเป็นประภัสสร ไม่มีอะไรต่าง ๆ ที่เคยมีตามปกติ.

ประการที่ ๘. เรียกว่า **ปรโต** ; **ป - ร** แปลว่า **อื่น** คือ **ฝ่ายอื่น** **ฝ่ายตรงกันข้าม** คือฝ่ายข้าศึก ฝ่ายศัตรู ฝ่ายปรปักษ์. เมื่อเบญจขันธ์ปรกติดอยู่ ก็เรียกว่า **ไม่เป็นข้าศึก ไม่เป็นปรปักษ์. พอบุญจขันธ์ประกอบด้วยอุปาทาน ก็กลายเป็นปรปักษ์** กลายเป็นศัตรู ของบุคคลนั้นทันที.

ศัตรูจะพึงกระทำแก่ศัตรูอย่างไร เดียวนี้เบญจขันธ์ ที่ประกอบอยู่ด้วย อุปาทาน ก็กระทำแก่บุคคลนั้น อย่างนั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า **เบญจขันธ์นี้ เป็น ป - ร - โต** คือเป็นฝ่ายอื่นกับเราเสียแล้ว ไม่เป็นมิตร ไม่เป็นสหาย ไม่เป็นที่รักที่พอใจอะไรเสียแล้ว เรียกว่าเป็นผู้อื่น, เป็นผู้อื่นกับเราเสียแล้ว.

ประการที่ ๙. **ปโลกโต** ตามตัวหนังสือมันแปลว่า **แตกสลาย.** **โล - ก** ก็แปลว่า **แตก** เสียแล้ว, **ป - โล - ก** ก็แปลว่า **แตกมากขึ้นไปอีก.**

เบญจขันธ์ที่ประกอบด้วยอุปาทาน เป็นของแตกสลาย หรือ **แตกง่าย** ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน ไม่ถาวร แตกง่าย ; แต่ระหว่างที่มันยังไม่แตกนี้ มันก็ทำเอาพอ จนเราไม่รู้ว่าจะปนจะพนกันได้อย่างไร. ในที่สุด มันก็เป็นของ ที่ต้องแตก คือต้องสลายไป ต้องดับไปตามวาระ ; ถึงคราวแตก ก็แตกง่าย เหมือนกันกับว่าสิ่ง ๆ หนึ่งมันตั้งต้นขึ้นมา โตเต็มที่แล้ว ก็แตกสลายไปโดยง่ายอย่าง นั้นแหละ. มีความแตกง่ายอย่างนั้น เรียกว่า **ป - โล - ก - โต - มีความแตก ทำลายเป็นธรรมดา.**

ประการที่ ๑๐. เรียกว่า **สูญณโต - โดยความเป็นของว่าง** ดู **เบญจขันธ์ประกอบด้วยอุปาทาน โดยความเป็นของว่าง.**

ประการที่ ๑๑. เรียกว่า **อนัตตโต** - โดยความเป็นของมิใช่ตัวตน.

สองอย่างนี้เหมือน ๆ กัน อธิบายพร้อม ๆ กันไปได้ เพราะคำว่า **สุญญโต** - ว่าง ก็คือว่างจากสาระที่เป็นตัว เป็นตน ไม่มีสาระที่ควรยึดถือเลย เรียกว่า ว่าง. มันมีรูป มีเวทนา มีสังขาร มีวิญญาณ มีอะไรก็มีไปเถอะ แต่ที่ไม่มีส่วนไหนเลย ที่ควรยึดถือโดยความเป็นสาระ ; ดังนั้น จึงเรียกว่า "ว่างจากสาระ". **ไม่มีสาระอยู่ในเบญจขันธ์ที่ประกอบด้วยอุปาทาน นั้นมีแต่ความทุกข์.** นี้เรียกว่า **สุญญโต** **ดูมันโดยความเป็นของว่าง,** แล้วก็ ระบุว่า **ว่างจากตัวตน ว่างจากของตนอีกนั่นแหละ.**

ประการสุดท้ายนี้ชัดเจนไปว่า **อนัตตโต** - **ดูโดยความเป็นของมิใช่ตน** เป็นธรรมชาติ หรือเป็นอะไรล้วน ๆ เป็นสังขารล้วน ๆ เป็นสภาวะธรรมล้วน ๆ เป็นล้วน ๆ ไปอย่างนั้น ; ไม่มีอันไหนที่ควรจะเรียกว่าตัวตนได้. พอไม่เป็นตัว เป็นจนได้ มันก็เป็นของตนไม่ได้ ; เป็นอันว่า ยกเลิกกันไปทั้งสองอย่าง.

นี่ขอให้พิจารณาสงเกตดูให้ดีว่า ข้อสุดท้ายนี้ ระบุไว้เป็น **อนัตตโต** ติดกันอยู่กับ**สุญญโต** ก็ควรจะถือว่า ลักษณะของ**สุญญโต** กับ**อนัตตโต**นี้สำคัญ เพราะว่ามีมาอยู่ในอันดับสุดท้าย.

ทบทวนดูใหม่ เริ่มขึ้นมาจาก **อนิจจโต** - **ไม่เที่ยง,** **ทุกขโต** - เป็นทุกข์, **โรคโต** - เป็นโรค, **คันทโต** - เป็นหัวฝีกัลดหนอง, **สัลลโต** - เป็นลูกศรอาบยาพิษ, **อสมโต** - เป็นค้อนทุบหัว, **อาพาธโต** - เป็นความผิดปกติของความผาสุก, **ปรโต** - เป็นข้าศึก, **ปโลกโต** - เป็นของแตกสลาย, แล้วก็มาถึง **สุญญโต, อนัตตโต** - **ว่างจากตัวกู - ของกู.**

ฟังกระทำในใจโดยแบบคายเกี่ยวกับเบญจขันธ์ ประกอบด้วยอุปาทาน

ท่านใช้คำว่า โยนิโส มนสิกาตพฺพา แปลว่า บุคคลฟังกระทำในใจ โดยแบบคาย ซึ่งเบญจขันธ์อันประกอบด้วยอุปาทาน โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร เป็นค้อนทุบ เป็นอาพาธ เป็นข้าศึก เป็นของสลาย เป็นของว่างเปล่า เป็นของไม่ใช่ตน.

เมื่อพิจารณาอยู่โดยแบบคายอย่างนี้ ภิกษุผู้มีศีล จะเป็นพระโสดาบัน, ที่เป็นพระโสดาบันอยู่แล้ว ก็จะเป็นพระสกิทาคามี, ที่เป็นพระสกิทาคามีอยู่แล้ว ก็จะเป็นพระอนาคามี, ที่เป็นพระอนาคามีอยู่แล้ว จะเป็นพระอรหันต์, ที่เป็นพระอรหันต์อยู่แล้วจะสบาย, เพราะว่าปฏิบัติอย่างเดียวกันหมดในการพิจารณาอยู่โดยแบบคาย ซึ่งเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานตามที่ได้เกิดขึ้น เมื่อไรที่ไหน.

เดี๋ยวนี้ปัญหาลำบากยุ่งยากมันอยู่ตรงที่ว่า พุทธบริษัทส่วนมาก ไม่รู้จักเบญจขันธ์ที่ประกอบด้วยอุปาทานด้วยซ้ำไป ; เรามักจะสอนกันแต่ว่า ขันธ์ ๕, ขันธ์ ๕, แล้วก็ขันธ์ ๕ อยู่อย่างนี้ ; แล้วขันธ์ ๕ ตั้งแต่เกิดมา ก็มีขันธ์ ๕ จนกว่าจะตายไปอย่างนี้ ไม่รู้จักแบ่งแยกว่า มันเป็นขันธ์ ๕ อยู่สองพวก.

พวกที่ยังไม่มีความยึดมั่นถือมั่น มันก็ไม่ใช่อะไร ไม่เป็นทุกข์ ไม่เป็นอนัตตา ไม่เป็นลูกศร ไม่เป็นหัวฝีอะไรกับใคร. เหมือนอย่างเดี๋ยวนี้ ตาเราก็ลืมอยู่ เราก็เห็นรูปภาพ แล้วก็มีสัญญา มีเวทนา มีความรู้สึกคิดนึก แต่มิได้เป็นลูกศร ไม่เป็นหัวฝีที่ทำอันตรายเรา.

เฉพาะแต่ในกรณีที่เกิดความยึดมั่นถือมั่น โดยความเป็นตัวกู - ของกู ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง ได้ดม ได้อะไรต่าง ๆ เพราะว่างังไปด้วยอวิชชา อวิชชา มีโอกาสเพราะว่าไม่มีสติสัมปชัญญะ ; เมื่อนั้นแหละจึงจะเกิดปัญจอุปาทานชั้นธัมม และเราก็ไม่ค่อยสนใจ ; ยังมีอุปาทานชั้นธัมมยิ่งสบาย.

เป็นพระเป็นเถรก็ยกหู - ชูหาง ในเมื่อมีเบญจขันธ์อันประกอบด้วยอุปาทานเกิดขึ้น. พุคดี ๆ ฟังเป็นร้าย พุดเป็นธรรมทั่วไป กลับเป็นว่าค่ากระทบตน ; เป็นพระเป็นเถรแท้ ๆ ยังมีอย่างนี้. ที่นี้ชาวบ้านจะเป็นอย่างไร ขอให้คิดดู, เพราะชาวบ้านย่อมมีเรื่องมาก มีทางที่จะกระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางกาย มาก เพราะฉะนั้น ก็เหลือวิสัยที่ชาวบ้านจะป้องกันได้.

คำสอนของพระสารีบุตร ไม่ได้จำกัดว่าชาวบ้านหรือบรรพชิต

เมื่อเป็นพระเป็นเถรออกมาอยู่ในที่สงบสงัดแล้ว ตั้งใจจะระมัดระวังอยู่ ก็ยังไม่รู้จักหน้าตาของเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน เกิดขึ้นมาเป็นตัวกู - ของกู ยกหูชูหาง ; อย่างนี้ก็ไม่ได้เปรียบอะไร ในการที่มาเป็นพระเป็นเถรแล้ว ควรจะดีกว่าได้เปรียบกว่าชาวบ้าน. ฉะนั้นขอให้ถือว่า พระสารีบุตรท่านไม่ได้จำแนกเป็นชาวบ้าน หรือเป็นบรรพชิต.

พระสารีบุตรท่านว่า เป็นผู้ใดก็ได้ ขอให้มีความรู้สึกทันควัน ทันท่วงที ในขณะที่เบญจขันธ์อันประกอบด้วยอุปาทานได้เกิดขึ้นแล้วในจิตใจ

ทางตาก็ได้ ทางหูก็ได้ ทางจมูกก็ได้ ทางลิ้น ทางกาย ทางใจก็ได้. **พอเกิดขึ้นให้
รู้สึกโดยอาการ ๑๑ อย่างนี้ :** โดยเป็นของไม่เที่ยง โดยเป็นทุกข์ โดยเป็นโรค
โดยเป็นหัวผี โดยเป็นลูกศร เป็นค้อนทุบหัว ฯลฯ นี่จำไว้ให้ดี ๆ น่ากลัวมาก
แล้วก็ยังเป็นอาพาธ คือ ทุพพสภาพผิดจากความเป็นปกติ, แล้วก็เข้าคือ
เป็นเครื่องแตกทำลาย เป็นของว่าง เป็นของไม่ใช่ตน.

ต้องรู้จักกิเลสและอาสวะ เพราะเกิดอยู่เสมอ

อาตมาเห็นว่า คำแนะนำนี้ดีมาก เพราะว่ามันสั้น ไม่มีอะไรต้อง
ศึกษามาก, แล้วก็ทำอยู่กับเรื่องที่เกิดขึ้นอยู่เป็นประจำวัน ; เพราะ
เราอาจจะเกิดเบญจขันธ์ ที่ประกอบด้วยอุปาทานนี้เมื่อไรก็ได้ อยู่เป็นประจำวัน ;
ตามข้อเท็จจริงมันก็ได้เกิดอยู่ทุกวัน และวันละหลาย ๆ หน,

เดี๋ยวนี้ยังเกิด ก็ยังเก่งสำหรับจะเกิด. อย่างว่าแต่ชาวบ้าน แม้แต่
เป็นพระเป็นเถรนี้ เมื่อกิเลสเกิดก็มีได้รู้สึกตัว มันก็ยิ่งเก่งแต่ที่จะเกิด ที่เขา
เรียกว่า อาสวะ. การที่กิเลสเกิดนั้น เขาเรียกว่ากิเลส ; พอเกิดแล้วไม่รู้รู้สึกตัว
ยิ่งชอบยิ่งพอใจ ยิ่งทำให้เกิดเก่งขึ้นมาอีก นี่เขาเรียกว่า อาสวะ แปลว่า ความ
เคยชินที่จะเกิดอีก.

ให้รู้จักแยกกิเลสออกไปเสียจากอาสวะ จะได้เข้าใจ เราอาจจะตัด
กิเลส หรือ ช่มกิเลสไว้ได้ ; แต่เราไม่สามารถจะช่มอาสวะได้ เพราะมัน
เป็นความเคยชิน. ต้องทำกันอย่างดีที่สุด เรียกว่าถ่ายถอน ถอนรากถอนโคน
กันทีเดียว.

เราสามารถห้ามไม่ให้เกิดโลภ เกิดโกรธ เกิดหลง ก็ได้ ; แต่เชื่อความ
 เคยชินที่จะโลภ จะโกรธ จะหลง นั้นยังอยู่ เผลอเมื่อไรมันก็ออกมาอีก ; ฉะนั้น
 จึงต้องทำลายกิเลสด้วย ทำบายอาสวะด้วย. กิเลสนั้น เราพอจะป้องกันได้ ;
 แต่อาสวะนั้นต้องถอนรากถอนโคน.

ที่นี้ จะถอนรากถอนโคนอย่างไรกัน ก็ไม่รู้จัก ; แล้วบางที พอ
 กิเลสเกิดขึ้นกลับสบาย, พอได้ด่าเขา กลับสบาย ได้โกรธเขากลับสบาย,
 ได้ว่าเขาได้ทำอะไรเขา กลับพอใจ กลับสนุก กลับสบาย.

ชาวบ้านทุกคน เอาเรื่องนี้ไปสังเกตดูให้ดี ว่า พอได้ด่าลูก ด่าหลาน
 แล้วรู้สึกสบาย ก็เลยไม่คิดถึงข้อที่ว่ามันจะเป็นกิเลสเป็นอาสวะ ; แล้วก็เคยชิน
 แต่ที่จะด่ามากขึ้น.

การด่าลูกด่าหลานนั้นต่างาย เพราะว่าเขาไม่ต่อสู้ ไปด่าชาวบ้านเขาเข้า
 เขาก็จะตบปากเอา อย่างนี้ ; นี่จึงว่าต้องระวังในการไปด่าลูกด่าหลาน นั้นแหละ
 เป็นเครื่องพอกพูนอาสวะ ซึ่งจะร้ายยิ่งไปกว่ากิเลสเสียอีก. หรือว่า ด่าคนใช้
 อย่างนี้ เขาไม่สู้ ก็ยิ่งจะสร้างสมอาสวะ. ความอยากด่า, ความเป็นสุขในการด่า,
 ความเอร็ดอร่อยในการด่า นี่เป็นอาสวะ แล้วต่อไปก็จะลำบาก.

พระสารีบุตรท่านสอนให้เห็นความน่ากลัว ของอุปาทานชั้นนี้

ท่านสอนให้มองเห็นทุกที เมื่อเกิดเบญจขันธ์ ที่ประกอบอยู่ด้วย
 อุปาทาน แล้วดูให้เห็นเป็นของที่น่ากลัว เหมือนกับลูกศรอาบยาพิษ, หรือว่า

เหมือนกับหัวผี เหมือนกับสิ่งร้าย ๆ นี้ มันจะได้ถอยหลัง. จะได้กลับถอยหลัง คือ จะไม่ไปหลงรัก หลงพอใจ ในเรื่องที่เป็นอุปาทานนั้น.

เดี๋ยวนี้เอาตมาอยากจะยืนยันอย่างยิ่งว่า ปัญหาที่ยังเหลืออยู่ตรงที่ว่า พอเกิดปัญจุปาทานขั้นนี้แล้ว มันรู้สึกสนุก อร่อย พอใจ รู้สึกเป็นสุข. มันไม่ได้รู้สึกว่า เป็นลูกศร หรือเป็นหัวผี นั่นมันเป็นเสียอย่างนั้น. ขอให้ไปสังเกตดูเกิด พอเกิดตัวกู - ของกูเมื่อไร ก็สนุกสนานด้วยกิเลสนั้น ๆ มิได้รู้สึกว่า ถูกแทง ด้วยลูกศร หรือว่าผีกลัดหนอง กำลังร้องให้อยู่.

ที่นี้ พระสารีบุตรท่านบอกว่า ดูกันเสียใหม่ ที่กำลังสนุกสนาน เอรีด อร่อยพอใจกันอยู่นั้นแหละ มันเป็นลูกศร มันเป็นหัวผี เป็นต้น ขอให้มีความรู้ที่ถูกต้อง กลับตรงกันข้าม ; ที่ว่าดำเขาแล้วสยายใจนั้น ต้องดูเสียใหม่ ว่านั่นนะเป็นลูกศร เป็นยาพิษ เป็นหัวผี ซึ่งเสียบแทงคนดำ นั่นเอง แต่ว่ายากที่จะเห็น. ฉะนั้นความยากก็อยู่ที่ตรงนี้. คำอธิบายทั้งหลายนั้นไม่ยาก คำพูด หลักกรรมนั้นไม่ยากที่จะเอามาพูด แต่ยากที่จะปฏิบัติให้ตรงตามนั้น.

หลักปฏิบัติอยู่ตรงที่ ต้องมีสติสัมปชัญญะ

ที่นี้ เมื่อพูดถึงหลักปฏิบัติตามแนวนี้ ที่ว่า "ทำในใจโดยแยบคาย" นี้ก็มีอยู่นิดเดียวว่า พอเกิดปัญจุปาทานขั้นนี้ ต้องให้รู้จัก ต้องรู้สึก ก็แปลว่า ให้มีสติสัมปชัญญะ อย่าให้มันเกิด ; ให้เป็นแต่เพียงเบญจขันธ์ล้วน ๆ ก็ยังไม่เป็นอันตราย ; แต่ก็ไม่ควรจะปล่อยให้เกิด โดยไม่มีสติสัมปชัญญะ.

แม้ว่าเราจะดูรูปภาพที่ฝาผนังนี้ ด้วยตา นี้ก็จะเกิดเบญจขันธ์ได้ แต่ถ้าเราผลอไป **สติสัมปชัญญะไม่พอ** ความคิดโน้มไปเสียทางอื่น แวะวกไปทางอื่น **ไปก่อให้เกิดอุปาทานขึ้นมาได้.** ในกรณีธรรมดาสามัญ ไม่ใช่มานั่งดูรูปภาพนี้ อยู่ตลอดเวลา อาจจะถูกขำดูของ ดูเงินดูทอง ดูผู้ดูคน อะไรอยู่ที่บ้าน นั้นโอกาสที่จะแวะวกไปเป็นเบญจขันธ์ ที่ประกอบด้วยอุปาทานจึงมีมากกว่า.

ดังนั้นจึงเป็นอันว่า **แม้เบญจขันธ์ล้วน ๆ** เบญจขันธ์ที่ **ไม่ประกอบ** **อยู่ด้วยอุปาทานนั้นจะมีอยู่ได้ ด้วยสติสัมปชัญญะ** เราต้องมีสติสัมปชัญญะ ก่อนที่จะเกิดความรู้สึกคิดนึก เป็นสัญญา เป็นเวทนา เป็นสังขาร เป็นอะไรก็ตาม ที่เรียกว่า **เบญจขันธ์นั้นแหละ ให้เกิดขึ้นอยู่ในความควบคุมของสติสัมปชัญญะ** แล้วก็จะไปแต่ในทางที่**ไม่ใช่กิเลส** คือ ไม่เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง. แต่จะเกิดเป็นความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง. แล้วเราก็ทำการงาน กินอาหาร หลับนอน อะไรอยู่ ด้วยความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง.

นี้เรียกว่า เราอยู่ด้วยเบญจขันธ์ล้วน ๆ ที่ไม่มีอุปาทาน หรือว่าไม่มีอุปาทานแล้ว แต่มีสติสัมปชัญญะ มีปัญญาอยู่.

เรื่องรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี้จะหลีกไม่พ้น จะต้องเกิดเสมอไป ในเมื่อตายังลืมอยู่ เมื่อหยุ่งได้ยินอยู่ เมื่อจมูกยังได้กลิ่นอยู่ จะห้ามไม่ได้ มันต้องเกิดเบญจขันธ์. **เราต้องมีสติสัมปชัญญะ ให้มันเกิดไปในทางของกุศล** เรียกว่า **กุศลกรรมบถ** ก็จะเป็นเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วย **สติสัมปชัญญะ หรือ ปัญญา** ไม่เกิดเบญจขันธ์ที่เป็นอุปาทาน หรือ ประกอบ

อยู่ด้วยอุปาทาน ; หลักก็มีอยู่เท่านี้. ฉะนั้น การปฏิบัติที่จะปฏิบัติให้แยบคายนี้ ท่านใช้วิธีของสติสัมปชัญญะเป็นเครื่องป้องกัน มากกว่าที่จะไปต่อสู้กับมัน.

การที่จะไปต่อสู้กับมันนั้น มีทางล้มเหลวมาก คือว่า สู้มันไม่ไหวบ้าง หรือว่า เราไม่รู้ว่า จะเกิดเมื่อไรบ้าง มันก็เลยกัดเอา ทำเอาข้างเดียว. เราต้องมีสติสัมปชัญญะ ที่จะป้องกันไม่ให้เกิด หรือว่า ถ้าเกิดก็ให้รู้ว่า ให้เกิดแต่ในทางของกุศล ให้เป็นเบญจขันธ์ที่ไม่มีอุปาทาน แล้วก็มีสติปัญญา แล้วก็ทำไป กินไป ใช้ไป อะไรไป จนกว่าร่างกายจะแตกดับ.

นี่สรุปความว่า เกิดเบญจขันธ์ ที่ไม่มีอุปาทานนั้น ไม่เป็นไร ไม่มีปัญหา; แต่การเกิดเบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน ที่เกิดกันอยู่บ่อย ๆ นี้ มันเป็นตัวทุกข์ และ เป็นปัญหา.

ต้องดูกันเสียใหม่ อย่างที่พระสารีบุตรท่านสอนไว้ว่า ให้ดูโดยแยบคาย อยู่ตลอดเวลาอย่างนี้ โดย ๑๑ ประการนั้นแล้ว ภิกษุผู้มีศีล ก็จะเป็นพระโสดาบัน, พระโสดาบันยังคงดูอยู่อย่างนั้น ก็จะเป็นพระสกิทาคามี, แล้วก็กระทั่งเป็นพระอนาคามี เป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ยังดูอยู่ ก็แปลว่า ต้องมีสติสัมปชัญญะ สมบูรณ์อยู่ตลอดเวลา.

นี่เรียกว่า สิ่ง^๑ที่ควรทำไว้ในใจโดยแยบคาย ถ้าเรียกเป็นบาลี ก็เรียกว่า โยนิโส มนสิการัตถัพพธรรม แปลว่า ธรรมที่ควรกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ๑๑ ประการ. โยนิโส มนสิการัตถัพพธรรม จำเป็นแก่มนุษย์ ที่ยังมีชีวิตอยู่ ที่จะเกิดอุปาทานขึ้นอยู่บ่อย ๆ .

นี่คือ การบรรยายเรื่อง ปรมัตถปฏิบัติ โดยหลักภาษิตสั้น ๆ ของ พระสารีบุตร สำหรับผู้ที่ไม่ต้องศึกษามาก ไม่ต้องเรียนมาก เป็นคนไม่รู้หนังสือก็ได้.

อาตมาได้เลือกเอาปฏิบัติปาทิพพการณนี้ มาแสดงให้ชุดหนึ่ง ๒-๓ เรื่อง มาแล้ว แล้วก็กะว่าจะแสดงอีก ๒ ครั้ง ก็จะจบงวดนี้ จะหยุดปิดเทอม. วันนี้พูดไม่ได้มาก เพราะว่าจะไออยู่เรื่อย.

ขอยุติไว้เพียงเท่านี้ก่อน ขอให้พระสงฆ์ทั้งหลายสวดคณะสาธยาย ต่อท้ายพระธรรมเทศนาตามที่เคยต่อไป ตามลำดับเถิด.

ปฏิบัติพาปริทรรศน์

- ๑๓ - *

๒๓ กันยายน ๒๕๑๕

การพูดวันนี้ พูดมากไม่ได้ จะโอ จึงจะต้องขอพูดเพียงกล่าวนำ
เรื่องที่บ้านทีกไว้ตั้งแต่คราวก่อน (การบรรยายครั้ง ๑๒).

ครั้งนั้น บางคนยังไม่ได้ฟัง เามาเปิดให้ฟังกันอีก. เรื่องนั้น
มีความสำคัญ เนื้อเรื่องเป็นการปฏิบัติขั้นสูงสุด ; แต่ที่ไม่ต้องอาศัย
พระไตรปิฎก ไม่ต้องอาศัยการศึกษาเล่าเรียน ; นี่แหละ มันสำคัญ
ตรงนี้

คนมักจะคิดว่า จะต้องปฏิบัติดีปฏิบัติสูง และจะต้องเรียนมาก
ต้องศึกษาพระไตรปิฎกให้ทั่วถึง ; นี่ไม่จริง คนไปว่าเอาเอง เดาเอาเอง.

* องค์บรรยายป่วย คงบรรยายได้เพียงเล็กน้อยเท่าที่บ้านทีกไว้

ที่จริง บางทีมันกลายเป็นว่า ยิ่งเรียนยิ่งไม่รู้, ยิ่งเรียนยิ่งไม่รู้ ยิ่งเรียนมากยิ่งขึ้น เพราะไปบ้าตัวหนังสือ บ้าคำพูดบ้าง บ้าอรรถะบ้าง บ้าพยัญชนะบ้าง บ้าอะไรกันไม่ใคร่จะสิ้นสุด ไม่ใคร่จะเหลียวแลว่า ตามธรรมชาติแท้จริงนั้น มันไม่ต้องการอย่างนั้น.

บางคนไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พุดกับพระพุทธเจ้าสองสามคำ ไม่กี่นาที สองสามนาที ก็เป็นพระอรหันต์ นี่ก็มีมากเหมือนกัน. ส่วนพวกที่พุดไม่เป็น แม้แต่ชั้นห้าก็ไม่ว่าอะไร, ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร ; แต่เขาฟังถูก ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างจะยึดถือว่า เป็นเรา - เป็นของเราไม่ได้ เราฟังถูก ข้อนี้ข้อเดียว : อะไร ๆ ก็ตามใจ จะมีก็อย่าง ก็มากน้อย ก็ร้อยพันอย่าง ล้วนแต่จะยึดถือว่าเป็นเรา - เป็นของเราไม่ได้, ฟังถูกข้อเดียว เป็นพอหมด.

ที่นี่ ยังมีดีกว่านั้นอีก ว่า แม้ไม่ต้องเคยฟังมาจากใคร ; จากที่เคยไปยึดถือเข้านั้นแหละ, ไปยึดถือเอาสิ่งใดเข้า สิ่งนั้นมันจะตบหน้าเอา. ลองไปยึดถือเข้า ลองดูซิ มันจะต้องมีความทุกข์ เพราะความที่เข้าไปยึดมั่นถือมั่น.

ถ้าเราเข้าไปยึดถือเงินทองข้าวของ ทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา สามี, ตามใจเถอะ เมื่อไร ข้อไหน อย่างไร, พอยึดถือเข้ามันก็ต้องมีความทุกข์ ; นานเข้า ๆ ก็จับตัวเอง โดยไม่ต้องมีใครสอน, เป็นปัจเจกโพธิขึ้นมาเอง.

ขอให้เราลองนึกถึงข้อนี้ : ไม่มีใครต้องสอนอะไร เมื่อถูกตบหน้า บ่อย ๆ ความทุกข์มันสอนเองว่า ความทุกข์มันเกิดขึ้นเพราะอะไร สังเกตให้ดี ๆ จะรู้ว่า ความทุกข์มันเกิดได้อย่างไร รู้แล้ว อย่าไปทำมันเข้า. อย่างนี้ ธรรมชาติสอน.

พูดแล้วจะว่าหยาบคาย : แมว หรือ สุนัข มันรู้จักหาที่นอนที่สบาย
หาไม่กี่ปีมันก็พบที่นอนสบาย. นี่ก็เรียกว่ามันทำได้โดยเป็นสัญชาตญาณ. คนเรา
ก็เหมือนกัน ; **ถ้าตั้งใจไว้อย่างไหนผิด มันก็ไม่สบาย.** แล้วตั้งใจใหม่ หาใหม่,
ตั้งใจใหม่ หาใหม่ ให้ถูกแล้ว มันก็สบาย.

จงรู้จักทำจิตใจให้เหมือนสัตว์ หาที่นอน จนพบที่นอนที่ถูก แล้วก็
นอนสบาย ; เหมือนสุนัข หาไม่กี่ปี ไม่เกิน ๕ ปี มันจะพบที่นอนที่สบาย.
เพราะฉะนั้น เราอย่ากลัวกันนัก **ในเรื่องที่ได้เล่าได้เรียนพระคัมภีร์.**

พิจารณาดู จะเห็นได้ว่า เราอาจจะ**ได้เรียนธรรมะ จากที่ได้เห็น**
ของจริง จากความทุกข์โดยตรง. ความทุกข์นั้นมันสอนให้ฉลาด, ส่วน
ความสุขมันสอนให้เพเลิดเพลิน ให้หลงไหล ให้อวดดี ยกหูชูหาง.

ความทุกข์มันสอนความจริง สอนให้ฉลาด สอนให้จริง ๆ ด้วย แต่ก็
ยังไม่ค่อยจะมีใครเข้าใจ ; เรื่องความทุกข์สอนนี้ยิ่งไม่มีใครจะเข้าใจ มัวหลงแต่
ความสุข ความทุกข์ก็เลยไม่สอน. คนก็เลยโง่ดักดานตลอดชาติ.

*เวลาที่เป็นสุขอยู่นั้น ความทุกข์ไม่ได้สอน, ครั้นเวลาเป็นทุกข์
ก็ไม่เรียน ไม่สนใจจะเรียนจากความทุกข์ ; มันก็เลยไม่มีการเรียน จึง
เรียกว่า มันโง่ดักดานตลอดชีวิตเลย.*

ที่นี้ เราจะ**ต้องแก้** : พอมีความสุขขึ้นมา ก็ดูให้ดี ๆ อย่าเพ้อถ้อว่า
เรามีความสุข, พิจารณาดูให้ดี ๆ ให้เห็นว่า ความสุขนั้น มันจะหลอกหลวงเราที่
ตรงไหน ; พอมีความสุข ต้องดูให้ดี ๆ ในเรื่องความสุข.

พอมีความทุกข์ ยิ่งต้องดูให้ตียิ่งขึ้นไปอีก : ต้องไม่ร้องไห้ ไม่เสียใจ ไม่ดีนรรนกระวนกระวาย. ศึกษาความทุกข์เข้าจริง ๆ จะรู้ว่า พอเราไปทำผิดเข้า ก็เพราะว่า เรามันใจเอง, ไปทำเข้าอย่างนั้นแล้ว มันก็ต้องมีความทุกข์นอนไม่หลับ เท่าไร ก็จะมีเหตุที่นอนไม่หลับ, ไม่เท่าไรก็จะพบเหตุที่ทำให้เป็นโรคเส้นประสาท หรือโรคอะไรต่างๆ .

นี่เรียกว่า เป็นการเรียนจากความทุกข์ เราจึงต้องนับถือว่าความทุกข์นี้ทำให้เป็นครู. เราต้องขอขบใจความทุกข์ ที่ทำให้พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นมา ; ถ้าความทุกข์ไม่มี พระพุทธเจ้าก็ไม่เกิด.

เรากล้าพูด กล้ายืนยันว่า ความทุกข์ในโลกนี้แหละสร้างพระพุทธเจ้าขึ้นมา ; เพราะฉะนั้น เราจึงต้องขอขบใจความทุกข์, เอาใจใส่ต่อความทุกข์, เคารพมันบ้าง. พอมีความทุกข์ชนิดไหนเกิดขึ้น ก็อย่าให้เป็นความทุกข์ ชนิดที่ มาทำให้เราเป็นบ้า ให้มีดมีว ให้ร้องไห้ร้องไห้ ; แล้วพยายามที่จะศึกษาให้รู้จักความทุกข์ เดียวก็จะพบเหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์, เดียวก็จะพบวิธีให้ดำรงตนอย่างที่จะไม่ให้พบความทุกข์ ไม่ให้มีความทุกข์.

การเรียนจากความทุกข์อย่างนี้แหละดี จะเป็นการปฏิบัติขั้นสูงสุดขึ้นมาได้ อย่างน่าประหลาด เรียกว่ามาเหนือเมฆ โดยไม่นึกไม่ฝัน มาอย่างไม่ต้องเรียนอะไร มาอย่างไม่ต้องทำอะไร ขอให้สังเกตให้ดี ๆ.

คนเรา มักหวังแต่ที่จะมีนั่นมีนี่ ฐึ้นนั่นฐึ้นนี่. ได้นั้นได้นี้มากเกินไป จนปิดอุดเรื่องที่จะรู้เสียหมด เรื่องที่จะรู้กันได้ง่าย ๆ ก็ปิดเสียหมด ไม่สนใจ ;

แล้วก็มันแต่จะถามคนอื่นเสียเรื่อย. ถ้าไม่มีใครให้ถาม ก็เที่ยวคว่ำหาหนังสือ มาอ่านเสียเรื่อย, ไม่พยายามที่จะเรียนเอาจากความทุกข์ คือสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นอยู่กับตัวเรา. ถ้าพยายามศึกษาสิ่งที่มันเกิดขึ้นมา แล้วกระทบกระทั่งจิตใจตัวเรา เดียวก็จะรู้ขึ้นมา.

นี่ควรจะนึกไปอีกทางหนึ่ง คือนึกถึงคนที่ไม่รู้หนังสือ : คุณปู่คุณย่า คุณตาคุณยาย ที่อยู่ตามทุ่งนา รู้จักแต่เรื่องทำนา แต่ก็ยังรู้จักหลาย รู้จักจำ ไม่คิดไม่นึก ชนิดที่จะทำจิตใจให้เป็นทุกข์ แล้วเขาก็ไม่เป็นทุกข์ได้เหมือนกัน.

เรื่องที่จะพูดให้ฟังในวันนี้ ก็มีรายละเอียดอยู่ในเทปที่พูดไว้ เมื่อวันก่อน ซึ่งเป็นเรื่องปรมาตถิที่ไม่ใช่ปริยัติ, ปรมาตถิที่มาเหนือเมฆ ซึ่งพวกท่านทั้งหลาย ไม่เคยสนใจ ไม่ใคร่สนใจ ผ่านอยู่ทุกวัน ผ่านไปผ่านมาทุกวัน เห็นเป็นเรื่องใช้ไม่ได้. แต่ที่จริง มันเป็นเรื่องใช้ได้.

วันนี้พูดได้เท่านี้ ขอให้สังเกตว่าพูดอย่างสำเนียงพื้นเมือง ไม่ใคร่โอ ถ้าพูดอย่างบางกอก โอบ่อยทุกที. เวลาล่วงไปมากแล้ว ขอให้เปิดเทปครั้งที่ ๑๒ ฟังต่อไป.

(องค์บรรยายจบเพียงเท่านี้ เพราะไม่สบาย)

ปฏิบัติปาฏิหาริย์

- ๑๔ -

๓๐ กันยายน ๒๕๑๕

ปรมัตถปฏิบัติ ที่มองไม่เห็นตัว

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ครั้งสุดท้าย ของภาคอาสาฬหบูชา ได้มาสิ้นสุดลงในวันนี้ เป็นวันเสาร์ และเผอิญมาพ้องกันกับวันทำบุญ *ศารท ตา - ยาย* จึงจำเป็นที่จะต้องรวมเรื่องนี้เข้าด้วยกัน ในการบรรยายประจำวันนี้ ไม่ให้ขาดไป แก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง.

สำหรับหัวข้อการบรรยาย ของการบรรยายภาคนี้มีอยู่ว่า "ปฏิบัติปาฏิหาริย์" ซึ่งแปลว่า การมองดูทั่ว ๆ ไปรอบด้าน อันเกี่ยวกับการปฏิบัติ

๓๑๙๙

ธรรม ; เราก็ได้พูดกันมาหลายแบบ ๑๐ กว่าแบบ ให้เป็นตัวอย่างของการปฏิบัติแต่ละแบบ ๆ ไป. หวังว่า ท่านทั้งหลายจะสังเกตได้ และเอาไปใช้ได้ตามสมควรแก่ความพอใจของตน ๆ.

แบบสุดท้าย ที่จะพูดวันนี้ ก็ดูแทบจะไม่มีอะไร ที่จะเป็นจริงเป็นจัง แต่กลับจะเป็นเรื่องที่มีอยู่จริง ยิ่งกว่าแบบใดไปเสียอีก. ขอให้สังเกตดูให้ดี ๆ ว่า การปฏิบัตินั้นมีอยู่ในหลาย ๆ รูป ; แม้ที่สุดแต่ว่า เราจะต้องเรียนไม่รู้ก่อน. การพยายามเรียนนี้ก็รวมอยู่ในการปฏิบัติเหมือนกัน ซึ่งผู้เรียนจะต้องเรียน, ครั้นเรียนแล้วก็มาปฏิบัติตามที่เรียนมา อย่างสูงสุดก็เรียนแค่ปฏิบัติกรรมฐานภาวนา ; แม้อย่างนั้นก็ยังมีหลายแบบ แต่ละแบบก็เป็นการปฏิบัติด้วยการตั้งใจปฏิบัติ ; นี้ก็มีอยู่อย่างหนึ่ง.

การปฏิบัติอีกอย่างหนึ่งนั้น แทบจะมองไม่เห็น คือมันซ่อนตัวอยู่ในสิ่งที่เราเรียกกันว่า **วัฒนธรรมประจำชาติ** ประจำบ้านเรือน. ขอให้ท่านสังเกตดูให้เกิดความเข้าใจในข้อนี้ว่า การปฏิบัติอย่างหนึ่งนั้นก็เห็นชัด เห็นทนโท่แล้ว เราเรียกว่าการปฏิบัติ ซึ่งพยายามกันอยู่อย่างโน้นอย่างนี้ เป็นเกลียวไปทีเดียว ; นี้ก็เป็นการปฏิบัติแบบหนึ่ง.

ที่นี้ การปฏิบัติแบบหนึ่งนั้น **มีซ่อนอยู่ในวัฒนธรรมทั่วไปของคนเรา,** แล้วยังมี**ซ่อนอยู่ในจิตใจในสันดาน** ซึ่งมองเห็นได้ยาก ; แล้วลองเปรียบเทียบดูว่า ใน ๒ อย่างนี้ อย่างไหนมันช่วยพวกเราได้มาก.

ถ้าจะพิจารณากันดูให้ดี ๆ โดยไม่ต้องลำเอียงแล้ว **การปฏิบัติธรรม** ที่**ซ่อนอยู่ในวัฒนธรรมประจำบ้านเรือน** นั้น**แหละช่วยได้มาก ;** เพราะว่า

ทำสืบ ๆ กันมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายาย ไม่รู้ว่ากี่ชั่วหรือกี่ ๑๐ ชั่วมาแล้ว จนเป็นนิสัย สันดาน เช่นว่าทำไมคนไทยจึงมีอัธยาศัยอย่างนี้ ซึ่งก็ต้องพูดได้ว่า ผิดจากคนแขก คนฝรั่ง ฯลฯ.

ทำไมคนไทยจึงมีอัธยาศัย ที่แสดงออกมาอย่างนี้, มีนิสัยใจคอ ข้างในอย่างนี้, มีกิริยาท่าทางอย่างนี้, เรียกว่ามีบุคลิกภาพของคนไทย หรือว่ามีเอกภาพที่ไม่เหมือนใคร เป็นของคนไทยโดยเฉพาะ ; นี้ได้มาแต่ไหน ? นี้ก็ **ได้มาแต่การปฏิบัติที่มองไม่เห็นตัว ที่ซ่อนอยู่ลึกในวัฒนธรรมประจำชาติ** ซึ่งคนทุกคนจะต้องทำอย่างนั้น โดยไม่มีใครต้องเตือน **ไม่มีใครต้องบังคับ**.

ถ้ายังเป็นผู้เคร่งครัดต่อวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของพุทธบริษัท ก็ยังทำเต็มที่อยู่ ; แม้แต่จะนอน ก็ต้องนึกถึงพระพุทธรูปเจ้าก่อน ; บางคนก็จะทำโดยวิธีไว้พระสวดมนต์ เป็นต้น. อิทธิพลของวัฒนธรรม ทำให้คนไทยมีนิสัยแสดงออก เป็นความเมตตาปราณี และกรุณา ไม่โกรธ และให้ภัย มีแต่ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่.

คนโบราณเขาพูดกัน ที่เราได้ยินจนชินหูว่า "นกกินเป็นบุญ คนกินเป็นทาน", ชาวไร่ชาวนาจะต้องพูดกันอย่างนี้ เพราะมันติดมาในนิสัยสันดาน หลายชั่วคนมาแล้วว่า ถ้าพืชผลที่เราปลูกนี้ มีคนขโมยเอาไป หรือว่า สัตว์ทั้งหลายมากิน เขาก็ตัดบทออกไปว่า "นกกินก็เป็นบุญ คนกินก็เป็นทาน" ; แล้วเราไม่เรียกเขาว่าขโมย. เมื่อไม่เรียกเขาว่าขโมยแล้ว จะไปโกรธเขาได้อย่างไร. นี้ก็แปลว่าเป็นลักษณะของคนไทย พุทธบริษัท.

นี่คือ การปฏิบัติอย่างยิ่ง ที่ซ่อนตัวอยู่อย่างมิดชิดในวัฒนธรรม ในการประพฤติ ที่เป็นขนบธรรมเนียม ประเพณี, แล้วยังซ่อนอยู่ในจิตใจ ของคนเหล่านั้น มีประจำอยู่ในจิตใจของคนเหล่านั้น. ถ้ายังเป็นอยู่ในลักษณะ อย่างนี้ก็เรียกว่ายังเป็นพุทธบริษัทที่ดีเต็มที่ และมีการปฏิบัติอยู่ในนั้นโดยไม่ต้อง มองเห็นก็ได้.

นี่แหละ อาตมาได้พูดเรื่องการปฏิบัติ อย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น มามากแล้ว ; วันนี้ก็จะพูดถึง "การปฏิบัติที่มองไม่เห็นตัว" ที่เขาได้ทำกันมา หลายสิบชั่วบรรพบุรุษ จนกลายเป็นเหมือนกับว่า ไม่ได้ปฏิบัติอะไร. แต่แท้จริง ได้ปฏิบัติอยู่ในสายเลือด, ปฏิบัติอยู่ในชีวิตประจำวัน จนกระทั่งเคยชิน เป็นนิสัย แล้วถ่ายทอดนิสัยนี้มายังลูกหลาน เราจึงได้มีคน หรือมนุษย์เหมือน อย่างที่เรากำลังเป็นอยู่เดี๋ยวนี้. ถ้าเราไม่มีการปฏิบัติที่ซ่อนอยู่ในสายเลือดอย่างนี้ ก็ต้องเป็นคนชนิดอื่น เหมือนกับคนที่เป็นชาติอื่น ภาษาอื่น ซึ่งไม่เหมือนเราก็คงแล้วกัน.

ที่นี้ เดี่ยวนี้ เรามักจะละเลยขนบธรรมเนียม ประเพณีของ บรรพบุรุษ ; พอได้เล่าได้เรียนนั่นนี่ขึ้นมาแล้ว ก็ยกหูชูหาง ว่า นี่ใหม่กว่า สูงกว่า อะไรกว่า ไปตามความเียง, คล้าย ๆ กับเป็นคนเนรคุณต่อวัฒนธรรม ประจำชาติ หรือว่าต่อระเบียบปฏิบัติ ที่บรรพบุรุษเขาได้สะสมใส่ไว้ในสันดาน นั้น เราไม่ใคร่จะสนใจ ; ไปสนใจต่อของแปลก ๆ ใหม่ ๆ จนกระทั่งลืมตัว.

ขอให้เรามองดูกันใหม่ ด้วยความไม่ประมาท และมีความสลัดสังเวชนใน ชื่อที่ว่า เราได้ปล่อยให้วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลง จนเสื่อมไปเสียมากมายทีเดียว.

ขอให้ไปคิดกันใหม่ ไปตั้งต้นกันใหม่ก็ได้ หรือว่าไปรื้อฟื้นกลับมาใหม่ก็ได้
ว่า วัฒนธรรมอะไร ๆ ที่ดีงามของบรรพบุรุษนั้น ควรต้องทำให้กลับมา ; แล้ว
เราก็จะต้องเป็นไทยแท้ เหมือนเดิมอีก คือเป็นไทยที่เป็นพุทธบริษัท มีจิตใจ
อย่างคนไทย คือไม่เป็นทาสของกิเลส ไม่เป็นทาสของวัตถุ แล้วก็ไม่ใช่เวลา
เพราะว่าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน.

ถ้าพูดต่อไป ก็จะมากเรื่อง จะยกตัวอย่างมาทั้งหมดก็แทบจะไม่ไหว
จึงจะยกตัวอย่างมา อย่างเล็ก ๆ ที่สุดว่า เดียวนี้ ถ้าจะกล่อมลูกให้นอน จะกล่อม
ว่าอย่างไร ? เมื่อครั้งคนโบราณเขากล่อม เขาจะกล่อมอย่างไร เรื่อง นิพพาน
ในบท "มะพร้าวนาพิเกร์" เป็นต้น หรือบทศีลธรรมอื่น ๆ อีกมาก.

ตกมาถึงสมัยนี้ พอจะกล่อมลูกให้นอน เขาจะกล่อมด้วยบทไหนกัน ?
ที่ได้ยิน ๆ อยู่ เขากล่อมด้วยบทไอ้ทุย, หรือกล่อมด้วยบทที่เป็นเพลงไทยสากล
สากลโลก น่าเกลียด น่าชัง ; อย่างนี้แล้ว มันจะไม่เปลี่ยนนิสัยอย่างไร ในเมื่อ
แม่หรือพี่สาวกล่อมน้องนั้น ได้เปลี่ยนนิสัย ให้ลูกเด็ก ๆ ได้ยินแต่อย่างนั้น มันก็
เปลี่ยนนิสัยไป.

นี่ดูเถิด, แม้แต่บทกล่อมลูกให้นอน ก็เป็นสิ่งที่ ปู่ ย่า ตา ยาย ทำไว้
ดีแล้ว แล้วเราก็มารทำลายให้ค่อย ๆ หดไป ๆ จนกระทั่งว่า มันจะซีเกียด ไม่
กล่อมลูกให้นอน, มีสันดานเลวลงไปจนถึงกับว่า ไม่กล่อมเอาเสียเลย.

ถ้าจะคิดกันว่า กล่อมลูกให้นอน หรือกล่อมน้องให้นอนนี้ไม่ใช่ร้อง
เพลง แต่ว่าเป็นเรื่องสอนศีลธรรม จริยธรรม ให้มันฝังลงไปทีละน้อย ๆ นั้น

จนกว่าจะหลับไป อย่างนี้จะมีผลอย่างไรบ้าง ? อาตมาคิดว่า ต้องดีกว่าไม่ทำ หรือดีกว่าจะร้องเพลงไทยสากลบ้าง ๆ บอ ๆ ไปตามเนื้อเรื่องของเพลงนั้น.

นี่เป็นตัวอย่างเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ว่าเป็นเรื่องหลาย ๆ เรื่อง ที่เป็นเรื่องใหญ่มาก ตรงที่ว่า **ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม เหล่านี้ได้สร้างดวงจิต สร้างดวงวิญญาณของเราชาวไทยขึ้นมา ตั้งพันกว่าปีแล้ว** ให้อยู่ในร่องในรอยของพระธรรม หรือของพระพุทธศาสนา จนกระทั่งเรามีความเป็นพุทธบริษัทอยู่ในเนื้อในตัว ; นั้นแหละคือข้อปฏิบัติอย่างหนึ่ง ซึ่งมองไม่เห็นตัว และวัฒนธรรมนั่นเองเป็นผู้กระทำ จะว่าใครเป็นผู้กระทำโดยเฉพาะก็ไม่ได้, ต้องร่วมมือกันทุกฝ่าย ต้องฝังอยู่ในสายเลือด.

สรุปความแล้ว ขอให้ท่านทั้งหลายทุกคน ระลึกรู้ถึงข้อนี้ แล้วก็พยายามที่จะรักษาเอาไว้ ซึ่ง**ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดี** ทุกอย่างไป. อย่างที่ได้พูดมาแล้ว เมื่อตอนเช้าว่า เรื่องทำบุญตา - ยายนี้มีโชะอะไรอื่น มันเป็นเรื่องกลม่อมเกลานิสัยของเราให้เป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที.

ถ้าคนแต่ละคน ในโลกนี้มีนิสัยสันดานกตัญญูกตเวทีแล้ว มันปลอดภัยไปหมด : ตัวเองก็ไม่ใช่อันตราย, ผู้อื่นก็ไม่ใช่อันตราย ; เพราะ**คนกตัญญู**นั้น **ทำชั่วไม่ลง** เนื่องจากเห็นพระคุณ ระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า แล้วไม่กล้าทำให้ผีนพุทธประสงค์.

อีกประการหนึ่ง เมื่อระลึกถึงคุณของบิดามารดา ครูบาอาจารย์แล้ว ก็จะไม่ทำให้ผิดประเพณีอะไรไป จะมีแต่การประพฤติดีอยู่เรื่อย. และพระพุทธ-

ศาสนาก็สอนเราอยู่ว่า ทุกคนมีบุญคุณแก่กันโดยธรรมชาติ ให้รักใคร่ ให้ถือว่าทุกคน เป็นเพื่อนทุกข์ เพื่อนเกิด เพื่อนแก่ เพื่อนเจ็บ เพื่อนตาย อะไรอย่างนี้ ก็เลยสบาย ไม่มีความเบียดเบียน, ไม่มีอะไรที่จะมาทำให้เราต้องเดือดร้อน. เพราะฉะนั้นขอให้สนใจในการปฏิบัติธรรม ที่อยู่ในสายเลือด ที่มองไม่เห็นตัวกันให้มาก ๆ. นี่เอามาพูดเป็นเรื่องสุดท้าย ของชุด ปฏิปทาปริทรรศน์.

อย่างที่ท่านทั้งหลายมาทำบุญตา - ยาย บางคนก็จะคิดว่า นี่ไม่ใช่เรื่องมาปฏิบัติธรรม ; แต่ถ้ามองให้ดีมันก็เป็นกรปฏิบัติธรรมด้วยเหมือนกัน เพราะว่ามาหักตัดัญญุตเวที. แต่ที่ปฏิบัติมากกว่านั้นก็คือต้องบังคับตัวเอง ให้ต้องมาต้องเหนื่อย ต้องเปลือง ต้องเสียสละ แล้วจะไม่เรียกว่าปฏิบัติธรรมอย่างไรงั้น ; เพราะฉะนั้น ถ้าสิ่งใดเป็นไปเพื่อการเสียสละ และเพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว. เพื่อจะกัดกันกิเลสแล้ว ก็เรียกว่าปฏิบัติธรรมทั้งนั้น.

ถ้าคนมีกิเลสแล้ว จะไม่บังคับตนให้ทำอย่างทีกล่าวมา ; ถ้าทำอย่างนั้นก็ต้องย่ำยีกิเลส เพราะฉะนั้นจงทำไปตามระเบียบขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีอยู่แล้ว, แล้วจะเป็นการย่ำยีกิเลสอยู่ในตัว. เช่นว่า ขยันมาวัด ก็จะขจัดความเกียจคร้านได้, หรือว่ามาทำบุญให้ ปู่ ย่า ตา ยาย ก็จะขจัดความไม่รู้บุญคุณของผู้อื่นได้ อย่างนี้เป็นต้น.

การมาวัดอย่างนี้ เป็นการปฏิบัติธรรมไปทุกกระเปียดนิ้ว. อย่างมองข้ามในข้อที่ว่า เพียงแต่มาวัด ก็ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องระเบียบของการมาวัดเท่านี้ก็เป็นการปฏิบัติธรรมอยู่ในตัวเอง. ที่นี้กลัวแต่ว่า จะมาวัดในลักษณะที่ไม่ใช่เป็นการมาวัด มาอย่างทัศนาศร ; อย่างนี้ไม่ใช่เป็นการมาวัด ; แต่ว่ามาอย่างพวกจ๊กโก๊จ๊กก็ มาเที่ยว มาทำความรำคาญให้คนอื่น อย่างนี้ไม่ใช่มาวัด.

ถ้ามาวัด จะต้องมาให้ถูกต้องตามระเบียบแบบแผนของการมาวัด ที่ว่า "มาวัด" นี้มาอย่างไร, มาทำไม.

ถ้าลองนึกดู ถึงขนบธรรมเนียมประเพณีที่ว่า พอเข้ามาที่ประตูวัดแล้ว ต้องสำรวจมรรวัด ; แม้เพียงจะสำรวจมรรวัดว่า "เจียบ ๆ เกอะ พระท่านจะนอน" อย่างนี้ก็ยิ่งดีกว่าที่จะไม่สำรวจมรรวัดเสียเลย. แต่ประเพณีอันดีนั้น มีระเบียบอยู่ ; เพราะว่าวัด ยังเป็นที่ฝึกฝนจิตนิสัยของคน ; เพราะฉะนั้น จึงมีระเบียบ. เมื่อเข้ามาในวัดต้องมีระเบียบ : เมื่อจะนั่ง หรือยืน หรือเดินอยู่ในวัด จักต้องอยู่ในระเบียบ ; เพราะว่ามันไม่ใช่กลางทุ่งนา. ถ้าอยู่กลางทุ่งนา จะหัวหกกันขวิดกันอย่างไรก็ได้ แต่ถ้าในวัดแล้ว ก็ต้องทำให้ถูกต้องตามระเบียบของวัด.

เมื่ออาตมาเด็ก ๆ ได้เห็นอะไรหลายอย่าง ที่ว่ามันน่าเสียดใจ ; เช่นว่า พอจะเข้ามาในวัดก็เอาทรายที่คลองมากำมือหนึ่งบ้าง ชั้นหนึ่งบ้าง, หมายความว่า เอามาใส่วัด ทุกคนเลย. พอจะกลับบ้าน จะออกจากวัด ก็ยังสลัดดินที่เท้าให้ หลุดไปเสีย ด้วยคิดว่า อย่าเอาดินที่วัดติดไปบ้าน, แล้วก็ยกเอาใบไม้แห้งๆ หรือขยะมูลฝอย อะไรต่าง ๆ ออกไปทิ้งนอกวัดด้วย.

เดี๋ยวนี้ใครทำอย่างที่เคยมาบ้าง ? มีใครทำที่ไหนบ้าง ? ขอให้ลองคิดดู. เมื่อสัก ๓๐-๔๐ ปีมาแล้ว เขายังทำกันอยู่ ; อาตมาก็ยังเห็นทำอย่างโบราณกันได้ ; แต่เดี๋ยวนี้มีใครทำอย่างนี้บ้าง. นี่ก็แปลว่า **จิตใจของคนเดี๋ยวนี้ ไม่เหมือนกันเสียแล้ว** กับ**จิตใจของคนยุคก่อน สมัยก่อน.**

คนสมัยก่อนเขามีความคิดว่า แม้แต่จะเอาทรายติดฝ่าเท้าออกไปสักเม็ด สองเม็ด ก็ยังเป็นการกระทำความผิด เป็นบาปกรรมเสียแล้ว แล้วจะมีจิตใจไหน มาโก่งเงินวัด หรือมาบุญกุศลทรัพย์สมบัติในวัด หรือมาทำอะไรต่าง ๆ อีกแล้ว. และที่เขามีความคิด ถึงกับว่า เอาทรายกำมือหนึ่งจากในคลองมาโรยในลานวัด ก็ยังเป็นการได้กุศล เพราะได้เพิ่มลานวัดให้สวยงาม ให้สูงขึ้น ; แสดงว่า แม้แต่ เรื่องเล็กเรื่องน้อย เขาก็ไม่เห็นเล็กน้อย แต่เห็นเป็นเรื่องใหญ่, เป็นเรื่องกุศล เขาก็อุตสาหะทำ. ลองคิดว่า จิตใจอย่างนี้จะหยาบ หรือละเอียด, จะเป็นจิตใจ กระด้าง หรือว่า จิตใจอ่อนโยน.

ปู่ - ย่า - ตา ยายของเรา มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่ทำให้จิตใจให้อ่อนโยน ; ความอ่อนโยนนั่นเป็นได้เพราะอะไร ; ขอให้คิดดูต่อไป. ความอ่อนโยนมีได้ ก็เพราะว่า เขากำจัดความแข็งกระด้างของกิเลสออกไปเสียได้ ; กิเลสนั้นมีลักษณะแข็งกระด้าง. ที่นี้เราทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ทำให้ความกระด้างของกิเลสหมดไป จิตใจมันก็อ่อนโยน ; เพราะฉะนั้น พุทธบริษัท จึงมีจิตใจอ่อนโยน. นี่ความอ่อนโยนแฝงอยู่ในประเพณี อย่างนี้.

ต่อมา เราคอยแต่จะลิดรอนขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดี ที่งาม เรา จึงมีจิตใจกระด้างโดยไม่รู้ตัว, พร้อมกันนั้น เราก็ไปหลงไหลในเรื่องที่ สนับสนุนแต่ในเรื่องอันเป็นกิเลสมากขึ้น. นี่รวมความว่า การปฏิบัติธรรมอยู่ใน สายเลือดนั้น ได้ร่อยหรอไป หมดไปไม่มีเหลือ แล้วจะไปโทษใคร ขอให้ลองคิดดู

เอาละ เป็นอันว่าวันนี้ เราก็ได้ทำพอให้ครบเรื่อง ทั้งที่ว่า มันมีอุปสรรค* มีฝนตก ก็ขอให้ทำไปในลักษณะที่ว่า ทำบุญตา - ยาย ก็ได้ทำแล้ว, การแสดงธรรมประจำวันเสาร์ก็ได้ทำแล้ว ด้วยเรื่องปฏิบัติพาปริทรรศน์อีกแบบหนึ่งที่มองไม่เห็นตัว. แม้แต่จะพูดได้เพียงน้อย ๆ อย่างนี้ ก็อาจจะไปทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้ง ให้เต็มรูปเต็มร่าง เหมือนกับเป็นแนวการปฏิบัติอย่างหนึ่งได้.

ขอยุติการบรรยายไว้แต่เพียงเท่านี้ ให้พระสงฆ์สวดคณະสาธยายตามเคยต่อไป.

* การบรรยายธรรมต้องยุติ เพราะฝนตกหนัก สถานที่บรรยายใช้ที่บริเวณหินโค้งเชิงเขาพุทธทอง ภายใต้อร่มไม้ใหญ่ ไม่มีเครื่องมุงบัง.

ผู้จัดทำ

ภาคผนวก

พระบาลีเรื่องปัจจุสมุบาทต่อไปนี้เป็นข้อความที่ควรศึกษา
ประกอบข้อความแห่งเรื่องปฏิปทาปริทรรศน์อย่างยิ่ง ; ดั่งนั้น
จึงนำมาใส่ไว้ ในฐานะเป็นเรื่องผนวกแห่งเรื่องนั้น. - ผู้จัดพิมพ์

ปฏิจสุมุปบาทจากพระโษษฐ

หมวดว่าด้วยหลักปฏิบัติในรูปแบบของปฏิจสุมุปบาท

.....

ตรัสว่า ปฏิจสุมุปบาท เป็นเบื้องต้น แห่งพรหมจรรย^๑

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเสด็จประทับอยู่ในที่หลีกเร้นแห่งหนึ่งแล้ว ได้กล่าว
ธรรมปริยายนี้ (ตามลำพังพระองค์) ว่า :-

(๑) "เพราะอาศัยตาด้วย รูปทั้งหลายด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณ ; การ
ประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (ตา + รูป + จักขุวิญญาณ) นั่นคือ ผัสสะ ;

^๑ สูตรที่ ๕ คหปติวรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน, ลั. ๑๖/๘๙/๑๖๖, และ สูตรที่ ๑๐ โยคักเขมิวรรค
สพายนสังยุตต์ สฟา. ลั. ๑๘/๑๑๑/๑๖๓; กล่าวตามลำพังพระองค์ในคราวประทับหลีกเร้น ซึ่งมีภิกษุ
รูปหนึ่งยืนแอบฟังอยู่ด้วย.

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ;
 เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ;
 เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ;
 เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ ;
 เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ;

เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ ไสกะปริเทวะทุกะโทมนัส-
 อุปายาสทั้งหลาย จึงมีขึ้นพร้อม : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี
 ด้วยอาการอย่างนี้.

(ข้อความเต็มในกรณีแห่ง หู ก็มีอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งตา ทุกตัวอักษร, ต่างกันชื่อ.
 ในกรณีแห่ง จมูก ลิ้น กาย ก็มีนัยเดียวกัน. ในกรณีแห่ง มโน จึงเขียนเต็มอีกครั้งหนึ่ง).

(๒) เพราะอาศัยหูด้วย เสียงทั้งหลายด้วย จึงเกิดโสตวิญญาณ ; การ
 ประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (หู + เสียง + โสตวิญญาณ) นั่นคือผัสสะ ;

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ;

....๑ล๑.... ๑ล๑....

....๑ล๑.... ๑ล๑.... ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกอง

ทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(๓) เพราะอาศัยจมูกด้วย กลิ่นทั้งหลายด้วย จึงเกิดชีวหาวิญญาณ ; การ
 ประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (จมูก + กลิ่น + ชวานวิญญาณ) นั่นคือ ผัสสะ

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ;

....๑ล๑.... ๑ล๑....

....๗๑.... ๗๑.... ความเกิดขึ้นพร้อมแห่ง
 กองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้

(๔) เพราะอาศัยสิ้นด้วย รสทั้งหลายด้วย จึงเกิดชีวหาวิญญาน ; การ
 ประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (สิ้น + รส + ชิวหาวิญญาน) นั่นคือ ผัสสะ

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ;

....๗๑.... ๗๑....

....๗๑.... ๗๑.... ความเกิดขึ้นพร้อมแห่ง
 กองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(๕) เพราะอาศัยกายด้วย โณฏฐัพพะทั้งหลายด้วย จึงเกิดกายวิญญาน ;
 การประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (กาย + โณฏฐัพพะ + กายวิญญาน) นั่นคือ ผัสสะ

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ;

....๗๑.... ๗๑....

....๗๑.... ๗๑.... ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกอง
 ทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(๖) เพราะอาศัยใจด้วย ธัมมารมณทั้งหลายด้วย จึงเกิดมโนวิญญาน ;
 การประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (ใจ + ธัมมารมณ + มโนวิญญาน) นั่นคือ ผัสสะ

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ;

เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ;

เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ;

เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ ;

เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ ;

เพราะมีชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส-
อุปายาสทั้งหลายจึงมีขึ้นพร้อม : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วย
อาการอย่างนี้

(๑) เพราะอาศัยตาด้วย รูปทั้งหลายด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณ ; การ
ประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (ตา + รูป + จักขุวิญญาณ) นั่นคือ ผัสสะ ;

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ;

เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา.

เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งตัณหา
นั้น จึงมีความดับแห่งอุปาทาน.

เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ;

เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ;

เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล, ชรามรณะ โสกะปริเทวะ-
ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้.

(ข้อความเต็มในกรณีแห่ง หู ก็มีอย่างเดียวกันกับในกรณีแห่งตา ทุกตัวอักษร, ต่างกันแต่ชื่อ. ในกรณีแห่ง จมูก ลิ่น ภาย ก็มีนัยเดียวกัน. ในกรณีแห่ง มโน จะเขียนเต็มอีกครั้งหนึ่ง).

(๒) เพราะอาศัยหูด้วย เสียงทั้งหลายด้วย จึงเกิดโสตวิญญาน ; การ
ประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (หู + เสียง + โสตวิญญาน) นั่นคือ ผัสสะ ;

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ;

....๑ล๑....๑ล๑....

....๑ล๑....๑ล๑.... ความดับลงแห่งกองทุกข์

ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(๓) เพราะอาศัยจมูกด้วย กลิ่นทั้งหลายด้วย จึงเกิดฆานวิญญาน ; การ
ประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (จมูก + กลิ่น + ฆานวิญญาน) นั่นคือ ผัสสะ

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ;

....๑ล๑....๑ล๑....

....๑ล๑....๑ล๑.... ความดับลงแห่งกองทุกข์

ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้

(๔) เพราะอาศัยลิ้นด้วย รสทั้งหลายด้วย จึงเกิดชีวหาวิญญาน ; การ
ประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ (ลิ้น + รส + ชิวหาวิญญาน) นั่นคือ ผัสสะ

เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ;

....๑ล๑....๑ล๑....

....๑ล๑....๑ล๑.... ความดับลงแห่งกองทุกข์

ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(๕) เพราะอาศัยกายด้วย ใญ่ภูริัพพะทั้งหลายด้วย จึงเกิดกายวิญญาน ;
 การประจบแห่งธรรม ๓ ประการ (กาย + ใญ่ภูริัพพะ + กายวิญญาน) นั่นคือ **ผัสสะ**
เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ;
๑๒๑....๑๒๑....
๑๒๑....๑๒๑.... ความดับลงแห่งกองทุกข์
 ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(๖) เพราะอาศัยใจด้วย ธรรมารมณั์ทั้งหลายด้วย จึงเกิดมโนวิญญาน ;
 การประจบแห่งธรรม ๓ ประการ (ใจ + ธรรมารมณั์ + มโนวิญญาน) นั่นคือ **ผัสสะ**
เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ;
เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ;
เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งตัณหา
นั้น จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ;
เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ;
เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ;
เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล. ชรามรณะ โสกะปริเทวะ-
ทุกขณะโหม่นสุอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้

สมัยนั้น ภิกษุองค์หนึ่ง ได้ยื่นแอบฟังพระผู้พระภาคเจ้าอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระ-
 เนตรเห็นภิกษุผู้ยื่นแอบฟังนั้นแล้ว ได้ทรงกล่าวกะภิกษุนั้นว่า "ดูก่อนภิกษุ ! เธอได้ยื่นธรรมปริยายนี้แล้ว
 มีไช้หรือ ?"

"ได้ยิน พระเจ้าข้า!"

"ดูก่อนภิกษุ! เธอจงรับเอาธรรมปริยายนี้ไป. ดูก่อนภิกษุ! เธอจงเล่าเรียนธรรมปริยายนี้. ดูก่อนภิกษุ! เธอจงทรงแสดงธรรมปริยายนี้. ดูก่อนภิกษุ! ธรรมปริยายนี้ประกอบด้วยประโยชน์, เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์",
ดังนี้ แล.

ผู้ไม่รู้ปฏิบัติสมุปบาท ยังมีหน้าที่ ต้องเที่ยวแสวงหาครู^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งชรามรรณะ, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรรณะ, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรรณะ, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรรณะ, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงทำการแสวงหาครู เพื่อให้รู้ ในชรามรรณะ, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรรณะ, ... ในความดับไม่เหลือแห่งชรามรรณะ, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรรณะ, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

(ในกรณีแห่งบพว่า ชาติ...ภพ...อุปาทาน...ตณหา...เวทนา...ผัสสะ...สพายตนะ ... นามรูป...วิญญาน...ก็มีคำตรัสอย่างเดียวกันกับคำตรัส ของบพว่า ชรามรรณะ ข้างบนนี้ ตรงกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อของสิ่งที่หยิบขึ้นพิจารณา จนกระทั่งถึงบทสุดท้าย อันเกี่ยวกับ สังขาร ดังที่มีอยู่ต่อไปข้างล่างนี้ :-)

^๑ สัตถาปริเยสน (เปยยาล) วรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทานล. ๑๖/๑๖๐/๓๐๙; ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่เขตวัน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งสังขารทั้งหลาย, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงทำการแสวงหาครู เพื่อให้อู้ ในสังขารทั้งหลาย, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ในความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือ แห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

ผู้ไม่รู้ปฏิบัติสมุปปาท ยังมีหน้าที่ ต้องทำการศึกษา^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งชรามรณะ, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงทำการศึกษา เพื่อให้อู้ ในชรามรณะ, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ในความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือ แห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

(ในกรณีแห่งบทว่า ชาติ...ภพ...อุปาทาน...ตณฺหา...เวทนา...ผัสสะ...สพฺยตนะ ... นามรูป...วิญญาน...ก็มีคำตรัสอย่างเดียวกันกับคำตรัส ของบทว่า ชรามรณะ ข้างบนนี้ ตรงกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อของสิ่งที่หยิบขึ้นพิจารณา จนกระทั่งถึงบทสุดท้าย อันเกี่ยวกับ สังขาร ดังที่มีอยู่ต่อไปข้างล่างนี้ :-)

^๑ศึกษา (แปลบาล) วรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน.ล. ๑๖/๑๖๑/๓๑๐, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งสังขารทั้งหลาย, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง; เขาพึง**ทำการศึกษา** เพื่อให้รู้ ในสังขารทั้งหลาย, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ในความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือ แห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

ผู้ไม่รู้ปฏิบัติจสมุพบาท ยังมีหน้าที่ ต้องบำเพ็ญโยคะ^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งชรามรณะ, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง; เขาพึง**บำเพ็ญโยคะ** เพื่อให้รู้ ในชรามรณะ, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ในความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือ แห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

(ในกรณีแห่งบทว่า ชาติ...ภพ...อุปาทาน...ตณฺหา...เวทนา...ผัสสะ...สพฺยตนะ ... นามรูป...วิญญาน...ก็มีคำตรัสอย่างเดียวกันกับคำตรัส ของบทว่า ชรามรณะ ข้างบนนี้ ตรงกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อของสิ่งที่หยิบขึ้นพิจารณา จนกระทั่งถึงบทสุดท้าย อันเกี่ยวกับ สังขาร ดังที่มีอยู่ต่อไปข้างล่างนี้ :-)

^๑โยคะ (แปลย่อ) วรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน.ส. ๑๖/๑๖๑/๓๑๐, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งสังขารทั้งหลาย, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงบำเพ็ญโยคะ เพื่อให้รู้ ในสังขารทั้งหลาย, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ในความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือ แห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

ผู้ไม่รู้ปฏิบัติสมุปปาท ยังมีหน้าที่ ต้องประกอบฉันทะ^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งชรามรณะ, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงประกอบ ฉันทะ (ความพอใจ) เพื่อให้รู้ ในชรามรณะ, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ในความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

(ในกรณีแห่งบทว่า ชาติ...ภพ...อุปาทาน...ตัณหา...เวทนา...ผัสสะ...สพฺพัตถะ ... นามรูป...วิญญาน...ก็มีคำตรัสอย่างเดียวกันกับคำตรัสของบทว่า ชรามรณะ ข้างบนนี้ ตรงกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อของสิ่งที่หยิบขึ้นพิจารณา จนกระทั่งถึงบทสุดท้าย อันเกี่ยวกับ สังขาร ดังที่มีอยู่ต่อไป ข้างล่างนี้ :-)

^๑ฉันท (เปยยาล) วรรค อภิสสมยสังยุตต์ นิทาน.ล. ๑๖/๑๖๑/๓๑๐, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งสังขารทั้งหลาย, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงประกอบฉันทะ เพื่อให้รู้ ในสังขารทั้งหลาย, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ในความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือ แห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

ผู้ไม่รู้ปฏิบัติจสมุพบาท ยังมีหน้าที่ ต้องบำเพ็ญอุสโสฬหี^๑

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งชรามรณะ, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงบำเพ็ญอุสโสฬหี (อุสสาหะ) เพื่อให้รู้ ในชรามรณะ, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ในความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

(ในกรณีแห่งบทว่า ชาติ...ภพ...อุปาทาน...ตัณหา...เวทนา...ผัสสะ...สพฺยตนะ ... นามรูป...วิญญาณ...ก็มีคำตรัสอย่างเดียวกันกับคำตรัสของบทว่า ชรามรณะ ข้างบนนี้ ตรงกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อของสิ่งที่หยิบขึ้นพิจารณา จนกระทั่งถึงบทสุดท้าย อันเกี่ยวกับ สังขาร ดังที่มีอยู่ต่อไปข้างล่างนี้ :-)

^๑อุสโสฬหี (เปยยาล)วรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน.ส. ๑๖/๑๖๑/๓๑๐, ตรัสแก่นิกษุทั้งหลาย ที่เซตวัน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งสังขารทั้งหลาย, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงบำเพ็ญอุสโสฬหิ เพื่อให้รู้ ในสังขารทั้งหลาย, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ในความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือ แห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

ผู้ไม่รู้ปฏิบัติสมุปปาท ยังมีหน้าที่ ต้องบำเพ็ญอัปปฏิวาณี^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งชรามรณะ, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงบำเพ็ญอัปปฏิวาณี (ความไม่ถอยหลัง) เพื่อให้รู้ ในชรามรณะ, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ในความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือ แห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

(ในกรณีแห่งบพว่า ชาติ...ภพ...อุปาทาน...ต้นหา...เวทนา...ผัสสะ...สพายตนะ ... นามรูป...วิญญาณ...ก็มีคำตรัสอย่างเดียวกันกับคำตรัสของบพว่า ชรามรณะ ข้างบนนี้ ตรงกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่สิ่งที่หยิบขึ้นพิจารณา จนกระทั่งถึงบทสุดท้าย อันเกี่ยวกับ สังขาร ดังที่มีอยู่ต่อไปข้างล่างนี้ :-)

^๑อัปปฏิวาณี (เปยยาถ) วรรณคถสมยสังยุตต์ นิทาน.ส. ๑๖/๑๖๑/๓๑๐, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งสังขารทั้งหลาย, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงบำเพ็ญอภิวาณิ เพื่อให้รู้ ในสังขารทั้งหลาย, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ในความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือ แห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

ผู้ไม่รู้ปฏิบัติจสมุปบาท ยังมีหน้าที่ ต้องประกอบความเพียรแผดเผากิเลส^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งชรามรณะ, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงประกอบความเพียรแผดเผากิเลส เพื่อให้รู้ ในชรามรณะ, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ในความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

(ในกรณีแห่งบทว่า ชาติ...ภพ...อุปาทาน...ตัณหา...เวทนา...ผัสสะ...สพฺยตนะ ... นามรูป...วิญญาณ...ก็มีคำตรัสอย่างเดียวกันกับคำตรัสของบทว่า ชรามรณะ ข้างบนนี้ ตรงกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่สิ่งที่หยิบขึ้นพิจารณา จนกระทั่งถึงบทสุดท้าย อันเกี่ยวกับ สังขาร ดังที่มีอยู่ต่อไปข้างล่างนี้ :-)

^๑อาตปฺป (เปยยาล) วรรค อภิสสมยสังยุตต์ นิทาน.ส. ๑๖/๑๖๑/๓๑๐, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งสังขารทั้งหลาย, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงประกอบ **ความเพียรแผดเผากิเลส** เพื่อให้รู้ ในสังขารทั้งหลาย, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ในความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

ผู้ไม่รู้ปฏิบัติสมุปปาท ยังมีหน้าที่ ต้องประกอบวิริยะ^๑

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งชรามรณะ, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงประกอบ **วิริยะ** เพื่อให้รู้ ในชรามรณะ, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ในความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

(ในกรณีแห่งบทว่า ชาติ...ภพ...อุปาทาน...ต้นหา...เวทนา...ผัสสะ...สพายตนะ ... นามรูป...วิญญาณ...ก็มีคำตรัสอย่างเดียวกันกับคำตรัส ของบทว่า ชรามรณะ ข้างบนนี้ ตรงกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่สิ่งที่หยิบขึ้นพิจารณา จนกระทั่งถึงบทสุดท้าย อันเกี่ยวกับ สังขาร ดังที่มีอยู่ต่อไปข้างล่างนี้ :-)

^๑วิริยะ (เปยยาล) วรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน.ส. ๑๖/๑๖๑/๓๑๐, ตรัสแก่นิกษุทั้งหลาย ที่ เขตวัน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งสังขารทั้งหลาย, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงประกอบวิริยะ เพื่อให้รู้ ในสังขารทั้งหลาย, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ในความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือ แห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

ผู้ไม่รู้ปฏิบัติจสมุบาท

ยังมีหน้าที่ ต้องประกอบกรกระทำอันติดต่อก^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งชรามรณะ, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงประกอบกรกระทำอันติดต่อก เพื่อให้รู้ ในชรามรณะ, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ในความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

(ในกรณีแห่งบทว่า ชาติ...ภพ...อุปาทาน...ต้นหา...เวทนา...ผัสสะ...สพายตนะ ... นามรูป...วิญญาณ...ก็มีคำตรัสอย่างเดียวกันกับคำตรัส ของบทว่า ชรามรณะ ข้างบนนี้ ตรงกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่สิ่งที่หยิบขึ้นพิจารณา จนกระทั่งถึงบทสุดท้าย อันเกี่ยวกับ สังขาร ดังที่มีอยู่ต่อไปข้างล่างนี้ :-)

^๑ สาดัจจ (เปยยาล) วรค อภิสสมยสังยุตต์ นิทาน.ล. ๑๖/๑๖๑/๓๑๐, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่ เขตวัน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งสังขารทั้งหลาย, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงประกอบการกระทำอันติดต่อ เพื่อให้รู้ ในสังขารทั้งหลาย, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ในความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือ แห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

ผู้ไม่รู้ปฏิจจสมุปปาท ยังมีหน้าที่ ต้องอบรมสติ^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งชรามรณะ, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงอบรมสติ เพื่อให้รู้ ในชรามรณะ, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ในความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

(ในกรณีแห่งบทว่า ชาติ...ภพ...อุปาทาน...ตัณหา...เวทนา...ผัสสะ...สพฺพัตถะ ... นามรูป...วิญญาน...ก็มีคำตรัสอย่างเดียวกันกับคำตรัสของบทว่า ชรามรณะ ข้างบนนี้ ตรงกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่สิ่งที่หยิบขึ้นพิจารณา จนกระทั่งถึงบทสุดท้าย อันเกี่ยวกับ สังขาร ดังที่มีอยู่ต่อไปข้างล่างนี้ :-)

^๑สติ (เปยยาล) วรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน.ส. ๑๖/๑๖๑/๓๑๐, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งสังขารทั้งหลาย, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง; เขาพึง**อบรมสติ** เพื่อให้รู้ในสังขารทั้งหลาย, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ในความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

ผู้ไม่รู้ปฏิบัติจสมุปบาท ยังมีหน้าที่ ต้องอบรมสัมปชัญญะ^๑

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งชรามรณะ, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง; เขาพึง**อบรมสัมปชัญญะ** เพื่อให้รู้ ในชรามรณะ, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ในความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

(ในกรณีแห่งบทว่า ชาติ...ภพ...อุปาทาน...ตัณหา...เวทนา...ผัสสะ...สพฺพัตถะ ... นามรูป...วิญญาน...ก็มีคำตรัสอย่างเดียวกันกับคำตรัส ของบทว่า ชรามรณะ ข้างบนนี้ ตรงกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่สิ่งที่หยิบขึ้นพิจารณา จนกระทั่งถึงบทสุดท้าย อันเกี่ยวกับ สังขาร ดังที่มีอยู่ต่อไปข้างล่างนี้ :-)

^๑สัมปชัญญะ (เปยยาล) วรรค อภิสสมยสังยุตต์ นิทานล. ๑๖/๑๖๑/๓๑๐, ตรัสแก่นิกษุทั้งหลาย ที่เสตวัน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งสังขารทั้งหลาย, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง; เขาพึง**อบรมสัมปชัญญะ** เพื่อให้รู้ ในสังขารทั้งหลาย, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ในความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

ผู้ไม่รู้ปฏิบัติสมุปปาท ยังมีหน้าที่ ต้องบำเพ็ญความไม่ประมาท^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งชรามรณะ, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง; เขาพึง**บำเพ็ญความไม่ประมาท** เพื่อให้รู้ ในชรามรณะ, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ... ในความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

(ในกรณีแห่งบทว่า ชาติ...ภพ...อุปาทาน...ตัณหา...เวทนา...ผัสสะ...สพฺยาตนะ ... นามรูป...วิญญาน...ก็มีคำตรัสอย่างเดียวกันกับคำตรัสของบทว่า ชรามรณะ ข้างบนนี้ ตรงกันทุกตัวอักษร ต่างกันแต่สิ่งที่หยิบขึ้นพิจารณา จนกระทั่งถึงบทสุดท้าย อันเกี่ยวกับ สังขาร ดังที่มีอยู่ต่อไปข้างล่างนี้ :-)

^๑ อัมปมาท (เปยยาล) วรรณคดี อภิสมยสังยุตต์ นิทานล. ๑๖/๑๖๑/๓๑๐, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เสตวัน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่รู้ไม่เห็น ซึ่งสังขารทั้งหลาย, ... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง; เขาพึงบำเพ็ญความไม่ประมาท เพื่อให้รู้ ในสังขารทั้งหลาย, ... ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ... ในความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ... ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ตามที่เป็นจริง, ดังนี้.

ทรงมุ่งหมายให้ปัจฉิมอุปบาทเป็นเรื่องของการปฏิบัติ^๑ (มิใช่เป็นเพียงทฤษฎี)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราจักแสดง มิฉฉาปฏิบัติและสัมมาปฏิบัติ แก่พวกเธอทั้งหลาย. พวกเธอทั้งหลายจงฟังซึ่งธรรมนั้น, จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์, เราจักกล่าวบัดนี้.

ครั้นภิกษุทั้งหลาย เหล่านั้น ทูลสนองรับพระพุทธดำรัสแล้ว, พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสถ้อยคำเหล่านี้ว่า :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็มิฉฉาปฏิบัติ เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะมีวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; ... ฯลฯ... ฯลฯ... ฯลฯ...; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

^๑สูตรที่ ๓ พุทธวรรค นิทานสังยุตต์ นิทาน.ส ๑๖/๕/๑๙, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เขตวัน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นี้ เรียกว่า มิจฉาปฏิบัติ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็สัมมาปฏิบัติ เป็นอย่างไรเล่า ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งวิชชาที่นั่นนั่นเทียว, จึงมีความดับแห่งสังขาร ; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่ง ; ... ฯลฯ... ฯลฯ... ฯลฯ... เพราะมีความดับแห่งชาติที่นั่นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะ-โทมัสสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นี้ เรียกว่า สัมมาปฏิบัติ, ดังนี้ แล.

หมายเหตุผู้รวบรวม : มิจฉาปฏิบัติ คือบุคคลเผลอหรือปล่อยสติ เมื่อตากระทบรูปเป็นต้น จนกระทั่งความเผลอสติ (ซึ่งในที่นี้เรียกว่า อวิชชา) นั้น ได้ทำให้เกิดอาการต่าง ๆ ขึ้น อย่างครบถ้วนตามที่กล่าวไว้ในพระบาลีนี้ และได้รับผลเป็นความทุกข์ในที่สุด. ส่วนสัมมาปฏิบัติ มีนัยะตรงกันข้าม คือมีสติสมบูรณ์ในเมื่อตาเห็นรูปเป็นต้น อวิชชาก็ไม่เกิดขึ้น แต่มีสติสัมปชัญญะ หรือปัญญาอยู่แทน ; ดังนั้น อาการต่าง ๆ ก็ไม่เกิดขึ้นในลักษณะที่จะมีความทุกข์ ในที่สุด. สรุปความได้อย่างสั้น ๆ ว่าความมีสติที่นั่นแหละเป็นตัวปฏิบัติที่เกี่ยวกับปฏิจจสมุปปาท ในชีวิตประจำวัน เช่นการเห็นรูปด้วยตาเป็นต้น ดังที่กล่าวแล้ว.

การหลีกเร้นทำให้ง่ายแก่การรู้ปฏิจจสมุปปาท^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เธอทั้งหลาย จงประกอบความเพียร ในการหลีกเร้นเถิด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุผู้หลีกเร้นแล้ว ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นอย่างจริง.

^๑ สุตตที่ ๖ นกุลปิตวรรค ชันถสังยุตต์ ขนฺธ.สํ. ๑๗/๒๐/๓๐, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ก็ภิกษุ^๑นั้น ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งอะไรเล่า? ภิกษุผู้หกลึกเร้นแล้ว ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริง ซึ่งความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งรูป...แห่งเวทนา...แห่งสัญญา...แห่งสังขารทั้งหลาย...แห่งวิญญูณ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็ความเกิดขึ้นแห่งรูป...แห่งเวทนา...แห่งสัญญา...แห่งสังขารทั้งหลาย...แห่งวิญญูณ เป็นอย่างไรเล่า?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมผลิตเพลิน ย่อมพรั้าสรรเสริญ ย่อมเมามกอยู่. ภิกษุ^๑นั้นย่อมผลิตเพลิน ย่อมพรั้าสรรเสริญ ย่อมเมามกอยู่ ซึ่งอะไรเล่า?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุ^๑นั้น ย่อมผลิตเพลิน ย่อมพรั้าสรรเสริญ ย่อมเมามกอยู่ซึ่งรูป, เมื่อภิกษุ^๑นั้น ผลิตเพลิน พรั้าสรรเสริญ เมามกอยู่ซึ่งรูป, นันทิ (ความเพลิน) ย่อมเกิดขึ้น. ความเพลินใด ในรูป, ความเพลินนั้น คือ อุปาทาน. เพราะอุปาทานของภิกษุ^๑นั้นเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส-อุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน: ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น^๑นี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุ^๑นั้น ย่อมผลิตเพลิน ย่อมพรั้าสรรเสริญ ย่อมเมามกอยู่ซึ่งเวทนา ...ฯลฯ...ฯลฯ...^๑ ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น^๑นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

^๑ในกรณีแห่งรูป มีข้อความพิสดารอย่างไร ในกรณีแห่งเวทนา, สัญญา, สังขาร, ซึ่งละ...ฯลฯ...ฯลฯ...ไว้, ก็พึงทราบว่ามีข้อความเต็มอย่างเดียวกันทุกตัวอักษร, ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งขั้นแต่ละขั้นเท่านั้น. อนึ่ง แม้ในฝ่ายแห่งการดับไปของ เวทนา สัญญา เป็นต้น ซึ่งละ...ฯลฯ...ฯลฯ...ไว้ พึงทราบโดยนัยนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุนั้น ย่อมเพ็ดเพลิน ย่อมพร่ำสรรเสริญ ย่อม
 เมามกอยู่ซึ่ง**สัญญา** ... ฯลฯ... ฯลฯ... ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ย่อมมี
 ด้วยอาการอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุนั้น ย่อมเพ็ดเพลิน ย่อมพร่ำสรรเสริญ ย่อม
 เมามกอยู่ซึ่ง**สังขาร**ทั้งหลาย ... ฯลฯ... ฯลฯ... ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้
 ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุนั้น ย่อมเพ็ดเพลิน ย่อมพร่ำสรรเสริญ ย่อม
 เมามกอยู่ซึ่ง**วิญญาณ**. เมื่อภิกษุนั้น เพ็ดเพลิน พร่ำสรรเสริญ เมามกอยู่ ซึ่ง
 วิญญาณ **นันทิ** (ความเพลิน) **ย่อมเกิดขึ้น**. ความเพลินใด ในรูป, ความเพลินนั้น
 คืออุปาทาน. เพราะอุปาทานของภิกษุนั้นเป็นปัจจัย จึงมีภพ ; เพราะมีภพเป็น
 ปัจจัย จึงมีชาติ ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, **ชรามรณะ** โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส-
 อุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี
 ด้วยอาการอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นี้ คือ ความเกิดขึ้นแห่งรูป...แห่งเวทนา...แห่ง
 สัญญา...แห่งสังขารทั้งหลาย...แห่งวิญญาณ

... ..

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็ความดับแห่งรูป...แห่งเวทนา...แห่งสัญญา...
 แห่งสังขารทั้งหลาย...แห่งวิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า ?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุในกรณีนี้ **ยอมไม่ผลิตเพลิน** **ยอมไม่พำ**
สรรเสริญ **ยอมไม่เมาหมกอยู่**. ภิกษุนั้น **ยอมไม่ผลิตเพลิน** **ยอมไม่พำสรรเสริญ**
ยอมไม่เมาหมกอยู่ ซึ่งอะไรเล่า?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุนั้น **ยอมไม่ผลิตเพลิน** **ยอมไม่พำสรรเสริญ**
ยอมไม่เมาหมกอยู่ ซึ่งรูป. เมื่อภิกษุนั้น **ไม่ผลิตเพลิน** **ไม่พำสรรเสริญ** **ไม่เมา**
หมกอยู่ ซึ่งรูป, **นันทิ (ความเพลิน)ใด** ในรูป, **นันทินั้น** **ยอมดับไป**. เพราะ
ความดับแห่งนันทิของภิกษุนั้น จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; **เพราะมีความดับ**
แห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; **เพราะมีความดับแห่งภพ** จึงมีความดับ
แห่งชาติ; **เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล** **ชรามรณะ** **โสกะปริเทวะ** **ทุกขะ** **โทมนัส**-
อุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น: **ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้** **ยอมมี** **ด้วยอาการ**
อย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุนั้น **ยอมไม่ผลิตเพลิน** **ยอมไม่สรรเสริญ** **ยอม**
ไม่เมาหมกอยู่ ซึ่งเวทนา ...๗๗...๗๗...**ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้** **ยอมมี**
ด้วยอาการอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุนั้น **ยอมไม่ผลิตเพลิน** **ยอมไม่พำสรรเสริญ**
ยอมไม่เมาหมกอยู่ ซึ่งสัญญา ...๗๗...๗๗... **ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้**
ยอมมี **ด้วยอาการอย่างนี้**.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุนั้น **ยอมไม่ผลิตเพลิน** **ยอมไม่พำสรรเสริญ**
ยอมไม่เมาหมก **อยู่ซึ่งสังขาร**ทั้งหลาย ...๗๗...๗๗... **ความดับลงแห่งกองทุกข์**
ทั้งสิ้นนี้ **ยอมมี** **ด้วยอาการอย่างนี้**.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุนั้น ย่อมไม่เพลิดเพลिन ย่อมไม่พรั่สรรเสริญ ย่อมไม่เมามกอยู่ ซึ่งวิญญาณ, เมื่อภิกษุนั้น ไม่เพลิดเพลिन ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมามกอยู่ ซึ่งรูป, นันทิโต ในวิญญาณ, นันทินั้น ย่อมดับไป. เพราะความดับแห่งนันทิของภิกษุนั้น จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามณะ ไสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส-อุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นี่คือ ความดับแห่งรูป...แห่งเวทนา...แห่งสัญญา ... แห่งสังขารทั้งหลาย...แห่งวิญญาณ, ดังนี้ แล.

การคิดค้นปัจฉิมสมุปบาท ก็คือการเดินทางตามอริยัญ्ञ์คิกมรรค^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เปรียบเหมือนบุรุษเที่ยวไปในป่าทึบ เกิดพบรอยทางซึ่งเคยเป็นหนทางเก่าที่มนุษย์แต่กาลก่อนเคยใช้เดินแล้ว. บุรุษนั้น จึงเดินตามทางนั้นไป เมื่อเดินไปตามทางนั้นอยู่ ได้พบทรากนครซึ่งเป็นราชธานีโบราณ อันมนุษย์ทั้งหลายแต่กาลก่อนเคยอยู่อาศัยแล้ว เป็นที่อันสมบุรณ์ด้วยสวน สมบุรณ์ด้วยป่าไม้ สมบุรณ์ด้วยสระโบกขรณี มีทรากกำแพงล้อม มีภูมิภาคน่ารื่นรมย์. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ลำดับนั้น บุรุษนั้นเข้าไปกราบทูลแจ้งข่าวนี้แก่พระราชชา หรือแก่มหาอำมาตย์ของพระราชชาว่า "ขอท้าวพระกรุณา จงทรงทราบเถิด : ข้าพระเจ้าเมื่อเที่ยวไปในป่าทึบ ได้เห็นรอยทาง

^๑สูตรที่ ๕ มหาวรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน. ส. ๑๖/๑๒๘/๒๕๓, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ซึ่งเคยเป็นหนทางเก่า ที่มนุษย์แต่กาลก่อนเคยใช้เดินแล้ว. ข้าพระเจ้าได้เดินตามทางนั้นไป เมื่อเดินไปตามทางนั้นอยู่ ได้พบทรากนครซึ่งเป็นราชธานีโบราณ อันมนุษย์ทั้งหลายแต่กาลก่อนเคยอยู่อาศัยแล้ว เป็นที่อันสมบูรณ์ด้วยสวน สมบูรณ์ด้วยป่าไม้ สมบูรณ์ด้วยสระโบกขรณี มีทรากกำแพงล้อม มีภูมิภาคน่ารื่นรมย์. ขอพระองค์จงตบแต่งสถานที่นั้นให้เป็นนครเถิด พระเจ้าข้า!" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ลำดับนั้น พระราชาหรือมหาอำมาตย์ของพระราชา นั้นจึงตบแต่งสถานที่นั้นขึ้นเป็นนคร. สมัยต่อมา นครนั้น ได้กลายเป็นนครที่มั่งคั่งและรุ่งเรือง มีประชาชนมาก เคลื่อนกล่นด้วยมนุษย์ ถึงแล้วซึ่งความเจริญไพบุลย์, นี้ฉันใด; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนี้ก็ฉันนั้น: เราได้เห็นแล้วซึ่งรอยทางเก่า ที่เคยเป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็รอยทางเก่า ที่เคยเป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว นั้นเป็นอย่างไรเล่า? นั่นคืออริยอัฏฐังคิกมรรคนี้ฉันเทียว, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาสวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี้แล รอยทางเก่า ที่เป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว. เรายัง ได้ดำเนินไปตามแล้วซึ่งหนทางนั้น, เมื่อดำเนินตามไปอยู่ ซึ่งหนทางนั้น เรา :

ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งชรามรณะ, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ ;

...^๑ ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งชาติ, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชาติ, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชาติ ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งชาติ ;

... ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งภพ, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งภพ, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งภพ, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งภพ;

... ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งอุปาทาน, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งภพ, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอุปาทาน, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งอุปาทาน;

... ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งตัณหา, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งตัณหา, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งตัณหา, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งตัณหา;

... ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งเวทนา, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งเวทนา, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา;

... ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งผัสสะ, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งผัสสะ, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ;

... ได้รู้ยิ่งเฉพาะแล้วซึ่งสพายตนะ, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสพายตนะ, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสพายตนะ, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งสพายตนะ;

^๑ที่ละ...ไว้ตรงนี้ และต่อ ๆ ไป มีข้อความเต็มว่า "เรานั้นได้ดำเนินไปตามแล้ว ซึ่งหนทางนั้น, เมื่อดำเนินไปตามอยู่ ซึ่งหนทางนั้น เรา".

... **ได้รู้ยังเฉพาะแล้วซึ่งนามรูป** ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งนามรูป, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งนามรูป, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งนามรูป;

... **ได้รู้ยังเฉพาะแล้วซึ่งวิญญาณ,** ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งวิญญาณ, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ ;

เราได้ดำเนินไปตามแล้วซึ่งหนทางนั้น, เมื่อดำเนินไปตามอยู่ซึ่งหนทางนั้น เรา**ได้รู้ยังเฉพาะแล้วซึ่งสังขาร**ทั้งหลาย, ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เรายัง ครั้นรู้ยังเฉพาะแล้วซึ่งหนทางนั้น **ได้บอกแล้ว** แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลาย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! **พรหมจรรย์นี้** ที่เรากล่าวบอกแล้วนั้น **ได้เป็น** พรหมจรรย์ตั้งมั่นและรุ่งเรืองแล้ว เป็นพรหมจรรย์แผ่ไพศาล เป็นที่รู้แห่งชนมาก เป็นปีกแผ่นแน่นหนา จนกระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายสามารถประกาศได้ด้วยดีแล้ว.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ตามข้อความข้างบนนี้ แสดงอยู่ในตัวแล้วว่า เมื่อดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ย่อมเป็นการรู้ปัจจุสมุพบาทไปตามลำดับ พร้อมกันไปในตัว ; ดังนั้น จึงถือเป็นหลักได้ว่า การคิดค้นปัจจุสมุพบาทอยู่อย่างชะมกเขม้นนี้ คือการที่กำลังดำเนินอยู่ ในอริยอัฏฐังคิกมรรค นั้นเอง. ขออย่าได้ข้ามไปเห็นเป็นคนละเรื่องเหมือนดับที่เป็นกันอยู่โดยมาก ในที่ทั่ว ๆ ไป.

ปฏิบัติเพื่อการดับปฏิจสุมุบาท ชื่อว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม^๑

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งชราและมรณะ อยู่ไชร้, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรมแล้ว".

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งชาติ อยู่ไชร้, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรมแล้ว".

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งภพ อยู่ไชร้, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรมแล้ว".

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งอุปาทาน อยู่ไชร้, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรมแล้ว".

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งตัณหา อยู่ไชร้, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรมแล้ว".

^๑สูตรที่ ๖ อาหารวรรค นิตานสังยุตต์ นิตาน. ๑๖/๒๒/๔๖, ตรัสแก่ภิกษุหนึ่ง ที่เชตวัน

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งเวทนา อยู่ไชว์, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรมแล้ว".

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งผัสสะ อยู่ไชว์, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรมแล้ว".

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งสพายตนะ อยู่ไชว์, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรมแล้ว".

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งนามรูป อยู่ไชว์, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรมแล้ว".

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งวิญญาณ อยู่ไชว์, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรมแล้ว".

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งสังขาร อยู่ไชว์, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว".

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเปื้อนหาย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับไม่เหลือ แห่งอวิชชา อยู่ไซ้ไร, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า "ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว". ดังนี้ แล.

องค์ประกอบที่เป็นบุพพภาค ของการดับแห่งปฏิบัติสมุปปาท^๑

(มาคณทียปริพาชก ได้กราบทูลว่า "ข้าพเจ้าเลื่อมใสต่อท่านพระโคตมอย่างนี้แล้ว, ท่านพระโคตมจะสามารถเพื่อแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า โดยประการที่ข้าพเจ้าจะลุกขึ้นจากอาสนะนี้ ในลักษณะแห่งผู้หายตาบอดได้ไหม พระเจ้าข้า?" พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสว่า :-)

ดูก่อนมาคณทียะ! ถ้าอย่างนั้น ท่านควรคบสัตบุรุษ.

ดูก่อนมาคณทียะ! เมื่อใดท่านคบสัตบุรุษ, เมื่อนั้นท่านจักได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ.

ดูก่อนมาคณทียะ! เมื่อใดท่านได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ, เมื่อนั้น ท่านจักปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม.

ดูก่อนมาคณทียะ! เมื่อใดท่านปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว, เมื่อนั้น ท่านจักรู้เอง เห็นเอง โดยแท้ ว่า "นี่คือโรค, นี่คือหัวฝี, นี่คือลูกศร ;

^๑ มาคณทียสูตร ม.ม. ๑๓/๒๔๕/๒๙๑, ตรัสแก่มาคณทียปริพาชก ที่กัมมาสทัมมนิคม แคว้นกุ.

โรค หวัด ไข้ ภูษคร ทั้งหลาย ในกรณีนี้, ย่อมดับไปโดยไม่มีส่วนเหลือ (ในลักษณะเดียวกันกับข้อที่ว่า :-)

เพราะความดับแห่งอุปาทานของเรานั้น จึงมีความดับแห่งภพ ;
เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ ;
เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ ไสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส-
อุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น.
ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้". ดังนี้.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงทราบว่ โรค, หวัด, ไข้, ภูษคร, ในที่นี้ คือทุกข์อันเกิดจากต้นเหตุ ต้นเหตุใด ๆ ล้วนแต่ต้องมาจากเวทนา ซึ่งออกมาจากการสัมผัส อารมณ์ด้วยอริชา ด้วยกันทั้งนั้น ; และต้นเหตุนั้น ย่อมส่งต่อไปให้เกิดอุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์. การที่จะรู้จักหวัด ไข้ ภูษคร เป็นต้น แล้วกำจัดเสียให้ได้ นั้น ต้องอาศัยการปฏิบัติธรรมโดยสมควรแก่ธรรมของสัตว์นุช ; ดังนั้น การที่ทุกคนคนสัตว์นุช พึงธรรมเข้าใจแล้วปฏิบัติอยู่อย่างถูกต้อง ไม่ว่าในรูปลักษณะใด ย่อมเป็นการกระทำชนิด ที่เป็นนุชภาคแห่งการทำลายกระแสแห่งปัจจุสมุปบาท เพื่อการดับทุกข์ ด้วยกันทั้งนั้น. ถ้าผิดไปจากนี้ ย่อมไม่มีความหมายอะไร และมีใช้การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา.

ผัสสะ คือนิทานสัมภวะส่วนมากของนิพเพธิกธรรม °

(เรื่องนี้ใส่เข้ามาในฐานะที่เป็นหลักธรรมที่ช่วยการปฏิบัติ)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เราจักแสดงซึ่งธรรมปริยายชื่อนิพเพธิกปริยาย แก่พวก เธอทั้งหลาย. พวกเธอทั้งหลายจงฟังซึ่งข้อความนั้น, จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์, เราจักกล่าวบัดนี้.

° สุตที่ ๙ มหาวรรค จก. อ. ๒๒/๔๕๗/๓๓๔, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

ครั้นภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น พูลสนองรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว, พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
ถ้อยคำเหล่านี้ว่า :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมปริยายชื่อนิพเพธิกปริยาย นั้นเป็นอย่างไรเล่า?
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย!

(๑) กามทั้งหลาย อันบุคคลพึงรู้แจ้ง, นิทานสัมภวะ (เหตุเป็นแดนเกิด
พร้อม) แห่งกามทั้งหลาย, เวมัตตตา (ประมาณต่าง ๆ) แห่งกามทั้งหลาย, วิกภา (ผล
สุกพิเศษ) แห่งกามทั้งหลาย, นิโรธ (ความดับไม่เหลือ) แห่งกาม, นิโรธคามินีปฏิบัติ
(ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือ) แห่งกาม, (นี้, แต่ละอย่าง ๆ) เป็นธรรมที่บุคคลพึงรู้แจ้ง.

(๒) เวทนาทั้งหลาย อันบุคคลพึงรู้แจ้ง, นิทานสัมภวะแห่งเวทนาทั้งหลาย
เวมัตตตาแห่งเวทนาทั้งหลาย, วิกภาแห่งเวทนาทั้งหลาย, นิโรธแห่งเวทนา, นิโรธ-
คามินีปฏิบัติแห่งเวทนา, (นี้, แต่ละอย่าง ๆ) เป็นธรรมที่บุคคลพึงรู้แจ้ง.

(๓) สัญญาทั้งหลาย อันบุคคลพึงรู้แจ้ง, นิทานสัมภวะแห่งเวทนาทั้งหลาย,
เวมัตตตาแห่งเวทนาทั้งหลาย, วิกภาแห่งสัญญาทั้งหลาย, นิโรธแห่งสัญญา, นิโรธคามินี-
ปฏิบัติแห่งสัญญา, (นี้, แต่ละอย่าง ๆ) เป็นธรรมที่บุคคลพึงรู้แจ้ง.

(๔) อาสวะทั้งหลาย อันบุคคลพึงรู้แจ้ง, นิทานสัมภวะแห่งอาสวะ
ทั้งหลายเวมัตตตาแห่งอาสวะทั้งหลาย, วิกภาแห่งเวทนาทั้งหลาย, นิโรธแห่งอาสวะ,
นิโรธคามินีปฏิบัติแห่งอาสวะ, (นี้, แต่ละอย่าง ๆ) เป็นธรรมที่บุคคลพึงรู้แจ้ง.

(๕) กรรม อันบุคคลพึงรู้แจ้ง, นิทานสัมภวะแห่งกรรม,เวมัตตตาแห่ง
กรรม, วิกภาแห่งกรรม, นิโรธแห่งกรรม, นิโรธคามินีปฏิบัติแห่งกรรม, (นี้, แต่ละ
อย่าง ๆ) เป็นธรรมที่บุคคลพึงรู้แจ้ง.

(๖) **ทุกข์ อันบุคคลพึงรู้แจ้ง.** นิทานสัมภาวะแห่งทุกข์ เวมัตตตาแห่งทุกข์, วิบากแห่งทุกข์, นิโรธแห่งทุกข์, นิโรธคามินีปฏิปทาแห่งทุกข์, (นี้, แต่ละอย่าง ๆ) เป็นธรรมที่บุคคลพึงรู้แจ้ง.

(๑) **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย !** กามทั้งหลาย อันบุคคลพึงรู้แจ้ง เป็นอย่างไรเล่า?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! กามคุณทั้งหลาย & ประการเหล่านี้ คือรูปทั้งหลาย อันจะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุ...เสียงทั้งหลาย อันจะพึงได้ยินด้วยโสตะ...กลิ่นทั้งหลาย อันจะพึงรู้สึกด้วยจมูก... รสทั้งหลาย อันจะพึงรู้ด้วยลิ้น... สัมผัสผิวนั่ง อันจะพึงสัมผัสด้วยกาย อันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา (อิฏฐา) น่าใคร่ (กนฺตา) น่าพอใจ (มณาป) มีลักษณะอันน่ารัก (ปิยรูปา) เป็นที่เข้าไปตั้งอาศัยแห่งความใคร่ (กามุปสฺสฺสฺสฺสฺส) เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด (รชณียา) มีอยู่. **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย !** อารมณ์ทั้งหลาย & ประการเหล่านี้ **หาใช้กามไม่ :** ใน**อริยวินัย** เรียกอารมณ์ทั้งหลาย & ประการเหล่านี้ว่า "กามคุณ" (หาเรียกว่ากามไม่) แต่ว่า :-

ความกำหนดไปตามอำนาจความตริตรึก (สงฺกปฺปราด)

นั่นแหละคือกามของคนเรา ;

อารมณ์อันวิจิตรทั้งหลาย ในโลก นั้น หาใช้กามไม่ ;

ความกำหนดไปตามอำนาจความตริตรึก

นั่นแหละคือกามของคนเรา ;

อารมณ์อันวิจิตร ก็มีอยู่ในโลก ตามประสาของมันเท่านั้น ;

ดังนั้น ผู้มีปัญญาจึงนำออกเสียซึ่งฉันทะ ในอารมณ์

อันวิจิตรเหล่านั้น ดังนี้.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! ก็นิทานสัมภวะ (เหตุเป็นแดนเกิดพร้อม) แห่งกามทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! **นิทานสัมภวะแห่งกามทั้งหลาย คือ ผัสสะ.**

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! ก็เวมัตตตา (ประมาณต่าง ๆ) แห่งกามทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! **เวมัตตตาแห่งกามทั้งหลาย คือความใคร่ (กาม) ในรูปารมณีก้อย่างหนึ่ง ๆ ความใคร่ในสังขารมณีก้อย่างหนึ่ง ๆ ความใคร่ในคันธารมณีก้อย่างหนึ่ง ๆ ความใคร่ในรสารมณีก้อย่างหนึ่ง ๆ ความใคร่ในโณภูฏัพพารมณีก้อย่างหนึ่ง ๆ; ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! นี้เราเรียกว่า เวมัตตตาแห่งกามทั้งหลาย.**

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! ก็วิบากแห่งกามทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! บุคคลมีความใคร่ในอารมณียโดยอยู่ ย่อมยังอัตตภาพอันเกิดจากกามในอารมณีนั้น ๆ ให้เกิดขึ้น เป็นอัตตภาพมีส่วนแห่งบุญบ้าง มีส่วนแห่งบุญหามิได้บ้าง; ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! นี้เรากล่าววว่า **วิบากแห่งกามทั้งหลาย.**

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! นิโรธแห่งกามเป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! **ความดับแห่งกามมี เพราะความดับแห่งผัสสะ.**

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! ก็นิโรธคามินีปฏิบัติแห่งกาม เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้แล คือ**นิโรธคามินีปฏิบัติแห่งกาม,** ข้อนั้นได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

ดูก่อนท่านทั้งหลาย! ในกาลใดแล อริยสาวกย่อมรู้ชัดซึ่งกามทั้งหลาย
อย่างนี้, ซึ่งนิทานสัมภวะแห่งกามทั้งหลายอย่างนี้, ซึ่งเวมัตตตาแห่งกามทั้งหลายอย่างนี้,
ซึ่งวิบากแห่งกามทั้งหลายอย่างนี้, ซึ่งนิโรธแห่งกามอย่างนี้, ซึ่งนิโรธคามินีปฏิปทาแห่ง
กามอย่างนี้; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดซึ่งพรหมจรรย์อันเป็นเครื่องเจาะ
แทงกิเลสชื่อว่า เป็นที่ดับแห่งกาม (กามนิโรธ).

(๒) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็เวทนาทั้งหลาย อันบุคคลพึงรู้แจ้ง เป็น
อย่างไรเล่า?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เวทนาทั้งหลาย ๓ ประการเหล่านี้ คือสุขเวทนา
ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็นิทานสัมภวะแห่งเวทนาทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า?
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นิทานสัมภวะแห่งเวทนาทั้งหลาย คือผัสสะ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็เวมัตตตาแห่งเวทนาทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย! สุขเวทนา อันเป็นไปกับด้วยอามิส (เหยื่อ) ก็มีอยู่, สุขเวทนา อันปราศจาก
อามิส ก็มีอยู่; ทุกขเวทนา อันเป็นไปกับด้วยอามิส ก็มีอยู่, ทุกขเวทนา อันปราศจาก
อามิส ก็มีอยู่; อทุกขมสุขเวทนา อันเป็นไปกับด้วยอามิส ก็มีอยู่, อทุกขมสุขเวทนา
อันปราศจากอามิสก็มีอยู่; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี้เรากล่าวว่า เวมัตตตาแห่งเวทนา
ทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็วิบากแห่งเวทนาทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย! บุคคลเสวยเวทนาใดอยู่ ย่อมยังอัตตภาพอันเกิดจากเวทนานั้นให้เกิดขึ้น

เป็นอรรถภาพมีส่วนแห่งบุญบ้าง เป็นอรรถภาพมีส่วนแห่งบุญหามิได้บ้าง ; ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! นี้เรากล่าวว่า **วิบากแห่งเวทนา**ทั้งหลาย.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! นิโรธแห่งเวทนา เป็นอย่างไรเล่า ? ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! **ความดับแห่งเวทนามิ** เพราะความดับแห่งผัสสะ.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! ก็นิโรธคามินีปฏิปทาแห่งเวทนา เป็นอย่างไรเล่า ? ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้แล คือ**นิโรธคามินีปฏิปทาแห่งเวทนา**, ชื่อนั้นได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! ในกาลใดแล อริยสาวกย่อมรู้ชัดซึ่งกามทั้งหลาย **อย่างนี้**, ซึ่งนิทานสัมภวะแห่งเวทนาทั้งหลายอย่างนี้, ซึ่งเวมัตตตาแห่งเวทนาทั้งหลายอย่างนี้, ซึ่งวิบากแห่งเวทนาทั้งหลายอย่างนี้, ซึ่งนิโรธแห่งเวทนาอย่างนี้, ซึ่งนิโรธคามินีปฏิปทาแห่งเวทนาอย่างนี้; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดซึ่ง**พรหมจรรย์อันเป็นเครื่องเจาะแทงกิเลสนี้ว่า เป็นที่ดับแห่งเวทนา** (เวทนานิโรธ).

(๓) ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! ก็สัญญาทั้งหลาย อันบุคคลพึงรู้แจ้ง เป็นอย่างไรเล่า ?

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! **สัญญา**ทั้งหลาย ๖ ประการเหล่านี้ คือรูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา อัมมสัญญา.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! ก็นิทานสัมภวะแห่งสัญญาทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า ? ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! **นิทานสัมภวะแห่งสัญญา**ทั้งหลาย คือ**ผัสสะ**.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็เวมัตตาแห่งสัญญาทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สัญญาในอารมณ์คือรูปทั้งหลาย ก็อย่างหนึ่ง, สัญญาในอารมณ์คือเสียงทั้งหลาย ก็อย่างหนึ่ง, สัญญาในอารมณ์คือกลิ่นทั้งหลาย ก็อย่างหนึ่ง, สัญญาในอารมณ์คือรสทั้งหลาย ก็อย่างหนึ่ง, สัญญาในอารมณ์คือโณฐัพพะทั้งหลาย ก็อย่างหนึ่ง, สัญญาในอารมณ์คือธัมมารมณ์ทั้งหลาย ก็อย่างหนึ่ง; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี้เรากล่าวว่ **เวมัตตาแห่งสัญญา**ทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็วิบากแห่งสัญญาทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เรากล่าวซึ่งสัญญาทั้งหลาย ว่าเป็นสิ่งที่มีผลออกมาเป็นโภหารพุดอย่างหนึ่ง (โภหารเวปกุกา) เพราะว่าบุคคลกระทำซึ่งสัญญาในสิ่งนั้น ๆ ว่าอย่างไร เขาย่อมกล่าวออกมาอย่างนั้น ๆ เช่นว่า เราเป็นผู้มีสัญญาอย่างนี้^๑ เป็นต้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี้เรากล่าวว่ **วิบากแห่งสัญญา**ทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นิโรธแห่งสัญญา เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! **ความดับแห่งสัญญา**มี เพราะความดับแห่งผัสสะ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็นิโรธคามินีปฏิปทาแห่งสัญญา เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้แล คือ**นิโรธคามินีปฏิปทาแห่งสัญญา**,ข้อนี้ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

^๑พึงเข้าใจว่า คำว่า "สัญญา" ในกรณีอย่างนี้ มิได้หมายถึงความจำล้น ๆ แต่หมายถึงความรู้สึก จนมีความสำคัญว่ามันเป็นอะไร หรืออย่างไร เป็นต้น.

ดูก่อนท่านทั้งหลาย ! ในกาลใดแล อริยสาวกย่อมรู้ชัดซึ่งสัญญาทั้งหลาย
 อย่างนี้, ซึ่งเวมัตตตาแห่งสัญญาทั้งหลาย อย่างนี้, ซึ่งวิบากแห่งสัญญาทั้งหลาย อย่างนี้,
 ซึ่งนิโรธแห่งสัญญา อย่างนี้, ซึ่งนิโรธคามินีปฏิปทาแห่งสัญญา อย่างนี้; ในกาลนั้น
 อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดซึ่งพรหมจรรย์อันเป็นเครื่องเจาะแทงกิเลสนี้ว่า เป็นที่ดับ
 แห่งสัญญา (สัญญานิโรธ).

(๔) ... ฯลฯ... (ข้อความตอนที่ละไว้นี้ เป็นตอนที่กล่าวถึงอาสวะ จักเว้นเสียไม่นำมา
 ใส่ไว้ในที่นี้ เพราะไม่ได้ตรัสไว้เกี่ยวกับผัสสะโดยตรง) ... ฯลฯ...

(๕) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็กรรมอันบุคคลพึงรู้แจ้ง เป็นอย่างไรเล่า ?
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เรากล่าวซึ่งเจตนา ว่าเป็นกรรม เพราะว่าบุคคล
 มีเจตนาแล้ว ย่อมกระทำซึ่งกรรม ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็นิทานสัมภวะแห่งกรรมทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า ?
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นิทานสัมภวะแห่งกรรมทั้งหลาย คือ ผัสสะ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็เวมัตตตาแห่งกรรมทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า ?
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! กรรมอันทำสัตว์ให้เสวยเวทนาเป็นสัตว์นรก มีอยู่, กรรมอันทำ
 สัตว์ให้เสวยเวทนาเป็นกำเนิดเดรัจฉาน มีอยู่, กรรมอันทำสัตว์ให้เสวยเวทนาเป็นเปรตวิสัย
 มีอยู่, กรรมอันทำสัตว์ให้เสวยเวทนาในมนุษยโลก มีอยู่, กรรมอันทำสัตว์ให้เสวย
 เวทนาในเทวโลก มีอยู่; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นี้เรากล่าวว่า เวมัตตตาแห่งกรรม
 ทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็วิบากแห่งกรรมทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เรากล่าวซึ่งวิบากแห่งกรรมว่ามีอยู่ ๓ อย่าง คือ วิบากในทิฏฐธรรม (คือทันควัน) หรือว่า วิบากในอุปปัชชะ (คือในเวลาต่อมา) หรือว่า วิบากในอปรปริยายะ (คือในเวลาต่อมาอีก); ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี้เรากล่าวว่ **วิบากแห่งกรรม**ทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็นิโรธแห่งกรรม เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! **ความดับแห่งกรรม**ทั้งหลายมี เพราะความดับแห่งผัสสะ.^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็นิโรธคามินีปฏิปทาแห่งกรรม เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยอัฏฐังคิกมรรคนี้แล คือ**นิโรธคามินีปฏิปทาแห่งกรรม**, ข้อนี้ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ในกาลใดแล อริยสาวกย่อมรู้ชัดซึ่งกรรม อย่างนี้, ซึ่งเวมัตตตแห่งกรรมทั้งหลาย อย่างนี้, ซึ่งวิบากแห่งกรรมทั้งหลาย อย่างนี้, ซึ่งนิโรธแห่งกรรม อย่างนี้, ซึ่งนิโรธคามินีปฏิปทาแห่งกรรม อย่างนี้; ในกาลนั้น อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดซึ่ง**พรหมจรรย์อันเป็นเครื่องเจาะแทงกิเลส**นี้ว่า เป็นที่ดับแห่งกรรม (กัมมนิโรธ).

^๑ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นใจความสำคัญที่สุด ในตอนนี้ ที่ตรัสว่า แดนเกิดแห่งกรรมคือผัสสะ แดนดับแห่งกรรม ก็คือผัสสะ ซึ่งแสดงว่ากรรมเกิดและดับ ในอัตตภาพนี้ อยู่อย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ; ดังนั้น วิบากแห่งกรรม จึงมีได้ในอัตตภาพนี้ อย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆไม่ว่าจะเป็นชนิดทิฏฐธรรมหรืออุปปัชชะ หรืออปรปริยายะ ซึ่งมักจะเข้าใจกันไปว่า สองชนิดหลังนั้น จะมีต่อตายเข้าใจไปแล้วเท่านั้น, ความถูกต้องในเรื่องนี้ จะเป็นอย่างไรขอจงพิจารณาดูเถิด.

(๖)...ฯลฯ...(ข้อความตอนที่ละไว้นี้ เป็นตอนที่กล่าวถึงทุกข์ จักเว้นเสียไม่นำมาใส่ไว้ในที่นี้ เพราะไม่ได้ตรัสไว้เกี่ยวกับผัสสะโดยตรง)ฯลฯ....

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี้แล คือธรรมปริยายอันชื่อว่านิพเพธิกปริยาย นั้น.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า สิ่งที่เราเรียกว่าผัสสะนั้น มีความสำคัญมากน้อยเพียงใด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือข้อที่ผัสสะเป็นที่เกิดและที่ดับแห่งกาม แห่งเวทนา แห่งสัญญา และแห่งกรรม. พวกเรายังมีความรู้เรื่องผัสสะกันน้อยเกินไป จึงไม่สามารถจะปฏิบัติให้ประสบความสำเร็จในการเอาชนะกาม, ในการควบคุมเวทนา, ในการละเสียซึ่งสัญญา และในการทำความสิ้นสุดแห่งกรรมทั้งหลาย. ผัสสะเป็นตัวการสำคัญในกระแสแห่งปฏิจจสมุปปาท ดังที่ทราบกันอยู่แล้ว เมื่อมีการกล่าวถึงผัสสะในที่ใด ก็พึงทราบเถิดว่า ย่อมมีกระแสแห่งปฏิจจสมุปปาทซ่อนอยู่ครบถ้วนในที่นั้น ไม่ว่าจะเรียกชื่อว่ากาม หรือเวทนา หรือสัญญา หรือกรรม อันเป็นนิพเพธิกกรรม ดังที่กล่าวแล้วในพระบาลีนี้ ; ดังนั้น ควรจะถือว่า ผัสสะทั้งหลาย เป็นนิทานสัมภวะส่วนมากของนิพเพธิกกรรม ที่บุคคลพึงรู้แจ้งแทงตลอด เพื่อความสิ้นสุดแห่งความทุกข์ในที่สุด.

ปฏิจจสมุปปาทแห่งการกำจัดอุปสรรค

ขณะเจริญสติปัฏฐาน^๑

ดูก่อนอานนท์ ! ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น, ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น ; คือภิกษุหรือภิกษุณีใดก็ตาม มีจิตตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน ๔ อยู่ : " ข้อนี้เป็นสิ่งที่ภิกษุหรือภิกษุณีนั้นพึงหวังได้ว่า จักรู้พร้อมซึ่งคุณวิเศษอันโอฬาร อื่นจากคุณวิเศษที่มีแล้วในก่อน. ภิกษุหรือภิกษุณีนี้อาจตั้งมั่นด้วยดีในสติปัฏฐาน ๔ อย่างไหนเล่า?

^๑อัมพปาลิวรรค มหาวาร. ส. ๑๙/๒๐๗/๗๑๖, ตรัสแก่พระอานนท์ ที่เชตวัน

ดูก่อนอานนท์! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมเป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเผากิเลส มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้. เมื่อเธอพิจารณาเห็นกายในกายอยู่, ความเร่าร้อน (ปริพาห) ในกายอันมีกายเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นก็ดี หรือว่าความหดหู่แห่งจิตเกิดขึ้นก็ดี หรือว่าจิตฟุ้งไปในภavnอกก็ดี; ดูก่อนอานนท์! ภิกษุนั้น พึงตั้งจิตในนิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส.

เมื่อตั้งจิตในนิมิตเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส, ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น ;

เมื่อมีปราโมทย์แล้ว ปิติ ย่อมเกิดขึ้น ;

เมื่อมีใจปิติแล้ว กาย ย่อมรำงับ ;

ผู้มีกายรำงับแล้ว ย่อมรู้สึกเป็นสุข ;

เมื่อรู้สึกเป็นสุข จิตย่อมตั้งมั่น.

ภิกษุนั้นย่อมพิจารณาอย่างนี้ว่า "เราตั้งจิตไว้เพื่อประโยชน์แก่กรรมใด ประโยชน์นั้นสำเร็จแล้วแก่เรา. เอาละ, บัดนี้เราจะนำจิตเฉพาะต่ออารมณ์นั้น". ภิกษุนั้นย่อมนำจิตเฉพาะต่ออารมณ์นั้นด้วย ไม่กระทำซึ่งวิตกด้วย ไม่กระทำซึ่งวิจารณ์ด้วย. เธอนั้นย่อมรู้ชัดว่า "เราเป็นผู้ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เป็นผู้ที่มีสติ มีสุขในภายใน" ดังนี้.

(ในกรณีแห่งเวทนา-จิต-และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ก็ทรงแสดงไว้โดยนัยเดียวกัน)

ดูก่อนอานนท์! ภิกษุ ย่อมมีเพราะการตั้งจิตไว้ อย่างนี้ แล.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า แม้การแก้ไขอุปสรรคแห่งการเจริญสติปัฏฐาน ซึ่งเป็นธรรมอันเอกอันสูงสุด ก็ยังต้องใช้วิธีการที่เรียกว่าปฏิบัติ-สมุปปาท ดังที่ปรากฏอยู่ในพระบาลีนี้ ซึ่งมีใจความสำคัญว่า นิมิตอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส นั้น สามารถกำจัดนิวรณ์หรืออุปสรรคของสมาธิได้, ข้อนี้เป็นการชี้ให้เห็นวิธีการกำจัดนิวรณ์โดยวิธีที่ละเอียด ลึกซึ้งเกินกว่าที่ทราบ หรือสอน ๆ กันอยู่.

ปฏิบัติสมุปปาท เพื่อสามัญญผลในปัจจุบัน

(๗ ประการ : อรหัตต์ ๒, อนาคามี ๕)^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! การได้เห็น...การได้ฟัง...การได้เข้าไปหา...การได้นั่งใกล้...การระลึกถึง...การบวชตาม...(แต่ละอย่าง ๆ) ในภิกษุทั้งหลายผู้สมบุรณ์ด้วยศีล-สมาธิ-ปัญญา-วิมุตติ-วิมุตติญาณทัสสนะ-นั้น เรากล่าว (แต่ละอย่าง ๆ) **ว่าเป็นธรรมมีอุปการะมาก. ...**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ชื่อนั้นเพราะเหตุว่า เมื่อผู้ใดฟังธรรมของภิกษุเช่นนั้นแล้ว เป็นผู้หลีกออกทั้งทางกายและทางจิตอยู่ ย่อมตามระลึกตริตรึกซึ่งธรรมนั้น... **สติสัมโพชฌงค์**ของเธอนั้น ย่อมถึงซึ่งความเจริญบริบูรณ์ ;

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุผู้มีสติสัมโพชฌงค์เจริญบริบูรณ์อยู่เช่นนั้นแล้ว ย่อมเลิกเพิน ย่อมพิจารณา ถึงการใคร่ครวญ ซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญา...**ธัมมวิจย-สัมโพชฌงค์**ของเธอนั้น ย่อมถึงซึ่งความเจริญบริบูรณ์ ;

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อภิกษุมีธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เจริญบริบูรณ์อยู่เช่นนั้น (ก็เป็นอันว่า) เธอเป็นผู้ปรารถนาความเพียรแล้วไม่ย่อหย่อน...**วิริยสัมโพชฌงค์**ของเธอนั้น ย่อมถึงซึ่งความเจริญบริบูรณ์ ;

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นิรามิสปีติ (ปีติอิงธรรมไม่อิงอามิส) ย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้มีความเพียรอันปรารถนาแล้วเช่นนั้น...**ปีติสัมโพชฌงค์**ของเธอนั้น ย่อมถึงซึ่งความเจริญบริบูรณ์ ;

^๑ สีสสูตร ปัพพตวรรค มหาวาร.ส. ๑๗/๙๘-๑๐๒/๓๗๓-๓๘๒.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! กายก็ดี จิตก็ดี ของภิกษุผู้มีใจปิติ ย่อมสงบร่าจับ...
ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ของเธอนั้น ย่อมถึงซึ่งความเจริญบริบูรณ์ ;

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ; จิตของภิกษุผู้มีกายสงบและเป็นสุข, ย่อมตั้งมั่นเป็น
สมาธิ...**สมาธิสัมโพชฌงค์**ของเธอนั้น ย่อมถึงซึ่งความเจริญบริบูรณ์ ;

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุ (ผู้มีสมาธิสัมโพชฌงค์) ย่อมเป็นผู้ฟังซึ่งจิต
อันตั้งมั่นดีแล้วอย่างนั้น...(เป็นอันว่า) **อุเบกขาสัมโพชฌงค์**ของเธอนั้น ย่อมถึง
ซึ่งความเจริญบริบูรณ์.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อโพชฌงค์ทั้ง ๗ เป็นธรรมที่ภิกษุนั้นเจริญ ทำให้
มากแล้วอย่างนี้, ผลเป็นอานิสงส์ ๗ ประการ ย่อมเป็นสิ่งที่เธอหวังได้. ๗ ประการ
อย่างไรเล่า ? ๗ ประการ คือ :-

- (๑) ย่อมบรรลุลุอรหัตตผลโดยพลัน ในภิกขุธรรม (ทันควัน) นั้นเทียว,
- (๒) ถ้าไม่เช่นนั้น...ก็ย่อมบรรลุลุอรหัตตผล ในมรณกาล (เวลาที่กำลังจะตาย),
- (๓) ถ้าไม่เช่นนั้น...ก็ย่อมเป็นอันตรายปรินิพพายี (อนาคามี) เพราะสิ้นโอรัมภาคิยสัญญา ๕.
- (๔) ถ้าไม่เช่นนั้น...ก็ย่อมเป็นอุปปัจจปรินิพพายี (อนาคามี) เพราะสิ้นโอรัมภาคิยสัญญา ๕.
- (๕) ถ้าไม่เช่นนั้น...ก็ย่อมเป็นอสสังขารปรินิพพายี (อนาคามี) เพราะสิ้นโอรัมภาคิยสัญญา ๕.
- (๖) ถ้าไม่เช่นนั้น...ก็ย่อมเป็นอสสังขารปรินิพพายี (อนาคามี) เพราะสิ้นโอรัมภาคิยสัญญา ๕.
- (๗) ถ้าไม่เช่นนั้น...ก็ย่อมเป็นอุทรังโสโตกนิภูสุคามี(อนาคามี)เพราะสิ้นโอรัมภาคิยสัญญา ๕.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อโพชฌงค์ทั้ง ๗ เป็นธรรมที่ภิกษุนั้นเจริญ ทำให้
มากแล้วอย่างนี้, ผลเป็นอานิสงส์ ๗ ประการ ย่อมเป็นสิ่งที่เธอหวังได้ อย่างนี้ แล.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ขอให้ผู้ศึกษาสังเกตว่า ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับอานิ
สงส์ทั้ง ๗ ประการนี้ ไม่มีพระบาลีคำใดที่แสดงว่าเป็นเรื่องภายหลังจากการตายแล้ว(กายสุต
เภทา ปรี มรณา) ดังที่เราพูดหรือสอนกันอยู่ทั่วไป ๆ โดยไม่ยอมให้มีการวิพากษ์วิจารณ์ ;
ดังนั้นในที่นี้จึงให้ชื่อว่า"สหัญญผลในปัจจุบัน".

ปฏิจสุมุบบาท เป็นสิ่งที่ต้องเห็นด้วยยถาภูตสัมมัมปัญญา
แม้ที่ยังเป็นเสขะเป็นอย่างน้อย^๑

ครั้งหนึ่ง พระมุสิละ พระปวิภูระ พระนารทะ และพระอานนท์ อยู่ ณ โสมิตาราม ใกล้เมืองโกสัมพี. ครั้งนั้น พระปวิภูระได้กล่าวกะพระมุสิละว่า :-

"ดูก่อนท่านมุสิละ! ถ้าเว้นความเชื่อ (ตามที่ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้า) เสีย, เว้นความชอบใจ (ตามที่บุคคลบางคนกล่าว) เสีย, เว้นการฟังตาม ๆ กันมาเสีย, เว้นการตริตริกไปตามอาการ (ของสิ่งแวดล้อมภายนอก) เสีย, เว้นการเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิวฐิของตนเสีย ; ญาณเป็นเครื่องรู้เฉพาะตนจริง ๆ จะมีแก่ท่านมุสิละว่า "เพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ" ดังนี้ได้หรือ ?"

"ดูก่อนท่านปวิภูระ! แม้เว้นความเชื่อ (ตามที่ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้า) เสีย, เว้นความชอบใจ (ตามที่บุคคลบางคนกล่าว) เสีย, เว้นการฟังตาม ๆ กันมาเสีย, เว้นการตริตริกไปตามอาการ (ของสิ่งแวดล้อมภายนอก) เสีย, เว้นการเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิวฐิของตนเสีย ; กระผมก็ย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งธรรมข้อนั้นได้ว่า "เพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ" ดังนี้".

(พระปวิภูระได้ถามเป็นลำดับไปถึงข้อที่เกี่ยวกับชาติ เกี่ยวกับภพ เกี่ยวกับอุปาทาน เกี่ยวกับต้นเหตุ เกี่ยวกับเวทนา เกี่ยวกับผัสสะ เกี่ยวกับสพยตนะ เกี่ยวกับนามรูป เกี่ยวกับวิญญาณ ด้วยคำถามอย่างเดียวกัน พระมุสิละก็ได้ตอบยืนยันด้วยคำตอบอย่างเดียวกัน จึงถึงข้อสุดท้าย :-)

"ดูก่อนท่านมุสิละ! ถ้าเว้นความเชื่อ (ตามที่ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้า) เสีย, เว้นความชอบใจ (ตามที่บุคคลบางคนกล่าว) เสีย, เว้นการฟังตาม ๆ กันมาเสีย,

^๑ สูตรที่ ๘ มหาวรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน.ส. ๑๖/๑๔๐/๒๖๘,

เว้นการตริตริกไปตามอาการ (ของสิ่งแวดล้อมภายนอก) เสีย, เว้นการเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิวฐิของตนเสีย ; ญาณเป็นเครื่องรู้เฉพาะตนจริง ๆ จะมีแก่ท่านมุสิละว่า 'เพราะมีอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย' ดังนี้ได้หรือ ?"

"ดูก่อนท่านปริภุระ! แม้เว้นความเชื่อ (ตามที่ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้า) เสีย, เว้นความชอบใจ (ตามที่บุคคลบางคนกล่าว) เสีย, เว้นการฟังตาม ๆ กันมาเสีย, เว้นการตริตริกไปตามอาการ (ของสิ่งแวดล้อมภายนอก) เสีย, เว้นการเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิวฐิของตนเสีย ; กระผมก็ย่อมรู้ย่อมเห็นซึ่งธรรมข้อนั้นได้ว่า 'เพราะมีอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย' ดังนี้".

(พระปริภุระได้ถามพระมุสิละต่อไปถึงอาการปฏิจสมุบาทฝ่ายนิโรธวารเป็นลำดับ ๆ ไปจนกระทั่งข้อสุดท้าย :-)

"ดูก่อนท่านมุสิละ! ถ้าเว้นความเชื่อ (ตามที่ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้า) เสีย, เว้นความชอบใจ (ตามที่บุคคลบางคนกล่าว) เสีย, เว้นการฟังตาม ๆ กันมาเสีย, เว้นการตริตริกไปตามอาการ (ของสิ่งแวดล้อมภายนอก) เสีย, เว้นการเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิวฐิของตนเสีย ; ญาณเป็นเครื่องรู้เฉพาะตนจริง ๆ จะมีแก่ท่านมุสิละว่า 'เพราะมีความดับแห่งอวิชา จึงมีความดับแห่งสังขาร' ดังนี้ได้หรือ ?"

"ดูก่อนท่านปริภุระ! แม้เว้นความเชื่อ (ตามที่ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้า) เสีย, เว้นความชอบใจ (ตามที่บุคคลบางคนกล่าว) เสีย, เว้นการฟังตาม ๆ กันมาเสีย, เว้นการตริตริกไปตามอาการ (ของสิ่งแวดล้อมภายนอก) เสีย, เว้นการเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิวฐิของตนเสีย ; กระผมก็ย่อมรู้ย่อมเห็น ซึ่งธรรมข้อนั้นได้ว่า 'เพราะมีความดับแห่งอวิชา จึงมีความดับแห่งสังขาร' ดังนี้".

"ดูก่อนท่านมุสิละ! ถ้าเว้นความเชื่อ (ตามที่ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้า) เสีย, เว้นความชอบใจ (ตามที่บุคคลบางคนกล่าว) เสีย, เว้นการฟังตาม ๆ กันมาเสีย, เว้นการตริตริกไปตามอาการ (ของสิ่งแวดล้อมภายนอก) เสีย, เว้นการเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิวฐิของตนเสีย; ญาณเป็นเครื่องรู้เฉพาะตนจริง ๆ จะมีแก่ท่านมุสิละว่า 'การดับแห่งภพ คือนิพพาน' ดังนี้ได้หรือ?"

"ดูก่อนท่านปวิฐฐะ! แม้เว้นความเชื่อ (ตามที่ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้า) เสีย, เว้นความชอบใจ (ตามที่บุคคลบางคนกล่าว) เสีย, เว้นการฟังตาม ๆ กันมาเสีย, เว้นการตริตริกไปตามอาการ (ของสิ่งแวดล้อมภายนอก) เสีย, เว้นการเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิวฐิของตนเสีย; กระผมก็ย่อมรู้ย่อมเห็น ซึ่งธรรมข้อนั้นได้ว่า 'การดับแห่งภพ คือนิพพาน' ดังนี้".

"ดูก่อนท่านมุสิละ! ถ้าอย่างนั้น ท่านเป็นพระอรหันตชฎิมาสหรือ?"

เมื่อถูกถามอย่างนี้ พระมุสิละได้นิ่งเสีย.

(ลำดับนั้น พระนารทะได้เสนอตัวเข้ามาให้พระปวิฐฐะถามปัญหาอย่างเดียวกันนั้นบ้าง เมื่อพระปวิฐฐะถาม พระนารทะก็ตอบอย่างเดียวกันกับที่พระมุสิละได้ตอบแล้ว ทั้งในส่วน สมุทยวาร และ นิโรธวาร จนกระทั่งถึงคำถามและคำตอบคู่สุดท้าย :-)

"ดูก่อนท่านนารทะ! ถ้าเว้นความเชื่อ (ตามที่ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้า) เสีย, เว้นความชอบใจ (ตามที่บุคคลบางคนกล่าว) เสีย, เว้นการฟังตาม ๆ กันมาเสีย, เว้นการตริตริกไปตามอาการ (ของสิ่งแวดล้อมภายนอก) เสีย, เว้นการเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิวฐิของตนเสีย; ญาณเป็นเครื่องรู้เฉพาะตนจริง ๆ จะมีแก่ท่านมุสิละว่า 'การดับแห่งภพ คือนิพพาน' ดังนี้ได้หรือ?"

"ดูก่อนท่านปวิภูสฺส! แม้เว้นความเชื่อ (ตามที่ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้า) เสีย, เว้นความชอบใจ (ตามที่บุคคลบางคนกล่าว) เสีย, เว้นการฟังตามๆ กันมาเสีย, เว้นการตริตริกไปตามอาการ (ของสิ่งแวดล้อมภายนอก) เสีย, เว้นการเห็นว่ามันเข้ากันได้กับทิวฐิของตนเสีย ; กระผมก็ย่อมรู้ย่อมเห็น ซึ่งธรรมข้อนั้นได้ว่า 'ดับแห่งภพ คือนิพพาน' ดังนี้".

"ดูก่อนท่านนารทะ ! ถ้าอย่างนั้น ท่านเป็นพระอรหันตชีณาสพหรือ ?"

"ดูก่อนท่าน ! ธรรมที่ว่า "ความดับแห่งภพ คือนิพพาน" นั้น เป็นธรรมที่กระผมเห็นแล้วด้วยดี ด้วยยถาภูตสัมมัมปัญญา^๑ จริง ๆ แต่กระผมก็หาเป็นพระอรหันตชีณาสพไม่. ดูก่อนท่าน ! เปรียบเหมือนบ่อน้ำ มีอยู่ริมหนทางอันกันดารที่บ่อนั้น เชือกก็ไม่มี ครุสำหรับตักน้ำก็ไม่มี. ลำดับนั้น มีบุรุษผู้ถูกความร้อนแผดเผาแล้ว ถูกความร้อนครอบงำแล้ว อ่อนเพลียอยู่ หิวระหายอยู่ มาถึงบ่อนั้นแล้ว; บุรุษนั้นมองลงไปใบบ่อนั้น เขามีความรู้สึกว่า น้ำใบบ่อนั้นมีอยู่ แต่เขาไม่อาจจะทำให้น้ำนั้นถูกต้องกายเขาได้, ฉนั้นใด ; ดูก่อนท่าน ! ข้อนี้ก็ฉนั้นนั่น : ธรรมที่ว่า 'ความดับแห่งภพ คือนิพพาน' นั้น เป็นธรรมที่กระผมเห็นแล้วด้วยดี ด้วยยถาภูตสัมมัมปัญญาจริง ๆ แต่กระผมก็หาเป็นพระอรหันตชีณาสพไม่".

ครั้นพระนารทะกล่าวอย่างนี้แล้ว พระอานนท์ได้หันไปกล่าวกะพระปวิภูสฺสว่า"ดูก่อนท่านปวิภูสฺส ! ท่านเป็นผู้ซึ่งมักถามอย่างนี้ ได้กล่าวอะไรแก่ท่านนารทะบ้าง ?"

พระปวิภูสฺสได้ตอบว่า "ดูก่อนท่านอานนท์ ! ผมซึ่งเป็นผู้ซึ่งมักถามอย่างนี้ ไม่ได้กล่าวเรื่องอะไร ๆ กะพระนารทะเลย นอกจากเรื่องที่ตั้งงาม และเรื่องที่เป็นกุศล", ดังนี้ แล.

^๑ยถาภูตสัมมัมปัญญา คือ ปัญญาที่เห็นอย่างถูกต้องตามที่เป็นจริง โดยไม่ต้องอาศัยเหตุ ๕ ประการ ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น เช่น ความเชื่อตามคำของผู้อื่น หรือความชอบใจคำที่ผู้อื่นกล่าว ดังนี้ เป็นต้น.

หมายเหตุผู้รวบรวม : การที่นำเอาเรื่องของพระสาวกมากล่าวไว้ในที่นี้ (ซึ่งล้วนแต่เป็นพุทธภษิต) ก็เพื่อจะให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจความหมายของคำว่า "ยถาภูตสัมมัมปัญญา" โดยชัดเจน จากถ้อยคำที่พระสาวกเหล่านั้นได้ตอบกัน; เนื่องจากว่า, ไม่มีที่ใดจะแสดงให้เห็นลักษณะของสิ่งที่เรียกว่า "ยถาภูตสัมมัมปัญญา" ได้ดีกว่าข้อความในเรื่องนี้.

แม้การทำความเพียรในที่สังัด ก็ยังคงปรารภขันธห้า ตามวิธีการของปฏิจสุมุบาท^๑

พระอนนท ได้กราบทูลถามว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ดั่งข้าพระองค์ขอโอกาส ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว จะเป็นผู้หลีกออกผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว (ในธรรมปฏิบัติ) อยู่เถิด พระเจ้าข้า!". พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสว่า :-

ดูก่อนอนนท ! เธอจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ? รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ? ("ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า!") ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ? ("เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า!") ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า "นั่นของเรา ; นั่นเป็นเรา ; นั่นเป็นตัวตนของเรา"; ดั่งนี้ ? ("ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!").

ดูก่อนอนนท ! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน อันมีอยู่ในภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม รูปทั้งหมดนั้นไม่ใช่ของเรา ; นั่นไม่ใช่เรา ; นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา; เธอพึงเห็นซึ่งข้อนั้น ด้วยยถาภูตสัมมัมปัญญา (ความรู้ทั่วถึงถูกต้องตามเป็นจริง) อย่างนี้ ด้วยประการดังนี้.

^๑ สุตตที่ ๑๐ ทิฏฐิวรรค ขันธสังยุตต์ ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๒๘/๓๖๕, ตรัสแก่พระอนนท ที่เชตวัน.

(ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีการตรัสถาม, ทูลตอบ, และตรัส อย่างเดียวกันทุกตัวอักษร กับในกรณีแห่งรูป ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งชั้นแต่ละชั้น เท่านั้น).

ดูก่อนอนนท! อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขารทั้งหลาย แม้ในวิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด; เพราะความคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น; เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณเกิดขึ้นแก่อริยสาวกนั้นว่า "หลุดพ้นแล้ว" ดังนี้. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์อันเราอยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้กระทำเสร็จแล้ว, กิจอื่นเพื่อทำความเป็นอย่างนี้มีได้มีอีก", ดังนี้ แล.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า "การเห็นชอบตามที่เป็นจริง" นั้นมิได้มีความสำคัญเพียงในเรื่องราวอันเกี่ยวกับการพิจารณาเห็นปฏิจ-สมุปบาท แม้ในการทำความเพียรใด ๆ ก็ตาม ย่อมปราศจากกฎตสัมมัมปปัญญา คือการเห็นชอบตามที่เป็นจริงด้วยกันทั้งนั้น ดังที่ได้ยกมาให้เห็นเป็นตัวอย่างเรื่องหนึ่ง คือ เรื่องนี้. ผู้ศึกษาพึงเห็นความสำคัญของการเห็นชอบตามที่เป็นจริง เกี่ยวกับอุปาทานชั้นห้าดังนี้เถิด.

แม้สุขทุกข์ในภายใน ก็เกิดขึ้นเพราะปรารภขันธห้า^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะปักใจเข้าไปสู่อะไร **สุขและทุกข์ ในภายใน จึงเกิดขึ้น ?**

ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลวิงวอนว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรมทั้งหลาย ของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเป็นมูล มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง. ข้าแต่

^๑สูตรที่ ๑ ทิฏฐิวรรค ขันธสังยุตต์ ขนธ.สั ๑๗/๒๒๑/๓๔๖, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

พระองค์ผู้เจริญ! เป็นการชอบแล้วนอก ขอให้อรอดแห่งภษิตนั้น จงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเองเกิด ภษิตทั้งหลายได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้" ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเตือนให้ ภษิตทั้งหลายเหล่านั้นตั้งใจฟังด้วยดีแล้ว ได้ตรัสข้อความดังต่อไปนี้ :-

ดูก่อนภษิตทั้งหลาย! เมื่อรูปนั้นแล มีอยู่, เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะปักใจเข้าไปสู่รูป, สุขและทุกข์ ในภายใน จึงเกิดขึ้น.

ดูก่อนอานนท์! พวกเธอทั้งหลาย จะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง? ("ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า!") ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า? ("เป็นทุกข์พระเจ้าข้า!") แม้สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ถ้าไม่เข้าไปยึดถือซึ่งสิ่งนั้นแล้ว สุขและทุกข์ ในภายใน จะเกิดขึ้นได้ไหม? ("ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!").

(ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีการตรัส, ตรัสถามและภษิตทั้งหลายทูลตอบ อย่างเดียวกันทุกตัวอักษร กับในกรณีแห่งรูป ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งขันธ์แต่ละขันธ์ เท่านั้น).

ดูก่อนภษิตทั้งหลาย! อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขารทั้งหลาย แม้ในวิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด; เพราะความคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น; เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณเกิดขึ้นแก่อริยสาวกนั้นว่า "หลุดพ้นแล้ว" ดังนี้. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์อันเราอยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้กระทำเสร็จแล้ว, กิจอื่นเพื่อทำความเป็นอย่างนี้มีได้มีอีก", ดังนี้ แล.

ต้นเงื่อนของปฏิจสมุปบาท ละได้ด้วยเห็นธรรมทั้งปวงว่าไม่ควรยึดมั่น^๑

ภิกษุรูปหนึ่ง ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรม
อย่างหนึ่ง มีอยู่หรือไม่หนอ ซึ่งเมื่อภิกษุละได้แล้ว อวิชชาย่อมละไป วิชชาย่อมเกิดขึ้น
พระเจ้าข้า ?

ดูก่อนภิกษุ! ธรรมอย่างหนึ่ง มีอยู่แล ... ฯลฯ...

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรมอย่างหนึ่ง นั้นคืออะไรเล่าหนอ ... ฯลฯ...?"

ดูก่อนภิกษุ! **อวิชชา**นั้นแล เป็นธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งเมื่อภิกษุละได้แล้ว
อวิชชาย่อมละไป วิชชาย่อมเกิดขึ้น.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เมื่อภิกษุรู้อย่างไร เห็นอยู่อย่างไร อวิชชา
จึงจะละไป วิชชาจึงจะเกิดขึ้น พระเจ้าข้า ?"

ดูก่อนภิกษุ! **หลักธรรมอันภิกษุในกรณีนี้ได้สดับแล้ว ย่อมมีอยู่**
ว่า"สิ่งทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น (ว่าเป็นตัวเรา - ของ
เรา)" **ดังนี้.** ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุได้สดับหลักธรรมข้อนั้นอย่างนี้ว่า สิ่งทั้งหลาย
ทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นดังนี้แล้วไซ้, ภิกษุนั้นย่อม**รู้ยังซึ่งธรรมทั้งปวง ;**

^๑สูตรที่ ๗ คิลานวรรค สฬ.ส. ๑๘/๖๒/๙๖.

ครั้นรู้อย่างซึ่งธรรมทั้งปวงแล้ว, ย่อมรอบรู้อย่างซึ่งธรรมทั้งปวง ;
 ครั้นรอบรู้อย่างซึ่งธรรมทั้งปวงแล้ว, ภิกษุนั้นย่อมเห็นซึ่งนิमितทั้งหลายของสิ่ง
 ทั้งปวงโดยประการอื่น^๑

ย่อมเห็นซึ่งจักขุโดยประการอื่น ; ย่อมเห็นซึ่งรูปทั้งหลายโดยประการอื่น ;
 ย่อมเห็นซึ่งจักขุวิญญานโดยประการอื่น ; ย่อมเห็นซึ่งจักขุสัมผัสโดยประการอื่น ;
 ย่อมเห็นซึ่งเวทนาอันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ที่เกิดขึ้น
 เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยโดยประการอื่น.

(ในกรณีแห่งโสตะกัฏี ฆานะกัฏี ชิวหากัฏี กายกัฏี มโนกัฏี และธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตต์
 ด้วยโสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน นั้น ๆ กัฏี พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ มีนัยอย่างเดียวกันกับ
 ในกรณีแห่งการเห็นจักขุและธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตต์ด้วยจักขุ).

ดูก่อนภิกษุ ! เมื่อภิกษุรู้้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล อวิชาจึงจะละไป
 วิชาจึงจะเกิดขึ้น.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า อวิชาซึ่งเป็น
 ต้นเงื่อนของปฏิจจสมุปบาท จะละไปได้เพราะการเห็นแจ้งในข้อที่ว่า ธรรมทั้งปวง
 ทั้งปวง อันบุคคลไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ซึ่งมีอยู่เป็นภาษาบาลีว่า "สพฺเพ ธมฺมา นาลํ
 อภินเวสยา" ซึ่งความถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา.

^๑เมื่อบุคคลรู้แจ้งสิ่งทั้งปวง โดยถูกต้องแล้ว ย่อมเห็นสิ่งทั้งปวงโดยประการอื่น จากที่เขาเคยเห็นเมื่อยัง
 'ไม่รู้แจ้ง' เช่นเมื่อก่อนเห็นว่าสังขารเป็นของเที่ยง บัดนี้ย่อมเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น
 นี้เรียกว่าเห็นโดยประการอื่น. คำว่า นิमित หมายถึงลักษณะหนึ่ง ๆ ของสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องสังเกต
 หรือรู้สึก หรือยึดถือ หรือสำคัญมั่นหมาย.

ต้นเงื่อน แห่งปฏิจสุมุบาท ละได้ด้วยเห็นอนิจจัง^๑

(ภิกษุองค์หนึ่ง ได้ทูลถามอย่างเดียวกันกับคำถามในเรื่องที่แล้วมา ต่อดีไปเป็นคำตอบ :-)

ดูก่อนภิกษุ ! เมื่อภิกษุ^๑รู้^๒เห็น^๓อยู่^๔ซึ่ง^๕จัก^๖ โดยความเป็นของไม่เที่ยง,
อวิชาจึงจะละไป วิชาจึงจะเกิดขึ้น ;

เมื่อภิกษุ^๑รู้^๒เห็น^๓อยู่^๔ซึ่ง^๕รูป^๖ทั้ง^๗หลาย... ฯลฯ...;

เมื่อภิกษุ^๑รู้^๒เห็น^๓อยู่^๔ซึ่ง^๕จัก^๖ขุ^๗วิญญาณ... ฯลฯ...;

เมื่อภิกษุ^๑รู้^๒เห็น^๓อยู่^๔ซึ่ง^๕จัก^๖ขุ^๗สัมผัส ... ฯลฯ...;

เมื่อภิกษุ^๑รู้^๒เห็น^๓อยู่^๔ซึ่ง^๕เวทนาอันเป็นสุขก็^๖ตาม เป็นทุกข์ก็^๗ตาม มิใช่^๘ทุกข์-
มิใช่^๙สุขก็^{๑๐}ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะจัก^{๑๑}ขุ^{๑๒}สัมผัส^{๑๓}เป็น^{๑๔}ปัจจุ^{๑๕} โดยความเป็นของไม่เที่ยง, อวิชา
จึงจะละไป วิชาจึงจะเกิดขึ้น.

(ในกรณีแห่งโสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน ทุกหมวด มีข้อความอย่างเดียวกัน).

ดูก่อนภิกษุ ! เมื่อภิกษุ^๑รู้^๒อย่าง^๓นี้ เห็น^๔อยู่^๕อย่าง^๖นี้ อวิชาจึงจะละไป
วิชาจึงจะเกิดขึ้น.

^๑สูตรที่ ๖ คิลานวรรค สฬ.ส. ๑๘/๖๑/๙๕.

อาการแห่งอนิจจัง โดยละเอียด^๑

(เรื่องนี้ มีความประสงค์เพื่อขยายความของเรื่องที่แล้วมาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! วิญญาณย่อมมีขึ้น เพราะอาศัยกรรม ๒ อย่าง. สองอย่างอะไรเล่า ? สองอย่างคือ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เพราะอาศัยซึ่ง**จักขุ**ด้วย ซึ่ง**รูป**ทั้งหลายด้วย **จักขุวิญญาณ** จึงเกิดขึ้น.

จักขุเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น ;

รูปทั้งหลายเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น : ธรรมทั้งสอง (จักขุ+รูป) อย่างนี้แล เป็นสิ่งที่หวั่นไหวด้วย อาพาธด้วย ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น ;

จักขุวิญญาณ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น.

เหตุอันใดก็ตาม ปัจจัยอันใดก็ตาม เพื่อความเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาณ, แม้เหตุอันนั้น แม้ปัจจัยอันนั้น ก็ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! จักขุวิญญาณเกิดขึ้นแล้วเพราะอาศัย ปัจจัยที่ไม่เที่ยงดังนี้ จักขุวิญญาณจักเป็นของเที่ยงมาแต่ไหน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ความประจบพร้อม ความประชุมพร้อม ความมาพร้อมกัน แห่งธรรมทั้งหลาย (จักขุ+รูป+จักขุวิญญาณ) ๓ อย่างเหล่านี้ อันใดแล ; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อันนี้เราเรียกว่า**จักขุสัมผัส**. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! แม้**จักขุสัมผัส** ก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น.

^๑สูตรที่ ๑๐ ฉัณนวรรค สฬา. ส.๑๘/๘๕/๑๒๔-๗.

เหตุอันใดก็ตาม ปัจจัยอันใดก็ตาม เพื่อความเกิดขึ้นแห่งจักขุสัมผัส, แม้เหตุอันนั้น แม้ปัจจัยอันนั้น ก็ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น. ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! จักขุสัมผัสเกิดขึ้นแล้วเพราะอาศัย ปัจจัยที่ไม่เที่ยงดังนี้ จักขุสัมผัสจักเป็นของเที่ยงมาแต่ไหน.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! บุคคลผู้ที่ผัสสะกระทบแล้วย่อม**รู้สึก** (เวทติ), ผัสสะกระทบแล้วย่อม**คิด** (เจตติ), ผัสสะกระทบแล้วย่อม**จำได้หมายรู้** (สญฺชานาติ) แม้**ธรรมทั้งหลาย** (เวทนา, เจตนา, สันฺญา^๑) **อย่างนี้เหล่านี้** ก็ล้วนเป็นสิ่งที่หวั่นไหวด้วยอาพาธด้วย ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น.

(ในกรณีแห่งโสตวิญญาณก็ดี, ฆานวิญญาณก็ดี, ชิวหาวิญญาณก็ดี, กายวิญญาณก็ดี, ก็มีนัยอย่างเดียวกัน).

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! เพราะอาศัยที่**มโน**ด้วย ซึ่ง**ธัมมารมณ์**ทั้งหลายด้วย **มโนวิญญาณ**จึงเกิดขึ้น.

มโนเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น ;

ธัมมารมณ์ทั้งหลายเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น : ธรรมทั้งสอง (มโน+ธัมมารมณ์) อย่างนี้แล เป็นสิ่งที่หวั่นไหวด้วยอาพาธด้วย ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น ;

มโนวิญญาณเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น.

^๑เวทนา คือความรู้สึก เป็นผลของ เวทติ, เจนา คือความคิด เป็นผลของ เจตติ, สันฺญา คือความจำได้หมายรู้ เป็นผลของ สญฺชานาติ.

เหตุอันใดก็ตาม ปัจจัยอันใดก็ตาม เพื่อความเกิดขึ้นแห่งมโนวิญญาณ แม้เหตุอันนั้น แม้ปัจจัยอันนั้น ก็ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น. ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! มโนวิญญาณเกิดขึ้นแล้วเพราะอาศัย ปัจจัยที่ไม่เที่ยงดังนี้ มโนวิญญาณจักเป็นของเที่ยงมาแต่ไหน.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! ความประจบพร้อม ความประชุมพร้อม ความมาพร้อมกัน แห่งธรรมทั้งหลาย (มโน+ธัมมารมณ+มโนวิญญาณ) ๓ อย่างเหล่านี้ อันใดแล; ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! อันนี้เราเรียกว่ามโนสัมผัส. ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! แม้มโนสัมผัสก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น.

เหตุอันใดก็ตาม ปัจจัยอันใดก็ตาม เพื่อความเกิดขึ้นแห่งมโนสัมผัส แม้เหตุอันนั้น แม้ปัจจัยอันนั้น ก็ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น. ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! มโนสัมผัสเกิดขึ้นแล้วเพราะอาศัยปัจจัยที่ไม่เที่ยงดังนี้ มโนสัมผัสจักเป็นของเที่ยงมาแต่ไหน.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! บุคคลผู้ที่ผัสสะกระทบแล้วย่อมรู้สึกรู้สีก (เวทติ), ผัสสะกระทบแล้วย่อมคิด (เจตติ), ผัสสะกระทบแล้วย่อมจำได้หมายรู้ (สญชานาติ) แม้ธรรมทั้งหลาย (เวทนา, เจตนา, สัญญา) อย่างนี้เหล่านี้ ก็ล้วนเป็นสิ่งที่หวั่นไหวด้วย อาพาธด้วย ไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความเป็นไปโดยประการอื่น.

เคล็ดลับในการปิดกั้นทางเกิดแห่งปฏิจจสมุปปาท^๑

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! นิกษุพึงพิจารณาใคร่ครวญ โดยประการที่เมื่อพิจารณาใคร่ครวญอยู่แล้ว วิญญาณ (จิต) ของเขานั้น อันไม่ ฟุ้งไป ไม่ชานไปในภายนอกด้วย,

^๑อุทเทสวิมังคสูตร อุปริม.ม. ๑๔/๔๑๑,๔๑๔/๖๓๙,๖๔๓. ตรัสแก่นิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

อันไม่ตั้งสยบอยู่ในภายในด้วย, ก็จะไม่พึงสะดุ้ง เพราะเหตุไม่มีความยึดมั่นถือมั่น.
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อวิญญานไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปในภายนอก ไม่ตั้งสยบ
 อยู่ในภายในอยู่ เป็นจิตไม่สะดุ้ง เพราะเหตุไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ดังนี้แล้ว ;
 การก่อดั้งขึ้นแห่งกองทุกข์ กล่าวคือชาติ ชรา มรณะ ย่อมไม่มีอีกต่อไป.^๑

ครั้นตรัสดังนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้เสด็จสู่ที่ประทับเสวย. ภิกษุเหล่านั้นไม่เข้าใจใน
 เนื้อความแห่งพระพุทธรวจนะนี้โดยพิสดาร จึงพากันไปหาพระมหากัจจนะ ได้รับคำอธิบายจากพระมหา-
 กัจจนะโดยพิสดารดังนี้ไปนี้ :-

ดูก่อนท่านผู้ มีอายุทั้งหลาย! ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุเทศไว้
 แต่โดยย่อ แก่เราทั้งหลายว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุพึงพิจารณาใคร่ครวญ
 โดยประการที่เมื่อพิจารณาใคร่ครวญอยู่แล้ว วิญญาน (จิต) ของเธอนั้น อันไม่
 ฟุ้งไป ไม่ชานไปในภายนอกด้วย, อันไม่ตั้งสยบอยู่ในภายในด้วย, ก็จะไม่พึง
 สะดุ้ง เพราะเหตุไม่มีความยึดมั่นถือมั่น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อวิญญาน
 ไม่ฟุ้งไป ไม่ชานไปในภายนอก, ไม่ตั้งสยบอยู่ในภายในอยู่, เป็นจิตไม่สะดุ้ง
 เพราะเหตุไม่มีความยึดมั่นถือมั่นแล้ว ; การก่อดั้งขึ้นแห่งกองทุกข์ กล่าวคือชาติ
 ชรา มรณะ ย่อมไม่มีอีกต่อไป." ดังนี้แล้ว มิได้ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร
 เสด็จลุกจากอาสนะเข้าสู่ที่ประทับเสวยนั้น ; ดูก่อนท่านผู้ มีอายุทั้งหลาย! สำหรับ
 อุเทศซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแต่โดยย่อ ไม่ทรงจำแนกเนื้อความโดยพิสดารนี้
 ข้าพเจ้ารู้เนื้อความแห่งอุเทศนั้น โดยพิสดาร ดังต่อไปนี้ :-

^๑เคล็ดลับในการปิดกั้นทางเกิดแห่งปัจจุสมุปบาทในที่นี่ ก็คือคำกล่าวในประโยคที่ว่า "พึงใคร่ครวญโดย
 ประการที่เมื่อใคร่ครวญอยู่ จิตไม่อาจฟุ้งชานไปภายนอก, และไม่สยบ อยู่ในภายใน, และไม่สะดุ้งเพราะ
 ความยึดมั่นใด ๆ", โดยวิธีปฏิบัติตามคำอธิบาย โดยพิสดารของพระมหากัจจนะ นั้นเอง ; และเพราะเป็น
 คำอธิบายที่พระองค์ทรงรับรอง ว่าแม้พระองค์จะทรงอธิบายเอง ก็คงจะทรงอธิบายอย่างเดียวกัน ; จึงนำ
 เถรภาษิตนี้มา ต่อท้ายถ้อยคำจากพระโอษฐ์ เพื่อความแจ่มแจ้งและสะดวกแก่ผู้ศึกษา.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ก็คำที่กล่าวว่ "วิญญูณอันฟุ้งไป ซ่านไป ในภายนอก" ดังนี้ นั้น มีเนื้อความโดยพิสดารอย่างไรเล่า ? ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ในกรณีทีกล่าวนี้ วิญญูณ (จิต) ของภิกษุผู้เห็นรูปด้วยตาแล้ว เป็นวิญญูณที่แล่นไปตามนิมิตแห่งรูป, เป็นวิญญูณที่หยั่งลงในอัสสาทะ (รสอร่อย) ของนิมิตแห่งรูป, ผูกพันอยู่ในอัสสาทะของนิมิตแห่งรูป, ประกอบพร้อมแล้วด้วยความผูกพันในอัสสาทะของนิมิตแห่งรูป : นี้แหละคือข้อความทีกล่าวโดยย่อว่า "วิญญูณอันฟุ้งไป ซ่านไป ในภายนอก" ดังนี้. (ในกรณีแห่งการได้ยินเสียงด้วยหู, การรู้สึกกลิ่นด้วยจมูก, การลิ้มรสด้วยลิ้น, การสัมผัสทางผิวหนังด้วยผิวกาย, และการรู้แจ้งธัมมารมณ์ด้วยใจ, ก็มีข้อความเหมือนกับข้อความทีกล่าวในกรณีแห่งการเห็นรูปด้วยตา ข้างบนนี้ทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อของอายตนะนั้น ๆ เท่านั้น.) ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! คำที่กล่าวว่ "วิญญูณอันฟุ้งไป ซ่านไป ในภายนอก" ดังนี้ นั้น; มีเนื้อความโดยพิสดาร อย่างนี้แล.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ก็คำอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้วว่ "วิญญูณอันฟุ้งไป ไม่ซ่านไป ในภายนอก" ดังนี้ นั้น มีเนื้อความโดยพิสดารอย่างไรเล่า ? ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! วิญญูณ (จิต) ของภิกษุผู้เห็นรูปด้วยตาแล้ว ไม่เป็นวิญญูณที่แล่นไปตามนิมิตแห่งรูป, ไม่เป็นวิญญูณที่หยั่งลงในอัสสาทะ (รสอร่อย) ของนิมิตแห่งรูป, ไม่ผูกพันอยู่ในอัสสาทะของนิมิตแห่งรูป, ไม่ประกอบพร้อมแล้วด้วยความผูกพันในอัสสาทะของนิมิตแห่งรูป : นี้แหละคือข้อความอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยย่อว่า "วิญญูณอันไม่ฟุ้งไป ไม่ซ่านไป ในภายนอก" ดังนี้. (ในกรณีแห่งการได้ยินเสียงด้วยหู, การรู้สึกกลิ่นด้วยจมูก, การลิ้มรสด้วยลิ้น, การสัมผัสทางผิวหนังด้วยผิวกาย, และการรู้แจ้งธัมมารมณ์ด้วยใจ, ก็มีข้อความเหมือนกับข้อความทีกล่าวในกรณีแห่งการเห็นรูปด้วยตา ข้างบนนี้ ทุกตัวอักษร ต่างกันแต่ชื่อของอายตนะนั้น ๆ เท่านั้น.) ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! คำอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้วว่ "วิญญูณอันไม่ฟุ้งไป ไม่ซ่านไป ในภายนอก" ดังนี้ นั้น; มีเนื้อความโดยพิสดารอย่างนี้แล.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ก็คำที่กล่าวว่่า "จิต ตั้งสยบอยู่ในภายใน" ดังนี้ นั้น มีเนื้อความโดยพิสดารอย่างไรเล่า ? ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ในกรณี ที่กล่าวนี้ ภิกษุ, เพราะสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงบรรลุมรรณที่ ๑ อันมีวิตก วิจาร์ มีปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก แล้วแลอยู่. วิญญาณ (จิต) ของ ภิกษุนั้น เป็นวิญญาณที่เล่นไปตามปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก, เป็นวิญญาณที่ยัง ลงในอัสสาทะของปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก, ผูกพันอยู่ในอัสสาทะของปีติและสุข อันเกิดแต่วิเวก, เป็นวิญญาณที่ประกอบพร้อมแล้วด้วยความผูกพันในอัสสาทะของ ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ; นี้แหละ คือข้อความที่กล่าวโดยย่อว่า "จิต ตั้งสยบ อยู่ในภายใน" ดังนี้.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ, เพราะความที่ วิตกและวิจาร์สงบระงับลง ; จึงบรรลุมรรณที่ ๒ อันเป็นเครื่องผ่องใสแห่งใจใน ภายใน, ทำให้สมาธิอันเป็นธรรมอันเอกมุดมีขึ้น, ไม่มีวิตกวิจาร์, มีแต่ปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ, แล้วแลอยู่. วิญญาณของภิกษุนั้น เป็นวิญญาณที่เล่นไปตาม ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ, เป็นวิญญาณที่ยังลงในอัสสาทะของปีติและสุขอัน เกิดแต่สมาธิ, ผูกพันอยู่ในอัสสาทะของปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ, เป็นวิญญาณ ที่ประกอบพร้อมแล้วด้วยความผูกพันในอัสสาทะ ของปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ ; นี้แหละ คือข้อความที่กล่าวโดยย่อว่า "จิต ตั้งสยบอยู่ในภายใน" ดังนี้.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ, เพราะความจาง คลายไปแห่งปีติ, ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา, มีสติและสัมปชัญญะ, และย่อมเสวย ความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า "เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นปกติสุข" ดังนี้ ; จึงบรรลุมรรณที่ ๓ แล้วแลอยู่.

วิญญานของภิกษุ นั้น เป็นวิญญานที่แล่นไปตามอุเบกขา, เป็นวิญญานที่ยังลงใน
อัสสาทะของสุขอันแต่อุเบกขา, ผูกพันอยู่ในอัสสาทะของสุขอันเกิดแต่อุเบกขา,
เป็นวิญญานที่ประกอบพร้อมแล้วด้วยความผูกพันในอัสสาทะของสุขอันเกิดแต่
อุเบกขา ; นี้แหละคือข้อความที่กล่าวโดยย่อว่า "จิต ตั้งสยบอยู่ในภายใน" ดังนี้.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ, เพราะละสุขและ
ทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน, จึงบรรลุฌาน
ที่ ๔ อันไม่มีทุกข์และสุข, มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา
แล้วแลอยู่. วิญญานของภิกษุ นั้น เป็นวิญญานที่แล่นไปตามอทุกขมสุข, เป็น
วิญญานที่ยังลงในอัสสาทะของอทุกขมสุข, ผูกพันอยู่ในอัสสาทะของอทุกขมสุข,
เป็นวิญญานที่ประกอบพร้อมแล้วด้วยความผูกพันในอัสสาทะของอทุกขมสุข ;
นี้แหละ คือข้อความที่กล่าวโดยย่อว่า "จิต ตั้งสยบอยู่ในภายใน" ดังนี้.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! คำที่กล่าววว่า "จิต ตั้งสยบอยู่ในภายใน"
ดังนี้ นั้น มีเนื้อความโดยพิสดาร อย่างนี้แล.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ก็คำอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้วว่า "จิต
อันไม่ตั้งสยบอยู่ในภายใน" ดังนี้ นั้น มีเนื้อความโดยพิสดารอย่างไรเล่า ? ดูก่อน
ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ในกรณีนี้ที่กล่าวนี้ ภิกษุ, เพราะสงัดจากกามและอกุศลธรรม
ทั้งหลาย, จึงบรรลุฌานที่ ๑ อันมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก แล้วแล
อยู่. วิญญาน (จิต) ของภิกษุ นั้น ไม่เป็นวิญญานที่แล่นไปตามปีติและสุขอันเกิด
แต่วิเวก, ไม่เป็นวิญญานที่ยังลงในอัสสาทะของปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก, ไม่
ผูกพันอยู่ในอัสสาทะของปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก, ไม่เป็นวิญญานที่ประกอบ

พร้อมแล้วด้วยความผูกพันในอัสสาทะของปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก ; นี้แหละ คือ ข้อความอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว โดยย่อว่า "จิต อันไม่ตั้งสยบอยู่ในภายใน" ดังนี้.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ, เพราะความที่วิตก และพิจารณาสงบระงับลง ; จึงบรรลุลุณณที่ ๒ อันเป็นเครื่องมุ่งใสแห่งใจในภายใน, ทำให้สมาธิอันเป็นธรรมอันเอกผุดดีขึ้น, ไม่มีวิตกพิจารณา, มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ แล้วแลอยู่. วิญญาณของภิกษุนั้น ไม่เป็นวิญญาณที่เล่นไปตามปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ, ไม่เป็นวิญญาณที่ยังลงในอัสสาทะของปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ, ไม่ผูกพันอยู่ในอัสสาทะของปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ, ไม่เป็นวิญญาณที่ประกอบพร้อมแล้วด้วยความผูกพันในอัสสาทะของปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ ; นี้แหละ คือ ข้อความอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว โดยย่อว่า "จิต อันไม่ตั้งสยบอยู่ในภายใน" ดังนี้.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ, เพราะความจางคลายไปแห่งปีติ, ย่อมเป็นผู้อยู่อุเบกขา, มีสติและสัมปชัญญะ, และย่อมเสวยความสุขด้วยนามกาย ชนิดที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้นั้นว่า "เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นปรกติสุข" ดังนี้ ; จึงบรรลุลุณณที่ ๓ แล้วแลอยู่. วิญญาณของภิกษุนั้น ไม่เป็นวิญญาณที่เล่นไปตามอุเบกขา, ไม่เป็นวิญญาณที่ยังลงในอัสสาทะของสุขอันแต่อุเบกขา, ไม่ผูกพันอยู่ในอัสสาทะของสุขอันเกิดแต่อุเบกขา, ไม่เป็นวิญญาณที่ประกอบพร้อมแล้วด้วยความผูกพันในสุขอันเกิดแต่อุเบกขา ; นี้แหละ คือ ข้อความอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว โดยย่อว่า "จิต อันไม่ตั้งสยบอยู่ในภายใน" ดังนี้.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ, เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน, จึงบรรลุ **ฌานที่ ๔** อันไม่มีทุกข์และสุข, มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่. ญาณของภิกษุนั้น ไม่เป็นญาณที่แล่นไปตามอทุกขมสุข, ไม่เป็นญาณที่ยังลงในอัสสาทะของอทุกขมสุข, ไม่ผูกพันอยู่ในอัสสาทะของอทุกขมสุข, **ไม่เป็นญาณที่ประกอบพร้อมแล้วด้วยความผูกพันในอทุกขมสุข ;** นี้แหละ คือข้อความอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว โดยย่อว่า "จิต อันไม่ตั้งสยบอยู่ในภายใน" ดังนี้.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! คำอันพระผู้มีพระภาคตรัสแล้วว่า "จิต อันไม่ตั้งสยบอยู่ในภายใน" ดังนี้ นั้น มีเนื้อความโดยพิสดาร อย่างนี้แล.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ก็ความสะดุ้ง ย่อมมี เพราะเหตุมีความ **ยึดมั่นถือมั่น** เป็นอย่างไรเล่า ? ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ในกรณีที่กำลังว่านี้ ปุถุชนผู้ไม่มีการสดับ ไม่เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ไม่เห็นสัพบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของสัพบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำ ในธรรมของสัพบุรุษ :-

(๑) เขาย่อมตามเห็นซึ่งรูป โดยความเป็นตนบ้าง, ย่อมตามเห็นซึ่งตนว่ามีรูปบ้าง, ย่อมตามเห็นซึ่งรูปในตนบ้าง ; ย่อมตามเห็นซึ่งตนในรูปบ้าง ; ครั้นรูปนั้นแปรปรวนไป เป็นความมีโดยประการอื่น แก่เขา : ญาณของเขาย่อมเป็นญาณที่เปลี่ยนแปลงไป ตามความแปรปรวนของรูป เพราะความแปรปรวนของรูปได้มีโดยประการอื่น. ความสะดุ้งอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของรูป ย่อมครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่ เพราะความเกิดขึ้นแห่งธรรม

(เป็นเครื่องทำความสะดุ้ง). **เพราะความยึดมั่นแห่งจิต เขาย่อมเป็นผู้มีความหวาดเสียว มีความคับแค้น มีความพะว้าพะวง และสะดุ้งอยู่ เพราะความยึดมั่น.**

(๒) เขาย่อมตามเห็นซึ่งเวทนา โดยความเป็นตนบ้าง, ย่อมตามเห็นซึ่งตนว่ามีเวทนาบ้าง, ย่อมตามเห็นซึ่งเวทนาในตนบ้าง ; ย่อมตามเห็นซึ่งตนในเวทนาบ้าง ; ครั้นเวทนานั้น แปรปรวนไป เป็นความมีโดยประการอื่น แก่เขา : วิญญาณของเขา ย่อมเป็นวิญญาณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของเวทนา เพราะความแปรปรวนของเวทนาได้มีโดยประการอื่น. ความสะดุ้งอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของเวทนา ย่อมครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่ เพราะความเกิดขึ้นแห่งธรรม (เป็นเครื่องทำความสะดุ้ง). **เพราะความยึดมั่นแห่งจิต เขาย่อมเป็นผู้มีความหวาดเสียว มีความคับแค้น มีความพะว้าพะวงและสะดุ้งอยู่ เพราะความยึดมั่น.**

(๓) เขาย่อมตามเห็นซึ่งสัญญา โดยความเป็นตนบ้าง, ย่อมตามเห็นซึ่งตนว่ามีสัญญบบ้าง, ย่อมตามเห็นซึ่งสัญญาในตนบ้าง ; ย่อมตามเห็นซึ่งตนในสัญญาบ้าง ; ครั้นสัญญบบานั้นแปรปรวนไป เป็นความมีโดยประการอื่น แก่เขา : วิญญาณของเขา ย่อมเป็นวิญญาณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของสัญญา เพราะความแปรปรวนของสัญญาได้มีโดยประการอื่น. ความสะดุ้งอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของสัญญา ย่อมครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่ เพราะความเกิดขึ้นแห่งธรรม (เป็นเครื่องทำความสะดุ้ง). **เพราะความยึดมั่นแห่งจิต เขาย่อมเป็นผู้มีความหวาดเสียว มีความคับแค้น มีความพะว้าพะวงและสะดุ้งอยู่ เพราะความยึดมั่น.**

(๔) เขาย่อมตามเห็นซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นตนบ้าง, ย่อมตามเห็นซึ่งตนว่ามีสังขารบ้าง, ย่อมตามเห็นซึ่งสังขารทั้งหลายในตนบ้าง ; ย่อมตามเห็นซึ่งตนในสังขารทั้งหลายบ้าง ; ครั้นสังขารทั้งหลายนั้น แปรปรวนไป เป็นความมีโดยประการอื่น แก่เขา : วิญญาณของเขา ย่อมเป็นวิญญาณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของสังขารทั้งหลาย เพราะความแปรปรวนของสังขารทั้งหลายได้มีโดยประการอื่น. ความสะดุ้งอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของสังขารทั้งหลาย ย่อมครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่ เพราะความเกิดขึ้นแห่งธรรม (เป็นเครื่องทำความสะดุ้ง). **เพราะความยึดมั่นแห่งจิต เขาย่อมเป็นผู้มีความหวาดเสียว มีความคับแค้น มีความพะว้าพะวง และสะดุ้งอยู่ เพราะความยึดมั่น.**

(๕) เขาย่อมตามเห็นซึ่งวิญญาณ โดยความเป็นตนบ้าง, ย่อมตามเห็นซึ่งตนว่ามีวิญญาณบ้าง, ย่อมตามเห็นซึ่งวิญญาณในตนบ้าง ; ย่อมตามเห็นซึ่งตนในวิญญาณบ้าง ; ครั้นวิญญาณนั้นแปรปรวนไป เป็นความมีโดยประการอื่น แก่เขา : วิญญาณของเขา ย่อมเป็นวิญญาณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของวิญญาณ เพราะความแปรปรวนของวิญญาณได้มีโดยประการอื่น. ความสะดุ้งอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของวิญญาณ ย่อมครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่ เพราะความเกิดขึ้นแห่งธรรม (เป็นเครื่องทำความสะดุ้ง). **เพราะความยึดมั่นแห่งจิต เขาย่อมเป็นผู้มีความหวาดเสียว มีความคับแค้น มีความพะว้าพะวงและสะดุ้งอยู่ เพราะความยึดมั่น.**

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! อย่างนี้แล คือความสะดุ้งย่อมมี เพราะเหตุมีความยึดมั่นถือมั่น.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ก็ความไม่สะดุ้ง ย่อมมี เพราะเหตุไม่มี ความยึดมั่นถือมั่น เป็นอย่างไรเล่า ? ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! ในกรณีทีกล่าวนี้อริยสาวกผู้มีการสดับ ได้เห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า เป็นผู้ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า, ได้เห็นสัปบุรุษทั้งหลาย, เป็นผู้ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ, เป็นได้รับการแนะนำในธรรมของสัปบุรุษ :-

(๑) เขาย่อมไม่ตามเห็นซึ่งรูป โดยความเป็นตนบ้าง, ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งตนว่ามีรูปบ้าง, ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งรูปในตนบ้าง ; ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งตนในรูปบ้าง ; ครั้นรูปนั้น แปรปรวนไป เป็นความมีโดยประการอื่น แก่ท่าน : แต่วิญญูณของท่าน ย่อมไม่เป็นวิญญูณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของรูป เพราะความแปรปรวนของรูปได้มีโดยประการอื่น. ความสะดุ้งอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของรูป เพราะความเกิดขึ้นแห่งธรรม (เป็นเครื่องทำความสะดุ้ง). ย่อมไม่ครอบงำจิตของท่านตั้งอยู่ เพราะความไม่ยึดมั่นแห่งจิต เขาย่อมไม่เป็นผู้มีความหวาดเสียว ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความพะว้าพะวง และไม่สะดุ้งอยู่ เพราะความยึดมั่น.

(๒) ท่านย่อมไม่ตามเห็นซึ่งเวทนา โดยความเป็นตนบ้าง, ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งตนว่ามีเวทนาบ้าง, ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งเวทนาในตนบ้าง ; ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งตนในเวทนาบ้าง ; ครั้นเวทนานั้น แปรปรวนไป เป็นความมีโดยประการอื่น แก่ท่าน : แต่วิญญูณของท่าน ย่อมไม่เป็นวิญญูณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของเวทนา เพราะความแปรปรวนของเวทนาได้มีโดยประการอื่น. ความสะดุ้งอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของเวทนา เพราะความ

เกิดขึ้นแห่งธรรม (เป็นเครื่องทำความสะดุ้ง). ย่อมไม่ครอบงำจิตของท่านตั้งอยู่. เพราะความไม่ยึดมั่นแห่งจิต ท่านย่อมไม่เป็นผู้มีความหวาดเสียว ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความพะว้าพะวง และไม่สะดุ้งอยู่ เพราะความไม่ยึดมั่น.

(๓) ท่านย่อมไม่ตามเห็นซึ่งสัญญา โดยความเป็นตนบ้าง, ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งตนว่ามีสัญญาบ้าง, ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งสัญญาในตนบ้าง ; ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งตนในสัญญาบ้าง ; ครั้นสัญญานั้น แปรปรวนไป เป็นความมีโดยประการอื่น แก่ท่าน : แต่วิญญูณของท่าน ย่อมไม่เป็นวิญญูณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของสัญญา เพราะความแปรปรวนของสัญญา ได้มีโดยประการอื่น. ความสะดุ้งอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของสัญญา เพราะความเกิดขึ้นแห่งธรรม (เป็นเครื่องทำความสะดุ้ง). ย่อมไม่ครอบงำจิตของท่านตั้งอยู่. เพราะความไม่ยึดมั่นแห่งจิต ท่านย่อมไม่เป็นผู้มีความหวาดเสียว ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความพะว้าพะวง และไม่สะดุ้งอยู่ เพราะความไม่ยึดมั่น.

(๔) ท่านย่อมไม่ตามเห็นซึ่งสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นตนบ้าง, ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งตนว่ามีสังขารบ้าง, ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งสังขารทั้งหลายในตนบ้าง ; ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งตนในสังขารทั้งหลายบ้าง ; ครั้นสังขารทั้งหลายเหล่านั้น แปรปรวนไป เป็นความมีโดยประการอื่น แก่ท่าน : แต่วิญญูณของท่าน ย่อมไม่เป็นวิญญูณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของสังขาร เพราะความแปรปรวนของสังขาร ได้มีโดยประการอื่น. ความสะดุ้งอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของสังขาร เพราะความเกิดขึ้นแห่งธรรม (เป็นเครื่องทำความสะดุ้ง) ย่อมไม่ครอบงำจิตของท่านตั้งอยู่. เพราะความไม่ยึดมั่นแห่งจิต ท่านย่อมไม่เป็นผู้

ผู้มีความหวาดเสียว ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความพะว้าพะวง และไม่สะดุ้งอยู่ เพราะความไม่ยึดมั่น.

(๕) ท่านย่อมไม่ตามเห็นซึ่งวิญญูณ โดยความเป็นตนบ้าง, ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งตนว่ามีวิญญูณบ้าง, ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งวิญญูณในตนบ้าง ; ย่อมไม่ตามเห็นซึ่งตนในวิญญูณบ้าง ; ครั้นวิญญูณนั้น แปรปรวนไป เป็นความมีโดยประการอื่น แก่ท่าน : แต่วิญญูณของท่านย่อมเป็นวิญญูณที่เปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของวิญญูณ เพราะความแปรปรวนของวิญญูณได้มีโดยประการอื่น. ความสะดุ้งอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงไปตามความแปรปรวนของวิญญูณ เพราะความเกิดขึ้นแห่งธรรม (เป็นเครื่องทำความสะดุ้ง) ย่อมไม่ครอบงำจิตของท่านตั้งอยู่. **เพราะความไม่ยึดมั่นแห่งจิต** ท่านย่อมไม่เป็นผู้มีความหวาดเสียว ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความพะว้าพะวง และไม่สะดุ้งอยู่ เพราะความไม่ยึดมั่น.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ! อย่างนี้แล คือความสะดุ้ง ย่อมมี เพราะเหตุไม่มีความยึดมั่นถือมั่น.

หมายเหตุผู้รวบรวม : เนื่องจากข้อความต่อนี้ยาวมาก เกรงจะพ้นเผื่อ จึงขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า แม้ถ้อยคำเหล่านี้ จะเป็นคำอธิบายของพระมหาจักรานะ แต่ได้รับการรับรองจากพระพุทธรองค์ว่า ตรงตามที่จะทรงอธิบายเอง ; ดังนั้น เพื่อความสะดวกจึงนำมาใส่ไว้ต่อท้ายพระพุทธรภาษิตข้างต้นนั้น. เกล็ดของการปฏิบัติในที่นี้อยู่ที่ การใคร่ครวญชนิดที่จิตจะไม่แล่นไปข้างนอก และไม่สยบอยู่ในภายในตามวิธีได้อธิบายไว้ในสูตรนี้แล้ว, ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นการก่อกั้นแห่งทุกข์ ก็ก่อกั้นไม่ได้, ดังที่ตรัสไว้แล้ว.

การพิจารณาปัจจัยในภายใน คือการพิจารณาปัจจุสมุปบาท^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เธอทั้งหลาย เมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาซึ่งปัจจัย
ในภายในบ้างหรือไม่ ?

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามอย่างนี้แล้ว, ภิกษุรูปหนึ่ง ได้กราบทูลค่านีกะพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ข้าพระองค์ เมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาซึ่งปัจจัยในภายใน พระเจ้าข้า!"
พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสถามว่า "ดูก่อนภิกษุ! ก็เธอเมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาซึ่งปัจจัย
ในภายใน อย่างไรเล่า? ภิกษุนั้นได้กราบทูลเล่าเรื่องการพิจารณาปัจจัยในภายในของตนแล้ว โดย
ประการใด ๆ ก็ล้วนไม่เป็นที่ถูกพระทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า. เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลอย่างนั้นแล้ว,
ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลค่านีกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ถึงเวลาที่จะแสดงเรื่อง
นี้แล้ว. ข้าแต่พระสุคต! ถึงเวลาที่จะทรงแสดงเรื่องนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสการพิจารณาซึ่งปัจจัยใน
ภายในข้อใด ภิกษุทั้งหลายฟังการพิจารณาซึ่งปัจจัยในภายในข้อนั้น จากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้"
ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสว่า "ดูก่อนอานนท์! ถ้าอย่างนั้น พวกเธอทั้งหลายจงฟัง,
จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์, เราจักกล่าวบัดนี้". ครั้นภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นทูลสนองรับ
พระพุทธดำรัสแล้ว, พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสถ้อยคำเหล่านี้ว่า :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาซึ่ง
ปัจจัยในภายในอย่างนี้ว่า "ทุกขมีอย่างมิใช่น้อย นานาประการ ย่อมเกิดขึ้นในโลก กล่าว
คือชรา มรณะ โศก ; **ทุกขนี้ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด?**
มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด? มีอะไรเป็นแดนเกิด? เพราะอะไรมี ชรามรณะจึงมี (เพราะ
อะไรไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี) ดังนี้. ภิกษุนั้น พิจารณาอยู่ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า "ทุกขมี

^๑สูตรที่ ๖ มหาวรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน, ส. ๑๖/๑๓๐/๒๕๔-๒๖๒, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่
กัมมาสทัมมนิคม แคว้นกุรุ.

อย่างมีใช้น้อย นานาประการ ย่อมเกิดขึ้นในโลก กล่าวคือชรามรณะ ไตแล ; **ทุกข์นี้มีอุปธิเป็นเหตุให้เกิด** มีอุปธิเป็นเครื่องก่อให้เกิด มีอุปธิเป็นเครื่องกำเนิด มีอุปธิเป็นแดนเกิด เพราะอุปธิ ชรามรณะจึงมี เพราะอุปธิไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี" ดังนี้. ภิกษุ นั้น **ย่อมรู้ประจักษ์ซึ่งชรามรณะด้วย ;** ย่อมรู้ประจักษ์ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะด้วย ; ย่อมรู้ประจักษ์ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะด้วย ; ย่อมรู้ประจักษ์ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึง ซึ่งธรรมอันสมควรแก่ความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะด้วย ; และเป็นผูปฏิบัติแล้วอย่างสมควรแก่ธรรมด้วย. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า **เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ** โดยประกาศทั้งปวง กล่าวคือ เพื่อความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เพื่อพิจารณา ย่อมพิจารณา ซึ่งปัจจัยในภายในว่า **"ก็อุปธินี้มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด ? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด ? มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด ? มีอะไรเป็นแดนเกิด ? เพราะอะไรมี อุปธิจึงมี เพราะอะไรไม่มี อุปธิจึงไม่มี"** ดังนี้. ภิกษุ นั้น พิจารณาอยู่ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า **"อุปธิ มีต้นเหตุเป็นเหตุให้เกิด** มีต้นเหตุเป็นเครื่องก่อให้เกิด มีต้นเหตุเป็นเครื่องกำเนิด มีต้นเหตุเป็นแดนเกิด เมื่อต้นเหตุมี อุปธิจึงมี เมื่อต้นเหตุไม่มี อุปธิจึงไม่มี" ดังนี้. ภิกษุ นั้น **ย่อมรู้ประจักษ์ซึ่งอุปธิด้วย ;** ย่อมรู้ประจักษ์ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งอุปธิด้วย ; ย่อมรู้ประจักษ์ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอุปธิด้วย ; ย่อมรู้ประจักษ์ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงซึ่งธรรมอันสมควรแก่ความดับไม่เหลือแห่งอุปธิด้วย ; และเป็นผูปฏิบัติแล้วอย่างสมควรแก่ธรรมด้วย. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า **เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ** โดยประกาศทั้งปวง กล่าวคือเพื่อความดับไม่เหลือแห่งอุปธิ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุ เมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาซึ่งปัจจัยในภายในว่า **"ก็ต้นเหตุ นั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ณ ที่ไหน ? เมื่อ**

จะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ ณ ที่ไหน ?" ดังนี้. ภิกษุหนึ่ง พิจารณาอยู่ ย่อมรู้
 อย่างนี้ว่า "สิ่งใด มีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดี (ปิยรูปสชาติรูป) ในโลก, ตัณหานั้น
 เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในสิ่งนั้น เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ ในสิ่งนั้น
 ก็สิ่งใดเล่า มีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดี ในโลก ?

(หมวดที่หนึ่ง) **ตา...**รูปทั้งหลาย...จักขุวิญญาณ...จักขุสัมผัส...จักขุสัมผัส-
 ผัสสาเวทนา...รูปสัญญา...รูปสัญญาเจตนา...รูปตัณหา...รูปวิตก...รูปพิจารณา...
 (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดี ในโลก. ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อม
 เกิดขึ้นในตาเป็นต้นนั้น ๆ เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในตาเป็นต้นนั้น ๆ

(หมวดที่สอง) **หู...**เสียงทั้งหลาย...โสตวิญญาณ...โสตสัมผัส...โสตสัมผัส-
 ผัสสาเวทนา...สัททสัญญา...สัททสัญญาเจตนา...สัททตัณหา...สัททวิตก...สัททพิจารณา ...
 (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดี ในโลก. ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด
 ย่อมเกิดขึ้นในหูเป็นต้นนั้น ๆ เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในหูเป็นต้นนั้น ๆ.

(หมวดที่สาม) **จมูก...**กลิ่นทั้งหลาย...ฆานวิญญาณ...ฆานสัมผัส...ฆาน-
 สัมผัสสาเวทนา...คันธสัญญา...คันธสัญญาเจตนา...คันธตัณหา...คันธวิตก...
 คันธพิจารณา... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดี ในโลก. ตัณหานั้น
 เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้น ในจมูกเป็นต้นนั้น ๆ เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ใน
 จมูกเป็นต้นนั้น ๆ.

(หมวดที่สี่) **ลิ้น...**รสทั้งหลาย...ชิวหาวิญญาณ...ชิวหาสัมผัส...ชิวหา
 สัมผัสสาเวทนา...รสสัญญา...รสสัญญาเจตนา...รสตัณหา...รสวิตก...รสพิจารณา...

(แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดี ในโลก. ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้นในลึนเป็นต้นนั้น ๆ เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในลึนเป็นต้นนั้น ๆ.

(หมวดที่ห้า) กาย...โณฐัพพะทั้งหลาย...กายวิญญาณ...กายสัมผัส...
กายสัมผัสสชาเวทนา...โณฐัพพะสัญญา...โณฐัพพะสัญญาเจตนา...โณฐัพพะตัณหา...
โณฐัพพะวิตก...โณฐัพพะวิจารณ์...(แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดี
ในโลก. ตัณหานั้น เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้นในกายเป็นต้นนั้น ๆ เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อม
เข้าไปตั้งอยู่ในกายเป็นต้นนั้น ๆ.

(หมวดที่หก) ใจ...ธัมมารมณทั้งหลาย...มโนวิญญาณ...มโนสัมผัส...
มโนสัมผัสสชาเวทนา...ธัมมสัญญา...ธัมมสัญญาเจตนา...ธัมมตัณหา...ธัมมวิตก...
ธัมมวิจารณ์... (แต่ละอย่างทุกอย่าง) มีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดี ในโลก. ตัณหานั้น
เมื่อจะเกิด ย่อมเกิดขึ้นในใจเป็นต้นนั้น ๆ เมื่อจะเข้าไปตั้งอยู่ ย่อมเข้าไปตั้งอยู่ในใจ
เป็นต้นนั้น ๆ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอดีต สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม
เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้เห็นแล้ว ซึ่งสิ่งที่มีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดีในโลก โดยความเป็น
ของเที่ยง, ได้เห็นแล้ว โดยความเป็นสุข, ได้เห็นแล้ว โดยความเป็นตัวตน,
ได้เห็นแล้ว โดยความเป็นของไม่เสียบแพง, ได้เห็นแล้ว โดยความเป็นของเกษม;
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า **ทำตัณหาให้เจริญแล้ว**; สมณะหรือพราหมณ์
เหล่าใด ทำตัณหาให้เจริญแล้ว, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า **ทำอุปธิให้เจริญ
แล้ว**; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ทำอุปธิให้เจริญแล้ว, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ชื่อว่า **ทำทุกขีให้เจริญแล้ว**; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ทำทุกขีให้เจริญแล้ว,

สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าไม่หลุดพ้นแล้ว จากชาติ ชรามรณะ โสกะ-
 ปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย : เรากล่าวว่า "สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
 ไม่หลุดพ้นแล้วจากทุกข์" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ในกาลยึดยาวนานฝ่ายอนาคต สมณะหรือพราหมณ์
 ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง จักเห็นสิ่งซึ่งมีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดีในโลก โดยความเป็น
 ของเที่ยง, จักเห็นโดยความเป็นสุข, จักเห็นโดยความเป็นตัวตน, จักเห็นโดยความ
 เป็นของไม่เสียบแทง, จักเห็นโดยความเป็นของเกษม; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
 ชื่อว่าจักทำตัณหาให้เจริญ ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด จักทำตัณหาให้เจริญ,
 สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าจักทำอุภธิให้เจริญ ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
 จักทำอุภธิให้เจริญ, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า จักทำทุกขีให้เจริญ ; สมณะ
 หรือพราหมณ์เหล่าใด จักทำทุกขีให้เจริญ, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า จักไม่
 หลุดพ้นแล้วจากชาติชรามรณะ โสกะปรีเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย : เรากล่าว
 ว่า "สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จักไม่หลุดพ้นแล้วจากทุกข์" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ในกาลอันเป็นปัจจุบันบัดนี้ สมณะหรือพราหมณ์ก็
 ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เห็นอยู่ ซึ่งสิ่งที่มีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดีในโลก โดยความเป็น
 ของเที่ยง, เห็นอยู่ โดยความเป็นสุข, เห็นอยู่ โดยความเป็นตัวตน, เห็นอยู่ โดย
 ความเป็นของไม่เสียบแทง เห็นอยู่ โดยความเป็นของเกษม; สมณะหรือพราหมณ์
 เหล่านั้น ชื่อว่าทำ ตัณหาให้เจริญอยู่ ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ทำตัณหาให้
 เจริญอยู่, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า ทำอุภธิให้เจริญอยู่ ; สมณะหรือ
 พราหมณ์เหล่าใด ทำอุภธิให้เจริญอยู่, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า ทำทุกขีให้
 เจริญอยู่ ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ทำทุกขีให้เจริญอยู่, สมณะหรือพราหมณ์

เหล่านั้น ย่อมไม่หลุดพ้นแล้วจากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย : เรากล่าวว่า "สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่หลุดพ้นแล้วจากทุกข์" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เปรียบเหมือนภาชนะสำริดใส่เครื่องดื่มที่ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น และรส แต่เจือด้วยยาพิษ. ครั้นนั้น บุรุษผู้หนึ่ง ถูกแดดแผดเผา ร้อนอบอ้าว เพราะแดด เห็นดเห็นอ้อยเมื่อยล้า หิวกระหายน้ำ เดินมา. คนทั้งหลายได้พูดแก่เขาว่า "เฒ่าบุรุษผู้เจริญ ! ภาชนะสำริดใส่น้ำดื่มนี้ ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น และด้วยรส แต่เจือด้วยยาพิษ ถ้าท่านประสงค์ก็จงดื่มเถิด. อันน้ำนั้น เมื่อดื่มเข้าไปแล้ว จักแผ่ซาบซ่านไปด้วยสีบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง และครั้นท่านดื่มเข้าไปแล้ว ท่านจะถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะชื่อนั้นเป็นเหตุ" ดังนี้. บุรุษนั้น ไม่พินิจพิจารณา ได้ดื่มน้ำนั้นเข้าไปโดยทันที ไม่ทังเลย บุรุษนั้นจะพึงถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะชื่อนั้นเป็นเหตุโดยแท้, ชื่อนี้มีอุปมาฉันใด ;

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อุปมาฉันใดฉันนั้นเหมือนกัน ; กล่าวคือ ในกาลยี่ดยาวนานฝ่ายอดีต สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้เห็นแล้วซึ่งสิ่งที่มีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดีในโลก โดยความเป็นของเที่ยง, โดยความเป็นสุข, โดยความเป็นตัวตน, โดยความเป็นของไม่เสียบแทง, โดยความเป็นของเกษม; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าทำตณหาให้เจริญแล้ว ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ทำตณหาให้เจริญแล้ว, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าทำอุปธิให้เจริญแล้ว ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ทำอุปธิให้เจริญแล้ว, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าทำทุกขีให้เจริญแล้ว ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ทำทุกขีให้เจริญแล้ว, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าไม่หลุดพ้นแล้วจากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย : เรากล่าวว่า "สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ไม่หลุดพ้นแล้วจากทุกข์" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! หนึ่ง ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอนาคต สมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง จักเห็นสิ่งซึ่งมีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดีในโลก โดยความเป็นของเที่ยง, โดยความเป็นสุข, โดยความเป็นตัวตน, โดยความเป็นของไม่เสียบแทง, โดยความเป็นของเกษม; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าจักทำตัมหาให้เจริญ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด จักทำตัมหาให้เจริญ, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าจักทำอุปฏิบัติให้เจริญ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด จักทำอุปฏิบัติให้เจริญ, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าจักทำทุกขให้เจริญ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด จักทำทุกขให้เจริญ, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าจักไม่หลุดพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ-ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย : เรากล่าวว่า "สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จักไม่หลุดพ้นจากทุกข" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! หนึ่ง ในกาลอันเป็นปัจจุบันบัดนี้ สมณะหรือพราหมณ์ ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เห็นอยู่ ซึ่งสิ่งที่มีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดีในโลก โดยความเป็นของเที่ยง, โดยความเป็นสุข, โดยความเป็นตัวตน, โดยความเป็นของไม่เสียบแทง, โดยความเป็นของเกษม; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าทำตัมหาให้เจริญอยู่; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ทำตัมหาให้เจริญอยู่, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าทำอุปฏิบัติให้เจริญอยู่; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ทำอุปฏิบัติให้เจริญอยู่, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า ทำทุกขให้เจริญอยู่; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ทำทุกขให้เจริญอยู่, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่ายอมไม่หลุดพ้น จากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ-ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย : เรากล่าวว่า "สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข" ดังนี้.

(ต่อไปนี้เป็นปฏิปกขนัย ฝ่ายตรงข้าม)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่งในกาลียิตยาวนานฝ่ายอดีต ได้เห็นแล้วซึ่งสิ่งที่มีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดีในโลก โดยความเป็นของไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นสภาพมิใช่ตัวตน, เป็นของเสียบแทง, เป็นภัยน่ากลัว แล้ว; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละตัณหาได้แล้ว; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ละตัณหาได้แล้ว, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละอุปธิได้แล้ว; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ละอุปธิได้แล้ว, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละทุกข์ได้แล้ว; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดละทุกข์ได้แล้ว, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าหลุดพ้นแล้ว จากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย : เภากล่าวว่ "สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น หลุดพ้นแล้วจากทุกข์" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่งในกาลียิตยาวนานฝ่ายอนาคต จักเห็นสิ่งซึ่งมีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดีในโลก โดยความเป็นของไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นสภาพมิใช่ตัวตน, เป็นของเสียบแทง, เป็นภัยน่ากลัว แล้ว; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าจักละตัณหาเสียได้; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด จักละตัณหาเสียได้, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า จักละอุปธิเสียได้; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดจักละอุปธิเสียได้, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าจักละทุกข์เสียได้; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด, จักละทุกข์เสียได้, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าจักหลุดพ้น จากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย : เภากล่าวว่ "สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จักหลุดพ้นจากทุกข์ได้" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่งในกาลอันเป็นปัจจุบันบัดนี้ เห็นอยู่ ซึ่งสิ่งซึ่งมีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดีในโลก โดยความ

เป็นของไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, โดยความมิใช่ตัวตน, เป็นของเสียบแทง, เป็นภัยนำ
 กลัว แล้ว: สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละตัณหได้; สมณะหรือพราหมณ์
 เหล่าใดละตัณหได้, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละอุปธิได้; สมณะหรือ
 พราหมณ์เหล่าใด ละอุปธิได้, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละทุกข์ได้; สมณะ
 หรือพราหมณ์เหล่าใด ละทุกข์ได้, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมหลุดพ้น จาก
 ชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเวระทุกข์ะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย: เรากล่าวว่า "สมณะ
 หรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนภาชนะสำริดใส่เครื่องดื่มที่ถึงพร้อมด้วย
 สี กลิ่น และรส แต่เจือด้วยยาพิษ. ครั้นนั้น บุรุษผู้หนึ่ง ถูกแดดแผดเผา ร้อน
 อบอ้าวเพราะแดด เห็นดเหนียวเมื่อยล้า หิวกระหายน้ำ เดินมา. คนทั้งหลายได้พูด
 แก่เขาว่า "แน่บุรุษผู้เจริญ! ภาชนะใส่น้ำสุรานี้ ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น และด้วยรส
 แต่เจือด้วยยาพิษ ถ้าท่านประสงค์ก็จงดื่มเถิด. ก็น้ำสุรานั้น เมื่อดื่มเข้าไปแล้ว
 จักแผ่ซาบซ่านไปด้วยสีบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง และครั้นท่านดื่มเข้าไปแล้ว ท่านจะถึง
 ซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะช้อนั้นเป็นเหตุ" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ครั้นนั้น บุรุษนั้นจึงคิดอย่างนี้ว่า "สุรานี้เราดื่มแล้ว
 เราอาจจะบรรเทาด้วยน้ำเย็นบ้าง ด้วยหვნมส้มบ้าง ด้วยน้ำข้าวสัตตุดี้มบ้าง หรือ
 ด้วยน้ำโถณโสจระบ้าง แต่เราจะไม่ดื่มสุรานี้เลย เพราะไม่เป็นประโยชน์ มีแต่เป็นไป
 เพื่อทุกข์โทษแก่เราตลอดกาลนาน" บุรุษนั้นพิจารณาดูภาชนะใส่น้ำสุรานี้แล้ว ไม่พึงดื่ม
 พึงทิ้งเสีย, บุรุษนั้นก็จะไม่พึงถึงซึ่งความตาย หรือได้รับทุกข์เจียนตาย เพราะช้อนั้น
 เป็นเหตุ, อุปมานี้ฉันใด ;

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน; กล่าวคือ สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในกาลยิตยาวนานฝ่ายอดีต ได้เห็นแล้วซึ่งสิ่งที่มีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดีในโลก โดยความเป็นของไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นสภาพมิใช่ตัวตน, เป็นของเสียบแทง, เป็นภัยน่ากลัว แล้ว; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละตัณหาได้แล้ว; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ละตัณหาได้แล้ว, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละอุภิธิได้แล้ว; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดละอุภิธิได้แล้ว, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละทุกขีได้แล้ว; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดละทุกขีได้แล้ว, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าหลุดพ้นแล้ว จากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย: เรากล่าวว่า "สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น หลุดพ้นแล้ว จากทุกขี" ดังนี้.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! อนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในกาลยิตยาวนานฝ่ายอนาคต จักเห็นสิ่งซึ่งมีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดีในโลก โดยความเป็นของไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นของมิใช่ตัวตน, เป็นของเสียบแทง, เป็นภัยน่ากลัว แล้ว; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าจักละตัณหาเสียได้; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดจักละตัณหาเสียได้, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าจักละอุภิธิเสียได้; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด จักละอุภิธิเสียได้, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าจักละทุกขีเสียได้; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด, จักละทุกขีเสียได้, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าจักหลุดพ้น จากชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย: เรากล่าวว่า "สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จักหลุดพ้นจากทุกขี" ดังนี้.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! อนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในกาลอันเป็นปัจจุบันบัดนี้ เห็นอยู่ ซึ่งสิ่งซึ่งมีภาวะเป็นที่รักเป็นที่ยินดีในโลก โดยความ

เป็นของไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นของมิใช่ตัวตน, เป็นของเสียบแทง, เป็นภัยน่ากลัว
แล้ว: สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละตัณหาได้; สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
ละตัณหาได้, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละอุภิได้; สมณะหรือพราหมณ์
เหล่าใดละอุภิได้, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าละทุกขีได้; สมณะหรือพราหมณ์
เหล่าใดละทุกขีได้, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมหลุดพ้น จากชาติ ชรา มรณะ-
โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย: เรากล่าวว่า "สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ย่อมหลุดพ้นจากทุกขี" ดังนี้. แล.

ธรรมเนียมปฏิบัติในรูปของปฏิจจสมุปปาท แห่งการละองค์สามตามลำดับ^๑

ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย! ถ้าธรรมเนียมทั้งหลาย ๓ ประการเหล่านี้ ไม่เพียงมีอยู่ในโลก
แล้วไซ้ไร, ตถาคตก็ไม่ต้องเกิดขึ้นในโลกเป็นอรหันต์สัมมาสัมพุทธะ; และธรรมวินัย
ที่ตถาคตประกาศแล้วก็ไม่ต้องรุ่งเรืองในโลก. ธรรมเนียมทั้งหลาย ๓ ประการ คืออะไรเล่า?
ธรรมเนียมทั้งหลาย ๓ ประการคือ ชาติด้วย ชราด้วย มรณะด้วย. ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย!
ธรรมเนียมทั้งหลาย ๓ ประการเหล่านี้แล ถ้าไม่มีอยู่ในโลกแล้วไซ้ไร, ตถาคตก็ไม่ต้องเกิดขึ้น
ในโลกเป็นอรหันต์สัมมาสัมพุทธะ และธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ก็ไม่ต้องรุ่งเรือง
ในโลก

^๑สูตรที่ ๖ อากังขวรรค ทสก. อ. ๒๔/๑๕๔/๗๖, ตรัสแก่นิกขุทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะเหตุใดแล ที่ธรรมทั้งหลาย ๓ ประการเหล่านี้ มีอยู่ในโลก, เพราะเหตุนั้น ตถาคตจึงต้องเกิดขึ้นในโลกเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ และธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว จึงต้องรุ่งเรืองอยู่ในโลก.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งกรรมสาม คือ ราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ ชาติ ๑ ชรา ๑ มรณะ ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งกรรมสาม คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นร่างกายของตน) ๑ วิจิกิจจา (ความลังเลในธรรมที่ไม่ควรลังเล) ๑ สิ้นพัตตปรามาส (การลบลำศีลและวัตรอย่างปราศจากเหตุผล) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ ราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งกรรมสาม คือ อโยนิโส มนสิการ (ความทำในใจไม่แยบคาย) ๑ กุมมัคคเสวนา (การพัวพันอยู่ในทิฏฐิอันชั่ว) ๑ เจตโส ลินัตตา (ความมีจิตหุน่) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ สักการยทิฏฐิ ๑ วิจิกิจจา ๑ สิ้นพัตตปรามาส ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งกรรมสาม คือ มุฏฐุสัจจะ (ความมีสติอันลึ้มหลง) ๑ อสัมปชัญญะ (ความปราศจากสัมปชัญญะ) ๑ เจตโส วิกเขปะ (ความส่ายแห่งจิต) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ อโยนิโส มนสิการ ๑ กุมมัคคเสวนา ๑ เจตโส ลินัตตา ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งกรรมสาม คือ อริยานัง อทัสสนกัมมตา (ความไม่ยอมเห็นพระอริยเจ้า) ๑ อริยธัมมัง อโสตุกัมมตา (ความไม่ยอม

ฟังธรรมของพระอริยเจ้า) ๑ **อุปารัมภจิตตตา** (ความมีจิตเที่ยวเกาะเกี่ยว) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ มุฏฐัสัจจะ ๑ อสัมปชัญญะ ๑ เจตโส วิกเขปะ ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ **อุทัจจะ** (ความฟุ้งซ่าน) ๑ **อสังวระ** (ความไม่สำรวม) ๑ **ทุสสีลยะ** (ความทุกีล) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ อริยานัง อทัสสนกัมมตา ๑ อริยธัมมัง อโสตุกัมมตา ๑ อุปารัมภจิตตตา ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ **อุสัทธิยะ** (ความไม่มีสัทธา) ๑ **อวัตถัญญาตา** (ความไม่เป็นวาทัญญา) ๑ **โกสัชชะ** (ความเกียจคร้าน) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ อุทัจจะ ๑ อสังวระ ๑ ทุสสีลยะ ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ **อนาทริย** (ความไม่เชื่อเพื่อในบุคคลและธรรมอันควรเชื่อเพื่อ) ๑ **โทวจัสสตา** (ความเป็นคนว่ายาก) ๑ **ปาปมิตตตา** (ความมีมิตรชั่ว) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ อสัทธิยะ ๑ อวัตถัญญาตา ๑ โกสัชชะ ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อไม่ละซึ่งธรรมสาม คือ **อหิริกะ** (ความไม่ละอายในสิ่งที่ควรละอาย) ๑ **อนอตตปปะ** (ความไม่กลัวในสิ่งที่ควรกลัว) ๑ **ปมาทะ** (ความประมาท) ๑ ก็ไม่อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ อนาทริยะ ๑ โทวจัสสตา ๑ ปาปมิตตตา ๑ .

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! **บุคคลนี้ เป็นผู้มือหิริกะ มือโนตตปปะ มีปมาทะแล้ว.**

เขาเมื่อเป็นผู้มีปมาทอยู่แล้ว ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งอนาทรียะ ๑ โทวจัสตตา ๑
ปาปมิตตตา ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้มีปาปมิตตตา ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งอสังฺทริยะ ๑ อวทัญญุตตา ๑
โกสฺสชชะ ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้มีโกสฺสชชะ ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งอุทฺทัจจะ ๑ อสังฺวะระ ๑ ทุสฺสียยะ ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้มีทุสฺสียยะ ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งอริยานัง อทฺสสนกัมมยา ๑
อริยธัมมัง อโสตุกัมมยฺตา ๑ อุปารัมภจิตตตา ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้มีอุปารัมภจิตตตา ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งมฺภูรุสฺสัจจะ ๑ อสัมป-
ชฺฌัญญะ ๑ เจตโส วิกเขปะ ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้มีเจตโส วิกเขปะ ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งอโยนิโส มนสิการ ๑
กุมมคฺคเสวนา ๑ เจตโส ลินฺตตา ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้มีเจตโส ลินฺตตา ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งสํกกายทฺฐิ ๑ วิจิกิฉา ๑
สีลพัตตปฺรามาส ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้มี วิจิกิฉา ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ;

เขาเมื่อไม่ละซึ่งราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ก็ไม่อาจเพ้อละซึ่งชาติ ๑
ชฺรรา ๑ มรณะ ๑ .

(ปฏิบัติขณัย)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อละได้ซึ่งธรรมสาม คือ **ราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑** ก็อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ **ชาติ ๑ ชรา ๑ มรณะ ๑.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อละได้ซึ่งธรรมสาม คือ **สักกายทิฏฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๑ สลัปปัตตปรามาส ๑** ก็อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ **ราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อละได้ซึ่งธรรมสาม คือ **อโยนิโส มนสิการ ๑ กุมมัคคเสวนา ๑ เจตโส ลินัตตา ๑** ก็อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ **สักกายทิฏฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๑ สลัปปัตตปรามาส ๑.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อละได้ซึ่งธรรมสาม คือ **มูฏฐัสัจจะ ๑ อสัมปชัญญะ ๑ เจตโส วิกเขปะ ๑** ก็อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ **อโยนิโส มนสิการ ๑ กุมมัคคเสวนา ๑ เจตโส ลินัตตา ๑.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อละได้ซึ่งธรรมสาม คือ **อริยานัง อทัสสนกัมยตา ๑ อริยธัมมัง อโสดุกัมยตา ๑ อูปารัมภจิตตตา ๑** ก็อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ **มูฏฐัสัจจะ ๑ อสัมปชัญญะ ๑ เจตโส วิกเขปะ ๑**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อละได้ซึ่งธรรมสาม คือ **อุทถัจจะ ๑ อสังวระ ๑ ทุสสิลยะ ๑** ก็อาจเพื่อละซึ่งธรรมสาม คือ **อริยานัง อทัสสนกัมยตา ๑ อริยธัมมัง อโสดุกัมยตา ๑ อูปารัมภจิตตตา ๑.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อละได้ซึ่งกรรมสาม คือ **อสังฺกัถิยะ ๑**
อวทัญญุตตา ๑ โกสัชชะ ๑ ก็อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ **อุทฺธัจจะ ๑ อสังฺวระ ๑**
ทุสสียยะ ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อละได้ซึ่งกรรมสาม คือ **อนาทริยะ ๑**
โทวจัสสตตา ๑ ปาปมิตตตา ๑ ก็อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ **อสังฺกัถิยะ ๑ อวทัญญุตตา ๑**
โกสัชชะ ๑.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคล เมื่อละได้ซึ่งกรรมสาม คือ **อหิริกะ ๑ อโนต**
ตปปะ ๑ ปมาทะ ๑ ก็อาจเพื่อละซึ่งกรรมสาม คือ **อนาทริยะ ๑ โทวจัสสตตา ๑**
ปาปมิตตตา ๑ .

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! **บุคคลนี้ เป็นผู้มิหริ มิโนตตปปะ มีอัปมาทะ**
(ความไม่ประมาท) แล้ว.

เขาเมื่อเป็นผู้มี**อัปมาทะ**อยู่แล้ว ก็อาจเพื่อละซึ่ง**อนาทริยะ ๑ โทวจัสสตตา ๑**
ปาปมิตตตา ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้มี**กัลยาณมิตตะ** (มิตรที่ดีงาม) ก็อาจเพื่อละซึ่ง**อสังฺกัถิยะ ๑**
อวทัญญุตตา ๑ โกสัชชะ ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้มี**อารัททวิริยะ** (ความเพียรอันปรารถนาแล้ว) ก็อาจเพื่อละซึ่ง
อุทฺธัจจะ ๑ อสังฺวระ ๑ ทุสสียยะ ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้มีศีล ก็อาจเพื่อละซึ่งอริยานัง อทัสสนกัมมัตตา ๑ อริยธัมมัง
อโสตุกัมมัตตา ๑ อูปารัมภจิตตตา ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้มีอนุปารัมภจิตตตะ (จิตไม่เที่ยวไปเกาะเกี่ยวแล้ว) ก็อาจเพื่อละ
ซึ่งมกุฏฐัสัจจะ ๑ อสัมปชัญญะ ๑ เจตโส วิกเขปะ ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้มีอวิกขิตตเจตตะ (จิตไม่ส่ายแล้ว) ก็อาจเพื่อละซึ่งสักกายทิฏฐิ ๑
มนสิการ ๑ กุมมัคคเสวนา ๑ เจตโส ลินัตตา ๑

เขาเมื่อเป็นผู้มีอลินจิตตะ (จิตไม่หตู่แล้ว) ก็อาจเพื่อละซึ่งสักกายทิฏฐิ ๑
วิจิกิจฉา ๑ สัลล์พัตตปรามาส ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้มี วิจิกิจฉาแล้ว ก็อาจเพื่อละซึ่งราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ;

เขาเมื่อเป็นผู้ละได้แล้วซึ่งราคะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ก็อาจเพื่อละซึ่ง
ชาติ ๑ ชรา ๑ มรณะ ๑. ดังนี้ แล.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า คำว่า "ปฏิจจ-
สมุปบาท" มีความหมายกว้าง คือ มิได้หมายถึงหลักธรรมที่กล่าวหาว่า อวิชชาปัจจุยา
สงขารวา เป็นต้น เพียงอย่างเดียว. แต่หมายถึงหลักธรรมใด ๆ ก็ได้ ที่เนื่องกันเป็นสาย
ในฐานะเป็นปัจจัยแก่กันและกันสืบต่อ ๆ กันไป ตามหลักที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ดังเช่น
ข้อความในเรื่องนี้ ซึ่งมีลักษณะอาการของปฏิจจสมุปบาทแสดงให้เห็นชัดอยู่ หากแต่ว่า
แสดงไปในลักษณะของการปฏิบัติ ; ดังนั้น จึงนำมาแสดงให้เห็น เพื่อประโยชน์ทั้งแก่การ
ศึกษาและการปฏิบัติ และเพื่อให้เข้าใจความหมายของคำว่า "ปฏิจจสมุปบาท" หรือ
"อิทัปปัจจยตา" ยิ่งขึ้นไป. หลักธรรมปฏิบัติที่อยู่ในรูปของปฏิจจสมุปบาท เช่นนี้ ยังมี
อีกมาก ล้วนแต่ควรแก่การสนใจ.

วิธีปฏิบัติอาหารที่ ในลักษณะที่เป็นปัจเจกสมุปบาท^๑

ก. ว่าด้วยลักษณะอาหารสี่ โดยอุปมา^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อาหาร ๔ อย่างเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของภุคสัตว์ทั้งหลาย หรือว่า เพื่ออนุเคราะห์แก่สัมภเวสีสัตว์ทั้งหลาย. อาหาร ๔ อย่าง เป็นอย่างไรเล่า? สี่อย่างคือ (๑) กพพิการาหาร ที่หยาบบ้าง ละเอียดบ้าง (๒) ผัสสะ (๓) มโนสัญเจตนา (๔) วิญญาน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อาหาร ๔ อย่างเหล่านี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของภุคสัตว์ทั้งหลาย หรือว่า เพื่ออนุเคราะห์แก่สัมภเวสีสัตว์ทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! กพพิการาหาร จะพึงเห็นได้อย่างไร? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนภรรยาสามีสองคน ถือเอาสะพานสำหรับเดินทางเล็กน้อย เดินไปสู่หนทางอันกันดาร. สองภรรยาสามีนั้น มีบุตรน้อยคนเดียวผู้น่ารักน่าเอ็นดูคนหนึ่ง. เมื่อขณะเขาทั้งสองกำลังเดินไปตามทางอันกันดารอยู่นั้น สะพานสำหรับเดินทางที่เขาได้อยู่เพียงเล็กน้อยนั้น ไม่หมดสิ้นไป หนทางอันกันดารนั้น ยังเหลืออยู่ เขาทั้งสองนั้น ยังไม่เดินข้ามหนทางอันกันดารนั้นไปได้, ครั้นนั้นแล สองภรรยาสามีนั้น ได้มาคิดกันว่า "สะพานสำหรับเดินทางของเราทั้งสองที่มีอยู่เพียงเล็กน้อยนี้ได้หมดสิ้นลงแล้ว หนทางอันกันดารนี้ยังเหลืออยู่ ทั้งเรายังไม่เดินข้ามหนทางอันกันดารนี้ไปได้ อ่ากระนั้นเลย เราทั้งสองคนพึงฆ่าบุตรน้อยคนเดียวผู้น่ารักน่าเอ็นดูนี้เสีย แล้วทำให้เป็นเนื้อเค็ม และ

^๑สูตรที่ ๓ มหาวรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน.ส.๑๖/๑๑๘/๒๔๐, ตร์นสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เซตวัน.

เนื้ออย่าง บริโภคเนื้อบุตรนี้แหละ เดินข้ามหนทางอันกันดารที่ยังเหลืออยู่นี้กันเถิด เพราะถ้าไม่ทำเช่นนี้ พวกเราทั้งสามคนจะต้องพากันพินาศหมดแน่" ดังนี้. ครั้นนั้นแล ภรรยาสามีทั้งสองนั้น จึงฆ่าบุตรน้อยคนเดียวผู้น่ารักเอ็นดูนั้น แล้วทำให้เป็นเนื้อเค็ม และเนื้ออย่าง **บริโภคเนื้อบุตรนั้นเทียว** เดินข้ามหนทางอันกันดารที่ยังเหลืออยู่นั้น. สองภรรยาสามีนั้น บริโภคเนื้อบุตรไปพลางพร้อมกับค่อนอกไปพลาง รำพันว่า บุตรน้อยคนเดียวของเราไปไหนเสีย บุตรน้อยคนเดียวของเราไปไหนเสีย" ดังนี้,

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? สองภรรยาสามีนั้น จะพึงบริโภคเนื้อบุตรเป็นอาหาร เพื่อความเพลิดเพลินสนุกสนานบ้าง เพื่อความมัวเมาบ้าง เพื่อความประดับประดาบ้าง หรือเพื่อตบแต่ง (ร่างกาย) บ้าง หรือหนอ? ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นกราบทูลว่า "ข้อนี้หาเป็นเช่นนั้นไม่ พระเจ้าข้า!" แล้วตรัสต่อไปว่า "ถ้าอย่างนั้น สองภรรยาสามีนั้น จะพึงบริโภคเนื้อบุตรเป็นอาหาร เพียงเพื่อ (อาศัย) เดินข้ามหนทางอันกันดารเท่านั้น ไช้ไหม? "ไช้ พระเจ้าข้า!". ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนี้มีอุปมาฉันใด, เราย่อมกล่าวว่า กพพีการาหาร อันอริยสาวกพึงเห็น (ว่ามีอุปมาเหมือนเนื้อบุตร) ฉะนั้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อ**กพพีการาหาร** อันอริยสาวกกำหนดรู้ได้แล้ว, ราคะ (ความกำหนัด) ที่มีเบญจกามคุณเป็นแดนเกิด ย่อมเป็นสิ่งที่อริยสาวกนั้นกำหนดรู้ได้แล้วด้วย; เมื่อราคะที่มีเบญจกามคุณเป็นแดนเกิด เป็นสิ่งที่อริยสาวกนั้นกำหนดรู้ได้แล้ว, **สังโยชน์ชนิดที่อริยสาวก** ประกอบเข้าแล้ว จะพึงเป็นเหตุให้มาสู่โลกนี้ได้อีก ย่อมไม่มี.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! **กัมมัสสาหาร** จะพึงเห็นได้อย่างไร? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนแม่โคนมที่ปราศจากหนังห่อหุ้ม: ถ้าแม่โคมนั้นพึงยืนพึงผายอยู่ ไซ้ร้ มันก็จะพึงถูกพวกตัวสัตว์ที่อาศัยผาเจาะกิน; ถ้าแม่โคมนั้นพึงยืนพึงต้นไม้อยู่ ไซ้ร้

มันก็จะฟังถูกพวกสัตว์ชนิดอาศัยต้นไม้ไชกิน ; ถ้าหากแม่โคมนั้นจะฟังลงไปแช่น้ำอยู่
 ไชรั มันก็จะฟังถูกพวกสัตว์ที่อาศัยน้ำตอดกักกิน ; ถ้าหากแม่โคมนั้นจะฟังยื่น
 อาศัยอยู่ในที่โล่งแจ้งไชรั มันก็จะฟังถูกพวกสัตว์ที่อาศัยอยู่ในอากาศเกาะกักจิกกิน.
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! แม่โคมนที่ปราศจากหนังหุ้มนั้น จะฟังไปอาศัยอยู่สถานที่ใด ๆ
 ก็ตาม มันก็จะฟังถูกจำพวกสัตว์ที่อาศัยอยู่ในสถานที่นั้น ๆ กักกินอยู่รำไป, ข้อนี้มีอุปมา
 ฉนั้นใด ; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เราຍ่อมกล่าวว่า ผัสสาหาร อันอริยสาวกพึงเห็น (ว่ามี
 อุปมาเหมือนแม่โคมนที่ปราศจากหนังหุ้ม) ฉนั้นนั้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อ
 ผัสสาหาร อันอริยสาวกกำหนดรู้ได้แล้ว, เวทนาทั้งสาม ย่อมเป็นสิ่งทีอริยสาวก
 นั้นกำหนดรู้ได้แล้วด้วย ; เมื่อเวทนาทั้งสาม เป็นสิ่งทีอริยสาวกกำหนดรู้ได้แล้ว,
 เราຍ่อมกล่าวว่า "สิ่งไร ๆ ทีควรกระทำให้ยิ่งขึ้นไป (กว่านี้) ย่อมไม่มีแก่อริยสาวก
 นั้น" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็มโนสัญเจตนาหาร จะฟังเห็นได้อย่างไร ? ดูก่อน
 ภิกษุทั้งหลาย ! เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง ลึกเกินกว่าขั้วบุรุษหนึ่ง เต็มด้วยถ่านเพลิง
 ทีปราศจากเปลวและปราศจากควันมีอยู่. ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่ง ผู้ต้องการเป็นอยู่
 ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์ มาสู่ที่นั้น. และมีบุรุษทีมีกำลังกล้าแข็งอีกสองคน
 จับบุรุษนั้น ทีแขนแต่ละข้าง แล้วดูดคร่ำพาไปยังหลุมถ่านเพลิงนั้น, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย !
 ครั้งนั้นแล บุรุษนั้น มีความคิด ความปรารถนา ความตั้งใจ ทีจะไม่ห่างไหลหลุมถ่าน-
 เพลิงนั้น. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ข้อนั้นเพราะเหตุว่าบุรุษนั้น
 ย่อมรู้ว่า "ถ้าเราจักตกลงไปยังหลุมถ่านเพลิงนี้ไชรั เราก็จะฟังถึงความตาย หรือได้
 รับทุกข์เจียนตาย เพราะข้อนั้นเป็นเหตุ" ดังนี้, ข้อนี้มีอุปมาฉนั้นใด ; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย !
 เราຍ่อมกล่าวว่า มโนสัญเจตนาหาร อันอริยสาวกพึงเห็น (ว่ามีอุปมาเหมือนหลุมถ่าน-
 เพลิง) ฉนั้นนั้น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อมโนสัญเจตนาหาร อันอริยสาวกกำหนด

รู้ได้แล้ว, ตัณหาทั้งสาม ย่อมเป็นสิ่งที่อริยสาวกนั้นกำหนดรู้ได้แล้วด้วย ; เมื่อ ตัณหาทั้งสามเป็นสิ่งที่อริยสาวกกำหนดรู้ได้แล้ว, เราย่อมกล่าวว่า "กิจไร ๆ ที่ควรกระทำให้ยิ่งขึ้นไป (กว่านี้) ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! กิฏฐณฺฑานาหาร จะพึงเห็นได้อย่างไร ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เปรียบเหมือนพวกเจ้าหน้าที่จับโจรผู้กระทำผิดได้แล้ว แสดงแก่พระราชานายว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ! โจรผู้นี้เป็นผู้กระทำผิดต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ลงโทษโจรผู้นี้ตามที่ทรงเห็นสมควรเถิด พระพุทธเจ้าข้า !" พระราชานายมีพระกระแสรับสั่งอย่างนี้ว่า "ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! ท่านทั้งหลายจงไป จงประหารชีวิตบุรุษนี้เสียด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเช้านี้." เจ้าหน้าที่เหล่านั้น จึงประหารนักโทษนั้นด้วยหอกร้อยเล่ม ในเวลาเช้า. ต่อมาในเวลาเที่ยงวัน พระราชานายทรงซักถามเจ้าหน้าที่เหล่านั้นอย่างนี้ว่า "ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! นักโทษคนนั้น เป็นอย่างไรบ้าง ?" พวกเขาพากันกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ! นักโทษนั้นยังมีชีวิตอยู่ตามเดิม พระพุทธเจ้าข้า !" พระราชานายทรงมีพระกระแสรับสั่งอย่างนี้ว่า "ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! ท่านทั้งหลายจงไป จงประหารนักโทษนั้นเสีย ด้วยหอกร้อยเล่มในเวลาเที่ยงวัน" ดังนี้. พวกเจ้าหน้าที่เหล่านั้นจึงได้ประหารนักโทษนั้นด้วยหอกร้อยเล่ม ในเวลาเที่ยงวัน. ต่อมาในเวลาเย็น พระราชานายทรงซักถามเจ้าหน้าที่เหล่านั้นอีกว่า "ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! นักโทษนั้น เป็นอย่างไรบ้าง?" เขาพากันกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ! นักโทษนั้นยังมีชีวิตอยู่ตามเดิม พระพุทธเจ้าข้า !" พระราชานายทรงมีพระกระแสรับสั่งอีกว่า "ดูก่อนท่านทั้งหลาย ! ท่านทั้งหลายจงไป จงประหารนักโทษนั้นเสียด้วยหอกร้อยเล่ม ในเวลาเย็น" ดังนี้. เจ้าหน้าที่เหล่านั้น จึงได้ประหารนักโทษนั้นด้วยหอกร้อยเล่ม ในเวลาเย็น. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ? บุรุษนักโทษนั้น

ถูกพวกเจ้าหน้าที่ประหารอยู่ด้วยหอกสามร้อยเล่ม ตลอดทั้งวัน เขาจะพึงเสวยแต่ทุกข-
โทมนัสที่มีชื่อนั้นเป็นเหตุ เท่านั้นมิใช่หรือ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุรุษนักโทษนั้น
ถูกพวกเจ้าหน้าที่ประหารด้วยหอกแม่ (เล่มเดียว) นั้น ก็พึงเสวยทุกขโทมนัสที่มีชื่อนั้น
เป็นเหตุ (มากอยู่แล้ว) ก็จะกล่าวไปไปถึงการที่บุรุษนักโทษนั้นถูกประหารด้วยหอก
สามร้อยเล่มแล้ว, ชื่อนี้มีอุปมาฉันใด; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราขอมกล่าววว่า
วิญญูณอาหาร อันอริยสาวกพึงเห็น (ว่ามีอุปมาเหมือนนักโทษถูกประหารนั้น) ฉะนั้น
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อวิญญูณอาหาร อันอริยสาวกกำหนดรู้ได้แล้ว, นามรูป
ย่อมเป็นสิ่งให้อริยสาวกนั้นกำหนดรู้ได้แล้วด้วย; เมื่อนามรูปเป็นสิ่งให้อริยสาวก
กำหนดรู้ได้แล้ว, เราขอมกล่าววว่า "สิ่งไร ๆ ที่ควรกระทำให้ยิ่งขึ้นไป (กว่านี้)
ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนั้น", ดังนี้ แล.

ข. ว่าด้วยอาการเกิดดับแห่งอาหารสี่^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อาหาร ๔ อย่างเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงอยู่
ของภูตสัตว์ทั้งหลาย หรือว่าเพื่ออนุเคราะห์แก่สัมภเวสีสัตว์ทั้งหลาย. อาหาร ๔ อย่าง
เป็นอย่างไรเล่า? สี่อย่างคือ (๑) กพพีการอาหาร ที่หยาบบ้าง ละเอียดบ้าง (๒) ผัสสะ
(๓) มโนสังฺกเจตนา (๔) วิญญูณ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อาหาร ๔ อย่างเหล่านี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรง
อยู่ของภูตสัตว์ทั้งหลาย หรือว่า เพื่ออนุเคราะห์แก่สัมภเวสีสัตว์ทั้งหลาย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถ้ามีราคะ (ความกำหนัด) **มีนันทิ** (ความเพลิน)
มีตัณหา (ความอยาก) ในกพพีการอาหาร ไชรั, วิญญูณ ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ได้ เจริญ

^๑สูตรที่ ๔ มหาวรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน.ส. ๑๖/๑๒๒/๒๔๕, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

งอกงามอยู่ได้ ในภพปีการาหารนั้น. วิญญูณ ที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด, การหยั่งลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การหยั่งลงแห่งนามรูป มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ก็มีอยู่ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย มีอยู่ในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ชาติชรามรณะต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. ชาติชรามรณะต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราเรียกที่นั้นว่า **"เป็นที่มิโสก มิธูลี มีความคับแคบ"** ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถ้า**มีราคะ** (ความกำหนัด) **มีนันทิ** (ความเพลิน) **มีตัณหา** (ความอยาก) ในผัสสาหาร ไซ้, วิญญูณ ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ ในผัสสาหารนั้น. วิญญูณที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด, การหยั่งลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การหยั่งลงแห่งนามรูป มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ก็มีอยู่ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย มีอยู่ในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ชาติชรามรณะต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. ชาติชรามรณะต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราเรียกที่นั้นว่า **"เป็นที่มิโสก มิธูลี มีความคับแคบ"** ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถ้า**มีราคะ** **มีนันทิ** **มีตัณหา** ในมนโธเจตนาหาร ไซ้, วิญญูณก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ ในมนโธเจตนาหารนั้น. วิญญูณที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด, การหยั่งลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การหยั่งลงแห่งนามรูป มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ก็มีอยู่ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย มีอยู่ในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ชาติชรามรณะต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. ชาติชรามรณะต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราเรียกที่นั้นว่า **"เป็นที่มิโสก มิธูลี มีความคับแคบ"** ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ในวิญญาณาหาร ไซ้, วิญญาณก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ ในวิญญาณาหารนั้น. วิญญาณ ที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด, การหยั่งลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การหยั่งลงแห่งนามรูป มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ก็มีอยู่ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย มีอยู่ในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป มีอยู่ในที่ใด,ชาติชรามรณะต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. ชาติชรามรณะต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราเรียกที่นั้นว่า "เป็นที่มิโสภ มีธูลี มีความคับแคบ" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนช่างย่อม หรือช่างเขียน, เมื่อมีน้ำย้อม คือครั่ง ขมิ้น คราม หรือสีแดงอ่อน ก็จะมีสีเขียนรูปสตรี หรือรูปบุรุษ ลงที่แผ่นกระดาษ หรือฝาผนัง หรือผืนผ้า ซึ่งเกลี้ยงเกลา ได้ครบทุกส่วน, อุปมานี้ฉันใด ; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อุปมานี้ก็ฉันนั้น คือ ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ในกพพีการาหาร ไซ้, วิญญาณ ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ ในกพพีการาหารนั้น. วิญญาณ ที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด, การหยั่งลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การหยั่งลงแห่งนามรูป มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ก็มีอยู่ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย มีอยู่ในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ชาติชรามรณะต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั้น. ชาติชรามรณะต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราเรียกที่นั้นว่า "เป็นที่มิโสภ มีธูลี มีความคับแคบ" ดังนี้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ในผัสสาหาร ไซ้, วิญญาณ ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ ในผัสสาหารนั้น. วิญญาณ ที่ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด, การหยั่งลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ในที่นั้น. การหยั่งลงแห่งนามรูป มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ก็มีอยู่ใน

ที่นั่น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย มีอยู่ในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั่น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป มีอยู่ในที่ใด,ชาติขรามรณะต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั่น. ชาติขรามรณะต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! เราเรียกที่นั่นว่า "เป็นที่มิโสก มีฐลึ มีความคับแค่น" ดังนี้! ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ในมโนสัจเจตนาหาร ไซร์, วิญญานก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ได้ เจริญองกามอยู่ได้ ในมโนสัจเจตนาหารนั้น. วิญญานที่ตั้งอยู่ได้ เจริญองกามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด, การหยั่งลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ในที่นั่น. การหยั่งลงแห่งนามรูป มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ก็มีอยู่ในที่นั่น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย มีอยู่ในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั่น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ชาติขรามรณะต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั่น. ชาติขรามรณะต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! เราเรียกที่นั่นว่า "เป็นที่มิโสก มีฐลึ มีความคับแค่น" ดังนี้. ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! ถ้ามีราคะ มีนันทิ มีตัณหา ในวิญญานาหาร ไซร์, วิญญาน ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ได้ เจริญองกามอยู่ได้ ในวิญญานาหารนั้น. วิญญาน ที่ตั้งอยู่ได้ เจริญองกามอยู่ได้ มีอยู่ในที่ใด, การหยั่งลงแห่งนามรูป ก็มีอยู่ในที่นั่น. การหยั่งลงแห่งนามรูป มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ก็มีอยู่ในที่นั่น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย มีอยู่ในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั่น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ชาติขรามรณะต่อไป ก็มีอยู่ในที่นั่น. ชาติขรามรณะต่อไป มีอยู่ในที่ใด, ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! เราเรียกที่นั่นว่า "เป็นที่มิโสก มีฐลึ มีความคับแค่น" ดังนี้.

(ข้อความต่อไปนี้เป็นข้อความฝ่ายปฏิบัติกษณัย คือ ตรงกันข้าม)

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! ถ้า**ไม่มีราคะ** (ความกำหนัด) **ไม่มีนันทิ** (ความเพลิน) **ไม่มีตัณหา** (ความอยาก) ในกพพิการาหาร แล้วไซร์, วิญญาน ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญองกามอยู่ไม่ได้ ในกพพิการาหารนั้น. วิญญาน ที่ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญองกามอยู่ไม่ได้ ในที่ใด, การหยั่งลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มีในที่นั่น. การหยั่งลงแห่งนามรูป

ไม่มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ย่อมไม่มี ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ไม่มีในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ย่อมไม่มี ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มีในที่ใด, ชาติชราภวะต่อไป ย่อมไม่มี ในที่นั้น. ชาติชราภวะต่อไป ไม่มีในที่ใด, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราเรียก "ที่" นั้นว่าเป็น **"ที่ไม่มีโสภ ไม่มีธูลี ไม่มีควมคับแค้น"** ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถ้า**ไม่มีโรคะ ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา** ในผัสสาหารแล้ว ไซ้, วิญญาณ ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญออกงามอยู่ไม่ได้ ในผัสสาหารนั้น. วิญญาณ ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญออกงามอยู่ไม่ได้ ในที่ใด, การหยั่งลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มี ในที่นั้น. การหยั่งลงแห่งนามรูป ไม่มี ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ย่อมไม่มี ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ไม่มี ในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ย่อมไม่มี ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มี ในที่ใด, ชาติชราภวะต่อไป ย่อมไม่มี ในที่นั้น. ชาติชราภวะต่อไป ไม่มี ในที่ใด, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราเรียก "ที่" นั้นว่าเป็น **"ที่ไม่มีโสภ ไม่มีธูลี ไม่มีควมคับแค้น"** ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถ้า**ไม่มีโรคะ ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา** ในมโนสัญเจตนาหารแล้ว ไซ้, วิญญาณ ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญออกงามอยู่ไม่ได้ ในมโนสัญเจตนาหารนั้น. วิญญาณที่ ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญออกงามอยู่ไม่ได้ ในที่ใด, การหยั่งลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มี ในที่นั้น. การหยั่งลงแห่งนามรูป ไม่มี ในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ย่อมไม่มี ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ไม่มี ในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ย่อมไม่มี ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มีในที่ใด, ชาติชราภวะต่อไป ย่อมไม่มี ในที่นั้น. ชาติชราภวะต่อไป ไม่มี ในที่ใด, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราเรียก "ที่" นั้นว่าเป็น **"ที่ไม่มีโสภ ไม่มีธูลี ไม่มีควมคับแค้น"** ดังนี้.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! ถ้าไม่มีราคะ ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา ในวิญญาณาหาร แล้ว ไชรั, วิญญาณ ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญงอกงามอยู่ไม่ได้ ในวิญญาณาหารนั้น. วิญญาณ ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญงอกงามอยู่ไม่ได้ ในที่ใด, การหยั่งลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มี ในที่นั้น. การหยั่งลงแห่งนามรูป ไม่มีในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ย่อมไม่มี ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ไม่มีในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ย่อมไม่มี ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มีในที่ใด, ชาติชรามรณะต่อไป ย่อมไม่มี ในที่นั้น. ชาติชรามรณะต่อไป ไม่มีในที่ใด, ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! เราเรียก "ที่" นั้นว่าเป็น "ที่ไม่มีโสภ ไม่มีธูลี ไม่มีควมคับแค้น" ดังนี้.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนเรือนยอด หรือศาลาเรือนยอดที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ หรือใต้ก็ตาม เป็นเรือนมีหน้าต่างทางทิศตะวันออก. ครั้นพระอาทิตย์ขึ้นมา แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์ส่องเข้าไปทางช่องหน้าต่างแล้ว จักตั้งอยู่ที่ส่วนไหนแห่งเรือนนั้นเล่า?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์ จักปรากฏที่ฝาเรือนข้างในทิศตะวันตก พระเจ้าข้า!".

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! ถ้าฝาเรือนทางทิศตะวันตกไม่มีแล้ว แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์นั้นจักปรากฏอยู่ ณ ที่ไหน?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์นั้น จักปรากฏที่พื้นดินพระเจ้าข้า!".

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! ถ้าพื้นดินไม่มีแล้ว แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์นั้น จักปรากฏที่ไหน?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์นั้น จักปรากฏที่น้ำ
พระเจ้าข้า !".

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ถ้าน้ำไม่มีเล่า แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์นั้น จักปรากฏ
ที่ไหนอีก ?

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์นั้น ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่
ปรากฏแล้ว พระเจ้าข้า !".

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ฉันทใดกัฉนนั้นแล : ถ้าไม่มีราคะ ไม่มีนันทิ **ไม่มี**
ตัณหา ในกพพีการอาหาร แล้วไซ้, วิญญาณ ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญงอกงามอยู่
ไม่ได้ ในกพพีการอาหารนั้น. วิญญาณ ที่ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญงอกงามอยู่ไม่ได้ในที่ใด, การ
หยั่งลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มี ในที่นั้น. การหยั่งลงแห่งนามรูปไม่มีอยู่ในที่ใด, ความเจริญ
แห่งสังขารทั้งหลาย ย่อมไม่มี ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายไม่มีในที่ใด, การ
บังเกิดในภพใหม่ต่อไป ย่อมไม่มี ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มีในที่ใด, ชาติ
ชรามรณะต่อไป ย่อมไม่มี ในที่นั้น. ชาติชรามรณะต่อไปไม่มีในที่ใด, ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ! เราเรียก "ที่" นั้นว่าเป็น "ที่ไม่มีโสภ โภมิชฺฐลิ โภมิชฺฐลิ โภมิชฺฐลิ" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ถ้าไม่มีราคะ **ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา ในผัสสาหาร**
แล้ว ไซ้, วิญญาณ ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญงอกงามอยู่ไม่ได้ ในผัสสาหารนั้น.
วิญญาณ ตั้งอยู่ได้ เจริญงอกงามอยู่ไม่ได้ในที่ใด, การหยั่งลงแห่งนามรูปย่อมไม่มี
ในที่นั้น. การหยั่งลงแห่งนามรูปไม่มีในที่ใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ย่อมไม่มี
ในที่นั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายไม่มีในที่ใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ย่อมไม่มี
ในที่นั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มีในที่ใด, ชาติชรามรณะต่อไป ย่อมไม่มี

ในทีนั้น. ชาตธรรมณะต่อไป ไม่มีในทีใด, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราเรียก "ที" นั้น
ว่าเป็น "ทีไม่มีโคก ไม่มีภูลี ไม่มีควมคับคัณ" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถ้าไม่มีระคะ **ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา** ในมโนสัญ-
เจตนาหาร แล้วไซรั, วิญญาน ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญองกามอยู่ไม่ได้ ในมโน-
สัญเจตนาหารนั้น. วิญญานที่ ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญองกามอยู่ไม่ได้ ในทีใด, การหยังลง
แห่งนามรูป ย่อมไม่มี ในทีนั้น. การหยังลงแห่งนามรูป ไม่มีในทีใด, ความเจริญ
แห่งสังขารทั้งหลาย ย่อมไม่มี ในทีนั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ไม่มี ในทีใด,
การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ย่อมไม่มี ในทีนั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มีทีใด,
ชาตธรรมณะต่อไป ย่อมไม่มี ในทีนั้น. ชาตธรรมณะต่อไป ไม่มีในทีใด, ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย! เราเรียก "ที" นั้นว่าเป็น "ทีไม่มีโคก ไม่มีภูลี ไม่มีควมคับคัณ"
ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถ้าไม่มีระคะ **ไม่มีนันทิ ไม่มีตัณหา** ในวิญญานาหาร
แล้วไซรั, วิญญาน ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญองกามอยู่ไม่ได้ ในวิญญานาหารนั้น.
วิญญาน ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญองกามอยู่ไม่ได้ ในทีใด, การหยังลงแห่งนามรูป ย่อมไม่มี
ในทีนั้น. การหยังลงแห่งนามรูป ไม่มีในทีใด, ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ย่อม
ไม่มี ในทีนั้น. ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลาย ไม่มีในทีใด, การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป
ย่อมไม่มี ในทีนั้น. การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ไม่มีในทีใด, ชาตธรรมณะต่อไป
ย่อมไม่มี ในทีนั้น. ชาตธรรมณะต่อไป ไม่มีในทีใด, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย!
เราเรียก "ที" นั้นว่าเป็น "ทีไม่มีโคก ไม่มีภูลี ไม่มีควมคับคัณ", ดังนี้. แล.

บัญญัติปาทานขันธ^๑ไม่อาจจะเกิด เมื่อรู้เท่าทันเวทนาในปัจจุสมุปบาท^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย !...ส่วนบุคคล เมื่อรู้เมื่อเห็น ซึ่ง จักขุ ตามที่เป็นจริง, เมื่อรู้เมื่อเห็น ซึ่งรูปทั้งหลาย ตามที่เป็นจริง, เมื่อรู้เมื่อเห็นซึ่งจักขุวิญญาน ตามที่เป็นจริง, เมื่อรู้เมื่อเห็น ซึ่งจักขุสัมผัส ตามที่เป็นจริง, เมื่อรู้เมื่อเห็น ซึ่งเวทนาอันเกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม ตามที่เป็นจริง แล้ว ; เขาย่อมไม่กำหนดในจักขุ, ไม่กำหนดในรูปทั้งหลาย, ไม่กำหนดในจักขุวิญญาน, ไม่กำหนดในจักขุสัมผัส, และไม่กำหนดในเวทนาอันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม. **เมื่อบุคคลนั้นไม่กำหนดแล้ว ไม่ติดพันแล้ว ไม่ลุ่มหลงแล้ว ตามเห็นอาทีนวะ** (โทษของสิ่งเหล่านั้น) **อยู่เนื่อง ๆ, บัญญัติปาทานขันธทั้งหลาย ย่อมถึงซึ่งความไม่ก่อเกิดต่อไป ;** และค้นหาอันเป็นเครื่องนำไปสู่ภาพใหม่ อันประกอบอยู่ด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพียรเป็นเครื่องทำให้เพียรอย่างยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ นั้นอันเขาย่อมละเสียได้ ; ความกระวนกระวาย (ทรต) แม้ทางกาย อันเขาย่อมละเสียได้, ความกระวนกระวาย แม้ทางจิต อันเขาย่อมละเสียได้ ; ความแผดเผา (สนฺตปา) แม้ทางกาย อันเขาย่อมละเสียได้, ความแผดเผา แม้ทางจิต อันเขาย่อมละเสียได้, ความเว้าร้อน (บริพาท) แม้ทางกาย อันเขาย่อมละเสียได้ ความเว้าร้อน แม้ทางจิต อันเขาย่อมละเสียได้. บุคคลนั้น **ย่อมเสวยซึ่งความสุขอันเป็นไปทางกาย ด้วย, ซึ่งความสุขอันเป็นไปทางจิต ด้วย.** เมื่อบุคคลเป็นเช่นนั้นแล้ว ทิฏฐิของเขา ย่อมเป็น**สัมมาทิฏฐิ** ; ความดำริของเขา ย่อมเป็น**สัมมาสังกัปปะ** ; ความพยายามของเขา ย่อมเป็น**สัมมาวายามะ** ; สติของเขา ย่อมเป็น

^๑สพายนวินิภังคสูตร อปปริ.ม.๑๔/๕๒๓/๘๒๘, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

สัมมาสติ ; สมาธิของเขา ย่อมเป็น**สัมมาสมาธิ** ; ส่วนกายกรรม วจีกรรม และอาชีวะ ของเขา เป็น**ธรรมบริสุทธฺิมาแล้วแต่เดิมนั้น**เทียว. ด้วยอาการอย่างนี้แล **อัญ्ञุคิกรมรรค** อันเป็นอริยะ ของเขานั้น ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ ; เมื่อเขาทำ**อัญ्ञุคิกรมรรค** อันเป็นอริยะ ให้เจริญด้วยอาการอย่างนี้อยู่, **สติปัญญาน**ทั้งหลาย แม้ทั้ง ๔ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ ; **สัมมัปปธาน**ทั้งหลาย แม้ทั้ง ๔ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ ; **อิทธิบาท**ทั้งหลาย แม้ทั้ง ๔ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ ; **อินทรีย์**ทั้งหลาย แม้ทั้ง ๕ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ ; **พละ**ทั้งหลาย แม้ทั้ง ๕ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ ; **โพชฌงค์**ทั้งหลาย แม้ทั้ง ๗ ย่อมถึงซึ่งความเต็มรอบแห่งความเจริญ ; ธรรมทั้งสองคือ**สมถะและวิปัสสนา** ของเขานั้น ย่อมเป็นธรรมเคียงคู่กันไป. บุคคลนั้น ย่อมกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึงกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ; ย่อมละด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึงละด้วยปัญญาอันยิ่ง ; ย่อม**ทำให้เจริญ**ด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึง**ทำให้เจริญ**ด้วยปัญญาอันยิ่ง ; ย่อม**ทำให้แจ่มแจ้ง**ด้วยปัญญาอันยิ่ง ซึ่งธรรมทั้งหลายอันบุคคลพึง**ทำให้แจ่มแจ้ง**ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! ก็**ธรรมเหล่าไหน**เล่า เป็นธรรมอันบุคคลพึงกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบ พึงมีว่า **ปัญจอุปาทานขันธ**ทั้งหลาย กล่าวคือ อุปาทานขันธคือรูป อุปาทานขันธคือเวทนา อุปาทานขันธคือสัญญา อุปาทานขันธคือสังขาร อุปาทานขันธคือวิญญาณ : ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล ชื่อว่าเป็นธรรมอันบุคคลพึงกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! ก็**ธรรมเหล่าไหน**เล่า เป็นธรรมอันบุคคลพึงละด้วยปัญญาอันยิ่ง ? คำตอบ พึงมีว่า **อวิชชาด้วย ภาวตัณหา**ด้วย : ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล ชื่อว่าเป็นธรรมอันบุคคลพึงละด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็**กรรมเหล่าไหนเล่า** เป็นกรรมอันบุคคลพึงทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง? คำตอบ ฟังมีว่า **สมณะด้วย วิปัสสนาด้วย**: ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล ชื่อว่าเป็นกรรมอันบุคคลพึงทำให้เจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็**กรรมเหล่าไหนเล่า** เป็นกรรมอันบุคคลพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง? คำตอบ ฟังมีว่า **วิชาด้วย วิมุตติด้วย**: ธรรมทั้งหลายเหล่านี้แล ชื่อว่าเป็นกรรมอันบุคคลพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง.

(ในกรณีเกี่ยวกับ โสต ฆาน ชิวหา กาย มโน และสหคตธรรมแห่งอายตนะมีโสต เป็นต้น ก็มีเนื้อความเหมือนกับที่กล่าวแล้วในกรณีแห่ง จักขุและสหคตธรรมของจักขุดังที่กล่าวข้างบนนี้ทุกประการ พึงขยายความเอาเองให้เต็มตามนั้น.)

การพิจารณาสภาวะธรรม ตามวิธีปฏิบัติสมุปปบาทกระทั่งวาระสุดท้าย^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ (สตตมฺฐฐานุกุสโล) ผู้พิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยวิธี ๓ ประการ (ตีวิฐูปปริกฺขี) เราเรียกว่า ภิกษุผู้เกฬี^๒ อยู่จบกิจแห่งพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ เป็นอย่างไรเล่า?

^๑สูตรที่ ๕ อุบายวรรค ชันถสังยุตต์ ขนฺธ. ส. ๑๗/๗๖/๑๑๘, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

^๒เกฬี ในลักษณะอย่างนี้ หมายถึงพระอรหันต์ ผู้ถึงซึ่งนิพพาน ซึ่งเป็นความสิ้นเชิงแห่งสิ่งทั้งปวงในแง่ของความดับสิ้นแห่งความทุกข์ กล่าวคือการถึงอมตภาวะ อันไม่มีการแบ่งแยก -ผู้แปล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุในภกรณีนี ย่อมรู้ชัดซึ่งรูป;... ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป; ..ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งรูป; ...ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป; ..ซึ่งอัสสาทะ (รสอร่อย) แห่งรูป; ...ซึ่งอาทีนวะ (โทษอันต่ำทราม) แห่งรูป; ...ซึ่งนิสสรณะ (อุบายเป็นเครื่องออกไปพ้น) จากรูป (รวม ๗ ประการ).

(ในภกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ได้ตรัสด้วยข้อความอย่างเดียวกันทุกตัวอักษร กับข้อความที่กล่าวในภกรณีแห่งรูป ผิดกันแต่ชื่อแห่งขันธ ที่ละขันธ ๆ เท่านั้น).

ดูก่อนทั้งหลาย! ก็รูปเป็นอย่างไรเล่า? มหาภูตรูปทั้งหลาย ๔ อย่าง ด้วย รูปที่อาศัยมหาภูตรูปทั้งหลาย ๔ อย่าง ด้วย: ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี้เราเรียกว่า **รูป**; การเกิดขึ้นแห่งรูป ย่อมมี เพราะการเกิดขึ้นแห่งอาหาร; ความดับไม่เหลือแห่งรูป ย่อมมี เพราะ**ความดับไม่เหลือแห่งอาหาร**; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง **เป็นปฏิบัติทำให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป**, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกรงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพยายามชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ; สุข โสมนัสใด ๆ อาศัยรูปเกิดขึ้น; นี้ เป็น**อัสสาทะ**แห่งรูป; รูปใด ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา: นี้ เป็น**อาทีนวะ**แห่งรูป; การนำออกเสียได้ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ กล่าวคือ การละเสียได้ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูป, อันใด; นี้ เป็น**นิสสรณะ**เครื่องออกจากรูป (รวมเป็นสิ่งที่ต้องรู้ ๗ อย่าง). ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตามเหล่าใดเหล่าหนึ่ง **รู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง**ซึ่งรูป ว่าอย่างนี้คือรูป; ...อย่างนี้คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป;...อย่างนี้คือความดับไม่เหลือแห่งรูป; ...อย่างนี้คือข้อปฏิบัติเครื่องสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป;...อย่างนี้คืออัสสาทะแห่งรูป;...อย่างนี้คืออาทีนวะแห่งรูป; ...อย่างนี้คือนิสสรณะเครื่องออกจากรูป ดังนี้แล้ว

เป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย (นิพพิทา) เพื่อความสำรอก (วิราคะ) เพื่อความดับไม่เหลือ (นิโรธ) แห่งรูป; สมณพราหมณ์เหล่านั้น **เป็นผู้ปฏิบัติแล้ว**; บุคคลเหล่าใด ปฏิบัติดีแล้ว, บุคคลเหล่านั้นชื่อว่า **ยังลงในธรรมวินัยนี้**. ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตามเหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ด้วยปัญญาอันยิ่งซึ่งรูปว่าอย่างนี้คือรูป; ...อย่างนี้คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งรูป; ...อย่างนี้คือความดับไม่เหลือแห่งรูป; ... อย่างนี้คือข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งรูป; ...อย่างนี้คืออัสสาทะแห่งรูป; ..อย่างนี้คืออาทีนวะแห่งรูป; .. อย่างนี้คืออนิสารณะเครื่องออกจากรูป; ดังนั้นแล้ว เป็นผู้ **พิเศษแล้ว** เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความสำรอก เพราะความดับไม่เหลือ เพราะความไม่ยึดมั่น ซึ่งรูป; สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้พิเศษแล้วด้วยดี (สุวิมุตตา); บุคคลเหล่าใดเป็นผู้พิเศษแล้วด้วยดี บุคคลเหล่านั้นชื่อว่า **เป็นเกพลี** ผู้จบกิจอันบุคคลพึงกระทำ; บุคคลเหล่าใด จบกิจอันบุคคลพึงกระทำ วัฏฏะย่อมไม่มีเพื่อจะบัญญัติแก่บุคคลเหล่านั้น.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! ก็ **เวทนา เป็นอย่างไรเล่า?** ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! หมู่แห่งเวทนา (เวทนาภายา) ทั้งหมด ๖ หมู่เหล่านี้ คือ เวทนาอันเกิดแต่จักขุสัมผัส เวทนาอันเกิดแต่โสตสัมผัส เวทนาอันเกิดฆานสัมผัส เวทนาอันเกิดแต่ชีวหาสัมผัส เวทนาอันเกิดแต่กายสัมผัส เวทนาอันเกิดแต่มนโสัมผัส; ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! นี้เราเรียกว่า **เวทนา**; การเกิดขึ้นแห่งเวทนา ย่อมมี เพราะการเกิดขึ้นแห่งสัมผัส; ความดับไม่เหลือแห่งเวทนา ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งสัมผัส; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง **เป็นปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา**, ได้แก่

สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกิจการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพยายามชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ ; สุข โสมนัสใด ๆ อาศัยเวทนาเกิดขึ้น : นี่เป็นอัสสาทะแห่งเวทนา ; ..๗๗..๗๗.
(ข้อความต่อไปนี้ มีการตรัสเหมือนกับที่ตรัสแล้วในกรณีแห่งรูปทุกตัวอักษร ต่างกันแต่เพียงชื่อว่าเวทนา แทนคำว่ารูป ดังนี้เรื่อยไป จนกระทั่งถึง)...วิญญูะ ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติแก่บุคคลเหล่านั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็สัญญาเป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! หมู่แห่งเวทนา (สัญญากายา) ทั้งหมด ๖ หมู่เหล่านี้ คือ สัญญาในเสียง สัญญาในกลิ่น สัญญาในรส สัญญาในโณภูฐัพพะ สัญญาในธัมมมารมณ; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี้เราเรียกว่าสัญญา; การเกิดขึ้นแห่งสัญญา ย่อมมี เพราะการเกิดขึ้นแห่งผัสสะ; ความดับไม่เหลือแห่งสัญญา ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็นปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสัญญา; ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกิจการงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพยายามชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ; สุข โสมนัสใด ๆ อาศัยสัญญาเกิดขึ้น : นี่เป็นอัสสาทะแห่งสัญญา; ...๗๗...๗๗...วิญญูะ ย่อมไม่มีเพื่อการบัญญัติแก่บุคคลเหล่านั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็สังขารทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! หมู่แห่งเวทนา (เจตนากายา) ทั้งหมด ๖ หมู่เหล่านี้ คือ ความคิดนึกในรูป ความคิดนึกในเสียง ความคิดนึกในกลิ่น ความคิดนึกในรส ความคิดนึกในโณภูฐัพพะ ความคิดนึกในธัมมมารมณ; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหล่านี้เราเรียกว่า สังขารทั้งหลาย; การเกิดขึ้นแห่งสังขาร ย่อมมี เพราะการเกิดขึ้นแห่งผัสสะ; ความดับไม่เหลือแห่งสังขารย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็นปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ได้แก่สิ่งเหล่านี้

คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกรงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพยายามชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ ; สุข โสมนัสใด ๆ อาศัยสังขารทั้งหลายเกิดขึ้น : นี้ เป็นอัสสาทะแห่งสังขารทั้งหลาย ; ... ฯลฯ ... ฯลฯ ... วัฏฏะ ย่อมไม่มี เพื่อการบัญญัติ แก่บุคคลเหล่านั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็วิญญาณ เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! หมู่แห่งเวทนา (วิญญาณกายา) ทั้งหมด ๖ หมู่เหล่านี้ คือ วิญญาณทางตา วิญญาณทางหู วิญญาณทางจมูก วิญญาณทางลิ้น วิญญาณทางกาย วิญญาณทางใจ ; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี้เราเรียกว่า วิญญาณ ; การเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ ย่อมมี เพราะการเกิดขึ้นแห่งนามรูป ; ความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งนามรูป ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็นปฏิบัติทำให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกรงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพยายามชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ ; สุข โสมนัสใด ๆ อาศัยสัญญาเกิดขึ้น : นี้เป็นอัสสาทะแห่งวิญญาณ ; วิญญาณใดไม่เที่ยง เป็นทุกขุม มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา : นี้เป็นอาทีนวะแห่งวิญญาณ : การนำออกเสียได้ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ กล่าวคือ การละเสียได้ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจแห่งความพอใจ ในวิญญาณ, อันใด ; นี้เป็นนิสสรณะเครื่องออกจากวิญญาณ (รวมเป็นสิ่งที่ต้องรู้ ๗ อย่าง). ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตามเหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ด้วยปัญญาอันยิ่งซึ่งวิญญาณว่าอย่างนี้คือวิญญาณ ; ... อย่างนี้คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งวิญญาณ ; ... อย่างนี้คือความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ ; ... อย่างนี้คือข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ ; ... อย่างนี้คืออัสสาทะแห่งวิญญาณ ; ... อย่างนี้อาทีนวะแห่งวิญญาณ ; ... อย่างนี้คือนิสสรณะเครื่องออกจากวิญญาณ ; ดังนี้แล้ว เป็นผู้ปฏิบัติแล้ว เพื่อความเบื่อหน่าย (นิพพิทา)

เพื่อความสำรอก(วิราค)เพื่อความดับไม่เหลือ(นิโรธ)แห่งวิญญาน; สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้ **ปฏิบัติดีแล้ว**; บุคคลเหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว; บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า **ยังลงในธรรมวินัยนี้**. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ด้วยปัญญาอันยิ่งซึ่งวิญญาน ว่า อย่างนี้คือวิญญาน; ...อย่างนี้คือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งวิญญาน; ...อย่างนี้คือความดับไม่เหลือแห่งวิญญาน; ...อย่างนี้คือข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ในลู่ถึงความดับไม่เหลือแห่งวิญญาน; ...อย่างนี้คืออัสสาทะแห่งวิญญาน; ...อย่างนี้คืออาทีนระแห่งวิญญาน; ...อย่างนี้คือนิสสรณะเครื่องออกจากวิญญาน; ดังนี้แล้ว เป็นผู้ **พ้นวิเศษแล้ว** เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความสำรอก เพราะความดับไม่เหลือ เพราะความไม่ยึดมั่น ซึ่งวิญญาน; สมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้ **พ้นวิเศษแล้วด้วยดี** (สุวิมุตตา); บุคคลเหล่าใด เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วด้วยดี บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าเป็น **เกพลี** ผู้จบกิจอันบุคคลพึงกระทำ; บุคคลเหล่าใดจบกิจอันบุคคลพึงกระทำ วัฏฏะย่อมไม่มี เพื่อจะบัญญัติ แก่บุคคลเหล่านั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ อย่างนี้แล.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็ภิกษุเป็นผู้พิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยวิธี ๓ ประการ เป็นอย่างไรเล่า? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมพิจารณาใคร่ครวญธรรม โดยความเป็นธาตุ, ย่อมพิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยความเป็นอายตนะ, ย่อมพิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยความเป็น **ปฏิจจสมุปปาท**. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุเป็นผู้พิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยวิธี ๓ ประการ อย่างนี้แล.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ เป็นผู้พิจารณาใคร่ครวญธรรมโดยวิธี ๓ ประการ เราเรียกว่า ภิกษุผู้เกพลี อยู่จบกิจแห่งพรหมจรรย์ ในธรรมวินัยนี้, ดังนี้ แล.

อนุสัยไม่อาจจะเกิด เมื่อรู้เท่าทันเวทนา ในปัจจุสมุปบาท^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! (๑) เพราะอาศัยตาด้วย รูปทั้งหลายด้วย จึงเกิด **จักขุวิญญาณ** ; การประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (ตา+รูป+จักขุวิญญาณ) นั่นคือผัสสะ ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา อันเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง.

บุคคลนั้น เมื่อสุขเวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมไม่เพลิดเพลिन ย่อมไม่พรั่นไหวสรวลเสริญ ไม่เมาหมกอยู่, **อนุสัยคือราคะ** ย่อมไม่ตามนอน (ไม่เพิ่มความเคยชินให้) แก่บุคคลนั้น ;

เมื่อทุกข์เวทนาถูกต้องอยู่ เขาย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่ระทมใจ ย่อมไม่คร่ำครวญ ย่อมไม่ตีอกร่ำไห้ ย่อมไม่ถึงความหลงใหลอยู่, **อนุสัยคือภิงขะ** ย่อมไม่ตามนอน (ไม่เพิ่มความเคยชินให้) แก่บุคคลนั้น ;

เมื่อเวทนาอันไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขถูกต้องอยู่ เขาย่อมรู้ตามเป็นจริง ซึ่งเหตุให้เกิดเวทนานั้นด้วย ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งเวทนานั้นด้วย ซึ่งอัสสาทะ(รสอร่อย) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งอาทีนวะ (โทษ) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งนิสสรณะ (อุบายเครื่องออกพ้นไป) ของเวทนานั้นด้วย , **อนุสัยคืออวิชชา** ย่อมไม่ตามนอน (ไม่เพิ่มความเคยชินให้) แก่บุคคลนั้น.

^๑ฉกัถกสูตร อปปริ.ม. ๑๔/๕๑๘/๘๒๓, ตริสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลนั้นหนอ **ละราคานุสัย**อันเกิดจากสุขเวทนาเสียได้แล้ว; **บรรเทาปฏิฆานุสัย**อันเกิดจากทุกขเวทนาเสียได้แล้ว; **ถอนวิชชานุสัย**อันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนาเสียได้แล้ว; เมื่อละอวิชชาเสียได้แล้ว และทำวิชชาให้เกิดขึ้นได้แล้ว เขาก็ทำที่สุดแห่งทุกข์ ในทิฏฐุธรรม (ปัจจุบัน) นี้ได้ นั้น; **ข้อนี้เป็นฐานะที่จักมีได้.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๒) เพราะอาศัยเหตุด้วย เสียงทั้งหลายด้วย จึงเกิด **โสตวิญญาณ**; การประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (หู+เสียง+โสตวิญญาณ) นั่นคือผัสสะ; ... ฯลฯ... ฯลฯ... จักทำที่สุดแห่งทุกข์ ในทิฏฐุธรรม (ปัจจุบัน) นี้ได้ นั้น; **ข้อนี้เป็นฐานะที่จักมีได้.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๓) เพราะอาศัยเหตุด้วย กลิ่นทั้งหลายด้วย จึงเกิด **ฆานวิญญาณ**; การประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (จมูก+กลิ่น+ฆานวิญญาณ) นั่นคือผัสสะ; ... ฯลฯ... ฯลฯ... จักทำที่สุดแห่งทุกข์ ในทิฏฐุธรรม (ปัจจุบัน) นี้ได้ นั้น; **ข้อนี้เป็นฐานะที่จักมีได้.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๔) เพราะอาศัยเหตุด้วย รสทั้งหลายด้วย จึงเกิด **ชีวาวิญญาณ**; การประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (ลิ้น+รส+ชีวาวิญญาณ) นั่นคือผัสสะ; ... ฯลฯ... ฯลฯ... จักทำที่สุดแห่งทุกข์ ในทิฏฐุธรรม (ปัจจุบัน) นี้ได้ นั้น; **ข้อนี้เป็นฐานะที่จักมีได้.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! (๕) เพราะอาศัยเหตุด้วย โผฏฐัพพะทั้งหลายด้วย จึงเกิด **กายวิญญาณ**; การประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (กาย+โผฏฐัพพะ+

กายวิญญาณ) นั่นคือผัสสะ ; ...ฯลฯ...ฯลฯ...จักทำที่สุดแห่งทุกข์ ในทิวฐธรรม (ปัจจุบัน) นี้ได้ นั้น ; **ข้อนี้เป็นฐานะที่จักมิได้.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! (๖) เพราะอาศัยใจด้วย รัสมารมณห์ทั้งหลายด้วย จึงเกิดมโนวิญญาณ ; การประจบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (ใจ+รัสมารมณห์+มโนวิญญาณ) นั่นคือผัสสะ ; เพราะมีผัสสะ จึงเกิดเวทนาอันเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง.

บุคคลนั้น เมื่อสุขเวทนาถูกต้องอยู่ ย่อมไม่เพลิดเพลिन ย่อมไม่พรั่น สรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่, **อนุสัยคือราคะ** ย่อมไม่ตามนอน (ไม่เพิ่มความเคยชินให้) แก่บุคคลนั้น ;

เมื่อทุกข์เวทนาถูกต้องอยู่ เขาย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่ระทมใจ ย่อมไม่คร่ำครวญ ย่อมไม่ตีอกร่ำไห้ ย่อมไม่ถึงความหลงใหลอยู่, **อนุสัยคือปฏิฆะ** ย่อมไม่ตามนอน (ไม่เพิ่มความเคยชินให้) แก่บุคคลนั้น ;

เมื่อเวทนาอันไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขถูกต้องอยู่ เขาย่อมรู้ตามเป็นจริงซึ่งเหตุให้เกิดเวทนานั้นด้วย ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งเวทนานั้นด้วย ซึ่งอัสนาทะ (รสอร่อย) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งอาทีนวะ (โทษ) ของเวทนานั้นด้วย ซึ่งนิสสรณะ (ดูบายเครื่อง ออกพ้นไป) ของเวทนานั้นด้วย, **อนุสัยคืออวิชา** ย่อมไม่ตามนอน (ไม่เพิ่มความเคยชินให้) แก่บุคคลนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! บุคคลนั้นหนอ **ละราคานุสัย**อันเกิดจากสุขเวทนา เสียได้แล้ว ; **บรรเทาปฏิฆานุสัย**อันเกิดจากทุกข์เวทนาเสียได้แล้ว ; **ถอนอวิชา-**

นุสัยอันเกิดจากอหุขมสุขเวทนาเสียได้แล้ว ; เมื่อละอวิชาเสียได้แล้ว และทำวิชาให้เกิดขึ้นได้แล้ว เขาจักทำที่สุดแห่งทุกข์ ในทิวฐธรรม (ปัจจุบัน) นี้ได้ นั้น ; **ข้อนี้** เป็นฐานะที่จักมีได้, ดังนี้.

ปฏิจสมุปบาทสลายตัว เมื่อรู้แจ้งธรรมเข้า อันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เราจักแสดงธรรมแก่พวกเธอทั้งหลาย เพื่อความรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวง. พวกเธอทั้งปวง. พวกเธอทั้งหลายจงฟังซึ่งธรรมนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็ธรรมเป็นไปเพื่อความรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวง เป็นอย่างเล่า ?

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เพราะอาศัยซึ่งตาด้วย ซึ่งรูปทั้งหลายด้วย จึงเกิด **จักขุวิญญาณ** ; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (ตา+รูป+จักขุวิญญาณ) นั้นคือผัสสะ ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อริยสาวกผู้มีการดับแล้ว **เห็นอยู่อย่างนี้** ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในตา ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูปทั้งหลาย ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุวิญญาณ ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุสัมผัส ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ๑. **เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด ; เพราะความ**

^๑สูตรที่ ๘ อวิชชาวรรค สฬายตนสังยุตต์ สฬ.ส. ๑๘/๓๙/๖๓, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

คล้ายกำหนด ย่อมหลุดพ้น. อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดว่า "อุปาทาน^๑ เป็นสิ่งที่เรา
รอบรู้แล้ว เพื่อความหลุดพ้น (วิโมกข์)" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะอาศัยซึ่งเหตุด้วย ซึ่งเสียงทั้งหลายด้วย จึงเกิด
โสตวิญญาน; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (หู+เสียง+โสตวิญญาน)
นั่นคือผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวก
ผู้มีการดับแล้ว **เห็นอยู่อย่างนี้** ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในหู ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเสียง
ทั้งหลาย ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโสตวิญญาน ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุสัมผัส ๑,
ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ๑. **เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด; เพราะความ**
คล้ายกำหนด ย่อมหลุดพ้น. อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดว่า "อุปาทาน เป็นสิ่งที่เรา
รอบรู้แล้ว เพื่อความหลุดพ้น " ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะอาศัยซึ่งจมูกด้วย ซึ่งกลิ่นทั้งหลายด้วย, จึงเกิด
ฆานวิญญาน; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (จมูก+กลิ่น+ฆานวิญญาน)
นั่นคือผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวก
ผู้มีการดับแล้ว **เห็นอยู่อย่างนี้** ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจมูก ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกลิ่น
ทั้งหลาย ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในฆานวิญญาน ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในฆานสัมผัส ๑,
ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ๑. **เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด; เพราะความ**
คล้ายกำหนด ย่อมหลุดพ้น. อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดว่า "อุปาทาน เป็นสิ่งที่เรา
รอบรู้แล้ว เพื่อความหลุดพ้น " ดังนี้.

^๑ตา รูป จักขุวิญญาน ผัสสะ เวทนา รวม ๕ อย่างนี้ คือสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งของอุปาทานเมื่อรู้สิ่งเหล่านี้
จนถึงกับเบื่อหน่าย คลายกำหนด จากสิ่งเหล่านี้ และหลุดพ้นแล้ว เรียกว่ารอบรู้ในเรื่องอันเกี่ยวกับอุปาทานทั้ง
ปวง ซึ่งตามปกติหมายถึง กามูปาทาน, ทิฏฐูปาทาน, สีลพัตตูปาทาน, อิตตวาทูปาทาน.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! เพราะอาศัยซึ่ง^๑ลินด้วย, ซึ่ง^๒รสทั้งหลายด้วย จึงเกิด **ชีวหาวิญญาน**; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (ลิน+รส+ชีวหาวิญญาน) นั่นคือ **ผัสสะ**; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี**เวทนา** ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกผู้มีการดับแล้ว **เห็นอยู่อย่างนี้** ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในลิน ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรสทั้งหลาย ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในชีวหาวิญญาน ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในชีวหาสัมผัส ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ๑. **เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด; เพราะคลายความกำหนด ย่อมหลุดพ้น.** อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดว่า "อุปาทาน เป็นสิ่งที่เรารู้แล้ว เพื่อความหลุดพ้น" ดังนี้.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! เพราะอาศัยกายด้วย ซึ่ง^๑โณฏฐัพพะทั้งหลายด้วย จึงเกิด**กายวิญญาน**; การประจวบพร้อมแห่งธรรมสามประการ (กาย+โณฏฐัพพะ+กายวิญญาน) นั่นคือ **ผัสสะ**; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี**เวทนา** ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกผู้มีการดับแล้ว **เห็นอยู่อย่างนี้** ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกาย ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรสทั้งหลาย ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกายวิญญาน ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกายสัมผัส ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ๑. **เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด; เพราะคลายความกำหนด ย่อมหลุดพ้น.** อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดว่า "อุปาทาน เป็นสิ่งที่เรารู้แล้ว เพื่อความหลุดพ้น" ดังนี้.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! เพราะอาศัยซึ่ง^๑ใจด้วย, ซึ่ง^๒ธัมมารมณทั้งหลายด้วย, จึงเกิด**มโนวิญญาน**; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ (ใจ+ธัมมารมณ+มโนวิญญาน) นั่นคือ **ผัสสะ**; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี**เวทนา** ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกผู้มีการดับแล้ว **เห็นอยู่อย่างนี้** ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในใจ ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในธัมมารมณทั้งหลาย ๑, ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมโนวิญญาน ๑, ย่อม

เมื่อหน้าแม่โนสัมผัส ๑, ย่อมเมื่อหน้าแม่ในเวทนา ๑. **เมื่อเมื่อหน้า ย่อมคลายกำหนด; เพราะความคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น.** อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดว่า "อุปาทาน เป็นสิ่งที่เรารอบรู้แล้ว เพื่อความหลุดพ้น" ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมนี้แล เป็นไปเพื่อความรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวง.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ยังมีสูตรหนึ่ง คือสูตรถัดไป (สูตรที่ ๙ อวิชชาวรรค สฬายตนสังยุตต์ สฟา.ส. ๑๘/๔๐/๖๔,) มีข้อความอย่างเดียวกับสูตรที่กล่าวแล้วนี้ ทุกตัวอักษร ผิดกันแต่คำพูดเพียงสองคำ คือแทนที่จะตรัสว่า "เพื่อความรอบรู้ซึ่งอุปาทานทั้งปวง" และ "เป็นสิ่งที่เรารอบรู้แล้ว" เหมือนสูตรที่แล้วมา แต่ได้ตรัสว่า "เพื่อการครอบงำซึ่งอุปาทานทั้งปวง" และ "เป็นสิ่งที่เราครอบงำแล้ว" เท่านั้นเอง. ใจความแห่งสูตรทั้งสองนี้ แสดงว่าเมื่อใดมีความรู้สึกอยู่ว่า ธรรมทั้งห้า มีเวทนาเป็นที่สุดนี้ เป็นเพียงอทิปปัจจยตา ของปัจจุสมุปบันนธรรม กล่าวคือ อาศัยกันเกิดขึ้น ดังที่กล่าวไว้ชัดในสูตรนั้น ๆ แล้ว เมื่อนั้นปัจจุสมุปบาทย่อมสลายตัว ในขณะที่แห่งเวทนานั้น หรือไม้อาจจะเกิดขึ้นได้เลย มาตั้งแต่แรก ดังนี้.

ญาณวัตถุ ๔๔ ในปัจจุสมุปบาท เพื่อความเป็นโสดาบัน^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราจักแสดง ซึ่งญาณวัตถุ^๒ ๔๔ อย่าง แก่พวกเธอทั้งหลาย. พวกเธอทั้งหลายจงฟังข้อความนั้น, จงกระทำในใจให้สำเร็จประโยชน์, เราจักกล่าวบัดนี้. ครั้นภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น พูลรับสนองพระพุทธดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถ้อยคำเหล่านี้ว่า :-

^๑ สูตรที่ ๓ กพัรชัตติยวรรค นิทานสังยุตต์ นิทาน.ส. ๑๖/๖๗/๑๑๘, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่เชตวัน.

^๒ ญาณวัตถุ แปลว่า สิ่งซึ่งเป็นที่กำหนดพิจารณาของญาณ ญาณกำหนดพิจารณาสิ่งใด สิ่งนั้น เรียกว่าญาณวัตถุ เฉพาะในกรณีนี้ หมายถึงอาการ ๔ อย่าง ๆ ของปัจจุสมุปบาทแต่ละอาการ ซึ่งมีอยู่ ๑๑ อาการ; ดังนั้น จึงเรียกว่า ญาณวัตถุ ๔๔.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย! ก็ญาณวัตถุ ๔๔ อย่าง เป็นอย่างไรเล่า? ญาณวัตถุ ๔๔ อย่างคือ :-

(หมวด ๑) ๑. ญาณ คือความรู้ ในชรามรณะ ; ๒. ญาณ คือความรู้ ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ ; ๓. ญาณ คือความรู้ ในความดับไม่เหมือนแห่งชรามรณะ ; ๔. ญาณ คือความรู้ ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ ;

(หมวด ๒) ๑. ญาณ คือความรู้ ในชาติ; ๒. ญาณ คือความรู้ ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชาติ ๓. ญาณ คือความรู้ ในความดับไม่เหมือนแห่งชาติ ; ๔. ญาณ คือความรู้ ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชาติ ;

(หมวด ๓) ๑. ญาณ คือความรู้ ในภพ; ๒. ญาณ คือความรู้ ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งภพ; ๓. ญาณ คือความรู้ ในความดับไม่เหมือนแห่งชรามรณะ; ๔. ญาณ คือความรู้ ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งภพ ;

(หมวด ๔) ๑. ญาณ คือความรู้ ในอุปาทาน; ๒. ญาณ คือความรู้ ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งอุปาทาน; ๓. ญาณ คือความรู้ ในความดับไม่เหมือนแห่งอุปาทาน ; ๔. ญาณ คือความรู้ ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอุปาทาน ;

(หมวด ๕) ๑. ญาณ คือความรู้ ในตัณหา ; ๒. ญาณ คือความรู้ ในเหตุให้เกิดขึ้นแห่งตัณหา; ๓. ญาณ คือความรู้ ในความดับไม่เหมือนแห่งชรามรณะ; ๔. ญาณ คือความรู้ ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งตัณหา ;

(หมวด ๖) ๑. ญาณ คือความรู้ ในเวทนา ; ๒. ญาณ คือความรู้ ในเหตุ ให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา ; ๓. ญาณ คือความรู้ ในความดับไม่เหมือนแห่งเวทนา ; ๔. ญาณ คือความรู้ ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา ;

(หมวด ๗) ๑. ญาณ คือความรู้ ในผัสสะ ; ๒. ญาณ คือความรู้ ในเหตุ ให้เกิดขึ้นแห่งผัสสะ ; ๓. ญาณ คือความรู้ ในความดับไม่เหมือนแห่งผัสสะ ; ๔. ญาณ คือความรู้ ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ;

(หมวด ๘) ๑. ญาณ คือความรู้ ในสพายตนะ ; ๒. ญาณ คือความรู้ ในเหตุ ให้เกิดขึ้นแห่งสพายตนะ ; ๓. ญาณ คือความรู้ ในความดับไม่เหมือนแห่งสพายตนะ ; ๔. ญาณ คือความรู้ ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งสพายตนะ ;

(หมวด ๙) ๑. ญาณ คือความรู้ ในนามรูป ; ๒. ญาณ คือความรู้ ในเหตุ ให้เกิดขึ้นแห่งนามรูป ; ๓. ญาณ คือความรู้ ในความดับไม่เหมือนแห่ง นามรูป ; ๔. ญาณ คือความรู้ ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งนามรูป ;

(หมวด ๑๐) ๑. ญาณ คือความรู้ ในวิญญาน ; ๒. ญาณ คือความรู้ ในเหตุ ให้เกิดขึ้นแห่งวิญญาน ; ๓. ญาณ คือความรู้ ในความดับไม่เหมือนแห่งวิญญาน ; ๔. ญาณ คือความรู้ ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งวิญญาน ;

(หมวด ๑๑) ๑. ญาณ คือความรู้ ในสังขารทั้งหลาย ๒. ญาณ คือความรู้ ในเหตุ ให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร ; ๓. ญาณ คือความรู้ ในความดับไม่เหมือนแห่งสังขาร ; ๔. ญาณ คือความรู้ ในข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร ;

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! เหล่านี้ เรียกว่า ญาณวัตถุ ๔๔ อย่าง.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! ก็**ชรามรณะ** เป็นอย่างไรเล่า ? ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความสิ้นไปแห่งอายุ ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ในสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ : นี้เรียกว่าชรา. การจู่ติ ความเคลื่อน การแตกสลาย การหายไป การวายชีพ การตาย การทำกาละ การแตกแห่งขันธทั้งหลาย การทอดทิ้งร่าง การขาดแห่งอินทรีย์ คือชีวิต จากสัตว์นิกายนั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ๆ : นี้เรียกว่า มรณะ. ชรา นี้ด้วย มรณะนี้ด้วย ย่อมมีอยู่ดังนี้ ; ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! นี้เรียกว่า ชรามรณะ. ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งชรามรณะ ย่อมมี เพราะความก่อกำเนิดพร้อมแห่งชาติ ; ความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งชาติ ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็นปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ. ได้แก่ สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดชอบ การทำกาารงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพากเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย ! อริยสาวก **ย่อมมารู้ทั่วถึง ซึ่งชรามรณะ** ว่าเป็น **อย่างไร ๆ** มารู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ ว่าเป็นอย่างไร ๆ, มารู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ ว่าเป็นอย่างไร ๆ, มารู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำ สัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามรณะ ว่าเป็นอย่างไร ๆ, ในกาลใด ; ในกาลนั้น ความรู้นี้ของอริยสาวกนั้น ชื่อว่า **ญาณในธรรม** (ธมฺมญาณ). ด้วยธรรมนี้อันอริยสาวก นั้นเห็นแล้ว รู้แล้ว บรรลุแล้ว หยั่งลงแล้ว และเป็นธรรมอันใช้ได้ไม่จำกัดกาล, อริยสาวก นั้น ย่อม นำความรู้นั้นไปสู่ **นัยะอันเป็นอดีตและอนาคต** (ต่อไปอีก) ว่า "สมณะหรือ พราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในกาลที่ยืดยาวนานฝ่ายอดีต ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งชรามรณะ,

ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามณะ, ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามณะ, ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามณะ ; สมณะหรือพรหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน ก็ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว เหมือนอย่างที่เราเองได้รู้อย่างยิ่งแล้วในบัดนี้. ถึงแม้สมณะหรือพรหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอนาคต จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งชรามณะ, จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามณะ, จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชรามณะ, จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความดับไม่เหลือแห่งชรามณะ ก็ตาม ; สมณะหรือพรหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน ก็จักรู้อย่างยิ่ง เหมือนอย่างที่เราเองได้รู้อย่างยิ่งแล้วในบัดนี้" ดังนี้, ความรู้ของอริยสาวกนั้น ชื่อว่า **ญาณในการรู้ตาม** (อนุยญาณ).

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! **ญาณทั้งสอง คือธัมมญาณและอัญญาณ เหล่านี้ของอริยสาวก เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ ผ่องใส ในกาลใด ;** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ในกาลนั้น **เราเรียกอริยสาวกนั้นว่า "ผู้สมบูรณ์ด้วยทิวฐิ",** ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้สมบูรณ์แล้วด้วยทสสนะ", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้มาถึงพระสัทธรรมนี้แล้ว", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ได้เห็นอยู่ซึ่งพระสัทธรรมนี้", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้ประกอบแล้วด้วยญาณอันเป็นเสขะ", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้ประกอบแล้วด้วยวิชาอันเป็นเสขะ", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้ถึงซึ่งกระแสแห่งธรรมแล้ว", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้ประเสริฐ มีปัญญาเครื่องชำระกิเลส", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ยืนอยู่จุดประตู่แห่งอมตะ", ดังนี้บ้าง, ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! **ก็ชาติ เป็นอย่างไรเล่า ?** การเกิด การกำเนิด การก้าวลง (สู่ครรภ์) การบังเกิด การบังเกิดโดยยิ่ง ความปรากฏของขันธ์ทั้งหลาย การที่สัตว์ได้ซึ่งอายตนะทั้งหลาย ในสัตตวนิกายนั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลาย เหล่านั้น ๆ : ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! นี้ เรียกว่า ชาติ. ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งชาติ ย่อมมี เพราะ

ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งภพ ; ความดับไม่เหลือแห่งชาติ ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งภพ ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็นปฏิปทาให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชาติ, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกรณงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อริยสาวกย่อมมารู้ทั่วถึง ซึ่งชาติ **ว่าเป็นอย่างนี้** ๆ, มารู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชาติ **ว่าเป็นอย่างนี้** ๆ, มารู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชาติ **ว่าเป็นอย่างนี้** ๆ, มารู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชาติ **ว่าเป็นอย่างนี้** ๆ, ในกาลใด ; ในกาลนั้น ความรู้นี้ ของอริยสาวกนั้น ชื่อว่า **ญาณในธรรม** (ธมฺมญาณ). ด้วยธรรมนี้อันอริยสาวกนั้นเห็นแล้ว รู้แล้ว บรรลุแล้ว หยั่งลงแล้ว และเป็นธรรมอันใช้ได้ไม่จำกัดกาล, อริยสาวกนั้น ย่อมนำความรู้นั้นไป **สู่**นัยยะอันเป็นอดีตและอนาคต (ต่อไปอีก) ว่า "สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในกาลที่ยาวนานฝ่ายอดีต ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งชาติ, ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชาติ, ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชาติ, ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชาติ ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน ก็ได้รู้อย่างยิ่งแล้ว เหมือนอย่างที่เราเองได้รู้อย่างยิ่งแล้วในบัดนี้. ถึงแม้สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในกาลที่ยาวนานฝ่ายอนาคต จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งชาติ, จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชาติ, จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชาติ, จักรู้อย่างยิ่ง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชาติ ก็ตาม ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่านก็จักรู้อย่างยิ่ง เหมือนอย่างที่เราเองได้รู้อย่างยิ่งแล้วในบัดนี้" ดังนี้ ความรู้นี้ ของอริยสาวกนั้น ชื่อว่า **ญาณในการรู้ตาม** (อนฺวยญาณ).

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ญาณทั้งสอง คืออัมมญาณและอันวญาณ เหล่านี้ ของอริยสาวก เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ ผ่องใส ในกาลใด ; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ในกาลนั้น เราเรียกอริยสาวกนั้นว่า "ผู้มีสมบุรณ์แล้วด้วยทิวฐิ", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้มีสมบุรณ์แล้วด้วยทัสสนะ", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้มาถึงพระสัทธรรมนี้แล้ว", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ได้เห็นพระสัทธรรมนี้", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้ประกอบแล้วด้วยญาณอันเป็นเป็นเสขะ", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้ประกอบแล้วด้วยวิชชาอันเป็นเสขะ", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้ถึงซึ่งกระแสแห่งธรรมแล้ว", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้ประเสริฐ มีปัญญาเครื่องฆ่าแรกกิเลส", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ยืนอยู่จุดประตูแห่งอมตะ", ดังนี้บ้าง, ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็ ภพ	เป็นอย่างไรเล่า ? ...ฯลฯ....
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็ อูปาทาน	เป็นอย่างไรเล่า ? ...ฯลฯ....
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็ ตัณหา	เป็นอย่างไรเล่า ? ...ฯลฯ....
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็ เวทนา	เป็นอย่างไรเล่า ? ...ฯลฯ....
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็ ผัสสะ	เป็นอย่างไรเล่า ? ...ฯลฯ....
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็ สฬายตนะ	เป็นอย่างไรเล่า ? ...ฯลฯ....
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็ นามรูป	เป็นอย่างไรเล่า ? ...ฯลฯ....
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็ วิญญาน	เป็นอย่างไรเล่า ? ...ฯลฯ....

(ข้อความที่ละไว้ด้วย...ฯลฯ...ดั่งข้างบนนี้ มีข้อความเต็มดั่งในข้ออันว่าด้วยขรามรรณะ และชาติ ข้างต้นทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อหัวข้อธรรม).

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็สังขารทั้งหลาย เป็นอย่างไรเล่า ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สังขารทั้งหลาย สามอย่างเหล่านี้ คือ กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เหล่านี้เรียกว่า สังขารทั้งหลาย. ความก่อกั้นพร้อมแห่งสังขาร

ย่อมมี เพราะความก่อกำเนิดพร้อมแห่งอริชา ; ความดับไม่เหลือแห่งสังขาร ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือแห่งอริชา ; มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนั่นเอง เป็นปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การพูดจาชอบ การทำกาารงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ความพากเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อริยสาวก **ย่อมมารู้ทั่วถึง ซึ่งสังขารทั้งหลายว่าเป็นอย่างนี้ ๆ**, มารู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร **ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ**, มารู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร **ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ**, มารู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร **ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ**, ในกาลใด ; ในกาลนั้น ความรู้^๑นี้ของอริยสาวกนั้น ชื่อว่า **ญาณในธรรม** (ธมฺมญาณ). ด้วยธรรมนี้อันอริยสาวกนั้นเห็นแล้ว รู้แล้ว บรรลุแล้ว หยั่งลงแล้ว และเป็นธรรมอันใช้ได้ไม่จำกัดกาล, อริยสาวกนั้น **ย่อมนำความรู้^๑นั้นไปสู่ฐานะอันเป็นอดีตและอนาคต** (ต่อไปอีก) ว่า "สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอดีต ได้รู้^๑อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งสังขารทั้งหลาย, ได้รู้^๑อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ได้รู้^๑อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ได้รู้^๑อย่างยิ่งแล้ว ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน ก็ได้รู้^๑อย่างยิ่งแล้ว เหมือนอย่างที่เราเองได้รู้^๑อย่างยิ่งแล้วในบัดนี้. ถึงแม้สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอนาคต จักรู้^๑อย่างยิ่ง ซึ่งสังขารทั้งหลาย, จักรู้^๑อย่างยิ่ง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, จักรู้^๑อย่างยิ่ง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชาติ, จักรู้^๑อย่างยิ่ง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร ก็ตาม ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทุกท่าน ก็จักรู้^๑อย่างยิ่ง เหมือนอย่างที่เราเองได้รู้^๑อย่างยิ่งแล้วในบัดนี้" ดังนี้. ความรู้^๑นี้ของอริยสาวกนั้น ชื่อว่า **ญาณในการรู้^๑ตาม** (อนุวยญาณ).

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ญาณทั้งสอง คืออัมมญาณและอันวญาณ เหล่านี้ ของอริยสาวก เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ ผ่องใส ในกาลใด ; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ในกาลนั้น เราเรียกอริยสาวกนั้น ว่า "ผู้มีสมบุรณ์แล้วด้วยทิวฐิ", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้สมบุรณ์แล้วด้วยทัสสนะ", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้มาถึงพระสัทธรรมนี้แล้ว", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ได้เห็นพระสัทธรรมนี้", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้ประกอบแล้วด้วยญาณอันเป็นเป็นเสขะ", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้ประกอบแล้วด้วยวิชาอันเป็นเสขะ", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้ถึงซึ่งกระแสแห่งธรรมแล้ว", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ผู้ประเสริฐ มีปัญญาเครื่องฆ่าแรกกิเลส", ดังนี้บ้าง ; ว่า "ยืนอยู่จุดประตู่แห่งอมตะ " ดังนี้บ้าง, ดังนี้. แล.

ญาณวัตถุ ๗๗ ในปัจจุสมุปบาท เพื่อความเป็นโสดาบัน^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เราจักแสดง ซึ่งญาณวัตถุ ๗๗ อย่าง แก่พวกเธอทั้งหลาย. พวกเธอทั้งหลายจงฟังความข้อนั้น, จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์, เราจักกล่าวบัดนี้. ครั้นภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นทูลรับสนองพระพุทธคำรัสนั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสถ้อยคำเหล่านี้ว่า :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ก็ญาณวัตถุ ๗๗ อย่าง เป็นอย่างไรเล่า ? ญาณวัตถุ ๗๗ อย่างนั้น คือ :-

- (หมวด ๑) ๑. ญาณ คือความรู้ว่า เพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ ;
๒. ญาณ คือความรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชรามรณะย่อมไม่มี ; ๓. ญาณ คือความรู้ว่า

^๑สูตรที่ ๔ กพารชัตติยวรรค นิตานสังยุตต์ นิตาน.๑๖/๗๑/๑๒๖,ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่เชตวัน.

แม่ในกาลยัตยาวนานฝ่ายอดีต เพราะมีชาติเป็นปัจฉัย จึงมีชรามณะ ; ๔. ญาณ คือ ความรู้ว่า แม่ในกาลยัตยาวนานฝ่ายอดีต เมื่อชาติไม่มี ชรามณะย่อมไม่มี ; ๕. ญาณ คือความรู้ว่า **แม่ในกาลยัตยาวนานฝ่ายอนาคต** เพราะมีชาติเป็นปัจฉัย จึงมีชรามณะ ; ๖. ญาณ คือความรู้ว่า แม่ในกาลยัตยาวนานฝ่ายอนาคต เมื่อชาติไม่มี ชรามณะย่อมไม่มี ; ๗. ญาณ คือความรู้ว่า **แม่ธัมมัญญูติญาณ^๑** ในกรณีนี้ ก็มีความสิ้นไป เสื่อมไป จางไป ดับไป เมื่อธรรมดา ;

(หมวด ๒) ๑. ญาณ คือความรู้ว่า **เพราะมีภพเป็นปัจฉัย จึงมีชาติ** ; ๒. ญาณ คือความรู้ว่า เมื่อภพไม่มี ชาติย่อมไม่มี ; ๓. ญาณ คือความรู้ว่า **แม่ในกาลยัตยาวนายฝ่ายอดีต** เพราะมีภพเป็นปัจฉัย จึงมีชาติ ; ๔. ญาณ คือความรู้ว่า แม่ในกาลยัตยาวนานฝ่ายอดีต เมื่อภพไม่มี ชาติย่อมไม่มี ; ๕. ญาณ คือความรู้ว่า **แม่ในกาลยัตยาวนานฝ่ายอนาคต** เพราะมีภพเป็นปัจฉัย จึงมีชาติ ; ๖. ญาณ คือความรู้ว่า แม่ในกาลยัตยาวนานฝ่ายอนาคต เมื่อภพไม่มี ชาติย่อมไม่มี ; ๗. ญาณ คือความรู้ว่า **แม่ธัมมัญญูติญาณ** ในกรณีนี้ ก็มีความสิ้นไป เสื่อมไป จางไป ดับไป เมื่อธรรมดา ;

(หมวด ๓) ๑. ญาณ คือความรู้ว่า **เพราะมีอุปาทานเป็นปัจฉัย จึงมีภพ** ; ๒. ญาณ คือความรู้ว่า เมื่ออุปาทานไม่มี ภพย่อมไม่มี ; ๓. ญาณ คือความรู้ว่า **แม่ในกาลยัตยาวนายฝ่ายอดีต** เพราะมีอุปาทานเป็นปัจฉัย จึงมีภพ ; ๔. ญาณ คือความรู้ว่า แม่ในกาลยัตยาวนานฝ่ายอดีต เมื่ออุปาทานไม่มี ภพย่อมไม่มี ; ๕. ญาณ คือความรู้ว่า **แม่ในกาลยัตยาวนานฝ่ายอนาคต** เพราะมีอุปาทานเป็นปัจฉัย จึงมีภพ ; ๖. ญาณ

^๑ธัมมัญญูติญาณ ในกรณีนี้ คือ ญาณเป็นไปตามหลักของปฏิจจสมุปปาท เป็นกรณี ๆ ไป เช่นในกรณีแห่งชาติที่กล่าวนี้เป็นต้น.

คือความรู้ว่า แม้ในกาลยี่ดยาวนานฝ่ายอนาคต เมื่ออุปาทานไม่มี ภพย่อมไม่มี ; ๗. ญาณ คือความรู้ว่า แม้ธัมมัญญิตินิยาม ในกรณีนี้ ก็มีความสิ้นไป เสื่อมไป จางไป ดับไป เป็นธรรมดา ;

(หมวด ๔) ๑. ญาณ คือความรู้ว่า **เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน** ; ๒. ญาณ คือความรู้ว่า เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานย่อมไม่มี ; ๓. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลยี่ดยาวนานฝ่ายอดีต** เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ; ๔. ญาณ คือความรู้ว่า แม้ในกาลยี่ดยาวนานฝ่ายอดีต เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานย่อมไม่มี ; ๕. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลยี่ดยาวนานฝ่ายอนาคต** เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน ; ๖. ญาณ คือความรู้ว่า แม้ในกาลยี่ดยาวนานฝ่ายอนาคต เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานย่อมไม่มี ; ๗. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ธัมมัญญิตินิยาม ในกรณีนี้ ก็มีความสิ้นไป เสื่อมไป จางไป ดับไป เมื่อธรรมดา ;**

(หมวด ๕) ๑. ญาณ คือความรู้ว่า **เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา** ; ๒. ญาณ คือความรู้ว่า เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาย่อมไม่มี ; ๓. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลยี่ดยาวนานฝ่ายอดีต** เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ; ๔. ญาณ คือความรู้ว่า แม้ในกาลยี่ดยาวนานฝ่ายอดีต เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาย่อมไม่มี ; ๕. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลยี่ดยาวนานฝ่ายอนาคต** เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา ; ๖. ญาณ คือความรู้ว่า แม้ในกาลยี่ดยาวนานฝ่ายอนาคต เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาย่อมไม่มี ; ๗. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ธัมมัญญิตินิยาม ในกรณีนี้ ก็มีความสิ้นไป เสื่อมไป จางไป ดับไป เมื่อธรรมดา ;**

(หมวด ๖) ๑. ญาณ คือความรู้ว่า **เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา** ; ๒. ญาณ คือความรู้ว่า เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาย่อมไม่มี ; ๓. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้**

ในกาลยึดยาวนานฝ่ายอดีต เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ; ๔. ญาณ คือความรู้ว่า แม้ในกาลยึดยาวนานฝ่ายอดีต เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาย่อมไม่มี ; ๕. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลยึดยาวนานฝ่ายอนาคต** เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา ; ๖. ญาณ คือความรู้ว่า แม้ในกาลยึดยาวนานฝ่ายอนาคต เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาย่อมไม่มี ; ๗. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ธัมมัญญัตติญาณ** ในกรณีนี้ ก็มีความสิ้นไป เสื่อมไป จางไป ดับไป เมื่อธรรมตา ;

(หมวด ๗) ๑. ญาณ คือความรู้ว่า **เพราะมีสพายนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ** ; ๒. ญาณ คือความรู้ว่า เมื่อสพายนะไม่มี ผัสสะย่อมไม่มี ; ๓. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลยึดยาวนานฝ่ายอดีต** เพราะมีสพายนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ; ๔. ญาณ คือความรู้ว่า แม้ในกาลยึดยาวนานฝ่ายอดีต เมื่อสพายนะไม่มี ผัสสะย่อมไม่มี ; ๕. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลยึดยาวนานฝ่ายอนาคต** เพราะมีสพายนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ ; ๖. ญาณ คือความรู้ว่า แม้ในกาลยึดยาวนานฝ่ายอนาคต เมื่อสพายนะไม่มี ผัสสะย่อมไม่มี ; ๗. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ธัมมัญญัตติญาณ** ในกรณีนี้ ก็มีความสิ้นไป เสื่อมไป จางไป ดับไป เมื่อธรรมตา ;

(หมวด ๘) ๑. ญาณ คือความรู้ว่า **เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายนะ** ; ๒. ญาณ คือความรู้ว่า เมื่อนามรูปไม่มี สพายนะย่อมไม่มี ; ๓. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลยึดยาวนานฝ่ายอดีต** เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายนะ ; ๔. ญาณ คือความรู้ว่า แม้ในกาลยึดยาวนานฝ่ายอดีต เมื่อนามรูปไม่มี สพายนะย่อมไม่มี ; ๕. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลยึดยาวนานฝ่ายอนาคต** เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายนะ ; ๖. ญาณ คือความรู้ว่า แม้ในกาลยึดยาวนานฝ่ายอนาคต เมื่อนามรูปไม่มี สพายนะย่อมไม่มี ; ๗. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ธัมมัญญัตติญาณ** ในกรณีนี้ ก็มีความสิ้นไป เสื่อมไป จางไป ดับไป เมื่อธรรมตา ;

(หมวด ๙) ๑. ญาณ คือความรู้ว่า **เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป**; ๒. ญาณ คือความรู้ว่า เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปย่อมไม่มี; ๓. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอดีต** เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป; ๔. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอดีต** เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปย่อมไม่มี; ๕. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอนาคต** เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป; ๖. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอนาคต** เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปย่อมไม่มี; ๗. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ธัมมัญญิตินฺน** ในกรณีนี้ ก็มีความสิ้นไป เสื่อมไป จางไป ดับไป เมื่อธรรมดา;

(หมวด ๑๐) ๑. ญาณ คือความรู้ว่า **เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ**; ๒. ญาณ คือความรู้ว่า เมื่อสังขารไม่มี วิญญาณย่อมไม่มี; ๓. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอดีต** เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; ๔. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอดีต** เมื่อสังขารทั้งหลายไม่มี วิญญาณย่อมไม่มี; ๕. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอนาคต** เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณชาติ; ๖. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอนาคต** เมื่อสังขารทั้งหลายไม่มี วิญญาณย่อมไม่มี; ๗. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ธัมมัญญิตินฺน** ในกรณีนี้ ก็มีความสิ้นไป เสื่อมไป จางไป ดับไป เมื่อธรรมดา;

(หมวด ๑๑) ๑. ญาณ คือความรู้ว่า **เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย**; ๒. ญาณ คือความรู้ว่า เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารทั้งหลายย่อมไม่มี; ๓. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอดีต** เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย; ๔. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอดีต** เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารทั้งหลายย่อมไม่มี; ๕. ญาณ คือความรู้ว่า **แม้ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอนาคต** เพราะ

มีอริขชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย; ๖. ญาณ คือความรู้ว่า แม้ในกาลที่ยาวนาน
ฝ่ายอนาคต เมื่ออริขชาไม่มี สังขารทั้งหลายย่อมไม่มี; ๗. ญาณ คือความรู้ว่า แม้
ธัมมัญญูติญาณ ในกรณีนี้ ก็มีความสิ้นไป เสื่อมไป จางไป ดับไป เมื่อธรรมตา;

ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย! เหล่านี้ เรียกว่า ญาณวัตถุ ๗๗ อย่าง, ดังนี้ แล.

การรู้ปฏิจจสมุปปาท ไม่เกี่ยวกับการบรรลุอุภยญาณเลยก็ได้

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่เวฬุวัน อันเป็นที่ให้เหยื่อแก่กระแต. ครั้งนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ มีประชาชนเคารพ นับถือ บูชา สมบูรณ์ด้วยจิวรบิดงบาทเสนาสนะ-
คิลานเภสัช. ส่วนพระปริพพาชกผู้เป็นอุภยเดียรถียอื่น ไม่มีประชาชนเคารพนับถือบูชา. ปริพพาชก
ผู้หนึ่งชื่อสุสิมะ ได้รับคำแนะนำจากศิษย์ให้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เพื่อเรียนธรรมมาสอนประชาชน
โดยหวังจะให้พวกตนมีประชาชนเคารพนับถือและสมบูรณ์ด้วยลาภสักการะบ้าง. สุสิมะปริพพาชกนั้น จึงเข้าไป
ขอบวชกะพระอนนท พระอนนทได้พาไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ๆ ทรงรับสั่งให้บวชให้แล้ว. สมัยนั้น
ภิกษุจำนวนมาก พากันพยากรณ์หรือตัดสินในสำนักพระพุทธเจ้า. พระสุสิมะได้ยินข่าว จึงเข้าไปถามพวกภิกษุ
เหล่านั้นถึงเรื่องการพยากรณ์ความเป็นพระอรหันต์, เมื่อภิกษุเหล่านั้นรับแล้ว จึงได้ถามภิกษุเหล่านั้นต่อไป
ถึงการบรรลุอุภยญาณต่าง ๆ คือ อิททวิธิ, เจโตปริยญาณ, ปุพเพนิวาสานุสสติ, ทิพพจักขุ และ
อารูปวิโมกข์; เมื่อภิกษุเหล่านั้นกล่าวว่า ไม่ต้องบรรลุอุภยญาณเหล่านี้ด้วย ก็บรรลุความเป็นพระอรหันต์
ได้ ด้วยปัญญาวิมุตติ; พระสุสิมะจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วทูลเล่าเรื่องที่ตนสนทนากับภิกษุ
ทั้งหลายให้ทรงสดับ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสว่า :-

"ดูก่อนสุสิมะ! ธัมมัญญูติญาณ เป็นสิ่งที่เกิดก่อน, ญาณในนิพพาน
เป็นสิ่งที่เกิดภายหลัง".

๑ สุตที่ ๑๐ มหาวรรค อภิสสมยสังยุตต์ นิทาน. ส. ๑๖/๑๕๑/๒๙๐ - ๓๐๔.

พระสุสิมะกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ข้าพระองค์ยังไม่รู้อย่างทั่วถึงซึ่งเนื้อความแห่งภาสิต ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยย่อนี้. ข้าแต่พระองค์เจริญ ! ข้าพระองค์ขอประทานโอกาสขอพระผู้มีพระภาคจงตรัสซึ่งเนื้อความนั้น โดยประการที่ข้าพระองค์จะพึงรู้อย่างทั่วถึง ซึ่งเนื้อความแห่งภาสิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสโดยย่อนี้เกิด พระเจ้าข้า!"

ดูก่อนสุสิมะ ! เธอจะรู้อย่างทั่วถึงหรือไม่ก็ตาม ธรรมัญญุตญาณก็ยังคงเป็นสิ่งที่เกิดก่อน และญาณในนิพพานเป็นสิ่งที่เกิดภายหลัง อยู่นั่นเอง. ดูก่อนสุสิมะ ! เธอจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ? รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

"ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า !"

ก็สิ่งใด ไม่เที่ยง, สิ่งนั้น เป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า ?

"เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า !"

ก็สิ่งใด ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรเล่าหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า "นั่น เป็นของเรา, นั่น เป็นเรา, นั่น เป็นตัวตนของเรา".

"ข้อนั้น ไม่สมควรเห็นเช่นนั้น พระเจ้าข้า !"

(ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย วิญญาณ ก็มีการถามและตอบอย่างเดียวกัน).

ดูก่อนสุสิมะ ! เพราะเหตุที่นั่นแหละ ในเรื่องนี้ รูปชนิดใดชนิดหนึ่งมีอยู่จะเป็นอดีตอนาคตหรือปัจจุบันก็ตาม เป็นภายในหรือภายนอกก็ตาม หยาบหรือละเอียดก็ตาม เลวหรือประณีตก็ตาม มีอยู่ในที่ไกลหรือที่ใกล้ก็ตาม ; รูปทั้งหมดนั้น อันเธอพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริง อย่างนี้ว่า "นั่นไม่ใช่ของเรา, นั่นไม่ใช่เรา, นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา" ดังนี้.

(ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย วิญญาณก็ได้ตรัสทำนองเดียวกันกับกรณีแห่งรูปนี้ ต่างกันเพียงชื่อเท่านั้น.)

ดูก่อนสุสิมะ ! อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป, ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในเวทนา, ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในสัญญา, ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในสังขารทั้งหลาย, ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในวิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด ; เพราะความคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น ; เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า "หลุดพ้นแล้ว" ดังนี้. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์ อันเราอยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว, กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก" ดังนี้.

ดูก่อนสุสิมะ ! เธอเห็นว่า "เพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะ" ดังนี้ใช่ไหม ?

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า !"

ดูก่อนสุสิมะ ! เธอเห็นว่า "เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ" ดังนี้ใช่ไหม ?

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า !"

(ในกรณีแห่งอาการต่อ ๆ ไป ก็ได้ตรัสถามเช่นเดียวกันนี้ จนตลอดปัจจุสมุปบาท, ทั้งฝ่ายสมุทยวารและนิโรธวาร ; ล้วนแต่ได้รับคำตอบว่า "อย่างนั้น พระเจ้าข้า !" จนตลอดทั้งยี่สิบสอง).

ดูก่อนสุสิมะ ! เมื่อเธอรู้้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม**บรรลุนิวัติวิธีมีประการต่าง ๆ** เหล่านี้บ้างหรือ คือผู้เดียวแปลงรูปเป็นหลายคน, หลายคนเป็นคนเดียว, ทำที่กำบังให้เป็นที่แจ้ง, ทำที่แจ้งให้เป็นที่กำบัง, ไปได้ไม่ขัดข้อง ผ่านทะลุฝา ทะลุกำแพง ทะลุภูเขา ดุจไปในอากาศว่าง ๆ, ฝูงขึ้นและดำลงในแผ่นดินได้ เหมือนในน้ำ, เดินได้เหมือนน้ำ เหมือนเดินบนแผ่นดิน, ไปได้ในอากาศเหมือนนกมีปีก ทั้งที่ยังนั่งขัดสมาธิ

คู้บังลังก์, ลูบลำพระจันทร์และพระอาทิตย์ อันมีฤทธิ์อำนาจมากอย่างนี้ได้ ด้วยฝ่ามือ, และแสดงอำนาจทางกาย เป็นไปตลอดถึงพรหมโลกได้ ?

"ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"

ดูก่อนสุลิมะ ! เมื่อเรารู้้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมได้ยินเสียงสองชนิด คือเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและอยู่ใกล้ ด้วยทิพโสตาตอันบริสุทธิ เกินกว่าโสตาตของมนุษย์บ้างหรือ ?

"ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"

ดูก่อนสุลิมะ ! เมื่อเรารู้้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมกำหนดรู้ใจของ สัตว์อื่น ของบุคคลอื่นได้ด้วยใจว่า "จิตของเขามีราคะ หรือว่าไม่มีราคะ ;... ฯลฯ... จิตพิเศษ หรือไม่พิเศษ", ดังนี้ บ้างหรือ ?

"ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"

ดูก่อนสุลิมะ ! เมื่อเรารู้้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมระลึกถึงชนที่ เคย อยู่ในภพก่อน มีอย่างต่าง ๆ คือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติ ... ฯลฯ... คือ ระลึกถึงชนที่เคยอยู่ในภพก่อนมีอย่างต่าง ๆ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ บ้างหรือ ?

"ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า !"

ดูก่อนสุลิมะ ! เมื่อเรารู้้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลัง จุดิอยู่ ... ฯลฯ... ซึ่งกำลังไปตามกรรม ด้วยจักขุอันเป็นทิพย์อันบริสุทธิ เกินกว่า จักขุของมนุษย์ บ้างหรือ ?

"ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า !"

ดูก่อนสุสิมะ ! เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ เธอย่อม **ถูกต้องด้วย** นามกาย **ซึ่งอารูปปวิโมกข์** อันสงบ อันก้าวล่วงซึ่งรูปทั้งหลายเสียได้ บ้างหรือ ?

"ข้อนั้น ห้ามได้ พระเจ้าข้า !"

ดูก่อนสุสิมะ ! คราวนี้, คำพูดอย่างนั้นของเธอกับการที่ (เธอกล่าวบัดนี้ว่า) **ไม่ต้องมีการบรรลุถึงอภิญญาธรรมทั้งหลายเหล่านี้ก็ได้, ในกรณีนี้** นี้เราจะว่าอย่างไรกัน.

ลำดับนั่นเอง ท่านสุสิมะหมอบลงแทบพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า แล้วได้กล่าวถ้อยคำนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้า : **"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! โทษได้ท่วมทับข้าพระองค์แล้ว ตามที่เป็นคนพาลอย่างไร ตามที่เป็นคนหลงอย่างไร ตามที่มึนความคิดเป็นอกุศลอย่างไร คือข้อที่ข้าพระองค์บวชแล้วเพื่อขโมยธรรมในธรรมวินัยที่พระองค์ตรัสดีแล้วอย่างนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงรับซึ่งโทษโดยความเป็นโทษของข้าพระองค์ เพื่อความสำรวมระวังต่อไปเถิด พระเจ้าข้า !"**

เอาละ สุสิมะ ! โทษได้ท่วมทับเธอ ผู้เป็นคนพาลอย่างไร ผู้เป็นคนหลงอย่างไร ผู้มึนความคิดเป็นอกุศลอย่างไร คือข้อที่**เธอบวชแล้วเพื่อขโมยธรรม**ในธรรมวินัยที่ตถาคตกล่าวดีแล้วอย่างนี้. ดูก่อนสุสิมะ ! เปรียบเหมือนราชบุรุษจับโจรผู้ประพฤติผิดมาแสดงแก่พระราชาแล้ว กราบทูลว่า "ข้าแต่ทเวะ ! โจรนี้ประพฤติผิดแต่พระองค์ ขอพระองค์จงทรงลงอาชญาแก่โจรนี้ ตามที่พระองค์ทรงพระประสงค์เถิด" ดังนี้. พระราชาทรงรับสั่งกะราชบุรุษเหล่านั้นดังนี้ว่า "ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ ! ท่านทั้งหลายจงไป จมมัดบุรุษนี้ให้มีแขนในเบื้องหลัง ให้มีการผูกมัดที่แน่นอนหาด้วยเชือกอันเหนียว แล้วโกนศีรษะเสีย

พาเที่ยวตระเวนตามถนนต่าง ๆ ตามทางแยกต่าง ๆ ด้วยกลองปณเวเสียงแข็ง พาออกทางประตูด้านทักษิณ แล้วจึงตัดศีรษะเสียทางด้านทักษิณของนคร. ราชบุรุษมัดใจนั้นกระทำตามที่พระราชารับสั่งแล้วอย่างไร. คุณก่อนสุลิมะ! เธอจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? บุรุษนั้นต้องเสวยทุกขโทมนัสเพราะข้อนั้นเป็นเหตุ ไหมหนอ?

"อย่างนั้น พระเจ้าข้า!"

คุณก่อนสุลิมะ! บุรุษนั้นต้องเสวยทุกขโทมนัสเพราะข้อนั้นเป็นเหตุเพียงใด, แต่การบวชของเธอเพื่อ ขโมยธรรม ในธรรมวินัยที่ตถาคตกล่าวดีแล้วอย่างนี้; **นี้ยังมีวิบากเป็นทุกข์ยิ่งกว่า มีวิบากเผ็ดร้อนยิ่งกว่า; แล้วยังแถมเป็นไปเพื่อวิบาก (ความฉิบหาย) อีกด้วย.** คุณก่อนสุลิมะ! แต่เพราะเธอเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้ว ทำคืนตามธรรม, เราจึงรับโทษนั้นของเธอ. **ผู้ใดเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้ว ทำคืนตามธรรม ถึงความสำรวมต่อไป; ข้อนี้เป็นความเจริญในอริยวินัยของผู้นั้น, ดังนี้ แล.**

ปฏิจสุมุปบาทรอบสุดท้ายของคนเรา^๑

(ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสถึงการที่พระตถาคตอรหันตสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลก; ได้ทรงแสดงธรรม ประกาศพรหมจรรย์งามในเบื้องต้น ท่ามกลางและเบื้องปลาย; คหบดีหรือคหบดีบุตรเป็นต้น ได้ฟังธรรมแล้ว; เกิดสัทธา พิจารณาเห็นว่า ฆราวาสคับแคบ เป็นทางมาแห่งทุกข์, บรรพชาเป็นโอกาสว่าง จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ในเพศฆราวาสนั้น ยากเกินไป; จึงละฆราวาสวิสัย ออกบวชแล้วกระทำเต็มที่ในศีลอันเป็นสิกขาสาขาที่พอของภิกษุ; เป็นผู้สันโดษ มีความประพฤติเบาพร้อม

^๑ มหาตัมหาสังขยสูตร ม.ม. ๑๒,๔๙๔,๔๕๘, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

เหมือนนกมีภาระแต่ปีกสำหรับบินไป ; ส้ารวมอินทรีย์ทั้งหก ในลักษณะที่อภิขมาและโทมนัสไม่เกิดขึ้น
ครอบงำจิต ; มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ในทุกอริยาบถ ; เสพเสนาสนะอันสงัด บำเพ็ญความเพียรในอธิจิต ;
กำจัดนิวรณ์ทั้งห้าเสียได้แล้ว บรรลุรูปฌานในอันดับที่สี่ อยู่เป็นปกติ ; แล้วกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติ ; ถึงความดับซึ่งกระแสแห่งปัจจุสมุปปาทอันเป็นรอบสุดท้าย ในชีวิตแห่งตนได้ตามข้อความ
ที่กล่าวไว้ในตอนต่อไปข้างล่างนี้ :-)

(๑) ภิกษุ นั้น เห็นรูปด้วยตาแล้ว ย่อมไม่กำหนดยินดีในรูป อันมี
ลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ; ย่อมไม่ขัดเคืองในรูป อันมีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่ง
ความเกลียดชัง ; เป็นผู้อยู่ด้วยสติเป็นไปในกายอันตนเข้าไปตั้งไว้แล้ว มีจิตหา
ประมาณมิได้ ด้วย ; ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันเป็น
ที่ดับโดยไม่เหลือแห่งธรรมอันเป็นบาปอกุศลทั้งหลาย ด้วย.

ภิกษุ นั้น เป็นผู้ละเสียได้แล้วซึ่งความยินดีและความยินร้าย อย่างนี้แล้ว
เสวยเวทนาใด ๆ อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ย่อมไม่
เพลิดเพลิน ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่ในเวทนานั้น ๆ.

เมื่อภิกษุ นั้น ไม่เพลิดเพลิน ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมาหมกอยู่ในเวทนานั้น ๆ ;
นันทิ (ความกำหนดยินดีเพราะได้ตามใจอยาก) ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ย่อม
ดับไป. เพราะความดับแห่งนันทิของภิกษุ นั้น จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ; เพราะ
มีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึง
มีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะ-
ทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น ; ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี
ด้วยอาการอย่างนี้.

(๒) ภิกษุ^๑นั้น ได้ยินเสียงด้วยหูแล้ว ย่อมไม่กำหนดยินดีในเสียง อันมีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ; ...ฯลฯ ... นันทิ ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมดับไป ...ฯลฯ ... ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(๓) ภิกษุ^๑นั้น รู้สึกกลิ่นด้วยจมูกแล้ว ย่อมไม่กำหนดยินดีในกลิ่น อันมีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ;...ฯลฯ ... นันทิ ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมดับไป ...ฯลฯ ... ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(๔) ภิกษุ^๑นั้น ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว ย่อมไม่กำหนดยินดีในรส อันมีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ; ...ฯลฯ ... นันทิ ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมดับไป ...ฯลฯ ... ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(๕) ภิกษุ^๑นั้น ถูกต้องสัมผัสทางผิวหนังด้วยผิวกายแล้ว ย่อมไม่กำหนดยินดีในสัมผัสทางผิวหนัง อันมีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ; ...ฯลฯ ... นันทิ ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมดับไป ...ฯลฯ ... ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(๖) ภิกษุ^๑นั้น รู้แจ้งธัมมารมณ์ด้วยใจแล้ว ย่อมไม่กำหนดยินดีในธัมมารมณ์ อันมีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งความรัก ; ย่อมไม่ขัดเคืองในธัมมารมณ์ อันเป็นที่ตั้งแห่งความเกลียดชัง ; เป็นผู้อยู่ด้วยสติเป็นไปในกายอันตนเข้าไปตั้ง

๑. การละเพียยาล ...ฯลฯ...เช่นนี้ หมายความว่า ข้อความในข้อที่ (๒) นี้ ซ้ำกันเป็นส่วนมากกับในข้อที่ (๑) จะพิมพ์เต็มตามข้อที่ (๑) ก็เป็นการเสียเวลาอ่านและรอกตากำหนดหัวข้อยาก จึงได้ละไว้ด้วยเพียยาล สำหรับคำที่ซ้ำกัน คงไว้แต่ข้อความที่ไม่ซ้ำกันและข้อความเชื่อมสัมพันธ์กัน พอให้เป็นเครื่องสังเกตได้เท่านั้น ; ข้อถัดไปก็ทำอย่างนี้ จนกระทั่งข้อสุดท้าย จึงจะพิมพ์ไว้เต็มเหมือนข้อที่ (๑) อีกครั้งหนึ่ง.

ไว้แล้ว มีจิตหาประมาณมิได้ ด้วย ; **ย่อมรู้ชัดตามที่เป็นจริงซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญา-
วิมุตติ** อันเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งธรรมอันเป็นบาปอกุศลทั้งหลาย ด้วย.

ภิกษุ นั้น เป็นผู้ละเสียได้แล้วซึ่งความยินดีและความยินร้ายอย่างนี้แล้ว เสวย
เวทนาใด ๆ อันเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ย่อมไม่เพลิดเพลिन
ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมามหมกอยู่ ในเวทนานั้น ๆ ;

เมื่อภิกษุ นั้น ไม่เพลิดเพลिन ไม่พรั่สรรเสริญ ไม่เมามหมกอยู่ในเวทนานั้น ๆ ;
นันทิ (ความกำหนัดยินดีเพราะได้ตามใจอยาก) ในเวทนาทั้งหลายเหล่านั้น
ย่อมดับไป. เพราะความดับแห่งนันทิของภิกษุ นั้น จึงมีความดับแห่งอุปาทาน ;
เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ ; เพราะมีความดับแห่งภพ
จึงมีความดับแห่งชาติ ; เพราะมีความดับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะ-
ปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้
ย่อมมี ด้วยการอย่างนี้ แล.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตในข้อที่ว่า ผู้ที่ประพฤติพรมจรรย์จบ
โดยแท้จริงนั้น คือผู้ที่หยุดกระแสแห่งปฏิจจสมุปปาท เสียได้เป็นครั้งสุดท้าย หรือรอบ
สุดท้าย ; ต่อจากนั้น จะรับอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ชนิดใดอีกก็ตาม ย่อม
ไม่มีทางที่จะเกิดกระแสแห่งปฏิจจสมุปปาท เช่นนั้นอีกได้. ขอให้พิจารณาดูลักษณะอาการ
และเหตุผลต่าง ๆ ที่แสดงอยู่ในข้อความเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในข้อที่ว่า "ความดับลง
แห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ มิได้ด้วยอาการอย่างนี้" นั้นนั้น มิได้หมายความว่าผู้นั้นจะต้องตาย
(อย่างเข้าใจ) ไปเสียก่อน จึงจะดับทุกข์ได้, การดับของนันทิ ในเวทนาทั้งหลายนั้น ดับกัน
ที่นี้ เดียวนี้ ด้วยอำนาจเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ, ซึ่งดับอวิชชาที่นี้ เดียวนี้ ด้วยเหมือนกัน,
ปฏิจจสมุปปาทรอบสุดท้ายของคนมิได้ด้วยอาการอย่างนี้, ทั้ง ๆ ที่ในตอนต้น ๆ แห่งชีวิต
ของเขานั้น เต็มไปด้วยปฏิจจสมุปปาท นับสาย หรือนับรอบไม่ถ้วน. ศึกษากันให้ชัดเจน
ในข้อเท็จจริงอันนี้ ก็จะได้รับประโยชน์จากความรู้นี้ โดยสมบูรณ์ และไม่เหลือวิสัย.